ALANYA ACADEMIC REVIEW CİLT 6 SAYI 1 YIL 2022

ALANYA AKADEMİK BAKIŞ

ALANYA ALAADDİN KEYKUBAT ÜNİVERSİTESİ

ALANYA AKADEMİK BAKIŞ

ALANYA ACADEMIC REVIEW

EISSN: 2651-4192
VOLUME 6, ISSUE 1, YEAR 2022

ALANYA AKADEMİK BAKIŞ

ALANYA ACADEMIC REVIEW

EISSN 2651-4192

Cilt 6, Sayı 1, Yıl 2022

Volume 6, Issue 1, Year 2022

Sahibi / Owner
Prof. Dr. Ekrem KALAN

Rektör / Rector
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi /
Alanya Alaaddin Keykubat University

Editör / Editor
Prof. Dr. Kemal VATANSEVER

Editör Yardımcısı / Editorial Assistant
Doç. Dr. Mustafa YILDIRIM

Danışma Kurulu/Advisory Board
Prof. Dr. Aydın SARI Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram Zafer ERDOĞAN Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan GAVCAR Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan AYGÖREN Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim ORGAN Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Y. YAHYAGİL Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer TORLAK İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Şerafettin SEVİM Dumlupınar Üniversitesi

Yayın kurulu/Editorial Board
Prof. Dr. Aydın KAYABAŞI Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Cem Oktay GÜZELLER Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Funda Rana ADAÇAY Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Güneş YILMAZ Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Prof. Dr. Harun UÇAK Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Prof. Dr. Hüdai YILMAZ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. İlyas SÖZEN Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal KANTARCI Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal YILDIRIM Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Muharrem TUNA Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa GÜLMEZ Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Nurullah UÇKUN Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuz YILDIRIM Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Prof. Dr. Rüştü YAYAR Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Selim İNANÇLI Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman UYAR Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Prof. Dr. Volkan ÖNGEL Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Yiğit KAZANÇOĞLU Yaşar Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice Gaye GENCER Yeditepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aydın ÇEVİRGEN Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi

Alanya Akademik Bakış yılda üç kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir, yayınlayan kurulu ve dergiyi bağlamaz.

Alanya Academic Review is a peer-reviewed international journal published three times a year. Any views expressed in this publication are the views of the authors and are not the views of Alanya Academic Review.

Index:

Bu dergi, Creative Commons Atıf-GayriTicari-AynıLisanslaPaylaş 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial- NoDerivatives 4.0 International License.

İletişim / Contact:
Alanya Akademik Bakış Editörlüğü
Kestel Merkez Mah. Sigorta Cad. 07425 ALANYA/ANTALYA
Tel: +90 (242) 510 61 00, Faks: +90 (242) 518 20 51
E-mail: alanyaacademic@gmail.com
Web: http://dergipark.gov.tr/alanyaakademik

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

	Sayfa
Türkiye ve Balkan Ülkeleri Hisse Senedi Piyasalarında Uzun Hafıza - Long Memory in Turkey and The Balkan Countries Stock Market (Araştırma Makalesi)	
Hidayet GÜNEŞ	**1553-1570**
Sermaye ve Sahiplik Yapısının Firma Performansına Etkisi: Borsa İstanbul Turizm Endeksi Uygulaması - The Effect of Capital and Ownership Structure on Firm's Performance: An Application on Borsa İstanbul Tourism Index (Araştırma Makalesi)	
Fatih KONAK, Diler TÜRKOĞLU	**1571-1586**
Dünya Petrol, Kömür ve Doğal Gaz Fiyatları ile BİST Elektrik Endeksi Arasındaki Nedensellik İlişkisi ve Oynaklık Yayılımı - The Causality Relationship Between World Oil Price, Coal Price and Natural Gas Price and BIST Electricity Index, and Volatility Spillover (Araştırma Makalesi)	
Tuncay GÜMÜŞ, Çiğdem KURT CİHANGİR	**1587-1603**
Psikolojik İklimin Çalışan Performansı Üzerine Etkisinde İşe Adanmışlık Boyutlarının Aracılık Rolü - The Mediating Role of Dimensions of Work Engagement in The Effect of Psychological Climate on Employee Performance (Araştırma Makalesi)	
Bilge GÜLER, Mustafa TAŞLIYAN	**1605-1628**
TFRS 9 Kapsamında Faiz Oranı Swap Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesi, Değerlemesi ve Raporlaması - Accounting, Evaluation and Reporting of Interest Rate Swap Contracts Under TFRS 9 (Araştırma Makalesi)	
Ömer Burak PAKSOY	**1629-1651**
Meslek Perspektifinden Muhasebe ve Denetim: Seçilen Ülkeler Üzerinde Bir Araştırma - Accounting and Auditing From Professional Perspective: A Research on Selected Countries (Araştırma Makalesi)	
Osman Nuri ŞAHİN	**1653-1671**
YÖK Dersleri Platformundaki Muhasebe Kitaplarının Bibliyometrik Analizle İncelenmesi - Analysis of Accounting Books on YÖK Courses Platform with Bibliometric Analysis (Araştırma Makalesi)	
Kürşad ÇAVUŞOĞLU	**1673-1701**
Çevresel Tutum ile Çevresel Sorumluluk İlişkisinin İncelenmesi: Yasal ve Ekonomik Sorumluluğun Aracılık Rolü - Investigation of the Relationship between Environmental Attitude and Environmental Responsibility: The Mediating Role of Legal and Economic Responsibility (Araştırma Makalesi)	
Bekir DEĞİRMENCİ	**1703-1718**
Etik Liderliğin Örgütsel Özdeşleme Üzerindeki Etkisinde Ahlaki Kimliğin Düzenleyici Rolü - The Effect Of Ethical Leadershıp On Organizational Identification: Mediating Role Of Moral Identity (Araştırma Makalesi)	
Ahmet MUMCU	**1719-1737**
SWARA Ağırlıklı Bulanık COPRAS Yöntemi ile Tedarikçi Seçimi - Supplier Selection by SWARA Weighted Furious COPRAS Method (Araştırma Makalesi)	
Mevhibe AY TÜRKMEN, Ayten DEMİREL	**1739-1756**

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

	Sayfa
Yerel Halkın Alternatif Bir Turizm Türü Olarak Heliski Turizmine Yönelik Algısının Heliski Turizmi Desteğine Etkisi: Rize Örneği - The Effect of Local People's Perception of Heliski Tourism as an Alternative Type of Tourism on Heliski Tourism Support: The Case of Rize (Araştırma Makalesi)	
Elif ACUNER, Ersin Uğur AYDIN	**1757-1781**
Örgütsel Sinizmin Zaman Hırsızlığı Üzerindeki Etkisinde İşe Yabancılaşmanın Aracı Rolü: Bir Hastane Örneği - The Mediating Role of Job Alienation in the Effect of Organizational Cynicism on Time Theft: A Hospital Example (Araştırma Makalesi)	
Mesut SOYALIN	**1783-1797**
Impact of COVID-19 First Official Vaccine Approval on Precious Metals: A Behavioral Finance Approach - Covid 19 İlk Resmi Aşı Onayının Kıymetli Madenler Üzerindeki Etkisi: Davranışsal Finans Yaklaşımı (Research Article)	
Çağrı HAMURCU	**1799-1807**
Suriyeli Mülteci Krizinin Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkisine Yansıması: Dünya Sistemleri Analizi Üzerinden Bir Değerlendirme - Reflection of The Syrian Refugee Crisis on The Relationship Between Turkey and The European Union: An Assessment on a World Systems Analysis (Araştırma Makalesi)	
Tolga ÖZTÜRK, Ece BOYACI	**1809-1823**
Uluslararası Halkla İlişkiler Faaliyetlerinde Devlet Başkanı Eşleri: Mihriban Aliyeva Örneği - President's Spouses in International Public Relations Activities: The Case of Mihriban Aliyeva (Araştırma Makalesi)	
Musa MAMMADOV, Miraç Savaş TURHAN	**1825-1842**
Uluslararası İşletmecilik Teorilerine Kavramsal Bir Bakış - Conceptual Overview of International Business Theories (Derleme)	
Bahar DİVRİK, Elif BAYKAL	**1843-1868**
Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin İhracat Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği - The Effects of Inward Foreign Direct Investment on Exports: The Case of Turkey (Araştırma Makalesi)	
Burak UĞUR, Seyhan TAŞ	**1869-1889**
Vitality of Strategic Museum Management: An Application from Turkish Museums - Stratejik Müze Yönetiminin Hayatiliği: Türk Müzelerinden Bir Uygulama (Research Article)	
Nesrin ADA, İge PIRNAR, Hüseyin Ozan ALTIN	**1891-1905**
Girişimcilik Eğilimlerini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma - A Research on Factors Affecting Entrepreneurship Trends (Araştırma Makalesi)	
Edip ÖRÜCÜ, Ulviyya ZEYNALOVA	**1907-1920**
Turizm Etkinliği Çevre Performansını Etkiliyor Mu? Veri Zarflama Analizi ile Etkinlik Skorlarının Hesaplanması - Does Tourism Efficiency Affect Environmental Performance? Calculation of Efficiency Scores by Data Envelope Analysis (Araştırma Makalesi)	
Gonca YÜZBAŞI KÜNÇ	**1921-1940**
Küme İçindeki İşletmelerin Kaynaklarının İşletme Performansına Etkisi ve Küme Kaynaklarından İlişkisel Sermayenin Aracı Etkisi - In Clusters Effect of Firm Resources on Performance and Mediating Effect of Relational Capital from Cluster Resources (Araştırma Makalesi)	
Hülya SAOTAY, Musa Said DÖVEN	**1941-1963**

Bulanık VIKOR Yöntemi ile Özel Huzurevi ve Yaşlı Bakım Merkezlerinde Bakım Elemanı Seçimi ve Değerlendirmesi - Care Staff Selection and Evaluation in Private Nursing Houses and Elderly Care Centers with Fuzzy VIKOR Method (Araştırma Makalesi)

Engin KARAKIŞ **1965-1985**

Türkiye'de Yabancı Akademisyen İstihdamı, Karşılaşılan Sorunlar ve Örnek Mahkeme Kararları - Employmentof Foreign Academiciansin Turkey, ProblemsEncountered and Sample Court Decisions (Araştırma Makalesi)

Mehmet GÖK **1987-2015**

Alanya Akademik Bakış Dergisi
Yıl: 2022, C:6, S:1, ss.1553-1570

Alanya Academic Review Journal
Year: 2022, Vol:6, No:1, pp. 1553-1570

Türkiye ve Balkan Ülkeleri Hisse Senedi Piyasalarında Uzun Hafıza

(Araştırma Makalesi)

Long Memory in Turkey and The Balkan Countries Stock Market

Doi: 10.29023/alanyaakademik.871625

Hidayet GÜNEŞ
Arş. Gör. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık
hgunes@mehmetakif.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-9826-9862

Bu makaleye atıfta bulunmak için: *Güneş, H. (2022). "Türkiye ve Balkan Ülkeleri Hisse Senedi Piyasalarında Uzun Hafıza", Alanya Akademik Bakış, 6(1), Sayfa No. 1553-1570.*

Anahtar kelimeler:
Etkin Piyasa Hipotezi, Uzun Hafıza, FIAPARCH modeli.

Makale Geliş Tarihi: 31.01.2021
Kabul Tarihi: 30.09.2021

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye ile Balkan ülkeleri olan Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Bosna Hersek ve Hırvatistan hisse senedi piyasa endekslerinin, getiri ve volatilitesinde uzun hafıza varlığını araştırmaktadır. 14 Ekim 2013 ile 24 Temmuz 2020 tarihleri arasındaki günlük kapanış değerleri üzerinde, getiri için ARFIMA ve volatilite için FIAPARCH modelleri kullanılarak çalışma gerçekleştirilmiştir. Sonuçlara göre, getiride Bulgaristan borsa endeksinde uzun hafızanın olduğu, volatilitede ise Türkiye, Yunanistan, Sırbistan ve Romanya borsa endekslerinin uzun hafıza özelliği sergilediği ortaya çıkarılmıştır. Bu sonuçlar, belirtilen ülke endeksleri için zayıf formda etkin piyasa olmadıklarını göstermektedir. Asimetri parametresi olan γ Türkiye, Yunanistan ve Romanya hisse senedi endekslerinde anlamlı ve pozitif değerde tespit edilmiştir. Bu sonuç, belirtilen ülke endeksleri için asimetri özelliğinin olduğunu ve negatif bilgi şoklarının volatilite üzerindeki etkisinin pozitif bilgi şoklarına göre daha baskın olduğunu ifade etmektedir.

Keywords:
Efficient Market Hypothesis, Long Memory, FIAPARCH model.

ABSTRACT

In this study, Turkey and The Balkan Countries Bulgaria, Greece, Serbia, Romania, Bosnia and Herzegovina and Croatia stock market indices returns and volatility is to investigate the presence of long memory. Work was carried out on daily closing values between October 14, 2013 and July 24, 2020, using ARFIMA for return and FIAPARCH for volatility. According to the results, there is a long memory in returns in the stock exchange index Bulgaria; Turkey, Greece, Serbia and Romania stock indices revealed that the long memory in volatility. These results show that they are not an efficient market in weak form for the specified country indices. The asymmetry parameter γ Turkey, Greece and Romania stock indexes were detected in significant and positive values. This result shows that there is an asymmetry feature for the country indexes indicated and the effect of negative information shocks on volatility is more dominant than positive information shocks.

1. GİRİŞ

Finansal piyasalar, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme ve ilerleme süreçlerinde ön planda yer almaktadır. Finansal piyasaları gelişmiş olan ülkeler, yatırımcıları daha kolay piyasalarına çekmekte ve piyasalarının daha da derinlik kazanarak ülke ekonomisine katkısını artırmaktadırlar. Hisse senedi piyasaları, finansal piyasalar içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu piyasalarda meydana gelen volatilitenin, çeşitli modeller kullanılarak öngörülebilmesi üzerine yapılan çalışmalar son yıllarda artış göstermektedir. Bu alanda yapılan çalışmaların finansal sonuçları, yüksek frekanslı getirilerin koşullu dağılımının aşırı basıklık, negatif çarpıklık ve koşullu hareketlerindeki geçici kalıcılık gibi çeşitli özellikleri içerdiğini göstermektedir (Uğurlu, Thalassinos ve Muratoğlu, 2014: 73).

Finansal piyasalarda etkinlik, piyasaya ulaşan her yeni haber veya bilginin, piyasada faaliyet gösteren tüm oyuncular tarafından aynı anda elde edilebilmesi ile ilişkilidir. Böyle bir durum gerçekleştiğinde, gelen bilgi veya haber doğrultusunda hiçbir piyasa oyuncusu erken pozisyon alarak, ortalama piyasa getirisi üzerinde bir kazanç elde edemeyecektir. Etkin Piyasa Hipotezi'ni Fama 1970 yılındaki çalışmasında ileri sürmüştür. Bu hipoteze göre, finansal piyasalarda işlem gören varlık fiyatları, piyasaya ulaşan bütün haber veya bilgileri içerisinde bulunduruyorsa o piyasanın etkin bir piyasa olduğu görüşü belirtilmektedir. Hipotez, Rassal yürüyüş teorisi ile bağlantılı olduğundan dolayı, finansal varlığın geçmiş fiyatı ile bugünkü cari fiyatı arasında herhangi bir bağının bulunmaması gerekmektedir. Etkin Piyasa Hipotezi'ne göre 3 farklı piyasa etkinliğinden bahsedilmektedir. Zayıf formda piyasa etkinliği, finansal varlık fiyatlarının geçmişteki tüm bilgileri içerdiği piyasa türüdür. Piyasa oyuncuları, finansal varlığın geçmiş fiyat hareketlerini dikkate alarak ortalama piyasa getirisinden daha fazla bir getiri kazanamamaktadırlar. Yarı güçlü formda piyasa etkinliği, finansal varlık fiyatına varlığın geçmiş fiyatının yanı sıra kamuya açıklanmış olan bütün haber ve bilgilerin de yansıdığı piyasa türünü ifade etmektedir. Güçlü formda piyasa etkinliği ise, zayıf ve yarı güçlü formda piyasa etkinliği özelliklerinin yanında firma içi bilgiler de dâhil olmak üzere finansal varlık fiyatına tüm haber ve bilgilerin yansıdığı piyasa türüdür (Fama, 1970: 386-388).

Etkin piyasalar hipotezi varsayımlarından olan, finansal varlığa ait fiyatların rassal yürüyüş özelliği sergilemesi gerekliliği, finansal varlık fiyatlarının geçmiş fiyat hareketlerini içerisinde barındırmayan kısa hafıza özelliği sergilemesi ile mümkün olmaktadır (Çevik,2012:4438). Finansal varlık getiri serisinin uzun bir hafızasının olması, getirilerin bağımsız olmadığı anlamına gelmektedir. Böyle bir durumda, etkin piyasa hipotezinin zayıf formda etkinliği geçerli olmamakta ve getiri serisi rassal yürüyüş sürecini takip etmemektedir. Bu göstergeler piyasa oyuncularına, piyasanın geçmiş bilgilerini kullanarak endeks fiyatının gelecekte alabileceği değerleri öngörebilme ve bu sayede anormal kazanç elde edebilme fırsatı sunabilecektir (Maria, Anuta ve Simona, 2013: 1113). Bu bilgiler doğrultusunda finans literatüründe yoğun ilgi, finansal piyasa volatilitesinde uzun hafıza davranışının tespiti veya kesirli bütünleşme süreçlerinin modellenmesine odaklanmaktadır. Uzun hafıza volatilite serileri, şokların ve oto korelasyonların sürekliliği ile hiperbolik bir hızda sıfıra düşen yüksek dereceli otokorelasyon fonksiyonuyla ilişkili bir durumdur (Kang ve Yoon, 2006: 176).

Bu çalışma, Türkiye (BIST100) ile Balkan ülkeleri olan Bulgaristan (BSE Sofix), Yunanistan (ATG), Sırbistan (Belex 15), Romanya (BET), Bosna Hersek (BIRS) ve Hırvatistan (CROBEX) hisse senedi piyasalarının getiri ve volatilitesinde uzun hafızanın varlığını, 14 Ekim 2013 ile 24 Temmuz 2020 tarihleri arasındaki günlük kapanış değerleri üzerinde, getiri için ARFIMA ve volatilite için FIAPARCH modelleri kullanılarak araştırılmak istenmektedir.

Çalışmanın, hem daha önce karşılaştırmalı olarak bu ülke borsalarının uzun hafıza özelliği gösterip göstermediği üzerine yapılan çalışmanın olmaması hem de asimetrik koşullu değişen varyans modeli ile bu karşılaştırmanın yapılmamış olması açısından literatüre farklı bakış açıları getirebileceği ve çeşitli katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu tarih aralığının tercih edilmesinin sebebi, 2008 küresel finans krizinin etkilerinin artık piyasalar üzerinden kalktığının düşünülmesidir.

Çalışma, giriş bölümünün ardından literatür, uzun hafıza modelleri, yöntem ve bulgular ve nihai olarak da sonuç bölümünden meydana gelmektedir.

2. LİTERATÜR

Literatür taramasında, çoğunlukla analiz edilen ülkelerin borsa endekslerinde uzun hafıza varlığı üzerine yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Uzun hafıza varlığını test eden çalışmalar içerisinde de, koşullu değişen varyans modellerini kullanan araştırmalar dikkate alınarak literatüre eklenmiştir.

Barkoulas, Baum ve Travlos (2000), Yunanistan borsası ASE30 endeksinin 7 Ocak 1981 ile 27 Aralık 1990 tarihleri arasındaki haftalık kapanış değerleri üzerinde, ARFIMA modelini kullanarak stokastik uzun hafıza varlığını araştırdıkları çalışmada, önemli ve kuvvetli derecede pozitif uzun hafızanın varlığına rastlamışlardır.

Vougas (2004), Atina borsa endeksi getiri serisinin 17 Ocak 1990 ile 30 Haziran 2000 tarihleri arasındaki günlük kapanış değerleri üzerinde, ARFIMA-GARCH modeli kullanarak getiride uzun hafızanın varlığını test ettiği çalışmada, uzun hafıza özelliğini destekleyici zayıf kanıtlar tespit etmiştir.

Kang ve Yoon (2006), Japonya, Güney Kore, Hong Kong ve Singapur olmak üzere dört Asya borsa endeksinin Ocak 1990 ile Aralık 2005 yılları arasındaki günlük kapanış değerleri üzerinde, volatilitede asimetrik uzun hafıza özelliğinin varlığını FIEGARCH modeli kullanarak araştırdıkları çalışmada, Asya borsa endeksleri volatilitesinde, hem uzun hafızanın hem de asimetrik özelliğin olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca, ARFIMA modelini kullanarak getiride uzun hafıza varlığına dair çok az kanıt bulmuşlardır.

Kang ve Yoon (2008), Kore borsası olan KOSPI 200 endeksinin 2 Ocak 2003 ile 30 Aralık 2004 tarihleri arasındaki değerleri üzerinde, FIAPARCH modelini kullanarak, volatilitede uzun hafızanın varlığını araştırdıkları çalışmada, gün içi endeks değerinin getiri volatilitesinde asimetri ve uzun hafıza özelliğini FIAPARCH modelinin ortaya çıkarabildiğini belirlemişlerdir.

Kasman, Kasman ve Torun (2009), gelişmekte olan 8 Merkez ve Doğu Avrupa (Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Hırvatistan, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, Bulgaristan, Estonya) ülkesi borsa endekslerinin günlük kapanış değerleri üzerinde, farklı modeller kullanarak uzun hafızanın varlığını araştırdıkları çalışmada, ARFIMA ve GPH model sonuçları 5 ülkenin getiri serilerinde uzun hafızanın olduğunu, analiz edilen bütün ülkelerin borsa endekslerinde ikili uzun hafızanın bulunduğunu ve ARFIMA-FIGARCH ikili uzun hafıza modelinin diğer modellere göre en iyi sonucu verdiğini ortaya koymuşlardır. Ayrıca skewed student-t dağılımının normal dağılıma göre daha iyi sonuçlar verdiğini kanıtlamışlardır.

Korkmaz, Çevik ve Özataç (2009), İMKB 100 endeksinin 1988 ile 2008 yılları arasındaki günlük kapanış değerleri üzerinde, ARFIMA-FIGARCH modelini kullanarak uzun hafızanın

varlığını tespit etmek istedikleri çalışmada, getiride uzun hafızanın olmadığını ancak volatilitede uzun hafızanın var olduğu sonucunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca, yapısal kırılmanın endeks getiri serisindeki volatiliteyi artırdığını belirlemişlerdir.

Bentes ve Cruz (2011), G7 ülkelerine ait S&P/TSX 60, CAC 40, DAX 30, MIB 30, NIKKEI 225, FTSE 100 ve S&P 500 borsa endekslerinin 4 Ocak 1999 ile 21 Ocak 2009 tarihleri arasındaki günlük kapanış değerleri üzerinde GARCH, IGARCH ve FIGARCH modellerini kullanarak volatilitede uzun hafızanın varlığını test ettikleri çalışmada, Almanya, Fransa ve İtalya borsa endekslerinde daha belirgin, Japonya'da ise en az belirgin şekilde volatilitede uzun hafızanın var olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Maheshchandra (2012), Hindistan borsaları olan BSE ve NSE endekslerinin 2 Ocak 2008 ile 10 Ağustos 2011 tarihleri arasındaki günlük kapanış değerleri üzerinde, ARFIMA ve FIGARCH modeli kullanarak endeks getiri ve volatilitesinde uzun hafızanın varlığını araştırdıkları çalışmada, getiride uzun hafızanın bulunmadığını ancak volatilitede uzun hafızanın var olduğunu, ayrıca BSE endeksinin NSE endeksinden daha güçlü uzun hafıza özelliği sergilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Necula ve Radu (2012), 8 gelişmekte olan Orta ve Doğu Avrupa (Romanya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Slovenya, Bulgaristan, Slovakya ve Hırvatistan) ülkesi borsa endekslerinin 1991 ile Aralık 2010 (ülkelerin başlangıç tarihleri farklılık göstermekte) tarihleri arasındaki günlük kapanış değerleri üzerinde çeşitli parametrik ve parametrik olmayan yöntemler kullanarak uzun hafızanın varlığını araştırdıkları çalışmada, ARFIMA-FIGARCH modelinin en uygun model olduğunu ve uzun hafıza parametre değerinin sekiz ülkenin yedi tanesinde anlamlı olduğunu dolayısıyla endeks getiri serilerinim hem getiri hem de volatilitesinde uzun hafızanın var olduğunu belirlemişlerdir.

Maria, Anuta ve Simona (2013), Orta ve Doğu Avrupa ile Balkan ülkeleri (Romanya, Macaristan, Slovakya, Çek Cumhuriyeti, Ukrayna, Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan, Hırvatistan) borsa endekslerinin Ocak 2005 ile Kasım 2012 tarihleri arasındaki günlük kapanış değerleri üzerinde, Hurst Üsteli, GPH Yöntemi, ARFIMA modeli gibi çeşitli yöntemleri kullanarak getiri serisindeki uzun hafızayı araştırdıkları çalışmada, Hurst Üsteli yönteminde Çek Cumhuriyeti hariç tüm ülkelerde, GPH yönteminde Romanya, Yunanistan, Bulgaristan, Hırvatistan'da ve ARFIMA modeline göre de Macaristan, Slovakya, Sırbistan ülkelerinin borsa endeks getiri serilerinin uzun hafıza özelliği sergilediğini tespit etmişlerdir.

Türkyılmaz ve Balıbey (2014), BIST 100 endeks getiri serisinin 2010-2013 yılları arasındaki günlük kapanış değerleri üzerinde, ARFIMA, FIGARCH ve ARFIMA-FIGARCH modellerini kullanarak getiri ve volatilitede uzun hafıza durumunu araştırdıkları çalışmada, hem getiride hem de volatilitede uzun hafızanın olduğunu, ikili uzun hafıza testi sonucunda ise getiride uzun hafızanın olmadığı volatilitede ise uzun hafızanın olduğunu tespit etmişlerdir.

Günay (2014), BIST 100 endeksi volatilitesinde uzun hafızanın varlığını 3 Ocak 1990 ile 15 Mayıs 2013 tarihleri arasındaki günlük kapanış değerleri üzerinde FIGARCH modelini kullanarak yaptığı çalışmada, endeks volatilitesinde uzun hafızanın var olduğunu tespit etmiştir.

Uğurlu, Thalassinos ve Muratoğlu (2014), 4 gelişmekte olan Avrupa ülkesi (Bulgaristan, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Polonya) ve Türkiye borsa endekslerinin 8 Ocak 2001 ile 20 Temmuz 2012 tarihleri arasındaki günlük kapanış değerleri üzerinde GARCH, GJR-GARCH

ve EGARCH modellerini kullanarak endeks getiri volatilitesinde GARCH etkilerini araştırdıkları çalışmada, Bulgaristan borsa endeksi hariç diğer 4 ülke borsasında güçlü GARCH etkisinin ve volatilite kalıcılığının oldukça yüksek olduğunu, Polonya borsa endeks volatilitesinin diğer endekslere göre en uzun hafızaya sahip olduğunu, ayrıca kötü haberlerin getiri volatilitesini ve kaldıraç etkisini artırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Pece ve Petria (2015), Romanya borsası olan BET endeksinin 2004 – 2012 yılları arasındaki günlük kapanış değerleri üzerinde 5 farklı GARCH (GARCH, IGARCH, FIGARCH, GARCH-M ve TARCH) modelini kullanarak, endeks getiri serisinde volatilite, uzun hafıza, kaldıraç etkisini araştırdıkları çalışmada, FIGARCH model sonuçları BET endeks getiri serisinin volatilitesinde uzun hafızanın var olduğunu göstermektedir. Ayrıca, volatilitede yüksek kalıcılığın olduğu, uzun hafıza ve kaldıraç etkilerinin Romanya borsa endeksi için olduğunu tespit etmişlerdir.

Kuttu (2018), Gana, Kenya, Nijerya ve Güney Afrika borsa endekslerinin 1996 ile 2015 yılları arasındaki günlük kapanış değerleri üzerinde FIEGARCH modeli kullanarak, endeks getiri serisi volatilitesinde uzun hafızanın varlığını test ettiği çalışmada, analiz edilen bütün ülkelerin borsa endeks getiri serileri volatilitesinde uzun hafızanın var olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Buğan, Çevik ve Kırcı Çevik (2019),Borsa İstanbul 30 ve Katılım 30 endeksinin Ocak 2011 ile Ağustos 2019 yılları arasındaki günlük kapanış değerlerini kullanarak, ARFIMA-FIEGARCH modeli ile uzun hafızanın varlığını test ettikleri çalışmada, endekslerin getirisinde uzun hafızanın olmadığını ancak volatilitesinde uzun hafızanın olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca, her iki endeksin volatilitesinde kaldıraç etkisinin olduğunu ve piyasaya ulaşan kötü haberlerin volatiliteyi daha fazla artırdığını tespit etmişlerdir.

Gençyürek (2019), Fransa, Kanada, İtalya, Japonya, Birleşik Krallık, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nden oluşan G7 ülkeleri ile Türkiye hisse senedi piyasalarının Ocak 2010 ile Nisan 2018 yılları arasındaki günlük kapanış değerleri üzerinde ARFIMA-FIGARCH, ARFIMA-HYGARCH, ARFIMA-FIEGARCH ve ARFIMA-FIAPARCH modellerini kullanarak endeks getiri ve volatilitesinde uzun hafızanın varlığını araştırdığı çalışmada, Almanya, Fransa, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Türkiye borsa endekslerinin getiri serisinde orta süreli hafıza, volatilitede ise Japonya borsası hariç diğer tüm ülke borsa endekslerinde uzun hafızanın olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Özdemir ve Çelik (2020), gelişmekte olan ülkeleri temsilen Amerika Birleşik Devletleri borsası (S&P 500) ve gelişmekte olan ülkeleri temsilen de Türkiye borsasında (BIST 100), 2002 ile 2007 yılları arasındaki günlük kapanış değerleri üzerinde ARFIMA-FIGARCH modellerini kullanarak getiri ve volatilitede uzun hafızanın varlığını araştırdıkları çalışmada, endeks getiri serileri volatilitesinde uzun hafızanın olduğunu ancak getiri de uzun hafızanın olmadığını belirlemişlerdir.

Zarei ve Jafari (2020), İran borsası olan TSE endeksinin Şubat 2005 ile Kasım 2018 yılları arasındaki günlük kapanış değerleri üzerinde çeşitli ARMA ve GARCH modelleri kullanarak uzun hafıza durumunu test ettikleri çalışmada, getiride ve volatilitede uzun hafızanın olduğunu dolayısıyla TSE endeksi için Etkin Piyasa Hipotezi'ni reddedecek kanıtların var olduğunu ifade etmişlerdir.

Yapılan literatür taraması sonucunda, Türkiye ile Balkan ülkelerinin birebir karşılaştırıldığı çalışma olarak Uğurlu, Thalassinos ve Muratoğlu (2014) tarafından gerçekleştirilen çalışmaya

rastlanılmıştır. O çalışmada da, kullanılan modeller endeks getiri serileri üzerinde kısa hafıza durumunu belirlemektedir. O yüzden çalışma, belirtilen ülke borsaları arasındaki endeks getiri ve volatilitesinde uzun hafızanın varlığını araştıran ilk çalışma özelliğini taşımaktadır. Ayrıca volatilitede asimetri etkisini belirleyebilmek için kullanılan FIAPARCH modeli sayesinde, hisse senedi piyasalarında olabilecek bilgi şoklarının, negatif veya pozitif olarak hangisinin daha fazla baskın olacağı da belirlenmiş olacaktır.

3. UZUN HAFIZA MODELLERİ

Bu bölümde, çalışmada kullanılan uzun hafıza modellerinin matematiksel izahı yapılmakta diğer modellere değinilmemektedir.

Granger (1980), Granger ve Joyeux (1980) ve Hosking (1981), finansal zaman serileri getirisinde uzun hafıza durumunu belirleyebilmek için ARFIMA (Kesirli Bütünleşik Otoregresif Hareketli Ortalama) modelini ortaya çıkarmışlardır. Düşük frekanslı dinamiklerin modellenmesinde esnekliği arttıran kesirli bütünleşik otoregresif hareketli ortalama modeli aşağıdaki gibi gösterilmektedir (Çevik, 2012: 4441).

$$\psi (L) (1-L)^{\xi} (y_t - \mu) = \theta (L) \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\varepsilon_t = z_t \sigma_t,\ z_t \sim N (0,1), \quad (2)$$

$$(1-L)^{\xi} = \sum_{k=0}^{\infty} \frac{\Gamma (k-\xi) L^k}{\Gamma (-\xi) \Gamma (k+1)} \quad (3)$$

Model formülünde bulunan ψ AR sürecini, θ MA sürecini (MA), μ sabit değeri, Γ bir gama fonksiyonunu, $(1-L)^{\xi}$ kesirli fark alma operatörünü, L gecikme operatörünü ve ξ kesirli bütünleşme derecesini yani uzun hafıza parametresini ifade etmektedir. ξ parametresi:

$-0.5 < \xi < 0$ aralığında bir değer alırsa süreç kısa hafızalı, dirençsiz ve süreçteki korelasyonların tümü negatif olmakta,

$0 < \xi < 0.5$ aralığında bir değer alırsa süreç uzun hafızalı, durağan ve gözlemler arasında pozitif bağımlılığı göstermekte,

$\xi = 0$ değerini aldığında süreç beyaz gürültü sergilemekte ve

$\xi = 1$ değerini aldığında da birim kök sürecini izlediğini ifade etmektedir (Hosking, 1981: 170).

Endeks getiri serileri volatilitesinde, kısa hafıza durumunu asimetri özelliğini de dikkate alarak tespit edebilen APARCH (Asimetrik Üslü ARCH) modelini, uzun hafıza özelliğinin tespitinde de kullanılabileceğini düşünerek Tse (1998) kesirli bütünleşik asimetrik üslü ARCH (FIAPARCH) modelini ileri sürmüştür. Bu model aşağıdaki gibi formüle edilmektedir.

$$\sigma_t^{\delta} = \omega + [1 - (1 - \beta L)^{-1} (1 - \phi L) (1 - L)^d] (|\varepsilon_t| - \gamma \varepsilon_t)^{\delta} \quad (4)$$

Formülde yer alan ω parametresi sabit değeri, ϕ ARCH parametresini, β GARCH parametresini, d parametresi uzun hafıza parametresini ifade etmektedir. $0 < d < 1$ koşulu sağlandığında, koşullu varyansın uzun hafıza özelliğini belirtmektedir. γ parametresi asimetri özelliğinin durumunu ifade etmektedir. γ parametresi -1 ile 1 değerleri arasında bir değer almakta ve $\gamma > 0$ olduğunda negatif bilgi şoklarının volatilite üzerindeki etkisinin pozitif bilgi şoklarına göre daha yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Yani, pozitif şokların negatif şoklara göre volatilite üzerinde daha baskın olduğunu dolayısıyla daha fazla oynaklığa neden olduğu anlamına gelmektedir.

4. YÖNTEM VE BULGULAR

Çalışma, Türkiye için Borsa İstanbul 100, Bulgaristan için BSE Sofix, Yunanistan için ATG, Sırbistan için Belex 15, Romanya için BET, Bosna Hersek için BIRS ve Hırvatistan için CROBEX endeks getiri serilerinin getiri ve volatilitesinde uzun hafızanın varlığı araştırılmak istenmektedir. Bu hisse senedi piyasaları üzerinde çalışmanın gerçekleştirilmesinin amacı ise, daha önce literatürde uzun hafıza tespitinde bu türde bir karşılaştırmanın yapılamamış olmasıdır. Bu sayede, çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı ve bu alana ilgi duyan araştırmacılara yol gösterici nitelikte olabileceği düşünülmektedir.

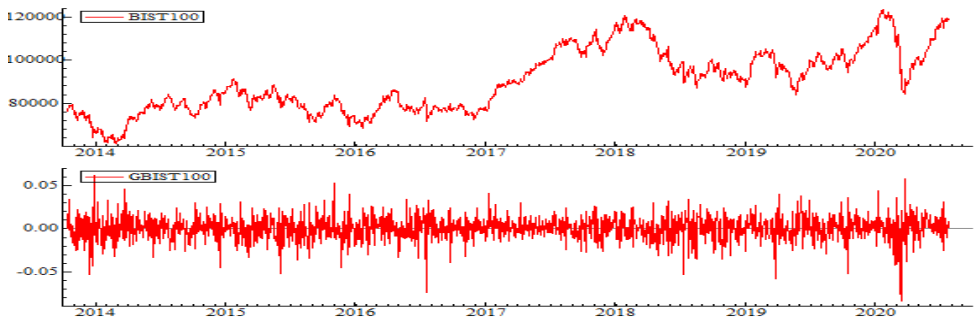
Çalışmada kullanılan hisse senedi piyasa endekslerinin verileri, investing.com sitesinden alınmıştır. Veri seti, 14 Ekim 2013 ile 24 Temmuz 2020 tarihleri arasındaki günlük kapanış değerlerini kapsamaktadır. Bu tarih aralığı, 2008 küresel finans krizinin borsalar üzerindeki etkisinin azaldığı düşünülerek seçilmiştir. Analizin doğru sonuç verebilmesi için günlük kapanış değerleri günlük nominal getiri serisi haline dönüştürülmüş;

$$r_t = 100 * [\ln (P_t) - \ln (P_{t-1})] \quad (5)$$

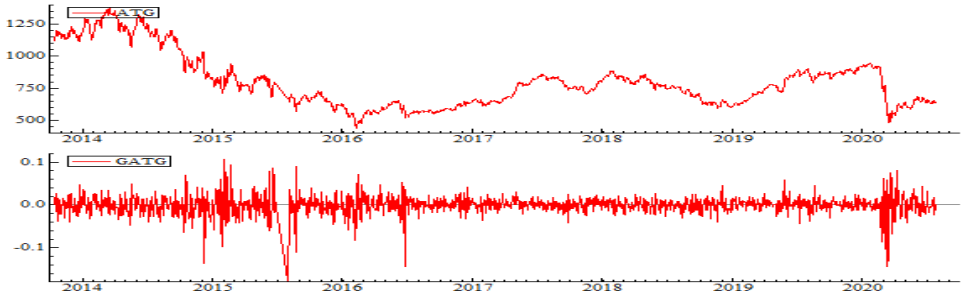
şeklindeki formül kullanılarak işlem gerçekleştirilmiştir. r_t, t zamanındaki hisse senedi endeksinin getirisi, P_t t zamanındaki hisse senedi endeksinin kapanış değeri, P_{t-1} ise t-1 zamanındaki hisse senedi endeksinin kapanış değerini göstermektedir. Çalışmada kullanılan analiz ve model tahminleri, OxMetrics7 programı yardımıyla gerçekleştirilmiştir.

Endeks getirisinde uzun hafızanın tespit edilebilmesi için ARFIMA ve endeks volatilitesinde uzun hafızanın belirlenebilmesi için de asimetrik koşullu değişen varyans modeli olan FIAPARCH modelleri kullanılmıştır. Bu modeller kullanılarak, seçilen ülkelerin hisse senedi endeksleri arasında karşılaştırma yapılan çalışmaya rastlanmadığı için bu modeller kullanılmıştır. Finansal zaman serilerinde asimetri etkisi olabilme ihtimalinin yüksek olması sebebiyle, simetrik model yerine asimetrik model tercih edilmiştir. Bahsedilen amaçlar doğrultusunda çalışmanın, konu ile alakalı literatüre çeşitli yönlerden katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

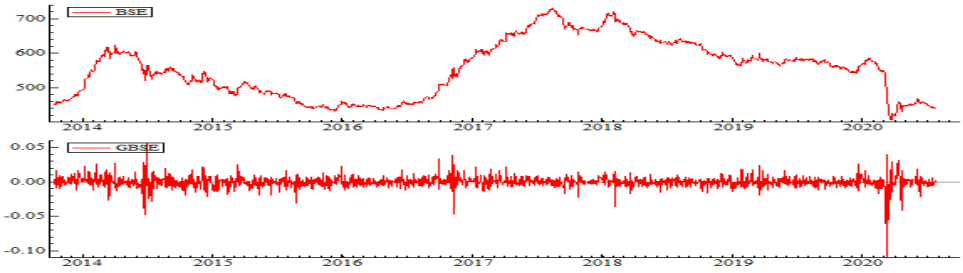
İlk olarak, ülke borsalarının fiyat ve getiri serilerine ait grafikler aşağıda verilmektedir.

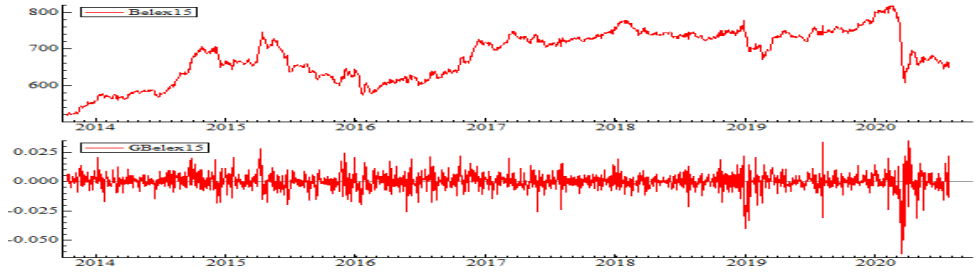
Grafik 1. BIST100 Endeksinin Fiyat ve Getiri Serileri Grafiği

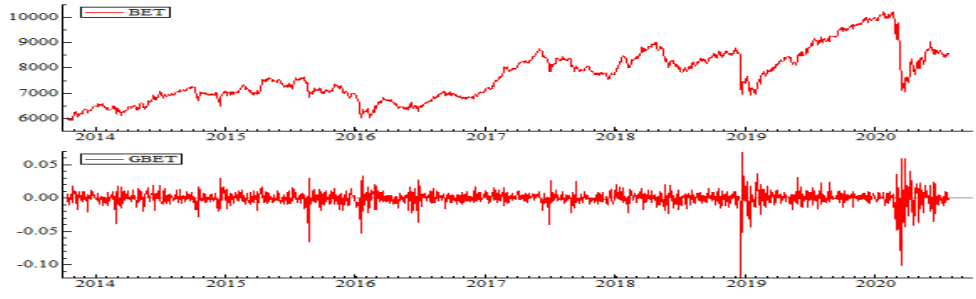
Grafik 2. ATG Endeksinin Fiyat ve Getiri Serileri Grafiği

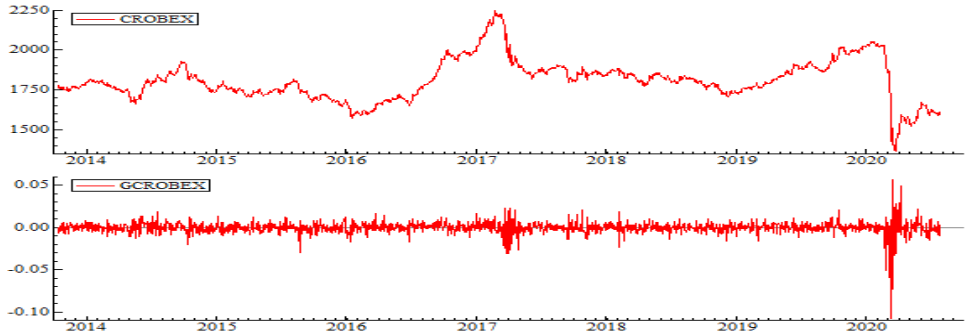
Grafik 3. BSE Endeksinin Fiyat ve Getiri Serileri Grafiği

Grafik 4. Belex 15 Endeksinin Fiyat ve Getiri Serileri Grafiği

Grafik 5. BET Endeksinin Fiyat ve Getiri Serileri Grafiği

Grafik 6. CROBEX Endeksinin Fiyat ve Getiri Serileri Grafiği

Analiz edilen ülkelerin hisse senedi piyasa endekslerine ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de verilmektedir. Ardından, endeks getiri serilerinin yoğunluk ve dağılım grafikleri ile uzun hafıza model sonuçları verilmekte ve değerlendirilmesi yapılmaktadır.

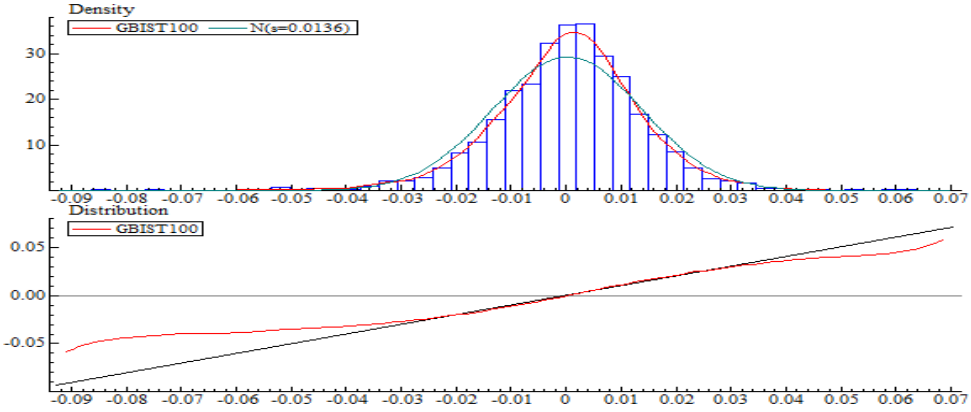
Tablo 1. Ülke Hisse Senedi Piyasa Endekslerine Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	BIST100	**ATG**	**BSE**	**Belex15**	**BET**	**CROBEX**
Gözlem Sayısı	1701	1658	1676	1707	1694	1686
Ortalama	0.00026278	-0.00034256	-0.00017086	0.00014594	0.0002124	-0.00065841
Minimum	-0.08416	-0.17713	-0.1081	-0.061835	-0.11892	-0.10732
Maksimum	0.062209	0.10681	0.056383	0.034646	0.068169	0.056229
Standart Sapma	0.013631	0.020457	0.0081007	0.006977	0.010136	0.007356
Çarpıklık	-0.50059	-1.1373	-2.0082	-0.87724	-2.0281	-3.8328
Aşırı Basıklık	3.1593	11.243	29.543	8.7012	24.503	55.822
Jarque-Bera	778.45	9089.2	62077.	5603.9	43540.	2230.3
ARCH (10)	12.559*	22.567*	32.824*	48.419*	26.680	76.786*
Q (50)	58.8870	127.125*	85.4260*	109.773*	104.350*	221.913*
Q^2 (50)	54.0342	583.098*	59.0692	842.734*	486.826*	1011.50
Uzun Hafıza Test İstatistikleri % 90 (0.861 – 1.747) % 95 (0.809 - 1.862) % 99 (0.721 - 2.098)						
Getiri Serisi İçin Lo R/S Test İstatistiği	0.893207	1.27978	1.72539	1.30857	0.914896	1.50324
Getiri Serisi İçin Hurst-Mandelbrot R/S Test İstatistiği	0.892963	1.32417	1.74076	1.34981	0.914383	1.48254
Kareli Getiri Serisi İçin Lo R/S Test İstatistiği	2.13363	3.8838	2.16949	2.34485	2.41576	2.17875
Kareli Getiri Serisi İçin Hurst-	2.15293	4.12339	2.29939	2.51666	2.61797	2.48736

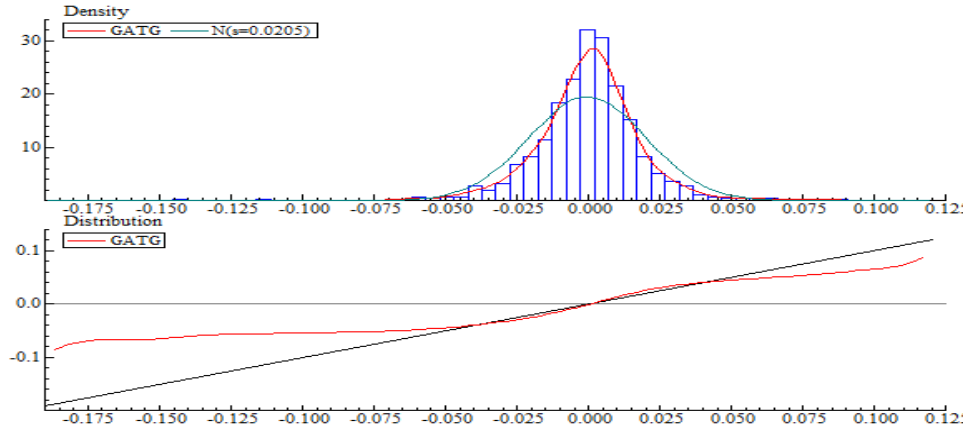
Mandelbrot R/S Test İstatistiği						
Augmented Dickey Fuller (ADF)	-22.829*	-22.9549*	-22.2923*	-20.6657*	-22.6004*	-18.9689*
Phillips-Perron (PP)	-41.9211*	-37.524*	-39.8681*	-22.1754*	-42.7568*	-39.7298*
KPSS	0.0342217	0.0568586	0.20901	0.0525321	0.0318311	0.0677256

*, %5 anlam düzeyinde istatistiksel anlamlılığı, Q ve Q^2 hata ve kareli getiri hata serilerinin bağımsızlık testi için Box Pierce, ARCH (10) ARCH-LM testini göstermektedir.

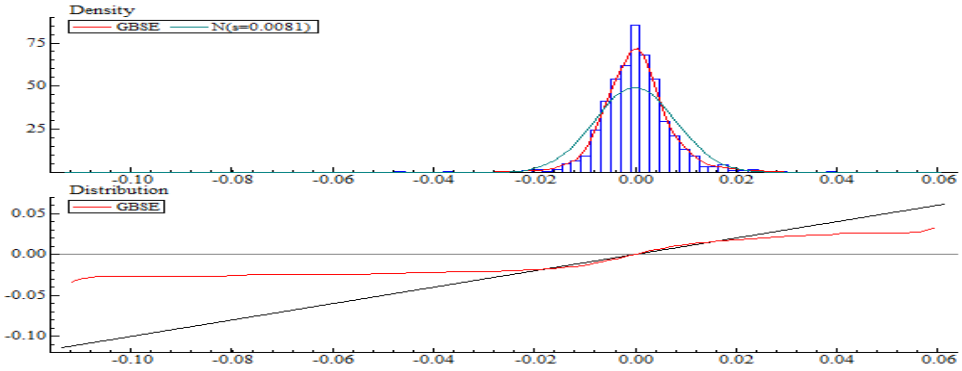
Çalışmada kullanılan ülkelerin hisse senedi piyasa endeksleri getiri serilerinin basıklık ve çarpıklık değerlerine bakıldığında, serinin asimetrik ve leptokurtic bir özellik sergilediği görülmektedir. Jarque-Bera istatistik değerinin oldukça yüksek bir değer alması da serinin normal dağılım göstermediğini ifade etmektedir. Çarpıklık katsayıları tüm veri seti için negatif değerde bulunmuş, dolayısıyla endeks serileri sola çarpık asimetrik bir yapıdadır. ARCH-LM testi sonuçları BET endeksi hariç, diğer tüm endeksler için artıklarda değişen varyans sorunu bulunduğunu göstermektedir. Getiri hata ve kareli getiri hata serilerinin bağımsızlık testi için yapılan Box Pierce istatistik değerlerinin BIST100 endeksi hariç anlamlı olması, diğer serilerin otokorelasyon içerdiğini belirtmektedir. Analize tabi tutulan getiri serilerinin, uzun hafıza varlığı gösterme durumunu ifade eden başlangıç değerlendirmesi olarak da uzun dönem bağımlılığı ve otokorelasyonu test eden Hurst - Mandelbrot R/S ve Lo R/S test istatistiği sonuçlarında çıkan değerler %90, %95 ve %99 kritik değerleri arasında olduğu için "Kısa Hafıza" sıfır hipotezi reddedilememekte ancak kareli getiri serilerinin bu değerlerden yüksek çıkmasından dolayı uzun hafıza özelliği sergilediği sonucu ortaya çıkmaktadır. Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testlerinin "sıfır hipotezi" serinin durağan olmama, KPSS testi ise serinin durağan olma durumunu ifade etmektedir. Tabloda yer alan bilgiler doğrultusunda, analiz için kullanılan getiri serilerinin durağan özellik sergilediği görülmektedir.

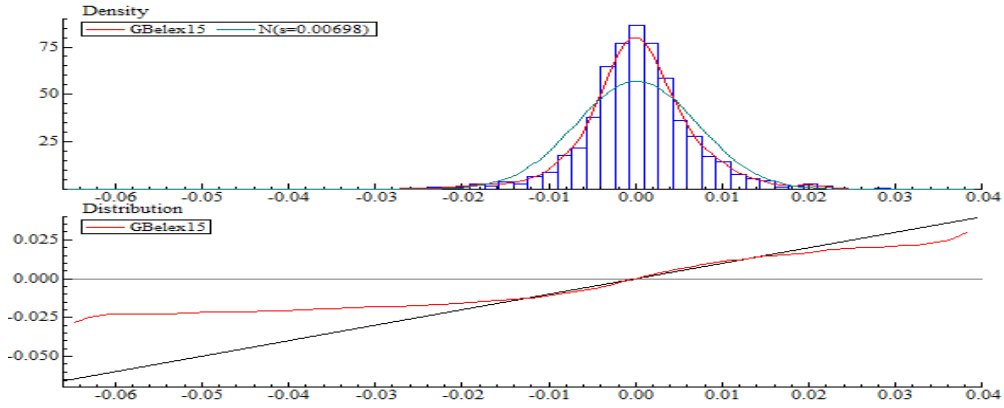
Grafik 7. BIST100 Endeks Getirisinin Yoğunluk ve Dağılım Grafiği

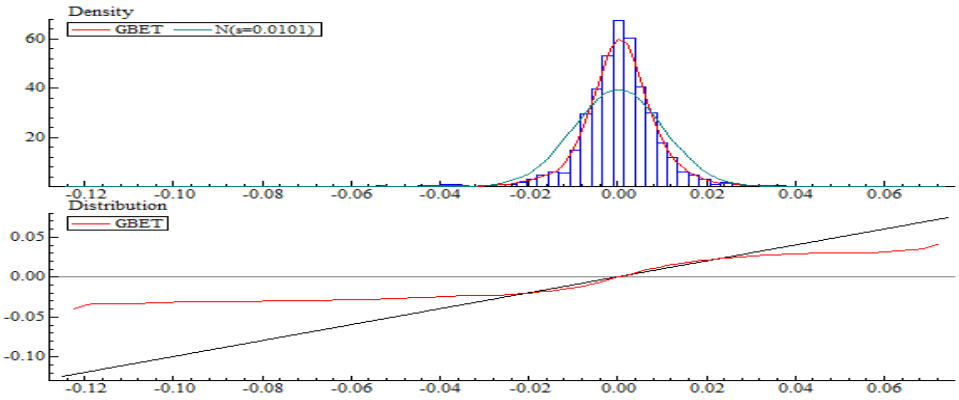
Grafik 8. ATG Endeks Getirisinin Yoğunluk ve Dağılım Grafiği

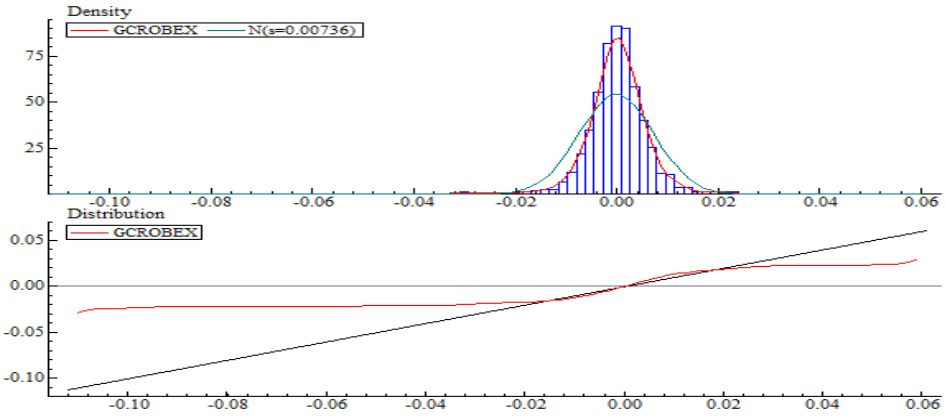
Grafik 9. BSE Endeks Getirisinin Yoğunluk ve Dağılım Grafiği

Grafik 10. Belex 15 Endeks Getirisinin Yoğunluk ve Dağılım Grafiği

Grafik 11. BET Endeks Getirisinin Yoğunluk ve Dağılım Grafiği

Grafik 12. CROBEX Endeks Getirisinin Yoğunluk ve Dağılım Grafiği

Yukarıda gösterilen grafiklerde, analiz edilen ülke hisse senedi piyasa endeks getirilerinin yoğunluk ve dağılım grafikleri gösterilmektedir. Grafiklerde, normal dağılım değerleri referans olarak alınmıştır. Hisse senedi endeks getiri serilerinin, normal dağılıma göre daha sivri ve daha kalın kuyruklu bir dağılım sergilediği grafiklerden görülmektedir. Tanımlayıcı istatistik değerlerinden de benzer sonuçlar çıkmasından dolayı, gerçekleştirilen uzun hafıza testleri Skewed Student-t dağılımı kullanılarak yapılmıştır.

BIST100, ATG, BSE, Belex 15, BET ve CROBEX endeksleri getirisinde uzun hafızanın olup olmadığını tespit etmek için skewed student-t dağılımlarını içeren ARFIMA model sonuçları aşağıda yer alan tabloda gösterilmiştir. Ülkelerin hisse senedi endeks getiri serisinde p,q= 0,1,2,3 değerleri kullanılmak üzere, çeşitli kombinasyonlar Akaike (AIC) ve Schwarz (SIC) Bilgi Kriterleri kapsamında değerlendirilerek en uygun ARFIMA (p, ξ, q) modelleri üzerinde analiz gerçekleştirilerek, sonuçlar gösterilmiştir.

Tablo 2. ARFIMA Model Sonuçları

	BIST100 (1, ξ, 1)	**ATG (1, ξ, 1)**	**BSE (1, ξ, 1)**	**Belex15 (2, ξ, 2)**	**BET (1, ξ, 1)**	**CROBEX (1, ξ, 1)**
μ	0.000462* (0.00018681)	0.000294 (0.00039268)	-0.000026 (0.00029772)	0.000304* (0.00013899)	0.000396 (0.00025062)	0.000060 (0.00014932)
Ψ_1	0.681808* (0.14112)	-0.714048* (0.31089)	0.402264* (0.12273)	1.587977* (0.11891)	0.760866* (0.087040)	-0.839020* (0.11704)
Ψ_2	-	-	-	-0.865397* (0.10053)	-	-
θ_1	-0.581328* (0.13033)	0.774215* (0.27396)	-0.551038* (0.13614)	-1.596881* (0.078647)	-0.828241* (0.057820)	0.850195* (0.11246)
θ_2	-	-	-	0.887011* (0.11756)	-	-
ξ	-0.113339 (0.083805)	0.011096 (0.034806)	0.134937* (0.055814)	-0.010349 (0.056417)	0.098482 (0.067193)	0.030323 (0.022330)
v	5.920270* (0.77536)	5.332616* (0.71610)	3.844582* (0.39276)	4.003231* (0.43499)	4.607489* (0.58545)	4.677664* (0.60544)
ln(ξ)	-0.088846* (0.033636)	-0.074980* (0.030647)	0.037399 (0.032961)	0.043297 (0.030531)	-0.082364* (0.032778)	-0.042512 (0.034138)
Log (L)	4997.580	4512.719	6117.988	6345.415	5872.738	6507.446
AIC	-5.865467	-5.432713	-7.289962	-7.421693	-6.922950	-7.708715
SIC	-5.836689	-5.403328	-7.260834	-7.386622	-6.894075	-7.679728
Çarpıklık	-0.36879	-0.59596	-1.0989	-0.055976	-2.2714	-1.5409
Aşırı Basıklık	1.9572	3.4458	16.205	2.8893	25.521	15.696
Jarque-Bera	310.06	918.42	18676.	594.65	47431.	17973.
Q (50)	57.6669	50.5100	51.9577	44.1321	64.0264	62.8825
Q^2 (50)	49.7492	38.0294	11.8865	48.5764	6.22868	162.660*
ARCH (10)	1.3204	0.97259	0.12267	0.62872	0.029109	16.397*
P (60)	58.1182	65.0639	43.4511	70.9613	70.3684	48.5196

*, %5 anlam düzeyinde istatistiksel anlamlılığı, ( ) standart hataları, Q ve Q^2 hata ve kareli getiri hata serilerinin bağımsızlık testi için Box Pierce, ARCH(10) ARCH-LM testini, P(60), 60 hücre için Pearson Uyum İyiliği istatistiğini göstermektedir.

Endeks getiri serilerinde, getiride uzun hafızanın olup olmadığını belirlemek için gerçekleştirilen ARFIMA model sonuçları, sadece Bulgaristan borsa endeksi olan BSE'de uzun hafıza parametresi olan ξ %5 anlam düzeyinde anlamlı bulunmuştur. BSE'ye ait ξ parametresi anlamlı bulunmasına rağmen değeri 0 ile 0,50 arasındadır. Bu durum her ne kadar uzun hafızalı gibi görünse de ortalamaya hızlı bir şekilde geri dönüldüğünü yani kısa hafızaya yakın olduğu sonucunu göstermektedir. Dolayısıyla Bulgaristan borsası (zayıf uzun hafıza etkisi) da dâhil olmak üzere tüm borsalarda getiride uzun hafıza olmadığı ve zayıf formda etkin piyasa oldukları ifade edebilmektedir. Bu durumda getiri serilerini dikkate alarak hiçbir yatırımcının ortalama piyasa getirisi üzerinde bir kazanç elde edemeyeceği ortaya çıkmaktadır. Tüm ülke endeks getiri serilerinin çarpıklık ve aşırı basıklık değerleri, negatif asimetri ve normale göre daha sivri bir dağılım sergileme durumunu göstermektedir. v parametre değeri, tüm ülke endeksleri için % 5 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı sonuç vermekte ve bu durum, serinin getiri artıklarının kalın kuyruklu bir olasılık yoğunluğu gösterdiğini ifade etmektedir. BIST100, ATG ve BET endeks getiri serilerinde, ln (ξ) %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Oluşturulan modellerden elde edilen artık dağılımlarının bu endeksler için, asimetrik bir özellik sergilediğini belirtmektedir. Box Pierce Q ve Q^2 test sonuçları (CROBEX Q^2 hariç) anlamlı çıkmamıştır, elde edilen artıkların otokorelasyon içermediği sonucunu ifade etmektedir. ARCH-LM testi sonuçları da yine CROBEX endeksi hariç diğer tüm endekslerde, değişen varyans sorunu olmadığını göstermektedir. Pearson Uyum

İyiliği testi değerinin en düşük ve anlamsız olması, skewed student-t dağılımının bu getiri serileri için uygun olduğunu ifade ortaya koymaktadır.

Tablo 3. FIAPARCH Model Sonuçları

	BIST100 (1, d, 3)	**ATG (1, d, 1)**	**BSE (1, d, 1)**	**Belex15 (0, d, 1)**	**BET (0, d, 1)**	**CROBEX (1, d, 1)**
ω	0.705962 (0.97579)	12.180431 (12.051)	13.430805 (19.921)	341.957409* (1.7748)	1.442642 (1.1232)	3.744205 (5.4743)
ϕ_1	0.852870* (0.073106)	0.213422* (0.066191)	0.830088* (0.079940)	-0.183644* (0.058637)	-0.120664* (0.052335)	0.904601* (0.049406)
ϕ_2	0.095987* (0.040520)	-	-	-	-	-
ϕ_3	0.037616 (0.041954)	-	-	-	-	-
β_1	0.981288* (0.010176)	0.645933* (0.081933)	0.717029* (0.12175)	-	-	0.827842* (0.065485)
γ	0.839935* (0.18098)	0.544686* (0.14286)	0.035372 (0.090395)	-0.033451 (0.078721)	0.370253* (0.12510)	0.053893 (0.076867)
δ	1.054173* (0.24399)	1.048005* (0.21878)	1.829547* (0.34699)	1.354042* (0.022490)	1.550244* (0.13737)	1.886312* (0.33046)
d	0.170513* (0.072877)	0.53687* (0.10111)	0.087546 (0.088408)	0.384521* (0.052722)	0.254459* (0.049316)	0.055907 (0.055005)
v	6.858395* (1.0821)	5.883667* (0.86010)	3.851516* (0.39319)	4.147617* (0.40813)	4.750159* (0.62035)	4.703988* (0.61056)
ln(ξ)	-0.091423* (0.033968)	-0.089486* (0.031364)	0.019158 (0.034750)	0.045697 (0.030498)	-0.076153* (0.031908)	-0.038076 (0.034193)
Log (L)	5020.724	4523.946	6119.017	6343.950	5875.757	6507.023
AIC	-5.890327	-5.446255	-7.288803	-7.423492	-6.927694	-7.708212
SIC	-5.855155	-5.416870	-7.253203	-7.397985	-6.902028	-7.679226
Çarpıklık	-0.37015	-0.73015	-1.0383	0.0077251	-1.7751	-1.5544
Aşırı Basıklık	2.1535	4.1799	14.933	3.0408	17.476	16.093
Jarque-Bera	367.52	1354.3	15873.	657.65	22446.	18872.
Q (50)	54.4105	65.3290	53.1280	48.1517	71.3260*	76.1038*
Q^2 (50)	41.5425	34.5416	12.4590	41.7404	8.42506	147.124*
ARCH (10)	0.71482	0.57104	0.19625	0.67222	0.071512	14.488*
P (60)	57.4127	61.8070	46.7446	57.8155	66.4723	65.3879

*, %5 anlam düzeyinde istatistiksel anlamlılığı, ( ) standart hataları, Q ve Q^2 hata ve kareli getiri hata serilerinin bağımsızlık testi için Box Pierce, ARCH(10) ARCH-LM testini, P(60), 60 hücre için Pearson Uyum İyiliği istatistiğini göstermektedir.

Tablo 3'te endeks getiri serileri volatilitesinde uzun hafızanın varlığını belirleyebilmek için yapılan asimetrik koşullu değişen varyans modeli FIAPARCH'ın model sonuçları gösterilmektedir. Türkiye, Yunanistan, Sırbistan ve Romanya borsa endeks volatilitesinde uzun hafızanın olduğu, d parametre değerinin istatistiki olarak anlamlı sonuç vermesinden anlaşılmaktadır. Bu sonuç, belirtilen ülke hisse senedi piyasaları için, zayıf formda etkin piyasa olmadıklarını ve yatırımcıların endeks volatilitesini öngörebilme olanakları olduğunu göstermektedir. Bulgaristan ve Hırvatistan borsa endeks volatilitesinde ise, uzun hafıza parametresi anlamlı sonuç vermemiştir. d parametre değeri en düşük olan BIST100 (0.170513) endeksi, diğer ülke endekslerine göre volatilitede zayıf formda etkin piyasa olma durumuna daha yakın gözükmektedir. En yüksek d parametre değerine sahip olan Yunanistan borsa endeksi (0.53687) ise, volatilitenin en yüksek olduğu borsa endeksi olarak belirlenmiştir. Sırbistan borsası hariç diğer tüm ülke borsa endeksleri, negatif asimetri ve normale göre daha sivri bir dağılım sergilemektedir. Jarque-Bera test istatistiği değerlerinin, yüksek değerler

alması da getiri serilerinin normal dağılım sergilemediğini ortaya koymaktadır. v parametresi tüm ülke borsa endeks getirileri için %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı sonuç vermektedir. Bu sonuç, serilerin getiri artıklarının kalın kuyruklu olasılık yoğunluğu gösterdiğini ifade etmektedir. ln (ξ) da %5 anlamlılık düzeyinde, BIST100, ATG ve BET endeks getiri serilerinde istatistiki olarak anlamlı bulunmuş, dolayısıyla oluşturulan modellerden elde edilen artık dağılımlarının asimetrik özellik gösterdiğini belirtmektedir. CROBEX ve BET endeks getiri serileri hariç diğer tüm endeks getiri serilerinde, Box Pierce Q ve Q^2 test sonuçları anlamlı bulunamamıştır, bu durum elde edilen artıkların otokorelasyon içermediğini göstermektedir. ARCH-LM testi sonuçları (CROBEX hariç) endeks getiri serilerinde, değişen varyans sorunu bulunmadığını ifade etmektedir. Pearson Uyum İyiliği testi değerinin en düşük ve anlamsız olması, skewed student-t dağılımının bu getiri serileri için uygun dağılım türü olduğunu göstermektedir. FIAPARCH modelinde asimetri özelliğini belirten γ parametresi, Türkiye, Yunanistan ve Romanya hisse senedi endeksleri getiri serisinde anlamlı sonuç vermektedir. Bu sonuç, belirtilen ülke endekslerinin asimetrik özellik gösterdiğini ifade etmektedir. Pozitif değer alması ise, negatif bilgi şoklarının volatilite üzerindeki etkisinin pozitif bilgi şoklarına göre daha baskın olduğunu yani volatiliteyi daha da artırdığı sonucunu belirtmektedir. Modelin güç parametresi olan δ, modelin bir bütün olarak hata içermediğini göstermektedir.

5. SONUÇ

Etkin piyasalar hipotezi varsayımlarından olan, finansal varlığa ait fiyatların rassal yürüyüş özelliği sergilemesi gerekliliği, finansal varlık fiyatlarının geçmiş fiyat hareketlerini içerisinde barındırmayan kısa hafıza özelliği sergilemesi ile mümkün olmaktadır. Finansal varlık getiri serisinin uzun bir hafızasının olması, getirilerin bağımsız olmadığı anlamına gelmektedir. Böyle bir durumda, etkin piyasa hipotezinin zayıf formda etkinliği geçerli olmamakta ve getiri serisi rassal yürüyüş sürecini takip etmemektedir. Bu göstergeler piyasa oyuncularına, piyasanın geçmiş bilgilerini kullanarak endeks fiyatının gelecekte alabileceği değerleri öngörebilme ve bu sayede anormal kazanç elde edebilme fırsatı sunabilecektir. Bu bilgiler doğrultusunda finans literatüründe yoğun ilgi, finansal piyasa volatilitesinde uzun hafıza davranışının tespiti veya kesirli bütünleşme süreçlerinin modellenmesine odaklanmaktadır.

Bu çalışma, Türkiye (BIST100) ile Balkan ülkeleri olan Bulgaristan (BSE Sofix), Yunanistan (ATG), Sırbistan (Belex 15), Romanya (BET), Bosna Hersek (BIRS) ve Hırvatistan (CROBEX) hisse senedi piyasalarının getiri ve volatilitesinde uzun hafızanın varlığını, 14 Ekim 2013 ile 24 Temmuz 2020 tarihleri arasındaki günlük kapanış değerleri üzerinde, getiri için ARFIMA ve volatilite için simetrik koşullu değişen varyans modeli olan FIAPARCH modelleri kullanılarak araştırılmıştır. Çalışmanın, hem daha önce karşılaştırmalı olarak bu ülke borsalarının uzun hafıza özelliği gösterip göstermediği üzerine yapılan çalışmanın olmaması hem de asimetrik koşullu değişen varyans modeli ile bu karşılaştırmanın yapılmamış olması açısından literatüre farklı bakış açıları getirebileceği ve çeşitli katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir.

Analiz edilen ülkelerin hisse senedi piyasa endeksleri getiri serilerinde, getiride uzun hafızanın varlığını tespit edebilmek için gerçekleştirilen ARFIMA modeli, sadece Bulgaristan borsa endeksi olan BSE'de uzun hafıza parametresi olan ξ istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Bu sonuç Vougas (2004), Kang ve Yoon (2006), Kasman, Kasman ve Torun (2009), Maria, Anuta ve Simona (2013) ve Türkyılmaz ve Balıbey (2014) çalışmaları ile benzerlik göstermektedir. Ancak uzun hafıza parametre değeri 0 ile 0,50 aralığında olduğu için, endeks uzun hafızalı görünse de ortalamaya hızlı bir şekilde döndüğünü gösterdiği için kısa hafızaya daha yakın

şeklinde de yorumlanabilmektedir. Bulgaristan borsasında işlem yapan piyasa oyuncuları, geçmiş piyasa fiyatlarına dikkate alarak gelecekte alabileceği değeri düşük bir ihtimalde olsa tahmin edebilmekte ve anormal kazanç elde edebilmektedirler. Diğer ülke hisse senedi endekslerinde ise, getiride uzun hafızanın bulunmadığı ve dolayısıyla bu piyasaların zayıf formda etkin piyasa oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır.

Endeks getiri serileri volatilitesinde uzun hafızanın varlığını belirleyebilmek için yapılan asimetrik koşullu değişen varyans modeli FIAPARCH sonuçlarına göre, uzun hafıza parametresi olan d parametre değerinin istatistiki olarak anlamlı olduğu Türkiye, Yunanistan, Sırbistan ve Romanya borsa endeks volatilitesinde uzun hafızanın olduğu ortaya çıkmıştır. Kang ve Yoon (2006), Kang ve Yoon (2008), Korkmaz, Çevik ve Özataç (2009), Bentes ve Cruz (2011), Maheshchandra (2012), Necula ve Radu (2012), Günay (2014), Pece ve Petria (2015), Kuttu (2018), Buğan, Çevik ve Kırcı Çevik (2019), Gençyürek (2019) ve Özdemir ve Çelik (2020) çalışmaları ile benzer sonuçlar verdiği belirlenmiştir. Türkiye, Yunanistan, Sırbistan ve Romanya hisse senedi piyasalarının, zayıf formda etkin piyasa olmadıkları ve yatırımcıların endeks volatilitesini öngörebilme imkânları bulunduğunu ifade etmek mümkündür. Bulgaristan ve Hırvatistan hisse senedi piyasalarının ise, zayıf formda etkin piyasa oldukları ortaya çıkarılmıştır. d parametre değeri anlamlı ve en düşük olan BIST100 endeksi, diğer ülke endekslerine göre volatilitede, zayıf formda etkin bir piyasaya olma durumuna daha yakın gözükmektedir. Ayrıca, Yunanistan borsa endeksi de en yüksek d parametre değerine sahip olduğundan, volatilitenin en yüksek olduğu borsa endeksi olarak tespit edilmiştir. Asimetri özelliğini gösteren γ parametresi, Türkiye, Yunanistan ve Romanya hisse senedi endeksleri getiri serisinde anlamlı sonuç vermiştir. Bu sonuç, belirtilen ülke endekslerinin asimetrik özellik sergilediğini göstermektedir. Pozitif değer alması ise, negatif bilgi şoklarının volatilite üzerindeki etkisinin pozitif bilgi şoklarına göre daha baskın olduğunu yani volatiliteyi daha da artırdığı sonucunu ifade etmektedir. Modelin güç parametresi olan δ, modelin bir bütün olarak hata içermediğini belirtmektedir.

Ülkelerin endeks getiri serilerinin tanımlayıcı istatistik değerleri, yoğunluk ve dağılım grafikleri, Jarque-Bera test istatistiği değerlerinin yüksek olması, Pearson uyum iyiliği testi sonuçlarının anlamsız ve düşük olması ve ν parametre değerinin tüm endeksler için anlamlı sonuç vermesi, getiri serilerinin normal dağılım sergilemediği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu durum finansal zaman serilerinde, normal dağılımdan ziyade diğer dağılım türlerinin daha uygun olduğu sonucunu gösterebilmektedir. Yapılan çalışmada, bu durum dikkate alınarak analizler skewed student-t dağılımı üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın, konu ile alakalı literatüre derinlik kazandırması ve çeşitliliği artırması gibi genel katkısı olacağı düşünülmektedir. Analiz edilen ülke borsaları üzerinde daha önce bu analiz modelleri kullanılarak herhangi bir çalışmanın da gerçekleştirilmemiş olması literatürün zenginleşmesine ve akademisyenlerin bu ülke borsaları üzerinde farklı model veya aynı model farklı tarihler kullanarak farklı sonuçlar elde edebilmeleri açısından yardımcı olabilecektir. Piyasa oyuncularının çıkan sonuçları dikkate alarak portföylerini çeşitlendirebilmelerine ve portföylerinde değişiklik yapabilmelerine fayda sağlayacağı tahmin edilmektedir. Piyasa yapıcıları açısından bakıldığında, bu çalışma ve literatürde yer alan diğer çalışma sonuçlarını göz önünde bulundurarak, endeks üzerinde piyasa öngörüsünü artırabilecek ve farklı türde yatırımcıları çekebilecek çeşitli düzenlemeler gerçekleştirebilmelerine olanak sunabilecektir. Yukarıda da bahsedildiği gibi farklı modeller kullanılarak aynı veri seti üzerinde veya farklı ülke borsa endeksleri seçilerek aynı modeller de kullanılarak yeni çalışmalar yapılabilir.

Endeks karşılaştırmasının yanında model ve farklı dağılımlar karşılaştırılarak çalışma yeniden gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

BARKOULAS, J. T., BAUM, C. F. & TRAVLOS, N. (2000). "Long Memory in the Greek Stock Market", Applied Financial Economics, 10 (2): 177-184.

BENTES, S. R. & CRUZ, M. M. da. (2011). "Is Stock Market Volatility Persistent? A Fractionally Integrated Approach", ISCAL- Comunicaçoes, 1-21.

BUĞAN, M. F., ÇEVİK, E. İ. & KIRCI ÇEVİK, N. (2019). "Katılım 30 Endeksi İçin Zayıf Formda Etkin Piyasa Hipotezinin ARFIMA-FIEGARCH Model İle Analizi", Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (1): 219-241.

ÇEVİK, E. İ. (2012). "İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda Etkin Piyasa Hipotezinin Uzun Hafıza Modelleri ile Analizi: Sektörel Bazda Bir İnceleme", Journal of Yasar University, 26 (7): 4437-4454.

FAMA, E. F. (1970). "Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Works", The Journal of Finance, 25 (2): 383–417.

GENÇYÜREK, A. G. (2019). Sermaye Piyasasında İkili Uzun Hafıza Ve Emtia Volatiliteleri Geçişkenliği Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

GRANGER, C. W. J. (1980). "Testing for Causality: A Personal Viewpoint", Journal of Economic Dynamics and Control, 2 (1): 329-352.

GRANGER, C. W. J. & JOYEUX (1980). "An Introduction to Long-memory Time Models and Fractional Differencing", Journal of Time Series Analysis, 1 (1): 15–29.

GÜNAY, S. (2014). "Yapısal Kırılmalar Dâhilinde BİST-100 Endeksi Volatilitesinin Uzun Dönemli Bellek Analizi", Journal of Yasar University, 9 (36): 6299-6314.

HOSKING, J. R. M., (1981). "Fractional Differencing", Biometrika, 68 (1): 165–176.

KANG, S. H. & YOON, S-M. (2006). "Asymmetric Long Memory Feature in the Volatility of Asian Stock Markets", Asia-Pacific Journal of Financial Studies, 35 (5): 175-198.

KANG, S. H. & YOON, S-M. (2008). "Long Memory Features in the High Frequency Data of the Korean Stock Market", Physica A: Statistical Mechanics and its Applications, 387 (21): 5189–5196.

KASMAN, A., KASMAN, S. & TORUN, E. (2009). "Dual Long Memory Property in Returns and Volatility: Evidence from the CEE Countries' Stock Markets", Emerging Markets Review, 10 (2):122-139.

KORKMAZ, T., ÇEVİK, E. İ. & ÖZATAÇ, N. (2009). "Testing for Long Memory in ISE Using ARFIMA-FIGARCH Model and Structural Break Test", International Research Journal of Finance and Economics, 26: 186-191.

KUTTU, S. (2018). "Modelling Long Memory İn Volatility In Sub-Saharan African Equity Markets", Research in International Business and Finance, 44 (C): 176-185.

MAHESHCHANDRA, J. P. (2012). "Long Memory Property in Return and Volatility: Evidence from The Indian Stock Markets", Asian Journal of Finance & Accounting, 4 (2):218-230.

MARIA, P. A., ANUTA, L. E. & SIMONA, M. (2013). "Testing The Long Range-Dependence For The Central Eastern European And The Balkans Stock Markets", Annals of Faculty of Economics, 1 (1): 1113-1124.

NECULA, C. & RADU, A-N. (2012). "Long Memory In Eastern European Fınancıal Markets Returns", Economic Research, 25 (2): 361-378.

ÖZDEMİR, A. & ÇELİK, İ. (2020). "Pay Piyasalarında Etkin Piyasalar Hipotezinin Farklı Dağılım Varsayımları Bağlamında Uzun Hafıza Modelleri İle Tespiti: ABD ve Türkiye Karşılaştırması", İşletme Fakültesi Dergisi, 21 (1): 125-160.

PECE, A. M. & PETRİA, N. (2015). "Volatility, Thin Trading and Non-liniarities: An Empirical Approach for the BET Index During Pre-crisis and Post-crisis Periods", Procedia Economics and Finance, 32: 1342-1352.

TSE, Y. K. (1998). "The Conditional Heteroscedasticity of The Yen-Dollar Exchange Rate", Journal Of Applied Econometrics, 13 (1): 49-55.

TÜRKYILMAZ, S. & BALIBEY, M. (2014). "Türkiye Hisse Senedi Piyasası Getiri ve Oynaklığındaki Uzun Dönem Bağımlılık için Ampirik Bir Analiz", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16 (2): 281-302.

UĞURLU, E., THALASSINOS, E. & MURATOĞLU, Y. (2014). "Modeling Volatility in the Stock Markets using GARCH Models: European Emerging Economies and Turkey", International Journal in Economics and Business Administration, 2 (3): 72-87.

VOUGAS, D. V. (2004). "Analysing Long Memory and Volatility of Returns in the Athens Stock Exchange", Applied Financial Economics, 14 (6): 457-460.

ZAREI, S. VE JAFARI, S. (2020). "Market Efficiency and Long-range Dependence: Evidence From The Tehran Stock Market", Asian Journal of Economics, Finance and Management, 2 (2): 20-28.

Alanya Akademik Bakış Dergisi
Yıl: 2022, C:6, S:1, ss. 1571-1586

Alanya Academic Review Journal
Year: 2022, Vol:6, No:1, pp. 1571-1586

Sermaye ve Sahiplik Yapısının Firma Performansına Etkisi: Borsa İstanbul Turizm Endeksi Uygulaması[1]

(Araştırma Makalesi)

The Effect of Capital and Ownership Structure on Firm's Performance: An Application on Borsa İstanbul Tourism Index

Doi: 10.29023/alanyaakademik.872410

Fatih KONAK
Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü
fatihkonak@hitit.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-6917-5082

Diler TÜRKOĞLU
Doktora öğrencisi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı
diler.turkoglu@samsun.edu.tr
Orcid No: 0000-0001-5247-1590

Bu makaleye atıfta bulunmak için: *Konak, F. & Türkoğlu, D. (2022). "Sermaye ve Sahiplik Yapısının Firma Performansına Etkisi: Borsa İstanbul Turizm Endeksi Uygulaması", Alanya Akademik Bakış, 6(1), Sayfa No. 1571-1586.*

Anahtar kelimeler:
BIST Turizm Endeksi, Sahiplik Yapısı, Sermaye Yapısı.

Makale Geliş Tarihi: 01.02.2021
Kabul Tarihi: 12.01.2022

ÖZET

Hem şirketlerin iç dinamikleri hem de piyasa katılımcıları açısından bakıldığında firma değerinin belirlenebilmesi ya da bu değer üzerine etki eden faktörlerin tespiti büyük önem taşımaktadır. Firma değerinin tespitinde optimal sermaye yapısının ortaya çıkarılması ve bunun yanı sıra sahiplik yapısının etkilerinin göz önüne alınması, özellikle karar alma aşamasında dikkat edilmesi gereken önemli faktörlerden bazıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, firmaların sahiplik ve sermaye yapısının birlikte ele alınıp firma performansı üzerindeki etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır. Araştırmada 2012-2018 yılları arasında Borsa İstanbul Turizm Endeksi'nde faaliyet gösteren 9 firmanın verilerinden faydalanılmıştır. Nihai olarak, Borsa İstanbul Turizm Endeksi'nde yer alan firmaların finansal performans göstergeleri üzerinde hem sahiplik yapılarının hem de sermaye yapılarının farklı düzey ve yönlerde etkiye sahip olduğu neticesi iddia edilmektedir.

Keywords:
BIST Tourism Index, Ownership Structure, Capital Structure.

ABSTRACT

Considering both the internal dynamics of the companies and the market participants, it is of great importance to determine the value of the firm or to determine the factors that affect this value. In determining the firm's value, revealing the optimal capital structure as well as considering the effects of ownership structure are some of the important factors that should be taken into consideration especially during the decision-making phase. In this

[1] Bu çalışma, Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu'nda yazarlar tarafından sözlü olarak sunulan özet bildirinin düzenlenmiş ve genişletilmiş son halidir.

framework, the research aimed to examine the effects of ownership and capital structure of firms on firm performance by considering them together. The data of 9 companies listed in the BIST Tourism Index between 2012 and 2018 were used in this context. According to the findings obtained, it has been concluded that both ownership structures and capital structures have effects on the financial performance indicators of the companies listed in the BIST Tourism Index at different levels and directions.

1. GİRİŞ

Bir finans yöneticisinin temel amacı firmanın cari piyasadaki değerinin maksimize edilmesidir ve firma değeri maksimizasyonunda öne çıkan en büyük etkenlerden biri sermaye yapısıdır. Dolayısıyla işletmenin sermaye yapısı belirlenirken optimum yapıyı oluşturmak için sermaye yapısını etkileyen faktörleri göz önünde bulundurmak büyük önem arz etmektedir. Başka bir deyişle sermaye yapısının belirlenmesi hissedarların çıkarını en üst düzeyde tutacak şekilde olmalıdır. Çünkü belirlenen sermaye yapısı firmanın değerlemesinde son derece büyük öneme sahiptir. Oluşturulan sermaye yapısı kombinasyonlarıyla firmanın ağırlıklı ortalama sermaye maliyeti belirlenerek firmanın ıskonto oranı tespit edilmektedir. Belirlenen bu ıskonto oranıyla firmanın kredibilitesi ortaya çıkacak, başka deyişle riski tespit edilerek hem hissedarların hem de firmaya borç verecek olan kurum ve kişilerin kararlarında son derece etkili olacağı öngörülmektedir. Bir şirketin sermaye yapısının firma değerini doğrudan etkilediği bu varsayıma göre firma değerinin belirlenebilmesi ve bu değer üzerinde etki eden faktörlerin tespiti için sermaye yapısının yanı sıra sahiplik yapısının da ele alınarak bir değerlendirme yapılması gerektiği düşünülmektedir. Sermaye ve sahiplik yapısı ile alakalı kararlarının veya mevcut durumunun ilgili yazında görülen değişkenler üzerinde farklı düzeylerde etkisinin olduğu söylenebilir. Sahiplik yapısı aile işletmeleri, en büyük ortağın sermayedeki payı, en büyük 2 ortağın sermayedeki payları, en büyük 3 ortağın sermayedeki payları, yabancı ortak sermaye payı, halka açıklık oranı, kurumsal ortağın sermayedeki payı ve kamu sahipliği gibi sahiplik çeşitlerinden oluşmaktadır.

Bu çalışmada BİST Turizm Endeksi'nde 2012-2018 yılları arasında faaliyet gösteren firmaların sahiplik ve sermaye yapısının değişkenlere olası etkilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Söz konusu firmaların Kamu Aydınlatma Platformundan elde edilen verilerinden faydalanılarak, değerlendirmeye tabi tutulan değişkenlerin etkileri yorumlanmıştır. Sahiplik ve sermaye yapısının firma performansına olan etkilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Performans ölçütü olarak Aktif Karlılık, Özkaynak Karlılığı ve Tobins' Q değişkenleri dikkate alınmıştır. Varlıkların kazanma gücü olarak da ifade edilen Aktif Karlılık (ROA), işletmenin net kar marjına ve her bir liralık varlıkta kaç liralık satış yapıldığına bağlı olmaktadır (Aydın vd., 2017:115). Benzer olarak Özkaynak Karlılığı (ROE), firmanın bir birimlik özkaynaktan elde ettiği net karı ifade etmektedir (Cornett vd., 2016: 57). Sermaye yatırım kararlarına ilişkin bir gösterge olarak ele alınan Tobins' Q ise piyasa değerinin yüksek kar oranları nedeniyle yerine koyma maliyetlerini aştığında firmaların hareketlerinin büyüme yönünde olacağını göstermektedir (Çelik,2018: 464).

Tüm bu değişkenlere olası etkinin tespiti amacıyla Panel Veri Analizi yöntemi uygulanmıştır. Kullanılacak olan ekonomik veriler, şirketlerin internet siteleri ve Kamu Aydınlatma Platformundan elde edilmiş olup bu veriler Hausman Testi ile analiz edilmiştir. Çalışmada literatür bilgisine yer verildikten sonra sahiplik ve sermaye yapıları ile ilgili teorik bilgilere

değinilmiştir. Verilen bu bilgilerin devamında amaç, veri seti ve yöntem hakkında açıklamalar yapılmış, analizde kullanılacak değişkenlerle ilgili bilgi verildikten sonra, araştırmanın bulgu ve sonuçları değerlendirilmiştir.

2. SAHİPLİK YAPISI VE SERMAYE YAPISI

Finans yöneticisinin, firmanın piyasa değerini maksimum kılma amacıyla vereceği kararlar firmanın hissedarlarının servetlerini artırma yolunda son derece önemlidir. Bu kararların alınmasında önemli etkenlerden biri son zamanlarda finans literatüründe oldukça ilgi çeken sahiplik yapısıdır. Sahiplik yapısı kapsamında özellikle ortakların vereceği kararlar firmanın faaliyetlerinin sürdürülmesinde çok önemli roller oynamaktadır. Sahiplik yapısının etkinliği işletmenin sürekliliğinin sağlanması, karlılığın artırılması, rakiplerine karşı üstünlük elde etmesi ve söz konusu işletmenin piyasa değerinin artırılması açısından büyük önem taşımaktadır (Önem ve Demir, 2015: 31). Firma değerinin arttırılmasında bu derece etkin olan sahiplik yapısı genellikle, yönetsel sahiplik, yabancı sahiplik, aile sahipliği, devlet sahipliği, büyük pay sahipliği ya da kurumsal sahiplik şeklinde incelenip değerlendirilmektedir (Şamiloğlu ve Ünlü, 2010: 66). Bu çeşitlilikle birlikte sahiplik yapısı her firma için değişkenlik göstermektedir. Sahipliğin tabana yayılması kapsamında firmalardaki ortak sayısının fazla olması, finansal piyasalarda tercih edilen bir durumdur.

Sahiplik yapısı öz sermayenin ortaklara dağılım oranını, hissedarların özellikle yönetimle olan ilişkisini, şirketin kontrolünü elinde bulundurup bulundurmadığını ifade etmekle birlikte (Ege ve Topaloğlu, 2017: 471) yöneticiler ve hissedarlar arasında oluşması muhtemel vekâlet maliyetleri kurumsal yönetim açısından büyük önem arz etmektedir (Yılgör ve Yücel, 2012: 42). Diğer bir ifadeyle, sahiplik yapısı işletme sahiplerinin, yöneticilerin ve işletmeye borç verenlerin çıkarlarını maksimize etmek ve hedefleri doğrultusunda beklentilerini karşılamak amacıyla işletme kararlarını etkileyebilmektedir (Erdoğan, 2016: 161). Elbette sahiplik yapısı bir firmanın karar mekanizmasının çalışmasında tek başına etken olmamaktadır. Bu mekanizmanın etkinliğinde birçok faktör olmakla birlikte en önemlilerinden biri olarak tanımlanabilecek sermaye yapısıdır.

Sahiplik yapısı ve sermaye yapısı arasındaki ilişki, kurumsal yönetim ile firma performansı arasındaki bağlantıyı vurgulaması açısında çok önemlidir (Margaritis ve Psillaki, 2008:7). Bunun yanı sıra firmanın risk ve getiri oranları arasındaki dengeyi sağlayan, sermaye maliyetlerini en aza indirgemeye odaklanan ve işletmenin piyasa değerini maksimum kılan yapı olarak tanımlanabilen optimal sermaye yapısı, firma için en uygun borç ve özkaynak bileşimini sağlamalıdır (Aydın vd., 2015: 278). Bu tanımdan yola çıkarak, hissedarların kazancını ve firmanın değerini etkileyen en önemli kararlardan birinin sermaye yapısı olduğu aşikardır (Shahar vd., 2016: 36). Çünkü borç miktarının ve özkaynak oranının belirlemesinde firma yöneticileri, firmanın hissedarları için ayrılacak nakdin maksimize edilmesi ile kısa veya uzun vadeli borcun temerrüde düşme riski arasında bir seçim yapmak durumunda kalabilmektedirler (Cornett vd., 2016: 245). İşte bu durumda karar verilmesi gereken asıl husus optimal sermaye yapısının nasıl sağlanacağıdır. Optimal sermaye yapısı için birçok görüş bulunmaktadır. Bunlardan Net Gelir Yaklaşımı, Net Faaliyet Yaklaşımı ve Geleneksel Yaklaşım klasik yaklaşımlar olarak adlandırılırken, Modigliani ve Miller'in 1958 yılında öne sürmüş olduğu İlgisizlik Teorisi oldukça eleştiri almıştır. Modigliani ve Miller yaklaşımlarının varsayımlarını daha realist bir ortama yakınlaştırarak, bu konuda yapılan çalışmaların temelini oluşturmayı başarmışlardır (Sayılgan ve Uysal, 2011: 103). Sermaye yapısını açıklayan teorik yaklaşımlar aşağıda sıralanmıştır.

Modigliani ve Miller İlgisizlik Teorisi: Modigliani ve Miller yapmış oldukları çalışmalarında önce vergisiz bir piyasa için daha sonra da kurumlar vergisinin bulunduğu bir piyasa için sermaye yapısı önerilerinde bulunmuş ve teorik olarak şirketlerdeki borcun faiz vergi kalkanı sayesinde firma değerini artırdığını tespit etmişlerdir (Shahar vd., 2015: 37). Ayrıca Modigliani ve Miller belirli varsayımlar altında işletme değerinin sermaye yapısından bağımsız olduğunu ve dolayısıyla finansal kaldıraç derecesinin işletmenin sermaye maliyetini değiştirmeyeceğini öne sürmüşleridir. Bu önerme MM tarafından arbitraj olanaklarına ve sermaye piyasalarının tam olarak organize işlediği varsayımına dayandırmıştır (Aydın vd., 2015: 292).

Net Gelir Yaklaşımı: Bu yaklaşım, işletmelerin yalnızca borç kullanmakta olduğunu varsaymaktadır. İşlem maliyetleri ve ihraç maliyetlerinin, kurumlar vergisi ve gelir vergisinin hatta iflas maliyetlerinin göz ardı edildiği varsayıma göre işletme ne kadar borçlanırsa borçlansın, ortakların veya işletmeye borç verenlerin beklentileri değişmemektedir. Bu nedenle ortakların getiri beklentisi daha yüksektir. Diğer bir ifadeyle özkaynak maliyetleri, borç maliyetlerinden daha yüksektir (Sayılgan, 2019: 331). Varsayım, yabancı kaynak ile finansman oranının artmasının ağırlıklı ortalama sermaye maliyetini düşürmekte ve haliyle işletmenin değerini yükseltmekte olduğunu öne sürmektedir (Sayman, 2012:12).

Net Faaliyet Gelir Yaklaşımı: Optimal sermaye yapısının mümkün olmadığını savunan bu yaklaşımda, işletmelerin ağırlıklı ortalama sermaye maliyetinin değişmediği varsayılmaktadır, dolayısıyla işletmenin oluşturacağı sermaye yapısı işletme değeri ve işletmenin ağırlıklı ortalama sermaye maliyeti üzerinde hiçbir şekilde etkili olmayacaktır. Net faaliyet geliri yaklaşımının dayandığı temel varsayım, tüm borç/özkaynak bileşimlerinde borçların maliyetinin aynı olduğudur (Aydın vd., 2015: 284). Ancak özkaynak sağlayanların getiri beklentileri işletmenin borç/özkaynak oranı arttıkça artmaktadır (Sayılgan, 2019: 334).

Geleneksel Yaklaşım: Yöneticilerin kaynak kullanımından yararlanarak belirli bir sermaye yapısı oluşumuna kadar şirket değerini artırabileceğinin öne sürüldüğü (Karadeniz vd., 2016: 41) geleneksel yaklaşım, işletmeler açısından tek bir optimal sermaye yapısının varlığını, işletmelerin finansal kaldıraçtan faydalanarak, ağırlıklı ortalama sermaye maliyetini düşürüp, piyasa değerini yükseltebileceği varsayımına dayanmaktadır (Aydın vd., 2015: 288). Bu yaklaşıma göre borçlanma sonsuz değildir ve belli bir noktadan itibaren borç düzeyindeki artış firmanın değerini azaltmaktadır (Ercan ve Ban, 2018: 233). Geleneksel yaklaşımın optimal sermaye yapısının oluşturulması açısından günümüz koşullarında daha rasyonel varsayımlara dayandığı söylenebilmektedir.

Dengeleme Teorisi: Hedef borç oranlarının işletmeden işletmeye değişeceğini kabul eden dengeleme kuramı, işletmenin borç-özkaynak seçimini, borçlanmanın sağladığı avantaj ile neden olduğu dezavantaj arasında bir denge noktasında yer alması gerektiğini iddia eder (Okuyan ve Taşçı, 2010:107). Öte yandan, dengeleme teorisi, duran varlıkları yüksek olan işletmelerin iflas etme risklerinin düşük olması sebebiyle daha rahat borçlanabileceklerini öngörmektedir (Terim ve Kayalı, 2009: 136).

Finansal Hiyerarşi Kuramı (Pecking Order Theory): Finansal hiyerarşi teorisine göre, işletmeler kaynak ihtiyacı durumunda ilk olarak dağıtılmamış karlar, ardından borçlar ve son olarak hisse senedi ihracını kullanmaktadır (Gülşen ve Ülkütaş, 2012:50). Finansal hiyerarşi optimum sermaye yapısı olarak, ortalama sermaye maliyetini en aza indirgeyecek bir borç düzeyinden ziyade finansal esnekliği korumayı hedef almaktadır (Otluoğlu, 2016:20).

3. LİTERATÜRDEKİ ÇALIŞMALAR

Bu bölümde, sahiplik ve sermaye yapısı kavramı çerçevesinde, araştırmamıza hem dayanak sağlayacak hem de bu alanda yapılmış çalışmalar hakkında bilgi verecek literatürde öne çıkan bazı çalışmalar değinilmiştir.

Sermaye yapısının yatırım kararları üzerindeki etkisini inceleyen Zhang (1998), bir firmanın sahiplik yapısının, finansal kaldıracı artırıcı etkisi olduğunu belirtmiştir. Yapılan çalışma özkaynak finansmanının yatırım eksikliğine neden olabileceğini, ancak borç ve özkaynak birleşimiyle bir sermaye yapısının benimsenmesinin yatırımın finansman problemini ortadan kaldırırken yatırımın verimliliğini artırabileceğini göstermektedir. Benzer şekilde King ve Santor (2008), aile sahipliğinin 613 Kanadalı firmanın 1998-2005 yılları arasında performansını ve sermaye yapısını nasıl etkilediğini incelemektedir. Aktif karlılığa ve finansal kaldıraca dayalı Tobin's Q oranları ile analiz sonuçları aile sahipliği yoğun olan firmaların, diğer firmalara benzer piyasa performansı sergilediğini göstermektedir.

Marchica (2008), blockholding ve yönetim kurulu tarafından oluşan sahiplik yapısının borç yapısında önemli belirleyici bir faktör olduğunu vurgulamaktadır. Yazar, hissedarların kimliği ne olursa olsun, ister blockholding ister yönetim kurulu açısından istatistiksel olarak incelendiğinde negatif bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır. Başka bir bakış açısıyla Margaritis ve Psillaki (2008) sermaye yapısı ile sahiplik yapısını inceledikleri makalelerinde, özellikle sahiplik yapısının sermaye yapısı ve firma performansı üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Çalışmada, borçlanma biçimleri ile sahiplik yapısı arasında aynı yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. İşletmeyi değerlendirmek ve işletme performansını takip edebilmek ve dolayısıyla vekalet maliyetlerini en aza indirebilmek amacıyla borçlanma yoluyla finansmanı desteklediklerini sonucuna varılabilmektedir.

Arosa vd. (2010) sahip olma yoğunluğunun çoğunluk ve azınlık hissedarları arasındaki çatışmaya odaklanarak, şirket performansını nasıl etkilediğine ve verileri kullanarak aile ve aile şirketlerinin davranışları arasındaki farklılığa neden olduğuna dair yeni kanıtlar sunmaktadır. Sahiplik yoğunluğunun fazla olduğu şirketlerde, bu durumun firma performansı üzerinde pozitif etkisi davranışların neden olduğu farklılığı açıklayabilmektedir.

Araştırmamıza yön verecek şekilde Bayrakdaroğlu (2010) bağımlı değişken olarak Tobin's Q, Aktif Karlılık, Özkaynak Karlılığı, bağımsız değişken olarak ise en büyük ortağın sermaye payı, en büyük üç ortağın sermaye payı, en büyük beş ortağın sermaye payı, halka açıklık oranı, yabancı payı ve yönetici sahipliğini ele almıştır. 2005 ile 2009 yılları arasında İMKB'de faaliyet gösteren şirketlerin verileri Panel Regresyon Analizine tabi tutulmuştur. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre sahiplik yapısının ele alınan değişkenler kapsamında firmanın finansal performansı üzerinde etkili olduğu ifade edilmiştir. Ancak yabancı payı ve yönetici sahipliği değişkenlerinin finansal performans üzerinde beklenildiğinin aksine etkili olamadığı sonucuna varılmıştır. Öte yandan Şamiloğlu ve Ünlü (2010) ise İMKB 100 Endeksi'nde işlem gören firmalar için sahiplik yapısı ve firma performansı arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışma, İMKB 100 Endeksine kote olmuş 70 adet firmayı kapsamaktadır. Çalışmanın zaman kısıtı ise 2002 ile 2007 yılları arası olarak belirlenmiştir. Sonuç olarak hem piyasa hem de muhasebe bazlı performans ölçütleri ile sahiplik yapısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Farklı bir teorik yaklaşımla, Okuyan ve Taşçı (2010), Türkiye'de faaliyet gösteren sanayi işletmelerinde optimal sermaye yapısının belirlenmesinde ve işletmelerin borçlanma

şekillerinin açıklanmasında dengeleme veya finansal hiyerarşi kuramlarından hangisinin daha başarılı olduğunu ortaya koyabilmeyi amaçlamışlardır. Amaç kapsamında yapılan çalışmada sermaye yapısında borç kullanmaya ağırlık veren işletmelerin daha fazla artı değer yaratmasına karşın firmanın kaynaklarını ilk olarak iç fonlardan karşıladıkları; bu fonlar yetmediği takdirde borçlanma yolunu tercih ettikleri konulmuştur. Ele alınan sektör kapsamında finansal hiyerarşi kuramının dengeleme kuramına nazaran daha başarılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ülkelerin kurumsal niteliğini ele alarak Reyna vd. (2012) 2005-2009 yılları arasında Meksika'da bulunan 90 firmanın sahiplik yapısı ve performansları arasındaki ilişkiyi incelenmişlerdir. Elde edilen sonuçlar, sahipliğin Meksika pazarında nasıl yoğunlaştığı konusunda bilgi vermektedir.

Yılgör ve Yücel (2012) ise firma sahiplik yapılarını inceleyerek, söz sahibi ortakların özellikleri ve söz sahibi ortakların oluşturdukları hiyerarşik yapılar hakkında değerlendirmelere yer vermiş ve sahiplik hakkı ile kontrol hakkı ayrımının olup olmadığının belirlenmesini amaçlamıştır. Çalışma sonucunda, firmalarda söz sahibi ortak bulunma düzeyinin yüksek olduğu, hiyerarşik yapıların yaygın şekilde yer aldığı ancak sanılanın aksine karmaşık yapılar oluşturmadıkları saptanmıştır. Söz sahibi ortağın sahiplik hakları ile kontrol haklarının önemli bir şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir.

Sayman (2012), tarafından hazırlanan doktora tezinde bir firmanın sahiplik yapısının sermaye yapısına ve firma değerine etkileri incelenmiştir. Ortak sayısı azaldıkça firmaların piyasadaki değerinde artış olduğu ve firmaların sahiplik yapılarının sermaye yapısı kararları üzerinde son derece etkili olduğu ve dolayısıyla sermaye yapısı kararlarının işletme değerlerinde oldukça etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Endeks bazında farklılaşmanın söz konusu olduğu ancak benzer sonuçlar elde eden Aytekin ve İbiş, (2014) ise 2009 ile 2012 yılları arasında Borsa İstanbul Metal Eşya, Makina Endeksi'nde işlem görmüş olan 23 adet işletmeyi ele almışlardır. Bu işletmelerin sahiplik yapılarının finansal performanslarına olan etkilerinin incelendiği çalışmada aktif karlılık, özkaynak karlılığı, Tobin's-Q oranı ile en büyük ortağın sermayedeki payı, en büyük iki ortağın sermayedeki payı, en büyük üç ortağın sermayedeki payı, yabancı payı ve halka açıklık oranı ile ilişkilendirilmiştir. Sonuç olarak sahiplik yapısı değişkenlerinin söz konusu sektörde yer alan işletmelerin finansal performanslarını etkilediğini belirlemişlerdir.

Büyükmert (2015), tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde ise sahiplik bir kavram olarak açıklanmış, sahiplik yapısı ve etkileri finansal boyutu ile ele alınmıştır. İşletmelerin sahiplik yapıları çerçevesinde; sahiplik yoğunlaşması, aile işletmesi, yabancı ortağın payı, holdinge veya bir gruba bağlı olup olmamasının, sermaye yapısı ve kârlılık üzerindeki etkileri incelenmiştir. Uygulamada, 2010 ile 2013 yılları arasında Borsa İstanbul'da faaliyet göstermiş olan 133 işletmenin sahiplik yapıları incelenip, analize dâhil edilmesi için finansal verileri kullanılmıştır. Testler sonucunda, işletmelerin sahiplik yapısının sermaye yapısı üzerinde etkili olduğu, kârlılık üzerinde ise etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Öte yandan, Doğan (2016) da sahiplik yapısının firma kararları üzerindeki etkisini inceleyerek 2005 ile 2012 yılları arasında BİST İmalat Sanayi Endeksi'nde hisse senetleri işlem gören 136 firmayı ele almıştır. Yapılan analizler, en büyük ortağın sermayedeki payı, firma büyüklüğü ve aktif karlılığı BİST İmalat Sanayi Endeksi'nde işlem gören işletmelerin alacağı finansal kararda son derece önemli olduğu sonucunu vermiştir. Benzer şekilde Erdoğan, (2016) işletmelerin sahiplik yapılarının, sermaye kararlarına etkilerini incelemek için BİST'te işlem gören 162 işletmeyi ele almıştır. Sahiplik

yoğunluğu göstergelerinden hâkim sahiplerin ve yönetsel sahiplik kavramının sermaye kararlarını olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Shahar vd. (2016), Malezya'daki 38 adet orta büyüklükteki firmanın sermaye yapıları ile sahiplik yapısı ve firma karakterleri arasındaki ilişkiyi 2008-2012 yılları arası veriler alınarak incelemişlerdir. Yüksek sahiplik yoğunluğu ile firmaların borç seviyelerinde önemli farklılıklar olduğu sonucuna varılmıştır. Bir başka bakış açısıyla Ege ve Topaloğlu (2017), Borsa İstanbul 30 Endeksi'nde yer alan firmaların sahiplik yapılarının, temettü politikalarına ve sermaye yapısı kararlarına olan etkisini tespit etmeyi amaçlamışlardır. Ampirik analizler sonucunda 2009 ile 2015 yılları arasında şirketlerin sahiplik yapısı ile sermaye yapısı ve temettü kararları arasında herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır. Bu bağlamda şirketin sahiplik yapısı ile sermaye yapısı ve temettü kararları arasındaki ilişkinin sermaye ve sahiplik yapısından bağımsız gerçekleştiği sonucuna varılmıştır. Son olarak Topaloğlu (2018) tarafından hazırlanan çalışma incelendiğinde 2007 ile 2015 yılları arasında BİST Kurumsal Yönetim Endeksi'nde faaliyet gösteren işletmelerin sermaye yapılarını etkileyen firmaya özgü faktörlerin belirlenmesinin hedeflendiği görülmektedir. Bu kapsamda sermaye yapısı kararlarında etkili olan faktörlerin belirlenmesinde Panel Veri Analiz yöntemi kullanılmıştır. Söz konusu analiz neticesinde, finansal kaldıraç ile likidite oranı, varlık yapısı ve aktif karlılık oranı arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenirken, firma büyüklüğü ile pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Öte yandan büyüme fırsatı, borç dışı vergi kalkanı, faaliyet kaldıracı ve Tobin's Q ile finansal kaldıraç arasında istatistiksel olarak anlamlı bir sonuca ulaşılamamıştır.

4. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

BİST Turizm Endeksi'nde yer alan 9 firmanın 2012 ile 2018 yılları arasında Kamu Aydınlatma Platformundan edinilen verilerden faydalanılarak oluşturulan model, sahiplik ve sermaye yapısının firma performansına etkisinin araştırılması amaçlanarak oluşturulmuştur. Söz konusu modelde performans ölçütü olarak ele alınan En Büyük Ortağın Yüzdesel Sahipliği, Stratejik Yatırımcıların Ağırlığı, Toplam Yabancı Kaynak/ Toplam Aktifler ile Toplam Uzun Vadeli Yabancı Kaynak/ Toplam Özkaynak bağımsız değişkenlerinin, Aktif Karlılık (ROA), Özkaynak Karlılığı (ROE), Tobin's Q değerlerine olan etkileri Cari Oran kontrol değişkeni temel alınarak test edilmiştir. BİST Turizm Endeksi'nde yer alan şirketler ve kodları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Analiz Kapsamına Dahil Edilen Şirketler ve BIST Kodları

BIST Kodu	Şirket Adı
AYCES	Altın Yunus Çeşme Turistik Tesisleri A.Ş.
AVTUR	Avrasya Petrol ve Turistik Tesisler Yatırımlar A.Ş.
MAALT	Marmaris Altınyunus Turistik Tesisler A.Ş.
MARTI	Martı Otel İşletmeleri A.Ş.
METUR	Metemtur Otelcilik ve Turizm İşletmeleri A.Ş.
PKENT	Petrokent Turizm A.Ş.
TEKTU	Tek-Art İnşaat Ticaret Turizm Sanayi ve Yatırımlar A.Ş.
ULAS	Ulaşlar Turizm Yatırımları ve Dayanıklı Tüketim Malları Ticaret Pazarlama A.Ş.
UTPYA	Ütopya Turizm İnşaat İşletmecilik Ticaret A.Ş.

Şirketlere ilişkin analizde kullanılan veriler, Borsa İstanbul internet sitesi ve Kamu Aydınlatma Platformu internet sitesinden şirketlerin finansal tablolarına ve faaliyet raporlarına ulaşılarak temin edilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda, Borsa İstanbul Turizm Endeksine kote olan 9 şirketin 2012 ile 2018 yılları arasındaki verileri dikkate alınarak, olası sahiplik ve sermaye yapısı etkisi En Küçük Kareler ve Panel Veri Analizi yöntemi kullanılarak ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Sahiplik yapısının ve finansal kaldıraç derecelerinin finansal performansları üzerindeki etkisini ölçümlemek amacıyla oluşturulan ve analiz kapsamında değerlendirilecek değişkenler yer aldığı Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Bağımlı, Bağımsız ve Kontrol Değişkenleri

Değişkenler			Kısaltmalar
Bağımlı Değişkenler			
Aktif Karlılığı (Net Kar/Toplam Varlıkları)			ROA
Özkaynak Karlılığı (Net Kar/Özkaynaklar)			ROE
Tobins'Q (Piyasa Değeri+Toplam Borç)/Toplam Varlıklar			TQ
Bağımsız Değişkenler			
Uzun Vadeli Yabancı Kaynak / Toplam Özkaynak			UVTÖ
Toplam Yabancı Kaynak / Toplam Varlıklar			TYTV
Stratejik Ortak			SO
Kukla Değişken (En Büyük Ortağın Şirketin %50'sinden Fazlasına Sahip Olması Durumu)			BO
Kontrol Değişkeni			
Cari Oran (Dönen Varlıklar/Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar)			CO

Bağımlı değişken olarak kullanılan ve firmanın net karının aktif toplamına bölümüyle elde edilen Aktif karlılık oranıyla, işletmenin varlıkları üzerinden ne kadar gelir sağladığı tespit edilmektedir (Karadeniz ve İskenderoğlu, 2011: 69). Aynı zamanda Aktif Karlılığın en önemli özelliklerinden biri firmanın elde ettiği getiriyi finansal kaldıraç ve vergi yükümlülüğünü dikkate alarak ölçmesidir (Cornett vd., 2016: 57). Benzer şekilde özkaynak karlılığı da net karın özkaynak toplamına oranıyla bulunmakta ve net karın ne kadarının özkaynaklardan elde edildiğini göstermektedir (Bayrakdaroglu, 2010:14). Öte yandan şirket performansı ölçümünde kabul gören bir gösterge olan Tobins'Q oranı firmanın defter-piyasa değerinin bir ölçüsüdür (Min ve Prather, 2001:269). Borsa İstanbul Turizm Endeksi'nde yer alan firmaların sahiplik yapısının ve finansal kaldıraç derecelerinin (Toplam Yabancı Kaynak / Toplam Varlıklar) finansal performansları üzerindeki olası etkilerinin incelenmesi amacı doğrultusunda Aktif Karlılık, Özkaynak Karlılığı ve Tobin's Q değişkenlerinin değerlendirilmesi için oluşturulan 3 model şu şekildedir.

$$\mathbf{ROA_{it}} = \alpha_{it} + \beta 1SOit + \beta 2BOit + \beta 3UVTÖit + \beta 4TYTVit_{\,t} + \varepsilon_{it}$$

$$\mathbf{ROE_{it}} = \alpha_{it} + \beta 1SOit + \beta 2BOit + \beta 3UVTÖit + \beta 4TYTVit_{\,t} + \varepsilon_{it}$$

$$\mathbf{TQ_{it}} = \alpha_{it} + \beta 1SOit + \beta 2BOit + \beta 3UVTÖit + \beta 4TYTVit_{\,t} + \varepsilon_{it}$$

H_0 = Şirketlerin Sermaye Yapısı ve Sahiplik Yapısının finansal performansları üzerinde bir etkisi yoktur.

H_1 = Şirketlerin Sermaye Yapısı ve Sahiplik Yapısının finansal performansları üzerinde bir etkisi vardır.

Bağımsız değişkenlerde istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç ortaya çıkması halinde **H_0** hipotezi reddedilecektir.

5. ANALİZLER VE BULGULAR

Çalışmada performans ölçümünde kullanılması planlanan bağımlı (Aktif Karlılık, Özkaynak Karlılığı ve Tobin's Q) ve bağımsız değişkenler (En Büyük Ortağın Yüzdesel Sahipliği, Stratejik Yatırımcıların Ağırlığı, Toplam Yabancı Kaynak/ Toplam Aktifler ile Toplam Uzun Vadeli Yabancı Kaynak/Toplam Özkaynak) ile kontrol değişkenine (Cari oran) ait betimleyici istatistik verileri incelenerek Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Değişkenlere Ait Betimleyici İstatistik Verileri

	ROA	ROE	TQ	SO	UVTÖ	TYTV	CO
Ortalama	1.867	3.089	0.941	0.564	2.381	2.534	2.459
Medyan	-0.33	-1.080	0.761	0.478	2.014	1.296	0.97
Max.	4.832	1.424	2.658	0.919	8.042	1.290	1.755
Min.	-2.117	-3.565	0.072	0.339	0.078	2.450	0.22
Std. Sapma	1.242	2.043	0.529	0.216	2.215	2.673	3.750
Çarpıklık	1.653	5.241	1.178	0.689	0.578	1.423	2.520
Basıklık	7.498	3.888	4.287	1.950	2.243	5.169	8.789
Jarque-Bera	8.182	3.667	1.894	7.873	4.961	3.363	1.547
Probability	0.000	0.000	0.000	0.0195	0.083	0.000	0.000
Gözlem	63	63	63	63	63	63	63

Gözlem sayısının 63 olduğu veri setinin incelendiği Tablo 3'te normal dağılımın varlığı ve anlamlılık dereceleri Jarque-Bera testiyle incelenmiştir. Çalışma kapsamında kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait betimleyici istatistiksel verileri ele alınan değişkenler için ortalama, medyan, maksimum, minimum, standart sapma değerleri ile araştırmada kullanılan serilerin çarpıklık ve basıklık dereceleri tespit edilmiştir.

Tablo 4. Kullanılan Değişkenlere Ait Korelasyon Matrisi

	ROA	ROE	TOBIN	SO	UVTÖ	TYTV	CO	
ROA	1							
ROE	0.658375	1						
TOBIN	-0.13928	-0.15237	1					
SO	0.024428	-0.03836	0.323058	1				
UVTÖ	-0.19142	-0.11345	-0.0209	-0.35781	1			
TYTV	-0.2533	-0.16776	-0.16669	-0.48937	0.609719	1		
CO	0.330504	0.282246	0.099214	-0.01094	-0.27065	-0.15385	1	

Değişkenlerin arasında muhtemel bir yüksek korelasyon varlığının kullanılan veri seti ve modelin açıklama gücünü etkileme olasılığı ile oluşturulan korelasyon matrisine Tablo 4'te yer verilmiştir. Elde edilen sonuca göre değişkenler arasında hem pozitif hem de negatif yönde aşırı yüksek korelasyonun var olmadığı görülmüştür.

Korelasyon matrisi incelendikten sonra, Havuzlanmış En Küçük Kareler Yöntemi ile bütün veriler bir havuzda toplanarak, bağımlı değişkenlerin bağımsız değişkenlerden ne ölçüde etkilendikleri Aktif Karlılık (ROA) bağımlı değişkeni için Tablo 5, Özkaynak Karlılığı (ROE)

bağımlı değişkeni için Tablo 6 ve Tobins'Q bağımlı değişkeni için Tablo 7'de ortaya konulmaktadır.

Tablo 5. Havuzlanmış OLS Testi ROA Bağımlı Değişken Sonuçları

	ROA		
	Kat Sayı	**T-İstatistiği**	**P-Değeri**
SO	-9.699	-0.7778	0.4399
UVTÖ	0.1011	0.8396	0.4047
TYTV	-0.1897	-1.824	0.0734*
BO	2.221	0.39201	0.6965
CO	1.157	2.313	0.0244**
C	6.028	0.87653	0.3845
R-Kare	0.17195		
Düzeltilmiş R-Kare	0.08323		

Öncelikle Tablo 5 incelendiğinde Aktif Karlılık (ROA) bağımlı değişkeni dikkate alındığında sahiplik ve sermaye yapısı değişkenleri kapsamında TYTV (Toplam Yabancı Kaynak / Toplam Varlıklar) bağımsız değişkeninin ROA bağımlı değişken üzerinde negatif yönde ve %10 düzeyinde anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Kontrol değişken olan Cari Oran (CO)'nın ise %5 düzeyinde pozitif yönde etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Kukla değişken temelinde bakıldığında ROA bağımlı değişken üzerinde pozitif etkisi olduğu; ancak bunun anlamlı bir etki olmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 6. Havuzlanmış OLS Testi ROE Bağımlı Değişken Sonuçları

	ROE		
	Kat Sayı	**T-İstatistiği**	**P-Değeri**
SO	-3.889	-1.901	0.0624*
UVTÖ	1.637	0.8286	0.4108
TYTV	-2.713	-1.594	0.1163
BO	1.546	1.665	0.1013
CO	2.208	2.743	0.008***
C	1.465	1.317	0.1928
R-Kare	0.16175		
Düzeltilmiş R-Kare	0.08822		

ROE bağımlı değişkeni için Tablo 6 değerlendirildiğinde, Stratejik Ortak (SO) negatif yönde ve %10 düzeyinde anlamlı etkiye sahiptir. Kontrol değişken olan Cari Oran (CO) üzerinde etkisi pozitif yönde ve %1 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 7. Havuzlanmış OLS Testi Tobins'Q Bağımlı Değişken Sonuçları

	Tobins'q		
	Kat Sayı	**T-İstatistiği**	**P-Değeri**
SO	1.373	2.637	0.010***
UVTÖ	0.00912	1.813	0.075*
TYTV	-0.00552	-1.274	0.2075
BO	-0.35530	-1.502	0.1384
CO	0.00661	0.3226	0.7482
C	0.19095	0.6745	0.5027
R-Kare	0.18944		
Düzeltilmiş R-Kare	0.11834		

Tablo 7'de Tobin's Q bağımlı değişkenini dikkate alarak gerçekleştirilen Havuzlanmış OLS testi sonuçları gösterilmektedir. Elde edilen bulgulara göre diğer iki değişkenden farklı olarak SO pozitif ve %1 düzeyinde etkilidir. Ayrıca Uzun Vadeli Yabancı Kaynak/Toplam Varlıklar (UVTÖ) oranı istatistiksel olarak pozitif ve %10 anlamlıdır. Öte yandan, TVTY ve BO değişkenlerinin TOBINS'Q değişkeni üzerinde negatif fakat bir etkisi olduğu fakat bu etkinin anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Analize dâhil edilen tüm firmaların aynı olduğu ön kabulünü varsayan Havuzlanmış En Küçük Kareler (OLS) Tekniğinde sonuçların güvenirliğinin kuşku yaratabileceği düşünülmekle birlikte, firmaları hem zaman hem de veri boyutunda farklı bir şekilde değerlendirmesine imkan tanıyan Panel Veri Analizi uygulanmıştır. Modellerde sabit etkilerin mi yoksa rassal etkilerin mi baskın olduğunun belirlenebilmesi için Hausman Testinin kullanılması uygun görülmüştür.

Tablo 8. Hausman Testi Sonuçları

	ROA	**ROE**	**Tobins'q**
Chi-Sq. İstatistiği	9.5894	11.6968	1.6812
P-Değeri	0.147	0.288	0.641

Tablo 8'de yer alan Hausman Testi sonuçlarına göre üç modele göre rassal etkiler modelinin uygulanabilirliği konusunda anlamlı sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 9, Tablo 10 ve Tablo 11'de Rassal Etkiler Modelinde her firmanın kendisine özgü olduğu düşünülerek bağımsız değişkenler üzerinden açıklanmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir.

Tablo 9. Rassal Etkiler Modeli ROA Bağımlı Değişken Sonuçları

	ROA		
	Kat Sayı	**T-İstatistiği**	**P-Değeri**
SO	-9.699	-0.8051	0.4242
UVTÖ	0.1011	0.8690	0.3885
TYTV	-0.1897	-1.888	0.0641*
BO	2.221	0.40574	0.6865
CO	1.157	2.394	0.024**
C	6.028	0.9072	0.3682
R-Kare	0.1720		
Düzeltilmiş R-Kare	0.0832		

Tablo 9'da elde edilen verilerin neticesinde, TYTV (Toplam Yabancı Kaynak/Toplam Varlık) bağımsız değişkeninin Aktif Karlılık (ROA) bağımlı değişkeninde negatif yönde ve %10 düzeyinde anlamlı etkiye sahiptir. CO kontrol değişkenin ise %5 düzeyinde pozitif yönde etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Kukla değişken (BO) temelinde bakıldığında ROA bağımlı değişken üzerinde pozitif etkisi olmasına karşın bu etkinin anlamlı olmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 10. Rassal Etkiler Modeli ROE Bağımlı Değişken Sonuçları

	ROE		
	Kat Sayı	**T-İstatistiği**	**P-Değeri**
SO	-4.331	-2.043	0.045**
UVTÖ	1.682	0.9029	0.3704
TYTV	-3.161	-1.959	0.055*
BO	1.662	1.730	0.089*

CO	2.315	2.929	0.004***
C	1.752	1.519	0.1341
R-Kare	0.17715		
Düzeltilmiş R-Kare	0.10497		

Öte yandan ROE bağımlı değişkeni kapsamındaki analiz sonucuna göre, bağımsız değişken Stratejik ortak (SO) negatif yönde ve %5 düzeyinde anlamlı etkiye sahiptir. Kontrol değişken olan Cari Oran (CO) üzerinde etkisi pozitif yönde ve %1 düzeyinde anlamlıdır. Ayrıca TYTV (Toplam Yabancı Kaynak/Toplam Varlık) bağımsız değişkeninin Özkaynak Karlılığı (ROE) bağımlı değişkeninde negatif yönde ve %10 düzeyinde anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 11. Rassal Etkiler Modeli Tobins'Q Bağımlı Değişken Sonuçları

	Tobins'q		
	Kat Sayı	**T-İstatistiği**	**P-Değeri**
SO	2.146	1.553	0.1258
UVTÖ	0.0111	2.869	0.005***
TYTV	-0.0002	-0.0567	0.9550
BO	-0.5889	-0.9424	0.3500
CO	-0.0150	-0.7710	0.4439
C	-0.2965	-0.4270	0.6710
R-Kare	0.1965		
Düzeltilmiş R-Kare	0.1260		

Son olarak Tablo 11 Rassal Etkiler Modeli Tobins'Q bağımlı değişken sonuçları incelendiğinde, Tablo 10 ile benzer sonuçlar elde edilmektedir. Uzun Vadeli Yabancı Kaynak/Özkaynak (UVTÖ) bağımsız değişken ile Tobins'Q bağımlı değişkenin ilişkisi istatistiksel olarak pozitif ve %1 anlamlı olmasına karşın, Tobin's Q bağımlı değişkeninde Sratejik Ortak (SO) bağımsız değişkeninin Havuzlanmış En Küçük Kareler Yöntemi (OLS) testi sonucundaki pozitif ve istatistiksel olarak anlamlılığın rassal etkiler modelinde kaybolduğu görülmektedir.

6. SONUÇ

İşletmelerin firma değerini maksimize etme amaçları doğrultusunda özellikle sermaye yapısının firma üzerindeki etkilerinin önemi tartışılmaz bir gerçektir. Zira sermaye yapısı hissedarların çıkarlarını gözetme hususunda da hayati önem taşımakla birlikte, firmanın sağlayacağı kaynakların ve bu kaynakların maliyetlerinin belirlenmesinde de büyük rol oynamaktadır.

Bir firmanın kaynak maliyetlerinin belirlenmesi, sermaye maliyetinin oluşturulması anlamına gelmekle birlikte, oluşturulan sermaye maliyeti muhtemel ortakların ve yatırımcıların yanı sıra borç sağlayıcılar açısında da son derece belirleyici bir unsur olmaktadır. Sermaye yapısına ilave olarak bir firmada belirleyici bir diğer unsur da sahiplik yapısıdır. Özellikle işletmenin karlılığı ve rekabet üstünlüğü açısından ortakların vereceği kararlar firmanın piyasa değerinin artırılması hususunda büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla sermaye yapısı ve sahiplik yapısı birbirinden ayrılmaz iki önemli husus olarak ele alınmalı ve özellikle firma performansı değerlendirmesi söz konusu olduğunda olası etkiler birlikte değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı kapsamında firmaların sahiplik ve sermaye yapılarının firma performansı üzerinde etkili olduğu varsayımına dayanarak, şirketlerin iç dinamikleri ve piyasa katılımcıları açısından firma değerinin belirlenebilmesi ya da bu değer üzerine etki eden faktörlerin

tespitinin büyük önem taşıdığı düşünülmektedir. Bu düşünce doğrultusunda yapılan araştırmada 2012 ile 2018 yılları arasında BİST Turizm Endeksi'nde faaliyet gösteren 9 firmanın performanslarının belirlenmesi açısından bağımlı değişkenler (Aktif Karlılık, Özkaynak Karlılığı ve Tobins' Q), bağımsız değişkenler (En Büyük Ortağın Yüzdesel Sahipliği, Stratejik Yatırımcıların Ağırlığı, Toplam Yabancı Kaynak/ Toplam Aktifler ile Toplam Uzun Vadeli Yabancı Kaynak/ Toplam Özkaynak) ve kontrol değişkeni olarak Cari Oran ele alınıp bir veri seti oluşturulmuştur. Oluşturulan veri setinde değişkenlere ait betimleyici istatistik verileri değerlendirildikten sonra, değişkenlerin korelasyon matrisi alınmıştır. Ortaya çıkan sonuca göre değişkenler arasında yüksek korelasyonun var olmadığı tespit edilmiştir. Akabinde, üç bağımlı değişken için uygulanan Havuzlanmış En küçük Kareler (OLS) Tekniği ile analize konu olan tüm firmaların aynı olduğu kabul edilmiş olup güvenilir bir sonuç elde edilmek amacıyla kullanılan modellerin her ikisi için de firmaları hem zaman hem de veri boyutunda farklı bir şekilde değerlendirmeye imkân tanıyan Panel Veri Analizi yöntemi kullanılmıştır. Uygulanan Hausman Testi ile modellerde sabit etkilerin mi yoksa rassal etkilerin mi daha baskın olduğu tespit edilmiştir.

Uygulanan test sonucu üç modele rassal etkiler modelinin uygulanabilirliği sonucuna varılmıştır. Rassal etkiler modelinde üç bağımlı değişkenin, bağımsız değişkenler üzerindeki etkilerinin yönü ve anlamlılık dereceleri tespit edilmiştir. Nihai olarak bakıldığında BİST Turizm Endeksi'nde yer alan 9 firmanın sahiplik yapısının ve finansal kaldıraç derecelerinin finansal performansları üzerinde olası etkilerini ortaya çıkarmak amacıyla yapılan çalışmada elde edilen verilerle sahiplik ve sermaye yapısındaki değişkenlerin model bazında farklılaşmasıyla birlikte istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Dolayısıyla bu bulgular H_0 hipotezinin veri seti kapsamında reddedilebileceğini işaret etmektedir. Söz konusu elde edilen sonuçlar literatür kapsamında ele alındığında Bayrakdaroğlu'nun 2010 yılında hazırlamış olduğu ve çalışmada bağımlı değişken olarak Tobin's Q, Aktif Karlılık, Özkaynak Karlılığı, bağımsız değişken olarak ise en büyük ortağın sermaye payı, en büyük üç ortağın sermaye payı, en büyük beş ortağın sermaye payı, halka açıklık oranı, yabancı payı ve yönetici sahipliğinin ele alındığı çalışma ile örtüşen sonuçlar elde edilmiştir. Söz konusu çalışmada bağımsız değişkenlerin firma performansına etkisinin varlığı Panel Veri Analizi yöntemi ile ispatlanmıştır. Benzer şekilde Aytekin ve İbiş'in 2014 yılında, 2009 ile 2012 yılları arasında Borsa İstanbul Metal Eşya, Makina Endeksi'nde işlem görmüş olan 23 adet işletmeyi baz almışlardır. Aktif karlılık, özkaynak karlılığı, Tobin's-Q oranı ile en büyük ortağın payı, en büyük iki ortağın payı, en büyük üç ortağın payı, yabancı payı ve halka açıklık oranı ile ilişkilendirmişlerdir. Söz konusu bulgularla ilgili sektörde yer alan işletmelerin finansal performanslarını etkilediği sonucu çalışmayı destekler niteliktedir. Sahiplik ve sermaye yapısının firma performansını etkilediği yapılan çalışmalarda doğrulanmaktadır. Ancak Şamiloğlu ve Ünlü'nün 2010 yılındaki bulguları hem piyasa hem de muhasebe bazlı performans ölçütleri ile sahiplik yapısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı yönündedir. Bu bağlamda araştırma sonuçları söz konusu çalışma ile çelişmektedir. Endeks veya sektör bazında yapılacak farklı sonuçların çıkması muhtemel görülen yeni çalışmaların, konu hakkında bilgilerin detaylandırılması ve ilgililer açısından faydalı olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

AROSA, B. ITTURRALDE, T. & MASEDA. A. (2010). "Ownership Structure and Firm Performance in Non-listed Firms: Evidence from Spain", Journal of Family Strategy, 1: 88-96.

AYDIN, N. BAŞAR, M. & COŞKUN, M. (2015). Finansal Yönetim. 2. Baskı. Detay Yayıncılık.

AYDIN, N. BAŞAR, M. & COŞKUN, M. (2017). Finansal Yönetim. 5. Baskı. Detay Yayıncılık.

AYTEKİN, S. & İBİŞ, A. (2014). "Mülkiyet Yapısının İşletmelerin Finansal Performansı Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi: BİST Metal Eşya, Makine Endeksi (XMEYS) Üzerinde Bir Uygulama", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 40.

BAYRAKDAROĞLU, A. (2010). "Mülkiyet Yapısı ve Finansal Performans: İMKB Örneği", Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 2010 ISSN: 1309-8020 (Online).

CORNETT, M. M. ADAIR, T. A. & NOFSINGER, J. (2016). Finans. (V. SARIKOVANLIK, Çev.) Ankara: Nobel Yayıncılık.

ÇELİK, S. (2018). "T Harfi ile Başlayan Finansal Kavramlar" A. GÜNDOĞDU (Der.), Finansın Temel Kavramları Güncel Örnekler ve Yaklaşımları ile, Gazi Kitabevi, Ankara.

DOĞAN, M, (2016). "Mülkiyet Yapısının Finansal Kararlar Üzerine Etkisi", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Nisan.

ERCAN, M. K. & BAN, Ü. (2018). Değere Dayalı İşletme Finansı Finansal Yönetim, 10. Baskı, Gazi Kitabevi.

ERDOĞAN, E. O. (2016). "Temsil Teorisi Çerçevesinde Sahiplik Yapısının İşletmelerin Sermaye Yapısı Kararlarında Etkisi, BİST Uygulaması", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (2), Sayı 24: 159-181.

EGE, İ. & TOPALOĞLU, T. N. (2017). "Sahiplik Yapısı ile Sermaye Yapısı ve Kar Payı Dağıtım Kararları Arasındaki İlişkinin Borsa İstanbul 30 Endeksi'nde Test Edilmesi", International Conference On Eurasian Economies. Session 3B: Finans I: 254-261.

GÜLŞEN, A. Z. & ÜLKÜTAŞ Ö. (2012). "Sermaye Piyasasının Belirlenmesinde Finansman Hiyerarşisi Teorisi ve Ödünleşme Teorisi: İMKB Sanayi Endeksi'nde Yer Alan Firmalar Üzerine Bir Uygulama", ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 8, Sayı 15: 49-59.

KARADENİZ, E. & İSKENDEROĞLU, Ö. (2011). "İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda İşlem Gören Turizm İşletmelerinin Aktif Karlılığını Etkileyen Değişkenlerin Analizi" Anatolia. Turizm Araştırmaları Dergisi, 22 (1):65-75.

KARADENİZ, E. KAPLAN, F. & GÜNAY, F. (2016). "Sermaye Yapısı Kararlarının Karlılığa Etkisi: Borsa İstanbul Turizm Şirketlerinde Bir Araştırma", Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, Journal of Travel and Hospitality Management, 13 (3): 38-55.

KILIÇ, M. & AYÇIRAY, U. (2018). "Yönetim Kurulu ve Sahiplik Yapısının Finansal Performans Üzerindeki Etkisi: BIST İmalat Sanayi Sektöründe Bir Alan Araştırması", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20(2): 177-192.

KING, M. R. & SANTOR, E. (2008). "Family Values: Ownership Structure, Performance and Capital Structure of Canadian Firms", Journal of Banking&Finance, 32(11): 2423-2432.

MARCHIA, T. M. (2008). "On The Relevance of Ownership Structure in Determining The Maturity of Debt" Manchester Business School Working Paper, No. 547.

OKUYAN, H. A. & TAŞÇI, H. M. (2010). "Sermaye Yapısının Belirleyicileri: Türkiye'deki En Büyük 1000 Sanayi İşletmesinde Bir Uygulama", BDDK Bankalar ve Finansal Piyasalar, 4(1): 105-120.

OTLUOĞLU, E. (2016). Asimetrik Bilgi ve Sermaye Yapısı Kararları: Borsa İstanbul Üzerine Bir Uygulama, İktisadi Araştırmalar Vakfı, İstanbul.

ÖNEM, H. B. & DEMİR, Y. (2015). "Mülkiyet Yapısının Firma Performansına Etkisi: BİST İmalat Sektörü Üzerine Bir Uygulama", Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 6(13): 31-43.

MARGARITIS, D. & PSILLAKI, M. (2008). "Capital Structure, Equity Ownership and Firm Performance", Journal of Banking and Finance, 34(3): 621-632.

MIN, H. J. & PRATHER, J. L. (2001). "Tobin's Q, Agency Conflicts, and Differential Wealth Effects of International Joint Ventures", Global Finance Journal (12):267-283.

REYNA, J. M. S. M. VAZQUEZ, R. D. & VALDES, A. L. (2012). "Corporate Governance, Ownership Structure and Performance in Mexico", International Business Research, 5 (11).

SAYMAN, Y. (2012). Sahiplik Yapısının firma Performansı ve Sermaye Yapısı Üzerine Etkileri: İMKB'de İşlem Gören Üretim Firmalarında Bir Uygulama, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

SHAHAR, H. K. ADZIS, A. A. & BADERI, N. (2015). "The Relationship Between Ownership Structure, Firm Specific Characteristics and Capital Structure: Evidence from Malaysian Middle-Capital Public Listed Firms", International Journal of Economics and Financial Issues, 6(3): 36-43.

SAYILGAN, G. & UYSAL, B. (2011). "Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Sektörel Borçları Kullanarak Sermaye Yapısını Belirleyen Faktörler Üzerine Bir Analiz:1996-2008", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 66 (4): 101 – 124.

SAYILGAN, G. (2019), Soru ve Yanıtlarıyla İşletme Finansmanı, Siyasal Kitabevi, 8. Baskı. Ankara.

ŞAMİLOĞLU, F. & ÜNLÜ, U. (2010)." Sahiplik Yapısı ve Firma Performansı Arasındaki İlişki: İMKB 100 Endeksi Firmaları Üzerine Bir Uygulama", Muhasebe ve Finansman Dergisi, (46): 66-73.

TERİM, B. & KAYALI, C. A. (2009). "Sermaye Yapısını Belirleyici Etmenler: Türkiye'de İmalat Sanayi Örneği", Celal Bayar Üniversitesi SBF Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (1):125- 154.

TOPALOĞLU, E. (2018). "Sermaye Yapısına Etki Eden Firmaya Özgü Faktörlerin Panel Veri Analizleri ile Belirlenmesi: Kurumsal Yönetim Endeksi Üzerine Bir Uygulama", Finans Politik & Ekonomik Yorumlar (640) Haziran: 63-100.

YILGÖR, A.G. & YÜCEL, E. (2012). "İşletmelerin Sahiplik Yapısının İncelenmesi: Sahiplik ve Kontrol Ayrımı Konusunda Çıkarımlar", Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 8 (16):41-57.

ZHANG, G. (1998). "Ownership Concentration, Risk Aversion and the Efect of Fnancial Structure on Investment Decisions", European Economic Review, 42(9): 1751-1778.

Alanya Akademik Bakış Dergisi
Yıl: 2022, C:6, S:1, ss. 1587-1603

Alanya Academic Review Journal
Year: 2022, Vol:6, No:1, pp. 1587-1603

Dünya Petrol, Kömür ve Doğal Gaz Fiyatları ile BİST Elektrik Endeksi Arasındaki Nedensellik İlişkisi ve Oynaklık Yayılımı*

(Araştırma Makalesi)

The Causality Relationship Between World Oil Price, Coal Price and Natural Gas Price and BIST Electricity Index, and Volatility Spillover

Doi: 10.29023/alanyaakademik.887155

Tuncay GÜMÜŞ
Bilim Uzmanı., İşletme,
tncgms@hotmail.com
Orcid No: 0000-0003-4085-9752.

Çiğdem KURT CİHANGİR
Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme
ckcihangir@hitit.edu.tr
Orcid No: 0000-0003-1761-1038.

Bu makaleye atıfta bulunmak için: *Gümüş, T. & Kurt Cihangir, Ç. (2022). "Dünya Petrol, Kömür ve Doğal Gaz Fiyatları ile BİST Elektrik Endeksi Arasındaki Nedensellik İlişkisi ve Oynaklık Yayılımı", Alanya Akademik Bakış, 6(1), Sayfa No. 1587-1603.*

Anahtar kelimeler:
BIST Elektrik Endeksi,
Petrol Fiyatları,
Kömür Fiyatları,
Doğal Gaz Fiyatları.

Makale Geliş Tarihi:
26.02.2021
Kabul Tarihi:
12.01.2022

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, dünya petrol, kömür ve doğal gaz fiyatlarındaki değişikliklerin düzeltilmemiş ve piyasa faiz oranına göre düzeltilmiş BIST elektrik endeksinin getirisine etkisinin 17 Mayıs 2010 – 29 Mayıs 2020 dönemi için araştırılmasıdır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Granger Nedensellik testi ile, oynaklık yayılımı ise GARCH (1,1) ADC ve BEKK yöntemleri ile incelenmiştir. Analiz bulgularına göre, BIST 100 endeksi getirisi ile dünya petrol ve kömür fiyatlarındaki değişikliklerin düzeltilmiş BIST elektrik endeksi getirisi üzerinde güçlü bir oynaklık yayılma etkisi vardır. Buna karşın, dünya doğal gaz fiyatlarındaki değişikliklerin BIST elektrik endeksi getirisi üzerinde gerek nedensellik gerekse oynaklık yayılımı açısından bir etki tespit edilmemiştir.

Keywords:
BIST Electricity Index,
Oil Price,
Coal Price,
Natural Gas Price

ABSTRACT

This study aims to investigate the effect of changes in world oil, coal and natural gas prices on the return of the unadjusted and market interest rate adjusted BIST electricity index for the period of 17th May, 2010 – 29th May, 2020. The causality relationship between the variables is examined with the Granger Causality test, and the volatility spillover is examined using the GARCH (1,1) ADC and BEKK methods. According to the analysis findings,

*Bu çalışma, Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde, Tuncay Gümüş tarafından hazırlanan "Dünya Enerji Emtia Fiyatları ile Borsa İstanbul Elektrik Endeksi Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi" başlıklı yüksek lisans tezinin geliştirilmiş ve genişletilmiş halidir.

return of BIST 100 index and changes in world oil and coal prices have a strong volatility spillover effect on the adjusted BIST electricity index return. Conversely, no effect of the changes in world natural gas prices in terms of both causality and volatility spillover has been detected on the BIST electricity index return.

1. GİRİŞ

Nüfus artışı ve teknolojideki gelişmeler elektrik enerjisine ihtiyacı da giderek artırmaktadır. Uluslararası Enerji Ajansı'nın Dünya Enerji Görünümü 2018 Raporu'nda; 2040 yılına kadar nüfus ve gelir artışının enerji talebini %25 civarında artıracağı, Asya ülkelerinin enerji tüketiminde diğer bölgeleri geçerek dünyada en ön sıralara yerleşeceği, fosil enerji kaynaklarının da önemini koruyacağı konuları öne çıkmaktadır (DEKTMK, 2018). 2018 yılında toplam enerji arzının %31'i petrol, %27'si kömür ve %23'ü doğal gaz olmak üzere toplam %81'i fosil yakıtlardan oluşmuştur (IEA, 2020).

Petrol, kömür, doğalgaz gibi fosil yakıtlarla elektrik üretimi göreli olarak ucuz ve kolaydır; ancak bu kaynakların en büyük dezavantajı küresel ısınmaya, hava ve çevre kirliliğine yol açmaları ve rezervlerinin kısıtlı olmasıdır (IIASA, 2020, 910). Bu dezavantajlarına rağmen dünya elektrik üretiminde kullanılan kaynakların dağılımı incelendiğinde fosil yakıtların toplamdaki payı 2001 yılında %64,6; 2018 yılında ise %64,1'dir (%37,9 kömür, %23,2 doğal gaz ve %3 petrol) (BP, 2019).

Türkiye'de elektrik üretimi kaynaklarına göre incelendiğinde, 2001 yılında petrol %8,5, kömür %31,3 ve doğal gaz %40,3 pay alırken; 2019 yılında ilgili paylar sırasıyla %0,23, %37,2 ve %18,6 olarak gerçekleşmiştir (TEİAŞ, 2020; BP, 2019). Buna göre, 2019 yılında elektrik üretiminde doğal gazın ve petrolün payındaki dramatik düşüşe karşın; toplam elektrik üretiminin %56'sı fosil yakıtlardan -petrol, kömür ve doğal gaz- elde edilmiştir. Türkiye'de kömürün %60, doğal gazın %99 ve petrolün %94 oranında ithalat yolu ile karşılandığı (ETKB, 2020) dikkate alındığında, bu emtia fiyatlarındaki dalgalanmaların elektrik şirketlerinin getiri performanslarını etkilemesi beklenen bir durumdur. Enerji emtialarındaki fiyat artışları, bunları girdi olarak kullanan şirketlerin maliyetlerini artırarak kârlarının düşmesine neden olmaktadır (Oberndorfer, 2009; Schernikau, 2016). Aynı zamanda Türkiye'nin dünyadaki en yüksek petrol vergi oranlarına sahip ülkelerden biri olması nedeniyle (Ordu ve Soytaş, 2015:2150), elektrik endeksinin getirisinin petrol, kömür ve doğal gaz fiyatlarındaki değişimler açısından benzer ülkelerden ayrışması beklenmektedir. Bu durum, özellikle küresel yatırımcılar için çeşitlendirme fırsatı olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'de, dünya petrol, kömür ve doğal gaz fiyatlarındaki değişikler ile borsada işlem gören elektrik şirketlerinin getiri performanslarının göstergesi olan elektrik endeksi arasındaki ilişki bazı araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Örneğin, Güler vd. (2010), Soytaş ve Oran (2008), Eryiğit (2009); Soytaş ve Oran (2011); Abdioğlu ve Değirmenci (2014); Vardar vd. (2018) çalışmalarında petrol fiyat hareketleri ile BIST elektrik endeksi arasındaki ilişkiyi; Gürlevik ve Gazel (2020) petrol fiyatları, elektrik endeksi ve elektrik fiyatları arasındaki ilişkiyi; Ordu ve Soytaş (2016) ise petrol ve doğal gaz fiyatları ile BIST elektrik endeksi arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda, kömür fiyat hareketlerinin elektrik şirketlerinin performanslarına etkisinin araştırılmaması literatürdeki bir boşluk olarak değerlendirilmiştir. Zira elektrik üretiminde önemli bir oranda kömür kullanılmaktadır TEİAŞ,

2020; BP, 2019). Bu anlamda, bu çalışmada 17 Mayıs 2010 – 29 Mayıs 2020 döneminde üç enerji emtiasının -petrol, kömür ve doğal gaz- fiyatlarındaki değişikliklerin BIST elektrik endeksinin getirisine etkisi hem nedensellik hem de oynaklık yayılması (simetrik – asimetrik) açısından araştırılmıştır. Çalışmanın katkıları şu şekilde sıralanabilir: Birincisi, elektrik üretiminde kullanılan petrol, kömür ve doğal gazın fiyatlarındaki değişimlerin BIST elektrik endeksine etkisinin eş zamanlı olarak araştırılmasıdır. Bu sayede, daha belirgin ve hedefe yönelik bir elektrik üretim politikasının belirlenmesine yardımcı olunabilir. İkincisi, Türkiye'de enerji ihtiyacının büyük bir kısmının ithalat yoluyla karşılandığı dikkate alındığında, bu çalışma ile döviz kurlarının (Dolar/TL) BIST elektrik endeksinin getirisi üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Üçüncüsü, finansal piyasalar arasındaki oynaklık yayılması daha çok enerji emtiaları, özellikle petrol ile gösterge borsa endeks(ler)i için araştırılmıştır (Park ve Ratti, 2008; Narayan ve Narayan, 2010; Kapusuzoglu, 2011; Sadorsky, 2014; Arouri vd., 2011, 2012; Ewing ve Malik, 2016). Bu çalışmada ise petrol, kömür, doğal gaz fiyatları, BIST100 gösterge endeksi ve Dolar/TL kurundaki değişimler ile BIST elektrik endeksinin getirisindeki değişim arasındaki ilişki incelenerek sektörel bir bakış açısı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Soytaş ve Oran (2011) çalışması esas alınarak, ilgili değişkenlerin hem BIST elektrik sektör endeksinin getirisine hem de bu getirinin risksiz faiz oranından (gösterge tahvil faiz oranı) farkı alınarak hesaplanan düzeltilmiş BIST elektrik endeksi getirisine etkisi araştırılmıştır. Böylece, BIST elektrik sektör endeksini etkileyen genel faktörlerin yanı sıra sektöre özgü faktörler de belirlenmiştir. Dördüncüsü, özellikle uluslararası yatırımcılara enerji emtiaları ve enerji sektörü hisse senedi piyasası ile ilgili portföy oluştururken planlama yapabilecekleri bilgilerin sunulmasıdır. Son olarak, bu çalışma, kömür fiyatları ile BIST Elektrik endeksi arasındaki nedensellik ilişkisini ortaya koyan literatürdeki ilk çalışma olma özelliği taşımaktadır.

Çalışmanın planı şu şekildedir: İkinci bölümde literatür araştırması sunulmuştur. Üçüncü bölümde, değişkenler tanıtılarak temel analiz olarak Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır. Dördüncü bölümde, değişkenler arasındaki getiri ve volatilite yayılmasına ilişkin ekonometrik uygulamanın ardından son kısımda, analiz sonuçları değerlendirilerek öneriler sunulmuştur.

2. LİTERATÜR

Literatür araştırması sonucunda enerji emtialarının elektrik fiyatları ile veya elektrik endeksi ile ilişkisini araştıran çalışmalar olduğu belirlenmiştir. Elektrik fiyatları, elektrik üretim ve/veya dağıtım şirketlerinin karlılığını doğrudan etkileyen bir faktördür. Buna karşın elektrik sektör endeksi, enerji alanında faaliyet gösteren şirketlerin genel performanslarını yansıtmaktadır. Dolayısıyla, literatür incelemesi, enerji emtiaları ile elektrik fiyatları arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar ve enerji emtiaları ile elektrik sektör endeksi arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar olarak iki alt bölümde sunulmuştur.

Enerji emtiaları ile elektrik fiyatları arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalardan; döviz kuru ve petrol fiyatlarının elektrik fiyatlarını etkilediği bulgusuna ulaşan Nakajima ve Hamori (2012), Muñoz ve Dickey (2009), Moutinho vd. (2011) çalışmalarının bulgularına karşın, Mjelde ve Bessler (2009) elektrik fiyatlarının doğal gaz fiyatlarını ve doğal gaz fiyatlarının da petrol fiyatlarını etkilediğini belirtmiştir. Diğer taraftan, Mohammadi (2009), 1960 - 2007 dönem için ABD'de kömür, doğal gaz ve petrol fiyatları ile elektrik fiyatları arasındaki ilişkiyi yıllık veriler kullanarak incelemiştir ve kömür fiyatları ile elektrik fiyatları arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirtmiştir. Obendorfer (2009), 2002 - 2007 döneminde petrolün, doğal gazın ve kömürün fiyat hareketleri ve oynaklıkları ile Avrupa'da faaliyet gösteren 12 enerji üretim

ve enerji dağıtım şirketinin hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi GARCH yöntemi ile incelemiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, petrol fiyat artışları, enerji dağıtım şirketlerinin hisse senetlerinin getirilerini olumsuz etkilerken; enerji üretim şirketlerinin hisse senetlerinin getirilerini ise olumlu yönde etkilemektedir. Enerji hisse senedi getirileri ile doğal gaz piyasası gelişmeleri arasında bir ilişki tespit edilmemiştir. Son olarak, kömür fiyatlarındaki bir artış, şirketlerin hisse senetlerinin getirilerini olumsuz etkilemektedir. Obendorfer (2009), Elektrik üretiminde petrole kıyasla çok daha geniş ölçekte kömür kullanılmasına rağmen, fiyat etkisi açısından kömürün petrole göre daha az etkili olduğunu belirtmiştir.

Enerji emtiaları ile elektrik fiyatları arasındaki ilişkiyi oynaklık yayılımı açısından araştıran çalışmalar da vardır. Örneğin, Green vd. (2018), Almanya enerji piyasasında doğal gaz, kömür fiyatlarındaki ve karbon emisyonlarındaki şokların elektrik fiyatlarına etkisini 2008 – 2016 dönemi için araştırmışlardır. Buna göre, doğal gaz ve kömür fiyatlarındaki değişimin, elektrik fiyatları üzerinde ihmal edilemeyecek ölçüde yayılma etkisi yarattığı sonucuna ulaşmışlardır. Bunun aksine Liu vd. (2020) 2007 – 2019 döneminde kömür, doğal gaz ve petrol fiyatlarından Avrupa'daki elektrik piyasalarına getiri ve oynaklık yayılmasını araştırmışlardır ve bu üç fosil yakıttan en fazla doğal gazın oynaklık yayılma etkisine sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Enerji emtia fiyatlarının enerji/elektrik sektör endeksine etkisini küresel ölçekte araştıran Nandha ve Faff (2008) petrol fiyatlarındaki şokların 35 DataStream küresel sektör endeksinin getirisine etkisini Nisan 1983 – Eylül 2005 dönemi için araştırmışlardır. Buna göre, petrol fiyatlarındaki artışların sektör endekslerini eşit veya eş zamanlı etkilememekle birlikte; madencilik, petrol ve gaz sektörleri dışındaki tüm sektörler için hisse senedi getirilerini olumsuz etkilediğini saptamışlardır. Demiralay ve Gencer (2014) beş MSCI gelişmekte olan piyasa sektör endeksi ile petrol fiyatları arasındaki getiri ve oynaklık yayılımını asimetrik GARCH (VAR-AGARCH) modeli ile 6 Ocak 1995 -27 Aralık 2013 dönemindeki haftalık verileri kullanarak incelemişlerdir. Buna göre, petrol piyasasından enerji endekslerine doğru negatif ve tek yönlü bir şok yayılımı (aktarımı) olduğunu belirtmişlerdir. Acaravcı, Öztürk ve Kandır (2012) ise çalışmalarında doğal gaz fiyatları ile AB üyesi 15 ülkenin hisse senedi fiyatları arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ve nedensellik ilişkisini 1990 – 2008 dönemi için araştırmışlardır. Doğal gaz fiyatları ile hisse senedi getirileri arasında sadece belirli ülkeler için uzun dönem ilişki tespit edilmesine karşın, nedensellik açısından ilişkinin dolaylı olduğunu tespit etmişlerdir. Buna göre, doğal gaz fiyatlarındaki artış öncelikle sanayi üretimindeki büyümeyi etkilemekte ve bu etki hisse senedi getirilerine yansımaktadır.

Türkiye için yapılan çalışmalarda Güler vd. (2010) petrol fiyatlarının hem elektrik endeksi hem de bireysel enerji hisse senetleri arasındaki ilişkiyi araştırırken; Soytaş ve Oran (2008), Abdioğlu ve Değirmenci (2014), Eryiğit (2009), Vardar, Kurt-Gümüş ve Delice (2018), Soytaş ve Oran (2011) elektrik endeksi ile, Gürlevik ve Gazel (2020) ise elektrik endeksi ve elektrik fiyatları ile ilişkisini araştırmışlardır.

Güler vd. (2010), 10 Temmuz 2000 – 10 Ağustos 2009 döneminde İMKB'de işlem gören enerji hisse fiyatları, elektrik endeksi ile petrol fiyat değişimleri arasındaki ilişkiyi regresyon modeliyle analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda, enerji hisseleri ile elektrik endeksi ve enerji fiyatlarının benzer davranış gösterdiğini ve hisse fiyatları ile elektrik endeksinin Brent petrol fiyatlarından etkilendiğini tespit etmişlerdir. Brent petrol fiyatındaki değişimin, İMKB elektrik endeksinin fiyat değişimlerinin Granger nedeni olduğunu saptamışlardır.

Soytaş ve Oran (2008), 2 Mayıs 2003 – 1 Mart 2007 döneminde petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların İMKB elektrik endeksine etkisini araştırdıkları çalışmalarında, petrol şoklarının döviz piyasası ve endeks kapsamındaki hisse senedi getirileri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını belirlemişlerdir. Benzer bir sonuca ulaşan çalışmada, Abdioğlu ve Değirmenci (2014) 2005 – 2013 dönemi günlük verilerini kullanarak petrol fiyatlarının sektör endekslerine etkisini araştırmışlardır. Buna göre, BIST elektrik endeksi ile petrol fiyatları arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığını belirtmişlerdir. Bu çalışmalara karşın, bazı araştırmacılar ise petrol fiyatları ile elektrik endeksi arasında anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Örneğin, Eryiğit (2009), sektör endeksleri petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi 2000-2008 dönemi günlük frekansta veriler kullanarak OLS yöntemi ile incelemiş ve petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların elektrik endeksinde önemli etkileri olduğunu saptamıştır. Vardar, Kurt-Gümüş ve Delice (2018) petrol fiyatlarındaki dalgalanma ile dört alt gruba ayırdıkları Borsa İstanbul sektör endeksleri arasındaki ilişkiyi, 1997 – 2016 dönemi günlük verileri üzerinden araştırmışlardır. Petrol fiyatlarının elektrik sektör endeksi ile uzun vadede eş bütünleşme ilişkisinin olmadığını; ancak petrol fiyatlarındaki değişikliklerin elektrik sektör endeksinin Granger nedeni olduğunu belirlemişlerdir. Bu sonuçlara göre, elektrik endeksi 1. çeyrekte petrol fiyat şoklarına olumlu yanıt verirken, 2. ve 3. çeyreklerde negatife dönmektedir. Soytaş ve Oran (2011) çalışmalarında 5.2.2003 – 3.1.2007 döneminde İMKB100 endeksi, elektrik endeksi ve petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi Cheung - Ng (1996) ortalamada ve varyansta nedensellik analizi ile araştırmışlardır. Elektrik endeksi getirisini ve bu getiri ile pazar getirisi arasındaki fark olarak tanımladıkları düzeltilmiş elektrik endeksi getirisini ayrı ayrı modellemişlerdir. Analiz sonucunda, dünya petrol fiyatlarının elektrik endeksi ve düzeltilmiş elektrik endeksi getirisinin varyansta Granger nedeni olduğunu, ancak ana endeks getirisi için bir nedensellik olmadığını saptamışlardır. Gürlevik ve Gazel (2020) çalışmalarında 2010 Ç1 – 2019 Ç1 döneminde elektrik, doğal gaz ve petrol fiyatlarının BIST Elektrik endeksine etkisini, asimetrik ARDL (NARDL) yöntemini kullanarak araştırmışlardır. Analiz sonucunda BIST elektrik endeksi ile gaz fiyatları arasında uzun dönemde negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu; ancak elektrik fiyatları ve petrol fiyatları arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki olmadığını belirlemişlerdir. Kısa dönem tahmin sonuçlarına göre araştırmacılar, elektrik endeksi ile petrol fiyatları arasındaki ilişkinin pozitif yönde olduğunu, bununla birlikte, gaz ile olan ilişkinin yönünün gecikmelere göre değiştiğini belirtmişlerdir.

Ordu ve Soytaş (2016), 2006 – 2013 döneminde petrol ve doğal gaz fiyatlarının borsa endeksi (BIST 100) ve BIST Elektrik endeksi getirilerine etkilerini araştırmışlardır. İnceledikleri dönemi, finansal kriz öncesi dönem (1 Ocak 2006 – 3 Temmuz 2008), finansal kriz dönemi (4 Temmuz 2008 - 24 Aralık 2008) ve finansal kriz sonrası dönem (25 Aralık 2008- 31 Aralık 2013) olarak üç alt döneme ayırmışlardır. Granger nedensellik testinin uygulandığı analiz sonrasında petrol fiyatlarının hem BIST 100 hem de BIST Elektrik endekslerinin Granger nedeni olduğunu; doğal gaz fiyatlarının finansal kriz öncesi dönemde BIST Elektrik endeksinin Granger nedeni olmasına karşın; kriz döneminde ve kriz sonrası dönemde bu etkinin olmadığını saptamışlardır. İlarslan (2021) 1986-2019 döneminde uluslararası ham petrol, kömür ve doğal gaz fiyatlarının BIST 100 endeksine olan etkisini ARDL yöntemi ile incelemiştir. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin tespit edildiği çalışmanın diğer bulgularına göre BIST 100 endeksi ile petrol fiyatları arasında pozitif yönlü ve anlamlı, kömür fiyatları ile negatif yönlü ve anlamlı ve son olarak doğal gaz fiyatları ile negatif yönlü ve anlamsız ilişki vardır.

3. DEĞİŞKENLERİN TANITILMASI VE TEMEL ANALİZ

3.1. Değişkenlerin Belirlenmesi

Bu çalışmanın amacı, elektrik üretim kaynakları açısından büyük paya sahip olan enerji emtiaları; petrol, kömür ve doğal gaz fiyatlarındaki değişimler ile BIST100 endeks getirisinin BIST elektrik endeksinin getirisine etkilerinin belirlenmesidir. Çalışmada, Soytaş ve Oran (2011)'ı izleyerek, dünya petrol, kömür ve doğal gaz fiyatları olarak spot fiyatları kullanılmıştır. Türkiye'de enerji emtialarında dışa bağımlılık oranının yüksek olması nedeniyle, döviz kuru riskini temsil eden USD/TRY kuru modele dahil edilmiştir. Diğer taraftan, Chen vd. (1986) hisse senedi getirilerini açıklamada faiz oranlarının önemli olduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenle Soytaş ve Oran (2011) çalışmasını izleyerek BIST elektrik endeksi getirisi ve bu getirinin risksiz faiz oranı olarak kabul edilen iki yıllık gösterge tahvilin getirisini aşan kısım olan, fazla (artık) getiri hesaplanmıştır. 17 Mayıs 2010 – 29 Mayıs 2020 dönemini günlük frekansta incelendiği çalışmada tüm değişkenlerin sürekli bileşik getirileri hesaplanmış ve kullanılan değişkenlere Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Analizde Kullanılan Değişkenler ve Ölçüm Yöntemleri

Değişkenler	Kaynak	Değişkenin Ölçüm Yöntemi
Elektrik endeks getirisi (ELEN)	www.investing.com	$ELEN = [\ln(BIST\ Elektrik\ endeksi)_t - \ln(BIST\ Elektrik\ endeksi)_{t-1}]$
Düzeltilmiş Elektrik endeks getirisi (DELEN)	www.investing.com	$DELEN = ELEN_t - Tahvil_t$
Borsa İstanbul 100 endeks getirisi (BIST100)	www.investing.com	$BIST100 = [\ln(BIST100\ endeksi)_t - \ln(BIST100\ endeksi)_{t-1}]$
Doğal gaz (GAZ)	ABD Enerji Bilgi Yönetimi İdaresi	$GAZ = [\ln(GAZ)_t - \ln(GAZ)_{t-1}]$
Kömür (KOM)	www.investing.com	$KOM = [\ln(KOM)_t - \ln(KOM)_{t-1}]$
Petrol (PET)	ABD Enerji Bilgi Yönetimi İdaresi	$PET = [\ln(PET)_t - \ln(PET)_{t-1}$
Döviz kuru (KUR)	www.investing.com	$KUR = [\ln(KUR)_t - (KUR)_{t-1}]$

Not: Doğal gaz fiyatı olarak; Henry Hub doğal gaz spot fiyatı, petrol fiyatı olarak; WTI ham petrol spot fiyatları, kömür fiyatı olarak; New York Menkul Kıymetler borsasında işlem gören Dow Jones Coal (DJUSCL) spot fiyatları esas alınmıştır.

Çalışmada, bağımsız değişkenleri aynı olan iki ayrı model kurulmuştur. Birinci modelde bağımlı değişken olarak BIST Elektrik endeksinin getirisi (ELEN) alınmıştır. İkinci modelde kullanılan bağımlı değişken ise düzeltilmiş BIST Elektrik endeksi getirisidir (DELEN). Soytaş ve Oran (2011) çalışması esas alınarak DELEN, ELEN'in risksiz faiz oranı olarak kabul edilen iki yıllık gösterge tahvilin getirisini aşan kısım (artık getiri) olarak hesaplanmıştır. Yatırımcılar piyasa risk primindeki (artık getiri) değişimlere göre farklı tercihlerde bulunmakta ve bu durum varlık fiyatlarını etkilemektedir (Büberkökü, 2021). Bu sebeple çalışmada DELEN hesaplanarak piyasa risk primi değişimleri ile araştırmanın diğer bağımsız değişkenleri arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Modellere ait fonksiyonlar aşağıdadır;

ELEN= f (BIST100, GAZ, KOM, PET, KUR)
DELEN= f (BIST100, GAZ, KOM, PET, KUR)

Tablo 2. Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

	ELEN	DELEN	BIST100	GAZ	KOM	PET	KUR
Ortalama	0.0033	0.0000	0.0002	-0.0004	-0.0015	0.0000	0.0006
Ortanca	0.0000	0.0006	0.0004	0.0000	-0.0007	0.0003	0.0002
Maksimum	8.5170	0.2182	0.0623	0.5253	0.3044	0.4258	0.1475
Minimum	-0.1230	-0.2355	-0.1106	-0.4756	-0.2833	-0.2813	-0.0799
Std. Sapma	0.1695	0.0289	0.0141	0.0412	0.0369	0.0293	0.0090
Çarpıklık	49.7045	-0.7092	-0.6718	0.5780	-0.0901	1.4247	1.7921
Basıklık	2496.183	11.9389	7.2652	35.2506	13.7496	49.0169	37.1914
Jarque-Bera	6.61E+08	8696.787	2123.063	110566.3	12271.62	225676.1	125478.5
Olasılık	0.0000***	0.0000***	0.0000***	0.0000***	0.0000***	0.0000***	0.0000***
Toplam	8.6502	-0.0660	0.6437	-1.0368	-3.9959	0.0205	1.4775
Std.Sapma Kareleri Toplamı	73.2314	2.1275	0.5133	4.3274	3.4728	2.1923	0.2067
Gözlem sayısı	2548	2548	2548	2548	2548	2548	2548
*** simgesi %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.							

Değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerinin yer aldığı Tablo 2'ye göre, en yüksek oynaklığa (volatilite) sahip olan değişken ELEN, en düşük değişkenliğe sahip olan değişken ise KUR değişkenidir. Tüm değişkenlerin gözlem sayısı 2548 iken, bu değişkenlerden hiçbirinin Jarque-Bera istatistiğine göre %1 anlamlılık düzeyinde normal dağılıma sahip olmadığı gözlemlenmiştir. Ancak, doğası gereği, zaman serilerinin kuramsal (hipotetik) normal dağılıma sahip olması beklenmemelidir (Abdioğlu ve Değirmenci, 2014).

Değişkenlerin birim kök içerip içermedikleri Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Philips-Perron (PP) birim kök testleri ile araştırılmıştır. Değişkenlerin düzey (I(0)) değerleri için sabitli modele göre uygulanan birim kök testlerinin değerleri Tablo 3'de sunulmuştur. Buna göre hem ADF hem de PP testinde tüm serilerin %1 istatistiksel anlamlılık seviyesinde düzey değerlerinde durağan oldukları gözlenmektedir.

Tablo 3. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Philips-Perron (PP) Birim Kök Testleri Tahmin Sonuçları

Değişkenler	ADF Test İstatistiği (Sabitli)	Anlamlılık Düzeyi		
		%1	%5	%10
ELEN	-4.0890***	-3.4326	-2.8624	-2.5672
DELEN	-25.649***	-3.4326	-2.8624	-2.5672
BIST100	-52.3809***	-3.4326	-2.8624	-2.5672
GAZ	-17.4207***	-3.4326	-2.8624	-2.5672
KOM	-25.4667***	-3.4326	-2.8624	-2.5672
PET	-14.1251***	-3.4326	-2.8624	-2.5672
KUR	-33.3622***	-3.4326	-2.8624	-2.5672
	PP Test İstatistiği (Sabitli)	Anlamlılık Düzeyi		
		%1	%5	%10
ELEN	-4.1514***	-3.4326	-2.8624	-2.5672

DELEN	-52.4309***	-3.4326	-2.8624	-2.5672
BIST100	-52.3716***	-3.4326	-2.8624	-2.5672
GAZ	-51.1738***	-3.4326	-2.8624	-2.5672
KOM	-49.6763***	-3.4327	-2.8624	-2.5672
PET	-55.2988***	-3.4326	-2.8624	-2.5672
KUR	-47.8690***	-3.4326	-2.8624	-2.5672
Not: ***, **, *, sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.				

Birim kök araştırmasında, geleneksel birim kök testlerinin aksine, serilerdeki yapısal kırılma durumunu dikkate alan Zivot Andrews (1992) birim kök testi kullanılmıştır. Bu sayede, serilerin durağan olup/olmadığı kararı daha güvenilir bir biçimde test edilebilir. Zivot-Andrews (1992) birim kök testine göre serinin durağanlığı hakkında karar verilirken; seri için hesaplanan t istatistik değeri belirli istatistiksel anlamlılık seviyesindeki Zivot-Andrews kritik değerleri ile karşılaştırılır. Buna göre, t istatistik değerinin mutlak ifadesi, kritik değerden büyükse serinin durağan olduğu (serinin birim kök içerdiği H0 hipotezi reddedilir); küçükse serinin durağan olmadığı (H0 hipotezi kabul edilir) kararı verilir (Yılancı, 2009: 328). Çalışmada kullanılan değişkenler için tahmin edilen yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot-Andrews Test sonuçları Tablo 4'te verilmiştir. Buna göre, ilgili değişkenlerin yapısal kırılmayla birlikte durağanlıklarının sürdüğü belirlenmiştir.

Tablo 4. Zivot-Andrews Birim Kök Testi Tahmin Sonuçları

	Model A (Sabitli)	Model C (Sabitli + Trendli)
	t-İstatistik Değeri	t-İstatistik Değeri
ELEN	-4.9025	-5.0937**
DELEN	-25.2075 **	-25.3071**
GAZ	-31.9825*	-32.0137***
KOM	-30.2736***	-30.3662***
PET	-27.2803*	-28.3069**
KUR	-25.9533*	-
BIST100	-27.0422*	-
Zivot-Andrews Kritik Değeri		
%1 Kritik Değer	-5.34	-5.57
%5 Kritik Değer	-4.94	-5.08
%10 Kritik Değer	-4.58	-4.82
*,**,*** simgeleri %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeyinde yapısal kırılmayla birlikte durağanlıklarını ifade etmektedir. KUR ve BIST100 değişkenleri için Eviews-10 programıyla uygulanan Model-C sonuç vermemiştir.		

Her iki model için de gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir (Bknz Ek-1) Buna göre, gecikme uzunlukları ELEN için kurulan modelde 10, DELEN için kurulan modelde 8 olarak belirlenmiştir.

3.2. Granger Nedensellik Testi Uygulaması

Değişkenler arasında bir neden-sonuç ilişkisinin olup olmadığını tespit etmede kullanılan ve ilişki varsa bu ilişkinin yönünü belirleyen Granger nedensellik testi tahmin sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Granger Nedensellik Testi Tahmin Sonuçları

Tablo 5_A							
		Bağımsız Değişkenler					
		ELEN	BIST100	GAZ	KOM	PET	KUR
Bağımlı Değişken	ELEN	-	15.1519	9.57811	37.3727***	37.5768***	12.0930
	BIST100	2676.273***	-	9.7736	19.2255**	15.6751	6.9766
	GAZ	8.3562	4.5651	-	18.1330	9.8556	3.4464
	KOM	55.1403***	12.1185	13.6030	-	46.7408***	7.0868
	PET	32.8016***	6.5897	10.7178	54.9334***	-	10.6092
	KUR	262.5985***	9.9875	5.7557	15.6472	12.3687	-
Tablo 5_B							
		Bağımsız Değişkenler					
		DELEN	BIST100	GAZ	KOM	PET	KUR
Bağımlı Değişken	DELEN	-	22.3688***	6.1462	10.5253	2.6382	135.7176***
	BIST100	17.8609**	-	6.3460	22.3608***	11.6097	14.4147*
	GAZ	4.6918	5.6024	-	16.5583	6.7140	3.2630
	KOM	12.5223	10.9174	10.1962	-	41.2980***	5.8816
	PET	12.4993	8.9330	10.5318	55.2394***	-	8.9328
	KUR	6.7591	7.3575	2.7268	12.0596	10.7738	-
Not: ***, **, *, sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.							

Tablo 5_A'da ELEN için uygulanan Granger nedensellik testi tahmin sonuçları verilmiştir. Buna göre; petrol ve kömür fiyatlarındaki değişim ve ELEN ile hem petrol hem de kömür fiyatlarındaki değişim arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, ELEN'den BIST100'e ve KUR'a doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir. Dikkate değer bir tahmin sonucu olarak, doğal gazın hiçbir değişkenle nedensellik ilişkisinin olmadığı belirlenmiştir. Tablo 5_B'de ise DELEN için uygulanan Granger nedensellik testi tahmin sonuçları verilmiştir. Buna göre, petrol ve kömür fiyatlarındaki değişim ve DELEN ile BIST 100 getirileri arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Kömür fiyatlarındaki değişimin BIST 100 getirisindeki değişimin Granger nedeni olduğu ve döviz kurundaki değişimin de hem DELEN'in hem de BIST 100 getirisindeki değişimin Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir. Son olarak, bu modelde de doğal gazın hiçbir değişkenle nedensellik ilişkisinin olmadığı belirlenmiştir.

3.3.Ampirik Model

3.3.1. Ampirik Model (Simetrik – Asimetrik Yayılma Modeli)

Çalışmanın bu bölümünde, dünya petrol, kömür, doğal gaz fiyatlarındaki değişim ile BIST 100 endeksi getirisi ve döviz kurunun, düzeltilmemiş ve düzeltilmiş BIST elektrik endeksi getirisinde neden olduğu getiri ve oynaklık yayılma etkileri Ng (2000) metodolojisi esas alınarak araştırılmıştır. Oynaklık dalgalanmalarının büyüklüğünü ve yapısını ölçmek için iki değişkenli GARCH (1,1) ve tek değişkenli oynaklık yayılma modeli ADC (Asymmetric Dynamic Covariance) ve BEKK yöntemleri uygulanmıştır. Buna göre, ilk olarak asimetrik etkileri olan ve olmayan genel ADC modeli tahmin edilir. Sonrasında, BEKK modeli, asimetri ile veya asimetri olmadan, ADC modelinin özel bir durumu olarak kabul edilir.

İki ayrı modelin tahmin edildiği çalışmada değişkenler R_{ELEN_i} ve R_{DELEN_i} i = BIST100, GAZ, KOM, KUR, PET şeklindedir ve ilk aşamadaki model, GARCH (1,1) aşağıda verilmiştir:

$$R_{ELEN\,i,t} = \alpha_{ELEN_i} + e_{ELEN_{i,t}}, \qquad e_{ELEN_{i,t}} = \sqrt{\sigma^2_{ELEN_{i,t}}} Z_{ELEN_{i,t}} \quad (1)$$

$$\sigma^2_{ELEN_{i,t}} = w_{ELEN_i} + \beta_{ELEN_i} R^2_{ELEN_{i,t-1}} + \gamma_{ELEN_i} \sigma^2_{ELEN_{i,t-1}} \quad (2)$$

Burada (1) ve (2) eşitlikleri sırasıyla getiri ve oynaklık eşitliğini ifade etmektedir. $Z_{ELEN_{i,t}}$, 0 ortalama 1 varyans değeri ile birbirinden bağımsız ve aynı dağılıma sahiptir. Ayrıca $w_{ELEN_i}, \beta_{ELEN_i}\ ve\ \gamma_{ELEN_i}$>0 ve $\beta_{ELEN_i} + \gamma_{ELEN_i}$<1 şeklinde kısıtlamaları vardır. Buna göre, her *i* için (1) nolu eşitlikten elde edilen $e_{ELEN_{i,t}}$ değerleri, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken olan ELEN ve DELEN üzerindeki yayılma etkilerini araştırmak için kurulan GARCH (1,1) modeline eklenir ve aşağıdaki gibi tanımlanır:

$$R_{ELEN,t} = c_0 + c_1 R_{ELEN,t-1} + \sum_{i=BİST100}^{PET} \gamma_i R_{ELEN_{i,t-1}} + \sum_{i=BIST100}^{PET} \delta_i e_{ELEN_{i,t}} + \varepsilon_{ELEN,t} \quad (3)$$

$$\sigma^2_{ELEN_t} = w_{ELEN} + \beta_{ELEN} R^2_{ELEN_{t-1}} + \gamma_{ELEN} \sigma^2_{ELEN_{t-1}} \quad (4)$$

Burada $w_{ELEN}, \beta_{ELEN}\ ve\ \gamma_{ELEN}$>0 ve $\beta_{ELEN} + \gamma_{ELEN}$<1. Buna göre, γ_i ve δ_i katsayıları sırasıyla getiri ve oynaklık yayılma etkilerini göstermektedir. Benzer model DELEN için de kurulmuştur. Getiri ve oynaklık yayılma etkilerinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını kontrol etmek için Wald testi kullanılmıştır.

Kötü (olumsuz) haberlerin bağımlı değişken üzerindeki oynaklık yayılmasını iyi (olumlu) haberlerden daha fazla etkilemesi olarak ifade edilen asimetrik yayılma etkisini araştırmak için (5) nolu eşitlik tanımlanmıştır (Bae ve Karolyi, 1994; De Santis ve Gerard, 1997; Ng, 2000):

$$R_{ELEN,t} = c_0 + c_1 R_{ELEN,t-1} + \sum_{i=BİST100}^{PET} \gamma_{1i} R^{+}_{ELEN_{i,t-1}} + \sum_{i=BIST100}^{PET} \gamma_{2i} R^{-}_{ELEN_{i,t-1}} + \sum_{i=BIST100}^{PET} \delta_{1i} e^{+}_{ELEN_{i,t}} + \sum_{i=BIST100}^{PET} \delta_{2i} e^{-}_{ELEN_{i,t}} \quad (5)$$

Burada $R^{+}_{ELEN_i}$, $R^{-}_{ELEN_i}$ artış ve azalış bilgisi içermektedir. Ayrıca, $e^{+}_{ELEN_{i,t}}$, $e^{-}_{ELEN_{i,t}}$ ise analizde kullanılan bağımsız değişkenlerin pozitif ve negatif şoklarını içermektedir. Asimetrik yayılma etkilerinin istatistiksel olarak anlamlılığı, yukarıdaki gibi, Wald testi ile araştırılmıştır. Buna göre, BIST100'den ELEN'e asimetrik getiri ve oynaklık yayılma etkileri sırasıyla $H_0: \gamma_3 = \gamma_4$ ve $H_0: \delta_{13} = \delta_{14}$ hipotezleri ile test edilmiştir. Boş hipotezin reddi durumunda asimetrik yayılma etkisinin olduğu kararı verilmiştir.

Tablo 6_A'da ELEN ve DELEN için getiri yayılma etkilerine ait tahmin sonuçları verilmiştir. Buna göre, hiçbir bağımsız değişkenden ELEN'e getiri yayılma etkisi yoktur. KUR'dan %1 anlamlılık seviyesinde; PET, KOM ve BIST100 değişkenlerinden ise %10 anlamlılık seviyesinde DELEN'e getiri yayılma etkisinin olduğu belirlenmiştir. Bu durum, KUR ile DELEN arasındaki getiri geçişkenliğinin nispeten, güçlü olduğu anlamına gelmektedir. Tablo 6_B'de ise oynaklık yayılma etkisine ait tahmin sonuçları yer almaktadır. Buna göre, GAZ ve PET fiyatlarındaki oynaklığın ELEN üzerinde oynaklık yayılma etkisinin olduğu ve neredeyse aynı büyüklükteki bu etkinin farklı yönlerde gerçekleştiği saptanmıştır. GAZ'ın oynaklığındaki artış, bir şok, ELEN üzerinde negatif etki oluştururken; PET'deki bir şok ELEN'i pozitif yönde etkilemektedir. Diğer taraftan; BIST100, KOM, KUR ve PET değişkenlerindeki bir şok

DELEN'i etkilemektedir. Burada en büyük oynaklık yayılma etkisinin BIST100'den kaynaklandığı görülmektedir.

Tablo 6. Getiri Yayılma Etkisi

Tablo 6_A: Getiri Yayılması					
	BIST100	**GAZ**	**KOM**	**KUR**	**PET**
ELEN	0.24360	-0.00577	-0.02876	0.61610	0.07420
	(0.7323)	(0.9724)	(0.9138)	(0.4257)	(0.6145)
DELEN	0.05676	-0.00154	-0.01681	-0.44929	-0.02268
	(0.0842*)	(0.8519)	(0.0727*)	(0.000***)	(0.0648*)
Tablo 6_B: Oynaklık Yayılması					
	BIST100	**GAZ**	**KOM**	**KUR**	**PET**
ELEN	-0.25477	-0.24018	0.00362	0.36269	0.22944
	(0.7883)	(0.0000***)	(0.9900)	(0.4144)	(0.0608*)
DELEN	1.08964	-0.00156	0.02476	-0.43624	-0.02792
	(0.0000***)	(0.8425)	(0.0101***)	(0.0000***)	(0.0160**)
Not: p-değerleri parantez içinde verilmiştir. ***, **, *, sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.					

Tablo 7'de wald test tahmin sonuçlarına ilişkin F-istatistik değerleri ve olasılık düzeyleri verilmiştir. Burada, bağımsız değişkenden bağımlı değişkene ortalama ve oynaklık yayılma etkisi yoktur şeklindeki H0 hipotezi test edilmiştir. Buna göre, GAZ, KUR ve PET'den ELEN'e; BIST100, KOM, KUR ve PET'den ise DELEN'e yayılma etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Tablo 7. Wald Test Tahmin Sonuçları (Simetrik Yayılma Etkisi)

	BIST100	**GAZ**	**KOM**	**KUR**	**PET**
ELEN	0.12293	3.28363	0.00663	4.68268	4.15825
	(0.8843)	(0.0377**)	(0.9934)	(0.0093***)	(0.0157**)
DELEN	1459.400	0.04149	5.63061	326.5584	4.13259
	(0.0000***)	(0.9594)	(0.0036***)	(0.0000***)	(0.0161**)
Not: p-değerleri parantez içinde verilmiştir. ***, **, *, sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.					

Asimetrik yayılma etkisi, negatif bir şokun oynaklık üzerinde pozitif bir şoktan daha büyük bir etkiye neden olmasıdır. Tablo 8'de değişkenler arasındaki asimetrik yayılma etkisine ilişkin tahmin sonuçları verilmiştir. Tablo 8 incelendiğinde, hiçbir bağımsız değişkenden ELEN'e asimetrik yayılma etkisi yokken; bazı değişkenlerden DELEN'e asimetrik yayılma etkisinin olduğu görülmektedir. Buna göre, KOM'daki olumsuz bir haber DELEN getirisini artırıcı yönde; PET'deki olumsuz bir haber ise DELEN getirisini azaltıcı yönde bir asimetrik yayılma etkisine yol açmaktadır. Diğer taraftan, GAZ'daki pozitif bir şok DELEN getirindeki oynaklığı azaltıcı; KUR'daki pozitif bir şok ise DELEN getirisindeki oynaklığı artırıcı yönde bir yayılma etkisi yaratmaktadır.

Tablo 8. Asimetrik Yayılma Etkisi

		BIST100	**GAZ**	**KOM**	**KUR**	**PET**
ELEN	γ_{1i}	-0.05081	0.00886	-0.01013	-0.03340	-0.005955
		(0.2495)	(0.5256)	(0.5114)	(0.6364)	(0.6766)
	γ_{2i}	-0.01440	0.00309	-0.01297	0.09448	-0.00217
		(0.6836)	(0.7788)	(0.3467)	(0.1691)	(0.9219)

	δ_{1i}	-0.02162	0.00056	0.01282	-0.04113	-0.00298
		(0.6049)	(0.9678)	(0.4340)	(0.5477)	(0.8610)
	δ_{2i}	-0.01629	0.00724	0.02082	-0.00896	-0.01892
		(0.6750)	(0.5649)	(0.1197)	(0.9090)	(0.3159)
DELEN	γ_{1i}	-0.00205	0.00175	0.00387	-0.11324	-0.00391
		(0.9714)	(0.9277)	(0.8667)	(0.3020)	(0.8910)
	γ_{2i}	-0.04949	-0.00231	0.05688	0.04466	-0.07536
		(0.4255)	(0.9098)	(0.0046***)	(0.6815)	(0.0195**)
	δ_{1i}	-0.05055	-0.05441	-0.01062	0.13379	-0.01593
		(0.4539)	(0.0101***)	(0.6345)	(0.0222**)	(0.5937)
	δ_{2i}	0.07901	0.01972	-0.00016	0.13764	-0.01455
		(0.1377)	(0.2735)	(0.9942)	(0.2350)	(0.6798)
Not: p-değerleri parantez içinde verilmiştir. ***, **, *, sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.						

Kömür ve petrol fiyatlarındaki kötü haberler düzeltilmiş BIST elektrik endeksinin getirisinde asimetrik etkiye neden olmaktadır. Diğer taraftan, kur ve doğal gaz fiyatlarındaki pozitif şoklar, BIST elektrik endeksinin riskinde asimetrik etkiye neden olmaktadır.

Her bir bağımsız değişkenden ELEN'e veya DELEN'e getiri ve/veya oynaklık asimetrik yayılma etkisinin test edildiği Wald Testi tahmin sonuçları Tablo 9'da verilmiştir. ELEN için yapılan testte asimetrik yayılma etkisinin olmadığı belirlenmiştir. DELEN için ise KOM ve PET değişkenlerinden DELEN'e getiri açısından asimetrik yayılma etkisinin olduğu; GAZ ve KUR değişkenlerinden ise oynaklık açısından asimetrik yayılma etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 9. Asimetrik - Wald Test Tahmin Sonuçları (Asimetrik Yayılma Etkisi)

		BIST100	**GAZ**	**KOM**	**KUR**	**PET**
ELEN	Ortalama	1.0296	0.3059	0.9742	0.9470	0.1104
	Olasılık	(0.3573)	(0.7364)	(0.3776)	(0.3880)	(0.8955)
	Volatilite	0.3155	0.1883	2.1591	0.2338	0.5919
	Olasılık	(0.7295)	(0.8284)	(0.1157)	(0.7915)	(0.5533)
DELEN	Ortalama	0.3478	0.0082	4.8174	0.5371	3.0455
	Olasılık	(0.7062)	(0.9918)	(0.0082***)	(0.5845)	(0.0478**)
	Volatilite	1.1517	3.3536	0.1247	4.1648	0.3305
	Olasılık	(0.3163)	(0.0351**)	(0.8828)	(0.0156**)	(0.7186)
Not: p-değerleri parantez içinde verilmiştir. ***, **, *, sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.						

4. SONUÇ VE DEĞERLEDİRME

Bu çalışmada, dünya petrol, kömür ve doğal gaz fiyatlarındaki değişimlerin ve BIST 100 endeksi getirisinin düzeltilmemiş ve piyasa faiz oranına göre düzeltilmiş BIST Elektrik endeksinin getirisine etkisi nedensellik ve oynaklık yayılımı açısından 17 Mayıs 2010 – 29 Mayıs 2020 dönemi için araştırılmıştır. Çalışmanın temel analiz bölümünde değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Granger nedensellik testi ile incelenmiştir. Tahmin sonuçlarına göre; petrol fiyatları ile düzeltilmemiş BIST elektrik endeksinin getirisi (ELEN) arasında, Güler vd. (2010) çalışması ile uyumlu olarak, karşılıklı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmesine karşın; düzeltilmiş BIST elektrik endeksinin getirisi (DELEN) arasında, Ordu ve Soytaş (2016)

ile Mohanty vd. (2010) çalışmaları ile uyumlu olarak, bir nedensellik ilişkisinin olmadığı belirlenmiştir. Doğal gaz fiyatlarındaki değişim ile gerek düzeltilmemiş BIST elektrik endeksi (ELEN) gerekse düzeltilmiş BIST elektrik endeksi getirileri (DELEN) arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığı belirlenmiştir. Bu sonuç, Ordu ve Soytaş (2016)'ın çalışmalarında 2008 küresel kriz esnası ve kriz sonrası dönem için ulaştıkları bulgular ile uyumludur. Kömür fiyatları ile düzeltilmemiş BIST elektrik endeksi (ELEN) ve petrol fiyatları arasındaki ilişkinin karşılıklı olduğu; BIST100 endeksi arasında ise tek yönlü (kömürden borsa endeksine doğru) bir Granger nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Borsa gösterge endeksi açısından, kurulan iki modelde de etkisi araştırılan enerji emtialarından sadece kömür fiyatlarındaki değişim BIST 100 endeksi getirisinin Granger nedenidir. Petrolde %94, doğal gazda %99 ve kömürde %60 dışa bağımlılığın söz konusu olduğu Türkiye ekonomisinde doğal gaz ve petrol fiyatları ile BIST 100 endeksi getirisi arasında nedensellik ilişkisi olmaması durumunun, küresel piyasa ile olan entegrasyonda zayıflık olarak değerlendirmek mümkündür.

Analiz bulguları oynaklık yayılması açısından değerlendirildiğinde; düzeltilmemiş BIST elektrik endeksi getirisine (ELEN) incelenen değişkenlerden bir getiri yayılma etkisinin olmadığı; ancak, döviz kurundan düzeltilmiş BIST elektrik endeksinin getirisine (DELEN) doğru getiri yayılma etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Getiri yayılması açısından BIST100 endeksi getirisi, dünya kömür ve petrol fiyatlarındaki değişimler ile düzeltilmiş BIST elektrik endeksinin getirisi (DELEN) arasındaki ilişki zayıf olsa da oynaklık (risk) yayılması açısından güçlü bir etkinin olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, şaşırtıcı biçimde, düzeltilmiş BIST elektrik endeksi getirisindeki (DELEN) en büyük oynaklığın kaynağı BIST 100 endeksinin getirisindeki değişimdir. Ayrıca, değişkenler arasındaki oynaklık yayılması kaynaklarının getiri yayılmasına göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Döviz kurunun hem getirisindeki hem de oynaklığındaki bir artış düzeltilmiş BIST elektrik endeksinin getirisinde (DELEN) aynı yönde ve neredeyse aynı büyüklükte bir etkiye neden olmaktadır. Dünya kömür ve petrol fiyatlarındaki kötü haberler düzeltilmiş BIST elektrik endeksinin getirisinde (DELEN) asimetrik etkiye neden olmaktadır. Diğer taraftan, döviz kuru ve dünya doğal gaz fiyatlarındaki pozitif şoklar, düzeltilmiş BIST elektrik endeksi getirisinin (DELEN) oynaklığında asimetrik etkiye neden olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, düzeltilmiş BIST elektrik endeksi getirisindeki (DELEN) asimetrik oynaklık yayılmasının, pozitif şoklara, negatif şoklardan daha duyarlı olduğunu söylenebilir.

Elde edilen bu bulgular, yatırımcıların, politika yapıcıların ve yöneticilerin karar alma süreçlerinde faydalı olacaktır. Dünya petrol ve kömür fiyatlarındaki ve kurdaki değişikliklerin düzeltilmiş BIST elektrik endeksi getirisi üzerindeki güçlü yayılma etkisi, sektörel kaynak bağımlılığı açısından anlaşılabilir bir durumdur. Ancak, oynaklık yayılımında en güçlü etkinin BIST 100 endeks getirisindeki değişikliklerden kaynaklanması ve bu ilişkinin nedensellik açısından da doğrulanması, borsa gösterge endeksi getirisinin BIST elektrik endeksindeki şirketler üzerinde önemli bir risk unsuru olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Dünya doğal gaz fiyatlarındaki değişikliklerin elektrik endeksi getirisinde gerek nedensellik gerekse oynaklık yayılımı açısından bir etki tespit edilmemesi, böyle bir etkinin olmadığı anlamına gelmeyebilir. Gelecek çalışmalar için doğal gaz fiyatlarındaki değişikliklerin etkisinin firma düzeyinde araştırılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

ABDİOĞLU, Z. & DEĞİRMENCİ, N. (2014). "Petrol Fiyatları-Hisse Senedi Fiyatları İlişkisi: BIST Sektörel Analiz", Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(8), 01-24.

ACARAVCI, A., ÖZTURK, İ. & KANDIR, S. Y. (2012). "Natural Gas Prices and Stock Prices: Evidence from EU-15 Countries", Economic Modelling, 29(5), 1646-1654.

AROURIA, M. E., JOUINI, J. & NGUYEN, D. K. (2011). "Volatility Spillovers between Oil Prices and Stock Sector Returns: Implications for Portfolio Management", Journal of International Money and Finance, 30(7), 1387-1405.

AROURI, M. E., JOUINI, J. & NGUYEN, D. K. (2012). "On the Impacts of Oil Price Fluctuations on European Equity Markets: Volatility Spillover and Hedging Effectiveness", Energy Economics, 34(2), 611-617.

BAE, K.H. & KAROLYI, G. (1994). "Good News, Bad News and International Spillovers of Stock Return Volatility Between Japan and the U.S. Pacific-Basin", Finance Journal, 2(4), 405-438.

BÜBERKÖKÜ, Ö. (2021). "Risk-Getiri İlişkisinin Analizi: Türkiye Örneği", Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(1), 14-25.

BP, British Petroluem, "BP Statistical Review of World Energy 2019", https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf, 30.05.2020

CHEN, N.F., ROLL, R. & ROSS, S. A. (1986). "Economic Forces and the Stock Market", The Journel of Business, 59(3), 383-403.

CHEUNG, Y. & NG, L. (1996). "A Causality-in-Variance Test and Its Application to Financial Market Prices", Econometrics, 72(1996), 33-48.

DE SANTIS, G. & GERARD, B. (1997). "International Asset Pricing and Portfolio Diversification with Time-Varying Risk", The Journal of Finance, 52(5), 1881-1912.

DEMİRALAY, S. & GENCER, H. (2014). "Volatility Transmissions between Oil Prices and Emerging Market Sectors: Implications for Portfolio Management and Hedging Strategies", International Journal of Energy Economics and Policy, 4(3), 442-447.

DEKTMK, Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, "Dünya Enerji Görünümü 2018", https://www.dunyaenerji.org.tr/dunya-enerji-gorunumu-2018-yonetici-ozeti-uea/,30.05.2020

ERYİĞİT, M. (2009). "Effects of Oil Price Changes on the Sector Indices of Istanbul Stock Exchange", International Research Journal of Finance and Economics, 1(25), 209-216.

ETKB, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, "Denge Tabloları", https://www.eigm.gov.tr/tr-TR/Denge-Tablolari/Denge-Tablolari,01.06.2020

EWING, B. & MALIK, F. (2016). "Volatility Spillovers Between Oil Prices and the Stock Market Under Structural Breaks", Global Finance Journal, 29, 12-23.

GREEN, R., LARSSON, K., LUNINA, V. & NILSSON, B. (2018). "Cross-Commodity News Transmission and Volatility Spillovers in the German Energy Markets", Journal of Banking & Finance, 95, 231-243.

GÜLER, S., TUNÇ, R. & ORÇUN, Ç. (2010). "Petrol Fiyat Riski ve Hisse Senedi Fiyatları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Türkiye'de Enerji Sektörü Üzerinde Bir Uygulama", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24(4), 297-315.

GÜRLEVİK, F. & GAZEL, S. (2020). "Enerji Fiyatlarındaki Değişimin Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi: BIST Elektrik Endeksi Üzerine Bir Uygulama", Ekev Akademi Dergisi, 82, 119-138.

IEA, International Energy Agency, "Data and Statistics", https://www.iea.org/data-and-statistics?country=WORLD&fuel=Energy%20supply&indicator=TPESbySource, 01.01.2020.

IIASA, Uluslararası Uygulamalı Sistem Analizi Enstitüsü, "Fossil Energy", https://iiasa.ac.at/web/home/research/Flagship-Projects/Global-Energy-Assessment/GEA_Chapter12_fossils_lowres.pdf, 01.06.2020.

İLARSLAN, K. (2021) "Uluslararası Fosil Yakıt Fiyatlarının Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkisinin ARDL Sınır Testi ile İncelenmesi: 1986-2019 Dönemi Türkiye Örneği", Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 13(24), 143-158.

KAPUSUZOGLU, A. (2018). "Relationships Between Oil Price and Stock Market: An Empirical Analysis from Istanbul Stock Exchange (ISE)", International Journal of Economics and Finance, 10(8)

LIU, T., HE, X., NAKAJIMA, T. & HAMORI, S. (2020). "Influence of Fluctuations in Fossil Fuel Commodities on Electricity Markets: Evidence from Spot and Futures Markets in Europe", Energies, 13(8), 1900

MJELDE, J. W. & BESSLER, D. (2009). "Market Integration among Electricity Markets and Their Major Fuel Source Markets", Energy Economics, 31(3), 482-491.

MOHAMMADI, H. (2009). "Electricity Prices and Fuel Costs: Long-run Relations and Short-run Dynamics", Energy Economics, 31(3), 503-509.

MOUTINHO, V., VIEIRA, J. & MOREIRA, A. C. (2011). "The Crucial Relationship Among Energy Commodity Prices:Evidence From The Spanish Electricity Market", Energy Policy, 39(2011), 5898–5908.

MUÑOZ, M. P. & DICKEY, D. (2009). "Are Electricity Prices Affected by the US Dollar to Euro Exchange Rate? The Spanish Case", Energy Economics, 31(6), 857-866.

NAKAJIMA, T. & HAMORI, S. (2012). "Causality-in-Mean and Causality-in-Variance among Electricity Prices, Crude Oil Prices, and Yen–US Dollar Exchange Rates in Japan", Research in International Business and Finance, 26(3), 371-386.

NANDHA, L. & FAFF, R. (2008). "Does Oil Move Equity Prices? A Global View", Energy Economics, 30(3), 986-997.

NARAYAN, P. K. & NARAYAN, S. (2010). "Modelling The Impact of Oil Prices on Vietnam's Stock Prices", Applied Energy, 87(1), 356-361.

NG, A. (2000). "Volatility Spillover Effects from Japan and the US to the Pacific-Basin", Journal of International Money and Finance, 19(2), 207-233.

OBERNDORFER, U. (2009). "Energy Prices, Volatility, and The Stock Market: Evidence From The Eurozone", Energy Policy, 37 (2009), 5787–5795.

ORDU, B. M. & SOYTAŞ, U. (2015). "The Relationship Between Energy Commodity Prices and Electricity and Market Index Performances: Evidence from an Emerging Market", Emerging Markets Finance and Trade, 52(9), 1-16.

ORDU, B. M. & SOYTAŞ, U. (2016). "The Relationship Between Energy Commodity Prices and Electricity and Market Index Performances: Evidence from an Emerging Market", Emerging Markets Finance & Trade, 52, 2149–2164.

PARK, J. & RATTI, R. (2008). "Oil Price Shocks and Stock Markets in The U.S. and 13 European Countries", Energy Economics, 30(5), 2587-2608.

SADORSKY, P. (2014). "Modeling Volatility and Correlations Between Emerging Market Stockprices and The Prices Of Copper, Oil And Wheat", Energy Economics, 43(2014), 72-81.

SCHERNIKAU, L. (2016). The International Coal Trade (Second Edition): Why Coal Continues to Power The World, Cham, Switzerland: Springer.

SOYTAŞ, U. & ORAN, A. (2008). "Dünya Petrol Fiyatlarındaki Değişim İMKB Elektrik Endeksine Nasıl Yansıyor?", 12. Ulusal Finans Sempozyumu, 216-222.

SOYTAŞ, U. & ORAN, A. (2011). "Volatility Spillover from World Oil Spot Markets to Aggregate and Electricity Stock Index Returns in Turkey", Applied Energy, 88(1), 354-360.

TEİAŞ. Türkiye Elektrik İletim A.Ş., "2020 Yılı Aylık Elektrik Üretim-Tüketim Raporları", https://www.teias.gov.tr/tr-TR/aylik-elektrik-uretim-tuketim-raporlari, 01.06.2020.

VARDAR, G., KURT-GÜMÜŞ, G. & DELİCE, M. E. (2018). "The Impact of Oil Price Shocks on Sector Indices: Evidence from Borsa İstanbul", Business and Economics Research Journal, 9(2), 271-289.

YILANCI, V. (2009). "Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye İçin İşsizlik Histerisinin Sınanması", Doğuş Üniversitesi Dergisi, 10(2), 324-335.

ZIVOT, E. & ANDREWS, D. W. K. (1992). "Further Evidence on the Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis", Journal of Business & Economic Statistics, 10(3): 251-270.

EKLER

Ek 1. ELEN ve DELEN Modelleri için Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

ELEN için Uygun Gecikme Uzunluğu					
Gecikme	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	6.32e-19	-24.87768	-24.86383	-24.87266
1	2066.201	2.86e-19	-25.66943	-25.57242*	-25.63423*
2	138.8394	2.79e-19	-25.69617	-25.51601	-25.63080
3	104.7369	2.75e-19	-25.70945	-25.44614	-25.61390
4	118.3765	2.70e-19	-25.72828	-25.38181	-25.60256
5	86.33121	2.68e-19	-25.73437	-25.30476	-25.57849
6	40.53938	2.72e-19	-25.72216	-25.20940	-25.53610
7	62.09155	2.73e-19	-25.71866	-25.12275	-25.50243
8	101.2489	2.69e-19	-25.73103	-25.05197	-25.48463
9	66.76768	2.70e-19	-25.72955	-24.96734	-25.45298
10	***107.5913***	***2.66e-19****	***-25.74469****	***-24.89933***	***-25.43795***
11	55.32214*	2.67e-19	-25.73869	-24.81017	-25.40177
DELEN için Uygun Gecikme Uzunluğu					
Gecikme	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	1.01e-20	-29.01320	-28.99933	-29.00816
1	331.2083	9.12e-21	-29.11626	-29.01918*	-29.08103
2	152.6930	8.83e-21	-29.14854	-28.96826	-29.08312*
3	145.7324	8.57e-21	-29.17819	-28.91471	-29.08258
4	112.4305	8.43e-21	-29.19466	-28.84797	-29.06885
5	97.94988	8.34e-21	-29.20542	-28.77553	-29.04942
6	69.66405	8.35e-21	-29.20490	-28.69181	-29.01872
7	61.58520	8.38e-21	-29.20120	-28.60490	-28.98482
8	***113.6299***	***8.24e-21****	***-29.21859****	***-28.53908***	***-28.97201***
9	65.09294	8.25e-21	-29.21642	-28.45371	-28.93966
10	64.11684	8.27e-21	-29.21393	-28.36801	-28.90697
11	51.34109	8.34e-21	-29.20630	-28.27718	-28.86915
12	68.11688*	8.34e-21	-29.20556	-28.19324	-28.83822

Alanya Akademik Bakış Dergisi
Yıl: 2022, C:6, S:1, ss. 1605-1628

Alanya Academic Review Journal
Year: 2022, Vol:6, No:1, pp. 1605-1628

Psikolojik İklimin Çalışan Performansı Üzerine Etkisinde İşe Adanmışlık Boyutlarının Aracılık Rolü*

(Araştırma Makalesi)

The Mediating Role of Dimensions of Work Engagement in The Effect of Psychological Climate on Employee Performance

Doi: 10.29023/alanyaakademik.982437

Bilge GÜLER
Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Bor MYO, Tapu ve Kadastro, bilgeeguler@gmail.com
Orcid No: 0000-0003-4085-9752.

Mustafa TAŞLIYAN
Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, İşletme, mustafatasliyan@hotmail.com
Orcid No: 0000-0003-1761-1038.

Bu makaleye atıfta bulunmak için: *Güler, B. & Taşlıyan, M. (2022). "Psikolojik İklimin Çalışan Performansı Üzerine Etkisinde İşe Adanmışlık Boyutlarının Aracılık Rolü", Alanya Akademik Bakış, 6(1), Sayfa No. 1605-1628.*

Anahtar kelimeler: *Psikolojik İklim, İşe Adanmışlık, Çalışan Performansı.*

Makale Geliş Tarihi: 13.08.2021
Kabul Tarihi: 30.12.2021

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı, psikolojik iklimin işe adanmışlık boyutları aracılığıyla çalışan performansı üzerindeki etkisini incelemektir. Bu amaçla otomotiv sektörü çalışanları üzerinde anket uygulanmıştır. Anket uygulaması sonucu 611 veri elde edilmiş ve bu veriler SPSS yoluyla güvenilirlik, korelasyon ve hiyerarşik regresyon analizleri ile test edilmiştir. Araştırma hipotezlerinin test edilmesinde hiyerarşik regresyon analizi kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucu, psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisinde işe adanmışlık boyutlarının (dinçlik, adanmışlık, özümseme) kısmi aracılık rolüne sahip olduğu saptanmıştır. Bu bulgu, psikolojik iklimin çalışan performansı üzerindeki etkisinde işe adanmışlık boyutlarının bu etkiyi arttırıcı rolünün olduğunu göstermektedir. İşe adanmışlık boyutlarından özellikle dinçlik düzeyinin veya fiziksel adanmışlığın yüksek olmasının bu etkiyi arttırdığı tespit edilmiştir.

ABSTRACT

The main purpose of this study is to examine the effect of psychological climate on employee performance through the dimensions of work engagement. For this purpose, a questionnaire was applied to the employees

Bu çalışma, Prof. Dr. Mustafa TAŞLIYAN danışmanlığında Bilge GÜLER'in Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2019 yılında tamamlanan "Psikolojik İklimin Çalışan Performansına Etkisinde Öğrenilmiş Güçlülük ve İşe Adanmışlığın Aracılık Rolü Üzerine Bir Araştırma" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Bu çalışmada veriler 2019 yılında toplanmış ve analiz edilmiştir. Veriler 2020 yılı öncesi toplandığından etik kurul kararı gerekmemektedir. Ayrıca bu çalışma Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir.

Keywords:
Psychological Climate, Work Engagement, Employee Performance, Natural Gas Price

of the automotive sector. As a result of the questionnaire application, 611 data were obtained and these data were tested with reliability, correlation and hierarchical regression analyzes via SPSS. Hierarchical regression analysis was used to test the research hypotheses. As a result of the analysis, it was determined that the dimensions of work engagement (vigor, dedication, absorption) have a partial mediating role in the effect of psychological climate on employee performance. This finding shows that work engagement dimensions have an increasing role in the effect of psychological climate on employee performance. It has been determined that the high level of vigor or physical dedication, which is one of the dimensions of work engagement increases this effect.

1. GİRİŞ

Küreselleşen dünyada, birçok unsurun rakipler tarafından kolayca taklit edilebilmesi, örgütlerin rakipleri üzerinde fark yaratabileceği kavramları oldukça azaltmıştır. Bu nedenle örgüt çalışanlarının bilgi, tecrübe ve becerilerinden maksimum düzeyde faydalanmak, onların örgütte etkin ve verimli bir şekilde çalışmasını sağlamak için farklı kavramlara ve stratejilere odaklanmanın değeri artmıştır. Bu durum çalışan performansı ve bağlılığı gibi rakipler tarafından taklit edilmesi güç olan kavramlara odaklanmayı daha önemli hale getirmiştir (Karataş ve Aktaş, 2020: 459). İşe adanmışlık, günümüzde örgütlerin çalışanlarında aradığı önemli öğelerden biridir (Balkı vd., 2020: 402). Günümüzde örgütler; iş rollerine kendini adamaya istekli, işinde dinç, proaktif, performansını yükseltmeye odaklı ve psikolojik anlamda işlerine bağlı çalışanlara gereksinim duymaktadırlar (Leiter ve Bakker, 2010: 1). Adanmış bir çalışan, işiyle tamamen ilgili ve işinde istekli olan kişidir. Bu tür bireyler, çalıştıkları örgütlerin geleceklerini önemserler ve örgütlerinin başarılı olmaları için daha fazla çaba göstermeye isteklidirler (Seijts ve Crim, 2006: 1).

Modern örgütler, insan sermayesini etkili bir şekilde yönetmek için geçmişe kıyasla daha fazla zorlukla karşı karşıyadırlar. Yetenekli ve motive olmuş çalışanlar çok daha fazla iş seçeneğine sahip oldukları için onların işe adanmışlıklarını sağlamak ve onları elde tutmak kolay değildir (Kataria vd., 2013a: 1). Bu nedenle çalışanların işe adanmışlıklarını sağlayacak faktörlerin araştırılması ve işe adanmışlığı sağlayacak stratejilerin uygulanması önem taşımaktadır. Çoğu araştırmacı, örgütlerin belirsiz ve çalkantılı endüstri koşulları ile baş edebilmeleri için çalışanların adanmışlığını yeni bir insan kaynakları uygulaması olarak ele almaktadırlar (Lee ve Ok, 2015: 84). Çalışanların ihtiyaçlarının karşılandığı ve psikolojik olarak rahat hissettikleri bir örgütsel ortam, işe adanmalarında önemli bir faktördür. Çünkü böyle bir ortamda çalışanların fiziksel, bilişsel ve duygusal enerjilerini işlerine aktarmaları daha kolaydır (Öngöre, 2013: 51). Psikolojik iklim, bireyin işyerindeki tutumlarını etkileyen en önemli çevresel faktörlerden biri olup (Biswas, 2010: 411), örgütsel çevre ile ilgili birçok unsuru kapsamakta ve bu çevresel unsurların örgüt çalışanları tarafından bireysel olarak nasıl algılandığını ifade etmektedir. Bu bakımdan çalışanların psikolojik iklim algıları işe adanmışlık düzeylerini etkileyebilecek bir faktör olarak düşünülmüştür. Örgütlerin yüksek enerji, bağlılık ve konsantrasyon ile çalışan bireylere sahip olması, rakipler tarafından kolayca taklit edilememektedir. Bu açıdan bakıldığında, örgütlerin rekabet edebilmelerinde işe adanmış çalışanların önemli bir role sahip oldukları görülecektir. İşe adanmış bireyler, işlerinde tam kapasite çalışacakları için öncelikle bireysel performansları artacak, daha sonra ise örgütsel performansın artmasına katkı sağlayacaklardır. Bireysel performansı arttırmak yoluyla örgütsel

performansı arttırmak örgütlerin temel amaçlarından biri olduğu için literatürde çalışan performansını etkileyen faktörler üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Çalışan performansını etkileyen faktörlerin günümüz koşullarına göre değerlendirilmesinin ve araştırılmasının popülaritesini koruyacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada, psikolojik iklimin işe adanmışlık boyutları aracılığıyla çalışan performansı üzerindeki dolaylı etkisi incelenmiştir. Araştırmanın problem cümlesi; "psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisinde çalışanların işlerine fiziksel (dinçlik boyutu), bilişsel (adanmışlık boyutu) ve duygusal (özümseme boyutu) olarak adanmış olmaları aracılık rolüne sahip midir? veya psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisinde işe adanmışlık boyutlarının bu etkiyi arttırıcı rolü bulunmakta mıdır?" biçimindedir. Literatür incelemesi sonucu, psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisinde işe bağlılık (Brown ve Leigh, 1996), iş tutumları (Parker vd., 2003), örgütsel vatandaşlık davranışı ve iş tatmini (Biswas ve Varma, 2007) değişkenlerinin aracılık rolünün araştırıldığı görülmüştür. Fakat psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisinde işe adanmışlık boyutlarının aracılık rolünü araştıran herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle bu çalışmanın özgün bir nitelik taşıdığı, elde edilen sonuçların literatüre ve iş hayatındaki yöneticilere katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmada öncelikle araştırma değişkenlerine (psikolojik iklim, işe adanmışlık, çalışan performansı) ilişkin kavramsal çerçeve sunulmuş ve daha sonra değişkenler arasındaki ilişkiye yönelik literatür taraması yapılarak hipotezler oluşturulmuştur. Araştırmanın yöntemi ile ilgili bilgiler verildikten sonra ise otomotiv sektörü çalışanları üzerinde gerçekleştirilen alan araştırmasından elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Sonuç bölümünde, araştırmadan elde edilen sonuçlar literatür ile kıyaslanmış ve birtakım önerilerde bulunulmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde, araştırma değişkenleri olan psikolojik iklim, işe adanmışlık ve çalışan performansı ile ilgili kavramsal çerçeve sunulmuştur.

2.1. Psikolojik İklim

Psikolojik iklim, 21. yüzyılın yönetim araştırmalarında büyük ilgi gören bir kavram iken örgüt iklimi ile ilgili araştırmalar 50 yıldan uzun süredir var olagelmiştir (Kataria vd., 2013a: 3). Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş süreci bireysel ve toplumsal değişimin yanı sıra örgütsel anlamda da birçok değişimi getirmiştir. Bilgi toplumuna geçiş ile örgütler rekabet avantajı yakalamak için organizasyon yapılarını insan odaklı yönetim anlayışına çevirmişlerdir. Psikolojik iklim, bunların sonucu ilgi görmeye başlayan bir kavram olmuştur (Kaygısız, 2010: 14). Yirminci yüzyılın ikinci yarısında psikolojinin tanımlayıcı bir özelliği "bilişsel devrim" olarak ele alınmıştır. Bilişsel devrimin kilit bir özelliği, çevresel uyaranların insan tepkileri üzerine etkilerine insan bilişinin aracılık ettiği ile ilgili perspektiftir. Bu perspektifteki en göze çarpan bileşen, çevre hakkında her bir bireyin sahip olduğu psikolojik anlamlılıktır (James vd., 2008: 5).

Psikolojik iklim, ilk olarak 1974 yılında James ve Jones tarafından kavramsallaştırılmıştır. Bu yazarlar, örgüt iklimi ve psikolojik iklimin birbirinden farklı kavramlar olduğunu öne sürmüşlerdir. Psikolojik iklim, örgütsel çevrenin veya çalışma ortamının nasıl algılandığı ile ilgili çalışanlar tarafından yapılan bilişsel bir değerlendirme olarak ifade edilebilir (James, vd. 1978: 786; Brown ve Leigh, 1996: 359; James vd., 2008: 11). Psikolojik iklim tanımlanırken

grup tutumundan çok bireysel tutumlara odaklanılmıştır. Psikolojik iklim, kişisel deneyimlerin ve mevcut iş unsurlarının bireyin işe ve iş çevresine olan tepkisini nasıl etkilediği ile ilgilidir. Bu nedenle psikolojik iklimin ölçümü ve analizi bireysel düzeyde yapılmalıdır (Barkhi ve Kao, 2011: 125-126).

Psikolojik iklimin tanımı ile ilgili bir görüş birliği olmasına rağmen boyutları konusunda bir fikir birliği yoktur. İklim kavramının yapısı nedeniyle birçok unsurdan oluşması ve araştırmacıların bu unsurların farklı yönlerine odaklanması bu durumun sebebi olarak düşünülebilir. Psikolojik iklim konusunda araştırma yapan bazı yazarların psikolojik iklim boyutlandırmaları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Çatışma ve Belirsizlik, İşin Zorluğu, Önemi ve Çeşitliliği, Liderin Kolaylaştırıcılığı ve Desteği, Çalışma Grubu İş birliği, Mesleki ve Örgütsel Ruh, Arkadaşlık ve Samimiyet ve İş Standartları (Jones ve James, 1979).
- Rol Stresi ve Uyumsuzluk, İşin Zorluğu ve Özerklik, Liderin Kolaylaştırıcılığı ve Desteği, Çalışma Grubu İş birliği, Arkadaşlık ve Samimiyet (James ve James, 1989).
- Özerklik, Güven, Bağlılık, Baskı, Destek, Tanıma, Adalet, Yenilik (Koys ve Decotiis, 1991).
- Katkı, Tanıma, Zorluk, Rol Açıklığı, Destekleyici Yönetim ve Kendini İfade Etme (Brown ve Leigh, 1996).
- İşi Kolaylaştırma, Müşteri Yönelimi, Geri Bildirim, Rol Belirsizliği, İç Hizmet, Yönetimsel Uygulama ve Bilgi/İletişim (Amenumey ve Lockwood, 2008).
- İşletme Sahibinin Desteği ve Kolaylaştırıcılığı, Mesleki Eğitim ve Standartlar, Örgütteki Kurallar ve Baskı, Planlama Yapma, Çalışma Grubu İş birliği ve Arkadaşlık, Anlaşmazlık ve Çatışma, Standartlar ve Hedefler (Manning, 2010).

Farklı yazarlar tarafından ele alınan psikolojik iklim boyutları incelendiğinde, ortak boyutlar olduğu görülmekle birlikte aynı içeriğe sahip boyutların farklı olarak isimlendirildiği de görülmektedir. Bu durum, psikolojik iklim boyutlarının sayısı, boyutların isimleri ve tanımları hakkında yazarlar arasında fikir birliğinin olmadığını göstermektedir (Amenumey ve Lockwood, 2008: 267). Örneğin; Koys ve Decotiis (1991) tarafından "destek" olarak isimlendirilen boyut, Brown ve Leigh (1996) tarafından "destekleyici yönetim, Amenumey ve Lockwood (2008) tarafından "yönetimsel uygulama", Manning (2010) tarafından "İşletme Sahibinin Desteği ve Kolaylaştırıcılığı" olarak adlandırılmıştır. Bu çalışmada; sektör, örneklem grubu ve araştırmanın diğer değişkenleri ile ilişkisi açısından en uygun ölçek Brown ve Leigh'in (1996) geliştirdiği ölçektir. Bu nedenle çalışanların psikolojik iklim algılarını ölçmek için bu ölçeğin kullanılması uygun bulunmuştur.

Brown ve Leigh (1996) tarafından geliştirilen psikolojik iklim ölçeği boyutları; katkı, tanıma zorluk, rol açıklığı, destekleyici yönetim ve kendini ifade etme olmak üzere 21 ifade 6 boyuttur. Katkı, çalışanların örgütsel süreçleri ve çıktıları etkilemede önemli ölçüde paya sahip olduğuna ilişkin algısıdır. Tanıma, çalışanlar tarafından yapılan işlerin örgütler tarafından anlamlı bulunması, yaptıkları katkıların tanınmasıdır. Zorluk, çalışanların işlerini zorlayıcı olarak görmesi ve iş hedeflerine ulaşabilmesinde tüm imkanlarını kullanabilmesi ile ilgilidir. Rol açıklığı, çalışanların sorumluluklarının ve rollerinin açıkça belirlenmesi ve işlerindeki her adımı sormak zorunda kalmadan çalışmalarına yoğunlaşmalarıdır. Destekleyici Yönetim, yönetimin çalışanların iş yapma şekli ile ilgili esneklik sağlaması, yetki vermesi ve onları desteklemesi olarak tanımlanabilir. Kendini İfade Etme boyutu ise, çalışanların işlerinde gerçek

duygularını ifade etmede özgür olmaları, geçek benliklerini iş rollerine aktarabilmeleri ve iş rollerini içselleştirmeleri ile ilgilidir (Brown ve Leigh, 1996: 360; Linsner, 2009: 60-64).

2.2. İşe Adanmışlık

Hem iş bağlamında hem de akademide popüler bir kavram olan işe adanmışlık (Schaufeli, 2012: 3), Kahhn (1990) tarafından kavramsallaştırılmıştır. Kahn (1990) işe adanmışlığı; örgüt çalışanlarının iş rollerine bağlı olması ve iş rollerini gerçekleştirirken fiziksel, bilişsel ve duygusal olarak kendilerini ifade etmesi olarak tanımlamıştır. Kahn'a (1990) göre işe adanmışlığın üç bileşeni; fiziksel, bilişsel ve duygusal adanmışlıktır. Bu adanmışlık bileşenlerine örnek vermek gerekirse; "işimi yaparken çok enerji harcarım" (fiziksel bileşen), "bu işe gerçekten yüreğimi koyarım" (duygusal bileşen) ve "yaptığım iş beni o kadar içine çeker ki diğer her şeyi unuturum" (bilişsel bileşen) şeklindedir (May vd., 2004: 36). Örgüt çalışanları işlerine tam olarak adandıklarında; bilişsel olarak uyanık, duygusal olarak bağlı ve fiziksel olarak ilgili olmaktadırlar (Yavan, 2016: 281). Adanmışlık, hem bireysel (kişisel gelişim gibi) hem de örgütsel (performans gibi) anlamda olumlu sonuçlar sağlamaktadır (Schaufeli, 2012: 3-4).

İşe adanmışlık; dinçlik, adanma/bağlılık ve özümseme-yoğunlaşma ile özgünleştirilen pozitif ve tatmin edici, işle ilgili zihinsel bir durum (Schaufeli vd. 2002: 74), çalışanların işleriyle özdeşleşmeleri, gurur duymaları ve işlerinde coşkulu hissetmeleri, hedef odaklı davranışları ve amaçları gerçekleştirmede içsel bir motivasyona sahip olma (Salanova ve Schaufeli, 2008: 118) olarak tanımlanmaktadır. Adanmışlık; katılım, bağlılık, tutku, coşku, odaklanmış bir çaba ve enerjiyi içermektedir. Dolayısıyla bu kavram hem tutumsal hem de davranışsal bileşenlere sahiptir (Macey ve Schneider, 2008: 4). Adanmışlıkla ilgili tanımlar, adanmışlığın hem tek bileşen olarak tanımlanacağı hem de fiziksel (dinçlik), duygusal (adanmışlık) ve bilişsel (özümseme/yoğunlaşma) bileşenleri içerdiği üzerine uzlaşma sağlamışlardır (Schaufeli, 2012:4).

Schaufeli ve arkadaşları (2002), tükenmişlik ile işe adanmışlık kavramları arasında bir ilişki olduğunu fakat işe adanmışlığın tam olarak tükenmişliğin zıttı olmadığını ve bu yapıların farklı ölçekler ile değerlendirilmesi gerektiğini belirtmişler ve bu konuda ayrı bir ölçek geliştirmişlerdir. Schaufeli ve arkadaşları (2002) tarafından geliştirilen işe adanmışlık ölçeği boyutları, Kahn'ın işe adanmışlığı teorize ederken kullandığı boyutlara benzemektedir. Ancak Kahn'ın işe adanmışlık boyutlarını daha genel isimlendirdiği ve her boyutun daha geniş kapsamlı olduğu ifade edilmektedir. Schaufeli ve arkadaşları (2002), işe adanmışlık ölçeğini oluştururken Kahn modelini temel almasına rağmen boyutların her birini boyutun öne çıkan özelliği ile isimlendirmişlerdir (Öngöre, 2015: 8). "Utrecht İşe Adanmışlık Ölçeği" (Utrecht Work Engagement Scale: UWES), adanmışlığın ölçülmesinde en sık kullanılan araç olup, dünyada birçok ülkede geçerliliği onaylanmıştır (Bakker vd., 2008: 187). Bu çalışmada, alan yazında daha çok tercih edilen Schaufeli ve arkadaşlarının (2002) işe adanmışlık boyutlandırmalarının kullanılması uygun bulunmuştur. Bu boyutlar; "dinçlik, adanmışlık ve özümseme/yoğunlaşma" şeklindedir.

Dinçlik boyutu; çalışırken yüksek enerjiye ve zihinsel esnekliğe sahip olma, bireylerin işlerinde daha fazla çabalama isteği ve işindeki zorluklar karşısında direnmesi, başarılı olmak için istekli olmaları ve fiziksel enerjisini işine yönlendirerek işiyle ilgili mücadeleci olmasını sağlayacak gücü kendinde bulabilmesi olarak tanımlanmaktadır. Adanmışlık boyutu; bireylerin işlerine güçlü bir şekilde dahil olmaları, işlerine ilgi duymaları, işlerinde anlam, coşku, ilham, gurur,

duyguları yaşamaları ve duygusal enerjilerini işlerine yönlendirmeleri olarak karakterize edilebilir. Özümseme/Yoğunlaşma boyutu ise; bireylerin işlerine tam olarak konsantre olabilmesi, mutlu bir şekilde işine odaklanması, işteyken geçen zamanı fark etmemesi, işinden kopmakta zorluk çekmesi ve sahip olduğu bilişsel enerjisini işine aktararak işine yoğunlaşması olarak ifade edilebilir (Schaufeli, 2012: 4; Öngöre, 2015: 10-11; Gemeda ve Lee, 2020: 3).

2.3. Çalışan Performansı

Çalışan performansı, "bir işgörene belirli bir dönemin başında ve kendisinin de katılımıyla, spesifik ve önemli konularda verilen gerçekleştirilebilir hedeflere, ölçülebilir standart kriterlerine göre dönem sonunda erişip erişmeme durumu" olarak tanımlanmıştır (Yılmaz, 2016: 40). Performans, çok boyutlu bir kavramdır. Borman ve Motoidlo (1993) performans boyutlarını, görev ve bağlamsal performans olmak üzere iki grupta sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırma, performansın sadece işle ilgili görevlerin yerine getirilmesini kapsamadığı, bunun yanı sıra yapılacak işin sosyal yapısına katkı sağlamanın da (örneğin gönüllü faaliyetlerde bulunmak, diğer çalışanlara yardım etmek vb.) performansı kapsadığı görüşüne dayanmaktadır (Aktaş ve Şimşek, 2014: 31). Görev performansı, iş sözleşmesi gereği yerine getirilmesi gereken biçimsel rol davranışları ile ilgiliyken bağlamsal performans, iş tanımlarında bulunmayan, çalışanlar tarafından gönüllü olarak yerine getirilen davranışlarla ilgilidir (Gürbüz ve Sığrı, 2012: 709). Bu çalışmada, performansın sadece görev ya da rol performansı boyutunu ele alan ölçek kullanılmıştır.

Çalışanların gösterdikleri başarı derecesi, o işle ilgili daha önceden elde edilmiş sonuçlarla kıyaslanarak değerlendirilebilmekte ve bu değerlendirme ile elde edilen sonuçlar performansı göstermektedir (Güney, 2014: 182-184). Performans düzeyinin belirlenebilmesi için ise sonucunun belirli kriterlere göre değerlendirilmesi gerekmektedir (Özer, 2009: 4). Bireysel performans, organizasyonlarda stratejik bir konudur. Bireysel performans, takım performansını belirler. Takım performansı, amaçları finansal olarak görülebilen organizasyonun genel performansını belirler. Bireyler için iyi bir performans, iş tatmini, ödüller, ikramiyeler veya diğerleri gibi birçok şeyi sağlayacaktır (Samsudin vd. 2020: 277). Dolayısıyla örgüt performansını arttırmanın yolu çalışanların bireysel performanslarını arttırmaktan geçmektedir. Bu nedenle çalışan performansını etkileyen faktörlerin araştırılması önem taşımaktadır.

Örgütsel verimlilik açısından gittikçe önemi artan çalışan performansı, örgütlerin rekabet avantajı sağlamasında ön plana çıkmaktadır (Aslan, 2020: 197). Örgütler, çalışan performansını arttırarak verimliliklerini optimize etmeyi ve temel kuruluş amaçları olan maddi fayda sağlamayı hedeflemektedirler (Karataş ve Aktaş, 2020: 459). Çalışan performansı, örgütsel hedeflere ulaşmada önemli bir yere sahip olduğu için literatürde çalışan performansını etkileyen faktörler üzerine birçok çalışma yapıldığı görülmüştür. Fakat günümüz rekabet ortamında önemli kavramlar haline gelen psikolojik iklim ve işe adanmışlığın çalışan performansı üzerine etkisini aynı model içerisinde ve işe adanmışlık boyutları perspektifinden ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

3. LİTERATÜR TARAMASI VE HİPOTEZLERİN OLUŞTURULMASI

Psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisinde işe adanmışlık boyutlarının aracılık rolünü incelemek için Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen aracılık koşulları esas alınmıştır. Baron ve Kenny (1986) tarafından ileri sürülen aracılık koşulları 4 adımdan oluşmaktadır. Bu koşullara göre, birinci adımda; bağımsız değişkenin (psikolojik iklim) aracı

değişken (işe adanmışlık boyutları) üzerinde, ikinci adımda; bağımsız değişkenin (psikolojik iklim) bağımlı değişken (çalışan performansı) üzerinde, üçüncü adımda; aracı değişkenin (işe adanmışlık boyutları) bağımlı değişken (çalışan performansı) üzerinde anlamlı bir etkisinin olması gerekmektedir. Bu koşullar sağlandıktan sonra dördüncü adımda ise, bağımsız değişken ve aracı değişkenin birlikte modele dahil edilmesi ile bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi istatistiksel olarak azalmalı veya anlamsız hale gelmelidir. Bu adımlarla ilgili literatür incelemesi yapılmış olup, buna göre ilgili hipotezler oluşturulmuştur.

Psikolojik iklimin işe adanmışlık üzerindeki etkisine ilişkin literatür incelendiğinde, sınırlı sayıda araştırmaya rastlanmıştır. Thayer (2008), olumlu bir psikolojik iklim algısının çalışanların adanmışlığını ve örgütsel vatandaşlık davranışlarını arttırabileceğini belirtmektedir. Kataria ve arkadaşları (2013a), psikolojik iklimin örgütsel etkinlik üzerindeki etkisinde işe adanmışlığın tam aracılık rolünün olduğunu saptamışlardır. Kataria ve arkadaşları (2013b), tarafından yapılan diğer bir araştırmada; destekleyici yönetim, kendini ifade etme ve zorluk (psikolojik iklim boyutları) ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkide işe adanmışlığın tam aracılık; rol açıklığı, katkı ve tanıma (psikolojik iklim boyutları) ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkide ise işe adanmışlığın kısmi aracılık rolü oynadığı belirlenmiştir. Lee ve Ok (2015) otel çalışanları üzerinde yaptıkları araştırmada, temel benlik değerlendirmesinin ve psikolojik iklimin dört boyutunun (yönetimin müşteri odaklılığı, hizmet için yönetsel destek, iç hizmet ve bilgi paylaşımı iletişimi) adanmışlığı pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Bu araştırma sonuçları, çalışma ortamına ilişkin bireysel algıların işe adanmışlığı etkileyebileceğini göstermektedir.

Yerli ve yabancı literatür tarandığında, psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine doğrudan etkisinin araştırıldığı sınırlı sayıda çalışmaya rastlanırken dolaylı etkisinin araştırıldığı çalışma sayısının nispeten daha fazla olduğu görülmüştür. Şahin (2011) kamu ve özel sektör çalışanları üzerine yaptığı araştırmada; psikolojik iklimin, öz liderlik ve iş performansı arasındaki ilişkide aracılık rolünün olduğunu belirlemiştir. Brown ve Leigh (1996), psikolojik iklimin çaba ve performans üzerine etkisinde işe bağlılığın aracılık ettiğini belirlemişlerdir. Parker ve arkadaşları (2003) tarafından yapılan çalışmada, psikolojik iklimin çalışan motivasyonu ve performansı ile olan ilişkilere çalışanların iş tutumlarının tam aracılık rolünün olduğu belirlenmiştir. Biswas ve Varma (2007), Hindistan'da üretim ve hizmet sektörlerinde yönetsel pozisyonda çalışan 357 kişiden topladıkları verilerin analizi sonucu, psikolojik iklimin iş tatmini ve örgütsel vatandaşlık aracılığıyla çalışan performansını dolaylı olarak etkilediğini tespit etmişlerdir. Örgütler tarafından sunulan destek, yöneticilerin çalışanlara önem ve güven vermesi, çalışanların işlerini anlamlı bulmaları ve kendilerini özerk hissettikleri bir çalışma ortamı çalışanların performansını olumlu etkileyebilecek faktörler arasındadır (Çöl, 2008; Çankaya ve Demirtaş, 2010: 2). Psikolojik iklimin çalışan performansına etkisinde işe adanmışlık boyutlarının aracılık rolünü araştıran herhangi bir çalışmaya rastlanmamış olmasına rağmen psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisi başka aracı değişkenlerle incelenerek, psikolojik iklimin çalışan performansı üzerindeki dolaylı etkileri araştırılmıştır.

Bu bilgiler ışığında, psikolojik iklim algısının çalışan performansını doğrudan ve dolaylı olarak etkileyebilecek bir faktör olduğu söylenebilir.

Literatür taraması sonucu, işe adanmışlığın çalışan performansı üzerindeki etkisini inceleyen araştırma sayısının daha fazla olduğu görülmüştür. Salanova ve arkadaşları (2005), örgütsel kaynakların ve işe adanmışlığın çalışan performansı ve müşteri sadakatine etkisinde hizmet ikliminin tam aracılık rolü oynadığı bulgusuna ulaşmışlardır. Xanthopoulou ve arkadaşları

(2008), 44 uçuş görevlisi ile gerçekleştirdiği araştırmada, iş arkadaşı desteğinin işe adanmışlık aracılığıyla görev performansını dolaylı olarak etkilediğini tespit etmişlerdir. Chung ve Angeline (2010) tarafından yapılan çalışmada, iş kaynakları ile çalışanların iş performansı arasındaki ilişkide işe adanmışlığın kısmi aracılık etkisinin olduğu saptanmıştır. Rich ve arkadaşları (2010), 245 itfaiye çalışanından elde etikleri verilerin analizi sonucunda, değer uyumu, algılanan örgütsel destek ve temel benlik değerlendirmesi ile iş performansı boyutları (görev performansı ve örgütsel vatandaşlık davranışı) arasındaki ilişkilerde işe adanmışlığın aracılık rolüne sahip olduğunu belirlemişlerdir. Li ve arkadaşları (2012), lider üye değişiminin çalışanların iş performansı ile pozitif yönde ilişkili olduğunu, işe adanmışlığın bu ilişkiye aracılık ettiğini ve insan kaynakları yönetimi uygulamalarının, lider üye değişiminin işe adanmışlık üzerine etkisini güçlendirdiğini tespit etmişlerdir. Bakker ve arkadaşları (2012), proaktif kişiliğin rol içi performans üzerine doğrudan etkisinin yanı sıra işe adanmışlık yolu ile dolaylı etkisinin de olduğunu saptamışlardır. Karatepe (2013), otel çalışanları üzerine yaptıkları araştırmada, yüksek performanslı iş uygulamalarının (eğitim, güçlendirme ve ödüllendirme) iş performansı üzerine etkisinde işe adanmışlığın tam aracılık rolüne sahip olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Tisu ve arkadaşları (2020) yaptıkları araştırmada, temel benlik değerlendirmesi, proaktif kişilik ve başarı odaklı olmanın iş performansı ve ruhsal sağlık üzerine etkisinde işe adanmışlığın aracılık rolü olduğunu belirlemişlerdir. İşe adanmışlığın çalışan performansını pozitif yönde etkilediğine ilişkin başka çalışmalarda mevcuttur (Anitha, 2014; Kartal, 2017; Wang ve Chen, 2020; Samsudin, 2020). İşe adanmış çalışanlar; fiziksel, bilişsel ve duygusal enerjilerini iş rollerine aktardıkları için onların daha fazla performans göstermeleri beklenmektedir. İşe adanmış çalışanlar, görevleri üzerinde daha uzun süre ve daha yoğun çalışmakta, işlerine daha fazla özen göstermekte, sorumluluklarına daha fazla odaklanmakta ve rollerini oluşturan görevlerine duygusal olarak daha bağlı olmaktadır (Rich vd., 2010: 620). Bu bilgiler, işe adanmışlığın çalışan performansını pozitif yönde etkileyebileceğini göstermektedir. Örgütsel kaynaklar (Salanova vd. 2005), iş kaynakları (Chung ve Angeline, 2010), örgütsel destek (Rich ve arkadaşları, 2010), eğitim, güçlendirme ve ödüllendirme (Karatepe, 2013), iş ortamı, liderlik, takım ve çalışma arkadaşı, eğitim ve kariyer gelişimi, ücret, örgüt politikaları ve işyeri refahı (Anitha, 2014) işe adanmışlığı etkileyen faktörler arasındadır. Psikolojik iklimin kapsamı dikkate alındığında, bu faktörlerin iş ortamı ile ilgili faktörleri içerdiği görülecektir. Dolayısıyla psikolojik iklimin işe adanmışlık aracılığıyla çalışan performansını etkileyebileceği söylenebilir.

Konuya ilişkin yapılan araştırmalar; psikolojik iklimin işe adanmışlık ve çalışan performansı, işe adanmışlığın ise çalışan performansı üzerinde etkisinin olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla bu durum aracılık koşullarının sağlandığını göstermektedir. Bu kapsamda daha ayrıntılı sonuçlar elde edebilmek için işe adanmışlık değişkeni boyutlar bazında ele alınarak işe adanmışlık boyutları perspektifinden psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisi araştırılmıştır.

Psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisinde işe adanmışlık boyutlarının aracılık rolü olabileceği varsayımı, Bakker ve Demeroutin'in (2008) İş Talepleri ve Kaynakları (JD-R: Job Demands-Resources) modelinin teorik düşüncesi ile de açıklanabilir. Bu modelde, işe adanmışlığın öncülleri ve sonuçlarına ilişkin faktörler sunulmuş olup, bu model oluşturulurken iki varsayım üzerinden hareket edilmiştir. Birinci varsayım; meslektaşların ve yöneticilerin sosyal desteği, performans geribildirimi, beceri çeşitliliği ve özerklik gibi iş kaynaklarının işe adanmışlığa ve dolayısıyla yüksek performansa yol açan motivasyonel bir süreci başlatmasıdır. İkinci varsayım ise, çalışanların yüksek iş talepleri ile (örneğin; iş yükü, duygusal talepler ve

zihinsel talepler) karşı karşıya kalmaları durumunda iş kaynaklarının daha önemli hale geldiği ve motivasyon potansiyellerini kazanmalarıdır. Xanthopoulou ve arkadaşları (2007), iş ve kişisel kaynakların karşılıklı olarak ilişkili olduğunu ve kişisel kaynakların da işe adanmışlığın bağımsız belirleyicileri olabileceğini göstererek, JD-R modelinin genişletilmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu modele göre Bakker ve Demerouti (2008), iş kaynaklarının (özerklik, performans geribildirimi, sosyal destek, yönetici koçluğu) ve kişisel kaynakların (iyimserlik, öz-yeterlilik, esneklik, öz-saygı) bağımsız veya birlikte işe adanmışlığı etkilediğini varsaymaktadırlar. İş ve kişisel kaynakların özellikle iş talepleri (iş baskısı, duygusal talepler, zihinsel talepler, fiziksel talepler) yüksek olduğunda adanmışlık üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu, işe adanmışlığın iş performansını etkilediğini, adanmış ve yüksek performans gösteren çalışanların kendi kaynaklarını yaratabileceklerini, bunun da daha sonra zamanla tekrar adanmışlığı teşvik edeceği ve olumlu bir kazanç sarmalı oluşturacağını ileri sürmektedirler. Bu bilgiler ışığında, işe adanmışlığın hem örgütsel faktörler olarak ele alınabilecek iş ile ilgili faktörlerden hem de bireysel faktörlerden etkilenebileceği görülmektedir. Buna göre katkı, tanıma, zorluk, destekleyici yönetim, rol açıklığı ve kendini ifade etme gibi örgütsel faktörlerle ilgili bireysel algıları içeren psikolojik iklimin işe adanmışlık boyutları aracılığıyla çalışan performansını etkileyebileceği düşünülmüştür.

Teorik ve ampirik bilgiler doğrultusunda bu araştırmada, psikolojik iklimin çalışan performansı üzerindeki etkisinde işe adanmışlık boyutlarının aracılık rolü oynayacağı varsayılmıştır. Bu kapsamda test edilmek üzere oluşturulan hipotezler şöyledir:

- Psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisinde dinçliğin aracılık rolü bulunmaktadır.
- Psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisinde adanmışlığın aracılık rolü bulunmaktadır.
- Psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisinde özümsemenin aracılık rolü bulunmaktadır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın yöntemi bölümünde; evren ve örneklem, veri toplama yöntemi ve kullanılan ölçekler, araştırmanın modeli, hipotezleri ve kullanılan istatistiksel yöntemler ile ilgili bilgiler verilmiştir

4.1. Evren ve Örneklem

Araştırma evreni, İstanbul ve Aksaray illerinde otomotiv sektöründe faaliyet gösteren iki firmanın yaklaşık yirmi bin çalışanından oluşmaktadır. Araştırma örneklemi, basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. %95 güven seviyesinde, %5 kabul edilebilir hata payına göre, yirmi bin evren için örneklem sayısı 377 olarak hesaplanmıştır (Gürbüz & Şahin, 2016). Bu araştırmada, 611 çalışandan veri elde edilmiştir. Dolayısıyla ulaşılan örneklem sayısı yeterli büyüklükte ve evreni temsil edebilecek niteliktedir.

Araştırma örnekleminin 29,8'inin (182 kişi) kadın, %70,2'sinin (429 kişi) ise erkek; %54,2'sinin (331 kişi) evli, %45,8'inin (280 kişi) ise bekâr; %16,5'inin (101 kişi) 18-24, %22,4'ünün (137 kişi) 25-30, %17,3'ünün (106 kişi) 31-36, %17,7'sinin (108 kişi) 37-42, %10,8'inin (66 kişi) 43-48 yaş aralığında ve %11,1'inin (68 kişi) 49 ve üzeri yaş grubunda; %3,8'inin (23 kişi) ilkokul, %6,7'sinin (41 kişi) ortaokul, %27,2'sinin (166 kişi) lise,

%20,9'unun (128 kişi) ön lisans, %28,2'sinin (172 kişi) lisans ve %13,3'ünün (81 kişi) ise lisansüstü düzeyinde bir eğitime sahip; %65'inin (397) A firması, %35'inin (214 kişi) ise B firmasında çalışmakta; %56,5'inin (345 kişi) beyaz yakalı, %43,5'inin (266 kişi) ise mavi yakalı çalışanlar; %11,8'inin (72 kişi) kurumda çalışma süresinin 1 yılda az, %13,3'ünün (81 kişi) 1-3 yıl arası, %20'sinin (122 kişi) 4-6 yıl arası, %22,1'inin (135 kişi) 7-10 yıl arası, %14,4'ünün (88 kişi) 11-15 yıl arası, %18,5'inin (113 kişi) 16 yıl ve üzerinde ve %10,5'inin (64 kişi) sektördeki toplam çalışma süresinin 1 yıldan az, %9'unun (55 kişi) 1-3 yıl arası, %14,7'sinin (90 kişi) 4-6 yıl arası, %22,7'sinin (139 kişi) 7-10 yıl arası, %14,9'unun (91 kişi) 11-15 yıl arası ve %28,2'sinin (172 kişi) 16 yıl üzerinde oldukları tespit edilmiştir.

4.2. Veri Toplama Yöntemi ve Kullanılan Ölçekler

Bu araştırmada, veri toplama yöntemi olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anket formu hazırlanırken 3 ölçekten yararlanılmıştır. Araştırmada kullanılan ilk ölçek Brown ve Leigh (1996) tarafından geliştirilen psikolojik iklim ölçeğidir. Bu ölçek 21 ifade 6 boyuttan (katkı, tanıma, zorluk, rol açıklığı, destekleyici yönetim ve kendini ifade etme) oluşmaktadır. Psikolojik iklim ölçeği, ilk olarak Özek (2014), daha sona Argon ve Limon (2017) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Literatür taraması sonucu bu ölçeğin birçok çalışmada tercih edildiği ve genellikle genel boyut olarak kullanıldığı görülmüştür (Örneğin Biswas, 2010; Kataria vd., 2013; Balogun vd., 2013). Bu çalışmada da yapılacak analizler açısından ölçeğin tek boyut olarak kullanılması daha uygun görülmüştür. Araştırmada kullanılan ikinci ölçek, Schaufeli ve arkadaşları (2006) tarafından geliştirilen işe adanmışlık ölçeğidir. Bu ölçek 9 ifade 3 boyuttur. Bu boyutlar; dinçlik (fiziksel adanmışlık), adanmışlık (duygusal adanmışlık) ve özümseme (bilişsel adanmışlık) şeklindedir. Bu ölçeğin Türkçeye uyarlanması Özkalp ve Meydan (2014) tarafından yapılmış olup, bu ölçek birçok araştırmada da tercih edilmiştir (Örneğin İnce, 2016; Gemeda ve Lee, 2020; Tisu vd., 2020). Araştırmada kullanılan son ölçek ise, Kirkman ve Rosen (1999) tarafından geliştirilen ve daha sonra Sigler ve Pearson (2000) tarafından yapılan araştırmada kullanılan çalışan performansı ölçeğidir. Bu ölçek 4 ifade ve tek boyuttur. Ölçeğin Türkçeye uyarlanması Çöl (2008) tarafından yapılmış olup, bu ölçek birçok araştırmada da kullanılmıştır (Örneğin Çelik & Çıra, 2013; Yılmaz, 2016; Karataş ve Aktaş, 2020).

Araştırmada kullanılan tüm ölçekler 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (kesinlikle katılıyorum) arasında değişen 5 puanlık bir likert ölçeğinde derecelendirilmiştir.

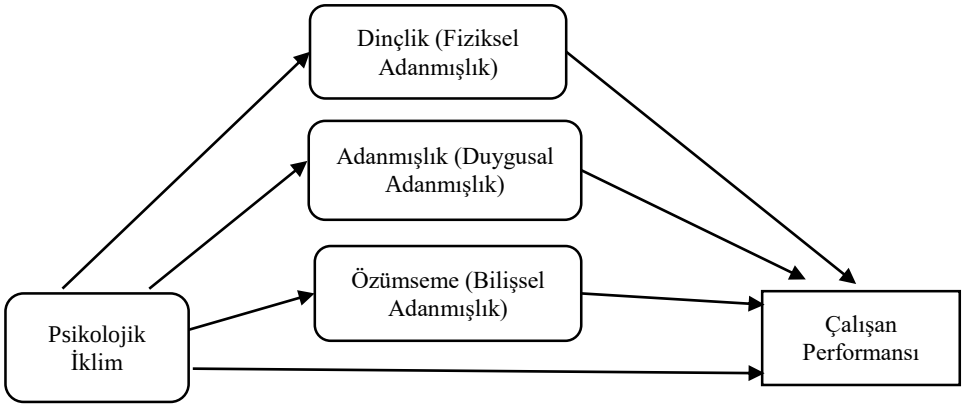
4.3. Araştırmanın Modeli, Hipotezleri ve Kullanılan İstatistiksel Yöntemler

Psikolojik iklimin çalışan performansı üzerindeki etkisinde işe adanmışlık boyutlarının aracılık rolü oynadığı varsayımına ilişkin oluşturulan model Şekil 1'deki gibidir.

Araştırmanın teorik çerçevesi ve temel amacı doğrultusunda oluşturulan hipotezler şu şekildedir:

- H1: Psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisinde dinçliğin aracılık rolü bulunmaktadır.
- H2: Psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisinde adanmışlığın aracılık rolü bulunmaktadır.
- H3: Psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisinde özümsemenin dinçliğin aracılık rolü bulunmaktadır.

Anket sonucu elde edilen verilerin analiz edilmesinde SPSS (Statistical Package for the Social Science) kullanılmıştır. Veriler SPSS kullanılarak güvenilirlik, korelasyon ve hiyerarşik regresyon analizleri ile test edilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

5. BULGULAR

Bu bölümde, otomotiv sektörü çalışanları üzerine uygulanan anketlerden elde edilen verilerin analiz edilmesi sonucu ulaşılan bulgular verilmiştir.

5.1. Araştırma Ölçeklerine İlişkin Güvenilirlik Analizi Bulguları

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliklerini test etmek amacıyla güvenilirlik analizi yapılmış olup, güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Ölçeklere Yönelik Güvenilirlik Analizi Bulguları

Kullanılan Ölçekler	İfade Sayısı	Cronbach's Alpha Katsayıları (α)
PSİKOLOJİK İKLİM	21	0,925
İŞE ADANMIŞLIK	9	0,904
DİNÇLİK	3	0,794
ADANMIŞLIK	3	0,849
ÖZÜMSEME	3	0,772
ÇALIŞAN PERFORMANSI	4	0,816

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliklerinin ölçülmesinde Cronbach's Alpha katsayısı kullanılmıştır. Hair ve arkadaşlarına (2014) göre 0,60 ile 0,70 arasındaki Cronbach's Alpha değerleri, ölçeğin güvenilir olarak kabul edilebilirliğinin alt sınırını oluşturmaktadır. Buna göre psikolojik iklim, işe adanmışlık ve boyutları ile çalışan performansı ölçeklerinin Cronbach's Alpha katsayılarına bakıldığında, 0,70'in üzerinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla araştırmada kullanılan ölçekler güvenilir bir şekilde ölçümlenmiştir.

5.2. Araştırma Değişkenlerinin Tanımlayıcı İstatistikleri ve Normallik Dağılımına İlişkin Bulgular

Psikolojik iklim, işe adanmışlık boyutları ve çalışan performansına yönelik tanımlayıcı istatistikler ve normallik dağılımı ile ilgili bulgular Tablo 2' de özetlenmiştir.

Tablo 2. Araştırma Değişkenlerine Yönelik Tanımlayıcı Bulgular

Değişkenler	N	Min.	Max.	Ort.	S.S.	Çarpıklık	Basıklık
Psikolojik İklim	611	1,00	5,00	4,01	,60440	-,605	1,066
Dinçlik	611	1,33	5,00	4,05	,74335	-,813	,912
Adanmışlık	611	1,00	5,00	4,10	,75836	-,816	,652
Özümseme	611	1,67	5,00	4,11	,73180	-,747	,395
Çalışan Performansı	611	1,75	5,00	4,24	,62996	-,735	,503

Katılımcıların psikolojik iklim, işe adanmışlık ve performans düzeyleri, bu değişkenlerin ortalamalarına göre yorumlanmıştır. Değişkenlerin ortalamalarına bakıldığında, psikolojik iklim ve işe adanmışlık boyutları (dinçlik, adanmışlık ve özümseme) ortalamalarının 3,40-4,19 arasında, performans ortalamasının ise 4,20-5,00 arasında olduğu görülmektedir. Uras'a (2000) göre, ortalama 3,40-4,19 arasında ise "olumlu" ve 4,20-5,00 arasında ise "çok olumlu" olarak değerlendirilmektedir. Buna göre, katılımcıların psikolojik iklim ve işe adanmışlık konusunda "olumlu", performans konusunda ise "çok olumlu" bir algıya sahip oldukları söylenebilir.

Normallik varsayımı, çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılarak yapılabilmektedir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinde en sık kullanılan değerler, 0,05 hata düzeyinde ± 2,58 (0,01 anlamlılık düzeyi) ve ± 1,96'dır. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin bu aralıklarda bulunması verilerin normal dağıldığını göstermektedir (Hair vd., 2014). Psikolojik iklim, işe adanmışlık boyutları ve çalışan performansı değişkenlerinin çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde, bu varsayımı sağladıkları ve normal dağıldıkları görülmektedir. Veriler normal dağıldığı için korelasyon analizinde pearson korelasyon katsayısı kullanılmıştır.

5.3. Araştırma Hipotezlerinin Sınanmasına İlişkin Bulgular

Araştırmanın hipotezlerini test etmeden önce araştırma değişkenleri arasındaki ilişkinin varlığını belirlemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Psikolojik iklim, işe adanmışlık boyutları ve çalışan performansı arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla yapılan korelasyon analizi bulguları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Araştırma Değişkenleri Arasındaki İlişkiye Yönelik Korelasyon Analizi Bulguları

Değişkenler	Psikolojik İkim	Dinçlik	Adanmışlık	Özümseme	Çalışan Performansı
Psikolojik İklim	1				
Dinçlik	,658**	1			
Adanmışlık	,619**	,749**	1		
Özümseme	,468**	,599**	,679**	1	
Çalışan Performansı	,565**	,630**	,492**	,478**	**1**

**p<0,01 düzeyinde anlamlı

Tablo 3'te korelasyon analizi yapılması sonucu elde edilen bulgular verilmiştir. Yapılan korelasyon analizi sonucunda; psikolojik iklim ile dinçlik (r: ,658; p<0,01), adanmışlık (r: ,619; p<0,01) ve çalışan performansı (r: ,565; p<0,01) arasında pozitif yönde orta düzeyde; psikolojik iklim ile özümseme (r: ,468; p<0,01) arasında ise pozitif yönde zayıf düzeyde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Bununla birlikte işe adanmışlık boyutlarından dinçlik (r: ,630; p<0,01) ile

çalışan performansı arasında pozitif yönde orta düzeyde; adanmışlık (r: ,492; p<0,01) ve özümseme (r: ,478; p<0,01) ile çalışan performansı arasında ise pozitif yönde zayıf düzeyde anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki düzeyinin yorumlanması Sungur'a (2018) göre yapılmıştır. Sungur'a (2018) göre, korelasyon katsayısı (r değeri) 0,26-0,49 aralığında ise "zayıf düzeyde", 0,50-0,69 aralığında ise "orta düzeyde" olarak yorumlanmaktadır. Değişkenler arasındaki en yüksek korelasyon, psikolojik iklim ile dinçlik arasındadır. Bununla birlikte işe adanmışlık boyutlarından dinçlik ile çalışan performansı arasındaki korelasyon, diğer işe adanmışlık boyutlarına göre daha yüksektir. Buna göre çalışanların olumlu bir psikolojik iklim algısına sahip olmalarının özellikle dinçlik düzeylerini arttıracağı, dinçlik düzeyinin ise çalışan performansını arttıracağı söylenebilir.

Araştırma değişkenleri arasındaki ilişkiler belirlendikten sonra araştırma hipotezlerini test etmek için hiyerarşik regresyon analizine geçilmiştir. Psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisinde işe adanmışlık boyutlarının aracılık rolü oynayıp oynamadığını belirlemek amacıyla Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen aracılık koşulları temel alınarak hiyerarşik regresyon analizi yapılmış ve aracılık analizi 4 adımda gerçekleştirilmiştir. İlk üç adımı basit regresyon, son adımı ise çoklu regresyon analiziyle yapılan hiyerarşik regresyon analizi ile psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisinde işe adanmışlık boyutlarının aracılık rolü oynayıp oynamadığı test edilmiştir.

Tablo 4'te psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisinde işe adanmışlık boyutlarından dinçlik (fiziksel adanmışlık) boyutunun aracılık rolüne ilişkin bulgular sunulmuştur.

Tablo 4. Psikolojik iklimin Çalışan Performansı Üzerine Etkisinde Dinçliğin (İşe Adanmışlık Boyutu) Aracılık Rolüne İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analizi

Adımlar	**Regresyon Katsayıları**					
	B	**Std. Hata**	**Beta**	**t**	**p**	**Model İstatistikleri**
1.Adım Bağımsız değişken: Psikolojik İklim Aracı Değişken: Dinçlik	,809	,038	,658	21,562	,000	R^2= ,433 F= 464,907 Model (p): ,000
2.Adım Bağımsız değişken: Psikolojik İklim Bağımlı Değişken: Çalışan Performansı	,589	,035	,565	16,918	,000	**R^2= ,320** F= 286,212 Model (p): ,000
3.Adım Aracı Değişken: Dinçlik Bağımlı Değişken: Çalışan Performansı	,534	,027	,630	20,021	,000	R^2= ,397 F= 400,832 Model (p): ,000
4.Adım (Bağımlı değişken: Ç. Performansı) **Bağımsız değişken: Psikolojik İklim**	,277	,042	,266	6,586	,000	**Düzeltilmiş R^2= ,435** F= 236,045 Model (p): ,000
Aracı Değişken: Dinçlik	,386	,034	,455	11,259	,000	

Hiyerarşik regresyon analizinin birinci adımında, bağımsız değişken psikolojik iklimin aracı değişken dinçlik üzerine etkisini test etmek amacıyla basit regresyon analizi yapılmıştır. Basit regresyon analizi sonucu, psikolojik iklimin dinçlik üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip

olduğu tespit edilmiş olup (β: 0,658; p<0,01), birinci adıma ilişkin koşul sağlandığı için ikinci adıma geçilmiştir. İkinci adımda, bağımsız değişken psikolojik iklimin bağımlı değişken çalışan performansı üzerine etkisini test etmek amacıyla basit regresyon analizi yapılmış ve psikolojik iklimin çalışan performansı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır (β: 0,565; p<0,01). İkinci adıma ilişkin koşul sağlandığı için üçüncü adıma geçilmiş ve aracı değişken dinçliğin bağımlı değişken çalışan performansı üzerine etkisini test etmek amacıyla basit regresyon analizi yapılmıştır. Analizin üçüncü adımına ilişkin regresyon analizi sonuçları incelendiğinde, dinçliğin çalışan performansı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür (β: 0,630; p<0,01). Üçüncü adıma ilişkin koşul sağlandığı için son adıma geçilerek, psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisinde dinçliğin aracılık rolünün bulunup bulunmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Hiyerarşik regresyon analizinin son adımı olan dördüncü adımında, bağımsız değişken psikolojik iklim ve aracı değişken dinçliğin bağımlı değişken çalışan performansı üzerine etkisini test etmek amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Analizin dördüncü adımına ilişkin regresyon analizi sonuçları; psikolojik iklimin dinçlik ile birlikte analize dahil edilmesiyle, psikolojik iklimin çalışan performansı üzerindeki etkisinin azaldığını ve devam ettiğini (β: 0,266; p<0,01), bununla birlikte dinçliğin de çalışan performansı üzerindeki etkisinin sürdüğünü (β: 0,455; p<0,01) göstermiştir. Psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisine ilişkin beta değeri ikinci adımda *0,565* iken, aracı değişkenin (dinçlik) modele dahil edilmesiyle dördüncü adımda beta değeri *0,266'ya* düşmüştür. Bununla birlikte aracı değişken olan dinçliğin psikolojik iklimle birlikte analize dahil edilmesiyle çalışan performansını açıklama yüzdesi de önemli düzeyde artış göstermiştir. *İkinci adımda,* psikolojik iklim çalışan performansındaki değişimin *%32'sini açıklarken* (R^2= 0,320); modele dinçliğin de eklendiği *dördüncü adımda*, psikolojik iklim ve dinçlik çalışan performansındaki değişimin *%43,5'ini* açıklamıştır (Düzeltilmiş R^2 =0,435). Bu sonuçlar Baron ve Kenny (1986) tarafından ileri sürülen aracılık koşullarının sağlandığını ve psikolojik iklimin çalışan performansı üzerindeki etkisinde işe adanmışlığın dinçlik boyutunun *kısmi aracı role* sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulguyu doğrulamak amacıyla Sobel testi yapılmış ve Sobel testinin hesaplanması sonucunda aracılık etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür (z=14,49; p<0,001). Sobel testinin de anlamlı sonuç vermesiyle H1 kabul edilmiştir.

Tablo 5'te psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisinde işe adanmışlık boyutlarından adanmışlık (duygusal adanmışlık) boyutunun aracılık rolüne ilişkin bulgular sunulmuştur.

Tablo 5. Psikolojik iklimin Çalışan Performansı Üzerine Etkisinde Adanmışlığın (İşe Adanmışlık Boyutu) Aracılık Rolüne İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analizi

Adımlar	**Regresyon Katsayıları**					**Model İstatistikleri**
	B	**Std. Hata**	**Beta**	**t**	**p**	
1.Adım Bağımsız değişken: Psikolojik İklim Aracı Değişken: Adanmışlık	,777	,040	,619	19,442	,000	R^2= ,383 F= 378,008 Model (p): ,000
2.Adım Bağımsız değişken: Psikolojik İklim	,589	,035	,565	16,918	,000	**R^2= ,320** F= 286,212

Bağımlı Değişken: Çalışan Performansı						Model (p): ,000
3.Adım Aracı Değişken: Adanmışlık Bağımlı Değişken: Çalışan Performansı	,409	,029	,492	13,948	,000	R^2= ,242 F= 194,546 Model (p): ,000
4.Adım (Bağımlı değişken: Ç. Performansı)	,441	,043	,423	10,179	,000	**Düzeltilmiş R^2= ,350** F= 165,463 Model (p): ,000
Bağımsız değişken: Psikolojik İklim **Aracı Değişken: Adanmışlık**	,191	,035	,230	5,544	,000	

Hiyerarşik regresyon analizinin birinci adımında, psikolojik iklimin adanmışlık üzerinde (β: 0,619; p<0,01), ikinci adımında, psikolojik iklimin çalışan performansı üzerinde (β: 0,565; p<0,01) üçüncü adımında, adanmışlığın çalışan performansı üzerinde (β: 0,492; p<0,01) pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Son adımda ise, psikolojik iklimin adanmışlık ile birlikte analize dahil edilmesiyle psikolojik iklimin çalışan performansı üzerindeki etkisinin azaldığı ve devam ettiği (β: 0,423; p<0,01), bununla birlikte adanmışlığın da çalışan performansı üzerindeki etkisinin sürdüğü (β: 0,230; p<0,01) saptanmıştır. Psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisine ilişkin beta değerinin ikinci adımda *0,565* olduğu görülürken, aracı değişkenin (adanmışlık) modele dahil edilmesiyle beta değerinin dördüncü adımda *0,423'e düştüğü* görülmüştür. Bununla birlikte aracı değişken olan adanmışlığın psikolojik iklimle birlikte analize dahil edilmesiyle çalışan performansını açıklama yüzdelerinin de arttığı belirlenmiştir. *İkinci adımda,* psikolojik iklim çalışan performansındaki değişimin *%32'sini açıklarken* (R^2= 0,320); modele adanmışlığın da eklendiği *dördüncü adımda*, psikolojik iklim ve adanmışlığın çalışan performansındaki değişimin *%35'ini açıkladıkları* tespit edilmiştir (Düzeltilmiş R^2 =0,350). Bu sonuçlar, Baron ve Kenny (1986) tarafından ileri sürülen aracılık koşullarının sağlandığını ve psikolojik iklimin çalışan performansı üzerindeki etkisinde işe adanmışlığın adanmışlık boyutunun *kısmi aracı role* sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulguyu doğrulamak amacıyla Sobel testi yapılmış ve Sobel testinin hesaplanması sonucunda aracılık etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür (z=11,41; p<0,001). Sobel testinin de anlamlı sonuç vermesiyle H2 kabul edilmiştir.

Tablo 6'da psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisinde işe adanmışlık boyutlarından özümseme (bilişsel adanmışlık) boyutunun aracılık rolüne ilişkin bulgular verilmiştir.

Tablo 6. Psikolojik iklimin Çalışan Performansı Üzerine Etkisinde Özümsemenin (İşe Adanmışlık Boyutu) Aracılık Rolüne İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analizi

Adımlar	**Regresyon Katsayıları**					**Model İstatistikleri**
	B	**Std. Hata**	**Beta**	**t**	**p**	
1.Adım Bağımsız değişken: Psikolojik İklim Aracı Değişken: Özümseme	,566	,043	,468	13,055	,000	R^2= ,219 F= 170,431 Model (p): ,000

2.Adım Bağımsız değişken: Psikolojik İklim Bağımlı Değişken: Çalışan Performansı	,589	,035	,565	16,918	,000	**R^2= ,320** F= 286,212 Model (p): ,000
3.Adım Aracı Değişken: Özümseme Bağımlı Değişken: Çalışan Performansı	,412	,031	,478	13,440	,000	R^2= ,229 F= 180,625 Model (p): ,000
4.Adım (Bağımlı değişken: Ç. Performansı)	,456	,038	,437	12,091	,000	**Düzeltilmiş R^2= ,376** F= 184,948 Model (p): ,000
Bağımsız değişken: Psikolojik İklim **Aracı Değişken: Özümseme**	,236	,031	,274	7,566	,000	

Hiyerarşik regresyon analizinin birinci adımında, psikolojik iklimin özümseme üzerinde (β: 0,468; p<0,01), ikinci adımında, psikolojik iklimin çalışan performansı üzerinde (β: 0,565; p<0,01) üçüncü adımında, özümsemenin çalışan performansı üzerinde (β: 0,478; p<0,01) pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiş olup son adımda ise, psikolojik iklimin özümseme ile birlikte analize dahil edilmesiyle psikolojik iklimin çalışan performansı üzerindeki etkisinin azaldığı ve devam ettiği (β: 0,437; p<0,01), bununla birlikte adanmışlığın da çalışan performansı üzerindeki etkisinin sürdüğü (β: 0,274; p<0,01) saptanmıştır. Psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisine ilişkin beta değerinin ikinci adımda *0,565* olduğu görülürken, aracı değişkenin (özümseme) modele dahil edilmesiyle beta değerinin dördüncü adımda *0,437'ye düştüğü*, aracı değişken olan özümsemenin psikolojik iklimle birlikte analize dahil edilmesiyle çalışan performansını açıklama yüzdelerinin de arttığı belirlenmiştir. *İkinci adımda,* psikolojik iklim çalışan performansındaki değişimin *%32'sini açıklarken* (R^2= 0,320); modele özümsemenin de eklendiği *dördüncü adımda* *%37,6'sını* açıklamaktadırlar (Düzeltilmiş R^2 =0,376). Bu sonuçlar, Baron ve Kenny (1986) tarafından ileri sürülen aracılık koşullarının sağlandığını ve psikolojik iklimin çalışan performansı üzerindeki etkisinde işe adanmışlığın özümseme boyutunun *kısmi aracı role* sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulguyu doğrulamak amacıyla Sobel testi yapılmış ve Sobel testinin hesaplanması sonucunda aracılık etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür (z=9,35; p<0,001). Sobel testinin de anlamlı sonuç vermesiyle H3 kabul edilmiştir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüz rekabet ortamında örgüt çalışanlarının işlerine fiziksel, bilişsel ve duygusal olarak adanmaları örgütlerin rekabet avantajı elde edebilmeleri açısından önem taşımaktadır. İşe adanmışlık, bireylerin işlerinde fiziksel, bilişsel ve duygusal enerjilerini kullanarak tam kapasite çalışmaları anlamına gelmektedir. Yüksek enerji, bağlılık ve konsantrasyon ile çalışan bireylerin örgütteki varlığı rakipler tarafından kolayca taklit edilememektedir. Bu çalışmada, olumlu bir psikolojik iklim algısının yaratılması ile çalışanların işlerinde fiziksel, bilişsel ve duygusal adanmışlıklarının sağlanacağı ve böylelikle çalışan performansının arttırılabileceği varsayımından hareketle, psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisinde dinçlik (fiziksel adanmışlık), adanmışlık (duygusal adanmışlık) ve özümseme (bilişsel adanmışlık) işe adanmışlık boyutlarının aracı role sahip olup olmadığı araştırılmıştır. Bu amaçla, bir alan araştırması gerçekleştirilmiş ve otomotiv sektörü çalışanları üzerinde anket uygulanmıştır.

Anket uygulaması sonucu elde edilen 611 veri, birtakım analizlere tabi tutulmuş ve araştırma hipotezleri test edilmiştir.

Araştırma hipotezlerini test edebilmek için öncelikle değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi sonucu, psikolojik iklim-işe adanmışlık boyutları, psikolojik iklim-çalışan performansı ve işe adanmışlık boyutları-çalışan performansı arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler belirlenmiştir. Değişkenler arasındaki en yüksek korelasyonun, psikolojik iklim ile dinçlik boyutu arasında olduğu saptanmıştır. Daha sonra bu araştırmanın hipotezlerini test etmek için hiyerarşik regresyon analizine geçilmiştir. Hiyerarşik regresyon analizi sonucu, psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisinde işe adanmışlık boyutlarının (dinçlik, adanmışlık ve özümseme) kısmı aracılık rolüne sahip olduğu tespit edilmiş ve bu doğrultuda araştırma hipotezleri kabul edilmiştir. Bu bulgu, psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisinde işe adanmışlık boyutlarının arttırıcı rolü olduğunu göstermektedir. Özellikle dinçlik ve özümseme boyutunun aracılık etkisinin adanmışlık boyutuna göre daha yüksek olması dikkat çekmektedir. Buna göre, olumlu bir psikolojik iklim algısı çalışanların fiziksel (dinçlik) ve bilişsel (özümseme) adanmışlıklarını arttırarak performanslarına olumlu etki yapmaktadır denebilir. Karataş ve Aktaş (2020) tarafından yapılan araştırmada, fiziksel ve bilişsel adanmışlığın performans üzerinde bir etkisi olduğu belirlenirken duygusal adanmışlığın performansı etkilemediği belirlenmiştir.

Literatür incelemesi sonucu, psikolojik iklim, işe adanmışlık boyutları ve çalışan performansı değişkenlerinin aynı model içerisinde birlikte ele alındığı herhangi bir çalışmaya rastlanmamış olsa da psikolojik iklim-işe adanmışlık, işe adanmışlık-çalışan performansı ve psikolojik iklim-çalışan performansı şeklinde başka değişkenlerle incelendiği görülmüştür. Ayrıca bu çalışmalarda işe adanmışlık genellikle tek boyut olarak kullanılmıştır. Daha ayrıntılı sonuç elde edebilmek ve öneri sunabilmek adına bu çalışmada, işe adanmışlık boyutları perspektifinden psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisi incelenmiştir. Psikolojik iklimin işe adanmışlığı (Thayer, 2008; Kataria vd., 2013a; Lee ve Ok, 2015), işe adanmışlığın çalışan performansını (Kartal, 2017; Wang ve Chen, 2020; Samsudin, 2020) ve psikolojik iklimin çalışan performansını (Brown ve Leigh, 1996; Parker vd., 2003; Biswas ve Varma, 2007; Şahin, 2011) etkilediğine dair araştırma sonuçları ve literatür bilgileri, psikolojik iklimin çalışan performansını işe adanmışlık boyutları yoluyla etkileyebileceğini göstermektedir. Dolayısıyla bu araştırmada literatüre paralel nitelikte sonuçlar elde edilmiştir. Bu çalışma, psikolojik iklimin çalışan performansı üzerinde etkili olduğu temel sürecin bir perspektifini sunmaktadır. Bu süreçte, bireylerin çalışma ortamlarına ilişkin algılarının işe adanmışlıklarını belirlemede öngörücü bir rol oynadığı ve bunun sonucu olarak performanslarının da arttığı görülmüştür. Ayrıca bu araştırmanın sonuçları, Bakker ve Demerouti (2008) tarafından oluşturulan İş Kaynakları- Talepleri modeline ampirik destek sağlamaktadır.

Adanmış bireyler fiziksel, zihinsel ve duygusal enerjilerini iş rollerine yatırdıkları için bu bireylerden daha fazla performans göstermeleri beklenmektedir (Rich vd., 2010: 620). Olumlu bir psikolojik iklim algısının oluşturulması ile çalışanların işlerini yaparken kendilerini daha enerjik, güçlü ve dinç hissetmeleri, yaptıkları işten gurur duymaları, işlerinde coşkulu hissetmeleri, işlerinden ilham alabilmeleri, çalışırken işlerine konsantre olabilmeleri ve yoğun şekilde çalışırken bile mutlu hissedebilmeleri ve sonuç olarak performanslarının artması mümkün olacaktır. Olumlu bir psikolojik iklim algısının oluşturulması için ise, çalışanların yaptıkları işin örgüt için önemli olduğunun hissettirilmesi, yöneticilerin çalışanları örgütün

önemli bir parçası olarak görmesi ve çalışanların katkılarını takdir etmeleri, iş rollerinin ve sorumluluklarının açıkça belirlenmesi, iş hedeflerine ulaşmada gerekli olan örgütsel kaynakların sağlanması, işlerin ilgi çekici duruma getirilmesi, çalışanların işlerinde kendilerini ifade edebilecekleri bir ortam oluşturulması önerilebilir. Çöl (2008), çalışanların performansını arttırmada en önemli görevin yöneticilere düştüğünü belirtmektedir. Linsner (2009), dönüşümcü liderlerin olumlu bir psikolojik iklim algısı yaratmada etkili olduğunu belirtmektedir. Kılıç ve arkadaşları (2020) yaptıkları araştırmada, paternalist liderliğe kıyasla dönüşümsel liderliğin işe adanmışlık üzerindeki etkisinin daha fazla olduğunu belirlemişlerdir. Karatepe (2013) yaptığı araştırmada, yöneticilerin çalışanların işe adanmışlıklarını ve performanslarını arttırmak için eğitim, yetkilendirme ödüllendirme gibi uygulamalara önem vermeleri gerektiğini önermiştir. Örgütsel güven (Öztürk ve Vatansever, 2020) ve dağıtımsal adalet (Aslan, 2020) de işe adanmışlığı etkileyen faktörler arasındadır. Yöneticilerin liderlik tarzı, çalışanların örgüte ve yöneticilere güven duymaları ve adalet algıları, psikolojik iklimin unsurları arasında sayılabilir. Dolayısıyla çalışanların bu konuda olumlu bir algıya sahip olmaları sağlanarak işe adanmışlıkları ve performansları arttırılabilir.

Aynı model içerisinde bu değişkenlerin birlikte ele alındığı herhangi bir çalışmaya rastlanmaması, çalışmanın özgün nitelikte olduğunu, literatüre ve yeni araştırma alanları için bu konuda araştırma yapacaklara katkı sağlayacağını göstermektedir. Fakat alan araştırması kapsamında elde edilen verilerin kesitsel olması, verilerin tek bir sektör ve iki firmadan toplanması, araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Bu nedenle sonuçların genellenebilmesi için farklı sektörlerde, faklı büyüklükteki işletmelerde ve farklı coğrafyalarda çalışmalar yapılabilir. Ayrıca bu araştırmada, psikolojik iklim genel boyut olarak kullanılmıştır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda psikolojik iklim boyutlar bazında ele alınarak çalışan performansına etkisinde işe adanmışlık boyutlarının aracılık etkisi araştırılabilir. Böylece hangi iklim boyutunun hangi işe adanmışlık boyutu aracılığıyla çalışan performansı üzerinde daha fazla etkiye sahip olduğu ortaya koyularak daha ayrıntılı sonuçlar elde edilebilir. Bununla birlikte psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisinde aracılık rolüne sahip olan başka değişkenler araştırılabilir. İlgili literatürden yola çıkarak, öz-yeterlilik, iş tatmini, motivasyon, örgütsel destek, örgütsel bağlılık gibi faktörlerin aracı değişken olarak tercih edilmesi önerilebilir. Türkçe literatür açısından psikolojik iklim ile ilgili araştırmaların sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Psikolojik iklimin öncülleri ve sonuçlarına ilişkin araştırma sayısının arttırılması literatüre katkı sağlayacaktır. Çalışan performansı üzerine birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, performansı etkilen faktörlerin günümüz koşulları göz önüne alınarak araştırılmaya devam edilmesinin önemli olduğu ve popülaritesini koruyacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu araştırmada, çalışan performansını ölçmek için sade ve görev performansı üzerine odaklanan bir ölçek tercih edilmiştir. Gelecekte yapılacak araştırmalarda, çalışan performansını ölçmeye yönelik ifade sayısı fazla ve boyutlu (görev performansı ve bağlamsal performans) başka ölçekler kullanılabilir. Böylelikle araştırma değişkenlerinin performans üzerine etkileri daha net görülebilir.

KAYNAKÇA

AKTAŞ, H. & ŞİMŞEK, E. (2014). "Örgütsel Sessizlik ile Algılanan Bireysel Performans, Örgüt Kültürü ve Demografik Değişkenler Arasındaki Etkileşim", Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(28): 24-52.

AMENUMEY, E. K. & LOCKWOOD, A. (2008). "Psychological Climate and Psychological Empowerment: An Exploration in a Luxury UK Hotel Group", Tourism And Hospitality Research, 8(4): 265-281.

ANITHA, J. (2014). "Determinants of Employee Engagement and Their Impact on Employee Performance", International Journal of Productivity and Performance Management, 63(3): 308-323.

ARGON, T. & LİMON, İ. (2017). "Psikolojik İklim Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", Journal of Human Sciences, 14(3): 2888-2901.

ASLAN, H. (2020). "Dağıtım Adaletinin İş Tatmini Üzerindeki Etkisinde İşe Adanmışlığın Aracı Rolü", Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 55(1): 196-210.

BAKKER, A. B. & DEMEROUTI, E. (2008). "Towards a Model of Work Engagement", Career Development International, 13(3): 209-223.

BAKKER, A. B., SCHAUFELI, W. B., LEITER, M. P. & TARIS, T. W. (2008). "Work Engagement: An Emerging Concept in Occupational Health Psychology", Work &Stress, 22(3): 187-200.

BAKKER, A., TIMS, M. & DERKS, D. (2012). "Proactive Personality and Job Performance: The Role of Job Crafting and Work Engagement", Human Relations, 65(10): 1359–1378.

BALKI, S., İLHAN, İ., & ÖZKOÇ, A. G. (2020). "Mutfak Çalışanlarında Algılanan Dışsal Prestij ve İşe Adanmışlığının Yenilik Performansına Etkisi: Nevşehir İlinde Bir Uygulama", Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(3): 401–412.

BALOGUN, A. G., ADETULA, G. A. & OLOWODUNOYE, S. A. (2013). "Job Conditions, Psychological Climate, and Affective Commitment as Predictors of Intention to Quit Among Two Groups of Bank Employees in Nigeria", Romanian Journal of Applied Psychology, 15(1): 9-19.

BARKHI, R. & KAO, Y. C. (2011). "Psychological Climate and Decision-Making Performance in a GDSS Context", Information and Management, 48(4-5): 125-134.

BARON, R. M. & KENNY, D. A. (1986). "The Moderator–Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations", Journal of Personality and Social Psychology, 51(6): 1173-1182.

BAYRAM, L. (2006). "Geleneksel Performans Değerlendirme Yöntemlerine Yeni Bir Alternatif: 360 Derece Performans Değerlendirme", Sayıştay Dergisi, (62): 47-65.

BISWAS, S. & VARMA, A. (2007). "Psychological Climate and Individual Performance in India: Test of a Mediated Model", Employee Relations, 29(6): 664-676.

BISWAS, S. (2010). "Commitment as a Mediator Between Psychological Climate & Citizenship Behaviour", Indian Jornal of Industrial Relations, 45(3): 411-423.

BROWN, S.P. & LEIGH, T.W. (1996). "A New Look at Psychological Climate and Its Relationship to Job İnvolvement, Effort, and Performance", Journal of Applied Psychology, 81(4): 358-368.

CHUNG, N.G. & ANGELINE, T. (2010). "Does Work Engagement Mediate the Relationship between Job Resources and Job Performance of Employees?", African Journal of Business Management, 4(9): 1837-1843.

ÇANKAYA, İ. & DEMİRTAŞ, Z. (2010). "Öğretmen Adaylarının Görüşlerine Göre Üniversite İklimi ve Atalet Arasındaki İlişki", Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (28): 1-9.

ÇELİK, M. & ÇIRA, A. (2013). "Örgütsel Vatandaşlık Davranışının İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisinde Aşırı İş Yükünün Aracılık Rolü", Ege Akademik Bakış Dergisi, 13(1): 11-20.

ÇÖL, G. (2008). "Algılanan Güçlendirmenin İşgören Performansı Üzerine Etkileri," Doğuş Üniversitesi Dergisi, 9(1): 35-46.

GEMEDA, H. K., & LEE, J. (2020). "Leadership Styles, Work Engagement and Outcomes among Information and Communications Technology Professionals: A Cross-National Study", Heliyon, 6(4): 1-10.

GÜRBÜZ, S. & SIĞRI, U. (2012). "Çalışanların İş ve Bağlamsal Performanslarının Öncülleri: Aynı mı Farklı mı?", 11. Ulusal İşletmecilik Kongresi, 10-12 Mayıs Konya, 708-715.

GÜRBÜZ, S., & ŞAHİN, F. (2016). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

HAIR, J. F., BLACK, W. C., BABIN, B. J. & ANDERSON, R. E. (2014). Multivariate Data Analysis (7nd ed). Pearson Education Limited, Harlow.

İNCE, A. R. (2016). "Algılanan Örgütsel Desteğin İşe Adanmışlık Üzerindeki Etkisinde Yönetici Desteğinin Aracılık Rolü", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 15(57): 649-660.

JAMES, L. A. & JAMES, L. R. (1989). "Integrating Work Environment Perceptions: Explorations into the Measurement of Meaning", Journal of Applied Psychology, 74(5): 739-751.

JAMES, L. R., CHOI, C. C., KO, C. H. E., MCNEIL, P. K., MINTON, M. K., WRIGHT, M. A. ve KIM, K. I. (2008). "Organizational and Psychological Climate: A Review of Theory and Research", European Journal of Work and Organizational Psychology ", 17(1): 5-32.

JAMES, L. R., HATER, J. J., GENT, M. J. & BRUNI, J. R. (1978)." Psychological Climate: Implications from Cognitive Social Learning Theory and Interactional Psychology", Personnel Psychology, 31(4): 783-813.

JAMES, L.R. & JONES, A. P. (1974). "Organizational Climate: A Review of Theory and Research", Psychological Bulletin, 81(12): 1096-1112.

JONES, A.P. & JAMES, L.R. (1979). "Psychological Climate: Dimensions and Relationship of Individual and Aggretad Work Enviroment Perceptions", Organizational Behavior and Human Performance, 23(2): 201-250.

KAHN, W. A. (1990). "Psychological Conditions of Personal Engagement and Disengagement at Work", Academy of Management Journal, 33(4): 692-724.

KARATAŞ, M. T, & AKTAŞ, H. (2020). "İşe Adanmışlık, İş Becerikliliği ve İşgören Performansı Etkileşimi: Havacılık Sektöründe Bir Araştırma", 28. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, 3-5 Eylül Ankara, 458-469.

KARATEPE, O. M. (2013). "High-Performance Work Practices and Hotel Employee Performance: The Mediation of Work Engagement", International Journal of Hospitality Management, 32: 132-140.

KARTAL, N. (2017). "Sağlık Çalışanlarında İşe Cezbolma, İşe Yabancılaşma ve Performans Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara.

KATARIA, A., GARG, P. & RASTOGI, R. (2013a). "Psychological Climate and Organizational Effectiveness: Role of Work Engagement", IUP Journal of Organizational Behavior, 12(3): 1-13.

KATARIA, A., GARG, P. & RASTOGI, R. (2013b). "Does Psychological Climate Augment OCBs? The Mediating Role of Work Engagement", The Psychologist-Manager Journal, 16(4): 217-242.

KAYGISIZ, S. (2010). "Rol Çatışması, Psikolojik İklim ve Mobbing Kavramları Arasındaki İlişkiler: Bir Kamu Hastanesi İşletmesinde Uygulama", Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi SBE, Eskişehir.

KILIÇ, K. C., TOKER, I. D., KARAYEL, D., SOYMAN, T., & ZENGİN, G. (2020). "Paternalist ve Dönüşümsel Liderlik Tarzlarının İşe Adanmışlık Üzerindeki Etkisinde, Sıkılık-Esneklik Değişkeninin Aracılık Rolü", OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 15(24): 2875-2911.

KOYS, D. J. & DECOTIIS, T. A. (1991). "Inductive Measures of Psychological Climate", Human Relations, 44(3): 265-285.

LEE, J.J. & OK, C. (2015). "Drivers of Work Engagement: An Examination of Core Self-Evaluations and Psychological Climate among Hotel Employees", International Journal of Hospitality Management, 44: 84-98.

LEITER, M. P. & BAKKER, A. B. (2010). "Work Engagement: Introduction". A.B. Bakker, M.P. Leiter (Ed.), Work Engagement: A Handbook of Essential Theory and Research (1-10), Psychology Press.

LI, X., SANDERS, K. & FRENKEL, S. (2012). "How Leader–Member Exchange, Work Engagement and HRM Consistency Explain Chinese Luxury Hotel Employees' Job Performance", International Journal of Hospitality Management, 31(4): 1059-1066.

LINSNER, S. H. (2009). "Transformational Leadership and "Flow": The Mediating Effects of Psychological Climate" (Doctoral Dissertation, Kansas State University, Manhattan Kansas).

MACEY, W. H. & SCHNEIDER, B. (2008). "The Meaning of Employee Engagement", Industrial and Organizational Psychology, 1(1): 3-30.

MANNING, R. L. (2010). "Development of the Psychological Climate Scale for Small Business", Journal of New Business Ideas&Trends, 8(1): 50-65.

MAY, D. R., GILSON, R. L. & HARTER, L. M. (2004). "The Psychological Conditions of Meaningfulness, Safety and Availability and the Engagement of the Human Spirit at Work", Journal of Occupational and Organizational Psychology, 77(1): 11-37.

ÖNGÖRE, Ö. (2013). "İşle Bütünleşme Ölçeği Türkçe Formunun Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması", Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(2): 50-60.

ÖNGÖRE, Ö. (2015). "Hizmet Sektöründe Çalışanların Kişilik Özelliklerine Göre İşle Bütünleşme Düzeylerine İlişkin Bir Araştırma", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara.

ÖZEK, H. (2014). "Örgütlerde Sosyal Kaytarma Davranışı ile Psikolojik İklim İlişkisi ve Konuyla İlgili Bir Araştırma", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.

ÖZER, M. A. (2009). "Performans Yönetimi Uygulamalarında Performansın Ölçümü ve Değerlendirilmesi", Sayıştay Dergisi, (73): 3-29.

ÖZKALP, E. & MEYDAN, B. (2014). "Schaufeli ve Bakker Tarafından Geliştirilmiş Olan İşe Angaje Olma Ölçeğinin Türkçe'de Güvenilirlik ve Geçerliliğinin Analizi", 2. Örgütsel Davranış Kongresi, 7-8 Kasım Kayseri, 867-880.

ÖZTÜRK, M., & VATANSEVER, K. (2020). "Örgütsel Adalet ve Örgütsel Güvenin İşe Adanmışlık Üzerindeki Etkilerinin Belirlenmesi: Alanya Belediyesi Çalışanları Üzerine Bir Araştırma", İşletme Araştırmaları Dergisi, 12(4): 3613-3632.

PARKER, C. P., BALTES, B. B., YOUNG, S. A., HUFF, J. W., ALTMANN, R. A., LACOST, H. A. & ROBERTS, J. E. (2003). "Relationships between Psychological Climate Perceptions and Work Outcomes: A Meta-Analytic Review", Journal of Organizational Behavior, 24(4): 389-416.

RICH, B. L., LEPINE, J. A. & CRAWFORD, E. R. (2010). "Job Engagement: Antecedents and Effects on Job Performance", Academy of Management Journal, 53(3): 617-635.

SALANOVA, M. & SCHAUFELI, W. B. (2008). "A Cross-National Study of Work Engagement as a Mediator between Job Resources and Proactive Behaviour", The International Journal of Human Resource Management, 19(1): 116-131.

SALANOVA, M., AGUT, S. & PEIRO, J. M. (2005). "Linking Organizational Resources and Work Engagement to Employee Performance and Customer Loyalty: The Mediation of Service Climate", Journal of Applied Psychology, 90(6): 1217-1227.

SAMSUDIN, A., SAPUTRA, N., & ABDINEGORO, S.B. (2020). "Authentic Leadership, Work Engagement and Performance: Looking into a Healthcare Faith-Based Organization, Advances in Economics", Business and Management Research, 160: 276-283.

SCHAUFELI, W. B. (2012). "Work Engagement: "What Do We Know and Where Do We Go", Romanian Journal of Applied Psychology, 14(1): 3-10.

SCHAUFELI, W. B., BAKKER, A. B. & SALANOVA, M. (2006). "The Measurement of Work Engagement with a Short Questionnaire: A Cross-National Study", Educational and Psychological Measurement, 66(4): 701-716.

SCHAUFELI, W. B., SALANOVA, M., GONZALEZ-ROMA, V. & BAKKER, A. B. (2002). "The Measurement of Engagement and Burnout: A Two Sample Confirmatory Factor Analytic Approach", Journal of Happiness Studies, 3(1): 71-92.

SEIJTS, G.H. & CRIM, D. (2006). "What Engages Employees the Most or, the Ten C's of Employee Engagement", Ivey Business Journal, 70(4): 1-5.

SIGLER, T. H. & PEARSON, C. M. (2000). "Creating an Empowering Culture: Examining The Relationship between Organizational Culture and Perceptions of Empowerment," Journal of Quality Management, 5(1): 27-52.

SUNGUR, O. (2018). "Korelasyon Analizi". Ş. Kalaycı (Ed.), SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri (115-125). Dinamik Akademi, Ankara.

ŞAHİN, F. (2011). "The Interaction of Self-Leadership and Psychological Climate on Job Performance", African Journal of Business Management, 5(5): 1787-1794.

THAYER, S.E. (2008). "Psychological Climate and Its Relationship to Employee Engagement and Organizational Citizenship Behaviors" (Doctoral Dissertation, Capella University).

TISU, L., LUPŞA, D., VÎRGĂ, D., & RUSU, A. (2020). "Personality Characteristics, Job Performance and Mental Health: The Mediating Role of Work Engagement", Personality and Individual Differences, 153: 1-6.

URAS, M. (2000). "Lise Öğretmenlerinin Örgüt Sağlığının Moral, Yenilikçilik, Özerklik, Uyum ve Problem Çözme Yeterliği Boyutlarına İlişkin Algıları", Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 7(7): 1-8.

WANG, C. H., & CHEN, H. T. (2020). "Relationships among Workplace Incivility, Work Engagement and Job Performance", Journal of Hospitality and Tourism Insights, 3(4): 415-429.

XANTHOPOULOU, D., BAKKER, A. B., DEMEROUTI, E. & SCHAUFELI, W. B. (2007). "The Role of Personal Resources in the Job Demands Resources Model", International Journal of Stress Management, 14(2): 121-141.

XANTHOPOULOU, D., BAKKER, A. B., HEUVEN, E., DEMEROUTI, E. & SCHAUFELI, W. B. (2008). "Working in the Sky: A Diary Study on Work Engagement among Flight Attendants", Journal of Occupational Health Psychology, 13(4): 345-356.

YAVAN, Ö. (2016). "Örgütsel Davranış Düzleminde Adanmışlık", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (25): 278-296.

YILMAZ, A. (2016). "Algılanan Örgütsel Destek Ortamında İş Stresi ve İş Yaşam Kalitesinin İş Performansı Üzerine Etkisinin Araştırılması: İstanbul'da Bulunan Beş Yıldızlı Otellerde Çalışan Aşçılar Üzerine Bir Araştırma", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.

Alanya Akademik Bakış Dergisi
Yıl: 2022, C:6, S:1, ss. 1629-1651

Alanya Academic Review Journal
Year: 2022, Vol:6, No:1, pp. 1629-1651

TFRS 9 Kapsamında Faiz Oranı Swap Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesi, Değerlemesi ve Raporlaması

(Araştırma Makalesi)

Accounting, Evaluation and Reporting of Interest Rate Swap Contracts Under TFRS 9

Doi: 10.29023/alanyaakademik.990033

Ömer Burak PAKSOY
Öğr.Gör.Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Gazipaşa MRB Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü,
omer.paksoy@alanya.edu.tr,
Orcid No: 0000-0002-1273-5915.

Bu makaleye atıfta bulunmak için: *Paksoy, Ö. B. (2022). "TFRS 9 Kapsamında Faiz Oranı Swap Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesi, Değerlemesi ve Raporlaması", Alanya Akademik Bakış, 6(1), Sayfa No. 1629-1651.*

Anahtar kelimeler: *Faiz Oranı Swap Sözleşmeleri, Finansal Türev Ürünler, Swap, TFRS 9: Finansal Araçlar Standardı.*

Makale Geliş Tarihi: 02.09.2021
Kabul Tarihi: 19.01.2022

ÖZET

1980'lerin başından günümüze kadar birçok işletme ve finansal kuruluş, faiz oranlarındaki dalgalanmalardan kaynaklı riskten korunmak amacıyla faiz oranı swap sözleşmelerini yaygın şekilde kullanmaya başlamışlardır. Finansal türev ürünlerin kullanımının giderek yaygınlaşması, bu ürünlerin finansal tablolarda nasıl gösterileceği ve nasıl muhasebeleştirileceği ile ilgili konuları da beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda, Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) 39 ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) 9: Finansal Araçlar standartları yayınlanmıştır. Daha sonra, 1 Ocak 2018 itibariyle TMS 39 standardı yürürlükten kaldırılarak yerini TFRS 9 standardı almıştır. Bu çalışmanın amacı, TFRS 9 kapsamında faiz oranı swap sözleşmelerinin muhasebeleştirilmesi, değerlemesi ve raporlaması ile ilgili esasların bir örnek uygulama üzerinde gösterilmesidir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, bir işletmenin nakit akışı riskinden korunma amaçlı faiz oranı swap işlemine ilişkin örnek bir uygulamaya yer verilmiştir. Faiz oranı swap işleminin muhasebeleştirilmesi, değerlemesi, raporlaması ve bu işlemin işletmenin finansal durum tablosuna ve gelir tablosuna etkileri gösterilmiştir.

Keywords: *Interest Rate Swap Contracts, Financial Derivative Products, Swap, TFRS 9 Standard.*

ABSTRACT

Since the early 1980s, many businesses and financial institutions have started to use interest rate swap contracts in order to avoid the risk of interest rate fluctuations. The widespread use of financial derivatives has brought along issues related to how these products will be presented in the financial statements and how they will be accounted for. In this context, Turkish Accounting Standards (TMS) 39 and Turkish Financial Reporting Standards (TFRS) 9: Financial Instruments standards have been published. Later, as of January 1, 2018, TMS 39 standard was abolished and replaced by TFRS 9 standard. The purpose of this study is to demonstrate the principles of accounting, valuation and reporting of interest rate swap contracts under TFRS 9 on a sample application. For this purpose, a sample application

regarding the interest rate swap transaction of an enterprise is included in the study. Accounting, valuation and reporting of the interest rate swap transaction and the effects of this transaction on the balance sheet and income statement of the company are shown.

1. GİRİŞ

1970'li yılların sonlarından günümüze kadar piyasa faiz oranlarının hem seviyelerinde hem de volatilitelerinde görülen önemli artışlar, ticari işletmelerin ve finansal kuruluşların önemli ölçüde yüksek faiz oranı riskleri ile karşılaşmalarına neden olmuştur. Faiz oranı riskine maruz kalmak, işletmeler için ciddi sonuçlara yol açabilmektedir. Örneğin, birçok finansal kuruluş ve işletme, kısa vadeli değişken faiz oranlı borçlarla uzun vadeli sabit faiz oranlı varlıklarını finanse etmektedir. Bu tür işletmeler, piyasadaki kısa vadeli faiz oranlarının beklenmedik bir şekilde yükseldiği zamanlarda zarara uğrayabilmektedirler. Çünkü varlıklarına verilen sabit getiri oranları için ödemek zorunda oldukları kısa vadeli faiz maliyetleri piyasa faiz oranları ile birlikte yükselmektedir. Diğer yandan, bu işletmeler kısa vadeli piyasa faiz oranlarındaki beklenmedik düşüşten ise kazanç sağlayabilmektedirler. Sermaye piyasalarında faize dayalı vadeli işlemler, faize dayalı opsiyonlar ve faiz oranı swap sözleşmeleri gibi yeni finansal ürünlerin piyasaya sürülmesi ve geliştirilmesi, işletmelerin faiz oranı riskine maruz kalmasını azaltmaya yönelik ihtiyaçlarına cevap verebilmektedir.

İşletmelerin son dönemlerde sıklıkla finansal türev ürünleri kullanmaya başladıklarından dolayı bu ürünlerin finansal tablolarda ve raporlamalarda gösterimi ve muhasebeleştirilmesi gibi konular önem kazanmıştır. Bu çalışmada, bir işletmenin faiz oranı swap işlemine ilişkin örnek bir uygulamaya yer verilmiştir. İşletmenin nakit akış riskinden korunmaya yönelik faiz oranı swap sözleşmesinin muhasebeleştirilmesi, değerlemesi ve raporlaması TFRS 9 kapsamında incelenmiştir. Çalışma ile, özellikle nakit akış riskinden korunmak amaçlı faiz oranı swap sözleşmelerinin muhasebeleştirilme yöntemi ve esasları hakkında standart hükümlerine göre örnek bir uygulama üzerinde inceleme yapılarak işletmelere bir yol haritası oluşturulması ve literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir. Bu amaç doğrultusunda, çalışma beş ana bölüme ayrılmıştır. İlk olarak faiz oranı swap sözleşmesi ile ilgili bu alanda yapılan çalışmalara ait literatür taramasına yer verilmiş olup daha sonra faiz oranı swap sözleşmeleri ve genel işleyişi hakkında genel bilgilere yer verilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise örnek bir faiz swap sözleşmesi uygulaması üzerinden TFRS 9 kapsamında muhasebeleştirilme, değerleme, raporlama işlemleri ve swap işlemi sonucunda işletmenin finansal durum tablosuna ve gelir tablosuna etkileri gösterilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

1 Ocak 2018 tarihi itibariyle TMS 39 standardının yerini alan TFRS 9 standardının uygulanması üç aşamada gerçekleştirilmektedir (Telci, 2021; Oracle, 2020; Deloitte, 2013): (i) Finansal Araçların Sınıflandırılması ve Ölçülmesi, (ii) Finansal Varlıklarda Değer Düşüklüğü, (iii) Riskten Korunma (Hedge Accounting).

TFRS 9 standardının yürürlüğe girmesiyle birlikte yurt içinde ve yurt dışında finansal araçlar ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Literatürde, standart kapsamında işletmelerin raporlamaları, kurumsallaşma ilkeleri, finansal araçların vergisel boyutları gibi konular olduğu gibi riskten korunma muhasebesi, değerleme yöntemlerinin avantajları ve dezavantajları,

alacak riskleri gibi konular da çok sayıda bulunmaktadır. Faiz oranı swap sözleşmeleri ile ilgili yurt içinde yapılan çalışmalara bakıldığında ise genellikle swap işlemlerinin riskten korunma aracı olarak kullanılması, muhasebeleştirilmesi, değerleme ve raporlama konuları ele alındığı görülmektedir. Bu alanda yapılan bazı çalışmalar ise aşağıda gösterilmektedir:

İpek (2020), TFRS kapsamında riskten korunma muhasebesini teorik olarak incelemiş ve Türkiye'de uygulanabilirliğine dair bir firmada vaka çalışması gerçekleştirmiştir. Çalışma sonucunda, analize tabi tutulan işletmenin riskten korunma muhasebesini uygulaması ve uygulamaması durumunda ne gibi sonuçlarla karşılaşabileceği gösterilmiştir.

Gökgöz (2019), çalışmasında TFRS 9 standardı kapsamında ticari alacaklara ilişkin kredi risklerinin belirlenmesini, beklenilen kredi zararlarının hesaplanmasını ve zararların muhasebeleştirilmesini incelemektedir. Çalışma sonucunda TFRS 9 standardının ticari alacaklara ilişkin zarar karşılıklarının ayrılmasında TMS 39 standardından farklılığı gösterilmektedir.

Koçak Şen ve Sözbilir (2019), çalışmalarında TFRS 9 standardının finansal türev ürünlerle ilgili ilkelerinden yola çıkarak bir swap işlemine ilişkin örnek uygulama üzerinden muhasebeleştirilmesi yöntemi hususunda bir yol haritası oluşturulmasını amaçlamaktadır. Çalışmada, uluslararası bir üretim işletmesinin nakit akış riskinden korunmak amacıyla gerçekleştirdiği faiz swap işleminin TFRS 9 kapsamında muhasebeleştirme süreci gösterilmektedir.

Dinç ve Atasel (2018), çalışmalarında BOBİ FRS kapsamında riskten korunma muhasebesi ile ilgili hükümleri inceleyerek örnek uygulamalar üzerinde muhasebeleştirme sürecini göstermişlerdir. Çalışma sonucunda BOBİ FRS kapsamında riskten korunma muhasebesi ile ilgili işletmelerin kullanabilecekleri bir hesap planı önerilmiş ve bu hesapların nasıl kullanılacağına dair örnekler ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Çakır ve Sabuncu (2016), TMS kapsamında riskten korunma amaçlı türev ürünlerin muhasebeleştirilmesini incelemişlerdir. Çalışmada, riskten korunma muhasebesinin uygulanması ile özkaynak hesap grubunda bazı yeni hesaplara ihtiyaç duyulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tuncay ve Cengiz (2016), TFRS 9 kapsamında riskten korunma amaçlı bir swap örneği üzerinden muhasebeleştirme, değerleme ve raporlama sürecini incelemişlerdir. Çalışmada ilgili muhasebe kayıtları standart hükümleri doğrultusunda gerçekleştirilmiş ve bilanço-gelir tablosuna etkileri gösterilmiştir.

İşseveroğlu (2014), BİST 100 endeksindeki firmaların finansal araçlarını TMS 39'a göre değerlemelerini ve raporlamalarını incelemiştir. Çalışma sonucunda bazı firmaların gerçeğe uygun değer ile finansal varlıklarını değerlediğini ve değerleme farklarının da özkaynaklarda raporladığını göstermiştir.

Çına Bal ve Öztürk (2013), yabancı para birimi ile bir maddi duran varlık alımı ile ilgili nakit akış riskinden korunmak amacıyla hazırlanan bir forward sözleşmesinin TMS 39 kapsamında muhasebeleştirilmesini ve değerleme ilkelerini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, forward sözleşmesinin TMS 39 standardına uygun olarak yapılan muhasebe kayıtları ve finansal durum tablosuna etkisi gösterilmektedir.

Ocakoğlu (2013), çalışmasında türev ürünlerin değerleme esasları ile finansal tablolara etkilerini ve muhasebeleştirilme sürecini incelemektedir. Çalışmada, KGK tarafından yayınlanan TMS 32, TMS 39, TFRS 7 ve TFRS 9 standartları kapsamında tüm türev ürünler ile ilgili muhasebe kayıtları örnek uygulamalar üzerinden gösterilmiştir.

Başçı (2003), vadeli işlem piyasası aracı olarak swapın işleyişi ve finansal piyasalardaki kullanımını incelemiştir. Çalışmada bir swap uygulaması gösterilerek sadece bankaların değil aynı zamanda kredi değeri düşük firmalar açısından da tercih edilmesi gereken bir araç olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Literatür genel olarak incelendiğinde TFRS 9 standardı kapsamında birçok finansal türev araçlar ile ilgili çalışmaların olduğu görülmektedir. Ancak, faiz oranı swap sözleşmelerinin ele alındığı çalışmalar ise az sayıda yer almaktadır. Faiz swapları ile ilgili yapılan çalışmalarda, genellikle faiz swapları ile birlikte diğer finansal türev araçlarının da muhasebeleştirilmesi TFRS 9 kapsamında ele alınmıştır. Bu çalışma, yeni hesapların kullanımı, gerçeğe uygun değerlerinin hesaplanması ve kayıt sistemi açısından önceki yapılan çalışmalar ile benzerlikler göstermektedir. Ancak, nakit akış riskinden korunma amaçlı faiz oranı swap sözleşmeleri ile ilgili Türkiye'de uygulama eksikliğinin bulunması ve Türkiye'de faiz swap işlemlerinin çoğunlukla bankalar tarafından yapılması nedeniyle bu çalışma, işletmeler tarafından da kullanımının artırılması ve kullanım alanının genişletilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu yüzden çalışmanın, faiz oranı swap sözleşmelerinin TFRS 9 kapsamında muhasebeleştirilmesi ve değerlemesi süreçlerinin örnek uygulama üzerinden incelenmesi açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3. FAİZ ORANI SWAP SÖZLEŞMELERİ

Faiz oranı swap sözleşmesi, basit tanımıyla gelecekteki faiz ödemelerinin belirli bir anapara tutarına dayalı olarak başka bir faiz ödemesi ile takas edildiği bir forward sözleşmesidir (Korkmaz, 2020: 77; Kıyılar, 1998: 84). Faiz oranı swap sözleşmeleri, bir bono/tahvil veya krediden gelecek tüm faiz ödemelerini değiştirmek için iki taraf arasında yapılan sözleşmeler şeklinde de tanımlanabilmektedir. İşletmeler, bankalar veya yatırımcılar arasında gerçekleştirilebilir. Swaplar, finansal türev ürün sözleşmelerinden biridir. Swapın değeri, iki faiz ödemesi akışının temelindeki değerden türetilmektedir (Jermann ve Yue, 2017: 1-2). Swaplar, bu hareketlerin swap piyasasının etkinliğini doğrudan etkilemesi nedeniyle faiz oranı hareketlerine bağlıdır. Bu nedenle faiz oranlarının niteliği hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. Faiz oranlarındaki dalgalanmaların açıklamaları ve nedenleri genellikle tartışmalara neden olmaktadır. Bunun nedenlerinden biri, faiz oranı değişikliklerini etkileyen faktörler hakkında yetersiz bilgi birikimidir. Diğer bir neden ise değişimleri etkileyen süreçlerin karmaşıklığıdır. Bu nedenle, tecrübeli uzmanların bile faiz oranlarındaki değişiklikleri tam olarak öngörmesi bir yana açıklamaları bile çok zor olabilmektedir (Prosic, 2015: 29). Swap çeşitleri arasındaki faiz oranı swap sözleşmelerini para swap sözleşmelerinden ayıran en temel farklılık, anaparanın takasa konu olmaması sadece faiz ödemelerinin karşılıklı şekilde değiştirilmesidir. Böylece risk sadece faiz ödemeleri ile sınırlı kalabilmektedir. Bu nedenle faiz oranı swap sözleşmeleri diğer türev ürünlere kıyasla daha fazla rağbet görmektedir (Başçı, 2003: 25).

Faiz oranı swap sözleşmelerinin temel olarak 5 çeşidi bulunmaktadır (Kızılkaya, 2016). Bunlar: (i) Sabit Faiz-Değişken Faiz Swapı, (ii) Değişken Faiz-Değişken Faiz Swapı, (iii) Vadeden Önce Son Verme Hakkı Veren Swaplar, (iv) Vadeli (forward) Swaplar, (v) Faiz Oranını Sonradan Belirleyen Swaplardır.

Faiz oranı swap işlemlerine genelde neden olan işlemler arasında, değişken faizli fon sağlayabilme becerisine karşın sabit faizli fon sağlamada karşılaşılan problemler, bazı piyasalardaki vadelerin kısa olması, işletmelerin farklı piyasalarda farklı kredi değerliliğine sahip olması ve piyasalardaki yapısal ve kurumsal farklılıklar sayılabilmektedir (Yılmaz ve Şahin, 2009: 395).

Faiz oranı swap sözleşmeleri, faiz oranlarındaki değişikliklere karşı riskten korunma (hedge) veya spekülatif amaçlar için kullanılabilmektedir (Arzova ve Şahin, 2021; Çıtak ve Kurt, 2020; Türmob, 2020).

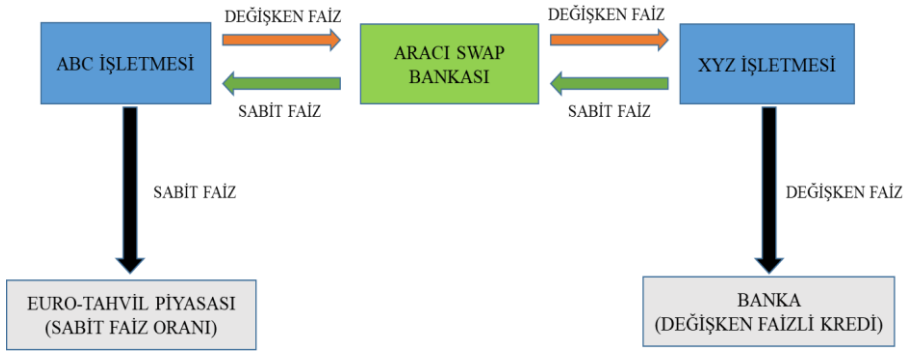
Olumsuz faiz oranı hareketlerinden korunmak veya sabit ve değişken oranlı borçlar arasında dengeyi sağlamak için faiz oranı swap sözleşmeleri kullanılabilir (Çıtak ve Kurt, 2020: 15). Faiz oranı swap sözleşmeleri, her iki tarafın da bir bankanın sunduğundan daha iyi borçlanma oranları elde ederek faiz ödemesi değişiminden yararlanmasını sağlar (Kurar ve Çetin, 2016: 409). Faiz oranı swap sözleşmeleri, banka gibi bir finansal aracı kurum tarafından da düzenlenebilir. Böylece karşı taraflar asla bir araya gelmez. Ancak, bir karşı tarafın temerrüde düşmesi durumunda, orijinal faiz ödemelerini karşılama yükümlülüğü asıl borçluda kalır. Ancak bu karşı taraf riski, takas bir finansal aracı kurum tarafından düzenlenirse azaltılabilir veya ortadan kaldırılabilir. Faiz oranı swap sözleşmeleri, işletmelerin diğer faiz oranı türevlerinden daha uzun bir süre korunmasına olanak tanır, ancak işletmelerin faiz oranlarındaki olumlu hareketlerden yararlanmasına izin vermez.

Varlık fiyatları, büyük ölçüde dalgalanabilir ve faiz oranı hareketinin yanı sıra siyasi ve ekonomik belirsizliklerden de güçlü bir şekilde etkilenebilir. Faiz oranı swap sözleşmelerini bu şekilde kâr amacı ile kullanan taraf spekülatif hareket edebilmektedir. Vadeli işlemler ile işlem yapan spekülatörler, kaldıraç etkisini kullanarak daha az sermaye ile daha fazla kazanç elde edebilmektedir. Ayrıca vadeli işlemler piyasasında spekülatörler sayesinde işlem hacimleri ve likidite artmaktadır (Leonard ve Srinivasan, 2016: 29).

3.1. Faiz Oranı Swap Sözleşmelerinin Genel İşleyişi

Genel olarak bir faiz oranı swap sözleşmesindeki iki taraf, sabit faiz oranlı ve değişken faiz oranlı alım satım yapmaktadır (Kawaller, 2007: 15). Faiz swap işlemi, bir tarafın değişken faiz oranı sunan menkul kıymetleriyle ilişkili riski korumaya alması, diğerinin ise daha muhafazakar bir varlık tutarken potansiyel kazançtan yararlanabilmesidir. Bu bir kazan-kazan stratejisidir, ancak aynı zamanda sıfır toplamlı bir oyundur. Bir tarafın takas yoluyla elde ettiği kazanç, diğer tarafın kaybına eşit olacaktır. Risk etkisiz hale getirilirken bir şekilde bir taraf biraz para kaybedecektir (Saunders, 1999: 58).

Faiz oranı swap sözleşmesinin genel işleyişi aşağıda şekil ile şematize edilmiştir:

Şekil 1. Faiz Oranı Swap Sözleşmelerinin Genel İşleyişi ve Faiz Ödemeleri

Yukarıdaki şekilde de görüleceği üzere, ABC ve XYZ işletmeleri piyasadan temin ettikleri farklı faiz oranlarını karşılıklı şekilde takas ederek fayda sağlamaya çalışmaktadır. Burda swap işlemi ile birlikte, ABC işletmesi sabit faizli ödemelerini değişken faiz ödemesine çevirirken XYZ işletmesi ise değişken faiz ödemelerini sabit faiz ödemesine çevirmektedir.

Swap işleminde tarafların farklı üstünlükleri ön plana çıkmaktadır. Örneğin kredi değerliliği yeterli olmayan bir işletme, piyasadan kredi temin edebilmek için piyasa faiz oranlarının rayicinin bir hayli üzerinde teklif alabilmektedir. Karşı tarafta ise piyasadan istediği şekilde uygun şartlarda kredi temin edebilen kredi değerliliği yüksek olan bir işletme bulunmaktadır.

Yukarıdaki şekilde verilen swap işleminin sonucunda taraflar ve aracı banka kazanç elde etmektedirler. Faiz oranı swap sözleşmelerinde nadiren de olsa bir aracı swap bankasının olmadığı durumlar da olabilmektedir. Bu durumda, şekildeki aracı swap bankası ortadan kalkmaktadır.

3.2. Faiz Oranı Swap Sözleşmelerinin TFRS 9 Kapsamında Muhasebeleştirilmesi

Faiz oranı swap sözleşmelerinin kullanım amaçları arasında riskten korunma ve spekülasyon yer almaktadır. Sözleşmeye taraf olan işletme veya finansal kuruluş, hangi amaçla bu swap işlemini yapıyorsa bu işlemler sonucunda oluşacak kâr veya zararın muhasebeleştirilmesi ve raporlanması da ona göre değişkenlik gösterecektir.

Gelecekteki nakit akışlarındaki dalgalanmalar; faiz oranlarındaki, döviz kurlarındaki, hisse senedi fiyatlarındaki veya emtia fiyatlarındaki değişikliklerden kaynaklanabilir. Bir nakit akışının riske karşı korunması, muhasebeleştirilen borçla ilgili riskin etkilerinden kaynaklanan değişikliklere maruz kalmaya karşı korunmasını ifade eder. Riskten korunma, bir varlığın gerçeğe uygun değerinin (GUD) veya nakit akışlarının değişkenliğini dengelemek amacıyla yapılabilmektedir. Riskten korunma aracı ile finansal riskten korunan kalemin gerçeğe uygun değerindeki değişikliklerin aynı finansal durum tablosu içinde ayarlanması, riskten korunma muhasebesi olarak adlandırılır. Daha doğrusu, riskten korunma muhasebesi, takas işlemine ilişkin kâr/zararı, korunan kalemle ilgili kâr/zarar ile düzeltir (Arzova ve Şahin, 2021; Koçak Şen ve Sözbilir, 2019; Tuncay ve Cengiz, 2016).

Gerçeğe uygun değer riskinden korunmak için riskten korunan kalemin bu değişikliklerin sonucunda oluşan kâr veya zararlar değerleme tarihinde gelir tablosunda raporlanır. Böylece,

swap işleminin bir tarafı kazancını, diğer taraf ise kaybını aynı dönemde raporladığından dengelenme sağlanmış olacaktır. Finansal riskten korunan kalemin defter değeri, korunan riske atfedilebilen gerçeğe uygun değer değişiklikleri için düzeltilir ve bu gerçeğe uygun değer değişiklikleri gelir tablosunda muhasebeleştirilir (Koçak Şen ve Sözbilir, 2019; Tuncay ve Cengiz, 2016).

Riskten korunma muhasebesinin yeterliliği için aşağıdaki koşulların sağlanması gerekmektedir (Babaoğlu ve Öztürk, 2020: 383; Prosic, 2015: 35):

- Önceden belirlenmiş ve belgelenmiş riskten korunma ilişkisi bulunmalıdır.
- Açıkça tanımlanmış bir hedge riski bulunmalıdır.
- Korunma aracının belirlenmiş riskten korunma konusunu dengelemede oldukça etkili olması beklenmektedir.
- Riskten korunma konusu kalemin korunulan finansal risk ile ilişkilendirilebilen gerçeğe uygun değeri ve nakit akışları ile riskten korunma aracının gerçeğe uygun değerinin güvenilir bir şekilde ölçülebilir olması gerekmektedir.

Finansal türev ürünler ile ilgili TMS 39 ve TFRS 9 standartlarında yer alan düzenlemeler bazı farklılıklar göstermektedir. Çalışmanın da konusunu oluşturan ilgili türev ürünün sınıflandırılması, ilk kez kayda alınması, değerlemesi ve raporlaması konularında ortaya çıkan standartlar arasındaki farklılıkların karşılaştırılmalı olarak gösterimi aşağıdaki tabloda özetlenmektedir.

Tablo 1. TMS 39 ve TFRS 9 Standartlarındaki Düzenlemelere İlişkin Karşılaştırma Tablosu

SINIFLANDIRMA ESASLARI		
	TMS 39	***TFRS 9***
1	Gerçeğe Uygun Değer Farkı Kâr/Zarara Yansıtılan Finansal Varlıklar	Gerçeğe Uygun Değer Farkı Kâr/Zarara Yansıtılan Finansal Varlıklar
2	Vadeye Kadar Elde Tutulacak Finansal Varlıklar	Gerçeğe Uygun Değer Farkı Diğer Kapsamlı Gelire Yansıtılan Finansal Varlıklar
3	Satışa Hazır Finansal Varlıklar	İtfa Edilmiş Maliyeti Üzerinden Değerlenen Finansal Varlıklar
İLK KEZ MUHASEBELEŞTİRME ESASLARI		
1	Gerçeğe Uygun Değerle Değerlenerek Muhasebeleştirilir.	Gerçeğe Uygun Değerle Değerlenerek Muhasebeleştirilir.
SONRAKİ DÖNEMLERDE DEĞERLEME ESASLARI		
1	Gerçeğe Uygun Değer Farkı Kâr/Zarara Yansıtılan Finansal Varlıklar Gerçeğe Uygun Değerle Değerlenir	Gerçeğe Uygun Değer Farkı Kâr/Zarara Yansıtılan Finansal Varlıklar Sonraki Dönemlerde de Gerçeğe Uygun Değeri Üzerinden Değerlenir.
2	Vadeye Kadar Elde Tutulacak Finansal Varlıklar İtfa Edilmiş Maliyet Değeriyle Değerlenir	Gerçeğe Uygun Değer Farkı Diğer Kapsamlı Gelire Yansıtılan Finansal Varlıklar Sonraki Dönemlerde de Gerçeğe Uygun Değeri Üzerinden Değerlenir
3	Satışa Hazır Finansal Varlıklar Gerçeğe Uygun Değerle Değerlenir.	İtfa Edilmiş Maliyeti Üzerinden Değerlenen Finansal Varlıklar Sonraki Dönemlerde de İtfa Edilmiş Maliyet Değeri Üzerinden Değerlenir.
FAİZ VE KUR FARKLARININ DURUMU		
1	GUD Farkı K/Z'a Yansıtılan Finansal varlıklarda Kur Farkından Doğan Kâr Veya Zarar Faiz İle Ayrıştırılmadan Kâr/Zarara Yansıtılmaktadır	Gerçeğe Uygun Değer Farkı Kâr/Zarara Yansıtılan Finansal Varlıklarda Alım Satım Amaçlı Elde Tutulanlarda Kur Farkından Doğan Kâr veya Zarar

		Faiz İle Ayrıştırmaya Tabi Tutulmadan Doğrudan Kâr/Zarara Yansıtılmaktadır.
2	Vadeye Kadar Elde Tutulacak Finansal Varlıklarda Kur Farkından Doğan Kâr veya Zarar Faiz İle Ayrıştırılmadan Kâr/Zarara Yansıtılmaktadır	İtfa Edilmiş Maliyeti Üzerinden Değerlenen Finansal Varlıklarda Faizlere İlişkin Olanlar Kâr/Zarara; Piyasa Fiyatlarının Değişmesinden Kaynaklanan Kısımlar ise Özkaynaklarda Finansal Varlıklar Değerleme Farkı Olarak Kaydedilir.
3	Satışa Hazır Finansal Varlıklarda Faizlere İlişkin Olanlar Kâr/Zarara; Piyasa Fiyatlarının Değişmesinden Kaynaklanan Kısımlar ise Özkaynaklarda Finansal Varlıklar Değerleme Farkı Olarak Kaydedilir.	
DEĞERLEME FARKLARININ DURUMU		
1	Gerçeğe Uygun Değer Farkı Kâr/Zarara Yansıtılan Finansal Varlıkların Değerlemesi Sonucu Ortaya Çıkan Farklar Gelir Tablosunda Kâr/Zarara Yansıtılmaktadır.	Gerçeğe Uygun Değer Farkı Kâr/Zarara Yansıtılan Finansal Varlıkların Değerlemesi Sonucu Ortaya Çıkan Farklar Gelir Tablosunda Kâr/Zarara Yansıtılmaktadır
2	Vadeye Kadar Elde Tutulacak Finansal Varlıkların Değerlemesi Sonucu Ortaya Çıkan Farklar Gelir Tablosunda Kâr/Zarara Yansıtılmaktadır	Gerçeğe Uygun Değer Farkı Diğer Kapsamlı Gelire Yansıtılan Finansal Varlıkların Değerlemesi Sonucu Ortaya Çıkan Farklar Özkaynaklarda Finansal Varlıklar Değerleme Farkları Hesabında İzlenmektedir
3	Satışa Hazır Finansal Varlıkların Değerlemesi Sonucu Ortaya Çıkan Farklar Özkaynaklarda Finansal Varlıklar Değerleme Farkları Hesabında Gösterilmektedir.	İtfa Edilmiş Maliyet Değeri İle Değerlenen Finansal Varlıkların Değerlemesi Sonucu Ortaya Çıkan Farklar Gelir Tablosunda Kâr/Zarara Yansıtılmaktadır.

Kaynak: Özulucan vd. 2017, 246-247.

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere, TMS 39 ve TFRS 9 kapsamında finansal varlıklar edinme ve elde tutulma nedenlerine göre sınıflandırılmaktadır. Her iki standartta da ilk kez muhasebeleştirme esasları aynı olup finansal varlıklar gerçeğe uygun değerleri ile değerlenerek muhasebeleştirilmektedir (Kaldırım ve Selvi, 2021: 29-30). Sonraki dönemlerde değerleme esaslarında ise gerçeğe uygun değerle değerlenen ve alım satım amacıyla elde tutulan finansal varlıklar ile satışa hazır finansal varlıklar, gerçeğe uygun değerle değerlenirken; vadeye kadar elde tutulacak finansal varlıklar ve itfa edilmiş maliyet değeriyle ölçülen finansal varlıklar itfa edilmiş maliyet değeriyle değerlenmektedir. TMS 39'da gerçeğe uygun değer farkı kâr/zarara yansıtılan finansal varlıklar ve vadeye kadar elde tutulacak finansal varlıkların değerlemesinden ortaya çıkan değerleme farkları gelir tablosuna kâr/zarar şeklinde kaydedilirken, satışa hazır finansal varlıklara ilişkin ortaya çıkan farklar ise finansal durum tablosu ile ilişkilendirilerek özkaynaklarda finansal varlıklar değerleme farkları olarak kaydedilmektedir. TFRS 9'da ise alım satım amacıyla elde tutulan ve gerçeğe uygun değerle değerlenen finansal varlıklar ile itfa edilmiş maliyetle değerlenen finansal varlıklara ilişkin ortaya çıkan değerleme farkları gelir tablosuna kâr/zarar şeklinde kaydedilirken, gerçeğe uygun değer farkı diğer kapsamlı gelire yansıtılan finansal varlıklara ilişkin ortaya çıkan değerleme farkları finansal durum tablosu ile ilişkilendirilerek özkaynaklarda finansal varlıklar değerleme farkları olarak kaydedilmektedir (Özulucan vd., 2017: 247; Telci, 2021).

4. METODOLOJİ

4.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Çalışma ile, özellikle nakit akış riskinden korunmak amaçlı faiz oranı swap sözleşmelerinin muhasebeleştirilme yöntemi ve esasları hakkında TFRS 9 hükümlerine göre örnek bir uygulama üzerinde inceleme yapılarak işletmelere bir yol haritası oluşturulması ve literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda bir işletmenin faiz oranı swap işlemine ilişkin örnek bir uygulamaya yer verilmiştir.

4.2. Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan örnek olay yöntemi kullanılmıştır. Sosyal bilimler alanında sıkça kullanılan örnek olay yönteminde, bir olayı veya işlemi oluşturan tüm detayları ranımlamak ve incelemek, ilgili olayın belirli bir durumuna yoğunlaşarak genele ulaşabilmek amaçlanmaktadır. Bu yöntem, bütünsel betimleme ve açıklamaya odaklanarak bilimsel sorulara yanıt aramada kullanılan ayırt edici bir yaklaşım olarak görülmektedir (Deveci ve Deveci, 2018: 127-128).

Örnek olay çalışmasında ayrıntılı olarak ele alınan özel bir örnek ile genele ulaşılmaktadır. Araştırma konusunun merkezini oluşturan örnek olay gerçek ya da senaryoya dayalı hayali bir varlık ya da olay olabilir. Bu çalışmada, finansal türev ürünlerden olan faiz oranı swap sözleşmelerinin nakit akışı riskinden korunma amacıyla TFRS 9 kapsamında muhasebeleştirilmesine yönelik bir örnek uygulama gösterilmektedir.

5. UYGULAMA

BRS Sanayi ve Ticaret AŞ. 31 Aralık 2014 tarihinde 100 milyon TL nominal değerli, 5 yıl vadeli, yıllık kupon ödemeli, TRLibor+%3 faiz oranlı bir tahvil ihraç etmiştir. İşletme, nakit akışını riskten korumak amacıyla ve değişken faiz oranlarındaki artış riskinden kaçınabilmek için tahvil faiz kupon ödemelerindeki oranı %18'e sabitlemek istemektedir. Tahvil ihracı ile aynı tarihte yine aynı tutarda bir faiz oranı swap sözleşmesi imzalamıştır. Swap sözleşmesine istinaden, BRS işletmesi, X Bankasından 100 milyon TL nominal tutar üzerinden TRLibor (yıllık) faiz tahsil edecek ve karşılığında X Bankasına %15 sabit faiz ödemesi yapacaktır. Aşağıdaki şekil-2'de swap sözleşmesine taraf olanlar ve ödenecek faiz oranları şematize edilmektedir.

Şekil 2. Örnek Faiz Oranı Swap Sözleşmesinin İşleyişi ve Faiz Ödemeleri

5.1. Swap Sözleşmesi ile Kurulan Riskten Korunma İlişkisinin Dökümantasyonu

TFRS 9'un dökümantasyon gerekliliklerinin niteliği, TMS 39'daki hükümlerden çok farklı değildir. Riskten korunma ilişkisinin başlangıcında resmî tanımlama ve dökümantasyon mevcut olmalıdır. Sonuç olarak, dökümantasyon bakış açısından, riskten korunma muhasebesini başlatmak için idari çalışmalar yoğun şekilde yapılmalıdır (Koçak Şen ve Sözbilir, 2019; Tuncay ve Cengiz, 2016).

Riskten korunma ilişkisinin dökümantasyonu, riskten korunma işlemini açıklayan bir belgedir. "Riskten korunma dökümantasyonu" terimi TFRS'de tam olarak tanımlanmamış olsa da, TFRS 9 paragraf 6.4.1'de belgelere nelerin yazılması gerektiği belirtilmiştir. Bunlar:

- Risk yönetiminin konusu,
- Risk yönetimi hedefi ve stratejisi,
- Riskten korunma aracı,
- Hedge edilen kalem,
- Korunulan risk,
- Riskten korunma türü,
- Hedge etkinliği değerlendirmesidir.

Aşağıdaki tablo 2'de örnek uygulamada belirtilen riskten korunma ilişkisinin dökümantasyonu gösterilmektedir.

Tablo 2. Swap Sözleşmesi ile Kurulan Riskten Korunma İlişkisinin Dökümantasyonu

Risk Yönetiminin Konusu ve Stratejisi	• Bu korunmanın amacı şirketin TL cinsinden ödediği tahvil kuponlarına ilişkin ödemelerin nakit akışlarının değişkenliğini ortadan kaldırmaktır. • BRS İşletmesinin ihraç etmiş olduğu tahvillerin TRLibor'a ilişkin nakit çıkışını %15'e sabitlemek. • Değişken faiz oranı riskinden korunmak amacıyla değişken faizi sabit oranlı faize çevirmek amaçlanmaktadır. Piyasadan sabit faizli oran bulmakta zorlanan işletme, faiz oranı swap sözleşmesi imzalayarak net borcunu sabit faizli hale getirebilmektedir.
Riskten Korunma Türü	• Nakit Akış Riskine Karşı Koruma
Korunulan Risk	• Faiz Oranı Riski
Riskten Korunma Aracı	• Faiz Oranı Swap Sözleşmesi
Riskten Korunan Kalem	• 5 Yıllık değişken faizli tahvilin nakit çıkışı
Hedge Etkinliğinin Değerlendirilmesi	• Muhtemel riskten korunma etkinliği testi, riskten korunma kaleminin gerçeğe uygun değerindeki veya nakit akışlarındaki değişikliklerin, riskten korunan kalemin gerçeğe uygun değerindeki veya nakit akışlarındaki değişiklikleri dengelemede oldukça etkili olup olmayacağının ileriye dönük bir değerlendirmesidir. • Kritik Koşullar Metodu: Bu niteliksel yöntem, her iki unsurun da belirli kriterleri karşılaması koşuluyla, korunma aracı ile korunan kalemin temel koşullarının karşılaştırılmasını içerir. Testler, bir unsurun nakit akışlarındaki değişikliklerin diğerindeki zıt değişikliklerle dengelenip dengelenmediğini gösterecektir. • Tarafların kredi riski düşükse, riskten korunmanın etkinliğinin yüksek olduğu kabul edilir. Riskten korunma aracı için karşı tarafın kredi riski sürekli izlenir.

5.2. Faiz Oranı Swap Sözleşmesinin Gerçeğe Uygun Değerlerinin Hesaplanması

Bir faiz oranı swap sözleşmesinin gerçeğe uygun değeri, her iki taraftaki (yani alıcı ve ödeme tarafları) gelecekteki nakit akışlarının belirlenmesi ve bu nakit akışlarının uygun bir iskonto faktörü eğrisi kullanılarak iskonto edilmesi yoluyla hesaplanır. Swap sözleşmesinin netleşme tutarı, gerçeğe uygun değeri ve gerçeğe uygun değerindeki değişim aşağıdaki tablo.3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Swap Sözleşmesinin Gerçeğe Uygun Değeri ve Kümülatif Değişim

Bilanço Tarihi	TRLibor (yıllık) %	Tahvil Faiz Oranı (TRLibor+3%)	Swap Faiz Oranı %	Tahvil Kupon Ödemesi (TL)	Swap Bankasından Elde Edilen Tahsilat (TL)	Swap Sözleşmesinin Netleşme Tutarı (TL)	Swap Sözleşmesinin Gerçeğe Uygun Değeri	Swap Sözleşmesinin Gerçeğe Uygun Değerindeki Değişim
31.12.2014								
31.12.2015	10,02	13,02	15,00	13.020.000	10.020.000	4.980.000	15.120.000	15.120.000
31.12.2016	11,74	14,74	15,00	14.740.000	11.740.000	3.260.000	4.140.000	-10.980.000
31.12.2017	11,18	14,18	15,00	14.180.000	11.180.000	3.820.000	2.520.000	-1.620.000
31.12.2018	15,28	18,28	15,00	18.280.000	15.280.000	-280.000	-1.080.000	-3.600.000
31.12.2019	24,58	27,58	15,00	27.580.000	24.580.000	-9.580.000	0	1.080.000

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere 31.12.2014 tarihinde ihraç edilen tahvilin ilk kupon ödemesi 31.12.2015 tarihinde yapılacaktır. Buna göre, 31.12.2014 tarihinde TRLibor yıllık faizi %10,02 şeklinde oluşmuştur. Tahvil faiz ödemesi aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

Tahvil Faizi =Nominal Tutar * [TRLibor (yıllık)+%3] = 100.000.000* (%10,02+%3) = 13.020.000 TL

BRS İşletmesinin Swap Bankasına yapacağı ödeme %15 sabit faiz oranı üzerinden hesaplanmış olup her yıl 15.000.000 TL (100.000.000 TL x %15) şeklinde gerçekleşmektedir. Buna karşılık, Swap Bankası ise BRS İşletmesine ilgili yıl için oluşan TRLibor yıllık faiz üzerinden ödeme yapacaktır. Buna göre, BRS İşletmesinin Swap Bankasından elde edeceği tahsilat 10.020.000 TL (100.000.000 TL x %10,02) olacaktır. Böylece, swap sözleşmesinin netleşme tutarı aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

Swap sözleşmesi netleşme tutarı = 15.000.000 TL – 10.020.000 TL= 4.980.000 TL

31.12.2015 tarihinde TRLibor yıllık faizi %11,74 şeklinde oluşmuştur. Tahvil faiz ödemesi aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

Tahvil Faizi =Nominal Tutar * [TRLibor (yıllık)+%3] = 100.000.000* (%11,74+%3) = 14.740.000 TL

BRS İşletmesinin Swap Bankasına ödeyeceği ödeme %15 sabit faiz oranı üzerinden hesaplanan 15.000.000 TL'dir. Buna karşılık, Swap Bankası ise BRS İşletmesine ilgili yıl için oluşan TRLibor yıllık faiz üzerinden ödeme yapacaktır. Buna göre, BRS İşletmesinin Swap Bankasından elde edeceği tahsilat 11.740.000 TL (100.000.000 TL x %11,74) olacaktır. Böylece, swap sözleşmesinin netleşme tutarı aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

Swap sözleşmesi netleşme tutarı = 15.000.000 TL – 11.740.000 TL= 3.260.000 TL

31.12.2016 tarihinde TRLibor yıllık faizi %11,18 şeklinde oluşmuştur. Tahvil faiz ödemesi aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

Tahvil Faizi =Nominal Tutar * [TRLibor (yıllık)+%3] = 100.000.000* (%11,18+%3) = 14.180.000 TL

BRS İşletmesinin Swap Bankasına ödeyeceği ödeme %15 sabit faiz oranı üzerinden hesaplanan 15.000.000 TL'dir. Buna karşılık, Swap Bankası ise BRS İşletmesine ilgili yıl için oluşan TRLibor yıllık faiz üzerinden ödeme yapacaktır. Buna göre, BRS İşletmesinin Swap Bankasından elde edeceği tahsilat 11.180.000 TL (100.000.000 TL x %11,18) olacaktır. Böylece, swap sözleşmesinin netleşme tutarı aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

Swap sözleşmesi netleşme tutarı = 15.000.000 TL – 11.180.000 TL= 3.820.000 TL

31.12.2017 tarihinde TRLibor yıllık faizi %15,28 şeklinde oluşmuştur. Tahvil faiz ödemesi aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

Tahvil Faizi =Nominal Tutar * [TRLibor (yıllık)+%3] = 100.000.000* (%15,28+%3) = 18.280.000 TL

BRS İşletmesinin Swap Bankasına ödeyeceği ödeme %15 sabit faiz oranı üzerinden hesaplanan 15.000.000 TL'dir. Buna karşılık, Swap Bankası ise BRS İşletmesine ilgili yıl için oluşan TRLibor yıllık faiz üzerinden ödeme yapacaktır. Buna göre, BRS İşletmesinin Swap Bankasından elde edeceği tahsilat 15.280.000 TL (100.000.000 TL x %15,28) olacaktır. Böylece, swap sözleşmesinin netleşme tutarı aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

Swap sözleşmesi netleşme tutarı = 15.000.000 TL – 15.280.000 TL= -280.000 TL

31.12.2018 tarihinde TRLibor yıllık faizi %24,58 şeklinde oluşmuştur. Tahvil faiz ödemesi aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

Tahvil Faizi =Nominal Tutar * [TRLibor (yıllık)+%3] = 100.000.000* (%24,58+%3) = 27.580.000 TL

BRS İşletmesinin Swap Bankasına ödeyeceği ödeme %15 sabit faiz oranı üzerinden hesaplanan 15.000.000 TL'dir. Buna karşılık, Swap Bankası ise BRS İşletmesine ilgili yıl için oluşan TRLibor yıllık faiz üzerinden ödeme yapacaktır. Buna göre, BRS İşletmesinin Swap Bankasından elde edeceği tahsilat 24.580.000 TL (100.000.000 TL x %24,58) olacaktır. Böylece, swap sözleşmesinin netleşme tutarı aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

Swap sözleşmesi netleşme tutarı = 15.000.000 TL – 24.580.000 TL= -9.580.000 TL

5.3. Örnek Uygulamaya İlişkin Muhasebe Kayıtları

TFRS 9: Finansal Araçlar Standartı kapsamında türev ürünlerde meydana gelen değişimlerin korunmada etkin olan kısmı özkaynaklarda, etkin olmayan kısmı ise gelir tablosu hesaplarında gösterilmelidir. BRS İşletmesi, geçmişe yönelik etkinlik testlerini rasyo analizi metodunu kullanarak yapmaktadır. Bu yöntem ile örnek işletmenin nakit akış riskinden koruma amaçlı düzenlenen swap işleminin davranışları analiz edilerek korunma aracı ile riskten korunan kalemi aynı olduğundan swap sözleşmesinin gerçeğe uygun değeri ile tahvilin gerçeğe uygun değerlerinin yıllık değişimleri aynıdır.

Örnek uygulamaya ilişkin muhasebe kayıtları, Kamu Gözetimi Kurumu'nun yayınladığı 2018 tarihli "Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı"na göre gerçekleştirilmiştir.

2014 yılı kayıtları:

Buna göre, BRS İşletmesinin 31.12.2014 tarihinde ihraç etmiş olduğu 100.000.000 TL'lik tahvilin muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir.

31.12.2014		
102 BANKALAR HESABI	100.000.000	
405 ÇIKARILMIŞ TAHVİL VE DİĞER BORÇLANMA ARAÇLARI		100.000.000
Tahvil İhraç Kaydı		

Yukarıdaki yevmiye kaydında, BRS İşletmesinin finansman ihtiyacı nedeniyle ihraç etmiş olduğu 100.000.000 TL'lik tahvilin ihraç kaydı yapılmıştır. Buna göre, 102 Bankalar hesabına borç kaydedilir ve karşılığında 405 çıkarılmış tahvil ve diğer borçlanma araçları hesabına alacak kaydedilir.

31.12.2014		
97X RİSKTEN KORUNMA AMAÇLI TÜREV FİNANSAL ARAÇLAR HS. BORÇLU	100.000.000	
97X RİSKTEN KORUNMA AMAÇLI TÜREV FİNANSAL ARAÇLAR HS. ALACAKLI		100.000.000
Nazım Hesap Kaydı		

Faiz swap sözleşmesi nominal tutar üzerinden yapıldığından ve vade sonunda bir borç-alacak ilişkisi doğurmadığından dolayı swap sözleşmesinin tutarı yukarıda gösterilen yevmiye kaydında nazım hesaplara kaydedilmiştir. Ayrıca, başlangıçta swap sözleşmesinin gerçeğe uygun değeri sıfır olduğu için 2014 yılı için yevmiye kaydı yapılmamıştır.

2015 yılı kayıtları:

BRS İşletmesinin 31.12.2015 tarihinde yapacağı yevmiye kayıtları aşağıdaki gibidir.

31.12.2015		
780 FİNANSMAN GİDERLERİ HESABI	13.020.000	
102 BANKALAR HESABI		13.020.000
Tahvil Kupon Ödemesi Kaydı		

Yukarıdaki yevmiye kaydı, tahvil kupon ödemesinin kaydını göstermektedir. 31.12.2015 tarihinde 13.020.000 TL faiz ödemesi yapılacaktır. Bu nedenle, 780 Finansman Giderleri hesabına borç ve 102 Bankalar hesabına ise alacak kaydedilir.

31.12.2015		
119 TÜREV FİNANSAL VARLIKLAR HS.	15.120.000	
561 NAKİT AKIŞ RİSKİNDEN KORUNMA KAZANÇLARI (KAYIPLARI) HESABI		15.120.000
Swap Sözleşmesinin Gerçeğe Uygun Değer Değişimi		

Yukarıdaki yevmiye kaydında ise swap sözleşmesinin gerçeğe uygun değerindeki değişim kaydı gösterilmektedir. Swapın gerçeğe uygun değerindeki değişim 15.120.000 TL şeklinde gerçekleşmiş ve bu değişim tutarı, nakit akış riskinden korunma nedeniyle gerçekleştiği ve artış yönlü olduğu için özkaynaklarda 561 Nakit Akış Riskinden Korunma Kazançları (Kayıpları) hesabına alacak kaydedilmiştir. Swap sözleşmesinin gerçeğe uygun değeri ise finansal durum tablosunda varlıklar sınıfında yer almaktadır. Bu yüzden, 119 Türev Finansal Varlıklar hesabına borç kaydedilmiştir.

31.12.2015		
780 FİNANSMAN GİDERLERİ HESABI	4.980.000	
102 BANKALAR HESABI		4.980.000
Swap Netleşme Tutarı Kaydı		

Yukarıdaki yevmiye maddesinde ise swap sözleşmesinin tarafları arasındaki ödenecek ve tahsil edilecek faiz tutarları netleştirilir. Bu kayıtta, BRS İşletmesi Swap Bankasına nette 4.980.000 TL ödeme yapmıştır. Bu yüzden, 780 Finansman Giderleri hesabına borç, 102 Bankalar hesabına ise alacak kaydedilir.

2016 yılı kayıtları:

BRS İşletmesinin 31.12.2016 tarihinde yapacağı yevmiye kayıtları aşağıdaki gibidir.

31.12.2016		
780 FİNANSMAN GİDERLERİ HESABI	14.740.000	
102 BANKALAR HESABI		14.740.000
Tahvil Kupon Ödemesi Kaydı		

Yukarıdaki yevmiye maddesi, tahvil kupon ödemesinin kaydını göstermektedir. 31.12.2016 tarihinde 14.740.000 TL faiz ödemesi yapılacaktır. Bu nedenle, 780 Finansman Giderleri hesabına borç ve 102 Bankalar hesabına ise alacak kaydedilir.

31.12.2016		
561 NAKİT AKIŞ RİSKİNDEN KORUNMA KAZANÇLARI (KAYIPLARI) HESABI	10.980.000	
309 TÜREV ARAÇLARDAN BORÇLAR HS.		10.980.000
Swap Sözleşmesinin Gerçeğe Uygun Değer Değişimi		

Yukarıdaki yevmiye maddesinde ise swap sözleşmesinin gerçeğe uygun değerindeki değişim kaydı gösterilmektedir. Swapın gerçeğe uygun değerindeki değişim 10.980.000 TL şeklinde gerçekleşmiş ve bu değişim tutarı, nakit akış riskinden korunma nedeniyle gerçekleştiği ve azalış yönlü olduğu için özkaynaklarda 561 Nakit Akış Riskinden Korunma Kayıpları hesabına borç kaydedilmiştir. Swap sözleşmesinin gerçeğe uygun değeri ise 309 Türev Araçlardan Borçlar hesabına alacak kaydedilir.

31.12.2016		
780 FİNANSMAN GİDERLERİ HESABI	3.260.000	
102 BANKALAR HESABI		3.260.000
Swap Netleşme Tutarı Kaydı		

Yukarıdaki yevmiye maddesinde ise swap sözleşmesinin tarafları arasındaki ödenecek ve tahsil edilecek faiz tutarları netleştirilir. Bu kayıtta, BRS İşletmesi Swap Bankasına nette 3.260.000 TL ödeme yapmıştır. Bu yüzden, 780 Finansman Giderleri hesabına borç, 102 Bankalar hesabına ise alacak kaydedilir.

2017 yılı kayıtları:

BRS İşletmesinin 31.12.2017 tarihinde yapacağı yevmiye kayıtları aşağıdaki gibidir.

31.12.2017		
780 FİNANSMAN GİDERLERİ HESABI	14.180.000	
102 BANKALAR HESABI		14.180.000
Tahvil Kupon Odemesi Kaydı		

Yukarıdaki yevmiye maddesi, tahvil kupon ödemesinin kaydını göstermektedir. 31.12.2017 tarihinde 14.180.000 TL faiz ödemesi yapılacaktır. Bu nedenle, 780 Finansman Giderleri hesabına borç ve 102 Bankalar hesabına ise alacak kaydedilir.

31.12.2017		
561 NAKİT AKIŞ RİSKİNDEN KORUNMA KAZANÇLARI (KAYIPLARI) HESABI	1.620.000	
309 TÜREV ARAÇLARDAN BORÇLAR HS.		1.620.000
Swap Sözleşmesinin Gerçeğe Uygun Değer Değişimi		

Yukarıdaki yevmiye maddesinde ise swap sözleşmesinin gerçeğe uygun değerindeki değişim kaydı gösterilmektedir. Swapın gerçeğe uygun değerindeki değişim 1.620.000 TL şeklinde gerçekleşmiş ve bu değişim tutarı, nakit akış riskinden korunma nedeniyle gerçekleştiği ve azalış yönlü olduğu için özkaynaklarda 561 Nakit Akış Riskinden Korunma Kayıpları hesabına borç kaydedilmiştir. Swap sözleşmesinin gerçeğe uygun değeri ise 309 Türev Araçlardan Borçlar hesabına alacak kaydedilir.

31.12.2017		
780 FİNANSMAN GİDERLERİ HESABI	3.820.000	
102 BANKALAR HESABI		3.820.000
Swap Netleşme Tutarı Kaydı		

Yukarıdaki yevmiye maddesinde ise swap sözleşmesinin tarafları arasındaki ödenecek ve tahsil edilecek faiz tutarları netleştirilir. Bu kayıtta, BRS İşletmesi Swap Bankasına nette 3.820.000 TL ödeme yapmıştır. Bu yüzden, 780 Finansman Giderleri hesabına borç, 102 Bankalar hesabına ise alacak kaydedilir.

2018 yılı kayıtları:

BRS İşletmesinin 31.12.2018 tarihinde yapacağı yevmiye kayıtları aşağıdaki gibidir.

31.12.2018		
780 FİNANSMAN GİDERLERİ HESABI	18.280.000	
102 BANKALAR HESABI		18.280.000
Tahvil Kupon Ödemesi Kaydı		

Yukarıdaki yevmiye maddesi, tahvil kupon ödemesinin kaydını göstermektedir. 31.12.2018 tarihinde 18.280.000 TL faiz ödemesi yapılacaktır. Bu nedenle, 780 Finansman Giderleri hesabına borç ve 102 Bankalar hesabına ise alacak kaydedilir.

31.12.2018		
561 NAKİT AKIŞ RİSKİNDEN KORUNMA KAZANÇLARI (KAYIPLARI) HESABI	3.600.000	
309 TÜREV ARAÇLARDAN BORÇLAR HS.		3.600.000
Swap Sözleşmesinin Gerçeğe Uygun Değer Değişimi		

Yukarıdaki yevmiye maddesinde ise swap sözleşmesinin gerçeğe uygun değerindeki değişim kaydı gösterilmektedir. Swapın gerçeğe uygun değerindeki değişim 3.600.000 TL şeklinde gerçekleşmiş ve bu değişim tutarı, nakit akış riskinden korunma nedeniyle gerçekleştiği ve azalış yönlü olduğu için özkaynaklarda 561 Nakit Akış Riskinden Korunma Kayıpları hesabına borç kaydedilmiştir. Swap sözleşmesinin gerçeğe uygun değeri ise 309 Türev Araçlardan Borçlar hesabına alacak kaydedilir.

31.12.2018		
102 BANKALAR HESABI	280.000	
649 DİĞER FAALİYETLERDEN ÇEŞİTLİ GELİR VE KAZANÇLAR HESABI		280.000
Swap Netleşme Tutarı Kaydı		

Yukarıdaki yevmiye maddesinde ise swap sözleşmesinin tarafları arasındaki ödenecek ve tahsil edilecek faiz tutarları netleştirilir. Bu kayıtta, BRS İşletmesi Swap Bankasından nette 280.000 TL tahsilat yapmıştır. Bu yüzden, 102 Bankalar Hesabına borç, 649 hesaba ise alacak kaydedilmiştir.

2019 yılı kayıtları:

BRS İşletmesinin 31.12.2019 tarihinde yapacağı yevmiye kayıtları aşağıdaki gibidir.

31.12.2019		
405 ÇIKARILMIŞ TAHVİL VE DİĞER BORÇLANMA ARAÇLARI HESABI	100.000.000	
102 BANKALAR HESABI		100.000.000
Tahvil İtfa Kaydı		

Yukarıdaki kayıtta tahvilin vadesi dolduğu için anapara tutarı ödenerek itfa kaydı gerçekleştirilmiştir.

31.12.2019		
780 FİNANSMAN GİDERLERİ HESABI	27.580.000	
102 BANKALAR HESABI		27.580.000
Tahvil Kupon Odemesi Kaydı		

Yukarıdaki yevmiye maddesinde ise tahvil kupon ödemesinin kaydı gösterilmektedir. 31.12.2019 tarihinde 27.580.000 TL faiz ödemesi yapılacaktır. Bu nedenle, 780 Finansman Giderleri hesabına borç ve 102 Bankalar hesabına ise alacak kaydedilir.

31.12.2019		
119 TÜREV FİNANSAL VARLIKLAR HS.	1.080.000	
561 NAKİT AKIŞ RİSKİNDEN KORUNMA KAZANÇLARI (KAYIPLARI) HESABI		1.080.000
Swap Sözleşmesinin Gerçeğe Uygun Değer Değişimi		

Yukarıdaki yevmiye maddesinde ise swap sözleşmesinin gerçeğe uygun değerindeki değişim kaydı gösterilmektedir. Swapın gerçeğe uygun değerindeki değişim 1.080.000 TL şeklinde gerçekleşmiş ve bu değişim tutarı, nakit akış riskinden korunma nedeniyle gerçekleştiği ve artış yönlü olduğu için özkaynaklarda 561 Nakit Akış Riskinden Korunma Kazançları hesabına alacak kaydedilmiştir. Swap sözleşmesinin gerçeğe uygun değeri ise 119 Türev Finansal Varlıklar hesabına borç kaydedilir.

31.12.2019		
102 BANKALAR HESABI	9.580.000	
649 DİĞER FAALİYETLERDEN ÇEŞİTLİ GELİR VE KAZANÇLAR HESABI		9.580.000
Swap Netleşme Tutarı Kaydı		

Yukarıdaki yevmiye maddesinde ise swap sözleşmesinin tarafları arasındaki ödenecek ve tahsil edilecek faiz tutarları netleştirilir. Bu kayıtta, BRS İşletmesi Swap Bankasından nette 9.580.000 TL tahsilat yapmıştır. Bu yüzden, 102 Bankalar hesabına borç, 649 hesaba ise alacak kaydedilmiştir.

Çalışmada bir işletmenin nakit akış riskinden korunmak amacıyla gerçekleştirdiği faiz swap sözleşmesinin TFRS 9 standardı kapsamında muhasebeleştirilme süreci gösterilmiştir. Örnek uygulamada vade boyunca riskten korunmanın işletmenin gelir tablosunda yarattığı etki aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 4. Riskten Korunmanın Gelir Tablosuna Etkisi

Gelir Tablosu Kalemleri	01.01.2015-31.12.2015	01.01.2016-31.12.2016	01.01.2017-31.12.2017	01.01.2018-31.12.2018	01.01.2019-31.12.2019
Faiz Gideri (Tahakkuk eden faiz kuponu)	13.020.000	14.740.000	14.180.000	18.280.000	27.580.000
Faiz Gideri / Geliri (Swap Netleşme Tutarı)	4.980.000	3.260.000	3.820.000	-280.000	-9.580.000
TOPLAM	18.000.000	18.000.000	18.000.000	18.000.000	18.000.000

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere işletme, nakit akış riskinden korunmak amacıyla tahvilin vadesine kadar her dönem sonunda nakit çıkışını 18.000.000 TL şeklinde sabitlemiştir. Faiz oranı swap sözleşmesi sayesinde tahakkuk eden tahvil faiz kuponu ödemeleri ile swap sözleşmesinden kaynaklı netleşme tutar ödemelerinin toplamı her dönem için sabitlenerek nakit akış riskinden korunma sağlanmıştır. Böylece, işletmenin ihraç etmiş olduğu tahvilin vade boyunca faiz ödemeleri sabit bir faiz oranı ile sabitlenerek değişken faiz riskinden korunma sağlanmaktadır.

Vade boyunca riskten korunmanın işletmenin finansal durum tablosunda yarattığı etki ise aşağıdaki tabloda özetlenmektedir:

Tablo 5. Riskten Korunmanın Finansal Durum Tablosuna Etkisi

Bilanço Kalemleri	31.12.2015	31.12.2016	31.12.2017	31.12.2018	31.12.2019
Aktif					
Kasa Hs.	82.000.000	64.000.000	46.000.000	28.000.000	-90.000.000
Türev Fin. Varlıklar	15.120.000	15.120.000	15.120.000	15.120.000	16.200.000
Aktif Toplamı	97.120.000	79.120.000	61.120.000	43.120.000	-73.800.000
Pasif					
Finansal Borçlar	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000	0
Türev Fin. Yük.	0	10.980.000	12.600.000	16.200.000	16.200.000
Ert. Türev Ürün Kazancı/Kaybı	15.120.000	4.140.000	2.520.000	-1.080.000	0
Kar/Zarar	-18.000.000	-36.000.000	-54.000.000	-72.000.000	-90.000.000
Pasif Toplamı	97.120.000	79.120.000	61.120.000	43.120.000	-73.800.000

Yukarıdaki tabloda ise riskten korunma sonucunda işletmenin finansal durum tablosunda yarattığı etki gösterilmiştir. Buna göre, sözleşme tutarı swap sözleşmesinin yapıldığı tarihten itibaren finansal durum tablosunda izlenir ve sözleşme sonunda yükümlülüklerin son bulmasıyla finansal durum tablosundan çıkarılır. Swap sözleşmesinin gerçeğe uygun değerindeki değişimler finansal durum tablosunda özkaynaklarda "Nakit Akış Riskinden Korunma Kazançları (Kayıpları)" hesabında takip edilir. Sözleşme süresi sonunda ise riskten korunan araçtan doğan kâr veya zarar, faiz oranı swap sözleşmesi ile denkleştirileceğinden dolayı ilgili hesap kapatılır.

6. SONUÇ

1980'lerde tanıtılan bir sermaye piyasası aracı olan faiz oranı swap sözleşmeleri, etkili bir faiz oranı koruma ve borç yönetimi aracı haline gelmiştir. Faiz oranı swap sözleşmeleri, iki veya üç yılı aşan vadelerde faiz oranı riskine karşı korunmada futures ve opsiyon işlemlerinden daha etkili olabilmektedir. Faiz oranı swap sözleşmeleri, finansal türevlerin genel özelliklerine uygun olarak uygulandığında daha etkin bir faiz oranı riski yönetimi, finansman maliyetlerinin düşürülmesi ve yatırılan fonların gelirlerinin artmasını sağlamaktadırlar.

Türkiye'de finansal türev ürünlerin muhasebeleştirilmesi, genel olarak Tek Düzen Muhasebe Sistemi ve Vergi Mevzuat hükümleri esas alınarak gerçekleştirilmektedir. Ancak, finansal raporlamalarda standartlaşma, gerçeğe uygun bilgi sunumu, finansal tabloların güvenirliliği ve karşılaştırılabilirliğinin sağlanması için TMS ve TFRS'ler ile yeni düzenlemeler getirilmiştir. Finansal araçlar ile ilgili 2009 yılında TMS 39 standardı yayınlanmış olup standardın karmaşık bir yapıya sahip olmasından dolayı yerine TFRS 9 standardı hazırlanmış ve 2018 yılında yürürlüğe girmiştir.

Tek Düzen Hesap Planı'nda finansal türev ürünler ile ilgili hesapların bulunmaması ve tekdüzeliğin sağlanamaması gibi nedenler ile muhasebeleştirme süreçlerinde yaşanan karmaşıklıkların giderilmesi amacıyla Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından 2018 yılında yeni bir "Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı" oluşturulmuştur. Bu yeni hesap planı taslağında türev ürünler ile ilgili yeni hesaplar bulunmaktadır. Ancak Türkiye'deki finansal tablo kullanıcıları, yeni hesapların kullanımı ile ilgili örnek teşkil eden uygulamaların azlığı nedeniyle zorluk yaşamaktadır. Bu çalışma ile bir faiz oranı swap sözleşmesinin TFRS 9 kapsamında muhasebeleştirilmesi bir örnek üzerinde incelenmiş ve standart esasları açıklanmaya çalışılmıştır. Böylece çalışmanın, faiz oranı swap sözleşmesi kullanmak isteyen işletmeler için bir yol gösterici niteliğinde olabileceği düşünülmektedir.

Çalışmada bir işletmenin ihraç etmiş olduğu tahvilin değişken faiz ödemelerinin sabit faiz ile takasını gösteren örnek bir uygulamaya yer verilmiştir. Aracı swap bankası ile yapılan faiz oranı swap sözleşmesi imzalayan işletme, vade sonuna kadar nakit akış çıkışlarını sabitleyebilmiştir. Böylece tahvilin değişken faizlerinde meydana gelen değişimlere karşı nakit akışını riskten korumayı başarabilmiştir.

Çalışmada gösterilen uygulamada ulaşılan sonuçlar literatürde yer alan önceki çalışmalar ile bazı benzerlikler göstermektedir. Önceki çalışmalarda, farklı finansal türev araçlarının muhasebeleştirilmesi, değerlemesi ve raporlaması TFRS 9 kapsamında örnekleri üzerinden gösterilmiştir. Yeni hesapların kullanımı, gerçeğe uygun değerlerinin hesaplanması ve kayıt sistemi açısından benzerlikler mevcuttur. Ancak, nakit akış riskinden korunma amaçlı faiz oranı swap sözleşmeleri ile ilgili literatürde az sayıda çalışma bulunması ve Türkiye'de faiz swap işlemlerinin çoğunlukla bankalar tarafından yapılması nedeniyle bu çalışma, işletmeler tarafından da kullanımının artırılması ve kullanım alanının genişletilmesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca, faiz oranı swap sözleşmelerinin birçok türü bulunmakta olup çalışmada karşılıklı iki tarafın işlemleri esas alınmıştır. Buna karşılık sonraki çalışmalarda swap işlemine konu tarafların artırılması ve kur riski de uygulamaya konu edilebilir. Bu tür örnek uygulamaların, çeşitliliğin artırılmasına ve standartların anlaşılmasına katkı sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

AMADEO, K. (2020). https://www.thebalance.com/interest-rate-swaps-3306248, (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2021).

ARZOVA, S.B. & ŞAHİN, B.Ş. (2021). "IBOR Reformu ve Riskten Korunma Muhasebesi". Journal of Research in Business, 6(2): 454-469.

BABAOĞLU, G. ve ÖZTÜRK, E. (2020). "Riskten Korunma Muhasebesi Kapsamında Etkinlik Şartının Rasyo Analizi Yöntemi ile Tespiti". Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 13(2): 377-400.

BAŞÇI, E.S. (2003). "Vadeli İşlem Piyasası Aracı Olarak Swap'ın İşleyişi ve Finansal Piyasalardaki Kullanımları". Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi, 11(12): 18-33.

ÇAKIR, H.M. & SABUNCU, B. (2016). "Riskten Korunma Amaçlı Türev Araçların Türkiye Muhasebe Standartları Kapsamında Muhasebeleştirilmesi". Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25: 121-137.

ÇINA BAL, E. & ÖZTÜRK, V. (2013). "Türkiye Muhasebe Standardı TMS-39 Finansal Araçlar: Muhasebeleştirme ve Ölçüm Kapsamında Türev Ürünlerin Nakit Akış Riskinden Korunma Amaçlı Kullanımı: Forward Örneği". İşletme Araştırmaları Dergisi, 5(2): 123-140.

ÇITAK, N. & KURT, F. (2020). "İhracat Firmalarında Riskten Korunma Aracı Olarak Türev Ürünlerin Kullanımı". Muhasebe Enstitüsü Dergisi, 62: 11-22.

DELOITTE (2013). "IFRS 9: Financial Instruments- high level summary". https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ru/Documents/audit/ifrs-9-financial-instruments-en.pdf , (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2021).

DEVECİ, B. & DEVECİ, B. (2018). "Örnek Olay Çalışmasına İlişkin Teorik Bir Değerlendirme". Social Sciences Studies Journal (SSSJournal), 4(13): 126-135.

DİNÇ, E. & ATASEL, O.Y. (2018). "Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS) Kapsamında Riskten Korunma Muhasebesi ve Korunma Yedeği". Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(4): 1185-1204.

GÖKGÖZ, A. (2019). "TFRS 9 Finansal Araçlar Standardı Çerçevesinde Ticari Alacaklara İlişkin Beklenen Kredi Zararlarının Tespiti ve Muhasebeleştirilmesi". Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies, 5(2): 163-178.

HECKINGER, R. (2013). "Understanding Derivatives: Markets and Infrastructure, Chapter 1: Derivatives Overview". https://www.chicagofed.org/~/media/publications/understanding-derivatives/understanding-derivatives-chapter-1-derivatives-overview-pdf.pdf?la=en, (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2021).

HULL, J. (2012). "Options, Futures and Other Derivatives". 8th Edition. Pearson Education Limited, USA.

İPEK, A. (2020). "Riskten Korunma Muhasebesi ve Türkiye'de Uygulanabilirliği Üzerine Bir Vaka Çalışması". Muhasebe ve Finansman Dergisi, 88 (Ekim): 75-96.

İŞSEVEROĞLU, G. (2014). "TMS 39 Kapsamında Finansal Varlıkların Sınıflandırılması ve Değerlemesi: Borsa İstanbul 100 Endeksindeki Şirketlerin Uygulamaları". Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 10(21): 87-106.

JERMANN, U.J. & YUE, V.Z. (2017). "Interest Rate Swaps and Corporate Default". Journal of Economic Dynamics and Control, 1-34.

KABLAN, A. (2005). "Türkiye'de Swap Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesi ve Uygulamaları", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.

KALDIRIM, Z. & SELVİ, Y. (2021). "Hibrid Sözleşmelerdeki Saklı Türevler". Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 23(Özel Sayı): 24-41.

KAMU GÖZETİMİ KURUMU (2017). "TFRS 9 Finansal Araçlar", https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2018Seti/TFRS/TFRS_9_2017%20S%C3%BCr%C3%BCm%C3%BC_2018.pdf, (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2021).

KAWALLER, I.G. (2007). "Interest Rate Swaps: Accounting vs. Economics". Financial Analysis Journal, 63(2): 15-18.

KIYILAR, M. (1998). "Swap, Swap Türleri ve Swap İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi". İÜ İşletme Fakültesi Dergisi, 27(1): 83-104.

KIZILKAYA, D. (2016). "Swap İşlemleri ve Faiz SWAP'ının (IRS) Temel Unsurları". https://silo.tips/download/sabit-faiz-oran-deiken-faiz-oran-swap-ilemleri-ve-faiz-swap-nn-irs-temel-unsurla, (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2021).

KOÇAK ŞEN, İ. & SÖZBİLİR, H. (2019). "IFRS 9 Finansal Araçlar Standardı Kapsamında Finansal Türev Ürünlerin Muhasebeleştirilmesi: Swap Örneği". Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 21(4): 1008-1036.

KORKMAZ A. (2020). "Swap Sözleşmelerden Elde Edilen Gelirin Vergilendirilmesi". Vergi Raporu, 244: 74-91.

KURAR, İ. & ÇETİN, A.C. (2016). "Türev Araçlarının Risk Yönetim Fonksiyonu: Vadeli İşlem Piyasası Risk Yönetimi Üzerine Bir Araştırma". Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(2): 403-425.

LEONARD, G. & SRINIVASAN, G. (2016). "Interest-Rate Swaps: Hedge or Bet? A Case of Canadian Universities". https://www.caia.org/sites/default/files/AIAR_Q1_2016_08_LeonardSrinivasan_HedgeorBet.pdf, (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2021).

OCAKOĞLU, O. (2013). "Türev Ürünlerin Muhasebeleştirilmesi". Mali Çözüm Dergisi, Kasım-Aralık 2013: 49-63.

ORACLE (2020). "IFRS 9 in Summary". https://go.oracle.com/ifrs9-compliance-summary#IFRS9summary, (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2021).

ÖZULUCAN, A., ARSLAN, S. 6 KELEŞ, D. (2017). "Menkul Kıymetlerin TMS 39 ve TFRS 9 Çerçevesinde Muhasebeleştirilmesi". Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(4): 235-249.

PROSIC, D. (2015). "Mechanism and Accounting Treatment of Interest Rate Swap". Bankarstvo, 44(1): 26-47. DOI:10.5937/bankarstvo1501026P.

PWC PRACTICAL GUIDE (2016). "General Hedge Accounting". https://fdocuments.in/document/practical-guide-general-hedge-accounting.html, (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2021).

SAUNDERS, K.T. (1999). "The Interest Rate Swap: Theory and Evidence". Journal of Corporate Finance, 5 (1999): 55-78.

SELVİ, Y. (2000). "Türev Ürünlerin Muhasebeleştirilmesi". 1. Baskı. ARC Yayınları, İstanbul.

TELCİ, A. (2021). "TFRS 9-Finansal Araçlar Standardının Portföy Yönetimi Şirketlerinin Finansal Tablolarına Etkisini Muhasebenin Önemlilik Kavramı Çerçevesinde Vaka Çalışması ile Değerlendirilmesi". Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 13(25): 746-772.

TUNCAY, F.E. & CENGİZ, H. (2016). "Faize Dayalı Swap Sözleşmeleri ve Muhasebeleştirilmesi". Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 16: 1-22.

TÜRMOB (2020). "Swap İşlemleri İşleyişi ve Vergisel Boyutu". https://turmob.org.tr/ekutuphane/download/0cc73f48-a0ac-4aa2-89d8-b84d7fb5c166, (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2021).

YILMAZ, B. & ŞAHİN, İ.E. (2009). "Türev Ürünlerinden Swap İşlemlerinin Mali Risk Yönetiminde Kullanımı". Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 9(17): 393-406.

Alanya Akademik Bakış Dergisi
Yıl: 2022, C:6, S:1, ss. 1653-1671

Alanya Academic Review Journal
Year: 2022, Vol:6, No:1, pp. 1653-1671

Meslek Perspektifinden Muhasebe ve Denetim: Seçilen Ülkeler Üzerinde Bir Araştırma

(Araştırma Makalesi)

Accounting and Auditing From Professional Perspective: A Research on Selected Countries

Doi: 10.29023/alanyaakademik.990643

Osman Nuri ŞAHİN
Dr. Öğr. Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, İİSBF, İşletme Bölümü, Muhasebe-Finansman Anabilim Dalı,
osmannurisahin@yahoo.com
Orcid No: 0000-0002-6586-7073

Bu makaleye atıfta bulunmak için: *Şahin, O.N. (2022). "Meslek Perspektifinden Muhasebe ve Denetim: Seçilen Ülkeler Üzerinde Bir Araştırma", Alanya Akademik Bakış, 6(1), Sayfa No. 1653-1671.*

Anahtar kelimeler: *Muhasebe, Muhasebe Meslek Mensubu, Denetim, Denetçi, Mesleki Şartlar*

Makale Geliş Tarihi: 07.09.2021
Kabul Tarihi: 10.12.2021

ÖZET

Dünyada yaşanan muhasebe skandalları ile birlikte muhasebe ve denetim daha da fazla önem kazanmıştır. İşletmelerin muhasebe meslek mensuplarınca hazırlanan finansal verilerindeki hile ya da hatalar bilgi kullanıcılarının işletmeye yönelik sağlıklı kararlar almalarını engellemektedir. Söz konusu verileri içeren finansal raporların denetlenmesiyle bilgilerin doğruluk ve güvenilirliğinin artırılması sağlanmaya çalışılmaktadır. Böylece işletme ilgilileri işletmeye yönelik daha sağlıklı kararlar alabileceklerdir. Çalışmanın amacı muhasebe meslek mensubu ve denetçilik süreçlerinin ülkelere göre incelenerek benzerlik ve farklılıklarının ortaya konulmasıdır. Çalışma sonucunda incelenen ülkelerde çoğunlukla meslek mensubu olabilmek için muhasebe ile bağlantılı bölümlerden lisans mezunu olarak belirli bir süre deneyim kazanma şartları ve denetçi olabilmek için de muhasebe eğitimi veren bölümlerden lisans mezunu olma ve mali müşavir olma şartlarının ortak olduğu görülmüştür. İç denetçi olma şartlarının bağımsız denetçilik şartlarına göre farklılık gösterdiği görülmüştür. Bağımsız denetçilik için bazı ülkelerde yeminli mali müşavir olma şartının olduğu görülmüştür.

Keywords: *Accounting, Accounting Professional, Audit, Auditor, Professional Conditions.*

ABSTRACT

With the accounting scandals in the world, accounting and auditing have gained more importance. Fraud or mistakes in the financial data of the enterprises that prepared by accounting professionals prevent the business-related people from making healthy decisions about the business. It is tried to increase the accuracy and reliabi lity of the information by auditing the financial reports. Thus, the stakeholders will be able to make healthier business decisions. The aim of the study is to examine the criteria and processes of being an accounting Professional by country and to reveal similarities and differences. As a result of the study, it has been observed that generally in order to become an accounting professional the conditions of a bachelor's degree from an accounting related department and experience for a certain period of time and to become an auditor, the conditions of having a

bachelor's degree from accounting-related programs and being a CPA are common. It has been observed that the conditions of being an internal auditor differ according to the conditions of the independent auditor. It has been observed that there is a requirement to be a certified public accountant in some countries for independent auditors.

1. GİRİŞ

Ekonomik hayatta insanlığın başlangıcından itibaren finansal işlemlerin takibi ve denetimi büyük önem taşımıştır. Bu çerçevede tarih boyunca bu görevi üstlenen çeşitli meslek grupları oluşturulmuştur. Bu sayede ticari işlemlerden kaynaklanan mali bilginin ilgililerine iletilmesi ve bu bilgiden doğan vergi gibi yükümlülüklerin yerine getirilmesi mümkün kılınmıştır. Modern hayatta bu görev muhasebe meslek mensuplarınca gerçekleştirilmektedir. Meslek mensupları bu sayede önemli bir rol üstlenmektedir. Diğer taraftan finansal piyasalarda yatırımları ve yatırımcıları korumak amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmakta ve bu çerçevede yasa ve düzenlemeler oluşturulmaktadır. Şirketlerin halka arzıyla finansman sağlamaları ve sonrasında da hissedarları bilgilendirmeleri de yatırımcının korunması açısından şirket içi ve şirket dışı ilgililer için önemlidir. Yatırımların ve yatırımların çekilmesi için şirketlerin dışa açılmasının artması beraberinde kötü niyetli davranışları da artırmıştır. Bu da işletme iç ve dış ilgililerinin zarara uğratılmasına ya da sağlıksız kararlar almasına neden olabilmektedir. Bunun önlenmesi için yapılan çalışmalar çerçevesinde muhasebeyle birlikte denetim ve denetçilik önem kazanmaktadır. Bu çalışmada dünyada muhasebe meslek mensubu ve denetçi olma kriterleri ve süreçlerinin incelenerek benzerlikler ve farklılıkların araştırılması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda çeşitli ülkelerdeki süreçler ve kriterler incelenmiştir.

2. MESLEKİ AÇIDAN MUHASEBE VE DENETİM

Ekonominin temelini oluşturan işletmelerin faaliyetlerinin devam ederek sürekliliğinin sağlanabilmesi muhasebe sisteminin iyi olmasına bağlıdır (Kutlu, 2008:75). Muhasebe sisteminin iyi olması ise sistemin en önemli unsurlarından meslek mensupları ile doğrudan ilişkilidir. Muhasebe işletmelerin mali işlemlerinin kaydedilmesi, sınıflandırılması, özetlenerek raporlara dönüştürülmesini ve daha sonrasında talep doğrultusunda bu bilgilerin analizini ve yorumlanmasını içeren bir bilgi sistemi olarak tanımlanabilir. Tüm bu işlemlerin yanısıra işletmelerin mali işlemlerinden doğan belge, döküman, bilgi vs. hazırlanarak yasal otoritelere iletilmesi de muhasebe meslek mensuplarınca gerçekleştirilir. Dolayısıyla mesleğin ana konuları, defter tutmak, finansal tablo ve beyannameler düzenlemek, bilirkişilik ve benzeri işler yapmak olarak ifade edilmektedir. Devletlerin gelir kalemlerinden en önemlisi olan verginin tahakkuk ve tahsil edilebilmesi için mali müşavirler önemli bir role sahiptirler. Mali müşavirler sadece işletmelerin devlete vereceği vergiyi hesaplayan kişiler değil, işletmelere analiz yapan, onların kaderlerine yön veren kişilerdir. Bu nedenle mali müşavirler, girişimciler, şirketler ve devlet kurumları arasında aracı görevlere sahip olan kimselerdir. Bu kişiler hem şirketlerin ekonomik faaliyetlerinin etkin ve planlı biçimde yönetilmesine olanak tanımakta, hem de denetim yapma becerileri sayesinde devletin en önemli gelir kaynağı olan vergilerin de etkin biçimde toplanmasında rol oynamaktadırlar (Kurtcebe, 2018: 7).

Denetim, işletmelerin mali faaliyetlerine ilişkin iddialarının tarafsız bir şekilde önceden belirlenmiş ölçütler çerçevesinde kanıt toplanarak değerlendirildiği ve böylelikle uygunluğunun ölçülerek işletme ilgililerine iletildiği süreç olarak tanımlanabilir. Denetimin

amacının mali tablolarının raporlama standartları çerçevesinde, işletmenin mali durumu ve faaliyet sonuçlarını tam, gerçeğe uygun ve doğru gösterip göstermediğine ilişkin görüş bildirmektir. Genel olarak denetimin hedefleri gerçeklik, bütünlük, doğruluk, sınıflandırma ve zamanlama olarak sayılabilir (Korkmaz, 2016:3). Bağımsız denetim, şirketlerin finansal durum tablosu, gelir tablosu ve kar dağıtım tablosu gibi mali tablolarının önceden belirlenmiş kriterlere uygun olarak düzenlenip düzenlenmediği, bu tablolarda yer alan bilgilerin doğru olup olmadığı, muhasebe ile ilgili bilgileri içeren belgelerin defterlere, defterlerdeki bilgilerin mali tablolara doğru yansıtılıp yansıtılmadığı gibi hususların tespit edilmesi için yapılan, birbirini izleyen işlemler zincirinden oluşan ve finansal tabloların güvenilirlik derecesini artıran denetimdir (Senal, 2011:8). Bağımsız denetim aynı zamanda finansal ve ekonomik olayların mali bilgiler üzerindeki etkisini incelemek ve mali tabloların güvenilirlik derecesini artırmak amacıyla kurulan sistemlerden biridir. Bağımsız denetimin ilgili tarafları aşağıdaki gibi beş grupta toplanabilir (Kavut, 2001: 3-4):

(1) Mali tabloları düzenleyenler; denetlenen işletmenin üst yönetimi, mali işler bölümü ve iç denetim bölümü,

(2) Denetlenen işletme ile ilgilenenler (Denetlenmiş mali tablolardan yararlanan işletme dışı taraflar). Örneğin mevcut ve gelecekteki yatırımcılar, devlet, kredi kurumları ve diğerleri,

(3) Bağımsız Denetçiler ile Denetim Hizmeti Alan İşletmelerin Yöneticilerinin Denetim Kalitesine İlişkin Görüş ve Tutumları Bağımsız denetimi gerçekleştiren denetçiler. Denetim ekibi ve denetim firması,

(4) Muhasebe ve denetim mesleği ile ilgili kurumlar. Örneğin: Muhasebe Standartları Kurulu (Accounting Standards Board); Denetim Uygulamaları kurulu (Auditing Practices Board) ve Türkiye Muhasebeciler Odaları Birliği (TURMOB),

(5) Kamu yararına düzenlemeler ve işlemler yapan yasal kurumlar. Örneğin: Sermaye Piyasası Kurulu, mahkemeler, menkul kıymet borsaları.

Şirketlerin finansal tabloları (Bilanço, Gelir Tablosu, Nakit Akış Tablosu, Özkaynak Değişim Tablosu ve bunların dipnotları) denetçi tarafından, denetim teknikleri kullanılarak (Fiziki inceleme ve sayım, Gözlem, Doğrulama, Belgelerin incelenmesi, Kayıt sistemini izleme, Karşılaştırma, Soruşturma vs.) uluslararası denetim standartlarına göre denetlenir. Ayrıca, anonim şirketlerde yönetim kurullarınca düzenlenecek yıllık faaliyet raporlarında yer alan finansal bilgilerin, denetlenen finansal tablolar ile tutarlı olup olmadığı ve gerçeği yansıtıp yansıtmadığı da denetlenir.

3. SEÇİLEN ÜLKELER BAZINDA MUHASEBE MESLEK MENSUPLUĞU VE DENETÇİ SÜREÇLERİNİN İNCELENMESİ

Ülkelerde muhasebe meslek mensupluğu ve denetçilik süreçleri ve şartları üzerine çeşitli uygulamalar mevcuttur. Çoğunlukla ülkelerde bağımsız denetçilik için mali müşavirlik şartı aranmaktadır. Bu kapsamda bazı ülkelerin mali müşavirlik süreçleri Tablo 1'de kısaca özetlenmiştir.

Tablo 1. Ülkelere Göre Muhasebe Meslek Mensupluğu Süreçleri

Ülke	Mesleki Ünvan	Açıklama
Türkiye	Serbest Muhasebeci Mali Müşavir / Yeminli Mali Müşavir	Adaylar İktisadi ve idari bilimler yanısıra hukuk gibi bölümlerden lisans mezunu olmalı, Staj başlatma sınavını geçerek, 3 yıl SMMM ofislerinde staj yaptıktan sonra Staj bitirme sınavından başarılı olmalıdır. YMM olabilmek için 10 yıl SMMM deneyimi sonrası sınava girilerek başarılı olmak gerekmektedir.
Belçika	Bedrijvsrevisor / Reviseur d'Entreprise	Adaylar bir üniversite diplomasına veya eşdeğer bir yabancı diplomaya sahip olunmalı ve bir stajyer sınav programı geçmelidir. Üç yıllık bir stajın tamamlanmasını, yazılı ve sözlü bir sınavdan oluşan bir yeterlilik sınavı takip eder. Son olarak, başarılı adaylar 'Ticaret Mahkemesi' önünde yemin ederler.
Kıbrıs	Εγκεκριμένος Λογιστής	Kıbrıs'taki yeterlilik, İngiltere ve Galler'deki ACA (the Institute of Chartered Accountants in England & Wale ICAEW) sınavlarıyla her yönden aynıdır. Kıbrısta adaylar Birleşik Krallık standartlarına uygun olarak yetiştirilmeye çalışılmaktadır. Yeterlilik sonrası gerekli deneyim miktarı da aynıdır.
Danimarka	Statsautoriseret Revisor	Bir Yüksek Lisans derecesine sahip olunmalı ve yetkili bir mali müşavir veya onaylı bir mali müşavir gözetiminde üç yıllık staj tamamlanmış olunmalıdır. Eğitim süresinin bitiminde öğrenciler, Teftiş Kurulu aracılığıyla sınava girmek için başvurabilirler. Sınav, yazılı bir sınav (iki gün) ve Denetim Kurulu önünde sözlü bir sınavdan oluşur. Başarılı bir şekilde tamamlayan öğrenciler ruhsat için başvurabilirler.
İngiltere & Galler	Certified Public Accountant	ACA sınavlarının iki aşaması vardır - Mesleki Aşama ve İleri Aşama. Mesleki Aşama dokuz sınavdan, İleri Aşama ise iki sınavdan ve bir vaka çalışmasından oluşur. Öğrenciler ayrıca, genellikle süresi üç ila beş yıl arasında olan bir stajvari eğitim sözleşmesini de yerine getirmelidir.
Estonya	Diplomeeritud Raamatupidaja / Vandeadvokaat Raamatupidaja	Estonya'da özerk bir enstitü yoktur. Muhasebe yeterliliği arayan çoğu Estonyalı genellikle ACCA'yı* (the Association of Chartered Certified Accountants) alır.
Finlandiya	Auktorisoitu Julkinen Kirjanpitäjä KHT / HTM	KHT, birincil nitelik olarak kabul edilir ve Finlandiya'daki Merkez Ticaret Odası tarafından yetkilendirilir. Öğrenciler belirli eğitim gerekliliklerini yerine getirmeli, ilgili mesleki deneyime sahip olmalı ve mesleki yeterlilik sınavını geçmelidir. Öğrencilerin Ticaret ve Sanayi Bakanlığı yönetmeliğinde yer alan konularda denetçinin görevleri için gerekli çalışmaları tamamlamış ve KHT nezaretinde en az üç yıllık uygulama deneyimine sahip olmaları gerekir. HTM denetçileri benzer koşulları sağlamalıdır, ancak temel eğitim daha düşük bir üniversiteden olabilir ve üç yıllık pratik deneyim daha az talep edilebilir.
Fransa	Expert Comptable	Fransa'da mesleğe giden bir dizi yol olsa da, adayların çoğu, bir işletme okulundan mezun olduktan sonra sürece girerler. Yeterlilik genellikle dört yıl sürer ve aşağıdaki ara diplomalardan geçer: • DPECF (Diplôme Préparatoire aux Etudes Comptables et Financères) İş hukuku, ekonomi ve muhasebe üzerine yazılı sınav • DECF (Diplôme d'Etudes Comptables et Financères) Hukuk, ekonomi, yönetim, muhasebe ve kontrol üzerine yazılı sınav. • DESCF (Diplôme d'Etudes Supérieures Comptables et Financères) Yazılı ve sözlü sınavlar. Bu sınavların tamamlanmasının ardından, bir uygulama firmasında üç yıllık bir staj ve ardından mesleki alanla ilgili bir konuda tez sunumu yapılır. Aday ayrıca mali tabloların yasal ve sözleşmeye

		dayalı denetimine ilişkin yazılı bir sınav ve staj ile ilgili ve genel olarak mesleki bilgileri kapsayan sözlü bir sınav şeklinde iki sınavı daha geçmelidir.
Almanya	Wirtschaftspruefer	Almanya'da ruhsatlı mali müşavirlik için genellikle tercih edilen rota öncelikle adayların sonrası ruhsatlı mali müşavirliğe geçmeye karar vermeden önce üç yazılı, bir sözlü sınava girerek elde edilen ruhsatlı vergi danışmanlığı olarak da adlandırılabilecek bir meslek sahibi olunmasıdır. Kalifiye vergi danışmanlarının ruhsatlı mali müşaviri olmak üzere yedi adet yazılı sınav öncesi geçmeleri gereken çeşitli sınavlar mevcuttur.
Macaristan	Okleveles Könyvvizsgáló	Adayların bir işletme derecesine, ardından üç yıllık mesleki deneyime ve ardından iki yıllık bir eğitim programına ihtiyaçları vardır. Tamamlandığında, adaylar nitelikli bir denetçi olur. Adaylar ancak üç yıllık bir eğitim programını tamamladıktan sonra tam bir ruhsatlı Mali Müşavir olurlar.
İrlanda	Chartered Accountant	İrlanda Yeminli Mali Müşavirler Enstitüsü, İrlanda'daki en büyük ve en köklü muhasebe kurumudur. Adaylar, tanınmış bir uygulama firması ile bir eğitim sözleşmesi kapsamındayken bir dizi mesleki sınavı geçmelidir.
İtalya	Dottore Commercialista / Revisore dei conti	Dottore Commercialista için adaylar bir üniversite diplomasına sahip olmalı ve ardından dört yıllık bir staj eğitim programını tamamlamalı ve ardından bir dizi sözlü sınav yapmalıdır. Sınavlara girmek için 3 yıldan fazla mesleki deneyime sahip kişiler için 'Big 4' eğitimli olmaya gerek yoktur. Revisore dei conti'ye girebilmek için öğrencilerin ilgili bir konuda üniversite diplomasına sahip olmaları ve üç yıllık bir staj eğitim programını tamamlamaları gerekir. Final sınavının başarıyla tamamlanması ile adayların 'Registro dei revisori' üyesi olmalarına izin verilir.
Letonya	Sertificēts Valsts Grāmatvedis	Ruhsat almaya hak kazanmak için adayların Üniversite diplomasına sahip olmaları ve bir denetim firmasında üç yıllık uygulamalı staj eğitimi tamamlamış olmaları gerekir. Adaylar daha sonra genellikle yaklaşık bir yıl süren yasal ve mali temelli beş sınava girmek zorundadır. Ruhsat çok yaygın değildir ve genellikle yalnızca denetim firması yöneticileri ve üzeri ruhsata sahiptir.
Litvanya	Atestuotas Buhalteris	Litvanya'da Ulusal Onaylı Denetim ruhsata hak kazanmak için adayların denetimde en az beş yıllık deneyime sahip olmaları gerekir. Daha sonra ruhsat için başvurabilir ve beş sınava girebilirler (vergi, denetim ve hukuk sınavları dahil). Ruhsat verildiğinde, adaylar genellikle denetim yöneticisi veya daha üst düzeydedir. Ruhsat çok yaygın değildir, çoğu denetçi artık ACCA veya CPA yeterliliğini tercih etmektedir.
Lüksemburg	Réviseur d'Entreprises	Adaylar, tam dört yıllık bir üniversite diplomasına sahip olmalı ve en az üç yıllık ilgili deneyime sahip olmalıdır. Bu süre zarfında aday, dokuz sınavdan oluşan bir 'Certification de Formation Complémentaire' almalıdır. Final sınavı, 'Diplome d'aptitude professionalelle', yazılı ve sözlü bir sınavdan ve bir eğitim raporunun sunulmasından oluşur.
Holanda	Register Accountant / Administratieconsulent	Kayıtlı Muhasebeci: Tam eğitim, lise, kolej veya üniversiteden mezun olur olmaz başlar, ancak sonunda bir lisans, ardından muhasebe programında bir yüksek lisans ve son olarak RA sertifikası alınır. Hollanda yasaları ve NIVRA meslek örgütü tarafından yönetilir. Denetçi esas olarak borsada işlem gören müşterilere hizmet vermektedir. Hollanda'da yaklaşık 11.000 RA bulunmaktadır. Muhasebeci Yönetim Danışmanı: Eğitim, üniversiteden mezun olduktan sonra bir lisans ve ardından muhasebe programında yüksek lisans ile başlar ve son olarak AA sertifikası elde edilir. Hollanda yasaları ve NOVAA meslek örgütü tarafından yönetilir. Denetçi

		ağırlıklı olarak KOBİ müşterilerine hizmet vermektedir. Hollanda'da yaklaşık 6.000 AA var. Hollanda CISA** (RE = EDP denetçisi): Eğitim, üniversitede bir lisans veya yüksek lisans ile mezun olduktan sonra başlar ve ardından BT denetim programında bir yüksek lisans olur ve son olarak RE sertifikası elde edilir. Hollanda yasaları ve NOREA meslek örgütü tarafından yönetilir. Denetçi esas olarak borsada işlem gören müşterilere hizmet vermektedir. Hollanda'da yaklaşık 1.000 RE vardır.
Norveç	Statsautorisert Revisor / Registrert Revisor	Bir statsautorisert revisor, devlet tarafından yetkilendirilmiş bir serbest muhasebecidir ve birincil nitelik olarak kabul edilir. Adaylar, birinci sınıf bir sonuçla, Bergen'deki Norges Handelshøyskole'den (Norveç Ekonomi ve İşletme Yönetimi Okulu) veya Oslo'daki Handelshøyskolen BI'dan Denetim Yüksek Lisans Derecesini geçmelidir. Yüksek Lisans Programına kabul edilmek için, adayların kayıtlı bir mali müşavir olması veya Denetim veya İşletme alanında Lisans düzeyinde veya hukuk veya ekonomi alanında yüksek lisans derecesine sahip olmaları gerekir. Uygulama şartı, üç yıllık ilgili uygulamadır. Registrert Revisor, bölgesel kolejlerde veya Handelshøyskolen BI'da [Norveç Yönetim Okulu BI] Denetim Lisansını tamamlamıştır. Bu eğitimi sunan on bir bölgesel kolej vardır. Tüm adayların, kayıtlı bir mali müşavir olmak için başvurmadan önce üç yıllık ilgili pratik eğitime ihtiyaçları vardır.
Polonya	Certyfikowany Księgowy / Biegły Księgowy	Ulusal Yasal Denetçiler Konseyi, adayların bir dizi sınavı geçmelerini ve muhasebe konusunda staj ile eğitim almalarını şart koşar. İki yıllık uygulama eğitimini tamamlayan öğrenciler, Sınav Komisyonu önünde yapılan sözlü sınav olan diploma sınavını geçmek zorundadırlar.
Romanya	Contabil Public Autorizat	Romanya'nın kendi Enstitüsü olmasına rağmen, muhasebe yeterliliği arayan Romenlerin çoğu genellikle ACCA'yı almaktadır. ACCA kalifikasyonu, ruhsatı otomatik olarak sağlar.
Rusya	Сертифицированный Бухгалтер-Бухгалтер	Adaylar, mesleki sınava girmeden önce bir üniversite diplomasına sahip olmalı ve bir ekonomi veya finans alanında üç yıllık iş deneyimini tamamlamış olmalıdır. Adaylar ayrıca altı aylık bir eğitim sürecini tamamlamak zorundadır.
İskoçya	Chartered Accountant	İskoç Enstitüsü, dünyanın en eski mesleki muhasebeci kuruluşudur. Adaylar, tanınmış bir uygulama firması ile bir eğitim sözleşmesi imzalamalı ve eğitim ile profesyonel sınavları birleştiren üç yıllık bir programı takip etmelidir.
Slovenya	Certificiran Javni Računovodja	Ruhsatlı muhasebeci olmak bir yıl sürer. Yeterlilik, dört sınavdan ve ardından kursun sonundaki final yazılı sınavından oluşur. Adaylar daha sonra yazılı cevaplarını doğrulamak için sözlü bir sınava girerler. Sınavlar geçildiği sürece, tam yeterlilik için herhangi bir mesleki deneyime gerek yoktur.
İspanya	Contadora Publica Certificada / Contador Publico Certificado	İspanya'daki bir muhasebe yeterliliğine en yakın eşdeğerdir ve sahiplerinin İspanyol yasalarına uygun olarak denetim raporlarını imzalamalarına olanak tanır. Ruhsat, bir denetim uygulamasında (genellikle dört yıl) ilgili deneyim gerektirir; muhasebe konularına ve denetim konularına ilişkin belirli sınavlar ve ardından üç profesyonel denetim kuruluşundan herhangi biri tarafından çağrılan bir final sınavı (denetim/muhasebe/iş incelemesi). Nitelik nispeten nadirdir.
İsveç	Auktoriserad Revisor / Ggodkänd Revisor	Auktoriserad revisor genellikle birincil nitelik olarak kabul edilir. Adaylar, ekonomik konulara odaklanan bir yüksek lisans derecesine sahip olmalıdır. Yeterlilik için gerekli olan üç yıla ek olarak, adayın iki yıl daha pratik deneyime sahip olması gerekir. Ek iki yıl, yetkili bir mali müşavir tarafından denetlenmeli ve işletmenin büyüklüğü

		veya diğer nedenlerle belirli zorluklar sunan denetimlerde nitelikli yardım içermelidir. Aday, Mali Müşavirler Denetleme Kurulu tarafından düzenlenen yetkili mali müşavir (högre revisorsexamen) olarak mesleki yeterlilik sınavını geçmelidir. Ggodkänd Revisor adayları, işletme yönetimi odaklı en az 120 puanlık lisans derecesine sahip olmalıdır. Yetkili veya onaylı bir mali müşavir gözetiminde üç yıllık uygulamalı eğitim almış ve şirket ve şirket gruplarının yıllık hesaplarının veya benzeri mali tabloların denetiminde çalışmış olan öğrenciler, onaylı mali müşavir (revisorsexamen) olarak mesleki yeterlilik sınavını geçmek zorundadırlar. .
İsviçre	Certified Management Accountant	Adaylar genellikle on yazılı sınav ve bir sözlü sınava girer ve girmek için 3-4 yıl harcarlar, ancak son değişiklikler adayların sınavlara daha kısa sürede girebilmelerini mümkün kılmaktadır.
Ukrayna	Дипломований Бухгалтер	Adaylar öncelikle muhasebenin temel ilkelerini ve uygulamalarını anladığını teyit eden Sertifikalı Muhasebe Uygulayıcısı sınavını ('CAP') geçmelidir. Final sınavı, adayların bir dizi sınavı geçmelerini ve tanınmış bir uygulama firmasında üç yıllık iş deneyimini göstermelerini gerektirir.

*ACCA, 320.000'den fazla üyesi olan en büyük küresel muhasebe kuruluşudur ve kuruluş, bir "UFRS akışı" ve bir "İngiltere akışı" sağlar. Öğrenciler, üç kağıt üzerinde düzenlenmiş toplam 14 sınavı geçmek zorundadır. Sınavlara ek olarak, öğrenciler en az üç yıllık denetimli, ilgili pratik deneyim kazanmalıdır; üyelik için asgari yeterlilik gereksinimlerini karşılamak ve bir Öğrenci Eğitim Kaydı tutmak.

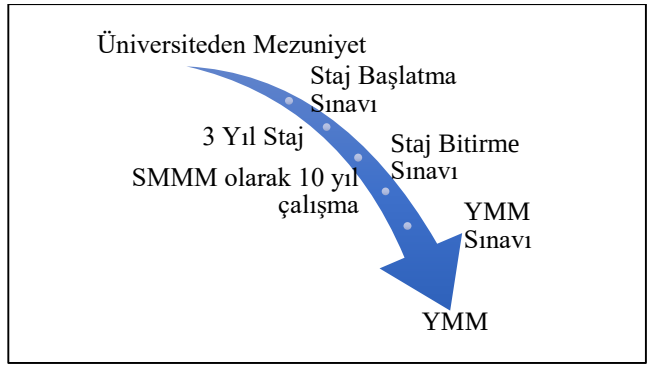
**CISA, bilgi sistemleri denetimi, kontrol ve güvenlik uzmanları arasında genel kabul görmüş başarı standardıdır. Öğrenciler, IS Denetim süreci ve İş Süreci Değerlendirmesi ve Risk Yönetimi gibi konularda CISA sınavlarını geçmelidir. Sertifikasyon için en az beş yıllık mesleki deneyim gereklidir. İlgili bir üniversite diploması bu toplama 1-2 yıl katkıda bulunabilir. Ayrıca, üyeler, kuruluşun mesleki etik kurallarını kabul etmeli ve bir Sürekli Mesleki Eğitim Politikası taahhüt etmelidir. Öğrenciler toplam dört sınava girerler. Halihazırda ACCA veya CFA gibi bir yeterliliğe sahip olan öğrenciler, genellikle dördüncü ve final sınavı dışındaki tüm sınavlardan muaftır.

Kaynak: https://www.careersinaudit.com/article/european-accounting-qualifications-explained/'den faydalanılarak oluşturulmuştur.

Aşağıda bazı ülkelerin bağımsız denetçilik süreçleri muhasebe meslek mensupluğu süreçleri ile birlikte biraz daha detaylı ele alınmıştır.

3.1. Türkiye

Mevcut TTK'da yer alan ve uzman bilgisine sahip olması zorunlu bulunmayan murakıplık sistemi kaldırılarak yerine bağımsız denetim ve bağımsız denetçi sistemi getirilmiştir. Türkiye'de denetçi olabilmek için öncelikle Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirlik şartı aranmaktadır. Bunun için ilk adımda 4 yıllık hukuk, işletme, muhasebe, bankacılık, kamu yönetimi ve siyasal bilimler dallarında eğitim veren fakülte, yüksekokullarda lisans veya yüksek lisans yapmaktır. Bundan sonra ise serbest muhasebecilik ve mali müşavirlik için staj başlatma sınavına girilerek başarılı olup sonrasında üç yıl staj yapılması gerekmektedir. Stajın ardından staj bitirme sınavına girilerek başarılı olunması halinde Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirlik belgesine hak kazanılmaktadır. SMMM olarak 10 yıl dürüst bir şekilde ve ceza almadan çalışmış olanlar sınava girerek Yeminli Mali Müşavir olmaktadır. Süreç Şekil 1'de özetlenmiştir.

Şekil 1. Türkiye'de Mali Müşavirlik Süreci

Bağımsız denetçi, bağımsız denetimin yapılması için, 3568 sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali müşavirlik Kanunu doğrultusunda meslek mensupları arasından yetkilendirilmiş kişidir. Aşağıda sayılan şartları taşıyan kişiler, yönetmelikteki diğer şartları da taşımaları şartıyla, bağımsız denetçi olarak kabul edilmektedir. Denetçi olabilme şartları aşağıdaki gibi altı hususta toplanmıştır:

(1) İşletme, hukuk, iktisat, maliye, bankacılık, muhasebe, kamu yönetimi ve siyasal bilgiler bölümlerinden en az lisans seviyesinde mezun olmak ya da diğer bölümlerden lisans mezun olmakla birlikte bu maddede belirtilen bilim dallarından en az lisansüstü diploma almış olmak,

(2) Meslek mensubu olmak,

(3) Türkiye'de yerleşik olmak,

(4) Medeni hakları kullanma ehliyetine sahip olmak,

(5) Uygulamalı mesleki eğitimi tamamlamış olmak,

(6) Denetçilik sınavında başarılı olmak.

Meslek mensupları koşulları sağladıklarını gösterir bilgi ve belgeler ile beraber şahsen ya da çalıştıkları denetim firması aracılığıyla başvururlar. Gerekli koşulları saplayanlar harç ve ücretleri ödeyerek ve tescil talebinde bulunarak sicile kaydolurlar. Tescil işleminden sonra bu kişilere Bağımsız Denetçi Belgesi, denetçi kimliği ve denetçi mührü verilir. Denetçilik sınavı aşağıdaki konulardan oluşmaktadır:

(1) Muhasebe Standartları (Türkiye Muhasebe Standartları, yıllık ve konsolide finansal tabloların hazırlanmasına ilişkin mevzuatta yer alan düzenlemeler ve standartlar),

(2) Kurumsal Yönetim İlkeleri ve Finansal Yönetim,

(3) Denetim (Türkiye Denetim Standartları, mesleki etik kuralları, bağımsızlık, risk yönetimi, iç kontrol ve denetimle ilgili diğer mevzuat),

(4) Sermaye piyasası, bankacılık, sigortacılık ve özel emeklilik mevzuatı,

(5) Sermaye piyasası, bankacılık, sigortacılık ve özel emeklilik alanlarında denetim faaliyetinde bulunmayacak olanlar bu maddenin üçüncü fıkrasının (d) bendinde belirtilen konulardan ayrıca sınava tabi tutulmazlar.

Sınav sonuçları iki yıl süreyle geçerlidir. Sınavın konular itibarıyla birleştirilmesi ve ayrılması, konularının içeriği, duyurusu, başvuru usulü, yeri, zamanı, şekli, süresi, sonuçlarının ilanı, ücreti ile sınavda başarılı olma şartları, sınav komisyonu ve sınava ilişkin diğer hususlar Kurum tarafından belirlenir. Yönetmeliğin yayımı tarihi itibarıyla, Yeminli Mali Müşavir olmaya hak kazananlar ile Serbest Muhasebeci Mali Müşavir olmaya hak kazanan 15 yıllık mesleki tecrübeye sahip olanlar, 31.12.2014 tarihine kadar ruhsatları ile başvurmaları gereklidir. Bağımsız denetçi olmak için 14. madde uyarınca aranan sınav hariç diğer şartları haiz olmak ve (16. maddede belirtilen) yukarıda belirtilen sınav konuları itibarıyla Kurum tarafından öngörülen eğitim programlarını başarıyla tamamlamak kaydıyla, başarılı olunan konulardan 14. maddede belirtilen sınav şartını sağlamış olurlar. Ayrıca sınava girmeye gerek yoktur.

3568 sayılı Kanun uyarınca hizmetleri stajdan sayılan ve bu Yönetmeliğin yayımı tarihi itibarıyla 15 yıllık mesleki tecrübeye sahip olanlar, 31.12.2014 tarihine kadar meslek mensubu olmaları halinde bu kapsamda değerlendirilirler Geçici 1. madde kapsamında olanlar, yukarda belirtilen sınav konularının bir kısmı veya tamamı için, belirtilen eğitim programına katılmak yerine Kurumca yapılacak sınavlara da girebilirler. Başarılı olunan sınav konularından ayrıca eğitime tabi tutulmazlar. Yapılacak eğitim, meslek mensupları itibarıyla belirtilen sınav konularından yapılır. Bu eğitim kamu kurumları veya üniversitelerle iş birliği halinde de yürütülebilir.

Yeni TTK'da işlem denetçisi, bağımsız denetçi ve özel denetçi şeklinde üç adet denetçi tanımlanmaktadır. Bunlardan bağımsız denetçinin görevleri şöyle sayılmaktadır;

- Sermaye şirketlerinin finansal tablolarının Türkiye Muhasebe Standartlarına, TTK'ya ve Esas sözleşmenin finansal tablolara ilişkin hükümlerine uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığına dair görüş bildirecek kapsamda denetlenmesi,
- Yönetim kurulu tarafından düzenlenen yıllık faaliyet raporlarında yer alan finansal bilgilerin denetlenmesi,
- Şirketi tehdit eden risklerin, bunların tespit edilmesini sağlayan sistemlerin mevcut olup olmadığının ve bu konularla ilgili çözüm önerilerinin Yönetim Kurulu'na rapor edilmesi.

6102 Sayılı Kanun bağımsız denetçilerin Kamu Gözetimi Kurumunca meslek mensupları arasından seçileceğini belirtmektedir. Yani denetçi ortağı, yeminli mali müşavir ya da serbest muhasebeci mali müşavir ünvanı olan bir bağımsız denetim kuruluşu olabilir. Genellikle seçilen denetçi denetim kuruluşudur ama bazı istisna durumlarda, orta ya da küçük anonim şirketler, bir ya da birden fazla yeminli mali müşavir ya da serbest muhasebeci mali müşaviri denetçi olarak seçebilmektedir (Deloitte, 2010:18). Kamu gözetim kurumu denetçi seçme yetkisine sahip tek kurumdur. Aşağıda sayılan kişiler yeminli mali müşavir ve/veya serbest muhasebeci mali müşaviri olsa dahi denetçi olamaz (Deloitte, 2010:19-20):

- Denetimi yapılacak şirketin hissedarları
- Denetimi yapılacak şirketin yöneticisi ve/veya çalışanı olanlar
- Denetimi yapılacak şirket ile ilişkili bir tüzel kişinin kanuni temsilcisi,
- Denetimi yapılacak şirkette yönetim kurulu üyesi, yönetici, sahibi, %20'den fazla pay sahibi olanlar

• Denetimi yapılacak şirketin yönetim kurulu üyesinin ya da bir yöneticisinin alt ya da üst soyundan biri, eşi ya da üçüncü derece dahil, üçüncü dereceye kadar kan ya da kayın hısmı olanlar
• Denetimi yapılacak şirket ile bağlantılı olan veya böyle bir şirkette %20'den fazla payı olan bir işletmede çalışanlar veya denetçisi olacağı şirkette %20'den fazla paya sahip bir gerçek kişinin yanında herhangi bir şekilde hizmet verenler
• Denetimi yapılacak şirketin defterlerinin tutulmasında veya finansal tablolarının düzenlenmesinde denetleme dışında faaliyette veya katkıda bulunanlar
• Denetimi yapılacak şirketin defterlerinin tutulmasında veya finansal tablolarının çıkarılmasında denetleme dışında faaliyette veya katkıda bulunduğu için denetçi olamayacak gerçek veya tüzel kişinin veya onun ortaklarından birinin kanuni temsilcisi, temsilcisi, çalışanı, yönetim kurulu üyesi, ortağı, sahibi ya da gerçek kişi olarak bizzat kendisi
• Yukarıda ilk ve altıncı sırda yer alan şartları taşıdığı için denetçi olamayan bir denetçinin nezdinde çalışanlar
• Son beş yıl içinde denetçiliğe ilişkin meslekî faaliyetinden kaynaklanan gelirinin tamamının %30'undan fazlasını denetlenecek şirkete veya ona %20"den fazla pay ile iştirak etmiş bulunan şirketlere verilen denetleme ve danışmanlık faaliyetinden elde edenler ve bunu cari yılda da elde etmesi beklenenler Bir bağımsız denetleme kuruluşunun, bir şirketin denetlenmesi için görevlendirdiği denetçi yedi yıl arka arkaya o şirket için denetleme raporu vermişse, o denetçi en az iki yıl için değiştirilir. Öte yandan, denetçi, denetleme yaptığı şirkete; vergi danışmanlığı ve vergi denetimi dışında danışmanlık veya hizmet veremez. Bunu bir yavru şirketi aracılığıyla da yapamaz.

3.2. A.B.D.

Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) mali müşavirlik mesleği yanısıra bağımsız denetçi olmak da mümkündür. Bağımsız denetçi olabilmek için öncelikle mali müşavir sonrasında ise denetçi olmak gerekmektedir. Bunun için mümkünse lise eğitiminden itibaren bu yöne yönelmek önemlidir. Lise eğitiminde (ya da sonrasında) matematik ve muhasebe derslerinin seçilmesi ve bu derslerden başarılı olunması kariyerin başlangıcı için en önemli adımlardandır. Lise sonrası yerel muhasebe firmalarında çalışarak deneyimin artırılması sonrası için faydalı olmaktadır. Mali müşavirlik için sınav şartı bulunmaktadır. Mali müşavirlik adaylarından toplamda en az 150 saatlik üniversite eğitimi (normal dört yıllık eğitimden 30 saat fazla) almalıdırlar. Bazı üniversiteler beş yıllık lisans+yüksek lisans eğitimi şeklinde eğitimler de sunmaktadır. Bazı eyaletlerde eğitimi olmayanlara da fırsat verilerek kamu muhasebe deneyimi olanlara da fırsat tanımaktadır. Ulusal Devlet Muhasebe Kurulları Birliğinin (NASBA) adayların sınava yönelik yeterli eğitimi alıp almadığını belirleyerek sınav öncesi alması gerekli ek eğitimlerin olup olmadığına karar vermesi sonrası mali müşavirlik sınavına girilmesi gerekmektedir. Her eyaletin temel şartlara ek olarak kendi gereklilikleri olabilmektedir. Sınavdan başarılı olunması sonrası eyaletlere göre değişmekle birlikte ruhsatın alınması öncesi belirli süre deneyim şartı aranabilmektedir (US Bureau of Labor Statistics, 2020). Kurul ön başvuru değerlendirmesi her yerde yapılamamaktadır. Değerlendirme Colorado, Delaware,

Georgia, Indiana, Louisiana, Massachusetts, Michigan, Missouri, Nebraska, New Hampshire, Pennsylvania, Puerto Rico, Utah, ve Washington'da yapılabilmektedir. Bu bölgelerde yaşamayanlar yerel şube ile iletişime geçerek ön değerlendirmeye nereden başvurması gerektiği bilgisini almaktadır. Kurul eğitimini ABD'de tamamlamış olanlardan ön başvuru değerlendirmesine yönelik 100 Amerikan doları ile birlikte resmi transkriptleri talep etmektedir. Eğitimini ABD dışında tamamlayanlardan ise 200 Amerikan doları ile birlikte transkriptleri talep edilmektedir. Bu ön değerlendirme hizmeti zorunlu değildir. Kurul sınava başvuru ücreti olarak adayın sınava nerede gireceği gibi bazı faktörlere göre 30 ila 200 Amerikan doları başvuru ücreti yanısıra sınavdaki her dört başlığın toplamı için yaklaşık 700 Amerikan doları ücret almaktadır (NASBA, 2020). Sınav bölümlerinin zorluğu ve dolayısıyla hazırlanma süresi gözönüne alındığında tüm bölümlerin tek seferde alınması zorunlu değildir. Fakat bazı eyaletlerde tüm bölümlerden 18 ay içinde başarılı olunması gibi zorunluluk söz konusudur.

Mali müşavirlik sınavı Amerikan Mali Müşavirler Odasınca (AICPA) yapılmaktadır. AICPA her test seansının sınavdan en az 45 gün önce planlanması gerektiğini belirtmiştir. Sınav Ocak ve Şubat, Nisan ve Mayıs, Temmuz ve Ağustos, Ekim ve Kasım olmak üzere yılda sekiz ay Prometric adlı sınav kurumunca ABD'de 300 sınav merkezinde ya da Bahreyn, Brezilya, Japonya, Kuveyt, Lübnan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde organize edilmektedir. Sınav çoktan seçmeli ve vaka çalışması sorularını içeren aşağıdaki dört bölümden oluşmaktadır (Loughran, 2010:13-14);

- Denetim ve Tasdik
- İş Ortamı ve Kavramlar
- Finansal Muhasebe ve Raporlama
- Mevzuat

Ruhsatın alınması sonrası sürekli mesleki eğitim çerçevesinde mesleki gelişimin izlenebilmesi için deneyimlerini ve mali müşavirlik şartlarını taşıdıklarına dair raporları her yıl 1 Ocak'ta birlikte raporlamalıdırlar (AICPA, 2018). Birçok eyalette NASBA ve AICPA'nın şartları gereği üç yılda bir yenileme dönemmi çerçevesinde yılda en az 20 saat olmak üzere ruhsatların elde tutulmaya devam etmesi adına etik konularını da içeren toplamda 120 saatlik kazanım gerekmektedir (NASBA,2020).

ABD'de sertifikalı bir denetçi olabilmek için ise öncelikle muhasebe ya da ilgili bir programda lisans eğitimi kazanmak ve mezun olmak gerekmektedir (Ehow, 2020). Bu eğitimde en az 150 saatlik bir eğitim şart koşulmaktadır (New Hampshire, Colorado, California ve Vermont eyaletleri hariç) (Education Portal, 2019). Sonrasında iki yıllık bir mali müşavirlik (iç denetçilik için iç denetçilik deneyimi) deneyimi edinmek gerekmektedir. Bunun yerine yapılacak bir yüksek lisans eğitimi ise bu sürecin bir yılına saydırılabilmektedir. Çalışılan yerdeki üstlerce doldurulacak bir "Karakter Referans Formu" ve okuldan alınacak transkript ve destekleyici belgeler ile birlikte sınava başvurulmaktadır. Başvurular online olarak dünyanın 500'den fazla noktasından yapılabilmektedir. Yılda iki kez dünyanın 200'den fazla noktasında düzenlenen sınava girerek başarılı olunması gerekmektedir (Ehow, 2020). Sınavda ilk girilmesinden itibaren 18 ay içerisinde başarılı olunması gerekmektedir (Education Portal, 2020). Sınavda başarılı olunduktan sonra ise her yıl en az 80 saatlik sürekli eğitim alınması gerekmektedir (Ehow, 2020). Bazı eyaletlerde ise (40'a yakın eyalette) fazladan bir yıllık ileri denetim veya ileri muhasebe gibi dersleri içerene bir muhasebe ve denetim eğitimi alması gerekmektedir.

Genelde lisans eğitimi sonrası denetçi adayları işletme yüksek lisansı yapmaktadırlar. ABD'de denetçi olma gereklilikleri Tablo 2'de özetlenmiştir.

Amerikan İşgücü İstatistikleri Odasına göre 2008-2018 periyodunda muhasebeci ve denetçi istihdamında %22'lik bir artış olacaktır. Bunun iki sebebinden birincisi ekonomi büyüdükçe daha fazla işletme kurulmakta ve bu işletmelerin finansal işlemlerinin takibi için muhasebeci gerekmekte, ikincisi ise işletme sayısı arttıkça sözkonusu işletmelerin finansal işlemlerinin mevzuatla uyumunun denetlenmesi için denetçilerin gerekmesidir (MBA Today, 2020). Kamu kurumlarının yılda en az bir kere denetlenmesi gerekmektedir (Wisegeek, 2020). 2013 verilerine göre A.B.D.'de denetçilerin maaş aralığı 31.822$ ile 75.527$'dır. Ülkemizde ise bu aralık 11.731$ ile 92.402$'dır (Payscale, 2020). ABD'de denetime tabi kurumlar şöyle sıralanabilir (Loughran, 2010:30-32);

- Kamu kurumları
- Eyalet veya devletle sözleşmeli olarak çalışan kurumlar
- Halka açık işletmeler
- Devlet ve vergiden muaf kurumlar

Tablo 2. ABD'de Denetçi Olma Gereklilikleri

	Genel Gereklilikler
Eğitim Seviyesi	Lisans
Eğitim Alanı	Muhasebe, finansman ya da diğer ilgili finansal alan
Yetkili Belgelendirme	Yetkili kurumlar (Amerikan Mali Müşavirler Odası, İç Denetçiler Odası)
Deneyim	Genelde 2 yıl
Anahtar Yetenekler	Analitik düşünebilme ve iletişim becerisi
Ek Gereklilikler	Çok iyi matematik yeteneği ve rakamlarla aranın iyi olması

Kaynak: Education Portal, 2019.

Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Kanada ve Avusturalya'da mali müşavirlik mesleği benzer süreçlere sahip olmakla birlikte bir ülkeden alınan mali müşavirlik ruhsatının bu ülkelerde de geçerliği söz konusudur. Örneğin Kanada'da da denetçi olabilmek için öncelikle muhasebe veya finans alanında lisans mezunu olmak gerekmektedir. İç denetçilikte bu şart biraz daha esnetilerek işletme, finans, iktisat, bilgi sistemleri, mühendislik mezunları da kabul edilebilmektedir. Bağımsız denetçilik için lisans mezuniyetine ek olarak mali müşavirlik şartı da aranmaktadır (Academic Invest, 2018).

3.4. Almanya

Almanya'da sertifikalı mali müşavirlik için öncelikle sınava girişine müsaade edilen bölümlerden üniversite mezunu olunması gereklidir. Adaylar daha sonrasında en az iki yılı denetim üzerine uygulamalarla geçmiş üç yıllık bir staj yapmak zorundadırlar (IFAC, 2021). Almanya'da sertifikalı mali müşavirlik için genellikle tercih edilen rota öncelikle öğrencilik sonrası sertifikalı mali müşavirliğe geçmeye karar vermeden önce üç yazılı, bir sözlü sınava girerek elde edilen sertifikalı vergi danışmanlığı olarak da adlandırılabilecek bir meslek sahibi olunmasıdır. Kalifiye vergi danışmanlarının sertifikalı mali müşaviri olmak üzere yedi adet yazılı sınav öncesi geçmeleri gereken çeşitli sınavlar mevcuttur. Almanya'da göreceli olarak kısıtlı miktarda vergi danışmanı ve sertifikalı mali müşavir olduğu belirtilmektedir. Uzun vade ortalamasına bakıldığında başvuranların yaklaşık %50'sinin başarılı olduğu görülmektedir (CareersinAudit, 2021).

Almanya'da denetçi olabilmek için üç yıllık iş deneyimine ek olarak üniversite mezunu olmak gerekmektedir. Üniversite eğitimi sekiz sömestrden az ise iş deneyimi dört yıldır. Bağımsız denetçilik için mezunların zor bir staj ve sınav sürecinden geçmesi gerekmektedir. Mezunlar vergi müfettişi ya da mali müşavirliğinde 5 yıl ya da denetim sektöründe 10 yıl çalıştıktan sonra sınava girebilmektedir. Avrupa birliği ülkelerinde ya da Avrupa ekonomik bölge uluslar anlaşmasına dahil ülkelerinde ya da İsvicre ülkesinden gelen resmi denetim yetkisi olan bireylere yeterlilik sınavı uygulanabilmektedir (IDW, 2017). Sınav yılda iki kez düzenlenmekte ve yazılı ve sözlü bölümlerden oluşmaktadır. Sınav (IDW, 2018);

- Güvence sözleşmeleri, ilişkili hizmetler ve finansal raporlama, işletme değerleme ve mesleki düzenlemeler,
- Uygulamalı işletme yönetimi ve ekonomisi,
- İş hukuku ve
- Vergi hukuku bölümlerinden oluşmaktadır.

Sınav sonrası adayların Mali Müşavirler Odasının verdiği bir sertifika almaktadırlar. Bu sertifika öncesinde adayların içinde dini ifadeler de bulunan bir mesleki yemin etmeleri gerekmektedir (IDW, 2018).

3.5. İngiltere

Birleşik Krallıkta denetçi olabilmek için üniversite eğitimi, çıraklık, stajyerlik ya da resmi kurumların eğitimi şeklinde bir yol izlenebilmektedir. Ulusal Denetim Ofisinin üniversite eğitimi sonrası üç yıllık eğitimi, üniversite terk bireyler için ise bazı yeterlilikler çerçevesinde (üç dersten A seviye ile geçmek vb.) beş yıllık eğitimi bulunmaktadır. Üniversiteye girmeyenler için bir şirkette stajyerlikle süreç başlatılabilir ama genellikle A seviye yeterlilikler ve kariyer sürecinde çeşitli eğitimler alınması gerekmektedir. Bağımsız denetçi olmak için ise aşağıdaki kurumlardan birine üye bir mali müşavir olmak gerekmektedir (National Career Service, 2018);

- Yeminli Mali Müşavirler Derneği (ACCA)
- İngiltere ve Galler Yeminli Mali Müşavirler Odası (ICAEW)
- İskoçya Yeminli Mali Müşavirler Odası (ICAS)
- İrlanda Yeminli Mali Müşavirler Odası (ICAI)
- Uluslararası Muhasebeciler Derneği (AIA)

Eğer Yeminli Kamu Finans ve Muhasebesi Odası (CIPFA) üyesi olunursa kamu sektöründe denetim yapılabilir fakat özel sektörde denetim izni bulunmamaktadır. Ayrıca Yeminli Yönetim Muhasebecileri Odası üyesi olunursa iç denetim yapma izni varken diğer muhasebe odalarından ilgili eğitimi almadan dış denetim izni verilmemektedir. İç denetimci olabilmek için muhasebeci olma şartı aranmamaktadır. Şirketler kendi iç kararlarına göre şartlar belirleyebilmektedirler. Muhasebeci olabilmek için İngilizce ve Matematiği de içeren üç adet GCSE (General Certificate of Secondary Education – İkincil Eğitim Diploması) dersinden A ile C arası mezun olmak, herhangi iki dersten iki adet A notunun bulunması ya da denk yeterlik veya iş tecrübesi gerekmektedir (UK Jobs Guide, 2018). Bağımsız denetçi olabilmek için iki yıllık bir yeminli mali müşavirlik tecrübesi şartı aranmaktadır (IRCA, 2018). Ayrıca üye olunan odadan uygulama belgesi ve denetim yeterliliğine sahip olunması gerekmektedir (UK Jobs Guide, 2018). Birleşik Krallıkta cirosu 10 milyon £'dan büyük ya da aktif toplamı 5,1 milyon £'dan büyük işletmeler denetime tabidir. Ayrıca yukarıdakilere ek olarak çalışan sayısı 50'den

büyük işletmeler bir önceki şartlardan herhangi birini de sağlıyorsa denetime tabidir (Ouryclark, 2017).

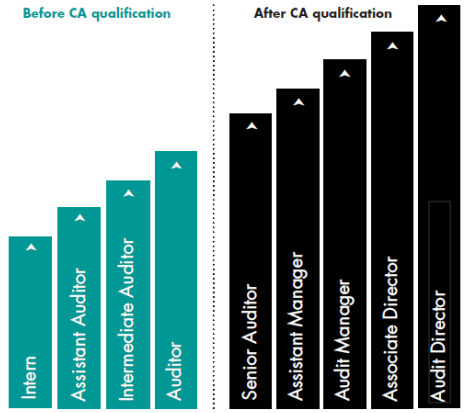
3.6. Yeni Zelanda

Yeni Zelanda'da denetçi olabilmenin şartı ticari bir bölümden mezun olmaktır (tercihen muhasebe). İngilizce, matematik, istatistik, ekonomi gibi alanlarda ileri düzey eğitim de önemlidir. Deneyim aranmaktadır. Zorunluluk olmasa da çoğu kurumun tercih etmesi sebebiyle Yeni Zelanda Yeminli Mali Müşavirler Odasına üye olmak önemlidir. Bu odaya üye olabilmek için denetçi adaylarının Profesyonel Muhasebe Okulu adı verilen bir eğitimi tamamlayarak Profesyonel Yeterlilik Sınavını başarı ile geçmesi gerekmektedir. Denetçilerde aranılan özellikler ise şöyle belirtilmiştir (Careers.govt.nz, 2021);

(1) Bilgiyi gizli tutabilme
(2) Mantıklı ve sağlam muhakemeye sahip olma
(3) Problem çözebilme
(4) Metodolojik ve doğru sonuç elde etme, detayları görebilme
(5) Baskı altında çalışabilme
(6) Organize çalışabilme
(7) İletişimi kuvvetli olma
(8) Verileri analiz edebilme ve yorumlayabilme

Yeni Zelanda'da denetçilik kariyeri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Careers.govt.nz, 2021);

- Yeminli Mali Müşavirlik Öncesi
  - Stajyer: Adaylar üniversitenin son yılından önce kuruma katılarak deneyim elde eder.
  - AA1: Mezun olan adaylar Yardımcı Denetçi olarak ilk günden itibaren çalışmaya başlar ve değişik muhasebe alanlarında deneyimlerini artırır.
  - AA2: Küçük denetimlere liderlik ederler ve AA1'lere koçluk yaparlar.
  - AA3: KOBİ denetimlerinin tamamından sorumlu olurlar. AA1 ve AA2'lere koçluk ederler.
- Yeminli Mali Müşavirlik Sonrası
  - Denetçi: Denetçiler yeminli hale gelir. Bir yıldan sonra denetimle ilgili tüm yeterliliklere sahip olunur.
  - Büyüklerin Denetlenmesi: Birkaç denetimin yürütülmesi ve stratejik iş önceliklerine katkı konusunda gelişmiş denetçiler.
  - Denetim İdarecisi: Denetimlerin yönetilmesi, personel atama, akıl hocalığı, koçluk ve denetimlerin yüksek standartlarla birlikte bitirilmesinin güvence altına alınmasından sorumludur.
  - Ön Yönetim: Yöneticiler için gereken anahtar stratejik liderlik yeteneklerinin geliştirilmesi ve küçük müşterilere denetim görüşü bildirirler. Bu rol Denetim Müdürü olmak açısından en önemli adımdır.
  - Denetim Müdürü: Yeni Zelanda'da profesyonel bir hizmet firması şeklinde denetime rehberlik ve liderlik etmekten sorumludur. Müşteri ilişkilerinin yönetimi ve onlara denetim görüşü bildirmekle görevlidirler.

Şekil 2. Yeni Zelanda'da Denetçilik Süreci

Kaynak: Audit New Zealand, 2021

3.6. İsveç

İsveç'te denetçi olabilmek için mali müşavir olmak gerekmektedir. Mali müşavirliğe sahip Avrupa Birliği üyesi ülkelerden gelenler ise İsveç mevzuatına hakim olup olmadıkları ile ilgili Ekim-Aralık arasında yılda bir kez ve sözlü olarak düzenlen uygunluk sınavına girmek zorundaydılar. Denetçilerin her beş yılda bir yeniden başvurarak denetçilik ile ilgili yeterliliklerini göstererek denetçilik ruhsatlarını yenilemeleri gerekmektedir. (Swedish Inspectorate of Auditors, 2019). Temmuz 2018 sonrası denetçi sınavına girebilmek için on zorunlu alandan eğitim alarak tatmin edici notlarla geçmiş olunması gerekmektedir. Bu alanlar başka konularla entegre olarak da verilmiş olabilir. Bu kapsamda birçok üniversite müfredatını bu kapsamda düzenlemektedir. Bu on zorunlu alan şöyle sıralanmaktadır (Swedish Inspectorate of Auditors, 2019;

(1) Genel muhasebe teorisi ve ilkeleri
(2) Yasal gereklilikler ve yıllık ve konsolide hesapların hazırlanması ile ilgili standartlar
(3) Uluslararası muhasebe standartları
(4) Finansal analiz
(5) Maliyet ve yönetim muhasebesi
(6) Risk yönetimi ve iç control
(7) Denetim ve mesleki yetenekler
(8) Yasal gereklilikler ve resmi denetim ve denetçilikle ilişkili standartlar
(9) Uluslararası denetim standartları
(10) Mesleki etik ve bağımsızlık

Yukarıdaki alanlarda 1-5 numaralı olanların üniversite bazında alınmış olması gerekmektedir. 6-10 numaralı olanlar ise denetim firması ya da üniversiteden alınmalıdır. Eğer eğitim İsveç Denetçi Müfettişliğince onaylanan bir plan çerçevesinde denetim firmasından alınacaksa

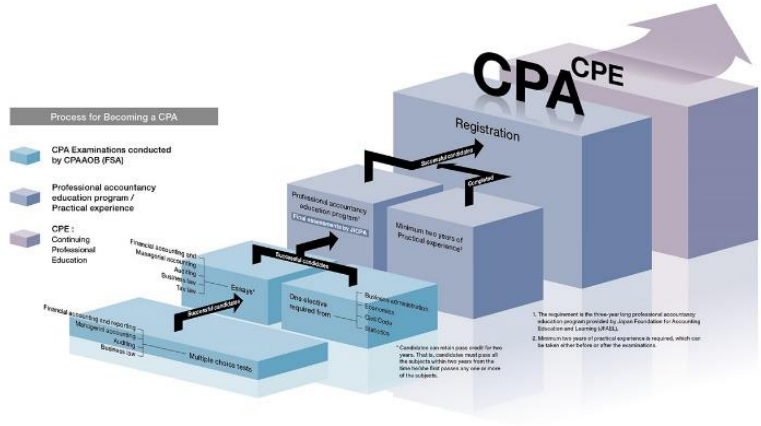
denetim firmasının İsveç muhasebe firmalarını kapsaması ya da İsveç dışında Avrupa Muhasebe Kurumu çerçevesinde resmi denetim gerçekleştiriyor olması beklenir. Bu on başlığında Avrupa Muhasebe Kurumu sınırları içerisinde alınması gerekmektedir. Bu eğitimlerin yanısıra aşağıdaki dokuz başlık ile ilgili de bilgi sahibi olunması beklenmektedir (Swedish Inspectorate of Auditors, 2020);

(1) Şirketler hukuku ve kurumsal yönetim
(2) İflas hukuku ve benzer usuller
(3) Vergi Hukuku
(4) Medeni hukuk ve ticaret hukuku
(5) Sosyal güvenlik hukuku ve iş hukuku
(6) Bilgi teknolojileri ve bilgisayar sistemleri
(7) İşletme ekonomisi, genel ve finansal ekonomi
(8) Matematik ve İstatistik
(9) Teşebbüslerin finansal yönetiminin temel ilkeleri

3.7. Japonya

Japonya'da denetim faaliyetini gerçekleştirebilmek için mali müşavir olabilmek gerekmektedir. Bu süreç Şekil 3'te özetlenmiştir. Bunun için ise mali müşavirlik sınavının başarı ile geçilmesi gerekmektedir. Sınav yılda iki defa düzenlenmekte ve çoktan seçmeli ve yazılı olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Çoktan seçmeli bölümden geçen adaylar yazılı sınava alınmaktadır. Çoktan seçmeli bölüm konuları şöyledir (JICPA, 2021):

- Finansal muhasebe ve raporlama
- Denetim
- İş hukuku
- Yönetim muhasebesi

Şekil 3. Japonya'da Mali Müşavirlik Süreci

Kaynak: (JICPA, 2021)

Yazılı bölüm ise şu konulardan oluşmaktadır (JICPA, 2021);

- Finansal muhasebe ve yönetim muhasebesi
- Denetim
- İş Hukuku
- Vergi Hukuku
- İşletme, Ekonomi, İstatistik veya medeni hukuktan biri

Adaylarda mali müşavirlik sınavı öncesi ya da sonrası iki yıllık iş tecrübesi aranmaktadır. Bu tecrübe sınavdan önce ya da sonra edinilebilmektedir. İş tecrübesinin bir denetim firmasında veya bir firmanın denetim ile ilgili bölümünde olması gerekmektedir. Adaylar Japon Muhasebe Eğitim ve Öğretim Kuruluşu tarafından uluslararası eğitim standartlarındaki gerekliliklere göre oluşturulmuş bir müfredata göre verilen üç yıllık bir mesleki muhasebe eğitim programını tamamlamak zorundadırlar. Bu gereklilikleri yerine getiren adaylar muhasebe, denetim, vergi, işletme yönetimi ve bilgi teknolojileri, mali müşavirlikle ilgili kanunlar, yönetmelikler ve etikleri içeren son bir değerlendirmeden geçirilmektedir (JICPA, 2021).

4. SONUÇ

Muhasebe ve denetim skandalları sonrası önem kazanan denetim ve denetçiliğe yönelik çalışmalarda artmaktadır. Finansal piyasalarda yatırımları ve yatırımcıları korumak için yapılan çalışmalardan birisi de işletme finansal verilerinin işletme dışından ve işletmeyle denetim dışında bir ilişkisi olmayan kişi ya da kurumlarca denetlenmesidir. İşletmelerin finansal verilerinde bulunan hile ya da hatalar işletme ilgililerinin sağlıklı kararlar almalarını engellemektedir. Finansal verilerin işletme ile denetim hizmeti dışında bir ilişkisi olmayan, bağımsız denetçilerce denetlenmesiyle bilgilerin doğruluk ve güvenilirliğinin artırılması sağlanmaya çalışılmaktadır. Denetçilik kavramının mesleki açıdan da incelenmesi hata ve/veya hilelerin önlenebilmesi açısından önemlidir. Denetçilik mesleğinin baştan sona aşamalarının ve gerekliliklerinin de bu kapsamda incelenmesi önemlidir. Söz konusu aşama ve gerekliliklerin ülkeler bazında incelenmesi denetçilik eğitimi ve gerekliliklerinin ülkeden ülkeye farklılık gösterip göstermediği açısından faydalı olacaktır.

Bu çalışmada denetim ve denetçilik kavramı incelenmiş daha sonra dünyadan bazı örneklerle denetçilik mesleğinin aşamaları ve gereklilikleri incelenmiştir. Çalışma sonucunda incelenen ülkelerde şu bulgulara ulaşılmıştır:

- Muhasebe, denetim, ekonomi, finans veya benzer/yakın alanlardan lisans mezunu olmakla birlikte özellikle muhasebe, finans, matematik, ekonomi derslerini alarak bu derslerde iyi performans göstermenin muhasebe kariyeri açısından önemlidir.
- Muhasebe alanında yüksek lisans yapmak zorunlu değil fakat mesleki açıdan faydalıdır.
- Meslek mensubu olmadan önce staj uygulamaları görülebilmektedir.
- İlgili ülke için yerel kuruluşlardan, uluslararası geçerlilik için uluslararası kuruluşlardan sertifika almak gerekmektedir.
- Mesleki açıdan gerekli yeteneklerin analitik yetenekler, organizasyonel yetenek, iyi iletişim, matematik yeteneği, detaylara dikkat gibi yetenekler sayılmaktadır.

- Denetçi olabilmek için muhasebe eğitimi veren bölümlerden lisans mezunu olma ve mali müşavir olma şartlarının ortak olduğu görülmüştür. Diğer taraftan bağımsız denetçilik için bazı ülkelerde yeminli mali müşavir olma şartının olduğu görülmüştür.
- İç denetçi olma şartlarının bağımsız denetçilik şartlarına göre farklılık gösterdiği görülmüştür.

İleriki çalışmalarda daha fazla ülkenin dâhil edildiği bir araştırma ve meslek mensubu olabilme standartlarının uluslararası çapta belirlenmesine yönelik araştırmaların yapılması faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

DELOITTE (2010), Yeni Türk Ticaret Kanunu ve Bağımsız Denetim.

DOĞAN, H. (2012), "Bağımsız Denetçi Kim Olacak?", Muhasebetr Makaleleri, Aralık.

KAVUT, L. (2001), "Bağımsız Denetçiler ile Denetim Hizmeti Alan İşletmelerin Yöneticilerinin Denetim Kalitesine İlişkin Görüş ve Tutumları", İMKB Dergisi, 5(20): 3-4.

KORKMAZ, E. (2016), Denetim Tamamlama Kursları Soru ve Cevapları, Malatya SMMMO & TESMER, s.3.

LOUGHRAN, M. (2010), Auditing for Dummies, July.

SENAL, S. (2011), Bağımsız Denetim Kalitesinin Artırılmasında Kamu Gözetim Kurulu'nun Rolü: Bağımsız Denetim Firmaları Üzerine Bir Araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta.

İnternet Kaynakları:

Education Portal, "Auditor Education", http://education-portal.com/auditor_education.html, Erişim Tarihi: 15.05.2020.

Education Portal, "How to become an auditor", http://education-portal.com/how_to_become_an_auditor.html, Erişim Tarihi: 15.05.2020.

KGK, "Sıkça Sorulan Sorular", http://kgk.gov.tr/content_detail-318-589-sikca-sorulan-sorular-ve-cevaplari.html, Erişim Tarihi: 26.05.2020.

Wise Geek, "Independent Auditor", http://topics.wisegeek.com/topics.htm?independent-auditor#, Erişim Tarihi: 18.05.2020.

Academic Invest, "How to become auditor", http://www.academicinvest.com/business-careers/accounting-careers/how-to-become-an-auditor, Erişim Tarihi: 18.05.2020.

AICPA, "Membership Requirements", http://www.aicpa.org/Membership/Requirements/Pages/membership-CPE-requirements.aspx

Audit New Zealand, "Career path", http://www.auditnz.govt.nz/careers/career-path, Erişim Tarihi: 17.05.2020.

Careers.govt.nz, "How to enter the job", http://www.careers.govt.nz/jobs/finance/auditor/how-to-enter-the-job, Erişim Tarihi: 15.05.2020.

CareersinAudit.com, "European Accounting Qualifications Explained", https://www.careersinaudit.com/article/european-accounting-qualifications-explained/, Erişim Tarihi: 05.11.2021.

Ehow, "Become certified auditor", http://www.ehow.com/how_5175430_become-certified-auditor.html, Erişim Tarihi: 10.05.2020.

JICPA, "Becoming", http://www.hp.jicpa.or.jp/english/accounting/becoming/index.html, Erişim Tarihi: 15.05.2020.

IRCA, Auditor Certification Criteria", http://www.irca.org/en-gb/certification/Become-an-auditor/Auditor-Certification-criteria/Auditor/, Erişim Tarihi: 15.05.2020.

IFAC, "Germany", https://www.ifac.org/about-ifac/membership/country/germany, Erişim Tarihi: 05.11.2021.

MBA Today, Auditing Career", http://www.mba-today.com/accounting-finance-careers/auditing-career.html, Erişim Tarihi: 15.05.2020.

http://www.payscale.com/, Erşim Tarihi: 17.05.2020.

http://www.revisorsnamnden.se/rn/english/becoming_an_auditor_in_sweden.html, Erişim Tarihi: 15.05.2020.

http://www.ukjobsguide.co.uk/Career-Guide/Auditor.html, Erişim Tarihi: 14.05.2020.

https://jicpa.or.jp/english/accounting/becoming/, Erişim Tarihi: 14.05.2020.

https://nasba.org/stateboards/, Erişim Tarihi: 14.05.2020.

https://nationalcareersservice.direct.gov.uk/job-profiles/auditor, Erişim Tarihi: 15.05.2020.

US Bureau of Labor Statistics, "Accountants and Auditors", https://www.bls.gov/ooh/business-and-financial/accountants-and-auditors.htm#tab-4, Erişim Tarihi: 14.05.2020.

IDW, "The Wisrtschaftspruefer Profession", https://www.idw.de/the-idw/the-wirtschaftspruefer-profession, Erişim Tarihi: 15.05.2020.

NASBA, "CPE Requirements", https://www.nasbaregistry.org/cpe-requirements, Erişim Tarihi: 14.05.2020.

Ouryclark, UK Audit Requirements", https://www.ouryclark.com/resource-library/quick-guides/general/uk-audit-requirements.html, Erişim Tarihi: 14.05.2020.

Swedish Isnpectorate of Auditors, "Education to become an authorized auditor", https://www.revisorsinspektionen.se/en/English/education-to-become-an-authorized-auditor/theoretical-education-in-accordance-with-ris-new-regulations/, Erişim Tarihi: 14.05.2020.

Alanya Akademik Bakış Dergisi
Yıl: 2022, C:6, S:1, ss. 1673-1701

Alanya Academic Review Journal
Year: 2022, Vol:6, No:1, pp. 1673-1701

YÖK Dersleri Platformundaki Muhasebe Kitaplarının Bibliyometrik Analizle İncelenmesi

(Araştırma Makalesi)

Analysis of Accounting Books on YÖK Courses Platform with Bibliometric Analysis

Doi: 10.29023/alanyaakademik.992169

Kürşad ÇAVUŞOĞLU
Öğr.Gör.Dr., Mersin Üniversitesi, Anamur MYO, İşletme Yönetimi,
kursatcavusoglu@mersin.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-6820-3790

Bu makaleye atıfta bulunmak için: *Çavuşoğlu, K. (2022). "YÖK Dersleri Platformundaki Muhasebe Kitaplarının Bibliyometrik Analizle İncelenmesi", Alanya Akademik Bakış, 6(1), Sayfa No. 1673-1701.*

Anahtar kelimeler: *Muhasebe kitabı, YÖK dersleri platformu, bibliyometrik analiz*

Makale Geliş Tarihi: 07.09.2021
Kabul Tarihi: 29.12.2021

ÖZET

Uzaktan eğitimin önemi COVID-19 pandemisinden sonra artmıştır. Türkiye'de YÖK dersleri platformu, yükseköğretim düzeyinde uzaktan eğitim ders içerikleri sunan bir platformdur. Bu çalışmanın amacı YÖK dersleri platformundaki 41 muhasebe kitabının sayfa sayısı, unvan, kaynak dili, kaynak türü, kaynak yılı gibi birtakım özellikler açısından bibliyometrik analizle incelenmesidir. Editörlerin ağırlıklı kısmının 'Profesör Doktor' unvanlı olduğu, tüm muhasebe kategorilerinde 'Profesör Doktor' unvanlı bölüm yazarı sayısının diğer unvanlardan daha fazla olduğu, muhasebe bilgi sistemi/teknolojisi kategorisi hariç diğer tüm kategorilerde Türkçe kaynakların ağırlığının yabancı dildeki kaynaklara göre daha fazla olduğu görülmüştür. Tüm muhasebe kitaplarında yararlanılan kaynakların tamamı en çok başvurulandan en az başvurulana doğru sıralandığında, birinci sırada kitap, ikinci sırada dergi, üçüncü sırada internet, dördüncü sırada mevzuat, beşinci sırada tez, altıncı sırada diğer kaynaklar ve son sırada bildirinin yer aldığı belirlenmiştir.

Keywords: *Accounting book, YÖK courses platform, Bibliometric analysis*

ABSTRACT

The importance of distance education has increased after the COVID-19 pandemic. In Turkey, the YÖK courses platform is a platform that offers distance education course content at the higher education level. The aim of this study is to examine 41 accounting books in the YÖK courses platform with bibliometric analysis in terms of some features such as page number, title, reference language, reference type, reference year. It was observed that the majority of the editors were titled as 'Professor Doctor', the number of chapter writers with the title of 'Professor Doctor' was higher in all accounting categories than other titles and the weight of Turkish references was higher than the references in foreign languages in all other categories except the accounting information system/technology category. When all the references used in all accounting books were ranked from the most frequently used to the least referenced, it was determined that the book was the first, the journal was the second, the internet was the third, the legislation was the

fourth, the thesis was the fifth, the other references were the sixth, and the last was the proceedings.

1. GİRİŞ

COVID-19, ilk kez aralık ayının sonlarında solunum yolu semptomları gösteren bir grup hastada gerçekleştirilen araştırmalar neticesinde 13 Ocak 2020 tarihinde tanımlanmış bir hastalıktır. Dünya Sağlık Örgütü, COVID-19 için 11 Mart 2020 tarihinde pandemi ilan etmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı COVID-19 Bilgilendirme Platformu, 2021).

Pandemi ticaretten ekonomiye, sağlıktan ulaşıma pek çok alanı ve sektörü etkilemiştir. Etkilediği bu alanlardan birisi de eğitim olmuştur. Pandeminin ilanıyla birlikte daha önceleri tamamlayıcı veya alternatif bir eğitim türü olarak görülen uzaktan eğitim de zorunluluk olmuştur.

Uzaktan eğitim kavramı ilk kez Wisconsin Üniversitesi'nin 1892 yılına ait kataloğunda yer alan bir kavram olup, Wisconsin Üniversitesi'nin yöneticisi William Lighty 1906 yılında yazılan bir yazı da bu kavramı ilk defa kullanmıştır (Kaya, 2002: 9). Uzaktan eğitim bilgi, iletişim, öğretim teknolojilerine ait ortamların, araç-gereçlerin, materyallerin, uygulamaların kullanılarak zamana ve yere bağlı olmadan birbirinden uzaktan bulunan öğrencilerin öğretmenle, diğer öğrencilerle, içerikle, materyallerle karşılıklı etkileşime girdiği bir eğitim-öğretim sistemi olarak tanımlanabilir (Aydemir, 2018: 14). İlk aşamasında yazarak gerçekleştirilen uzaktan eğitim uygulamalarında zaman geçtikçe radyo, televizyon, telefon, bilgisayar gibi araçlardan da yararlanılmış olup çağımızda ise e-posta, bilgisayar üzerinden konferans, internet benzeri mültimedya sunu sistemleri kullanılmaktadır (Kaya, 2002: 11).

Uzaktan eğitimden etkili şekilde faydalanabilmek için uzaktan eğitim alanlara ilişkin etkili öğretim stratejilerinin oluşturulmasına ve uygulanmasına, uzaktan eğitim derslerinin titiz bir şekilde dizayn edilmesine, öğrencilerin sunulacak destek hizmetlerden yeteri kadar yararlanmasına, öğrenci-öğretmen ve öğrenci-öğrenci arasında etkileşimin kurulmasına, öğrencilerin uzaktan eğitim faaliyeti sonuncunda ne elde edecekleri konusunda bilgilendirilmelerine, ölçme-değerlendirme faaliyetlerine, öğrenme çıktılarına ve öğrenme deneyimlerine önem verilmelidir (Aydemir, 2018: 14).

Pandeminin ne zaman sona ereceği ve etkilerinin ne kadar devam edeceği tam olarak bilinmemektedir. Ayrıca pandemi sona erse ve etkileri tümüyle ortadan kalksa bile uzaktan eğitimin eğitim sistemi içerisindeki yerinin pandemi öncesine göre daha fazla önem taşıyacağı beklenebilir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Hassan vd. (2021), Scopus veritabanından 2010 ile 2020 yılları arasında 'Journal of Islamic Accounting and Business Research' dergisine ait 287 yayımlanmış makaleyi ve eleştiri yazısını bibliyometrik yaklaşımla araştırdıkları çalışmalarında, derginin incelenen dönem içerisinde üretkenliğinin ve etkisinin önemli derecede arttığını, alanındaki baskın dergilerden biri olduğunu, yazarların bağlı oldukları ülke açısından ilk sırada Malezya'nın, ikinci sırada Birleşik Krallık'ın yer aldığını, yazarların bağlı olduğu kurum açısından ilk üç sırada sırasıyla 'International Islamic University Malaysia', 'Universiti Utara Malaysia' ve 'Universiti Kebangsaan Malaysia' bulunduğunu belirtmişlerdir.

Kumar vd. (2020), 'International Journal of Accounting Information Systems' dergisinde 2000 ile 2019 yılları arasında yayımlanmış makaleleri bibliyometrik analizle inceledikleri çalışmalarında hem yayım sayısında hem de atıf sayısında istikrarlı bir artış olduğunu, dergiye katkı sağlayanlar arasında Amerika Birleşik Devletleri kurumlarına bağlı çalışan yazarların ağırlıkta olduğunu, muhasebede bilgi teknolojisi ve yeni teknolojiler, teknolojinin güvence ve kurumsal açıklamalara uygulanması konularının dergide yıllar boyunca işlenen en baskın konular olduğunu ifade etmişlerdir.

Akpınar ve Yıldız (2020: 97), içerik ve yazar yönünden profilini belirlemek, seneler içerisinde hangi konuların daha fazla önem kazandığını tespit etmek amacıyla 510 adet Türkçe yazılmış muhasebe kitabını incelemişlerdir. İncelemeleri sonucunda bilgisayarlı muhasebe, muhasebe denetimi, yönetim ve maliyet muhasebesi, dış ticaret işlemleri muhasebesi, banka muhasebesi, finansman yöntemleri ve türev araçlara yönelik muhasebe işlemleri ile ilgili konuların hala güncel olduklarını, enflasyon muhasebesi, muhasebe ve finansal raporlama standartları, entegre raporlama ile ilgili konuların ise daha fazla ön planda yer aldıklarını, ayrıca kitapların en fazla Gazi Kitapevi tarafından yayınladığını ve yazarların çoğunlukla akademisyen olduklarını tespit etmişlerdir.

Koç ve Yüncü (2020), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Muhasebe Bilim Dalında 2004 ile 2018 yılları arasında tamamlanmış 106 lisansüstü tezle ilgili yaptıkları bibliyometrik analiz çalışmalarında, unvan bakımında profesör doktor unvanlıların daha fazla lisansüstü tez danışmanlığı yaptığını, ortalama sayfa sayısı açısından yüksek lisans tezlerinin 156 sayfa, doktora tezlerinin ise 256 sayfa olduğunu, lisansüstü tezlerde çoğunlukla araştırılmış ortak konuların finansal muhasebe, denetim, maliyet muhasebesi, vergi ve finansal kurumlar muhasebesi olduğunu ifade etmişlerdir.

Akyüz ve Yeşil (2019: 101), 12 ulusal ve 7 uluslararası yönetim muhasebesi kitabını inceledikleri çalışmalarında kitapların birbirlerinden farklı ve benzer yönlerini belirlemeye çalışmış olup, yönetim muhasebesi alanındaki yeni kitaplarda olması gereken çeşitli alternatif konu başlıkları önermişlerdir.

Doğan ve Ertugay (2019: 865), 10 tane lisans genel muhasebe ders kitabının okunabilirlik puanlarını hesaplayarak hedef okuyucu kitlesine uygunluğu araştırdıkları çalışmalarında, inceledikleri kitapların büyük kısmının, lisans seviyesindeki hedef okuyucu kitlesi için okunabilirliklerinin uygun olduğunu belirtmişlerdir.

Özbek ve Badem (2018: 216), 2008 ile 2017 yılları arasında Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi'nde yayımlanan 149 makaleyi bibliyometrik analize tabi tutmuşlardır. Analizleri sonucunda cinsiyet açısından erkek yazarların daha fazla yayın yaptıkları, unvan açısından yardımcı doçent doktor unvanlı yazarların en fazla yayın yaptıklarını, makale başına ortalama sayfa sayısının 21,58 sayfa olduğunu, makale başına ortalama kaynak sayısının yaklaşık 22 olduğunu, yerli kaynaklardan daha fazla yararlanıldığını, en fazla işlenilen konunun muhasebe standartları olduğunu belirtmişlerdir.

Gündüz'ün (2018: 236), 2014 ile 2016 yılları arasında akademik dergilerde yer alan muhasebeyle ilgili 635 makaleyi bibliyometrik analizle incelediği çalışmasında, makalelerin vakıf, dernek ve diğer kuruluşlara ait dergilerde daha fazla yayınlandığı, en fazla yayının Muhasebe ve Denetim Standartları, Muhasebe Denetimi ve Finansal Muhasebe kategorilerinde görüldüğü sonucuna ulaşmıştır.

Yeşil ve Akyüz (2018), 25.05.2018 tarihi itibariyle saptanan 320 doktora tezini bibliyometrik analizle inceledikleri çalışmalarında, unvan bakımından en fazla profesör doktor unvanlı akademisyenlerin tez danışmanlığı yaptığını, kaydolduğu üniversite açısından Marmara Üniversitesi'ne kayıtlı öğrencilerin daha fazla doktora tezi çalışması yaptıklarını, en çok işlenen tez konusun ise Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) / Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) olduğunu belirtmişlerdir.

Merigó ve Yang (2017), 'Web of Science' veri tabanını kullanarak muhasebe araştırmalarına ilişkin bibliyometrik genel bakış sundukları çalışmalarında en etkili dergilerin 'The Journal of Accounting and Economics', 'Journal of Accounting Research', 'The Accounting Review' ve 'Accounting, Organizations and Society' dergileri olduğunu, Amerika Birleşik Devletleri kurumlarının dünya çapında en etkin kurumlar olduğunu ve diğer alanlara kıyasla muhasebe yayınlarının atıf düzeyinin çok düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kıymetli Şen vd. (2017), 2009 ile 2015 yılları arasında Muhasebe ve Bilim Dünyası Dergisi, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi'nde yayımlanan 852 makaleyi bibliyometrik analizle araştırdıkları çalışmalarında, unvan açısından yardımcı doçent doktor unvanlı yazarların daha fazla makale yayınladıkları, muhasebe yönünden en çok işlenilen konunun muhasebe standartları olduğu, atıf sayısı açısından en fazla atfın dergilere yapıldığı, sonra sırasıyla kitaplara, internet kaynaklarına, bildirilere, en az atfın ise lisansüstü tezlere yapıldığı neticesine varmışlardır.

Apak vd. (2016), Temmuz-2011 ile Ocak-2016 dönemleri arasında Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanmış 107 makaleyi bibliyometrik analize tabi tuttukları çalışmalarında en fazla atfın dergilere yapıldığı, sonrasında sırasıyla kitaplara, diğer kaynaklara ve en az atfın ise bildirilere yapıldığını ifade etmişlerdir.

Hotamışlı ve Erem (2014: 1), 2005-2013 yılları arasında Muhasebe ve Finansman Dergisi'nde yayınlanmış 562 makaleyi bibliyometrik analizle inceledikleri çalışmalarında, konu yönünden finansal performans, kamu ekonomisi ve finansal piyasalar konularının ağırlık taşıdığını, atıf yönünden kaynakların birinci olarak dergiler, ikinci olarak diğer kaynaklar, üçüncü olarak kitaplar ve son olarak bildiriler şeklinde sıralandıklarını, unvan açısından yardımcı doçent doktor unvanlı yazarların daha fazla yayın yaptıklarını, makale başına ortalama sayfa sayısının 12,72 olduğunu, yabancı kaynaklardan daha fazla faydalanıldığını belirtmişlerdir.

Literatür incelendiğinde muhasebe kitaplarının özelliklerini inceleyen az çalışma mevcuttur. Muhasebe alanındaki bibliyometrik analizle ilgili çalışmaların daha çok akademik dergilerinde yayınlanan makaleler ile muhasebe alanındaki lisansüstü tezler ile ilgili olduğu görülmektedir. Bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak açık erişime sunulan muhasebe kitaplarına ait kaynakça verileri analiz edilerek, muhasebe kitaplarının kaynak sayısına, diline, türüne ve yayın yılına göre dağılımı gösterilmeye çalışılmıştır.

3. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

3.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Soruları

Türkiye'de özellikle pandemi döneminde yükseköğretim düzeyindeki uzaktan eğitim sırasında yararlanılan dijital ders materyallerinden biri de YÖK (Yükseköğretim Kurulu) Dersleri Platformu olmuştur. Ders materyalleri verilen uzaktan eğitimin kalitesini de etkileyebilmektedir. Bu çalışmanın amacı YÖK Dersleri Platformu içerisinde çeşitli fakülte ve

meslek yüksekokulu (MYO) düzeyinde açık erişime sunulan muhasebe kitaplarının sayfa sayısı, unvan, kaynak dili, kaynak türü, kaynak yılı gibi birtakım özellikler açısından bibliyometrik analizle incelenmesidir. Böylece sürekli gelişimi esas alan YÖK Dersleri Platformu (YÖK Dersleri Platformu, 2021) içerisindeki muhasebe kitaplarının niteliklerinin ortaya konulması ve gelecekte oluşturulacak muhasebeye ilişkin dijital ders materyalleri ile ilgili öneriler sunulması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede aşağıdaki sorulara yanıt aranmaya çalışılmıştır:

- Muhasebe kitaplarının tümünün minimum, maksimum, ortalama sayfa sayısı kaçtır?
- Muhasebe kitaplarının tümünde editörlerin unvanlarına göre dağılımı nasıldır?
- Muhasebe kitaplarının tümünde yayınevine göre dağılım ne şekildedir?
- Muhasebe kitaplarının tümünde yıllara göre dağılım nasıldır?
- Muhasebe kitaplarının tümünün açık erişime sunulduğu fakülte/meslek yüksekokulu/lisans tamamlama düzeyine göre dağılımı ne şekildedir?
- Muhasebe kitaplarının tümünün bölüm sayısına göre dağılımı nasıldır?
- Muhasebe kategorisine göre muhasebe kitaplarındaki bölümlerin minimum, maksimum, ortalama sayfa sayısı kaçtır?
- Muhasebe kategorisine göre muhasebe kitaplarındaki bölüm yazarlarının unvana göre dağılımı nasıldır?
- Muhasebe kategorisine göre muhasebe kitaplarındaki bölümlerde yararlanılan kaynakların kaynak türüne göre dağılımı ne şekildedir?
- Muhasebe kategorisine göre muhasebe kitaplarındaki bölümlerde yararlanılan kaynakların kaynak diline göre dağılımı nasıldır?
- Muhasebe kategorisine göre muhasebe kitaplarındaki bölümlerde yararlanılan kaynakların kaynak yılına göre dağılımı nasıldır?

Çalışmada ikincil verilerden faydalanılmış olup, verilerin toplanması için YÖK Dersleri Platformunda dijital ders içerikleri incelenmiştir. YÖK Dersleri Platformu çeşitli üniversitelerin hazırladığı dijital ders içeriklerini açık erişime sunan bir ara yüzdür (YÖK Dersleri Platformu, 2021). YÖK Dersleri platformunda Edebiyat Fakültesi, Eğitim Fakültesi, Fen Fakültesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İletişim Fakültesi, Mühendislik Fakültesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Turizm Fakültesi, Adalet Meslek Yüksekokulu, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu ve Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu düzeyinde ders içerikleri sunulmaktadır (YÖK Dersleri Platformu, 2021).

YÖK Dersleri Platformunda öncelikle isminde muhasebe kelimesi geçen kitaplar ile muhasebe kelimesi geçmese bile içerik yönünden muhasebeyle ilgili kitaplar, 18 Mayıs 2021 tarihi itibariyle tüm fakülte ve meslek yüksekokulu düzeyinde, ayrıca Lisans Tamamlama, Ortak Dersler Bölümü ve Dijital Eğitim Dersleri içerisinde taranmıştır. Kitap niteliği taşımayıp ders notu niteliğinde olduğu ve kaynakça verileri eksik olduğu için İstanbul Üniversitesi'ne ait yayınlar araştırmaya dâhil edilmemiştir. Ayrıca yabancı dilde yazılmış kitaplar da araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Bu çerçevede Anadolu Üniversitesi ile Atatürk Üniversitesi yayınlarına ait Türkçe yazılmış 41 adet muhasebeyle ilgili kitaba ulaşılmıştır. Araştırmada bu 41 adet kitap analize tabi tutulmuştur.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

41 adet muhasebe kitabından elde edilen verileri analiz etmek için bibliyometrik analizden yararlanılmıştır.

Bibliyometri terimi, kitapları ya da kaynak dizinini ifade eden bibliyo kelimesi ile ölçmeyi ifade eden metrik kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur (Norton, 2008: 63). Bibliyometri kitap, kitap bölümü, dergi makaleleri, bildiriler gibi klasik yayınların yanı sıra internetteki akademik yayınların özellikle ölçülmesine odaklanmaktadır (Ball, 2018: 15-16). Bibliyometrinin temel yöntemleri yayınlanan yayın sayısını belirleyerek başlar ve sonrasında bu yayınların topluluk içerisinde, yani örneğin diğer bireyler, yazarlar, akademisyen arasında, nasıl kavrandığını ve ne kadar kullanıldığını araştırır (Ball, 2018: 17). Bu çerçevede bibliyometri belirli kelimelerin, terimlerin, atıfların, yazarlıkların ve benzeri belirli özelliklerin ortaya çıkma sıklığını belirleme gibi çeşitli ölçümler yaparak bilgiyi araştırabilir ve belirli bir alandaki, atıflardaki, terim kullanımındaki ya da yayınlardaki yazarlıkla ilgili örüntüleri tespit etmek için de uygulanabilir. Ayrıca başlık kümelerini, dergi kümelerini, disiplin ve yayılma ağlarını tanımlamak için de kullanılabilir (Norton, 2008: 64).

3.3. Araştırmanın Bulguları

Muhasebe kitaplarının tümüne ilişkin genel bilgiler verildikten sonra muhasebe kategorilerine göre muhasebe kitaplarına ait bulgular sunulmuştur. Muhasebe kategorileri muhasebe türlerine ve kitapların içeriğine göre belirlenmiştir. *Genel Muhasebe, Dönem Sonu Muhasebesi, Yönetim/Maliyet Muhasebesi, Muhasebe Denetimi, Muhasebe Bilgi Sistemi/Teknolojisi, Şirketler Muhasebesi, Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi, Banka/Sigorta Muhasebesi, Muhasebe Uygulamaları, İnşaat Muhasebesi, Muhasebe ve Hukuk ile Mali Tablolar Analizi/Finansal Analiz olmak* üzere 12 muhasebe kategorisi saptanmıştır.

3.3.1. Muhasebe Kitaplarının Tümüne İlişkin Bulgular

Kitap adına, kitabın muhasebe kategorisine, editörlerin unvanına, yayınevine, yayın yılına, sayfa sayısına (kapak, içindekiler dahil), bölüm sayısına ve kitabın açık erişime sunulduğu fakülte/meslek yüksek okuluna ait bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

Tablo 1. Araştırma Kapsamında YÖK Dersleri Platformunda Açık Erişime Sunulan Muhasebe Kitapları

Kitap Adı	Editörlerin Unvanı			Yayınevi	Yayın Yılı	Sayfa Sayısı	Bölüm Sayısı	Kitabın Sunulduğu Fakülte/Bölüm/ Lisans Tamamlama
	Prof.Dr.	Doç.Dr.	Dr.Öğr.Üye.					
Dönem Sonu Muhasebe İşlemleri	1			Atatürk Üniversitesi	2017	317	14	İİBF / Sosyal Bilimler MYO
Dönemsonu İşlemleri	1			Anadolu Üniversitesi	2020	267	8	İİBF
Genel Muhasebe	1			Atatürk Üniversitesi	2011	344	14	İİBF / Sosyal Bilimler MYO / Sağlık Bilimleri Fakültesi / Adalet MYO / Sağlık Hizmetleri MYO

Genel Muhasebe I	2			Anadolu Üniversitesi	2018	206	8	İİBF / Sosyal Bilimler MYO / Sağlık Bilimleri Fakültesi / Turizm Fakültesi / Lisans Tamamlama
Genel Muhasebe II	1			Anadolu Üniversitesi	2019	172	7	İİBF / Sosyal Bilimler MYO / Sağlık Bilimleri Fakültesi / Turizm Fakültesi / Lisans Tamamlama
Maliyet Muhasebesi	1	1		Anadolu Üniversitesi	2018	294	8	İİBF
Maliyet Muhasebesi I				Atatürk Üniversitesi	2018	355	14	İİBF
Maliyet Muhasebesi II	1			Atatürk Üniversitesi	2014	297	14	İİBF
Maliyet Yönetimi	1	1		Anadolu Üniversitesi	2019	264	8	İİBF
Muhasebe Denetimi	1			Atatürk Üniversitesi	2019	297	14	İİBF
Muhasebede Bilgi Yönetimi	1	1		Anadolu Üniversitesi	2019	169	8	İİBF
Şirketler Muhasebesi				Atatürk Üniversitesi	2013	325	14	İİBF / Sosyal Bilimler MYO
Muhasebe Uygulamaları	1			Anadolu Üniversitesi	2018	210	8	İİBF
Genel Muhasebe	1			Anadolu Üniversitesi	2018	197	8	İİBF / Sosyal Bilimler MYO / Sağlık Hizmetleri MYO / Lisans Tamamlama
Envanter ve Bilanço	1		1	Anadolu Üniversitesi	2020	191	8	İİBF/ Sosyal Bilimler MYO
Muhasebe Denetimi	1			Anadolu Üniversitesi	2018	162	8	İİBF / Sosyal Bilimler MYO
Şirketler Muhasebesi	1			Anadolu Üniversitesi	2019	229	8	İİBF / Sosyal Bilimler MYO
Dış Ticaret İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi	1			Anadolu Üniversitesi	2019	258	8	İİBF / Sosyal Bilimler MYO
Lojistik Maliyetleri ve Raporlama	1			Anadolu Üniversitesi	2020	224	8	İİBF
Lojistik Maliyetleri ve Raporlama I	1		1	Anadolu Üniversitesi	2018	200	8	İİBF / Sosyal Bilimler MYO
Lojistik Maliyetleri ve Raporlama II	1		1	Anadolu Üniversitesi	2019	235	8	İİBF / Sosyal Bilimler MYO
Muhasebe Yazılımları		1		Anadolu Üniversitesi	2019	252	8	İİBF / Sosyal Bilimler MYO
Banka Muhasebesi	1			Atatürk Üniversitesi	2014	278	14	Sosyal Bilimler MYO
Banka ve Sigorta Muhasebesi	1			Anadolu Üniversitesi	2019	260	8	Sosyal Bilimler MYO
Sigorta Muhasebesi	1			Atatürk Üniversitesi	2014	262	14	Sosyal Bilimler MYO

Ön Muhasebe Yazılımları Ve Kullanımı			1	Anadolu Üniversitesi	2018	170	6	Sosyal Bilimler MYO
Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi	1			Atatürk Üniversitesi	2017	298	14	Sosyal Bilimler MYO
İnşaat Muhasebesi	1			Atatürk Üniversitesi	2017	290	14	Sosyal Bilimler MYO
İnşaat ve Gayrimenkul Muhasebesi	1			Anadolu Üniversitesi	2019	243	8	Sosyal Bilimler MYO
Lojistik Maliyet Analizi	1			Atatürk Üniversitesi	2014	288	14	Sosyal Bilimler MYO
Maliyet Analizleri		1		Anadolu Üniversitesi	2019	211	7	Sosyal Bilimler MYO
Muhasebe Ve Hukuk	1			Anadolu Üniversitesi	2018	203	8	Sosyal Bilimler MYO
Sağlık Kurumlarında Maliyet Muhasebesi			1	Anadolu Üniversitesi	2018	205	8	Sağlık Bilimleri Fakültesi
Sağlık Kurumlarında Maliyet Yönetimi	1			Atatürk Üniversitesi	2013	301	14	Sağlık Bilimleri Fakültesi
Konaklama İşletmelerinde Muhasebe Uygulamaları	1			Anadolu Üniversitesi	2019	259	8	Turizm Fakültesi
Muhasebe Denetimi ve Mali Analiz	1			Anadolu Üniversitesi	2012	159	8	Turizm Fakültesi
Denetim	1			Anadolu Üniversitesi	2018	237	8	İİBF / Sağlık Bilimleri Fakültesi
Sağlık Kurumlarında Maliyet Yönetimi		1		Anadolu Üniversitesi	2019	238	8	Sağlık Hizmetleri MYO
Finansal Tablolar Analizi	1			Anadolu Üniversitesi	2019	220	8	İİBF / Lisans Tamamlama
Mali Tablolar Analizi	1			Atatürk Üniversitesi	2018	293	14	İİBF / Sosyal Bilimler MYO
Mali Analiz	1			Anadolu Üniversitesi	2019	185	8	İİBF / Sosyal Bilimler MYO
TOPLAM	**35**	**6**	**5**			**10065**	**402**	

Tablo 1 incelendiğinde sayfa sayısı bakımından Muhasebe Denetimi ve Mali Analiz (Anadolu Üni.) kitabının minimum sayfa sayısına (159 sayfa), Maliyet Muhasebesi I (Atatürk Üniversitesi) kitabının maksimum sayfa sayısına (355 sayfa) sahip olduğu, kitap başına düşen ortalama sayfa sayısının ise 245,48 (10065/41) olduğu görülmektedir.

Editörlerin unvanlarına bakıldığında en fazla 'Prof. Dr.' unvanlı editörlerin (35) olduğu, bunu sırasıyla 'Doç. Dr.' unvanlı editörlerin (6) ve 'Dr. Öğr. Üye.' unvanlı editörlerin (5) takip ettiği görülmektedir.

Yayınevi dağılımı açısından 41 kitabın 28 tanesinin yayınevi Anadolu Üniversitesi iken, 13 tanesinin yayınevi Atatürk Üniversitesi'dir. Tablo 1'deki bulgular yayın yılı açısından

değerlendirildiğinde 15 kitapla 2019 yılında en fazla sayıda kitap bulunurken, birer kitap ile en az sayıda kitap 2011 ve 2012 yıllarındadır.

Tablo 1'e göre İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde (İİBF) 26 kitap, Sosyal Bilimler MYO'da 25 kitap, Sağlık Bilimleri Fakültesi'nde 6 kitap, Turizm Fakültesi'nde 4 kitap, Lisans Tamamlama'da 4 kitap, Sağlık Hizmetleri MYO'da 3 kitap ve Adalet MYO'da ise 1 kitap açık erişime sunulmuştur. Bölüm sayısı açısından tüm muhasebe kitaplarında toplam 402 bölüm olduğu ve 8 bölüme sahip 25 kitap, 14 bölüme sahip 13 kitap, 7 bölüme sahip 2 kitap ve 6 bölüme sahip 1 kitap olduğu görülmektedir. Bölüm başına ortalama sayfa sayısı ise 25,03'tür (10065/402).

3.3.2. Muhasebe Kategorilerine İlişkin Bulgular

Her bir muhasebe kategorisinde yer alan muhasebe kitapları için bulgular ayrı ayrı açıklanmıştır.

3.3.2.1. Genel Muhasebe Kategorisine İlişkin Bulgular

Genel muhasebe kategorisinde yer alan kitaplara ait bölüm sayfa sayısı bilgileri verildikten sonra, yararlanılan kaynak sayısına, kaynak diline, kaynak türüne[*] ve kaynak yayın yılına[†] göre kitaplarının dağılımına ait bulgular sunulmuştur.

Tablo 2. Genel Muhasebe Kategorisindeki Kitapların Bölüm Yazar Unvanları ile Sayfa Sayıları

Kitap Adı (Yayınevi)	Bölüm Sayısı	Bölüm Yazar Unvanları						Bölüm Sayfa Sayısı		
		Prof.Dr.	Doç.Dr.	Dr.Öğr.Üye.	Öğr.Gör.Dr.	Öğr.Gör.	Dr.	Minimum	Maksimum	Ortalama
Genel Muhasebe (Atatürk Üni.)	14	14	0	0	0	0	0	17	30	24,35
Genel Muhasebe I (Anadolu Üni.)	8	8	0	0	0	0	0	18	31	24,12
Genel Muhasebe II (Anadolu Uni.)	7	7	0	0	0	0	0	19	26	23,28
Genel Muhasebe (Anadolu Üni)	8	8	0	0	0	0	0	18	32	23,75
TOPLAM	**37**	**37**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**			

Genel muhasebe kategorisinde 3'ü Anadolu Üniversitesi'ne 1'i Atatürk Üniversitesi'ne ait olmak üzere toplam 4 kitap bulunmaktadır. Kitaplardaki toplam bölüm sayısı 37'dir. Bölüm yazarlarının tümü, 'Prof.Dr.'unvanlıdır (37). Dört kitap içinde 17 sayfa ile Genel Muhasebe (Atatürk Üni.) kitabındaki 'İşletme ve Muhasebe' adlı bölüm en düşük minimum bölüm sayfa sayısına, 32 sayfa ile Genel Muhasebe (Anadolu Üni.) kitabındaki 'Dönen Varlıklar' adlı bölüm en yüksek maksimum bölüm sayfa sayısına sahiptir. Dört kitabın ortalama bölüm sayfa sayılarının birbirine yakın olduğu görülmektedir.

[*] Tablolarda kaynak türü olarak yer alan diğer kaynaklar; ders slaytı, ders notları, eğitim ders notları, çalışma kağıtları, rapor gibi kaynakları ifade etmektedir.

[†] Yayınların kaynakçalarında bazı kaynakların yayın yılları belirtilmediğinden, tablolarda kaynak yayın yılına göre kaynak sayısı toplamı, toplam kaynak sayısından düşük çıkabilmektedir.

Tablo 3. Genel Muhasebe Kategorisindeki Kitapların Kaynak Sayısına, Diline, Türüne ve Yayın Yılına göre Dağılımı

Kitap Adı (Yayınevi)	Kaynak Sayısı	Kaynak Dili		Kaynak Türü							Kaynak Yayın Yılı				
		Türkçe	Yabancı Dil	Kitap	Dergi	Mevzuat	İnternet	Bildiri	Tez	Diğer	1980 Öncesi	1980-1989	1990-1999	2000-2009	2010-2020
Genel Muhasebe (Atatürk Üni.)	140	133	7	117	1	12	0	0	0	10	3	5	28	64	25
Genel Muhasebe I (Anadolu Üni.)	53	53	0	34	2	8	8	1	0	0	1	0	7	16	17
Genel Muhasebe II (Anadolu Uni.)	56	56	0	42	2	9	2	0	0	1	0	0	8	19	20
Genel Muhasebe (Anadolu Üni)	46	45	1	44	0	2	0	0	0	0	1	0	5	23	16
TOPLAM	**295**	**287**	**8**	**237**	**5**	**31**	**10**	**1**	**0**	**11**	**5**	**5**	**48**	**122**	**78**

Tablo 3'e bakıldığında genel muhasebe kategorisindeki kitaplarda yararlanılan toplam kaynak sayısının 295 olduğu görülmektedir. Kitap başına 73,75 (295/4) kaynak düşerken, bölüm başına 7,97 (295/37) kaynak düşmektedir. 295 kaynağın 287'si (%97,29) Türkçe olup, yalnızca 8'i (%2,71) yabancı dildedir. Kaynak türü açısından en fazla yararlanılan kaynak; 237 kaynak sayısı (%80,34) ile kitap olurken, bunu sırasıyla 31 kaynak sayısıyla (%10,50) mevzuat, 11 kaynak sayısıyla (%3,73) diğer kaynaklar, 10 kaynak sayısıyla (%3,39) internet, 5 kaynak sayısıyla (%1,70) dergi, 1 kaynak sayısı ile bildiri (%0,34) izlemektedir. Tez türünde ise hiçbir kaynaktan faydalanılmamıştır. Kaynakların yayın yılı dağılımı incelendiğinde 122 kaynak sayısı (%47,29) ile en fazla 2000-2009 dönemine ait kaynağın kullanıldığı, bunu sırasıyla 78 kaynak sayısı (%30,23) ile 2010-2020 döneminin, 48 kaynak sayısıyla (%18,60) 1990-1999 döneminin, 5'er kaynak sayıları (%1,94) ile 1980-1989 ve 1980 öncesi dönemin takip ettiği görülmektedir.

3.3.2.2. Dönem Sonu Muhasebesine İlişkin Bulgular

Dönem sonu muhasebesi kategorisinde yer alan kitaplara ait bölüm sayfa sayısı bilgileri verildikten sonra, yararlanılan kaynak sayısına, kaynak diline, kaynak türüne ve kaynak yılına göre kitaplarının dağılımına ait bulgular sunulmuştur.

Tablo 4. Dönem Sonu Muhasebesi Kategorisindeki Kitapların Bölüm Yazar Unvanları ile Sayfa Sayıları

Kitap Adı (Yayınevi)	Bölüm Sayısı	Bölüm Yazar Unvanları						Bölüm Sayfa Sayısı		
		Prof.Dr.	Doç.Dr.	Dr.Öğr.Üye.	Öğr.Gör.Dr.	Öğr.Gör.	Dr.	Minimum	Maksimum	Ortalama
Dönem Sonu Muhasebe İşlemleri (Atatürk Üni.)	14	13	1	0	0	0	0	18	31	22,42
Dönemsonu İşlemleri (Anadolu Üni.)	8	4	0	3	0	0	1	24	40	30,37
Envanter ve Bilanço (Anadolu Üni.)	8	7	0	0	1	0	0	16	32	22,50
TOPLAM	**30**	**24**	**1**	**3**	**1**	**0**	**1**			

Dönem sonu muhasebe kategorisinde 2'si Anadolu Üniversitesi'ne, 1'i Atatürk Üniversitesi'ne ait olmak üzere 3 kitap bulunmaktadır. Kitaplardaki toplam bölüm sayısı 30'dur. Unvan açısından en fazla 'Prof. Dr.' unvanlı (24) bölüm yazarı olduğu, bunu sırasıyla 'Dr. Öğr. Üye' unvanlı (3), 'Doç.Dr.' unvanlı (1), 'Öğr. Gör. Dr' unvanlı (1) ve 'Dr.' unvanlı (1) yazarların takip ettiği görülmektedir. Üç kitap içinde 16 sayfa ile Envanter ve Bilanço (Anadolu Üni.) kitabındaki 'Muhasebede Değerleme' adlı bölüm en düşük minimum bölüm sayfa sayısına, 40 sayfa ile Dönemsonu İşlemleri (Anadolu Üni.) kitabındaki 'Hazır Değerler ve Menkul Kıymetlere İlişkin Dönemsonu İşlemleri' adlı bölüm en yüksek maksimum bölüm sayfa sayısına sahiptir. Tablo 4'te görüldüğü gibi Dönemsonu İşlemleri (Anadolu Üni.) kitabının ortalama bölüm sayfa sayısı 30,37 iken, diğer iki kitabın ortalama bölüm sayfa sayıları birbirine yakındır.

Tablo 5. Dönem Sonu Muhasebesi Kategorisindeki Kitapların Kaynak Sayısına, Diline, Türüne ve Yayın Yılına göre Dağılımı

Kitap Adı (Yayınevi)	Kaynak Sayısı	Kaynak Dili		Kaynak Türü							Kaynak Yayın Yılı				
		Türkçe	Yabancı Dil	Kitap	Dergi	Mevzuat	İnternet	Bildiri	Tez	Diğer	1980 Öncesi	1980-1989	1990-1999	2000-2009	2010 -2020
Dönem Sonu Muhasebe İşlemleri (Atatürk Üni.)	124	117	7	113	1	8	2	0	0	0	3	9	16	52	34
Dönemsonu İşlemleri (Anadolu Üni.)	79	69	10	53	3	11	12	0	0	0	0	0	2	14	46
Envanter ve Bilanço (Anadolu Üni.)	64	64	0	40	5	10	6	1	1	1	0	1	9	21	18
TOPLAM	**267**	**250**	**17**	**206**	**9**	**29**	**20**	**1**	**1**	**1**	**3**	**10**	**27**	**87**	**98**

Tablo 5'e göre dönem sonu muhasebesi kategorisindeki kitaplarda yararlanılan toplam kaynak sayısı 267'dir. Kitap başına 89 (267/3) kaynak düşerken, bölüm başına 8,9 (267/30) kaynak düşmektedir. 267 kaynağın 250'si (%93,63) Türkçe olup, yalnızca 17'si (%6,37) yabancı dildedir. Kaynak türü açısından en fazla yararlanılan kaynak; 206 kaynak sayısıyla (%77,15) kitap olurken, bunu 29 kaynak sayısıyla (%10,87) mevzuat, 20 kaynak sayısıyla (%7,50) internet, 9 kaynak sayısıyla (%3,37) dergi, 1'er kaynak sayısıyla (%0,37) bildiri, tez ve diğer kaynaklar takip etmektedir. Kaynakların yayın yılı dağılımına bakıldığında 98 kaynak sayısı

(%43,56) ile en fazla 2010-2020 dönemine ait kaynağın kullanıldığı, bunu sırasıyla 87 kaynak sayısıyla (%38,67) 2000-2009 döneminin, 27 kaynak sayısıyla (%12) 1990-1999 döneminin, 10 kaynak sayısıyla (%4,44) 1980-1989 döneminin ve 3 kaynak sayısıyla (%1,33) 1980 öncesi dönemin izlediği görülmektedir.

3.3.2.3. Yönetim/Maliyet Muhasebesi Kategorisine İlişkin Bulgular

Yönetim/maliyet muhasebesi kategorisinde yer alan kitaplara ait bölüm sayfa sayısı bilgileri verildikten sonra, yararlanılan kaynak sayısına, kaynak diline, kaynak türüne ve kaynak yılına göre kitaplarının dağılımına ait bulgular sunulmuştur.

Tablo 6. Yönetim/Maliyet Muhasebesi Kategorisindeki Kitapların Bölüm Yazar Unvanları ile Sayfa Sayıları

Kitap Adı (Yayınevi)	Bölüm Sayısı	Bölüm Yazar Unvanları						Bölüm Sayfa Sayısı		
		Prof.Dr.	Doç.Dr.	Dr.Öğr.Üye.	Öğr.Gör.Dr.	Öğr.Gör.	Dr.	Minimum	Maksimum	Ortalama
Maliyet Muhasebesi (Anadolu Üni.)	8	1	7	0	0	0	0	32	44	35,37
Maliyet Muhasebesi I (Atatürk Üni.)	14	3	8	3	0	0	0	17	38	25,14
Maliyet Muhasebesi II (Atatürk Üni.)	14	8	1	5	0	0	0	17	28	21
Maliyet Yönetimi (Anadolu Üni.)	8	4	4	0	0	0	0	22	53	31,62
Lojistik Maliyetleri ve Raporlama (Anadolu Üni.)	8	8	0	0	0	0	0	16	34	26,25
Lojistik Maliyetleri ve Raporlama I (Anadolu Üni.)	8	9	0	0	0	0	0	22	28	24,12
Lojistik Maliyetleri ve Raporlama II (Anadolu Üni.)	8	7	1	1	0	0	0	24	35	28,12
Lojistik Maliyet Analizi (Atatürk Üni.)	14	14	0	0	0	0	0	15	27	20,35
Maliyet Analizleri (Anadolu Üni.)	7	3	4	0	0	0	0	24	34	28,85
Sağlık Kurumlarında Maliyet Muhasebesi (Anadolu Üni.)	8	4	0	2	2	0	0	20	28	24,25
Sağlık Kurumlarında Maliyet Yönetimi (Atatürk Üni.)	14	11	3	0	0	0	0	17	25	21,28
Sağlık Kurumlarında Maliyet Yönetimi (Anadolu Üni.)	8	8	0	0	0	0	0	24	36	28,37
TOPLAM	**119**	**80**	**28**	**11**	**2**	**0**	**0**			

Yönetim/maliyet muhasebesi kategorisinde 8'i Anadolu Üniversitesi'ne, 4'ü Atatürk Üniversitesi'ne ait olmak üzere 12 kitap bulunmaktadır. Kitaplardaki toplam bölüm sayısı 119'dur. Unvan açısından en fazla 'Prof.Dr.' unvanlı (80) bölüm yazarı olduğu, bunu sırasıyla 'Doç. Dr.' unvanlı (28), 'Dr. Öğr. Üye' unvanlı (11), 'Öğr. Gör. Dr.' unvanlı (2) yazarların takip ettiği görülmektedir. On iki kitap içerisinde 15 sayfa ile Lojistik Maliyet Analizi (Atatürk Üni.) kitabındaki 'Genel Olarak Maliyet Hesaplama Yöntemleri' bölümü en düşük minimum bölüm sayfa sayısına, 53 sayfa ile Maliyet Yönetimi (Anadolu Üni.) kitabındaki 'Stratejik Maliyet Yönetimi' bölümü en yüksek maksimum bölüm sayfa sayısına sahiptir. Maliyet Muhasebesi (Anadolu Üni.) kitabı, en yüksek ortalama bölüm sayfa sayısına (35,37) sahiptir.

Tablo 7a. Yönetim/Maliyet Muhasebesi Kategorisindeki Kitapların Kaynak Sayısına, Diline, Türüne ve Yayın Yılına göre Dağılımı

Kitap Adı (Yayınevi)	Kaynak Sayısı	Kaynak Dili		Kaynak Türü						
		Türkçe	Yabancı Dil	Kitap	Dergi	Mevzuat	İnternet	Bildiri	Tez	Diğer
Maliyet Muhasebesi (Anadolu Üni.)	191	144	47	176	10	0	2	1	2	0
Maliyet Muhasebesi I (Atatürk Üni.)	122	107	15	100	11	4	5	0	1	1
Maliyet Muhasebesi II (Atatürk Üni.)	205	181	24	149	41	2	8	1	4	0
Maliyet Yönetimi (Anadolu Üni.)	223	136	87	186	20	0	3	0	5	9
Lojistik Maliyetleri ve Raporlama (Anadolu Üni.)	166	117	49	61	58	6	22	7	11	1
Lojistik Maliyetleri ve Raporlama I (Anadolu Üni.)	125	78	47	67	30	0	14	3	9	2
Lojistik Maliyetleri ve Raporlama II (Anadolu Üni.)	130	94	36	30	41	2	26	3	19	9
Lojistik Maliyet Analizi (Atatürk Üni.)	201	111	90	111	50	1	8	2	24	5
Maliyet Analizleri (Anadolu Üni.)	104	93	11	103	0	1	0	0	0	0
Sağlık Kurumlarında Maliyet Muhasebesi (Anadolu Üni.)	124	122	2	81	39	0	0	0	4	0
Sağlık Kurumlarında Maliyet Yönetimi (Atatürk Üni.)	145	125	20	88	27	9	5	2	10	4
Sağlık Kurumlarında Maliyet Yönetimi (Anadolu Üni.)	69	57	12	58	5	0	2	4	0	0
TOPLAM	**1805**	**1365**	**440**	**1210**	**332**	**25**	**95**	**23**	**89**	**31**

Tablo 7a'ye göre yönetim/maliyet muhasebesi kategorisindeki kitaplarda yararlanılan toplam kaynak sayısı 1.805'tir. Kitap başına 150,41 (1.805/12) kaynak düşerken, bölüm başına ise 15,16 (1.805/119) kaynak düşmektedir. 1.805 kaynağın 1.365'i (%75,62) Türkçe olup, 440'ı (%24,38) ise yabancı dildedir. Kaynak türü açısından en fazla yararlanılan kaynak; 1.210 kaynak sayısı (%67,03) ile kitap olurken, bunu sırasıyla 332 kaynak sayısıyla (%18,40) dergi, 95 kaynak sayısıyla (%5,26) internet, 89 kaynak sayısıyla (%4,93) tez, 31 kaynak sayısıyla (1,71) diğer kaynaklar, 25 kaynak sayısıyla (%1,39) mevzuat ve 23 kaynak sayısıyla (%1,28) bildiri izlemektedir.

Tablo 7b. Yönetim/Maliyet Muhasebesi Kategorisindeki Kitapların Kaynak Yayın Yılına göre Dağılımı

Kitap Adı (Yayınevi)	Kaynak Yayın Yılı				
	1980 Öncesi	1980-1989	1990-1999	2000-2009	2010-2020
Maliyet Muhasebesi (Anadolu Üni.)	1	17	59	96	18
Maliyet Muhasebesi I (Atatürk Üni.)	0	1	22	57	38
Maliyet Muhasebesi II (Atatürk Üni.)	1	5	31	112	52
Maliyet Yönetimi (Anadolu Üni.)	8	31	70	79	35
Lojistik Maliyetleri ve Raporlama (Anadolu Üni.)	1	3	14	72	52
Lojistik Maliyetleri ve Raporlama I (Anadolu Üni.)	0	5	31	78	10
Lojistik Maliyetleri ve Raporlama II (Anadolu Üni.)	0	2	12	70	38
Lojistik Maliyet Analizi (Atatürk Üni.)	0	8	43	123	26
Maliyet Analizleri (Anadolu Üni.)	0	6	20	62	15
Sağlık Kurumlarında Maliyet Muhasebesi (Anadolu Üni.)	0	0	2	61	61
Sağlık Kurumlarında Maliyet Yönetimi (Atatürk Üni.)	0	2	25	59	50
Sağlık Kurumlarında Maliyet Yönetimi (Anadolu Üni.)	0	0	15	41	13
TOPLAM	**11**	**80**	**344**	**910**	**408**

Tablo 7b'ye göre kaynakların yayın yılı dağılımı incelendiğinde 910 kaynak sayısı (%51,91) ile en fazla 2000-2009 dönemine ait kaynağın kullanıldığı, bunu sırasıyla 408 kaynak sayısıyla (%23,28) 2010-2020 döneminin, 344 kaynak sayısıyla (%19,62) 1990-1999 döneminin, 80 kaynak sayısıyla (%4,57) 1980-1989 döneminin ve 11 kaynak sayısıyla (%0,62) 1980 öncesi dönemin takip ettiği görülmektedir.

3.3.2.4. Muhasebe Denetimi Kategorisine İlişkin Bulgular

Muhasebe denetimi kategorisinde yer alan kitaplara ait bölüm sayfa sayısı bilgileri verildikten sonra, yararlanılan kaynak sayısına, kaynak diline, kaynak türüne ve kaynak yılına göre kitaplarının dağılımına ait bulgular sunulmuştur.

Tablo 8. Muhasebe Denetimi Kategorisindeki Kitapların Bölüm Yazar Unvanları ile Sayfa Sayıları

Kitap Adı (Yayınevi)	Bölüm Sayısı	Bölüm Yazar Unvanları						Bölüm Sayfa Sayısı		
		Prof.Dr.	Doç.Dr.	Dr.Öğr.Üye.	Öğr.Gör.Dr.	Öğr.Gör.	Dr.	Minimum	Maksimum	Ortalama
Denetim (Anadolu Üni.)	8	6	0	1	0	0	0	18	38	28,25
Muhasebe Denetimi (Atatürk Üni.)	14	13	1	0	0	0	0	16	27	21
Muhasebe Denetimi (Anadolu Üni.)	8	7	0	1	0	0	0	16	24	19
Muhasebe Denetimi ve Mali Analiz (Anadolu Üni.)‡	4	3	1	0	0	0	0	18	26	21,5
TOPLAM	**34**	**29**	**2**	**2**	**0**	**0**	**0**			

Muhasebe denetimi kategorisinde 3'ü Anadolu Üniversitesi'ne, 1'i Atatürk Üniversitesi'ne ait olmak üzere 4 kitap vardır. Kitaplardaki toplam bölüm sayısı 34'tür. Unvan açısından en fazla 'Prof. Dr.' unvanlı (29) bölüm yazarı olduğu, bunu sırasıyla 'Doç. Dr' unvanlı (2) ve 'Dr. Öğr. Üye' unvanlı (2) bölüm yazarlarının takip ettiği görülmektedir. Bir unvansız bölüm yazarı vardır. Dört kitap içerisinde 16 sayfa ile Muhasebe Denetimi (Atatürk Üni.) kitabındaki 'Çalışma Kağıtları' adlı bölüm ve Muhasebe Denetimi (Anadolu Üni.) kitabındaki 'Muhasebe Denetiminde Örnekleme', 'Bilanço ve Gelir Tablosunun Denetimi' ile 'Denetimin Tamamlanması ve Denetim Raporu' bölümlerinin en düşük minimum bölüm sayfa sayısına, 38 sayfa ile Denetim (Anadolu Üni.) kitabındaki 'Bilgi Teknolojileri Ortamında Denetim' adlı bölüm en yüksek maksimum bölüm sayfa sayısına sahiptir. Denetim (Anadolu Üni.) kitabı, en yüksek ortalama bölüm sayfa sayısına (28,25) sahiptir.

Tablo 9. Muhasebe Denetimi Kategorisindeki Kitapların Kaynak Sayısına, Diline, Türüne ve Yayın Yılına göre Dağılımı

Kitap Adı (Yayınevi)	Kaynak Sayısı	Kaynak Dili		Kaynak Türü							Kaynak Yayın Yılı				
		Türkçe	Yabancı Dil	Kitap	Dergi	Mevzuat	İnternet	Bildiri	Tez	Diğer	1980 Öncesi	1980-1989	1990-1999	2000-2009	2010-2020
Denetim (Anadolu Üni.)	108	68	40	33	21	23	27	1	1	2	0	0	5	47	21
Muhasebe Denetimi (Atatürk Üni.)	221	212	9	140	25	22	26	3	3	2	2	0	40	88	54
Muhasebe Denetimi (Anadolu Üni.)	44	33	11	36	2	2	3	0	0	1	0	0	10	15	17
Muhasebe Denetimi ve Mali Analiz (Anadolu Üni.)	56	40	16	33	4	1	10	5	0	3	0	1	4	40	7
TOPLAM	**429**	**353**	**76**	**242**	**52**	**48**	**66**	**9**	**4**	**8**	**2**	**1**	**59**	**190**	**99**

Tablo 9'a göre muhasebe denetimi kategorisindeki kitaplarda yararlanılan toplam kaynak sayısı 429'dur. Kitap başına 107,25 (429/4) kaynak düşerken, bölüm başına 12,61 (429/34) kaynak

‡ Analizde muhasebe denetimi ile ilgili olan bölümler dikkate alınmıştır.

düşmektedir. 429 kaynağın 353'ü (%82,29) Türkçe olup, 76'sı (%17,71) yabancı dildedir. Kaynak türü açısından en fazla yararlanılan kaynak; 242 kaynak sayısıyla (%56,41) kitap olurken, bunu sırasıyla 66 kaynak sayısıyla (%15,39) internet, 52 kaynak sayısıyla (%12,12) dergi, 48 kaynak sayısıyla (%11,19) mevzuat, 9 kaynak sayısıyla (%2,10) bildiri, 8 kaynak sayısıyla (%1,86) diğer kaynaklar ve 4 kaynak sayısıyla (%0,93) tez takip etmektedir. Kaynakların yayın yılı dağılımı incelendiğinde 190 kaynak sayısı (%54,14) ile en fazla 2000-2009 dönemine ait kaynağın kullanıldığı, bunu sırasıyla 99 kaynak sayısıyla (%28,21) 2010-2020 döneminin, 59 kaynak sayısıyla (%16,81) 1990-1999 döneminin, 2 kaynak sayısıyla (%0,56) 1980 öncesi dönemin ve 1 kaynak sayısıyla (%0,28) 1980-1989 döneminin takip ettiği görülmektedir.

3.3.2.5. Banka/Sigorta Muhasebesi Kategorisine İlişkin Bulgular

Banka/sigorta muhasebesi kategorisinde yer alan kitaplara ait bölüm sayfa sayısı bilgileri verildikten sonra, yararlanılan kaynak sayısına, kaynak diline, kaynak türüne ve kaynak yılına göre kitaplarının dağılımına ait bulgular sunulmuştur.

Tablo 10. Banka/Sigorta Muhasebe Kategorisindeki Kitapların Bölüm Yazar Unvanları ile Sayfa Sayıları

Kitap Adı (Yayınevi)	Bölüm Sayısı	Bölüm Yazar Unvanları						Bölüm Sayfa Sayısı		
		Prof.Dr.	Doç.Dr.	Dr.Öğr.Üye.	Öğr.Gör.Dr.	Öğr.Gör.	Dr.	Minimum	Maksimum	Ortalama
Banka Muhasebesi (Atatürk Üni.)	14	7	7	0	0	0	0	17	29	19,64
Banka ve Sigorta Muhasebesi (Anadolu Üni.)	8	6	0	2	0	0	0	26	38	31,12
Sigorta Muhasebesi (Atatürk Üni.)	14	9	5	0	0	0	0	16	23	18,50
TOPLAM	**36**	**22**	**12**	**2**	**0**	**0**	**0**			

Banka/sigorta muhasebe kategorisinde 2'si Atatürk Üniversitesi'ne, 1'i Anadolu Üniversitesi'ne ait olmak üzere 3 kitap bulunmaktadır. Kitaplardaki toplam bölüm sayısı 36'dır. Unvan açısından en fazla 'Prof.Dr.' unvanlı (22) bölüm yazarı olduğu, bunu sırasıyla 'Doç.Dr.' unvanlı (12) ve 'Dr.Öğr.Üye.' unvanlı (2) bölüm yazarlarının takip ettiği görülmektedir. Üç kitap içerisinde 16 sayfa ile Sigorta Muhasebesi (Atatürk Üni.) kitabındaki 'Gelir Tablosu Hesapları' adlı bölüm en düşük minimum bölüm sayfa sayısına, 38 sayfa ile Banka ve Sigorta Muhasebesi (Anadolu Üni.) kitabındaki 'Kredi Verme İşlemleri ve Muhasebeleştirilmesi' adlı bölüm en yüksek maksimum bölüm sayfa sayısına sahiptir. Banka ve Sigorta Muhasebesi (Anadolu Üni.) kitabı, en yüksek ortalama bölüm sayfa sayısına (31,12) sahiptir. Diğer iki kitabın ortalama bölüm sayfa sayıları birbirine yakındır.

Tablo 11. Banka/Sigorta Muhasebesi Kategorisindeki Kitapların Kaynak Sayısına, Diline, Türüne ve Yayın Yılına göre Dağılımı

Kitap Adı (Yayınevi)	Kaynak Sayısı	Kaynak Dili		Kaynak Türü							Kaynak Yayın Yılı				
		Türkçe	Yabancı Dil	Kitap	Dergi	Mevzuat	İnternet	Bildiri	Tez	Diğer	1980 Öncesi	1980-1989	1990-1999	2000-2009	2010 - 2020
Banka Muhasebesi (Atatürk Üni.)	109	109	0	94	3	11	0	0	0	1	3	9	13	31	42
Banka ve Sigorta Muhasebesi (Anadolu Üni.)	45	45	0	44	1	0	0	0	0	0	0	1	8	21	15
Sigorta Muhasebesi (Atatürk Üni.)	101	101	0	64	6	19	9	0	2	1	0	1	4	17	55
TOPLAM	**255**	**255**	**0**	**202**	**10**	**30**	**9**	**0**	**2**	**2**	**3**	**11**	**25**	**69**	**112**

Tablo 11'e göre banka/sigorta muhasebesi kategorisindeki kitaplarda yararlanılan toplam kaynak sayısı 255'tir. Kitap başına 85 (255/3) kaynak düşerken, bölüm başına 7,08 (255/36) kaynak düşmektedir. Kaynak dili açısından kaynakların tamamı (%100) Türkçedir. Yabancı dilde hiçbir kaynak kullanılmamıştır. Kaynak türü açısından en fazla yararlanılan kaynak; 202 kaynak sayısıyla (%79,21) kitap olurken, bunu sırasıyla 30 kaynak sayısıyla (%11,77) mevzuat, 10 kaynak sayısıyla (%3,92) dergi, 9 kaynak sayısıyla (%3,52) internet, 2'şer kaynak sayısıyla (%0,79) tez ve diğer kaynaklar takip etmektedir. Bildiri türünde ise hiçbir kaynak kullanılmamıştır. Kaynakların yayın yılı dağılımına bakıldığında 112 kaynak sayısıyla (%50,91) en fazla 2010-2020 dönemine ait kaynağın kullanıldığı, bunu sırasıyla 69 kaynak sayısıyla (%31,36) 2000-2009 döneminin, 25 kaynak sayısıyla (%11,36) 1990-1999 döneminin, 11 kaynak sayısıyla (%5) 1980-1989 döneminin ve 3 kaynak sayısıyla (%1,37) 1980 öncesi dönemin izlediği görülmektedir.

3.3.2.6. Muhasebe Bilgi Sistemi/Teknolojisi Kategorisine İlişkin Bulgular

Muhasebe bilgi sistemi/teknolojisi kategorisinde yer alan kitaplara ait bölüm sayfa sayısı bilgileri verildikten sonra, yararlanılan kaynak sayısına, kaynak diline, kaynak türüne ve kaynak yılına göre kitaplarının dağılımına ait bulgular sunulmuştur.

Tablo 12. Muhasebe Bilgi Sistemi/Tekonolojisi Kategorisindeki Kitapların Bölüm Yazar Unvanları ile Sayfa Sayıları

Kitap Adı (Yayınevi)	Bölüm Sayısı	Bölüm Yazar Unvanları						Bölüm Sayfa Sayısı		
		Prof.Dr.	Doç.Dr.	Dr.Öğr.Üye.	Öğr.Gör.Dr.	Öğr.Gör.	Dr.	Minimum	Maksimum	Ortalama
Muhasebede Bilgi Yönetimi (Anadolu Üni.)	8	7	1	0	0	0	0	16	26	19,75
Muhasebe Yazılımları (Anadolu Üni.)	8	2	1	3	0	2	0	20	44	30,50
Ön Muhasebe Yazılımları ve Kullanımı (Anadolu Üni.)	6	4	2	0	0	0	0	22	34	26,83
TOPLAM	**22**	**13**	**4**	**3**	**0**	**2**	**0**			

Muhasebe bilgi sistemi/teknolojisi kategorisinde tümü Anadolu Üniversitesi'ne ait olmak üzere 3 kitap bulunmaktadır. Kitaplardaki toplam bölüm sayısı 22'dir. Unvan açısından en fazla 'Prof. Dr.' unvanlı (13) bölüm yazarı olduğu, bunu sırasıyla 'Doç. Dr.' unvanlı (4), 'Dr. Öğr. Üye.' unvanlı (3) ve 'Öğr.Gör.' unvanlı (2) bölüm yazarlarının takip ettiği görülmektedir. Üç kitap içerisinde 16 sayfa ile Muhasebede Bilgi Yönetimi (Anadolu Üni.) kitabındaki 'İşletmelerde Bilgi Sistemleri', 'E-İşletme Sistemleri' ve 'Muhasebe Bilgi Sisteminde Veri Akış Diyagramı' bölümleri en düşük minimum bölüm sayfa sayısına, 44 sayfa ile Muhasebe yazılımları (Anadolu Üni.) kitabındaki 'Satın Alma Yönetimi Modülü' bölümü en yüksek maksimum bölüm sayfa sayısına sahiptir. Muhasebe Yazılımları (Anadolu Üni.) kitabı, en yüksek ortalama bölüm sayfa sayısına (30,50) sahiptir.

Tablo 13. Muhasebe Bilgi Sistemi/Tekonolojisi Kategorisindeki Kitapların Kaynak Sayısına, Diline, Türüne ve Yayın Yılına göre Dağılımı

Kitap Adı (Yayınevi)	Kaynak Sayısı	Kaynak Dili		Kaynak Türü							Kaynak Yayın Yılı				
		Türkçe	Yabancı Dil	Kitap	Dergi	Mevzuat	İnternet	Bildiri	Tez	Diğer	1980 Öncesi	1980-1989	1990-1999	2000-2009	2010-2020
Muhasebede Bilgi Yönetimi (Anadolu Üni.)	105	49	56	72	7	4	7	5	7	3	2	2	15	54	28
Muhasebe Yazılımları (Anadolu Üni.)	166	75	91	57	65	5	25	7	4	3	0	7	17	96	21
Ön Muhasebe Yazılımları ve Kullanımı (Anadolu Üni.)	52	45	7	28	0	4	19	0	1	0	1	0	2	12	20
TOPLAM	**323**	**169**	**154**	**157**	**72**	**13**	**51**	**12**	**12**	**6**	**3**	**9**	**34**	**162**	**69**

Tablo 13'e göre muhasebe bilgi sistemi/teknolojisi kategorisindeki kitaplarda yararlanılan toplam kaynak sayısı 323'tür. Kitap başına 107,66 (323/3) kaynak düşerken, bölüm başına 14,68 (323/22) kaynak düşmektedir. 323 kaynağın 169'u (%52,32) Türkçe olup, 154'ü (%47,68) yabancı dildedir. Kaynak türü açısından en fazla yararlanılan kaynak 157 (%48,60) kaynak sayısıyla kitap olurken, bunu sırasıyla 72 kaynak sayısıyla (%22,30) dergi, 51 kaynak sayısıyla (%15,79) internet, 13 kaynak sayısıyla (%4,02) mevzuat, 12'şer kaynak sayısıyla (%3,72) bildiri, tez ve 6 kaynak sayısıyla (%1,85) diğer kaynaklar takip etmektedir. Kaynakların yayın yılı dağılımı incelendiğinde 162 kaynak sayısıyla (%58,49) en fazla 2000-2009 dönemine ait kaynağın kullanıldığı, bunu sırasıyla 69 kaynak sayısıyla (%24,90) 2010-2020 döneminin, 34 kaynak sayısıyla (%12,28) 1990-1999 döneminin, 9 kaynak sayısıyla (%3,25) 1980-1989 döneminin ve 3 kaynak sayısıyla (%1,08) 1980 öncesi dönemin takip ettiği görülmektedir.

3.3.2.7. Şirketler Muhasebesi Kategorisine İlişkin Bulgular

Şirketler muhasebesi kategorisinde yer alan kitaplara ait bölüm sayfa sayısı bilgileri verildikten sonra, yararlanılan kaynak sayısına, kaynak diline, kaynak türüne ve kaynak yılına göre kitaplarının dağılımına ait bulgular sunulmuştur.

Tablo 14. Şirketler Muhasebesi Kategorisindeki Kitapların Bölüm Yazar Unvanları ile Sayfa Sayıları

Kitap Adı (Yayınevi)	Bölüm Sayısı	Bölüm Yazar Unvanları						Bölüm Sayfa Sayısı		
		Prof.Dr.	Doç.Dr.	Dr.Öğr.Üye.	Öğr.Gör.Dr.	Öğr.Gör.	Dr.	Minimum	Maksimum	Ortalama
Şirketler Muhasebesi (Atatürk Üni.)	14	14	0	0	0	0	0	19	28	23,00
Şirketler Muhasebesi (Anadolu Üni.)	8	8	0	0	0	0	0	24	32	27,25
TOPLAM	**22**	**22**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**			

Şirketler muhasebesi kategorisinde 1'i Atatürk Üniversitesine, 1'i Anadolu Üniversitesi'ne ait olmak üzere 2 kitap vardır. Kitaplardaki toplam bölüm sayısı 22'dir. Bölüm yazarlarının tümü 'Prof.Dr.' unvanlıdır (22). İki kitap içerisinde 19 sayfa ile Şirketler Muhasebesi (Atatürk Üni.) kitabındaki 'Halka Açık Olmayan Anonim Şirketlerde Kâr Dağıtımı' adlı bölüm en düşük minimum bölüm sayfa sayısına, 32 sayfa ile Şirketler Muhasebesi (Anadolu Üni.) kitabındaki 'Komandit Şirketler' ile 'Kollektif Şirketler' bölümleri en yüksek maksimum bölüm sayfa sayısına sahiptir. Şirketler Muhasebesi (Anadolu Üni.) kitabının ortalama bölüm sayfa sayısı (27,25), Şirketler Muhasebesi (Atatürk Üni.) kitabının ortalama bölüm sayfa sayısından (23,00) daha fazladır.

Tablo 15. Şirketler Muhasebesi Kategorisindeki Kitapların Kaynak Sayısına, Diline, Türüne ve Yayın Yılına göre Dağılımı

Kitap Adı (Yayınevi)	Kaynak Sayısı	Kaynak Dili		Kaynak Türü							Kaynak Yayın Yılı				
		Türkçe	Yabancı Dil	Kitap	Dergi	Mevzuat	İnternet	Bildiri	Tez	Diğer	1980 Öncesi	1980-1989	1990-1999	2000-2009	2010-2020
Şirketler Muhasebesi (Atatürk Üni.)	336	336	0	84	0	154	98	0	0	0	0	0	14	14	56
Şirketler Muhasebesi (Anadolu Üni.)	57	57	0	32	0	15	10	0	0	0	0	0	1	14	18
TOPLAM	**393**	**393**	**0**	**116**	**0**	**169**	**108**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**15**	**28**	**74**

Tablo 15'e göre şirketler muhasebesi kategorisindeki kitaplarda yararlanılan toplam kaynak sayısı 393'tür. Kitap başına 196,50 (393/2) kaynak düşerken, bölüm başına 17,86 (393/22) kaynak düşmektedir. Kaynak dili açısından kaynakların tamamı (%100) Türkçedir. Kaynak türü açısından en fazla yararlanılan kaynak 169 kaynak sayısıyla (%43,00) mevzuat olurken, bunu sırasıyla 116 kaynak sayısıyla (%29,52) kitap ve 108 kaynak sayısıyla (%27,48) internet takip etmektedir. Dergi, bildiri, tez ve diğer kaynak türünde kaynaklardan faydalanılmamıştır. Kaynakların yayın yılı dağılımına bakıldığında 74 kaynak sayısıyla (%63,25) en fazla 2010-2020 dönemine ait kaynağın kullanıldığı, bunu sırasıyla 28 kaynak sayısıyla (%23,93) 2000-2009 döneminin, 15 kaynak sayısıyla (%12,82) da 1990-1999 döneminin izlediği görülmektedir. 1980 öncesi ile 1980-1989 dönemine ait hiçbir kaynaktan faydalanılmamıştır.

3.3.2.8. Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi Kategorisine İlişkin Bulgular

Dış ticaret işlemleri muhasebesi kategorisinde yer alan kitaplara ait bölüm sayfa sayısı bilgileri verildikten sonra, yararlanılan kaynak sayısına, kaynak diline, kaynak türüne ve kaynak yılına göre kitaplarının dağılımına ait bulgular sunulmuştur.

Tablo 16. Dış Ticaret İşlemleri Kategorisindeki Kitapların Bölüm Yazar Unvanları ile Sayfa Sayıları

Kitap Adı (Yayınevi)	Bölüm Sayısı	Bölüm Yazar Unvanları						Bölüm Sayfa Sayısı		
		Prof.Dr.	Doç.Dr.	Dr.Öğr.Üye.	Öğr.Gör.Dr.	Öğr.Gör.	Dr.	Minimum	Maksimum	Ortalama
Dış Ticaret İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi (Anadolu Üni.)	8	10	3	0	0	0	0	26	39	30,87
Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi (Atatürk Üni.)	14	6	3	5	0	0	0	17	30	21,07
TOPLAM	**22**	**16**	**6**	**5**	**0**	**0**	**0**			

Dış ticaret işlemleri muhasebesi kategorisinde 1'i Anadolu Üniversitesi'ne, 1'i Atatürk Üniversitesi'ne ait olmak üzere 2 kitap bulunmaktadır. Kitaplardaki toplam bölüm sayısı 22'dir. Unvan açısından en fazla 'Prof.Dr.' unvanlı (16) bölüm yazarı olduğu, bunu sırasıyla 'Doç. Dr.' unvanlı (6) ve 'Dr. Öğr. Üye.' unvanlı (5) bölüm yazarları takip etmektedir. İki kitap içerisinde 17 sayfa ile Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi (Atatürk Üni.) kitabındaki 'Dış Ticaret İşlemlerinde KDV Uygulamaları' ile 'Dış Ticaret İşlemlerinde Transfer Fiyatlaması' bölümleri en düşük minimum bölüm sayfa sayısına, 39 sayfa ile Dış Ticaret İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi (Anadolu Üni.) kitabındaki 'Dış Ticaretin Finansmanı ve Muhasebeleştirilmesi' adlı bölüm en yüksek maksimum bölüm sayfa sayısına sahiptir. Dış Ticaret İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi (Anadolu Üni.) kitabının ortalama bölüm sayfa sayısı (30,87), Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi (Atatürk Üni.) kitabının ortalama bölüm sayfa sayısından (21,07) daha fazladır.

Tablo 17. Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi Kategorisindeki Kitapların Kaynak Sayısına, Diline, Türüne ve Yayın Yılına göre Dağılımı

Kitap Adı (Yayınevi)	Kaynak Sayısı	Kaynak Dili		Kaynak Türü							Kaynak Yayın Yılı				
		Türkçe	Yabancı Dil	Kitap	Dergi	Mevzuat	İnternet	Bildiri	Tez	Diğer	1980 Öncesi	1980-1989	1990-1999	2000-2009	2010-2020
Dış Ticaret İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi (Anadolu Üni.)	90	90	0	37	2	25	23	0	2	1	0	0	6	28	11
Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi (Atatürk Üni.)	192	191	1	93	10	16	56	0	4	13	0	4	6	56	81
TOPLAM	**282**	**281**	**1**	**130**	**12**	**41**	**79**	**0**	**6**	**14**	**0**	**4**	**12**	**84**	**92**

Tablo 17'ye göre dış ticaret işlemleri muhasebesi kategorisindeki kitaplarda yararlanılan toplam kaynak sayısı 282'dir. Kitap başına 141 (282/2) kaynak düşerken, bölüm başına 12,81

(282/22) kaynak düşmektedir. 282 kaynağın 281'i (%99,65) Türkçe olup, yalnızca 1'i (%0,35) yabancı dildedir. Kaynak türü açısından en fazla yararlanılan kaynak 130 kaynak sayısıyla (%46,10) kitap olurken, bunu sırasıyla 79 kaynak sayısıyla (%28,01) internet, 41 kaynak sayısıyla (%14,54) mevzuat, 14 kaynak sayısıyla (%4,96) diğer kaynaklar, 12 kaynak sayısıyla (%4,26) dergi ve 6 kaynak sayısıyla (%2,13) tez takip etmektedir. Bildiri türünde hiçbir kaynaktan faydalanılmamıştır. Kaynakların yayın yılı dağılımı incelendiğinde 92 kaynak sayısıyla (%47,92) en fazla 2010-2020 dönemine ait kaynağın kullanıldığı, bunu sırasıyla 84 kaynak sayısıyla (%43,75) 2000-2009 döneminin, 12 kaynak sayısıyla (%6,25) 1990-1999 döneminin ve 4 kaynak sayısıyla (%2,08) 1980-1989 döneminin takip ettiği görülmektedir. 1980 öncesi döneme ait hiçbir kaynaktan yararlanılmamıştır.

3.3.2.9. İnşaat Muhasebesi Kategorisine İlişkin Bulgular

İnşaat muhasebesi kategorisinde yer alan kitaplara ait bölüm sayfa sayısı bilgileri verildikten sonra, yararlanılan kaynak sayısına, kaynak diline, kaynak türüne ve kaynak yılına göre kitaplarının dağılımına ait bulgular sunulmuştur.

Tablo 18. İnşaat Muhasebesi Kategorisindeki Kitapların Bölüm Yazar Unvanları ile Sayfa Sayıları

Kitap Adı (Yayınevi)	Bölüm Sayısı	Bölüm Yazar Unvanları						Bölüm Sayfa Sayısı		
		Prof.Dr.	Doç.Dr.	Dr.Öğr.Üye.	Öğr.Gör.Dr.	Öğr.Gör.	Dr.	Minimum	Maksimum	Ortalama
İnşaat Muhasebesi (Atatürk Üni.)	14	14	0	0	0	0	0	16	30	20,42
İnşaat ve Gayrımenkul Muhasebesi (Anadolu Üni.)	8	6	1	1	0	0	0	24	38	29,00
TOPLAM	**22**	**20**	**1**	**1**	**0**	**0**	**0**			

İnşaat muhasebesi kategorisinde 1'i Atatürk Üniversitesi'ne, 1'i Anadolu Üniversitesi'ne ait olmak üzere 2 kitap vardır. Kitaplardaki toplam bölüm sayısı 22'dir. Unvan açısından en fazla 'Prof.Dr.' unvanlı (20) bölüm yazarı olduğu, bunu sırasıyla 'Doç.Dr.' unvanlı (1) ve 'Dr.Öğr.Üye' unvanlı (1) bölüm yazarlarının takip ettiği görülmektedir. İki kitap içerisinde 16 sayfa ile İnşaat Muhasebesi (Atatürk Üni.) kitabındaki 'Özel (YAP-SAT) İnşaat İşletmelerinde Taşeron ve Diğer Direkt Giderlerin Muhasebeleştirilmesi' ile 'Özel (YAP-SAT) ve Yıllara Yaygın İnşaat Faaliyetinde Genel Üretim Giderlerinin Dağıtımı ve Muhasebeleştirilmesi' bölümleri en düşük minimum bölüm sayfa sayısına, 38 sayfa ile İnşaat ve Gayrımenkul Muhasebesi (Anadolu Üni.) kitabındaki 'Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım İşlerinde Maliyet Muhasebesi' adlı bölüm en yüksek maksimum bölüm sayfa sayısına sahiptir. İnşaat ve Gayrımenkul Muhasebesi (Anadolu Üni.) kitabının ortalama bölüm sayfa sayısı (29,00), İnşaat Muhasebesi (Atatürk Üni.) kitabının ortalama bölüm sayfa sayısından (20,42) daha fazladır.

Tablo 19. İnşaat Muhasebesi Kategorisindeki Kitapların Kaynak Sayısına, Diline, Türüne ve Yayın Yılına göre Dağılımı

Kitap Adı (Yayınevi)	Kaynak Sayısı	Kaynak Dili		Kaynak Türü							Kaynak Yayın Yılı				
		Türkçe	Yabancı Dil	Kitap	Dergi	Mevzuat	İnternet	Bildiri	Tez	Diğer	1980 Öncesi	1980-1989	1990-1999	2000-2009	2010-2020
İnşaat Muhasebesi (Atatürk Üni.)	199	199	0	109	16	27	13	0	30	4	0	2	4	53	105
İnşaat ve Gayrımenkul Muhasebesi (Anadolu Üni.)	138	138	0	44	20	44	13	8	9	0	0	2	5	46	40
TOPLAM	**337**	**337**	**0**	**153**	**36**	**71**	**26**	**8**	**39**	**4**	**0**	**4**	**9**	**99**	**145**

Tablo 19'a göre inşaat muhasebesi kategorisindeki kitaplarda yararlanılan toplam kaynak sayısı 337'dir. Kitap başına 168,50 (337/2) kaynak düşerken, bölüm başına 15,31 (337/22) kaynak düşmektedir. Kaynak dili açısından kaynakların tümü (%100) Türkçedir. Kaynak türü açısından en fazla yararlanılan kaynak 153 kaynak sayısıyla (%45,40) kitap olurken, bunu sırasıyla 71 kaynak sayısıyla (%21,07) mevzuat, 39 kaynak sayısıyla (%11,57) tez, 36 kaynak sayısıyla (%10,68) dergi, 26 kaynak sayısıyla (%7,72) internet, 8 kaynak sayısıyla (%2,37) bildiri ve 4 kaynak sayısıyla (%1,19) diğer kaynaklar takip etmektedir. Kaynakların yayın yılı dağılımına bakıldığında 145 kaynak sayısıyla (%56,42) en fazla 2010-2020 dönemine ait kaynağın kullanıldığı, bunu sırasıyla 99 kaynak sayısıyla (%38,52) 2000-2009 döneminin, 9 kaynak sayısıyla (%3,50) 1990-1999 döneminin ve 4 kaynak sayısıyla (%1,56) 1980-1989 döneminin izlediği anlaşılmaktadır. 1980 öncesi döneme ait hiçbir kaynaktan faydalanılmamıştır.

3.3.2.10. Muhasebe Uygulamaları Kategorisine İlişkin Bulgular

Muhasebe uygulamaları kategorisinde yer alan kitaplara ait bölüm sayfa sayısı bilgileri verildikten sonra, yararlanılan kaynak sayısına, kaynak diline, kaynak türüne ve kaynak yılına göre kitaplarının dağılımına ait bulgular sunulmuştur.

Tablo 20. Muhasebe Uygulamaları Kategorisindeki Kitapların Bölüm Yazar Unvanları ile Sayfa Sayıları

Kitap Adı (Yayınevi)	Bölüm Sayısı	Bölüm Yazar Unvanları						Bölüm Sayfa Sayısı		
		Prof.Dr.	Doç.Dr.	Dr.Öğr.Üye.	Öğr.Gör.Dr.	Öğr.Gör.	Dr.	Minimum	Maksimum	Ortalama
Muhasebe Uygulamaları (Anadolu Üni.)	8	8	0	0	0	0	0	14	34	24,87
Konaklama İşletmelerinde Muhasebe Uygulamaları (Anadolu Üni.)	8	0	4	4	0	0	0	24	34	29,25
TOPLAM	**16**	**8**	**4**	**4**	**0**	**0**	**0**			

Muhasebe uygulamaları kategorisinde tümü Anadolu Üniversitesi'ne ait olmak üzere 2 kitap bulunmaktadır. Kitaplardaki toplam bölüm sayısı 16'dır. Unvan açısından en fazla 'Prof. Dr.' unvanlı (8) bölüm yazarı olduğu, bunu sırasıyla 'Doç. Dr.' unvanlı (4) ve 'Dr. Öğr. Üye.' unvanlı (4) bölüm yazarlarının izlediği görülmektedir. İki kitap içerisinde 14 sayfa ile

Muhasebe Uygulamaları (Anadolu Üni.) kitabındaki 'Dönem Sonu İşlemleri' adlı bölüm en düşük minimum bölüm sayfa sayısına, 34 sayfa ile Muhasebe Uygulamaları (Anadolu Üni.) kitabındaki 'Ticaret Şirketlerinde Kuruluş İşlemleri ve Sermaye Değişiklikleri' ile Konaklama İşletmelerinde Muhasebe Uygulamaları (Anadolu Üni.) kitabındaki 'Bütçeleme ve Bütçe Sapma Analizleri' bölümleri en yüksek maksimum bölüm sayfa sayısına sahiptir. Konaklama İşletmelerinde Muhasebe Uygulamaları (Anadolu Üni.) kitabının ortalama bölüm sayfa sayısı (29,25), Muhasebe Uygulamaları (Anadolu Üni.) kitabının ortalama bölüm sayfa sayısından (24,87) daha fazladır.

Tablo 21. Muhasebe Uygulamaları Kategorisindeki Kitapların Kaynak Sayısına, Diline, Türüne ve Yayın Yılına göre Dağılımı

Kitap Adı (Yayınevi)	Kaynak Sayısı	Kaynak Dili		Kaynak Türü							Kaynak Yayın Yılı				
		Türkçe	Yabancı Dil	Kitap	Dergi	Mevzuat	İnternet	Bildiri	Tez	Diğer	1980 Öncesi	1980-1989	1990-1999	2000-2009	2010-2020
Muhasebe Uygulamaları (Anadolu Üni.)	40	40	0	29	0	9	2	0	0	0	0	0	0	6	18
Konaklama İşletmelerinde Muhasebe Uygulamaları (Anadolu Üni.)	80	73	7	61	2	10	3	3	1	0	3	0	10	33	17
TOPLAM	**120**	**113**	**7**	**90**	**2**	**19**	**5**	**3**	**1**	**0**	**3**	**0**	**10**	**39**	**35**

Tablo 21'e göre muhasebe uygulamaları kategorisindeki kitaplarda yararlanın toplam kaynak sayısı 120'dir. Kitap başına 60,00 (120/2) kaynak düşerken, bölüm başına 7,50 (120/16) kaynak düşmektedir. 120 kaynağın 113'ü (%94,17) Türkçe olup, yalnızca 7'si (%5,83) yabancı dildedir. Kaynak türü açısından en fazla yararlanılan kaynak 90 kaynak sayısıyla (%75) kitap olurken, bunu sırasıyla 19 kaynak sayısıyla (%15,83) mevzuat, 5 kaynak sayısıyla (%4,17) internet, 3 kaynak sayısıyla (%2,5) bildiri, 2 kaynak sayısıyla (%1,67) dergi ve 1 kaynak sayısıyla (%0,83) tez izlemektedir. Diğer kaynak türünde hiçbir kaynaktan yararlanılmamıştır. Kaynakların yayın yılı dağılımına bakıldığında 39 kaynak sayısıyla (%44,83) en fazla 2000-2009 dönemine ait kaynağın kullanıldığı, bunu sırasıyla 35 kaynak sayısıyla (%40,23) 2010-2020 döneminin, 10 kaynak sayısıyla (%11,49) 1990-1999 döneminin ve 3 kaynak sayısıyla (%3,45) 1980 öncesi dönemin takip ettiği görülmektedir. 1980-1989 dönemine ait hiçbir kaynak kullanılmamıştır.

3.3.2.11. Muhasebe ve Hukuk Kategorisine İlişkin Bulgular

Muhasebe ve hukuk kategorisinde yer alan kitaba ait bölüm sayfa sayısı bilgileri verildikten sonra, yararlanılan kaynak sayısına, kaynak diline, kaynak türüne ve kaynak yılına göre kitabın dağılımına ait bulgular sunulmuştur.

Tablo 22. Muhasebe ve Hukuk Kategorisindeki Kitabın Bölüm Yazar Unvanları ile Sayfa Sayıları

Kitap Adı (Yayınevi)	Bölüm Sayısı	Bölüm Yazar Unvanları						Bölüm Sayfa Sayısı		
		Prof.Dr.	Doç.Dr.	Dr.Öğr.Üye.	Öğr.Gör.Dr.	Öğr.Gör.	Dr.	Minimum	Maksimum	Ortalama
Muhasebe ve Hukuk (Anadolu Üni.)	8	6	0	2	0	0	0	16	40	24,00

Muhasebe ve hukuk kategorisinde yalnızca Anadolu Üniversitesi'ne ait 1 kitap bulunmaktadır. Bu kitapta toplam 8 bölüm vardır. Unvan açısından en fazla 'Prof. Dr.' unvanlı (6) bölüm yazarı olduğu, bunu 'Dr. Öğr. Üye' unvanının (2) takip ettiği görülmektedir. 'Sosyal Düzen Kuralları ve Hukuk' ile 'Mali Tablolar (Finansal Tablolar)' bölümleri minimum bölüm sayfa sayısına (16), 'Defterler ve Belgeler' adlı bölüm maksimum bölüm sayfa sayınsa (40) sahiptir. Ortalama bölüm sayfa sayısı ise 24,00'dır.

Tablo 23. Muhasebe ve Hukuk Kategorisindeki Kitabın Kaynak Sayısına, Diline, Türüne ve Yayın Yılına göre Dağılımı

Kitap Adı (Yayınevi)	Kaynak Sayısı	Kaynak Dili		Kaynak Türü							Kaynak Yayın Yılı				
		Türkçe	Yabancı Dil	Kitap	Dergi	Mevzuat	İnternet	Bildiri	Tez	Diğer	1980 Öncesi	1980-1989	1990-1999	2000-2009	2010-2020
Muhasebe ve Hukuk (Anadolu Üni.)	91	88	3	49	2	7	30	0	1	2	1	2	6	23	51

Tablo 23'e göre Muhasebe ve Hukuk (Anadolu Üni.) kitabındaki toplam kaynak sayısı 91'dir. Bölüm başına 11,37 (91/8) kaynak düşmektedir. 91 kaynağın 88'i (%96,70) Türkçe olup, yalnızca 3'ü (%3,30) yabancı dildedir. Kaynak türü açısından en fazla yararlanılan kaynak 49 kaynak sayısıyla (%53,85) kitap olurken, bunu sırasıyla 30 kaynak sayısıyla (%32,97) internet, 7 kaynak sayısıyla (%7,69) mevzuat, 2'şer kaynak sayısıyla (%2,20) dergi ile diğer kaynaklar ve 1 kaynak sayısıyla (%1,09) tez izlemektedir. Bildiri türünde hiçbir kaynaktan yararlanılmamıştır. Kaynak yayın yılı dağılımı incelendiğinde 51 kaynak sayısıyla (%61,45) en fazla 2010-2020 dönemine ait kaynağın kullanıldığı, bunu sırasıyla 23 kaynak sayısıyla (%27,71) 2000-2009 döneminin, 6 kaynak sayısıyla (%7,23) 1990-1999 döneminin, 2 kaynak sayısıyla (%2,41) 1980-1989 döneminin ve 1 kaynak sayısıyla (%1,20) 1980 öncesi dönemin takip ettiği görülmektedir.

3.3.2.12. Mali Tablolar Analizi/Finansal Analiz Kategorisine İlişkin Bulgular

Mali tablolar analizi/finansal analiz kategorisinde yer alan kitaplara ait bölüm sayfa sayısı bilgileri verildikten sonra, yararlanılan kaynak sayısına, kaynak diline, kaynak türüne ve kaynak yılına göre kitabın dağılımına ait bulgular sunulmuştur.

Tablo 24. Mali Tablolar Analizi/Finansal Analiz Kategorisindeki Kitapların Bölüm Yazar Unvanları ile Sayfa Sayıları

Kitap Adı (Yayınevi)	Bölüm Sayısı	Bölüm Yazar Unvanları						Bölüm Sayfa Sayısı		
		Prof.Dr.	Doç.Dr.	Dr.Öğr.Üye.	Öğr.Gör.Dr.	Öğr.Gör.	Dr.	Minimum	Maksimum	Ortalama
Finansal Tablolar Analizi (Anadolu Üni.)	8	6	1	1	0	0	0	20	34	26,12
Mali Tablolar Analizi (Atatürk Üni.)	14	9	3	2	0	0	0	17	27	20,71
Mali Analiz (Anadolu Üni.)	8	5	1	2	0	0	0	14	28	21,75
Muhasebe Denetimi ve Mali Analiz (Anadolu Üni.)[§]	4	0	4	0	0	0	0	14	20	16,50
TOPLAM	**34**	**20**	**9**	**5**	**0**	**0**	**0**			

Mali tablolar analizi/finansal analiz kategorisinde 3'ü Anadolu Üniversitesi'ne 1'i Atatürk Üniversitesi'ne ait olmak üzere 4 kitap bulunmaktadır. Kitaplardaki toplam bölüm sayısı 34'tür. Unvan açısından en fazla 'Prof. Dr.' unvanlı (20) bölüm yazarı olduğu, bunu sırasıyla 'Doç. Dr.' unvanlı (9) ve 'Dr. Öğr. Üye.' unvanlı (5) bölüm yazarlarının takip ettiği görülmektedir. Dört kitap içerisinde 14 sayfa ile Mali Analiz (Anadolu Üni.) kitabındaki 'Likidite ve Kısa Dönemli Borç Ödeme Gücü' adlı bölüm ve Muhasebe Denetimi ve Mali Analiz (Anadolu Üni.) kitabındaki 'Trend Analiz Tekniği' adlı bölüm en düşük minimum bölüm sayfa sayısına, 34 sayfa ile Finansal Tablolar Analizi (Anadolu Üni.) kitabındaki 'Finansal Analiz Teknikleri' adlı bölüm en yüksek maksimum bölüm sayfa sayısına sahiptir. Finansal Tablolar Analizi (Anadolu Üni.) kitabı, en yüksek ortalama bölüm sayfa sayısına (26,12) sahiptir.

Tablo 25. Mali Tablolar Analizi/Finansal Analiz Kategorisindeki Kitapların Kaynak Sayısına, Diline, Türüne ve Yayın Yılına göre Dağılımı

Kitap Adı (Yayınevi)	Kaynak Sayısı	Kaynak Dili		Kaynak Türü							Kaynak Yayın Yılı				
		Türkçe	Yabancı Dil	Kitap	Dergi	Mevzuat	İnternet	Bildiri	Tez	Diğer	1980 Öncesi	1980-1989	1990-1999	2000-2009	2010-2020
Finansal Tablolar Analizi (Anadolu Üni.)	75	51	24	54	14	1	5	0	1	0	1	8	9	32	23
Mali Tablolar Analizi (Atatürk Üni.)	102	90	12	67	18	5	8	1	2	1	0	5	9	27	53
Mali Analiz (Anadolu Üni.)	54	38	16	46	3	0	5	0	0	0	0	3	7	27	12
Muhasebe Denetimi ve Mali Analiz (Anadolu Üni.)	29	23	6	29	0	0	0	0	0	0	0	0	2	17	10
TOPLAM	**260**	**202**	**58**	**196**	**35**	**6**	**18**	**1**	**3**	**1**	**1**	**16**	**27**	**103**	**98**

[§] Analizde mali tablolar analizi/finansal analiz ile ilgili olan bölümler dikkate alınmıştır.

Tablo 25'e göre mali tablolar analizi/finansal analiz kategorisindeki kitaplarda yararlanılan toplam kaynak sayısı 260'tır. Kitap başına 65 (260/4) kaynak düşerken, bölüm başına 7,64 (260/34) kaynak düşmektedir. 260 kaynağın 202'si (%77,70) Türkçe olup, 58'i (%22,30) yabancı dildedir. Kaynak türü açısından en fazla yararlanılan kaynak 196 kaynak sayısıyla (%75,39) kitap olurken, bunu sırasıyla 35 kaynak sayısıyla (%13,47) dergi, 18 kaynak sayısıyla (%6,93) internet, 6 kaynak sayısıyla (%2,30) mevzuat, 3 kaynak sayısıyla (%1,15) tez, 1'er kaynak sayısıyla (%0,38) bildiri ve diğer kaynaklar izlemektedir. Kaynakların yayın yılı dağılımına bakıldığında 103 kaynak sayısıyla (%42,04) en fazla 2000-2009 dönemine ait kaynağın kullanıldığı, bunu sırasıyla 98 kaynak sayısıyla (%40) 2010-2020 döneminin, 27 kaynak sayısıyla (%11,02) 1990-1999 döneminin, 16 kaynak sayısıyla (%6,53) 1980-1989 döneminin ve 1 kaynak sayısıyla (%0,41) 1980 öncesi dönemin takip ettiği görülmektedir.

4.SONUÇ VE ÖNERİLER

Tamamlayıcı ve alternatif bir eğitim türü olarak değerlendirilebilecek uzaktan eğitim Covid-19 pandemisinin ortaya çıkmasından sonra önemini artırmış, pandemi sona erdikten sonra da önemini koruyacağı düşünülmektedir. Uzaktan eğitimin kalitesini belirleyen önemli unsurlardan biri de uzaktan eğitim de sunulan ders içerikleri ile ders materyallerinin kalitesidir.

YÖK dersleri platformu, ülkemizde yüksek öğretim düzeyinde uzaktan eğitim ders içerikleri barındıran önemi bir platformdur. Bu çalışmada bu platformda açık erişime sunulan 41 muhasebe kitabı bibliyometrik analizle incelenmeye çalışılmıştır.

Anadolu Üniversitesi'nin, Atatürk Üniversitesi'nin 2 katından daha fazla bir yayına sahip olduğu görülmektedir. Bu beklenen bir durumdur çünkü Anadolu Üniversitesi, uzaktan eğitimi ülkemizde çağdaş anlamda yüksek öğretim düzeyinde uygulayan ilk üniversitedir. Ancak çeşitliliğin artması bakımından diğer üniversitelerin de bu platforma katkı sunması beklenmektedir.

Yayın yılı incelendiğinde 2017 yılından itibaren daha fazla yayının olduğu göze çarpmaktadır. Bu da, yayınların güncel olduğu şeklinde yorumlanabilir. Editörlerin ağırlıklı kısmının 'Prof. Dr.' unvanlı olduğu görülmektedir. Bu çerçevede daha dengeli bir unvan dağılımın sağlanması açısından ileride hazırlanacak kitaplarda daha fazla sayıda 'Doç. Dr.' ve 'Dr. Öğr. Üye' unvanlı akademisyenin editörlük yapması tavsiye edilebilir.

Atatürk Üniversitesi'ne ait yayınların bölüm sayısı standart olup, 14 bölümdür. Anadolu Üniversitesi'nin yayınlarında ise 3 yayın hariç bölüm sayısı 8'dir. Anadolu Üniversitesi'nin yayınlarında içeriğe uygun olarak bölüm sayısı açısından standart hale getirilebilir.

En fazla sayıda yayının açık erişime sunulduğu fakülte, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (İİBF), meslek yüksekokulu ise Sosyal Bilimler MYO'dur. İİBF ve Sosyal Bilimler MYO altında çok fazla bölüm ve program bulunduğundan bu beklenen bir durumdur.

En fazla sayıda yayını barındıran kategori yönetim/maliyet muhasebesi kategorisi iken, en az sayıda yayını barındıran kategori muhasebe ve hukuktur. Muhasebe ve hukuk kategorisinde muhasebenin başta ticaret hukuku, vergi hukuku gibi çeşitli hukuk dalları ilişkisini ortaya koyan daha fazla sayıda yayın sunulabilir.

İstisnasız olarak tüm muhasebe kategorilerinde 'Prof. Dr.' unvanlı bölüm yazarı sayısı, diğer unvanlardan daha fazladır. 'Öğr. Gör. Dr.', 'Öğr. Gör.' ve 'Dr' unvanlı bölüm yazarı ise az sayıda bulunmaktadır. 'Öğr. Gör. Dr.' unvanlı bölüm yazarları sadece dönem sonu muhasebesi

ile yönetim/maliyet muhasebesi kategorisinde, 'Öğr. Gör.' unvanlı bölüm yazarları sadece muhasebe bilgi sistemi/teknolojisi kategorisinde bulunurken, 'Dr.' Unvanlı bölüm yazarı yalnızca dönem sonu muhasebe kategorisinde yer almaktadır. Genel muhasebe, şirketler muhasebesi ile muhasebe ve hukuk kategorilerinde hiç 'Doç. Dr.' unvanlı bölüm yazarı bulunmazken, genel muhasebe ile şirketler muhasebesi kategorisinde 'Dr. Öğr. Üye.' unvanlı bölüm yazarı bulunmamaktadır. Daha dengeli bir unvan dağılımını sağlamak adına ileride hazırlanacak yayınlarda başta 'Öğr. Gör. Dr.', 'Öğr. Gör.' unvanlı olmak üzere 'Doç. Dr.' ve 'Dr. Öğr. Üye.' unvanlı akademisyenlere daha fazla bölüm yazarlığı sunulabilir.

Muhasebe bilgi sistemi/teknolojisi kategorisi hariç diğer tüm kategorilerde Türkçe kaynakların ağırlığının yabancı dildeki kaynaklara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Muhasebe bilgi sistemi/teknolojisi kategorisinde ise yüzde olarak hemen hemen birbirine eşit oranda Türkçe ve yabancı dilde kaynak kullanılmıştır. Banka/sigorta muhasebesi, şirketler muhasebesi ile inşaat muhasebesi kategorilerinde ise hiçbir yabancı dilde kaynak kullanılmamış, dış ticaret işlemleri muhasebesi kategorisinde ise yalnızca bir adet yabancı dilde kaynak kullanılmıştır. Uluslararası muhasebe gündemini takip etmek, uluslararası muhasebe ile gelişmeleri yansıtmak ve muhasebeyle ilgili uluslararası alandaki güncelliği yakalamak için başta banka/sigorta muhasebesi, şirketler muhasebesi, inşaat muhasebesi, dış ticaret işlemleri muhasebesi kategorileri olmak üzere muhasebe bilgi sistemi/teknolojisi kategorisi hariç diğer tüm kategorilerde hazırlanacak kitaplarda yabancı dilde kaynak kullanımı artırılmalıdır.

Şirketler muhasebesi kategorisi hariç diğer tüm kategorilerde kitap, diğer kaynak türleri arasında en çok başvurulan kaynak olmuştur. Şirketler muhasebesi kategorisinde ise en çok başvurulan kaynak, mevzuat olmuştur. Şirketler muhasebesindeki konular şirket türleri ve buna bağlı olarak ticaret hukuku ile diğer kanunlarla ilgili olması nedeniyle mevzuat türünde kaynaklara daha fazla başvurulması doğaldır.

Kategori ayrımı olmaksızın tüm muhasebe kitaplarında yararlanılan kaynakların tamamı en çok başvurulandan en az başvurulana doğru sıralandığında, birinci sırada kitap, ikinci sırada dergi, üçüncü sırada internet, dördüncü sırada mevzuat, beşinci sırada tez, altıncı sırada diğer kaynaklar ve son sırada bildiri yer almaktadır.

1980 öncesi, 1980-1989 ile 1990-1999 dönemlerinin her birine kıyasla tüm muhasebe kategorilerinde 2000-2009 ile 2010-2020 dönemlerinin her birine ait daha fazla kaynak kullanılmıştır. Kategori ayrımı olmaksızın tüm muhasebe kitaplarında yararlanılan kaynakların tamamına ait yayın yılı dağılımı incelendiğinde, en çok 2000-2009 dönemine ait kaynağın kullanıldığı, bunu 2010-2020 döneminin izlediği, en az ise 1980 öncesi döneme ait kaynaktan faydalanıldığı görülmüştür. Genel olarak güncel kaynakların daha fazla kullanıldığı ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

AKPINAR, S., & YILDIZ, Ş. (2020). "Muhasebe Bilim Dalında Özgün Eserler: Türk Yazını İncelemesi". BAİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(1): 97-120.

AKYÜZ, F., & YEŞİL, T. (2019). "Reviewed of National and International Printed Books Written in Management Accounting". Muhasebe ve Finansman Dergisi, Ağustos 2019 (Özel Sayı): 101-114.

APAK, S., EROL, M., & ÖZTÜRK, S. (2016). "Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisinde Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi". Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, (11): 111-124.

AYDEMİR, M. (2018). Uzaktan Eğitim Program, Ders ve Materyal Tasarımı. Eğitim Yayınevi, Konya.

BALL, R. (2018). An Introduction to Bibliometrics New Development and Trends. Chandos Publishing, Cambridge, Kidlington.

DOĞAN, M., & ERTUGAY, E. (2019). "Genel Muhasebe Ders Kitaplarının Okunabilirlik Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma". Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 21(4): 863-878.

GÜNDÜZ, M. (2018). "Türkiye'de 2014-2016 Yılları Arasında Akademik Dergilerde Muhasebe Alanında Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi". Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 20(1): 236-257.

HASSAN, M. K., ALSHATER, M. M., MUMU, J. R., SAREA, A. M., & AZAD, M. A. (2021). "Bibliometric Analysis of the Journal of Islamic Accounting and Business Research: Ten Years Review". COLLNET Journal of Scientometrics and Information Management, 15(1), 63–88.

HOTAMIŞLI, M., & EREM, I. (2014). "Muhasebe ve Finansman Dergisi'nde Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi". Muhasebe ve Finansman Dergisi, (63):1-20.

KAYA, Z. (2002). Uzaktan Eğitim. Pegem A Yayıncılık Tic. Ltd. Şti., Ankara.

KIYMETLİ ŞEN, İ., HATUNOĞLU, Z., & TERZİ, S. (2017). "Muhasebe Araştırmalarında Muhasebe Eğitiminin Yeri ve Önemi: Muhasebe Dergileri Üzerinde Bibliyometrik Bir Araştırma". Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 19(1): 247-291.

KOÇ, B., & YÜNCÜ, A. B. (2020). "Muhasebe Alanında 2004-2018 Yılları Arasında Hazırlanmış Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi". Muhasebe Enstitüsü Dergisi (62): 63-75.

KUMAR, S., MARRONE, M., LIU, Q., & PANDEY, N. (2020). "Twenty Years of the International Journal of Accounting Information Systems: A Bibliometric Analysis". International Journal of Accounting Information Systems, 39, 1-19.

MERIGÓ, J. M., & YANG, J.-B. (2017). "Accounting Research: A Bibliometric Analysis". Australian Accounting Review, 27(1), 71-100.

NORTON, M. J. (2008). Introductory Concepts in Information Science. Information Today, Inc., Medford, New Jersey.

ÖZBEK, C. Y., & BADEM, A. C. (2018). "Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi'nde Yayımlanmış Makalelerin Bibliyometrik Analizi (2008-2017)". Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 11(2): 216-247.

T.C. Sağlık Bakanlığı COVID-19 Bilgilendirme Platformu, "Covid-19 Nedir?" "Pandemi", https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html, https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66494/pandemi.html, 30.07.2021.

YEŞİL, T., & AKYÜZ, F. (2018). "Muhasebe Alanındaki Ulusal Doktora Tezlerinin Bibliyometrik Analizi". Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 20(Özel Sayı): 440-472.

YÖK Dersleri Platformu, https://yokdersleri.yok.gov.tr/, 18.05.2021.

Alanya Akademik Bakış Dergisi
Yıl: 2022, C:6, S:1, ss. 1703-1718

Alanya Academic Review Journal
Year: 2022, Vol:6, No:1, pp. 1703-1718

Çevresel Tutum ile Çevresel Sorumluluk İlişkisinin İncelenmesi: Yasal ve Ekonomik Sorumluluğun Aracılık Rolü [*]

(Araştırma Makalesi)

Investigation of the Relationship between Environmental Attitude and Environmental Responsibility: The Mediating Role of Legal and Economic Responsibility

Doi: 10.29023/alanyaakademik.1015679

Bekir DEĞİRMENCİ
Öğr. Gör. Dr., Adiyaman Üniversitesi, Besni Ali Erdemoğlu Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü
bdegirmenci@adiyaman.edu.tr
Orcid No: 0000-0001-5236-5245

How to cite this article: *Değirmenci, B. (2022). "Çevresel Tutum ile Çevresel Sorumluluk İlişkisinin İncelenmesi: Yasal ve Ekonomik Sorumluluğun Aracılık Rolü", Alanya Akademik Bakış, 6(1), Sayfa No. 1703-1718.*

Anahtar kelimeler:
Çevresel Tutum, Çevresel Sorumluluk, Yasal Sorumluluk, Ekonomik Sorumluluk

Makale Geliş Tarihi: 27.10.2021
Kabul Tarihi: 17.11.2021

ÖZET

Günümüz küresel dünyasında çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasında toplumu oluşturan bireylere önemli görevler düşmektedir. Bu çalışmanın temel amacı bireylerin çevresel sorumlu davranışlarının öncülleri olduğu tahmin edilen çevresel tutum, yasal ve ekonomik sorumluluğunun etkilerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda yapılan literatür incelemesi sonucunda çalışma modeli geliştirilmiş ve bu modele ilişkin 9 hipotez oluşturulmuştur. Çalışmanın evreni toplumu oluşturan bireyler ve çalışanlardan oluşmaktadır. Bu doğrultuda 334 kişiden veri toplanmıştır. Çalışma nicel yönteme dayanmaktadır. Çalışma kapsamında kullanılan ölçeğin yapı geçerliliğine yönelik keşfedici, doğrulayıcı ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Hipotezlerin analiz edilmesine yönelik basit ve aracı regresyon analizleri yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda 5 hipotez desteklenmiştir. Çevresel tutum ile çevresel sorumluluk arasında anlamlı ve olumlu ilişkinin olduğu bulgulanmıştır. Gelecekte yapılması planlanan çalışmaların farklı sektörlerde yapılması önerilmektedir. Ayrıca çalışma kapsamında literatüre ve modele uygun olarak geliştirilen hipotezlerin farklı çalışmalarda uygulanması literatüre zenginlik katması açısından oldukça önemlidir. Kesitsel olarak yapılan bu çalışmaya karşılık gelecekte yapılması planlanan araştırmaların boylamsa olarak yapılması daha güvenilir bulgular elde edilmesi açısından gereklidir.

ABSTRACT

In today's global world, important tasks are assigned to the individuals who make up the society in ensuring environmental. The main purpose of this study

[*] Bu çalışma için Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 28.04.2021 tarihli ve E--804.01-BABBFCF3 sayılı kararınca "Etik Kurul Onayı" alınmıştır.

Keywords:
Environmental Attitude, Environmental Responsibility, Legal Responsibility, Economic Responsibility

is to reveal the effects of environmental attitudes, legal and economic responsibility, which are estimated to be the antecedents of individuals' environmentally responsible behaviors. As a result of the literature review conducted for this purpose, the study model was developed and 9 hypotheses related to this model were established. The universe of the study consists of individuals and employees who make up the society. In this direction, data were collected from 334 people. The study is based on the quantitative method. Exploratory, confirmatory and reliability analyses were performed for the construct validity of the scale used in the study. Simple and mediator regression analyzes were performed to analyze the hypotheses. As a result of the analyzes, 5 hypotheses were supported. It dec been found that there is a significant and positive relationship between environmental attitude and environmental responsibility. It is recommended that future studies be carried out in different sectors. In addition, the application of the hypotheses developed in accordance with the literature and the model within the scope of the study in different studies is very important in terms of enriching the literature. Contrary to this cross-sectional study, it is necessary to carry out the studies planned to be done in the future as longitudinal in order to obtain more reliable findings.

1. GİRİŞ

Günümüzde bireylerin, toplumların, kurumların ve kanun yapıcıların çevresel tutumları, ekonomik sürdürülebilirliğin, yasal yapıların ve çevresel sorumlulukların yerine getirilmesinde önemli bir ölçüttür. Literatür incelendiğinde çevresel tutumlar; bireysel, çalışanlar ve işletmeler ekseninde incelendiği görülmüştür. Bu çalışmada, bireylerin ve çalışanların çevresel tutumlarının çevresel, yasal ve ekonomik sorumluluklara etkisini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Toplumu oluşturan bireylerin ve çalışanların çevresel tutumlarının çevresel sorumluluklarına etkisini ve bu ilişkideki yasal ve ekonomik sorumlulukların aracılık rolünü inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle çalışma kapsamında elde edilen bulguların literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Literatür temelinde geliştirilen araştırma modeli daha sonra anket formu haline getirilmiş ve katılımcılardan toplanan verilerin nicel yöntemlerle analiz edilmesi sonucu bulgulara ulaşılmıştır. Çalışmanın ortaya çıkmasında önemli görülen temel problemin çevresel tutumların çevresel sorumluluğa etkisinin bulunup bulunmadığının merak edilmesi olmuştur. Ayrıca bu çalışmada çevresel tutumların yasal ve ekonomik sorumlulukları nasıl etkilediğini ortaya konulması hedeflenmiştir.

Toplumu oluşturan bireylerin ve çalışanların çevreye karşı tutumları birçok araştırmacı tarafından önemle üzerinde durulan konulardan birisi olmuştur. İlgili literatürde, bireylerin çevresel tutum ve davranışları (Scott ve Willits, 1994), yaban hayatın korunmasına yönelik bireylerin çevre tutumları (Tarrant ve Cordell, 1997) ve bireylerin çevresel tutum ve davranış arasındaki ilişki konuları sıklıkla inceleme konusu yapılmıştır (Değirmenci, 2020; Thapa, 2010; Akt. Çetinkaya ve Kaplan, 2020: 644). Sosyo-ekonomik ve politik eylemlerinden kaynaklanan insan faaliyetleri, çağdaş dünyada çevre sorunlarına neden olan başlıca faktörlerdir. Ülkeler, mevcut çevresel bozulmayı azaltmak için çaba sarf etmektedir; bununla birlikte, mevcut sosyal ve politik sistemlerin karmaşıklığı ile birlikte kümülatif ekonomik büyümeye yönelik gelişmeler, sürdürülebilir büyümenin sağlanmasına yönelik bir engel olmaya devam etmektedir (Varah vd., 2020: 1292). Çevresel tutum ve davranışların, çevresel sürdürülebilirliğin

sağlanmasında önemli katkıları olduğu literatürde sıkça vurgulanmıştır (Müderrisoğlu ve Altanlar 2011). Akademisyenler tutum ve davranışların çeşitli bileşenlerini ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerini incelemiştir (Yadav ve Pathak 2017). Günümüzde ormanlık alanların hızla azalması, asit yağmurları, karbon salınımın yükselmesi, radyoaktif kirlilik, erezyona ve çölleşmeye bağlı toprak kayıpları, birçok hayvan türünün neslinin tükenme yaşaması gibi çok boyutlu ekolojik ve çevresel sorunlar evrendeki tüm canlıların özellikle de insanların yaşamını tehlikeye attığı görülmektedir. Çevresel sürdürülebilirliğin ve çevresel sorunlar küresel ölçekte ilk kez 1972 yılında "Stockholm İnsan ve Çevre Konferansı"nda incelenmiştir (Metin ve Gül, 2020: 254).

Tutum kavramı, bireyin zihinsel durumuna veya nesneyle ilgili duygusuna dayalı olarak bir nesnenin tam değerlendirmesi (olumlu veya olumsuz) olarak açıklanabilir (Moriss, 1997). Kişisel tutumlar bireylerin değerlerine dayanmaktadır. Kişisel değerler bireylerin tutumlarını ve çevresel davranışlarını olumlu bir şekilde etkilemektedir (Devrani, 2010: 60). Çevresel tutumları anlamak için "tutum" kavramını anlamak önemlidir. Hawkins vd. (2010), tutum kavramını; "bilişsel", "duyuşsal" ve "davranışsal" olmak üzere üç alt başlıkta incelemiştir. Bilişsel yaklaşım, bireysel inanç ve düşüncelerden oluşmaktadır. Duyuşsal yaklaşım ise bireylerin duygusal yönünü ifade etmektedir. Davranışsal yönü ise bireylerin dışa yansıyan eylemlerini kapsamaktadır (Hawkins vd., 2010). Çevresel düzenlemelerin halkın çevre koruma faaliyetlerini desteklediğini ve hükümetin çevre koruma politikiları geliştirmesi, bireylerin çevresel sorumluluklarını olumlu yönde etkilemektedir (Chen vd., 2020: 2). Dışa dönük tutum, bireylerin kendisi dışındaki diğer kişi ve gruplarla ilgilidir. Çevreyi korumak için sosyal, politik ve yasal değişikliklerin gerekliliğine ilişkin görüşleri ifade eder (Leonidou vd., 2010; Stern, 2000).

En genel tanımıyla çevresel sorumluluk, kişilerin ekonomik çıkarların ötesinde çevresel sorunların çözümüne yönelik tutum ve davranışlar sergilemisi şeklinde açıklanmaktadır. Çevresel bilince sahip tüketiciler, çevre kirliliğine karşı daha dikkatli davranması gerektiği konusunda bilinçli hareket eden, çevreye karşı daha duyarlı tutumlar sergileyen bireyler şeklinde açıklanmaktadır. Çevresel sorumluluğa sahip bireyler, üretim ve tüketime yönelik eylemlerinde daha titiz davranan bireyleri temsil etmektedir (Kükrer, 2012).

Tekiroğlu ve Hayır-Kanat, (2020) yapmış oldukları çalışmada, sosyal sorumluluk kavramını açıklarken işletmelerin sağlamış oldukları ekonomik gelişmelerin sosyal hayata yansıtılmasının ne kadar gerekli olduğundan bahsetmişlerdir. Bu doğrultuda sosyal dayanışma ve yardımlaşma toplumun tüm fertlerine yansıtılmasının sosyal refahı açısında oldukça önemlidir. İlgili çalışmada ayrıca, çevresel sorumluluktan bahsedilmiştir. Çervesel sorumluluk, doğal hayatın an itibariyle ve gelecekte korunulmaya çalışılması, yenilenebilir enerji kaynaklarından faydalanılması, kaynak kullanımının denetlenmesi ve doğal çevrenin korunmasına özen gösterilmesini kapsamaktadır (Tekiroğlu ve Hayır-Kanat, 2020: 631).

Bu çalışmada bireylerin ve çalışanların "çevresel problemlere çözüm araması, hava kirliliği konusunda kişilerin bilinçli olması, gereksiz olarak yanan ışıkların söndürülmesi gibi çevreye yönelik tutumlar" çalışma kapsamında incelenmiştir. Çevresel sorumluluk kapsamında, "günlük yaşamda çevrenin kirletilmemesi, çevreye zarar veren ürünlerin satın alınmaması gibi davranışlar" çalışma ekseninde incelenmiştir. Ekonomik sorumlulukla ilgili olarak, "istarftan kaçınmak ve ihtiyaç duyulmayan ürünleri satın almaktan kaçınmak" gibi davranışlar incelenmiştir. Son olarak yasal sorumluklarla ilgili olarak, "vergi borçlarını zamanında

ödemek, yasalara uygun yaşamak, doğal çevreyi yasalara uygun şekilde kullanmak" gibi ifadelere yer verilmiştir.

Çalışmanın bu bölümünde çalışmanın önemi, amacı, problem cümlesi ve çalışma kapsamında kullanılan kavramlar (çevresel tutum, çevresel sorumluluk, yasal sorumluluk ve ekonomik sorumluluk) açıklanmıştır. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında sırasıyla; literatür incelemesi ve hipotezlerin geliştirilmesi, metedoloji, bulgular, sonuç ve tartışma kısımlarına değinilmiştir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ VE HİPOTEZLERİN GELİŞTİRİLMESİ

Çalışmanın bu bölümümünde öncelikle araştırma modeline ilişkin geliştirilen 9 hipotezin kuramsal temele dayandırılmasına yönelik daha önce yapılan benzer çalışmaların incelenmesi literatür taraması kapsamında değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın bu bölümü iki kısımdan oluşmaktadır. İlk olarak çevresel tutum ve çevresel sorumlulağa ilişkin benzer çalışmaların incelenmesi birinci kısımı oluşturmaktadır. İkinci kısımda ise çalışma kapsamında geliştirilen diğer 8 hipozin dayandırıldığı kuramsal çerçeveyle ilgili alan yazın incelemesini kapsamaktadır.

2.1. Çevresel Tutumlar ve Çevresel Sorumluluk İlişkisi

Yapılan ampirik çalışmalar, bireylerin ahlaki normları ile çevresel davranışları arasındaki ilişkide atık azaltmaya yönelik tutumlarının aracılık etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan çalışmalarda çevresel tutum, kişilerin ahlaki normları ve yeşil niyet arasındaki ilişkinin pozitif ve anlamı olduğu tespit edilmiştir (Choi vd., 2016; Han vd., 2020; Matthies vd., 2012; Meng ve Choi, 2016.). Han vd. (2020) yapmış oldukları çalışmada, restoran müşterilerinin çevresel tutumları ile çevresel sorumlulukları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit ettiler (Han vd., 2020: 1854).

Bireyler veya gruplar her zaman çevresel konularda kişilerarası katılımı teşvik eder (Fishbein ve Ajzen, 1975) ve bireyler, diğer bireyleri (örneğin ebeveynler, arkadaşlar ve eşler) örnek alarak davranışlarını değiştirir (Bandura ve Wood, 1989). Ayraca çevresel konularda yapılan araştırmalar, insanların kendilerini topluma karşı daha fazla sorumluluk almaları gerektiğine inanmaktadır (Schwartz, 1977); böylece insanlar toplumun ortak ahlakının ve sosyal bağlayıcılık rolünün etkisiyle daha fazla topluma faydalı eylemlerde bulunmaktadır (Schwartz, 1977; Pretty, 2003). Cheung ve Vogel (2013) öznel bir normun çevresel niyetler üzerinde doğrudan olumlu bir etkiye sahip olduğunu tespit ettiler. Ayrıca öznel normların, çevresel tutumlar ile çevresel niyetler arasındaki ilişkide düzenleyici rolünün bulunduğunu bulguladılar (Cheung ve Vogel, 2013). Varah vd., (2020) kırsalda ve şehirde yaşayan öğrencilerin çevresel tutumlarını ölçmeye yönelik yapmış oldukları amprik çalışmada kırsalda yaşayan katılımcıların şehirde yaşayanlara göre çevresel tutumlarının daha yüksek seviyede olduğunu tespit ettiler (Varah vd., 2020: 1291). Literatürde yer alan bu bilgiler ışığında aşağıda yer alan hipotez geliştirilmiştir:

H_1: Bireylerin çevreye yönelik pozitif tutumları onların yasal sorumluluğunu anlamlı ve olumlu bir şekilde etkiler.

2.2. Yasal ve Ekonomik Sorumluluğun Aracılık Rolü

Çevresel etiğin yasal boyutunda, toplumu oluşturan fertlerin insan merkezli davranıştan çevre odaklı davranışlar sergilenmesi teşvik ettiği düşünülmektedir. Bu noktada kanun koyucunun

yasalar yoluyla bireylerde çevresel sorumluluğun gelişmesine katkı sağlamaktadır. Sürdürülebilir bir çevrenin oluşturulmasında yasal ve kurumsal tedbirlerin alınması yeterli olmayıp toplumu oluşturan bireylerin de bilinç seviyelerinin yükselmesi ve farkındalık düzeylerini arttırdığı tespit edilmişitr (1977, 2020: 253). Han vd. (2020) yapmış oldukları çalışmada, restoran müşterilerinin çevresel tutumları ve kişisel ahlaki normları arasında anlamlı bir ilişkinin varlığını tespit ettiler. Ayrıca ilgili çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki ilişkiler (yani, sorun farkındalığı, atfedilen sorumluluk, kişisel ahlaki norm, çevresel KSS, tutum ve çevre dostu ürünü satın alma niyeti) hizmet tipine göre (havayolu ve restoran) anlamlı bir şekilde düzenleyicilik etkisi gösterdiğini raporladılar (Han vd., 2020: 1854-1858).

Çevreyle ilgili yasalar ve çevre kirliliği ile ilişkili daha önce yapılan çalışmaların çoğu, (Xie vd., 2016; Yu ve Wang, 2013; Zhan vd., 2013), çevre politiklarının hakın yaşam tarzı üzerindeki etkilerini (Henderson, 1997; Greenstone, 2002), çevre politikalarının çevresel kirlilik üzerindeki etkilerini (Liu vd., 2018; Wu vd., 2019) içermektedir. Hernández vd., (2020), 278 İspanyol firmasını kapsayan araştırmalarında; ekonomik, sosyal ve çevresel sorumlulukların işletmelerin ekonomik performansını olumlu etkilediğini tespit ettiler. İlgili çalışmada ayrıca kurumsal sosyal sorumluluğun alt boyutlarından olan ekonomik, sosyal ve çevresel sorumluluğun firmaların büyüklüğü arttıkça ekonomik performanslarını daha fazla olumlu etkilediği şeklinde sonuca ulaştılar. Tüm bu bilgiler ışığında aşağıda yer alan hipotezler geliştirilmiştir:

H_2: Bireylerin çevresel tutumları onların ekonomik sorumluluklarını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkiler.

H_3: Bireylerin yasal sorumlulukları onların ekonomik sorumluluklarını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkiler.

H_4: Çevresel tutumlar, çevresel sorumluluğu pozitif ve anlamlı bir şekilde etkiler.

H_5: Yasal sorumluluk çevresel sorumluluğu pozitif ve anlamlı bir şekilde etkiler.

H_6: Ekonomik sorumluluk çevresel sorumluluğu pozitif ve anlamlı bir şekilde etkiler.

H_7: Çevresel tutumların çevresel sorumluluğa etkisinde yasal sorumluluğun aracılık rolü vardır.

H_8: Çevresel tutumların çevresel sorumluluğa etkisinde ekonomik sorumluluğun aracılık rolü vardır.

H_9: Çevresel tutumların çevresel sorumluluğa etkisinde ekonomik ve yasal sorumluluğun aracılık rolü vardır.

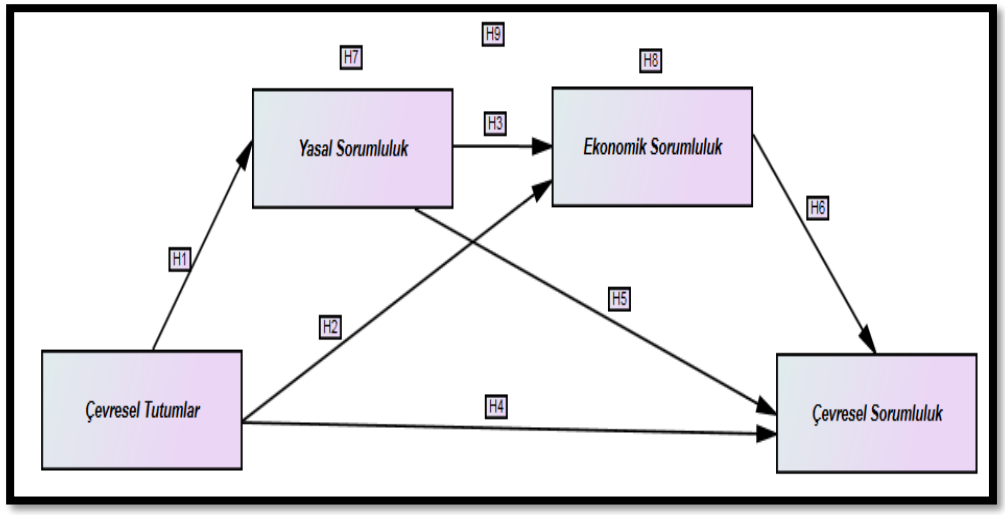
3. YÖNTEM

Araştırma modeline dayanılarak 4 alt boyuttan ve 1 demografik bilgiler olmak üzere 2 kısımdan oluşan anket formuna ilişkin ölçek soruları daha önce yapılan çalışmalardan alınmıştır. İlgili ölçek sorularına ilişkin kullanılan alt boyutların kaynakları bu çalışmada kullanılan ölçek kısmında değinilmiştir. Türkiye genelinde toplam 334 kişi çalışmaya katılmayı kabul etmiştir. Veriler toplanırken çevirimiçi anket formu oluşturulmuştur. Akıllı cep telefonu "whatsapp web" programı yardımıyla anket formları telefona yüklenmiş daha sonra bireyler ve çalışanlara bu form yollanmıştır. Araştırma nicel araştırma yöntemine dayanmaktadır. Veriler toplanmadan önce kullanılan ölçeğe yönelik anket formu Hasan Kalyoncu Üniversitesi Etik Kurulunun "E--804.01-BABBFCF3 sayı ve 28 Nisan 2021" tarihli kararına dayanılarak 2

Mayıs 2021 ile 25 Ağustos 2021 tarihleri arasında veriler toplanmıştır. Toplanan verilerin analizinde "SPSS 25, Amos 23 ve Hayes'in geliştirdiği ve SPSS programına eklenen Process V3.3" programlarından faydalanılmıştır. Çalışmanın metedoloji kısmında sırasıyla araştırma modeli, kullanılan ölçekler ve son olarak geçerlilik ve güvenilirlik analizlerine değinilmiştir.

3.1. Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Çalışma kapsamında literatüre dayanılarak geliştirilen ölçek Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

3.2. Kullanılan Ölçek

Çalışma kapsamında kullanılan ölçek 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla; çevresel tutumlar alt boyutu (bağımsız değişken), çevresel sorumluluk (bağımlı değişken), yasal sorumluluk ve ekonomik sorumluluk (aracı değişkenler) şeklinde oluşmaktadır. Bir diğer ifadeyle çalışma kapsamında kullanılan ölçek 4 alt boyutu vardır.

Çevresel sorumluluk, yasal sorumluluk ve ekonomik sorumluluk alt boyutları Davis vd. (2021) yılında yapmış oldukları çalışmadan uyarlanmıştır. Çevresel sorumluluk alt boyutana ilişkin 4 ifade, yasal sorumluluk 3 ifade ve ekonomik sorumluluk 3 ifadeden oluşmaktadır. Çevresel tutum faktörü ise Akkuş (2020) tarafından geliştirilen ve 6 ifadeden oluşan faktör kullanılmıştır. İfadeleri ölçerken 5'li likert ölçeği kullanıllmış olup katılımcıların görüşlerini ortaya koymak amacıyla "1= Kesinlikle katılmıyorum, 2= katılmıyorum, 3= Orta, 4= Katılıyorum ve 5= Kesinlikle katılıyorum" şeklinde derecelendirilmiştir.

3.3. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Çalışmanın bu kısmında ölçeğe ilişkin geçerlilik ve güvenilirlik analizlerine yer verilmiştir. Geçerliliği sağlamak için keşfedici faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçeğin 4 faktörlü yapısı aynı anda analize dahil edilmiştir. Bir başka anlatımla faktörler ayrı ayrı analize tabi tutulmamıştır. Faktör analizi aşamasında ilk olarak

örneklem sayısının yeterliliğini gösteren Kaiser Meyer Olkin (KMO) testi yapılmıştır. Ayrıca bu aşamada Barlett küresellik testine ilişkin analiz sonuçlarına Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. KMO ve Barlett Test sonuçları

		Değerler
Kaiser Meyer Olkin Örneklem Yeterliliği Testi		0,853
Bartlett Küresellik Testi	**Yaklaşık Ki-kare (χ^2)**	2441,247
	Serbestlik Derecesi (df)	120
	p	0,000

Tablo 1'de görüldüğü gibi KMO testi sonucu 0,853 olduğu tespit edilmiştir. Bu oran kabul edilebilir eşik değer olan "0,60" değerinin oldukça üstünde yer almaktadır. Analiz sonuçlarına göre; eşleştirilen faktörlerin korelasyonların diğer boyutları tarafından yeterli düzeyde açıklandığı, örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu ve örneklem grubunun temel bileşenler analizine uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Korelasyon matrisinin birim matrise eşit olup olmadığı hipotezini test eden Bartlett testi sonucunda ölçek istatistik yönünden anlamlı χ^2 sonucunu ortaya çıkarmış (χ^2 = 2441,247, df= 120, p= 0,000) ve bu değerlere göre çalışma kapsamında kullanılan dört faktör arasında ilişkinin varolduğu kabul edilmiştir.

Keşfedici faktör analizi ile temel faktörlerin keşfedilmesi hedeflenmektedir. Bu noktada çalışmada kullanılan ölçeğin faktör desenini ortaya çıkarmak amacıyla faktörleşme yöntemi olarak maksimum olabilirlik yöntemi (istatistik programında extraction kısmından maximum likelihood) kullanılmıştır. Faktörlerin toplam varyansı açıklama oranlarına ilişkin bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Faktörlerin Toplam Varyansı Açıklama Oranı

		Başlangıç Özdeğerleri		**Döndürülmüş Değerler**		
Faktör	**Toplam**	**Açıklanan Varyans Yüzdesi**	**Kümülatif Açıklanan Varyans Yüzdesi**	**Toplam**	**Açıklanan Varyans Yüzdesi**	**Kümülatif Açıklanan Varyans Yüzdesi**
1	5,779	36,118	36,118	2,648	16,553	16,553
2	2,272	14,202	50,320	3,678	22,989	39,542
3	1,314	8,215	58,535	1,912	11,949	51,491
4	1,070	6,688	65,224	,727	4,544	56,035

Tablo 2'de görüldüğü gibi çalışmada kullanılan 4 faktörün toplam varyansın %56,035'ini açıkladığı görülmektedir. Bu değerin çok faktörlü ölçeklerde kabul edilen %50 değerinin üzerinde olması çalışmada kullanılan ölçeğe ilişkin 4 faktörlü yapının kabul edilebilir seviyede olduğunu göstermektedir.

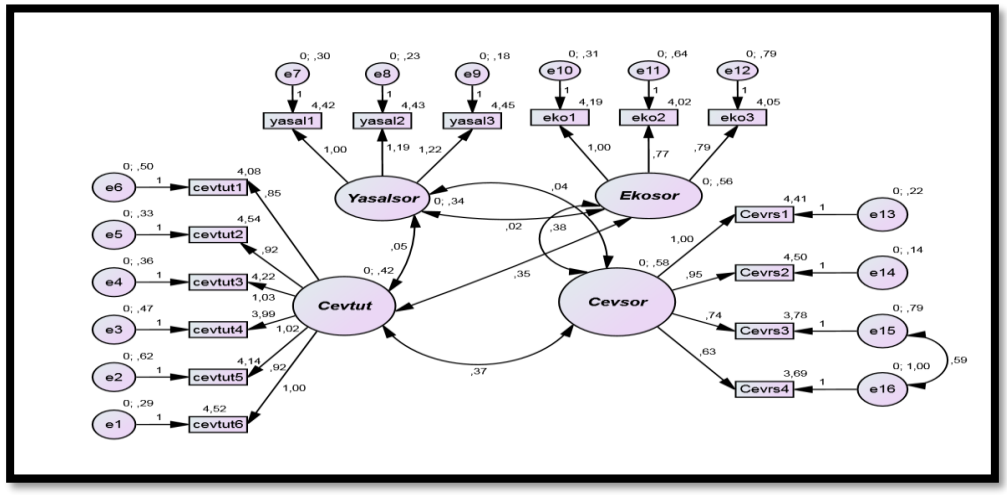
Çalışma kapsamında kullanılan ölçeğe ilişkin 4 faktörlü yapının toplam 16 ifadeye ilişkin yük değerleri Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Ölçeğe İlişkin Faktör Yük Değerleri

Madde Numarası	**Çevresel Tutum**	**Çevresel Sorumluluk**	**Yasal Sorumluluk**	**Ekonomik Sorumluluk**
Cevtut1	,475			
Cevtut2	,622			

Cevtut3	,572			
Cevtut4	,526			
Cevtut5	,519			
Cevtut6	,706			
Cevsor1		,716		
Cevsor2		,711		
Cevsor3		,737		
Cevsor4		,999		
Yassor1			,703	
Yassor2			,779	
Yassor3			,825	
Ekosor1				,457
Ekosor2				,375
Ekosor3				,392

Tablo 3'te görüldüğü gibi Çevresel tutum faktörünün yük değerleri "0,475 ila 0,706" arasında değiştiği, Çevresel sorumluluğun faktör yük değerleri "0,711 ila 0,999" arasında değer aldığı, Yasal sorumluluk faktör yük değerlerinin "0,703 ila 0,825" arasında değer aldığı ve Ekonomik sorumluluk faktör yük değerlerinin "0,375 ila 0,457" arasında değerler aldığı görülmektedir. Keşfedici faktör analizi sonucunda ölçeğin 4 faktör ve 16 maddeden oluşan yapısı istatistiksel olarak desteklenmiştir. Çalışma kapsamında Amos 23 istatistik programı aracılığıyla yapılan ve yol analizi Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. Yol Diyagramı

Yapılan analiz sonucunda ilk olarak kabul edilen iyi uyum değerlerine ulaşılamadığı için düzeltme indesleri (M.I.) kontrol edilmiş ve "e15 ile e16" arasında "145,117" oldukça yüksek değer aldığı için bu iki madde arasında kovaryans çizilmiştir. Daha sonra ikinci defa yapılan analizde kabul edilebilir uyum iyilik indeks değerlerine ulaşılmıştır. Tablo 4'te uyum iyilik indeks değerleri gösterilmiştir.

Tablo 4. Uyum İyiliği İndeksleri

İndeks	Sonuç	Eşik Değerler
χ^2 /df	2,373	χ2 /df<5
NFI	0,907	>0,80
CFI	0,944	> 0,90
RMSEA	0,064	< 0,07
TLI	0,930	>0,80

Tablo 4'te görüldüğü gibi uyum iyiliği indeksine ilişkin sonuçlar yer almaktadır. Uyum iyiliğine ilişkin eşik değerler Yaşlıoğlu (2017: 77) çalışmasındaki ölçütlerden faydalanılmıştır. Böylece yapılan doğrulayıcı faktör analizine ilişkin Tablo 4'teki sonuçlar incelendiğinde çalışmada kullanılan ölçeğin yapı geçerliliği sağlandığı tespit edilmiştir.

Tablo 5'te ise ölçekte yer alan 4 faktörü ilişkin tanımlayıcı istatistiklere ve faktörler arasındaki korelasyon katsayılarına yer verilmiştir.

Tablo 5. Ortalamalar, Standart Sapmalar ve Korelasyon Değerleri

Faktörler	Ortalama	Standart Sapma	1	2	3	4
Faktör 1: Çevresel Tutum	4,25	0,68	1			
Faktör 2: Yasal Sorumluluk	4,43	0,72	0,115*	1		
Faktör 3: Ekonomik Sorumluluk	4,09	0,77	0,549**	0,48	1	
Faktör 4: Çevresel Sorumluluk	4,10	0,78	0,603**	0,092	0,521**	1

*Korelasyon katsayıları 0.01 seviyesinde anlamlıdır (Çift-Kuyruklu).
**Korelasyon katsayıları 0.05 seviyesinde anlamlıdır (Çift-Kuyruklu).

Tablo 5'teki korelasyon tablosu incelendiğinde çevresel tutumlar ile yasal sorumluluk (r= 0,115, p= 0,036), çevresel tutumlar ile ekonomik sorumluluk (r= 0,549, p= 0,000) ve çevresel tutumlarla çevresel sorumluluk (r= 0,603, p= 0,000) arasında pozitif ve anlamli ilişkilerin varlığını göstermektedir. Bir diğer anlatımla çevresel tutuma sahip bireylerin ve çalışanların aynı zamanda çevresel sorumluluk, yasal sorumluluk ve ekonomik sorumluluğa ilişkin davranışlar sergilediğini ortaya çıkarmıştır. Çevresel tutumlar ile yasal sorumluluk arasındaki ilişki zayıf, çevresel tutum ve ekonomik sorumluluk ve son olarak çevresel tutum ve çevresel sorumluluk arasınnda güçlü bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir. Tablo 5'te diğer faktörler arasındaki ilişkiler incelendiğinde, yasal sorumluluk ile ekonomik sorumluluk arasında herhangi bir ilişkiye (r= 0,048, p= 0,379) rastlanmamıştır. Yasal sorumluluk ile çevresel sorumluluk arasında herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır (r= 0,092, p= 0,334). Son olarak ekonomik sorumluluk ile çevresel sorumluluk arasında (r= 0,521, p= 0,000) pozitif ve anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır. Çalışma kapsamında kullanılan ölçeğin geçerliliği test edildikten ve faktörler arası ilişki analiz edildikten sonra son olarak ölçeğin güvenilirliği test edilmiştir. Bu

aşamada iç güvenilirlik katsayısı olarak cronbach's alfa değeri kullanılmıştır. Yapılan analize ilişkin sonuçlar Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Güvenilirlik Analiz Sonuçları

Faktörler	Madde Sayısı	Güvenilirlik Değeri
Çevresel Tutum	6	0,844
Çevresel Sorumluluk	4	0,804
Yasal Sorumluluk	3	0,844
Ekonomik Sorumluluk	3	0,668
Tüm Ölçek	**16**	**0,866**

Tablo 6'da görüldüğü gibi ölçeğe ilişkin tüm faktörler ayrı ayrı güvenilirlik analizi yapıldığında her bir faktörün güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Genel olarak ölçeğe ilişkin 4 faktörün ve bu 4 faktöre ilişkin 16 madde aynı anda analize tabi tutulduğunda güvenilirlik analizi sonucunun "0,866" değerini aldığı ve ölçeğin oldukça güvenilir bir ölçek olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Ölçeğe ilişkin yapı geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş ve ölçeğin oldukça güvenilir ve geçerli bir ölçek olduğu yapılan analizlerle ortaya çıkarılmıştır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında yapılan analizler sonucu elde edilen bulgulara değinilmiştir.

4. BULGULAR

Çalışmanın bulgular bölümü iki kısımdan oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla "demografik bulgular" ve "Hipotezlerin analizine ilişkin bulgular" kısmından oluşmaktadır. İlk olarak demografik özelliklere ilişin bulgulara değinilmiştir.

4.1. Demografik Özelliker

Çalışmanın bu kısmında 334 katılımcıdan elde edilen demografik özelliklere yer verilmiştir. Demografik özellikler kapsamında katılımcıların "cinsiyet, medeni durum, eğitim ve meslek" bilgisine ilişkin bulgular açıklanmıştır.

Tablo 7. Demografik Bulgular

Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Kadın	146	43,7
Erkek	188	56,3
Medeni Durum		
Bekar	120	35,9
Evli	207	62,0
Boşanmış	7	2,1
Mesleğiniz		
Memur	114	34,1
İşçi	48	14,4
Esnaf	24	7,2
Yönetici	23	6,9
Ev Hanımı	9	2,7
Öğrenci	65	19,5
Diğer	51	15,3
Eğitim		
İlkokul	43	12,9

Lise	67	20,1
Önlisans	6	1,8
Lisans	162	48,5
Lisansüstü	56	16,8

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 7'de görüldüğü gibi cinsiyet yönünden incelendiğinde en fazla katılımcının %56,3 (n= 188) erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Medeni duruma ilişkin bulgular incelendiğinde en fazla katılın evli olanlardan oluştuğu %62 (n= 207) görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumu incelendiğinde en fazla katılımın %48,5 ile lisans mezunlarından oluştuğu görülmektedir (n= 1162). Katılımcıların mesleki bilgileri incelendiğinde en fazla katılımın %34,1 ile memurlardan oluştuğu tespit edilmiştir (n= 114).

4.2. Basit ve Aracılık Etkiye İlişkin Bulgular

Çalışmanın bu kısmında kuramsal temele dayandırılarak oluşturulan 9 hipotezin test edilmesine yönelik analizlere yer verilmiştir. Hipotezleri test ederken Hayes (2018) tarafından geliştirilen ve SPSS 25 istatistik programına eklenen (Process v3.5 by Andrew F. Hayes) programından faydalanılmıştır. Çalışma kapsamında geliştirilen hipotezlere ilişkin yapılan analizler basit ve aracılık regresyon analizine dayanmaktadır. Çalışmada kullanılan ölçeğin 4 faktörlü bir yapıya sahip olması 1 bağımsız, 1 bağımlı ve 2 aracı değişken bulunması nedeniyle 6 numaralı model kullanılmıştır. Basit etkiye ilişkin bulgular Tablo 8'de ve çoklu aracılık etkiye ilişkin bulgular Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 8. Basit Etki Analizine İlişkin Bulgular

Hipotez No	İlişkiler		b	%95 bias-Corrected Bootstrap CI	P Değeri	t değerleri
H1	Cevtut	Yassor	.1224*	[.0081, .2366]	.036	2.11
H2	Cevtut	Ekosor	.6284***	[-.1136, .0815]	.0000	11.90
H3	Yassor	Ekosor	-.016	[.2353, .3295]	.7464	-.32
H4	Cevtut	Cevsor	.52***	[.4015, .6297]	.0000	8.90
H5	Yassor	Cevsor	.03	[-.061, .1186]	.5259	.6350
H6	Ekosor	Cevsor	.2744***	[.1750, .3737]	.0000	5.43

Tablo 8 incelendiğinde çevresel tutumların yasal sorumluluk arasındaki ilişkinin pozitif ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir (b= .1224, %95 CI [.0081, .2336], t= 2.11, p<.005). Bu durumda H_1 hipotezi desteklenmiştir. Çevresel tutumun ekonomik sorumluluk arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur (b= .6284, %95 CI [-.1136, .0815], t= 11.90, p< .001). Bu durumda H_2 hipotezi desteklenmiştir. Yasal sorumluluk ile eknomik sorumluluk arasında herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır (b= -.016, %95 CI [.2353, .3295], t= -.32, p>. 05). Bu durumda H_3 hipotezi desteklenmemiştir. Çevresel tutum ve çevresel sorumluluk arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur (b= .52, %95 CI [.4015, .6297], t= 11.63, p< .001). Bu sonuca göre H_4 hipotezi desteklenmiştir. Yasal sorumluluk ile çevresel sorumluluk arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir (b= .03, %95 CI [-.061, .1186], t= .6350, p> .05). Bu durumda H5 hipotezi desteklenmemiştir. Çevresel tutum ve çevresel sorumluluk arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (b= .2744, %95 CI [.1750, .3737], t= 5.43, p< .001). Bu durumda H6 hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 9'da ise aracılık ilişkisine yönelik hipotezlerin test edilmesine yönelik bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 9. Aracılık Etki Analizine İlişkin Bulgular

Hipotez No	İlişkiler	Boostrapt Katsayısı	b	R^2	%95 bias-Corrected Bootstrap CI
H7	Cevtut Yassor Cevsor	.0447	.0035	-	[-.0074, .0207]
H8	Cevtut Ekosor Cevsor	.0440	.1724	0,30	[.0908, .2648]
H9	CevT YasS EkoS CevS	.0021	-.0005	0,42	[-.0053, .0038]

Tablo 9'da görüldüğü gibi çevresel tutumun çevresel sorumluluk üzerindeki etkisinde yasal sorumluluğun aracılık etkisi bulunmamaktadır (bootstrap = 0.0447, %95 CI = -0,074, 0,207) bu durumda H_7 hipotezi desteklenmemiştir. Bir sonraki hipotez (H_8) çevresel tutumun çevresel sorumluluk ilişkisinde ekonomik sorumluluğun aracılık etkisi tespit edilmiştir (bootstrap = 0.0440, %95 CI = 0.0908, 0.2648). Bu durumda H8 hipotezi desteklenmiştir. Çevresel tutum ve ekonomik sorumluluk birlikte çevresel sorumluluktaki değişimin yaklaşık %30'unu açıklamaktadır. Son olarak çevresel tutum ve çevresel sorumluluk ilişkisinde yasal sorumluluğun ve ekonomik sorumluluğun birlikte dolaylı etkisi analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda çevresel tutum ile çevresel sorumluluk ilişkisinde yasal sorumluluk ve ekonomik sorumluluk birlikte herhangi bir aracılık etkisine rastlanmamıştır (bootstrap = -0.0021, %95 CI = -0.0053, 0.0038).

5. SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Günümüz dünyasında yaşanabilir bir çevrenin yeniden inşasında toplumu oluşturan bireylerin ve çalışanların tutum ve davranışları oldukça önemlidir. Bu çalışmada kişilerin çevresel sorumluluk düzeyinin tespit edilmesi amacıyla çevresel tutum, yasal ve ekonomik sorumluluk ekseninde bulunup bulunmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu dorultuda kuramsal çerçeveye dayandırılarak araştırma modeli geliştirilmiş ve 9 hipotez test edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda çevresel tutumun yasal sorumluluğu pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir. İkinci olarak çevresel tutumun ekonomik sorumluluğu olumlu ve anlamlı bir şekilde etkilediği yapılan analizler sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Literatür incelendiğinde benzer çalışmalarda yakın sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Örneğin Chen vd. (2020) yapmış oldukları ampirik çalışmada bireylerin çevresel tutukları ile onların ekonomik sorumlulukları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir (Chen vd., 2020: 4). Benzer bir çalışmada Türkistani (2019), çevresel tutum ve çevresel davranış arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu raporlamıştır (Türkistani, 2019: 45). Bu çalışma kapsamında yasal sorumluk ve ekonomik sorumluluk arasında herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır. Çevresel tutum ile çevresel sorumluluk arasında anlamlı ve olumlu bir ilişkinin bulunduğu bu çalışmanın ortaya koyduğu bulgularında biridir. Literatür incelendiğinde çevresel sorumluluk ile cinsiyet arasında herhangi bir ilişkinin bulunmadığından bahsedilmektedir (Kükrer, 2012: 4508). Bu çalışmanın iddiaları arasında yer alan yasal sorumluluk ile çevresel sorumluluk arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Ayrıca bir diğer öneride ise çevresel tutum ile çevresel sorumluluk ilişkisi araştırılmış ve çevresel tutumun çevresel sorumluluğu olumlu ve anlamlı bir şekilde etkilediği ortaya çıkarılmıştır. Çalışma kapsamında çevresel tutum ile çevresel sorumululk ilişkisinde yasal sorumluluğun aracılık etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Bir diğer önermede ise çevresel tutum ile çevresel sorumluluk ilişkisinde ekonomik sorumluluğun aracılık etkisinin

bulunduğu tespit edilmiştir. Son olarak geliştirilen önermelerden birisi olan çevresel tutum ile çevresel sorumluluk ilişkisinde yasal ve ekonomik sorumluluk birlikte aracılık etkisinin bulunmadığı yönünde bulguya ulaşılmıştır.

Çalışma kapsamında yasal sorumluluğun ekonomik sorumluluk üzerinde herhangi bir etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda yasal sorumluluğun ekonomik sorumluluğa yönelik anlamlı ve olumlu bir ilişkiye rastlanmamıştır. Çalışmanın ilginç bulgularında birisi de çevresel tutumların çevresel sorumluluk üzerinde anlamlı ve olumlu bir ilişki bulunması beklenirken yapılan analizler sonucunda böyle bir etkiye rastlanmamıştır. Son olarak çevresel tutum ve çevresel sorumluluk ilişkisinde yasal ve ekonomik sorumlulukların aracılık etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmada elde edilen en önemli bulgularından biriside çevresel tutumları yüksek düzeyde olan birey ve çalışanların aynı zamanda çevresel, yasal ve ekonomik sorumluluk bilincine sahip oldukları yönünde olmuştur. Literatürde daha önce bireylerin çevresel sorumluluğun öncüllerinden olduğu düşünülen çevresel tutum, yasal ve ekonomik sorumluluğa ilişkin herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışma bu yönüyle orijinal bir amprik inceleme olduğu düşünülmekle beraber elde edilen bulguların literatüre olumlu katkı sağlayacağı tahmin edilmektedir.

Bu çalışma uygulamalı bir çalışma olduğu için katılımcıların anket formunu samimiyetle ve dikkatlice doldurdukları kabul edilmiştir. Çalışma kapsamında desteklenen ve desteklenmeyen bulgular farklı çalışmalarla test edilmelidir. Çalışmanın en önemli kısıtlılıklarından birisi kesitsel bir araştırma olmasıdır. Gelecekte yapılması planlanan benzer çalışmaların boylamsal olarak yürütülmesi literatüre olumlu katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada farklı sektörlerde çalışanlar baz alınarak yapılmıştır. İleride yapılması düşünülen ampirik çalışmaların spesifik olarak yapılması önerilmektedir. Örneğin çalışma kapsamında kullanılan ölçeğin üretim, plastik, testil, çimento gibi sadece tek bir sektör çalışanlarına yönelmek yerinde olacaktır. Ayrıca farklı zamanlarda sadece çalışanlar değil aynı zamanda işletme sahipleri ve yöneticilerin yer aldığı çalışmalar yer verilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Literatüre katkı sağlaması amacıyla yasal sorumluluk, ekonomik sorumluluk, çevresel tutum ve yasal sorumluluğu kapsayan ölçeklerin geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Bu doğrultuda gelecekte nitel, karma ve ölçek geliştirme çalışmalarına daha fazla ağırlık verilmelidir.

KAYNAKÇA

AKKUŞ, A. (2020). "Creating an Environmental Attitude Scale", *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi, 4*(7), 188-203.

BANDURA, A. & WOOD, R. (1989). "Effect of perceived controllability and performance standards on self-regulation of complex decision making", J. Pers. Soc. Psychol. 56 (5), 805. https://doi.org/10.1037//0022-3514.56.5.805.

CHEN, J., HUANG, J., HUANG, X., SUN, S., HAO, Y. ve WU, H. (2020). "How does new environmental law affect public environmental protection activities in China? Evidence from structural equation model analysis on legal cognition", *Science of The Total Environment, 714*, 136558. https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.136558.

CHEUNG, R. & VOGEL, D. (2013). "Predicting user acceptance of collaborative technologies: an extension of the technology acceptance model for e-learning", Comput. Educ. 63, 160–175. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2012.12.003.

CHOI, J. K., KELLEY, D., MURPHY, S. & THANGAMANİ, D. (2016). Economic and environmental perspectives of end-of-life ship management. *Resources, Conservation and Recycling*, *107*, 82-91.

ÇETİNKAYA, G. & KAPLAN, M. (2020). "Açık alan Rekreasyon Etkinliği Olarak Piknik Yapan Bireylerin Çevre Tutum", *Journal of Recreation and Tourism Research/JRTR, 7*(4), 642-664.

DAVIS, S.L., RIVES L.M. & RUIZ-DE-MAYA, S. (2021). "Personal social responsibility: Scale development and validation. Corp. Soc. Responsib. Environment". Manag. 28, 763–775. https://doi.org/10.1002/csr.2086.

DEĞİRMENCİ, B. (2020). "Çevresel Bilinç ile Çevresel Bağlılık İlişkisinin Demografik Özellikler Bağlamında İncelenmesi", Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 6(4), 1-13.

DEVRANİ, T. K. (2010). "Kişisel değerlerin kuramsal yapısı ve pazarlamadaki uygulamalar", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(1), 49-70.

FISHBEIN, M. & AJZEN, I. (1975). "Belief, Attitude, and Behavior: An Introduction to Theory and Research", Addison Wessley, Reading, Mass.

GREENSTONE, M. (2002). "The impacts of environmental regulations on industrial activity: evidence from the 1970 and 1977 clean air act amendments and the census of manufactures", J. Polit. Econ. 110 (6), 1175–1219. https://doi.org/10.1086/342808.

HAN, H., CHUA B-L., ARIZA-MONTES , A. & UNTARU, E-N. (2020). "Effect of environmental corporate social responsibility on green attitude and norm activation process for sustainable consumption: Airline versus restaurant", Corp Soc Responsib Environ Manag. 1851–1864. https:// doi.org/10.1002/csr.1931.

HAWKINS. D. I., MOTHERSBAUGH, D. L. & MOOKERJEE, A. (2010). Attitudes and infuencing attitudes, consumer behaviour: building marketing strategy, 11th edn. Tata McGraw Hill Companies, New York.

HAYES, A. F. (2018). Partial, conditional, and moderated moderated mediation: Quantification, inference, and interpretation. *Communication monographs*, *85*(1), 4-40.

HENDERSON, V. (1997). The impact of air quality regulation on industrial location. *Annales d'Économie et de Statistique*, 123-137.

HERNÁNDEZ, J. P. S. I., YAÑEZ-ARAQUE, B. & MORENO-GARCÍA, J. (2020). Moderating effect of firm size on the influence of corporate social responsibility in the economic performance of micro-, small-and medium-sized enterprises. Technological Forecasting and Social Change, 151.

KÜKRER, Ö. (2012). "Tüketicilerin Çevresel Sorumluluklarinin Yeşil Reklamlara Yönelik Tutumlarina Etkisi: Eskişehir Örneği", Journal of Yasar University, 26(7), 4505-4525.

LEONIDOU, L.C., LEONIDOU, C.N., & KVASOVA, O. (2010). "Antecedents and outcomes of consumer environmentally friendly attitudes and behaviour", J. Mark. Manage. 26 (13–14), 1319–1344. https://doi.org/10.1080/0267257X.2010.523710.

LIU, M., ZHANG, B. & GENG, Q. (2018). "Corporate pollution control strategies and labor demand: evidence from China's manufacturing sector", J. Regul. Econ. 53 (3), 298–326. https://doi.org/10.1007/s11149-018-9353-2.

MATTHIES, E., SELGE, S. & KLÖCKNER, C. A. (2012). "The role of parental behavior for the development of behaviour specific environmental norms The example of recycling and reuse behaviour", Journal of Environmental Psychology, 32, 277282.

METİN, A. E. & GÜL, A. (2020). "Türkiye'de çevre etiğinin yasal ve kamusal çerçevesi", Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8 (16), s. 252-268.

MORISS, J. C. (1997). "Clinical Dementia Rating: A Reliable and Valid Diagnostic and Staging Measure for Dementia of the Alzheimer Type", International Psychogeriatrics, 9(1), 173– 176.

MÜDERRİSOĞLU H. & ALTANLAR A. (2011). "Attitudes and behaviors of undergraduate students toward environmental issues", Int J Environ Sci Technol 8(1):159–168.

PRETTY, J. (2003). "Social capital and the collective management of resources", Science 302 (5652), 1912–1914. https://doi.org/10.1126/science.1090847.

SCHWARTZ, S.H. (1977). "Normative Influences on Altruism. In Advances in Experimental Social Psychology", 10. Academic Press, pp. 221–279. https://doi.org/10.1016/S0065- 2601(08)60358-5 10, 221-279.

SCOTT, D. & WILLITS, F. (1994). "Environmental attitudes and behavior: A Pennsylvania survey". Environment and Behavior, 26(2), 239-260.

STERN, P.C. (2000). "Toward a coherent theory of environmentally significant behavior", J. Soc. Issues 56 (3), 407–424. https://doi.org/10.1111/0022-4537.00175.

TARRANT, M. & CORDELL, K. (1997). "The effect of respondent characteristics on general environmental attitude-behavior correspondence", Environment and Behavior, 29(5), 618-633.

TEKİROĞLU, A. & HAYIR-KANAT, M. (2021). "Çevre Etiği Farkındalığı Ve Sürdürülebilir Çevre Tutumu Arasındaki İlişki", Ulakbilge, 59 (2021 Nisan): s. 630–645. doi: 10.7816/ulakbilge-09-59-11.

THAPA, B. (1999). "Environmentalism: The relation of environmental attitudes and environmentally responsible behaviors among undergraduate students", Bulletin of Science, Technology & Society, 19(5), 432-444.

TURKİSTANİ, F. N. (2019). Tüketicilerin Çevresel Tutumlarının Çevre Dostu Ürün Satın Alma Davranışları Üzerinde Etkisinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

VARAH, F., MAHONGNAO, M., FRANCIS, D. J. & SHIMRAH, T. (2020). "Measuring environmental attitudes and behaviors: a study of undergraduate students in Delhi", *Natural Hazards*, *103*(1), 1291-1306.

WU, H., HAO, Y. & WENG, J.H. (2019). "How does energy consumption affect China's urbanization? New evidence from dynamic threshold panel models", Energy Policy 127, 24–38. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2018.11.057.

XIE, Y., DAI, H., DONG, H., HANAOKA, T. & MASUI, T. (2016). "Economic impacts from PM2. 5 pollution-related health effects in China: a provincial-level analysis", Environ. Sci. Technol. 50 (9), 4836–4843. https://doi.org/10.1021/acs.est.5b05576.

YADAV, R. & PATHAK, G.S. (2017). "Determinants of consumers' green purchase behavior in a developing nation: applying and extending the theory of planned behavior", Ecol Econ 134:114–122

YAŞLIOĞLU, M. M. (2017). "Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması", İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, *46*, 74-85. http://dergipark.ulakbim.gov.tr/iuisletme

YU, X. & WANG, H. (2013). "How should the center lead China's reforestation efforts?—policy making games between central and local governments", Resour Conserv Recy 80, 64–84. https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2013.09.001.

ZHAN, X., LO, C. W. H. & TANG, S. Y. (2013). "Contextual changes and environmental policy implementation: a longitudinal study of street-level bureaucrats in Guangzhou, China", J. Public Adm. Res. Theory 24 (4), 1005–1035. https://doi.org/10.1093/jopart/mut004.

Alanya Akademik Bakış Dergisi
Yıl: 2022, C:6, S:1, ss. 1719-1737

Alanya Academic Review Journal
Year: 2022, Vol:6, No:1, pp. 1719-1737

Etik Liderliğin Örgütsel Özdeşleme Üzerindeki Etkisinde Ahlaki Kimliğin Düzenleyici Rolü*

(Araştırma Makalesi)

The Effect Of Ethical Leadership On Organizational Identification: Mediating Role Of Moral Identity

Doi: 10.29023/alanyaakademik.1017956

Ahmet MUMCU
Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gazisomanpaşa Üniversitesi, Sağlık Bilimler Fakültesi, Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümü,
ahmet.mumcu@gop.edu.tr
Orcid No: 0000-0001-6610-5073

Bu makaleye atıfta bulunmak için: *Mumcu, A. (2022). "Etik Liderliğin Örgütsel Özdeşleme Üzerindeki Etkisinde Ahlaki Kimliğin Düzenleyici Rolü", Alanya Akademik Bakış, 6(1), Sayfa No. 1719-1737.*

Anahtar kelimeler: *Etik Liderlik, Örgütsel Özdeşleşme, Ahlaki Kimlik, Geliştirilmiş Etik Liderlik Ölçeği, Bankacılık Sektörü*

Makale Geliş Tarihi: 02.11.2021
Kabul Tarihi: 03.12.2021

ÖZET

Bu çalışmanın amacı etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerinde etkisinde personelin ahlaki kimliğinin düzenleyici rolünü tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda çalışma Tokat ili merkez ilçesinde bulunan banka şubelerinde çalışan 172 personel üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma verilerinin analizinde SPSS Process Macro ve AMOS kullanılmıştır. Araştırma verilerinde elde edilen bulgular doğrultusunda etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu ilişkide ahlaki kimliğin düzenleyici bir rolü olduğu belirlenmiştir. Ahlaki kimliğin düşük, orta ve yüksek olması durumunda etik liderliğin örgütsel özdeşleşme davranışını kademeli olarak daha fazla etkilemeye başladığı tespit edilmiştir. Fakat bu durumun anlamlı bir şekilde ahlaki kimlik düzeyi düşük bireylerde daha fazla gerçekleştiği ortaya konmuştur.

Keywords: *Ethical Leadership, Organizational Identification, Moral Identity, Improved Ethical Leadership Scale, Banking Sector*

ABSTRACT

The purpose of the study is to determine the moderator role of the personnel's moral identity in the effect of ethical leadership on organizational identification. For this purpose, the study was carried out on 172 personnel working in bank branches located in the central district of Tokat. SPSS Process Macro and AMOS were used in the analysis of the research data. In line with the findings obtained in the research data, it is determined that ethical leadership has a positive and significant effect on organizational identification. It is determined that moral identity has a moderator role in this relationship. According to research findings, ethical leadership gradually begins to affect organizational identification behavior more if the moral identity is low, medium, and high. However, this situation is significantly higher in individuals with low moral identity levels.

* Bu çalışma için Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Ve Beşeri Bilimler Araştirmalari Etik Kurulu'nun 01.10.2021 tarihli ve 20.02 sayılı kararınca "Etik Kurul Onayı" alınmıştır.

1. GİRİŞ

Her organizasyonun kısa ve uzun vadeli hedefleri vardır. Bu tür hedeflere verimli bir şekilde ulaşmak, liderlik ihtiyacını yaratır. Liderlik eylemleri olmayan bir örgüt, orkestra şefi olmayan bir orkestraya veya dümeni olmayan bir gemiye benzetilebilir (Khuntia ve Suar, 2004:13). Liderlik bir kişi ya da durum olarak değil, bir süreç olarak ele alındığında bu sürecin esasen ortak bir deneyimi temsil ettiği görülmektedir. Lider tek başına değil eylemleri veya eylemsizlikleri başkalarının refahını ve daha geniş anlamda iyiliği belirleyebilecek kilit bir figürdür. Dolayısıyla istenilen bir hedefe ulaşmanın yanı sıra toplumsal sosyal sağlığın, bir liderin kararlarından ve bunların dayandığı bilgi ve değerlerden büyük ölçüde etkilendiğini söylemek çok fazla olmayacaktır. Bu nedenle liderlik süreci özellikle etik zorluklarla doludur (Hollander, 1995: 55). Pek tabi tüm örgüt üyeleri, örgütsel hedeflere etik ideallerle tutarlı bir şekilde ulaşılmasını ve kendi refahlarının yanı sıra toplumun daha büyük çıkarlarına hizmet etmesini sağlama sorumluluğunu taşır. Ancak, doğru yönlendirme ve yüksek performans standartlarını sağlamak için birincil görev ve sorumluluk, esas olarak örgüt liderine aittir (Kanungo ve Mendonca, 1996: 3).

Günümüz iş dünyasında özellikle hizmet sektöründe faaliyet gösteren örgütlerde liderliğin önemi her geçen gün daha fazla artmaktadır. Rekabet ortamının her geçen gün daha fazla hissedildiği iş dünyasında örgütler performans baskılarını artmakta, stres faktörleri çalışanlar üzerindeki etkisini artırmakta ve çeşitli çatışmalar yaşanabilmektedir. Bu noktada lidere büyük sorumluluk düşmektedir. Personelin motivasyonu ve performansını artırmak, iş tatminini ve bağlılık düzeyini yükseltmek gibi en hayati örgütsel davranış türlerinin sergilenmesinde liderliğin önemli rolü karşımıza çıkmaktadır (Hersona ve Sidhorta, 2017; Iqbal vd., 2015; Keskes, 2014; Tsai, 2011). Örgütsel özdeşleşme de bu davranışlardan biridir. Örgütsel özdeşleşme düzeyi, bir üyenin benliğinin örgütsel üyeliğe ne ölçüde bağlı olduğunu gösterir (Karabey ve İşcan, 2007: 232). Örgütsel özdeşleşme, örgüt ve üye arasındaki temel ilişkiyi ve bağı yansıtarak, iş yerindeki birçok önemli pozitif tutum ve davranışın öncülü olan önemli ve kapsamlı bir örgütsel değişkendir (Edwards, 2005: 207).

Kurumsal yapıya sahip örgütlerde lider(yönetici) örgütü ve onun sahip olduğu değerleri, normları, politika ve prosedürleri uygulayan ve yöneten kişidir (Uğur ve Uğur, 2014). Örgüt üyelerinin büyük bir çoğunluğu örgütü, liderinin davranışları ile tanımlamaktadır. Diğer bir ifadeyle çalışanın örgütle özdeşleşme sürecinde liderin rol model olarak sergilediği uygulama ve davranışlarının büyük bir önemi vardır (Morais ve Moura, 2018: 23). Örgütte ahlaki standartlara değer veren ve uygulayan, tüm örgütsel uygulamalarda personeline karşı dürüst, adil ve ön yargısız olan, örgütü ve hedefleri için kendini adayan ve bu noktada fedakârlık yapabilen, artan performans baskısına rağmen etik olmayan yollara müracaat etmeyen ve bu noktada personeline gerekli uyarıları yapabilen bir lider çalışanın örgütü ile özdeşleşmesine büyük katkı sağlayacaktır.

Etik liderli ile örgütsel özdeşleşme arasında öngörülen ilişkide çalışanların ahlaki kimlik düzeylerinin önemli bir düzenleyici rol üstleneceği öngörülmektedir. Ahlaki kimliğe sahip olan bireylerin, duyarlılık, şefkatli, adillik, arkadaş canlısı olmak, cömertlik, yardımseverlik, çalışkanlık, dürüstlük ve kibarlık gibi temel değerleri içselleştirerek karakterlerinin bir parçası haline getirebilen kişiler olduğu ifade edilmektedir (Aquino ve Reed, 2003; Stets ve Carter,

2006). Peki örgütlerde çalışanların etik liderlik davranışını algılamasıyla birlikte bu temel değerlere sahip ya da bu değerlere önem veren ahlaki kimliğe sahip çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeyi farklılık gösterecek midir? Diğer bir ifadeyle liderin ve çalışanın sahip oldukları ahlaki değerler yönüyle bir uyum sağlaması personelin örgütsel özdeşleşme düzeyini artıracak mıdır? Bu noktadan hareketle çalışmamızın araştırma sorusu çalışanların ahlaki kimlik düzeyleri, etik liderlik ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkide düzenleyici bir role sahip olup olmadığıdır.

Literatürde etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisini ele alan birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkilerinin olduğunu tespit etmiştir (Kuru, 2020; Mıhcı ve Uzun, 2020; O'Keefe vd., 2019; Bedi vd., 2016; Zhu vd., 2015). Literatürde ahlaki kimliğin, çeşitli kavramlar arasında düzenleyici rolüne ilişkin birçok araştırma yapılmıştır (Tong ve Prompanyo, 2021; Nawfel ve QingXiang, 2021; Erkutlu ve Chafra, 2019). Fakat etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinde ahlaki kimliğin düzenleyici bir role sahip olup olmadığını test eden bir araştırma tespit edilememiştir. Söz konusu bulgular ve araştırma varsayımlarımız kavramlar arası ilişkinin açıklanmasında çeşitli eksik yönlerin olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda mevcut eksikliği gidermek ve alan yazına özgün bir katkı sağlamak için çalışmada etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinde ahlaki kimliğin düzenleyici rolü test edilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Etik Liderlik

İş dünyasında faaliyet gösteren hiç kimse bir işletmenin kâr elde etmesi gerektiğini inkâr edemez. Fakat eskiden bir işletmenin yegâne amacı olan kâr, günümüzde toplumun daha büyük çıkarlarına hizmet etmenin bir aracı olarak görülmektedir. Bu bakış açısı aslında işletme sahiplerinin verdiği kararlarının hem ekonomik hem de etik performansın yüksek standartlarına sağlaması gerektiğini göstermektedir (Kanungo & Mendonca, 1996: 3-4).

"Etik" terimi, yasal veya prosedürel olarak doğru olanın aksine, ahlaki olarak iyi olan veya ahlaki olarak doğru kabul edilen anlamına gelir (Kanungo, 2001: 259). Bu tanım temelinde etik liderlik kavramı kişisel eylemler ve kişilerarası ilişkiler yoluyla normatif olarak uygun davranışın gösterilmesi ve bu tür davranışın iki yönlü iletişim, pekiştirme ve karar verme yoluyla takipçilere tanıtılması olarak tanımlanmaktadır (Brown vd., 2005:120).

Etik liderler ahlaki ilkeleri inançlarına, değerlerine ve davranışlarına dahil etmek için daima bir şekilde çaba gösterirler. Karakterleri, daha yüksek bir amaca, sağduyuya, gurura, sabra ve azme bağlılık sergiler (Khuntia ve Suar, 2004:15).

Etik liderlik olmadan örgütler uzun vadeli etkinliklerini kaybederek ruhsuz yapılar haline gelebilirler (Kanungo, 2001:258). Hatta gerçek ve etkili liderlik, liderin davranışının ve liderlik etkileme sürecinin uygulanmasının etik ve ahlaki değerlerle tutarlı olduğu bir liderlik olduğu söylenebilmektedir (Kanungo ve Mendonca, 1998:133). Bu liderler izleyicilerinin benimseyebileceği etik değerleri vizyonlarında, söylemlerinde ve planlarında yer vermektedirler (Bass ve Steidlmeier, 1999: 181).

Liderler organizasyonda sahip oldukları merkezi rol nedeniyle rol model olarak algılanmaktadırlar. Etik liderlerin organizasyon üzerinde olumlu bir etkisi olmakta ve

çalışanların organizasyonla olan ilişkisini etkilemektedir. Etik liderler, çalışanlarda işe adanmışlık, bağlılık, ekip etkinliği ve motivasyonu artırırken işten ayrılma niyetini azaltmaktadır. Dolayısıyla etik liderlik sadece lider-çalışan ilişkisini etkilemez, aynı zamanda çalışanların örgütle olan ilişkisini de etkiler (Morais ve Moura, 2018: 23). Bu durum liderin etik davranış sergilemesini daha da önemli hale gelmektedir.

2.2. Örgütsel Özdeşleşme

Özdeşleşme, bireyin kendisi ile sosyal bir nesne arasındaki ilişkinin temsilini ifade ediyor olup (Brown, 1969: 347) bireylerin kendilerini sosyal alandaki unsurlara bağladıkları aktif bir süreç olarak tanımlanabilir (Cheney, 1983: 342).

Ashforth ve Mael (1989:22) örgütsel özdeşleşmenin belirli bir sosyal özdeşleşme biçimi olduğunu ve bireyin bir örgütle özdeşleştiği ölçüde örgütün bireye bir kimlik duygusu sağladığını öne sürmektedir. Bu nedenle, sosyal özdeşleşmenin tutum ve davranışlar için bir temel sağlaması gibi, örgütsel özdeşleşme de örgütsel tutum ve davranışlar için bir temel sağlar. Bu, esasen örgütsel özdeşleşmenin örgütsel işlevsellik üzerindeki potansiyel yararlı etkilerinin temelini oluşturur (Knippenberg ve Schie, 2000: 138).

Örgütsel özdeşleşme çalışan ve kuruluş arasında var olan temel ilişkiyi veya bağı yansıtan ve dolayısıyla iş yerindeki birçok önemli tutum ve davranışı potansiyel olarak açıklayabilen ve tahmin edebilen kilit bir psikolojik durum olarak görülmektedir (Edwards, 2005: 207). Benzer şekilde bağlılık sürecinin bir parçası olarak örgütsel özdeşleşme düzeyi, insanların örgütü kendilerinin bir parçası olarak görme derecesini gösterir. Örgütsel özdeşleşme, üyeler örgütün tanımlayıcı özelliklerini kendileri için tanımlayıcı özellikler olarak benimsediklerinde ortaya çıkan bir psikolojik bağlanma biçimidir (Dutton vd., 1994:242).

2.3. Ahlaki Kimlik

Literatür incelendiğinde ahlaki kimlik araştırmalarının karakter perspektifi ve sosyal-bilişsel perspektif olmak üzere iki ana bakış açısıyla ele alındığı tespit edilmiştir (Shao vd., 2008). Sosyal-bilişsel bakış açısı, ahlaki kimliği, ahlaki değerlerin, hedeflerin, özelliklerin ve davranışsal senaryoların organize bir bilişsel temsili veya şeması olarak kavramsallaştırır (Shao vd., 2008: 514). Karakter bakış açısı daha çok Blasi ile özdeşleştirilmiş olup Blasi (1983) benlik duygusu üzerinde vurgu yapıp benliğin doğası ve ahlaki eylemlerdeki yeri üzerinden ahlaki kimliği açıklamıştır (Blasi, 1984: 129).

Ahlaki kimlik, bir kişinin sosyal benlik şemasının bir parçası olabilecek başka bir potansiyel sosyal kimliktir (Aquino ve Reed, 2003:1424). Bu tanım, bahsedilen karakter/özellik perspektifine dayanmaktadır, ancak ahlaki davranışın bir kişinin sosyal benlik kavramının bir parçası olabileceğini kabul ederek sosyal biliş perspektifini de benimser (Skubinn ve Herzog, 2016: 251).

Ahlaki kimlik, ahlaki gelişim ve kimlik oluşumunun kesiştiği noktada bir yapıdır. Ahlaki akıl yürütmeyi (belirli eylemlerin doğru ya da yanlış olup olmadığına ilişkin yargılarımız) davranışa bağlayan bir ahlaki motivasyon kaynağı olduğu düşünülmektedir. Başka bir deyişle, daha güçlü bir ahlaki kimlik duygusuna sahip insanlar, doğru olduğunu bildikleri şeyi yapma ve kalıcı ahlaki taahhütler gösterme olasılıkları daha yüksek olacaktır (Hardy ve Carlo, 2011: 495). Bu

insanların genel özellikleri dürüst, başkalarını umursayan, nazik, adaletli, yardımsever, cömert, şefkatli, güvenilir, mütevazi, özverili ve ilkeli olmalarıdır (Stets ve Carter, 2006: 302).

3.ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİN GELİŞTİRİLMESİ

Çalışanların etik liderlik algılarının olumlu davranışsal sonuçlara neden olabileceği ön görülebilir bir durumdur. İlgili literatür incelendiğinde de olumlu bir çıktı olan örgütsel özdeşleşme ile etlik liderlik algısının arasında pozitif ilişki tespit eden birçok çalışma yer almaktadır.

Kuru (2020) gıda sektöründe faaliyet gösteren ve 300'den fazla çalışanı olan büyük ölçekli firmalarda çalışan mavi yakalı iş görenlerden elde ettiği verilerle yaptığı analizde Etik liderlik örgütsel özdeşleşmeyi pozitif yönde anlamlı olarak etkilediğini tespit etmiştir. O'Keefe vd. (2019) 3.390 askeri personel üzerinde yaptıkları geniş katılımlı araştırmalarında benzer olarak algılanan etik liderlik düzeyinin yüksek olmasının daha fazla örgütsel özdeşleşmeye yol açtığını görmüşlerdir. Liderlik ile ilgili çalışmaların sıklıkla yapıldığı eğitim sektöründe gerçekleştirilen ve ilköğretim okullarında görev yapan 315 öğretmeni kapsayan bir araştırmada okul müdürlerinin etik liderliği ile öğretmenlerin örgütsel özdeşleşmeleri arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Mıhcı ve Uzun, 2020). Etik liderlik algılarının, takipçilerin davranışlarıyla ilişkilendirilmeye çalışıldığı bir başka çalışmada, etik liderlik algısının iş tatmini bağlılık gibi değişkenlerin yanı sıra örgütsel özdeşleşme ile de aralarında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir (Bedi vd., 2016). Benzer sonuçlara Türkiye'de havacılık sektöründe 440 çalışan ve doğrudan bağlı oldukları yöneticiler üzerinde yapılan bir çalışmada (Demirtas vd., 2017) ve Romanya'da üç ayrı kuruluşun genel merkezinde çalışan ofis çalışanlarını kapsayan bir diğer çalışmada da (Zhu vd., 2015) ulaşılmıştır.

Dolayısıyla araştırmanın ilk hipotezi:
H_1: Etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerinde pozitif yönlü etkisi vardır, şeklinde oluşturulmuştur.

Etik liderlik algısı ve örgütsel özdeşleşme arasında var olduğu düşünülen ilişkiyi ahlaki kimliğin düzenlediğine dair bir çalışmaya rastlanmamış olsa da ahlaki kimliğin ilgili yazında farklı değişkenlerin ilişkisinde düzenleyici rol oynadığı görülmüştür. Örneğin bir çalışmada (Tong ve Prompanyo, 2021) ahlaki kimliğin, duygusal tükenme ile astların bütçe gevşekliği arasındaki ilişkiyi negatif yönde düzenlediği görülürken; ahlaki kimliği erişilebilirlik ve merkezilik açısından iki şekilde ele alan bir başka çalışma bir denetçinin algılanan ahlaki yoğunluğunun ahlaki yargısı üzerindeki etkisinin ahlaki kimlik erişilebilirliği tarafından aracılık edildiğini ve ahlaki kimlik merkeziliği tarafından ise düzenlendiğini göstermektedir (Nawfel ve QingXiang, 2021).

Ahlaki kimliği liderlik ve davranışsal sonuçlarla ilişkide düzenleyici olarak ele alan çalışmalar da mevcuttur. Erkutlu ve Chafra (2019) çalışmalarında ahlaki kimlik düzeyi yüksek olduğunda lider bütünlüğü ile kişilerarası sapma arasındaki ilişkinin güçlü, ahlaki kimlik düzeyi düşük olduğunda ise ilişkinin zayıf olduğunu göstermişlerdir (Erkutlu ve Chafra, 2019). Yine başka bir çalışmada liderin bağışlayıcılığı ile etik olmayan örgüt yanlısı davranış üzerindeki dolaylı etkide ahlaki kimlik düzenleyici rol oynamıştır (Lu vd., 2021)

Ahlaki kimliğini olumsuz örgütsel davranışlarla ilişkilendiren çalışmalarda ahlaki kimliğin, iş tükenmişliği ile üretkenlik karşıtı iş davranışı arasındaki ilişkiyi düzenlediği, düşük ahlaki

kimliğe sahip bireylerin üretkenlik karşıtı iş davranışlarına girmelerinin daha olası olduğu (Mingzheng vd., 2016) ve ahlaki kimliğin psikolojik sahiplenme ile etik olmayan örgüt yanlısı davranış arasındaki ilişkiyi olumsuz yönde düzenlediği (Xu ve Lv, 2018) ortaya koyulmuştur. Bu bağlamda araştırmanın ikinci hipotezi:

H_2: Etik liderlik algısının örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinde çalışanların ahlaki kimliklerinin düzenleyici rolü vardır, şeklinde oluşturulmuştur.

4. YÖNTEM

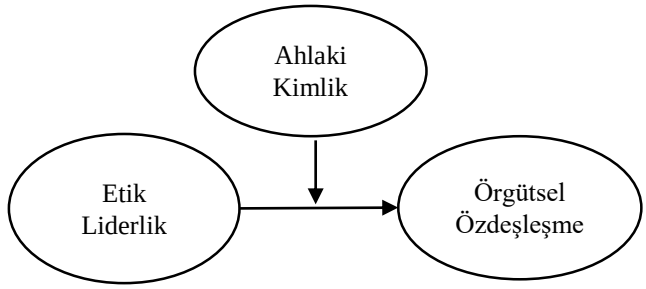
Araştırma yöntem ve tasarımına hakkında genel bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur. Araştırma verileri yüz yüze anket yöntemi kullanılarak 2020 ekim ayında yirmi günlük bir süre içinde elde edilmiştir.

Tablo 1: Araştırmanın Tasarımı

Araştırmanın Tipi	Betimleyici
Araştırmanın Analiz Tekniği	Tümdengelim
Araştırma Tarama Modeli	İlişkisel
Örneklem Nüfusu	Banka Personeli
Örnekleme Yöntemi	Kolayda Örnekleme
Evren	247
Örneklem	172
Ölçme Aracı	Anket (5'li Likert Tipi Derecelendirme Ölçeği)
Kullanılan İstatiksel Programlar	SPSS Process Macro v. 3.5., AMOS 22.0

4.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinde çalışanların ahlaki kimliklerinin düzenleyici rolünü tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda oluşturulan araştırma modeli Şekil 1' de sunulmaktadır. Ayrıca araştırmada etik liderliğin ölçümünde alan yazında henüz yeterince tanınmayan Geliştirilmiş Etik Liderlik Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğe ait yapısal geçerlilik analizi ve güvenilirlik analizi detaylı bir şekilde raporlanarak alan yazında etik liderliğin ölçümü adına yeni bir ölçme aracı olabileceği ifade edilmiştir. Çalışmanın sonunda araştırmacılara ve uygulayıcılara yönelik çeşitli öneriler sunulmuştur.

Şekil 1: Araştırma Modeli

4.2. Araştırma Evreni ve Örneklem

Çalışmanın araştırma evreni Tokat ili merkez ilçesinde aktif olarak çalışan banka personellerinden oluşmaktadır. Araştırma evreninde 15 farklı bankanın toplam 20 şubesi

bulunmaktadır (TBB, 2021). Bu şubelerde 2021 ekim ayı itibari çalışan toplam personel sayısı 267'dir. Etik liderlik algısının doğru ölçümü adına banka şubelerinin lideri/yöneticisi konumunda olan tüm şube müdürleri araştırma evreninden çıkartılmıştır. Bu tespit temelinde araştırma evreninde yer alan personel sayısı 247 olarak tespit edilmiştir. Çalışma için Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan 01.10.2021 tarih 20 sayılı oturum ve 3 no'lu karar ile gerekli olan etik kurul izni alınmıştır. Araştırma yüz yüze anket yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Tam sayı hedeflenerek tüm banka şubelerinde yer alan personele anket formu ulaştırılmıştır. Yirmi günlük bir zaman periyodunun ardından 172 anket formundan geri dönüş sağlanmıştır. Belirlenen örneklem sayısının evreni temsil edip etmediğini belirlemek amacıyla, örneklem sayısının evren büyüklüğünü temsil kabiliyetini ölçen formülasyona bakılmıştır. Bu formülasyon aşağıda yer almaktadır (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004).

$$n = \frac{Nt^2pq}{d^2(N-1) + t^2pq}$$

Araştırmada 247 çalışanın olduğu bir evrende, kolayda örnekleme yöntemi %95 güven aralığı ve 0,05 hata payında örneklem sayısının en az 160 olması gerektiği hesaplanmıştır. Bu hesaplamaya göre araştırma örnekleminin evreni temsil kabiliyetine sahip olduğu ifade edilebilir. Ayrıca Hair vd. (2014) araştırma örneklemi için gerekli olan asgari sayının gözlenenen değişken sayısının 5 katından az olmaması gerektiğini ifade etmiştir. Araştırma veri toplama araçları kısmında da ifade edildiği üzere etik liderlik, ahlaki kimlik ve örgütsel özdeşleşme anketlerinde yer alan toplam ifade sayısı 26'dır. Bu doğrultuda araştırma örneklem sayısının istatiksel analizler yapmak için yeterli sayıda olduğu ifade edilebilir**.** Çalışmada araştırma evreni olarak bankacılık sektörü tercih edilmiştir. Bankacılık sektörü yoğun rekabet ve performans baskısı altında çalışmaktadır. Yoğun rekabetin yaşandığı sektörde bankalar personelin kendini bankası ve bankanın hedefleri ile özdeşleştirmesini istemesi doğal bir sonuçtur. Yapılan görgül araştırmalar örgütsel özdeşleşmenin örgütsel bağlılık, örgütsel güven, iş tatmini, ekstra rol davranışı gibi pozitif örgütsel davranışın gerçekleşmesini sağlayan önemli bir örgütsel değişken olduğunu ortaya koymaktadır (Ng, 2015; Van Dick vd., 2006; Riketta, 2005). Diğer taraftan ise artan performans baskısına bağlı olarak çalışanlar ve liderler etik değerlerden tavizler verebilmekte, etik olmayan davranışlar sergileyebilmektedir. Yaşanan bu durum ise çalışanların bilişsel uyumsuzluk yaşamasına sebebiyet verebilmektedir. Bu noktada banka şube müdürlerine büyük görev düşmektedir. Şube müdürleri sahip olduğu yetkilerle şubelerde güçlü bir lider/yönetici konumunda bulunmaktadır. Bu yetkilerinin yanında sahip olduğu doğruluk, dürüstlük, tarafsızlık, fedakârlık, örnek olma, adillik gibi etik liderlik davranışları ile personelin örgütle özdeşleşmesini kolaylaştırabilir ve aynı zamanda şube hedeflerini gerçekleştirme noktasında çalışanlarını pozitif yönde etkileyebilir. Bu hedefi gerçekleştirirken ise ortaya çıkabilecek bireysel ve örgütsel etik problemlerin önüne geçmiş olacaktır. Alan yazında benzer şekilde etik liderliğin doğal bir amacının da aslında çalışanların örgütsel hedefleri gerçekleştirmesi noktasında personeli olumlu olarak yönlendirmesi olduğu ifade edilmektedir (Morais ve Moura, 2018: 23). Bu tespitler temelinde çalışmada araştırma evreni olarak bankacılık sektörü tercih edilmiştir. Çalışmada evrende yer alan banka personelinin demografik özelliklerine ait bulgular Tablo 2' de sunulmaktadır.

Tablo 2: Araştırma Örneklemini Oluşturan Banka Personelinin Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

		F	%			F	%
Cinsiyet	Erkek	103	59,9	Medeni Durum	Evli	112	65,1
	Kadın	69	40,1		Bekar	60	34,9
Yaş	22-29 yaş	40	23,2	Eğitim Durumu	Ön Lisans	12	7
	29-35 yaş	74	43,0		Lisans	145	84,3
	36-45 yaş	40	23,2				
	45 yaş ve üzeri	18	10,6		Lisanüstü	15	8,7
Sektör	Kamu Sermayeli	73	42,5	Çalışma Süresi	0-5 yıl	42	24,4
	Özel Sermayeli	84	48,8		6-10 yıl	63	36,7
	Katılım Sermayeli	15	8,7		11-15 yıl	33	19
İş Pozisyonu	Servis Görevlisi	72	41,9		16 -20 yıl	24	14
	Servis Yetkilisi	66	38,4				
	Yönetmen ve Yönetmen Yard.	34	19,7		21 yıl ve üzeri	10	5,9

Tablo 2' den elde edilen bulgulara bakıldığında örneklemde yer alan kadın personelin oranının %40 olduğu, personelin %84,3 ünün lisans mezunu olduğu, %65'inin yaş aralığının 35 yaş ve altı düzeyde yer aldığı görülmektedir. Bu sonuçlara göre örneklemin sahip olduğu özellikler yönüyle genç ve dinamik bir iş gücü profiline sahip olduğu söylenebilir.

4.3. Veri Toplama Araçları

Çalışma araştırma verilerinin elde edilmesinde yüz-yüze anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formunun ilk bölümünde 5'li Likert tipi derecelendirme ölçeğine hazırlanmış Etik Liderlik Ölçeği, Örgütsel Özdeşleşme Ölçeği bulunmaktadır. İkinci bölümde çalışanların ahlaki kimlik düzeylerini ölçmek amacıyla Ahlaki Kimlik Ölçeği bulunmaktadır. Anket formunun üçüncü bölümünde banka personelinin demografik özelliklerini belirlemek amacıyla cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, kurumdaki çalışma süresi, iş pozisyonu ve sektörü sorulmuştur. Çalışmanın bu bölümünde etik liderlik, örgütsel özdeşleşme ve ahlaki kimlik ölçeklerine ait genel bilgilere geçerlilik ve güvenilirlik analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Geliştirilmiş Etik Liderlik Ölçeği: Bu çalışmada Yukl vd. (2013) tarafından oluşturulan Geliştirilmiş Etik Liderlik Ölçeği kullanılmıştır. Alan yazında Türk örneklemler üzerine gerçekleştirilen ampirik araştırmalarda Brown vd. (2005) tarafından geliştirilen Etik Liderlik Anketi, De Hoogh ve Den Hartog (2008) tarafından geliştirilen 'Etik Liderlik Çalışma Anketi' ölçeklerinin en sık kullanılan ölçme araçları olduğu tespit edilmiştir. Bu ölçeklerin Türkçe formları Tuna vd., (2012) ve Alkan (2015) tarafından geçerlilik ve güvenilirlik analizine tabi tutulmuştur. Fakat Yukl vd. (2013) tarafından ortaya konan geliştirilmiş etik liderlik ölçeği alan yazınımızda henüz yeterince kullanılmamaktadır. Yukl vd. (2013) etik liderliğin nasıl tanımlanacağı ve ölçüleceği üzerinde önemli bir kavramsal karışıklığın olduğunu ve bu durumun etik liderliğin ölçme araçlarına da yansıdığını tespit etmiştir. Bu amaçla araştırmacılar etik liderliğin ölçümünde gerekli olan temel nitelikleri belirleyerek diğer kavramlarla (otantik liderlik, hizmetkar liderlik, lider-üye etkileşimi) benzeşmeyi en aza indirgeyecek bir ölçme aracı geliştirmişlerdir. Ölçek tek boyut ve toplam 15 ifadeden oluşmaktadır. Araştırmacılar tarafından ölçeğin yapı geçerliliğine ilişkin yapılan doğrulayıcı faktör analizi neticesinde etik liderlik ölçeğinin diğer kavramlardan ayrıştığını, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu

tespit etmişlerdir. Ölçek ifadeleri dürüstlük, bütünlük, adalet, fedakârlık, benimsenen değerlerle davranışların tutarlılığı, etik değerlerin iletişimi ve etik rehberlik sağlama dahil olmak üzere etik liderliğin farklı yönlerine vurgu yapmaktadır.

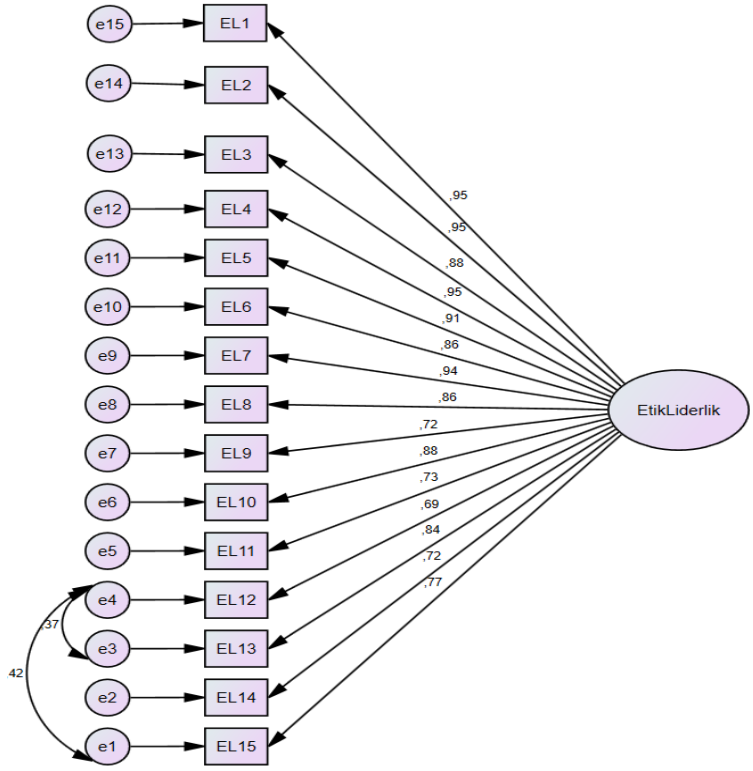
Yapılan literatür taraması neticesinde geliştirilmiş etik liderlik ölçeğinin sadece Ebrahımı ve Koru (2017) ve Ebrahimi (2018) tarafından yapılan araştırmalarda kullanıldığı tespit edilmiştir. Ölçeğin Türkçe çevirisi Ebrahimi (2018) tarafından yapılmıştır. Araştırmacı tarafından yapılan doğrulayıcı faktör analizi neticesinde ölçeğin model iyiliği uyum değerlerinin kabul edilebilir uyum değerlerine sahip olduğu, Croanbach alfa iç tutarlılık katsayısının ise 0,96 düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Ölçek ifadelerinin faktör yükleri 0,519 ile 0,885 değerleri arasında yer aldığı tespit edilmiştir.

Bu araştırmada geliştirilmiş etik liderlik ölçeğinin yapı geçerliliğini tespit etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Yapılan birincil düzey doğrulayıcı faktör analizi neticesinde ölçek ifadelerinin tek bir boyut altında kabul edilebilir uyum iyiliği indeks değerlerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Ölçek ifadeleri ve faktör yükleri Tablo 3' de sunulmaktadır. Yapısal eşitlik modeline ait diyagram Şekil 3' de sunulmaktadır.

Tablo 3: Geliştirilmiş Etik Liderlik Ölçek İfadeleri ve Faktör Yükleri

Ölçek İfadeleri	**Faktör Yükleri**
1.Yöneticim ahlaki değerlere oldukça önem verir	,950
2.Yöneticim çalışanlar için ahlaki standartlar uygulanmasını sağlar.	,951
3.Yöneticim kararlarında ve hareketlerinde ahlaki bir davranış örneği sergiler.	,879
4.Yöneticim dürüsttür ve gerçekleri söylediği konusunda güvenilirdir.	,957
5.Yöneticimin davranışları ifade ettiği değerleri ile tutarlıdır.	,910
6.Yöneticim çalışanları görevlendirirken adil ve önyargısızdır.	,859
7.Yöneticim vaatleri ve taahhütleri yerine getirme konusunda güvenilirdir.	,943
8.Yöneticim kolay olmasa bile adil ve ahlaki olanı yapma konusunda ısrarcıdır.	,861
9.Yöneticim hataları kabullenir ve onların sorumluluğunu alır.	,715
10.Yöneticim doğruluğu ve dürüstlüğü önemli kişisel değerler olarak görür.	,882
11.Yöneticim şirkete kendini adamıştır ve fedakârlık örneğidir.	,726
12.Yöneticim performansı artırmak için etik olmayan yöntemlerin kullanılmasına karşıdır.	,832
13.Yöneticim çalışanların performanslarını değerlendirirken ve ödüllendirirken adil ve tarafsızdır	,765
14.Yöneticim başkalarının ihtiyacını kendi çıkarının üstünde tutar.	,693
15.Yöneticim çalışanları iş yerinde etik uygulamalara başvurmaları konusunda sorumlu tutar.	,721

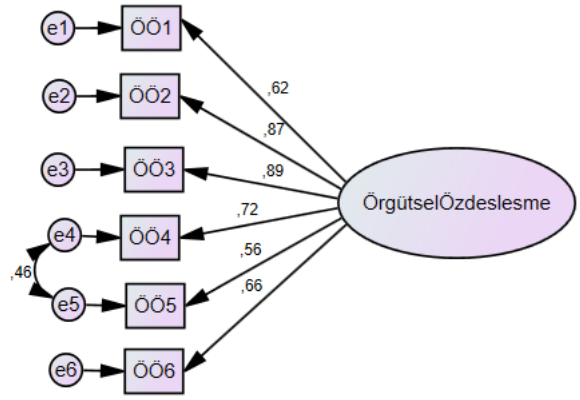
Tablo 3' den elde edilen bulgulara bakıldığında ölçek ifadelerine ait faktör yüklerinin 0,693 ile 0,957 değerleri arasında yer aldığı ve 0,50 faktör yükünün altında hiçbir ifadenin bulunmadığı görülmektedir.

Şekil 3: Etik Liderlik Ölçeği Birincil Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Model Diyagramı

Ölçeğin yapısal geçerliliğini ortaya koymak amacıyla yapılan birincil düzey doğrulayıcı faktör analizi sonucunda modelin uyum iyiliği değerlerini artıran iki iyileştirme(modifikasyon) yapılmıştır. Bu işlemden sonra modelin p<0,001 anlamlılık düzeyinde x2/df: 3.687, RMSEA: 0,066, NFI: 0,952, CFI; 0,961, GFI: 0,934 uyum iyiliği indeks değerlerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0, 965 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlar geliştirilmiş etik liderlik ölçeğinin araştırma verileri üzerinde istatiksel analizler yapabilmek için geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu ortaya koymaktadır.

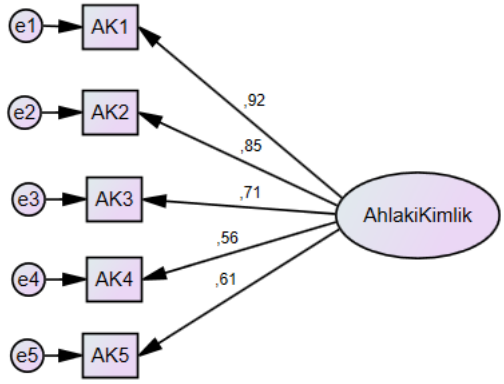
Örgütsel Özdeşleşme Ölçeği: Araştırmada Mael ve Ashforth (1992) tarafından geliştirilen tek faktör ve altı ifadeden oluşan örgütsel özdeşleşme ölçeği kullanılmıştır. Tak ve Aydemir (2004) tarafından ölçeğin Türkçe uyarlaması yapılmıştır. Ölçeğin yapısal geçerliliğini ortaya koymak amacıyla yapılan birincil düzey doğrulayıcı faktör analizi sonucunda modelin uyum iyiliği artıran bir iyileştirme (modifikasyon) yapılmıştır. Bu işlemden sonra modelin p<0,001 anlamlılık düzeyinde x2/df: 1.032, RMSEA: 0,016, NFI: 0,979, CFI; 0,999, GFI: 0,979 uyum iyiliği indeks değerlerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar ölçeğin iyi uyum iyiliği indeks değerlerine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Örgütsel özdeşleşme ölçeğine ait yapısal eşitlik model diyagramı Şekil 4'de sunulmaktadır.

Şekil 4: Örgütsel Özdeşleşme Ölçeği Birincil Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Model Diyagramı

Şekil 4' de görüldüğü üzere ölçek ifadelerine ait faktör yüklerinin 0,62 ile 0,89 değerleri arasında yer aldığı görülmektedir. Yapılan güvenilirlik analizi neticesinde ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık kat sayısı 0,871 olarak tespit edilmiştir.

Ahlaki Kimlik Ölçeği: Bu çalışmada personelin ahlaki kimlik düzeyi ölçmek için Aquino ve Reed (2002) tarafından geliştirilen Ahlaki Kimlik Ölçme Aracı kullanılmıştır. Ölçme aracı ahlaki değerlerin içselleştirilmesi ve sembolleştirilmesi olmak üzere iki ayrı ölçekten oluşmaktadır. Her bir ölçek beş ifadeden oluşmaktadır. Bu çalışmada araştırma sorusu temelinde çalışanların ahlaki değerleri içselleştirme düzeylerini ölçmek amaçlanmıştır. İçselleştirme, ahlaki özelliklerin bireyin benlik kavramında derinden kök salma derecesidir. Sembolleştirme, bu tür ahlaki özelliklerin, bireyin toplumdaki eylemleri aracılığıyla ne derece belirginleştiğidir (Matherne & Litchfield, 2012, s. 39). İçselleştirme ölçeğinde bireyin ahlaki kimliği açısından, kendisini nasıl algıladığını, sembolleştirme ölçeğinde ise başkaları tarafından nasıl algılandığı ölçülmek istenmektedir. Bu nedenle içselleştirme ölçeğinde yer alan beş ifade anket formunda yer almıştır. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması Yılmaz ve Yılmaz (2015) tarafından yapılmıştır. Yapılan analizler neticesinde araştırmacılar ölçeğin Türk örneklemler üzerinde yapılacak araştırmalar için geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu tespit etmiştir. Ölçeğin yapısal geçerliliğini tespit etmek amacıyla yapılan birincil düzey doğrulayıcı faktör analizi neticesinde modelin $p<0,001$ anlamlılık düzeyinde x2/df: 1.648, RMSEA: 0,026, NFI: 0,968, CFI; 0,979, GFI: 0,969 uyum iyiliği indeks değerlerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Ahlaki kimlik içselleştirme ölçeğine ait yapısal eşitlik model diyagramı Şekil 5' de sunulmaktadır.

Şekil 5: Ahlaki Kimlik Ölçeği Birincil Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Model Diyagramı

Şekil 5' de görüldüğü üzere ölçek ifadelerine ait faktör yüklerinin 0,56 ile 0,92 değerleri arasında yer aldığı görülmektedir. Yapılan güvenilirlik analizi neticesinde ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık kat sayısı 0,856 olarak tespit edilmiştir.

5. ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırma verilerinin analizine geçmeden önce verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin kontrol edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle öncelikle verilerin dağılımı incelenmiştir. Ankette yer alan her bir ifadenin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. Kline (2011) tarafından bir verinin normal dağılıma sahip olması için çarpıklık değerlerinin ±3 aralığında ve basıklık değerlerinin ise ±10 aralığında olması gerektiğini belirtmiştir. Ankette yer alan her bir ifadenin çarpıklık ve basıklık katsayı değerlerinin-1,877 ile 5,349 güven aralığında olduğu ve normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Bu tespitin ardından araştırma verilerinin analizine geçilmiştir.

Araştırma hipotezlerine ait testlere geçmeden önce araştırma değişkenleri arasındaki ilişkiler test edilmiştir. Bu doğrultuda etik liderlik, örgütsel özdeşleşme ve ahlaki kimlik arasındaki ilişkiler korelasyon analizi ile test edilmiştir. Değişkenler arası ilişkilere ait katsayılar Tablo 6' da sunulmaktadır.

Tablo 6: Korelasyon Analizi Sonuçları

	Ortalama	Standart Sapma	1	2	3
1. Etik Liderlik	3,78	,93	1		
2.Örgütsel Özdeşleşme	3,96	,70	,481**	1	
3.Ahlaki Kimlik	4,43	,60	,311**	,317**	1

Tablo 6'dan elde edilen bulgulara bakıldığında p>0,01 istatiksel anlamlılık düzeyinde etik liderlik ile örgütsel özdeşleşme arasında pozitif yönlü (r: ,481), örgütsel özdeşleşme ile ahlaki kimlik arasında (r: ,317) düzeyinde pozitif yönlü, etik liderlik ile ahlaki kimlik arasında pozitif yönlü (r: ,311) ilişki içinde oldukları tespit edilmiştir.

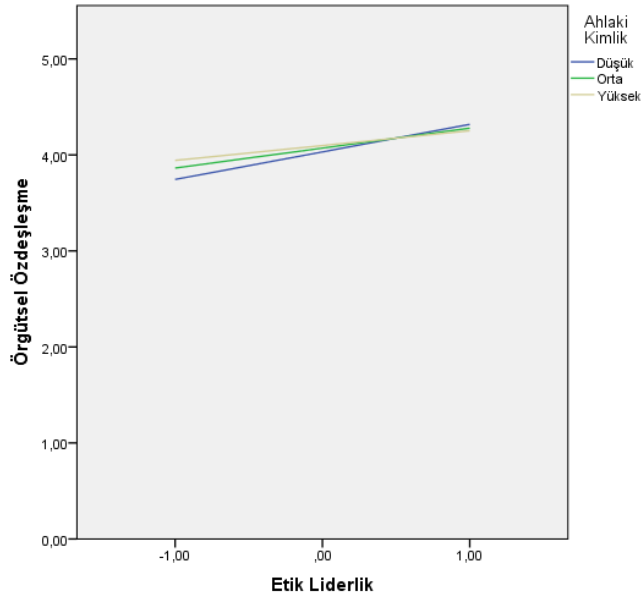
Bu aşamadan sonra araştırma hipotezlerinin testine ilişkin istatiksel analizlere geçilmiştir. Araştırma hipotezlerinin testinde Andrew F. Hayes tarafından geliştirilen SPSS Process Macro kullanılmıştır. SPSS Process Macro, gözlemlenen değişkenler üzerinde doğrusal regresyona dayalı yol analizi ile aracı ve düzenleyici etki analizlerini ve çok farklı durumsal etki modellerini test edebilen bir uygulamadır. Process Macro uygulaması aracılık etkileri, düzenleyici etkileri tablolar halinde daha kolay ve pratik bir şekilde sunmakta ve Bootstrap tekniği ile elde edilen güven aralıklarına göre araştırma hipotezlerinin anlamlılık testlerini gerçekleştirmektedir. Türev örnekleme yöntemi tekniğine dayalı analizlerin, aracı ve düzenleyici ilişkisini ele alan modellerde daha geçerli ve güvenilir sonuçlar verdiği bilinmektedir (Preacher ve Hayes, 2008). Araştırma modelindeki düzenleyici etkiyi test etmek için Andrew F. Hayes (2018) tarafından oluşturulan Model 1 seçilmiştir. SPSS Process Macro ile elde edilen bulgular Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Araştırma Hipotezlerine Testine Ait Bulgular

					Güven Aralığı	
	β*	**S.H.**	**t**	**p**	**LLCI**	**ULCI**
Etik Liderlik (X)	,2909	,0558	5,2102	,0000	,1804	,4015
Ahlaki Kimlik (W)	,0631	,0610	1,0354	,0302	,0576	,1838
Etkileşimsel Etki (X.W)	-,1021	,0370	-2,7614	,0066	-,1756	-,0290
	Ahlaki Kimliğin Düzenleyici Etkisi					
Düşük Düzey Ahlaki Kimlik (1)	,3649	,0607	6,0068	,0000	,2446	,4851
Orta Düzey Ahlaki Kimlik (2)	,2639	,0507	4,6173	,0000	,1508	,3771
Yüksek Düzey Ahlaki Kimlik (3)	,1966	,0669	2,9409	,0039	,0643	,3290
			ΔR^2	**F**	**n**	**p**
Etkileşim sonucu R^2 değişim oranı			,0431	7,6255	172	,0066
	R		**R^2**	**MSE**	**F**	**p**
Model Özeti	,5527		,3054	,3542	18,03	,0000

*Standardize edilmemiş beta katsayıları raporlanmıştır.

Tablo 7' den elde edilen bulgulara bakıldığında etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisi olduğu (β: ,2909; p: ,0000), ahlaki kimliğin örgütsel özleşme üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisi olduğu (β: ,0631; p: ,0302), etik liderlik ve ahlaki kimliğin birlikte örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkileşimsel etkisinin negatif yönü ve anlamlı (β:-,1021; p: ,0066) olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar temelinde etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinin test edildiği H1 hipotezi desteklenmektedir. Tablodan elde edilen bulgulara göre modelin istatiksel olarak anlamlı olduğu ve regresyon analizine dahil edilen tüm araştırma değişkenlerinin örgütsel özdeşleme davranışını açıklama oranının (R^2: ,3054; p: ,0000) olduğu tespit edilmiştir. Etkileşim sonucu regresyon katsayısında meydana gelen (ΔR^2: ,0431) düzeyindeki değişim (p: ,0066) anlamlılık düzeyinde istatiksel olarak anlamlıdır. Etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinde ahlaki kimliğin düzenleyici etkisi Şekil 6 üzerinde gösterilen grafikle gösterilmektedir.

Şekil 6: Etik Liderliğin Örgütsel Özdeşleşme Üzerindeki Etkisinde Ahlaki Kimliğin Düzenleyici Etkisi

Şekil 6'da sunulan düzenleyici etki eğim grafiğinde etik liderliğin etik olmayan örgüt yararına davranış üzerindeki pozitif yönlü etkisi, personelin ahlaki kimlik düzeyine göre farklılaştığı anlaşılmaktadır. Tablo 7'den elde edilen bulgular doğrultusunda etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerindeki pozitif yönlü etkisi ahlaki kimlik düzeyi düşük olan personelde (β=,3649; p<0,001), ahlaki kimlik düzeyi orta seviyede yer alan personelde (β=,2639; p<0.001), ahlaki kimlik düzeyi yüksek olan personelde ise (β=,1966; p<0,005), olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlar etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinde ahlaki kimliğin düzenleyici bir rolü olduğunu göstermektedir. Bu bulgular temelinde H2 hipotezi desteklenmektedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Ticari örgüt liderleri için iş hayatına etik ilkelerin entegre edilmesinin onları kar elde etme ve hissedarların çıkarlarını koruma gibi birincil hedeflerinden saptırma potansiyeline sahip olduğu görülebilir. Elbette girişimci işe sadece ahlakı geliştirmek için değil, öncelikle kâr elde etmek ve zenginlik yaratmak için başlar (Mendonca ve Kanungo, 2007: 2-3). Ancak işletmelerin etik ilkelerle hareket etmesi günümüzde bir seçenek değil zorunluluk olarak görülmektedir. Bu noktada örgüt içindeki liderlere önemli görevler düşmektedir. Lider bir örgütün ruhu gibidir. Liderlerin vizyonu, organizasyonun misyonuna ilham verir ve ortaya koyar; kuruluşların amaç ve hedefleri için temel sağlar; organizasyon kültürünü ve davranış normlarını etkileyen ve şekillendiren inanç ve değerleri iletir ve kurumsal stratejiler, politikalar ve prosedürler için temel oluşturur (Kanungo ve Mendonca, 1996: 3).

Bu düzeyde önemli etkileri olan liderliğin çalışanların olumlu ve olumsuz davranışlar sergilemesinde önemli bir rolü vardır. Çalışanlar, liderin davranışları ile örgütü değerlendirecekleri için birey ve örgüt arasındaki özdeşleşmede liderliğin etkisi büyüktür. Sahip olduğu ahlaklılık, dürüstlük, adillik, tarafsızlık, adanmışlık, fedakârlık, tutarlılık gibi değerlerle etik liderler örgüt ile çalışan arasındaki uyumun yakalanmasını sağlayabilmektedir. Araştırma verilerinden elde edilen bulgularda etik liderlik ve örgütsel özdeşleşme arasındaki pozitif yönlü ilişkiyi ve ilgili literatürü desteklemektedir.

Araştırma bulgularımızdan elde ettiğimiz bir diğer sonuç etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinde çalışanları ahlaki kimlik düzeyinin düzenleyici bir rolü olduğudur. Liderin sahip olduğu ve ortaya koyduğu değerler kişi ve örgüt arasındaki özdeşleşmeyi sağlamasının yanında lider ve çalışan arasındaki ahlaki değerler yönüyle uyumun bu ilişkiyi yönünü etkilediği tespit edilmiştir. Araştırma bulguları Şekil 6'da görüldüğü üzere çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeyleri her üç ahlaki kimlik düzeyinde birbirine paralel ve yakın seyretmektedir. Bu durumun temel nedeni personelin düşük ahlaki kimlik düzeyi ve yüksek ahlaki kimlik düzeyi arasındaki değer aralığının birbirine yakın olmasıdır. Çalışanlar düşük, orta ve yüksek ahlaki kimlik düzeylerinin her birinde etik liderlik algısının pozitif yönlü artmasıyla birlikte personelin örgütsel özdeşleşme düzeyi yükselmektedir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus, etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerindeki pozitif yönlü etkisinde en yüksek değişim oranının (artışın) düşük ahlaki kimlik düzeyine sahip çalışanlarda gerçekleşmesi durumudur. Bu sonuç etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerindeki pozitif yönlü etkisinin düşük ahlaki kimlik düzeyine sahip bireylerde orta düzey ve yüksek düzeye göre daha fazla gerçekleştiğini göstermektedir. Ayrıca bu sonuç etik liderlik davranışının örgütlerdeki önemi ortaya koymaktadır. Düşük ahlaki kimlik düzeyine sahip olan çalışanların etik liderlik davranışını algılamasıyla birlikte örgütsel özdeşleşme düzeyi orta ve yüksek ahlaki kimlik düzeyine sahip çalışanlara göre daha fazla artmakta ve her üç ahlaki kimlik düzeyine sahip personel birbirine yakın bir noktada bir araya gelmektedir.

Araştırma bulgularından elde ettiğimiz sonuçlar temelinde araştırmacılara ve uygulayıcılara yönelik çeşitli öneriler sunulmuştur. Öncelikle yoğun performans baskısı altında sektör çalışanlarının kurumsal hedefleri gerçekleştirmesini gerçekleştirmesinin yollarından biri de çalışan ile örgüt arasında sağlanacak yüksek örgütsel özdeşleşme düzeyidir. Örgütsel özdeşleşmenin gerçekleşmesi durumunda çalışanların örgütlerinin başarısını kendi başarıları olarak görecektir. Ben yerine biz duygusuna sahip olan çalışanlar örgütsel hedeflerin gerçekleşmesi noktasında daha fazla gayret gösterecektir. Bu noktada liderler etik liderlik davranışının gerekliliklerini ortaya koymalıdır. Lider çalışanlarının güvenini kazanmalı, doğruluk, dürüstlük, adalet ve tarafsızlık gibi etik değerleri gözeterek davranmaya çalışmalıdır. Davranış ve eylemleri, ifade ettiği etik değerlerle tutarlı ve uyumlu olmalıdır.

Literatürde ve özellikle ulusal yazında iş ve çalışma hayatında çalışanların ahlaki kimlik düzeylerini ve bunun davranışsal etkilerini konu alan çalışma sayısı sınırlıdır. Kavramın daha çok eğitim bilimi ve psikoloji disiplinleri altında ele alındığı çalışmalar tespit edilmiştir. Bu tespit temelinde çalışanların ahlaki kimliğinin iş ve çalışma hayatında, örgütlerde öncüllerini ve ardıllarını tespit etmeye yönelik araştırmaların yapılması gerekmektedir. Ahlaki kimliğin kavramlar arası ilişkileri açıklamakta önemli bir rol üstlenebileceği göz ardı edilmemelidir. Bu duruma bağlı olarak kavramın aracı ve düzenleyici değişken olarak araştırma modellerinde kurgulanmasının literatürü geliştirici katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir. Bu çalışma zaman ve mekân kısıtı nedeniyle sadece tek bir sektör ve sınırlı bir evrende gerçekleştirilmiştir.

Bu araştırmadan sonra yapılacak araştırmalar farklı sektörlerde faaliyet gösteren çalışanlar üzerine uygulanabilir.

KAYNAKÇA

AQUINO, K., & REED, A. (2003). "The self-importance moral identity". Journal of Personality and Social Psychology, 83(6): 1423-1440.

ASHFORTH, B. E., & MAEL, F. (1989). "Social Identity Theory and the Organization". Academy of Management Review, 14(1): 20-39.

BASS, B. M., & STEIDLMEIER, P. (1999). "Ethics, Character, And Authentic Transformational Leadership Behavior". The Leadership Quarterly, 10(2):181-217.

BEDI, A., ALPASLAN, C. M., & GREEN, S. (2016). "A Meta-analytic Review of Ethical Leadership Outcomes and Moderators". Journal of Business Ethics, (139):517–536 .

BLASI, A. (1984). Moral identity: Its role in moral functioning. W. M. Kurtines, & J. L. Gewirtz içinde, *Morality, moral behavior, and moral development* (s. 128-139). New York: John Wiley & Sons.

BROWN, M. E. (1969). "Identification and Some Conditions of Organizational Involvement". Administrative Science Quarterly, 14(3): 346-355.

BROWN, M. E., TREVIÑO, L. K., & A.HARRISON, D. (2005). "Ethical Leadership: A Social Learning Perspective For Construct Development And Testing". Organizational Behavior and Human Decision Processes, 97(2):117-134.

CHENEY, G. (1983). On The Various and Changing Meanings Of Organizational Membership: A Field Study of Organizational Identification. Communication Monographs, 50(4): 342-362.

DEMİRTAS, O., HANNAH, S. T., GOK, K., ARSLAN, A., & CAPAR, N. (2017). "The Moderated Influence of Ethical Leadership, Via Meaningful Work, on Followers' Engagement, Organizational Identification,and Envy". Journal of Business Ethics, (145):183-199.

DUTTON, J. E., DUKERICH, J. M., & HARQUAIL, C. V. (1994). "Organizational Images and Member Identification". Administrative Science Quarterly, 39(2):239-263.

EDWARDS, M. R. (2005). "Organizational Identification: A Conceptual and Operational Review". International Journal of Management Reviews, 7(4): 207–230.

ERKUTLU, H., & CHAFRA, J. (2019). Leader's integrity and interpersonal deviance The mediating role of moral efficacy and the moderating role of moral identity. *International Journal of Emerging Markets*, 15(3),611-627.

GERPOTT, F. H., QUAQUEBEKE, N. V., SCHLAMP, S., & VOELPEL, S. C. (2019). An Identity Perspective on Ethical Leadership to Explain Organizational Citizenship Behavior: The Interplay of Follower Moral Identity and Leader Group Prototypicality. *Journal of Business Ethics*, 156:1063–1078.

HARDY, S. A., & CARLO, G. (2011). Moral Identity. S. J. Schwartz, K. Luyckx, & V. L. Vignoles içinde, *Handbook of Identity Theory and Research* (s. 495-514). London: Springer.

HAYES, A. F. (2018). Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis, Second Edition: A Regression-Based Approach. The Guilford Press, New York.

HE, H., ZHU, W., & ZHENG, X. (2014). "Procedural Justice and Employee Engagement: Roles of Organizational Identification and Moral Identity Centrality". Journal of Business Ethics , 122 (4):681-695.

HERSONA, S., & SIDHARTA, I. (2017). "Influence of Leadershıp Function, Motivation and Work Discipline On Employees' Performance". Jurnal Aplikasi Manajemen, 15(3): 528-537.

HOLLANDER, E. R. (1995). "Ethical Challenges in the Leader-Follower Relationship". Business Ethics Quarterly, 5(1): 55-65.

IQBAL, N., ANWAR, S., & HAIDER, N. (2015). "Effect of Leadership Style on Employee Performance". Arabian Journal of Business and Management Review, 5(5):1-6.

KARABEY, C. N., & İŞCAN, Ö. F. (2007). "Örgütsel Özdeşleşme, Örgütsel İmaj ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisi: Bir Uygulama". Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 21(2):231-241.

KANUNGO, R. N. (2001). "Leaders, Ethical Values of Transactional and Transformational". Canadian Journal of Administrative Sciences, 18(4): 251-265.

KANUNGO, R. N., & MENDONCA, M. (1996). Ethical Dimensions of Leadership. Sage Publications, London.

KANUNGO, R., & MENDONCA, M. (1998). "Ethical Leadership in Three Dimensions". Journal of Human Values, 4(2): 133-148.

KESKES, I. (2014). "Relationship Between Leadership Styles and Dimensions Of Employee Organizational Commitment: A Critical Review and Discussion of Future Directions". Intangible Capital, 10(1): 26-51.

KHUNTIA, R., & SUAR, D. (2004). "A Scale to Assess Ethical Leadership of Indian Private and Public Sector Managers". Journal of Business Ethics, 49 (1): 13–26.

KNIPPENBERG, D. v., & SCHIE, E. C. (2000). "Foci and Correlates of Organizational Identification". Journal of Occupational and Organizational Psychology, 73(2): 137–147.

KURU, S. A. (2020). "Etik Liderlik ve Örgütsel Özdeşleşme Arasındaki İlişki: Kişi Örgüt Uyumunun Aracılık Etkisi". Business and Economics Research Journal, 11(2),515-530.

LI, S., JIA, R., SEUFERT, J. H., TANG, H., & LUO, J. (2021). "As The Tree is, So is The Fruit? Examining The Effects Of Ethical Leadership On Bootlegging From The

Perspective Of Leader–Follower Gender Similarity". Gender in Management: An International Journal, 36(7): 785-800.

LU, L., HUANG, Y., & LUO, J. (2021). "Leader Forgiveness and Employee's Unethical Pro-organizational Behavior: The Roles of Gratitude and Moral Identity". Frontiers in Psychology (12):1-8.

MENDONCA, M., & KANUNGO, R. N. (2007). *Ethical Leadership.* New York: McGraw-Hill.

MIHCI, H., & UZUN, T. (2020). "Analyzing the Relationship between Ethical Leadership and Organizational Justice and Organizational Identification in Schools". International Online Journal of Educational Sciences, 12(3):29-39.

MINGZHENG, W., SUN, X., ZHANG, D., & WANG, C. (2016). "Moderated Mediation Model of Relationship Between Perceived Organizational Justice and Counterproductive Work Behavior". Journal of Chinese Human Resource Management, 7(2):64-81.

MORAIS, C., & MOURA, G. R. (2018). The Psychology of Ethical Leadership in Organisations. Cham: Palgrave Macmillan.

NAWFEL, A., & QINGXIANG, Y. (2021). "The Role Of Moral Identity in Auditor's Ethical Decision Making". Research in Business & Social Science, 10(2):157-169.

NG, T. W. (2015). "The Incremental Validity of Organizational Commitment, Organizational Trust, and Organizational Identification". Journal of Vocational Behavior, (88):154-163.

O'KEEFE, D. F., J. M., & MESSERVEY, D. L. (2019). "The Combined Effect of Ethical Leadership, Moral Identity, and Organizational Identification on Workplace Behavior". Journal Of Leadership Studies, 13(1),20-35.

RIKETTA, M. (2005). "Organizational Identification: A Meta-Analysis". Journal of Vocational Behavior, 66(2):358-384.

SHAO, R., AQUINO, K., & FREEMA, D. (2008). "Beyond Moral Reasoning: A Revıew Of Moral Identity Research and Its Implications For Busıness Ethıcs". Business Ethics Quarterly, 18(4): 513-540.

SHARIF, M. M., & SCANDURA, T. A. (2014). Moral Identity Linking Ethical Leadership to Follower Decision Making. L. L. Neider, & C. A. Schriesheim içinde, *Advances in authentic and ethical leadership: Research in Management Edition: 10* (s. 155-190). North Carolina: Information Age Publishing.

SKUBINN, R., & HERZOG, L. (2016). "Internalized Moral Identity in Ethical Leadership". Journal of Business Ethics, 133(2):249-260.

STETS, J. E., & CARTER, M. J. (2006). The Moral Identity: A Principle Level Identity. K. A. McClelland, & T. J. Fararo içinde, *Purpose, Meaning, and Action* (s. 293-316). New York: Palgrave Macmillan.

TBB, Türkiye Bankalar Birliği. (2021). (https://www.tbb.org.tr/tr)

TONG, Y., & PROMPANYO, M. (2021). "The Moderating Effect of Moral Identity on the Relationship between Emotional Exhaustion and Budget Slack". Open Journal of Accounting, 10(3):93-104.

TSAI, Y. (2011). "Relationship Between Organizational Culture, Leadership Behavior and Job Satisfaction". BMC Health Services Research, 11(1):1-9.

UĞUR, U. & SARIOĞLU, U. S. (2014). "Yöneticilik ve Liderlik Ayrımında Kişisel Farklılıkların Rolü". Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 6(1): 122-136.

VAN DICK, R., GROJEAN, M. W., CHRIST, O., & WIESEKE, J. (2006). "Identity and The Extra Mile: Relationships Between Organizational Identification and Organizational Citizenship Behaviour". British Journal of Management, 17(4): 283-301.

XU, T., & LV, Z. (2018). "HPWS and Unethical Pro-Organizational Behavior: A Moderated Mediation Model". Journal of Managerial Psychology, 33(3): 265-278.

ZHU, W. (2008). "The Effect of Ethical Leadership on Follower Moral Identity: The Mediating Role of Psychological Empowerment". Leadership Review, 8: 62-73.

ZHU, W., HE, H., TREVIÑO, L., M.CHAO, M., & WANG, W. (2015). "Ethical Leadership and Follower Voice and Performance: The Role of Follower Identifications and Entity Morality Beliefs". The Leadership Quarterly, 26(5): 702-718.

ZHU, W., TREVIÑO, L. K., & ZHENG, X. (2016). "Ethical Leaders and Their Followers: The Transmission of Moral Identity and Moral Attentiveness". Business Ethics Quarterly, 26(1): 95–115.

Alanya Akademik Bakış Dergisi
Yıl: 2022, C:6, S:1, ss. 1739-1756

Alanya Academic Review Journal
Year: 2022, Vol:6, No:1, pp. 1739-1756

SWARA Ağırlıklı Bulanık COPRAS Yöntemi ile Tedarikçi Seçimi

(Araştırma Makalesi)

Supplier Selection by SWARA Weighted Furious COPRAS Method

Doi: 10.29023/alanyaakademik.986700

Mevhibe AY TÜRKMEN
Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi
mturkmen@pau.edu.tr
Orcid No: 0000-0003-2365-6726

Ayten DEMİREL
Öğr. Gör., Pamukkale Üniversitesi, Tavas Meslek Yüksekokulu
ademirel@pau.edu.tr
Orcid No:0000-0003-0252-5911

Bu makaleye atıfta bulunmak için: *Ay Türkmen, M. & Demirel, A. (2022). "SWARA Ağırlıklı Bulanık COPRAS Yöntemi ile Tedarikçi Seçimi", Alanya Akademik Bakış, 6(1), Sayfa No. 1739-1756.*

Anahtar kelimeler:
Tedarikçi seçimi, SWARA, Bulanık COPRAS, Biyogaz Enerji Üretimi

Makale Geliş Tarihi: 24.08.2021
Kabul Tarihi: 21.01.2022

ÖZET

Dünya nüfusunun giderek artış gösterdiği günümüzde enerjiye olan ihtiyaç da her geçen gün artmaktadır. Geleneksel enerji kaynağı olarak kullanılan fosil yakıtların azalması ve karbondioksit (CO2) salınımının çok yüksek olması işletmeleri yeni enerji arayışına sokmuştur. Bu bağlamda biyogaz üretimi yenilenebilir enerji kaynağı olması ve çevreye zarar vermemesi açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmada biyogaz enerji üretimi sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin tedarikçi seçim süreci ÇKKV (Çok Kriterli Karar Verme) yöntemlerinden SWARA ve Bulanık COPRAS yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada ilk olarak tedarikçi seçimi sürecinde kullanılan kriterler belirlenmiş ve SWARA yöntemi kullanılarak bu kriterlerin önem dereceleri tespit edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda gazlaşma oranı kriteri işletmenin tedarikçi seçim sürecinde en çok önem verdiği kriter, en az öneme sahip kriter ise vade kriteri olmuştur. Tedarikçi alternatiflerin değerlendirilmesinde Bulanık COPRAS yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre en iyi tedarikçi alternatifi A3 olarak bulunmuştur.

Keywords:
Supplier selection, SWARA, Fuzzy COPRAS, Biogas Power Generation.

ABSTRACT

In today's world, where the world population is increasing, the need for energy is increasing day by day. The decrease in fossil fuels used as a traditional energy source and the very high emission of carbon dioxide (CO2) have led businesses to seek new energy. In this context, biogas production is important in terms of being a renewable energy source and not harming the environment. In this study, the supplier selection process of a business operating in the biogas energy generation sector was examined using SWARA and Fuzzy COPRAS methods, which are MCDM methods. In the study, firstly, the criteria used in the supplier selection process were determined and the importance levels of these criteria were determined by using the SWARA method. As a result of the analysis, the gasification rate criterion was the most

important criterion in the supplier selection process, and the least important criterion was the price criterion. Fuzzy COPRAS method was used in the evaluation of supplier alternatives. According to the results of the analysis, the best supplier alternative was found to be A3.

1. GİRİŞ

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte rekabetin giderek arttığı günümüz koşullarında işletmelerin üretimlerini etkin bir şekilde devam ettirip rekabet avantajı sağlayabilmeleri için tedarikçi seçimine önem vermeleri gerekmektedir. Tedarikçi seçimi; işletmenin ihtiyaç duyduğu farklı miktar ve özelliklerdeki ürünlerin veya hizmetlerin, hangi tedarikçiden temin edileceğine yönelik bir süreçtir (Aytaç ve Işık, 2017: 57). Tedarikçi seçiminde amaç, işletmenin gereksinimlerini düşük bir maliyet ile devamlı bir şekilde karşılayan yüksek potansiyelli tedarikçilerin seçilmesidir (Yang vd., 2008: 1481).

İşletmeler için doğru tedarikçinin seçilmesi, işletmenin stratejilerine uygun olması ve işletmeyi hedeflerine ulaştırması bakımından önem taşımaktadır (Özel ve Özyörük, 2007: 415). Bu bağlamda tedarikçi seçimi, işletmeler için stratejik önemi olan çok kriterli bir karar problemidir (Seçme ve Özdemir, 2008: 175). Literatürde birçok araştırmacı tarafından çalışılan bu karar probleminde farklı yöntemler kullanılmıştır (Yıldırım ve Timor, 2019: 284).

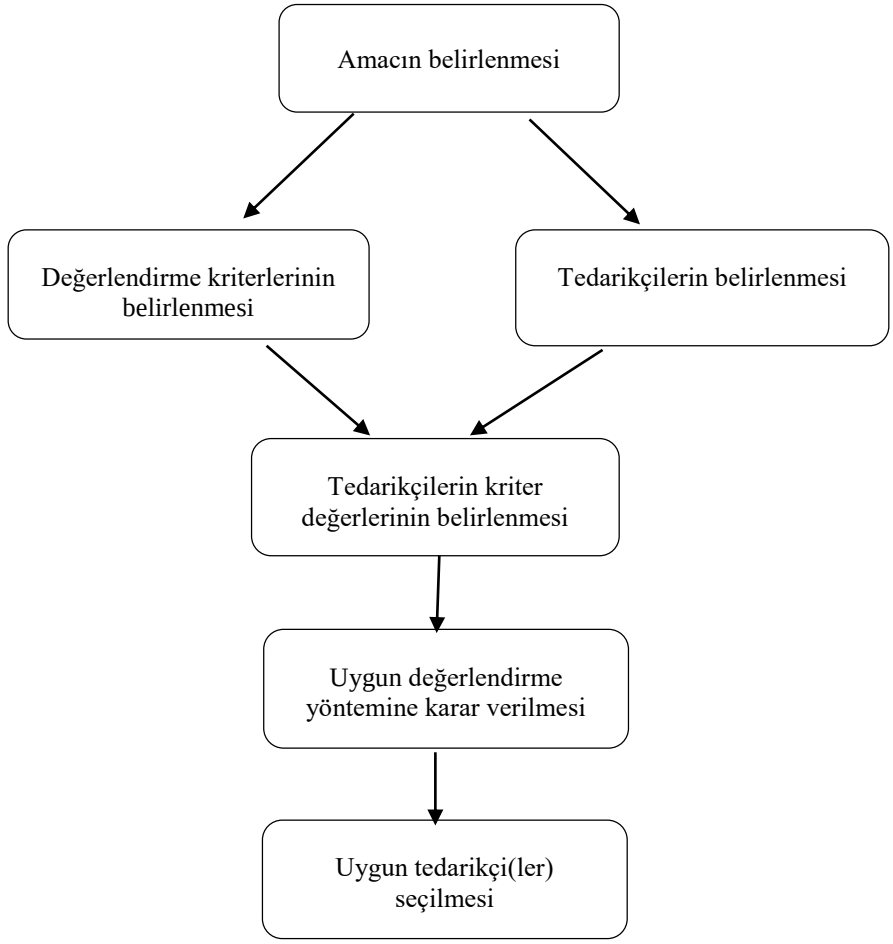
Bu çalışmada, biyogaz enerji üretimi yapan bir işletmenin tedarikçi seçim problemi Çok Kriterli Karar Verme Problemi olarak ele alınmıştır. Çalışmada kullanılan kriterlerin önem düzeylerini belirlemek için, kriter ağırlıklandırma yöntemlerinden SWARA yöntemi kullanılmıştır. Alternatiflerin değerlendirilmesinde ise bulanık mantığın COPRAS yöntemi ile birleştirilmesi sonucu elde edilen Bulanık COPRAS yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmada kriter ağırlıklandırmada SWARA yönteminin kullanılmasının nedeni yöntemin diğer yöntemlere göre hesaplama kolaylığı sunmasıdır. Ayrıca yöntem, karar vericilerin kendi önceliklerini belirlemelerine izin vermekte ve bunu yaparken de karmaşık ikili kıyaslamalara gerek duymadığı için tutarsızlık durumu da ortaya çıkmamaktadır. Çalışmada, alternatiflerin değerlendirilmesinde Bulanık COPRAS yönteminin kullanılmasının nedeni, hem yöntemin hesaplama kolaylığı sunması hem de bu alanda yapılan çalışma sayısının az olmasıdır. Ayrıca yöntemin son adımında, hesaplanan performans indeksi ile alternatiflerin almış oldukları değerler yüzde olarak ifade edilebilmekte, bu da alternatifler arasında karşılaştırma yaparak tercih yapmayı kolaylaştırmaktadır (Katrancı ve Kundakçı, 2020: 64).

2. TEDARİKÇİ SEÇİMİ

Tedarikçi seçimi, tedarik zinciri yönetimi alanında en önemli karar verme konularından biridir (Taherdoost ve Brard, 2019: 1026). Uygun tedarikçinin seçilmesi satın alma maliyetlerini önemli ölçüde düşürür, pazardaki rekabet gücünü, tedarik zinciri performansını ve nihai müşteri memnuniyetini arttırır (Cristea ve Cristea, 2017:2). En uygun tedarikçi seçimi yapabilmek için işletmelerin birden fazla kritere ihtiyacı vardır. Tedarikçi seçimi; kriterlerin tanımlanması, kriter ağırlıklarının belirlenmesi ve en uygun tedarikçinin seçilmesi olmak üzere üç adımda gerçekleşmektedir.

Tedarikçi seçim süreci, tedarik zincirinin etkili bir şekilde yönetimi için birçok faktörün aynı anda ele alınmasını gerektiren kritik bir karar verme sürecidir (Türer vd., 2008: 31). Yanlış yapılan bir tedarikçi seçimi alıcı işletmeler için operasyonel olduğu kadar finansal kayıplara da

neden olacaktır (Kapar, 2013: 200). Dolayısıyla, işletme için stratejik bir karar niteliği taşıyan tedarikçi seçimi kararının sezgilere ve tecrübelere dayalı olarak değil daha bilimsel ve daha sistematik bir şekilde verilmesi gerekmektedir (Çakın ve Özdemir, 2013: 341). Tedarikçi seçim sürecinin aşamaları Şekil 1'deki akış ile gösterilebilir. Farklı amaçlar için yapılabilen tedarikçi seçiminin ilk aşamasında, bu amacın iyi bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Sonraki aşamada tespit edilecek olan değerlendirme kriterleri belirlenen amaç ile ilgili olmalıdır. Sürecin diğer bir önemli aşaması da en uygun karar verme yönteminin belirlenmesidir. Çünkü doğru kullanılmayan bir değerlendirme yöntemi yanlış seçimler yapmaya neden olabilmektedir (Gökalp ve Soylu, 2010: 6).

Şekil 1. Tedarikçi Seçim Süreci

Literatürde tedarikçi seçimiyle ilgili birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. Son on bir yılın çalışmaları aşağıdaki tabloda özet olarak verilmiştir.

Tablo 1: Tedarikçi Seçimi Literatür Taraması

Yazar/Yazarlar	Uygulama Alanı
Özdemir (2010)	Otomotiv işletmesinde ürün gruplarına göre uygun tedarikçi seçimi
Özçakar ve Demir (2011)	Gıda işletmesinde belirsizlik ortamında tedarikçi seçimi
Akyüz (2012)	Bir firmanın ambalaj tedarikçisi seçim problemi
Kapar (2013)	Bir üretim işletmesinde AHS yöntemi ile tedarikçi seçimi
Davras ve Karaatlı (2014)	Otel işletmesinde tedarikçi seçimi
Şimşek vd., (2015)	Turizm sektöründe tedarikçi seçimi
Günay ve Ünal (2016)	Bir telekomünikasyon şirketi için tedarikçi seçimi
Arslan (2017)	Unlu mamuller işletmesinde tedarikçi seçimi
Supçiller ve Deligöz (2018)	Bir tekstil işletmesi için en uygun tedarikçi seçimi
Koç (2019)	Uluslararası tedarikçi seçim problemi
Wang vd., (2020)	Giysi ve tekstil tedarikçisi seçimi
Wang vd., (2021)	Elektrik kömürü tedarikinde tedarikçi seçimi

2.1. Tedarikçi Seçim Yöntemleri

Tedarikçi seçimi için geliştirilen yöntemler çözümde kullanılan teknik esas alınarak; çok kriterli karar verme modelleri, istatistiksel modeller, matematiksel programlama modelleri, maliyet tabanlı modeller, yapay zeka ve uzman sistemler ve tümleşik modeller olmak üzere altı başlık altında toplanmıştır (Özdemir, 2010: 57).

Çok Kriterli Karar Verme Modelleri: Bir karar probleminde, yönetim, matematik, psikoloji, enformatik, ekonomi ve sosyal bilimler gibi birçok disiplinin bir araya gelip karar vericiye çok sayıda nicel ve nitel kriter ile karar problemini değerlendirme ve karar almasına imkan sağlayan yöntemlerin bir araya getirildiği yapıdır (Yıldırım ve Önder, 2018: 15). Çok kriterli karar verme problemleri seçim, sınıflama ve sıralama olmak üzere üç önemli başlık altında ele alınmaktadır. Seçim aşamasında, birçok alternatifin bulunduğu ve kıyaslamanın zor olduğu grup içerisinden en iyi olan alternatif seçilmektedir. Sınıflama aşamasında, benzer davranışları ve özellikleri taşıyan alternatifler belirli kriter veya tercihlere göre tekrar bir araya getirilerek sınıflandırılmaktadır. (Karabıçak vd., 2016: 109-110). Sıralama aşamasında ise, alternatifler iyiden kötüye doğru sıralanmaktadır.

İstatistiksel Modeller: İstatistiksel modeller sayesinde, işletmeler tedarikçilerini daha hızlı ve daha ucuz bir şekilde değerlendirebilmektedir. Ayrıca bu modeller, tedarikçilerin sayı bakımından fazla olduğu durumlarda, karar vericiye bir ön analiz ile tedarikçileri gruplandırma olanağı sağlamaktadır (Özdemir, 2007: 55).

Matematiksel Programlama Modelleri: Matematiksel programlama modelleri, bir firmada çok sayıda tedarikçiyle çalışıldığı durumlarda, verilecek sipariş büyüklüğü ve hangi tedarikçilerle çalışılacağını belirlemede kullanılmaktadır. Bu modellerde, tedarikçi kriterlerinin belirlenmesi konusunda en kapsamlı çalışmalardan bir tanesi Dickson'un 1966 yılında yapmış olduğu ''An Analysis Of Vendor Selection: Systems and Decisions" adlı çalışmasıdır. Bu modellerde, Dickson'un tespit ettiği en önemli ilk üç kriteri kalite, fiyat ve zamanında teslimatın en iyi olması amaçlanır iken bütçe, kapasite, kalite vb. de kısıt olarak kullanılmıştır (Güner, 2005: 14-15).

Maliyet Tabanlı Modeller: Maliyet tabanlı modellerde tedarikçilerin karşılaştırılması ve tedarikçi seçimi için maliyetler dikkate alınmaktadır (Ellram, 1995: 19).

Yapay Zeka ve Uzman Sistemler: Yapay zeka modelleri, tedarikçi seçiminde kullanılmak üzere geliştirilmiştir. Olay tabanlı çıkarsama ile geliştirilen uzman sistemler ve sinir ağları bu başlık altında yer almaktadır (Özdemir, 2010: 60). Uzman sistemler, belirli bir uzmanlık alanında, insan beyni temel alınarak geliştirilmiş ve zamanla probleme yönelik özelleştirilebilen yazılımlardır (Tahirov, 2009: 128). Uzman sistemler, farklı ürün gruplarına ait ürünler için tedarikçi seçimi yapmaya olanak sağlamaktadır. Tedarikçi seçimi yapılırken yararlanılan sinir ağları sayesinde belirsizliğin hakim olduğu durumlarda başarılı sonuçlara ulaşmaktadır (Özdemir, 2007:56).

Tümleşik Modeller: Birkaç tekniğin birlikte kullanılması ile oluşturulmuş olan tümleşik modeller tedarikçi seçiminde kullanılmaktadır. Bu modellerin amacı, çözüm için bir arada kullanılan tekniklerin tek başlarına kullanıldıklarında ortaya çıkabilecek eksikliklerin giderilmesidir (Özdemir, 2007: 59).

2.2. Tedarikçi Seçiminde Kullanılan Kriterler

Tedarikçilerin değerlendirilmesi ve seçimi, hem nicel hem de nitel olabilen birden fazla kriteri içeren tipik birçok kriterli karar verme (ÇKKV) problemidir (Koblen vd., 2014: 27). Tedarikçi değerlendirme sürecinde kullanılan kriterler, işletmeler arasında farklılık gösterse de ortak amaç tedarik etme potansiyeli yüksek tedarikçileri belirlemek ve bunların arasından en iyi olanı seçebilmektir (Kahraman vd., 2003: 382).

Tedarikçi kriterlerinin belirlenmesiyle ilgili Dickson'un 1966 yılında yapmış olduğu çalışma yapılmış en kapsamlı çalışmalardan bir tanesidir. Bu çalışmada tedarikçi seçiminde göz önünde bulundurulması gereken 23 temel kriter belirlenmiştir. Kalite, fiyat ve teslimat Dickson'un tespit ettiği en önemli üç kriterdir ve bu kriterler neredeyse her çalışmada önemini korumuştur (Akdeniz ve Turgutlu, 2007: 4). Ayrıca Weber vd., tedarikçi seçimi ile ilgili 1966'dan 1990'a kadar literatürde yapılmış olan çalışmaları incelemişler ve bu çalışmalarda, Dickson'un kriterlerinden fiyat, kalite ve teslim süresinin en çok kullanılan kriterler olduğunu tespit etmişlerdir (Özel ve Özyörük, 2007: 416).

Bu çalışmanın da uygulama kısmında Dickson'nun tespit ettiği en önemli üç kriter olan, fiyat, kalite ve teslim süresi ele alınmıştır. Bu kriterler aşağıda kısaca açıklanmıştır (Benyoucef vd., 2003: 4-5);

Fiyat: Firma için tedarik edilen hammaddenin satın alma ve lojistik maliyeti ile birlikte toplam maliyetidir.

Kalite: Hammaddenin firmanın belirlediği kalite standartlarında olması anlamına gelir.

Teslim Süresi: Siparişi verilen hammaddenin eksiksiz bir şekilde firmanın tam istediği zamanda teslim edilebilmesini anlamına gelir.

3. SWARA YÖNTEMİ

Son zamanlarda sıklıkla kullanılmaya başlanan ve "Adım Adım Ağırlık Değerlendirme Oran Analizi" anlamına gelen SWARA (Step-Wise Weight Assessment Ratio Analysis) kriter ağırlıklandırma yöntemleri arasında yer almaktadır (Çakır, 2017: 81). 2010 yılında Zavadskas, Turskis ve Kersuliene tarafından geliştirilen yöntem, kriterlerin ağırlıklarının hesaplanmasında ve öneminin belirlenmesinde uzmanların görüşlerini tahmin edebilme yeteneğine sahiptir (Derse ve Yontar, 2020: 392). Bu nedenle literatürde uzman odaklı yöntem olarak da bilinmektedir (Adalı ve Işık, 2017: 63).

Tablo 2: SWARA Yöntemi Literatür Taraması

Yazar/Yazarlar	Uygulama Alanı
Kersuline vd., (2010)	Uyuşmazlık Çözümü
Kersuline ve Turskis (2011)	Mimar Seçimi
Zolfani vd., (2013)	Enerjide sürdürülebilirliği değerlendirme göstergeleri
Zolfani ve Bahrami (2014)	Yatırım önceliği
Karabesevic vd., (2015)	Personel seçimi
Tuş Işık ve Aytaç Adalı (2016)	Otel seçimi
Vekovic vd., (2017)	Demir yolu yönetim modelinin değerlendirilmesi
Dahooie (2018)	Personel seçimi
Perçin (2019)	Dış kaynak sağlayıcı seçimi
Singh (2020)	Tedarikçi seçimi
Khalili vd., (2021)	Performans değerleri

SWARA yönteminin adımları aşağıda verilmiştir (Ayçin, 2020: 260):

Adım 1: Öncelikle karar probleminde yer alacak kriterler ve karar vericiler belirlenir.

Adım 2: Bu adımda karar vericiler, kriterleri önem düzeyine göre sıralamaktadır.

Adım 3: Kriterler kendi aralarında kıyaslanarak göreli önem düzeyleri belirlenmektedir. (j) kriteri (j+1) kriteri karşılaştırılarak kriterlere; 0-1 aralığında olacak şekilde bir değer (s_j) atanır. İkili karşılaştırmalarda önem değeri 5'in katları olacak şekilde atanır (Zolfani ve Bahrami, 2014: 541).

Adım 4: Her bir kriter için Eşitlik (1) yardımıyla ''k_j'' katsayıları belirlenir.

$$k_j = \begin{cases} 1 & j = 1 \\ s_j + 1 & j > 1 \end{cases} \quad (1)$$

Adım 5: Her bir kriter için Eşitlik (2) yardımıyla ''q_j'' katsayıları belirlenir.

$$q_j = \begin{cases} 1 & j = 1 \\ \dfrac{q_{j-1}}{k_j} & j > 1 \end{cases} \quad (2)$$

Adım 6: Bu adımda, ''w_j'' tüm kriterlerin göreceli ağırlığını göstermek üzere Eşitlik (3) yardımıyla hesaplanır. Karar probleminde birden fazla karar vericinin olması durumunda, karar vericilerin değerlendirmeleri sonucu elde edilen sıralamaların geometrik ortalaması alınarak genel bir sıralama elde edilmelidir.

$$w_j = \frac{q_j}{\sum_{k=1}^{n} q_k} \quad (3)$$

4. BULANIK KÜME

Bulanık küme kavramı 1965 yılında Azeri bilim adamı Lotfi A. Zadeh tarafından literatüre kazandırılmıştır (Şengül ve Çağıl, 2020: 967). Bulanık sistemlerin en temel elemanı olan bulanık küme, ait olma derecelerine sahip elemanları olan bir küme türüdür. (Altaş, 1999: 84). Böyle bir küme, bir elemanın kümenin elemanı olma ile olmama arasında kesin bir ayrımın yapıldığı geleneksel küme teorisini genişleterek kısmi üyeliğe izin verir ve küme üyeliği için

[0,1] aralığında yer alan herhangi bir değeri kabul eder (Özkan, 2003: 126). Klasik kümede bir öğenin kümeye ait olmaması için üyelik derecesinin 0'a, ait olması için ise mutlaka 1'e eşit olması gerekir. Bulanık kümede ise değişik derecelerle bütün öğeler kümeye ait olabilir (Gürcanlı ve Müngen, 2006: 90).

4.1. Bulanık Sayılar

Normal ve dışbükey olan bulanık kümeye bulanık sayı denir (Özçakar ve Demir, 2011: 29). Bulanık sayılar, bulanık kümelerde işlem kolaylığı sağlamak için kullanılır (Dağdeviren, 2007: 793). Uygulamalarda genelde üçgen ve yamuk bulanık sayılar kullanılmaktadır (Katrancı ve Kundakçı, 2020: 66). Bu çalışmada, bulanık COPRAS yönteminde üçgen bulanık sayılar ile uygulama yapılmıştır.

Üçgen üyelik fonksiyonları $\tilde{A}$= (l, m, u) olmak üzere üç parametre ile tanımlanır. Burada (m) fonksiyonun özünü oluştururken (l) ve (u) arasındaki değerler desteği oluşturur. Üçgen bulanık sayı $\tilde{A}'$nın üyelik fonksiyonu Eşitlik (4)'te görüldüğü gibi ifade edilir (Katrancı ve Kundakçı, 2020: 67):

$$\mu(x/\tilde{A}) = \begin{cases} 0, & x < 1 \\ (x-l)/(m-l), & \iota \le x \le m, \\ (u-x)/(u-m), & m \le x \le u, \\ 0, & x > u \end{cases} \quad (4)$$

5. BULANIK COPRAS YÖNTEMİ

''Karmaşık Oransal Değerlendirme'' anlamına gelen COPRAS (Complex Proportional Assesment) yöntemi 1996 yılında Kaklauskas ve Zavadskas tarafından geliştirilmiştir (Kabak ve Çınar, 2020: 185). COPRAS yöntemi alternatiflerin değerlendirilmesinde kullanılan nicel ve nitel kriterleri değerlendirebilen ÇKKV yöntemidir (Özbek, 2017: 5). Yöntem kriter değerlerinin fayda kriteri ise üst düzeye çıkartılması, maliyet kriteri ise en aza indirilmesi için kullanılmaktadır (Podvezko, 2011: 137).

Geleneksel COPRAS yönteminde, kriterlerin ağırlıkları ve alternatiflerin derecelendirmeleri net sayısal veriler olarak dikkate alınmaktadır. Ancak, birçok koşulda gerçek dünyadaki karar problemlerini ele almak için net veriler yetersizdir (Yazdani vd., 2011: 30). Zavadskas ve Antucheviciene (2007) yılında bu belirsizliğin üstesinden gelmek için bulanık mantığı COPRAS yöntemi ile birleştirerek Bulanık COPRAS yöntemini ilk kez kullanmışlardır (Yıldırım ve Timor, 2019: 294).

Tablo 3: Bulanık COPRAS Yöntemi Literatür Taraması

Yazar/Yazarlar	Uygulama Alanı
Zavadskas ve Antucheviciene (2007)	Bina restorasyonu alternatiflerinin değerlendirilmesi
Yazdani vd., (2011)	Raylı ulaşım sistemlerinin altyapı çalışması için risk analizi
Nourianfar ve Montazer (2013)	Hammadde satın alımı için tedarikçi seçimi
Çakır ve Özdemir (2018)	Altı sigma projelerinin değerlendirilmesi
Yıldırım ve Timor (2019)	Tedarikçi seçim modeli geliştirilmesi
Katrancı ve Kundakçı (2020)	Soğuk hava deposu seçimi

Bulanık COPRAS Yönteminin çözüm adımları aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Yazdani vd., 2011: 30):

Adım 1: Bu adımda karar vericiler tarafından kriterler ve alternatifler belirlendikten sonra belirlenen bu kriterler ve alternatifler Tablo 4 ve Tablo 5'te yer alan sözel değişkenlerden faydalanarak karar vericiler tarafından değerlendirilir.

Tablo 4: Kriterler İçin Sözel Değişkenler

Sözel Değişkenler	**Bulanık Sayılar**
Çok Düşük (ÇD)	(0, 0, 0,25)
Düşük (D)	(0, 0.25, 0.50)
Orta (O)	(0.25, 0.50, 0.75)
Yüksek (Y)	(0.50, 0.75, 1.0)
Çok Yüksek (ÇY)	(0.75, 1.0, 1.0)

(Kaynak: Yazdani vd., 2011: 30)

Tablo 5: Alternatifler İçin Sözel Değişkenler

Sözel Değişkenler	**Bulanık Sayılar**
Çok Düşük (ÇD)	(0, 0, 2.5)
Düşük (D)	(0, 2.5, 5)
Orta (O)	(2.5, 5, 7.5)
Yüksek (Y)	(5, 7.5, 10)
Çok Yüksek (ÇY)	(7.5, 10, 10)

(Kaynak: Yazdani vd., 2011: 31)

Adım 2: K karar verici olmak üzere Eşitlik (5) yardımıyla birleştirilmiş karar matrisi oluşturulur (Nguyen vd., 2015: 19).

$$x_{ij} = (x_{ij1}, x_{ij2}, x_{ij3})$$

$$x_{ij1} = min\{x_{ijk1}\}, \quad x_{ij2} = \frac{1}{K}\sum_{k=1}^{K} x_{ijk2}, \quad x_{ij3} = max\{x_{ijk2,}\} \tag{5}$$

Adım 3: Bulanık karar matrisi ve her bir kriterin bulanık ağırlıkları durulaştırılarak, kesin değerlere dönüştürülür (Şahin 2016: 58). Bu şekilde Eşitlik (6) yardımı ile BNP (Best Nonfuzzy Performance Value) değeri elde edilir (Hsieh vd., 2004: 578).

$$BNP = \frac{(u-l)+(m-l)}{3} + \iota \tag{6}$$

Adım 4: Eşitlik (7) yardımıyla normalize karar matrisi oluşturulur.

$$\overline{x_{ij}} = \frac{x_{ij}}{\sum_{j=1}^{n} x_{ij}}; i = \overline{1,n} \; ve \; j = \overline{1,m}. \tag{7}$$

Adım 5: Eşitlik (8) yardımıyla ağırlıklı normalize karar matrisi elde edilir.

$$x_{ij} = \overline{x_{ij}}.w_j; i = 1, \ldots . m \; ve \; j = 1, \ldots, n \tag{8}$$

Adım 6: Eşitlik (9) yardımıyla fayda ve Eşitlik (10) yardımıyla maliyet kriterleri için ağırlıklı normalize edilmiş değerlerin toplamı hesaplanır.

$$P_i = \sum_{j=1}^{q} x_{ij} \qquad j = 1,2,\ldots..,q \text{ faydalı kriterler} \tag{9}$$

$$R_i = \sum_{j=q+1}^{n} x_{ij} \qquad j = q+1, q+2,\ldots..,n \text{ maliyet kriterleri} \tag{10}$$

Adım 7: Eşitlik (11) yardımıyla alternatiflerin göreli önem değerleri (Q_i) hesaplanır.

$$Q_i = P_i + \frac{\sum_{i=1}^{m} R_i}{R_i \sum_{i=1}^{m} \frac{1}{R_i}} \tag{11}$$

Adım 8: Eşitlik (12) yardımıyla en yüksek göreli önem değeri hesaplanır.

$$K = maxQ_i; i = 1,\ldots,m \tag{12}$$

Adım 9: Her alternatifin fayda derecesi Eşitlik (13) yardımıyla hesaplanır.

$$N_i = \frac{Q_i}{Q_{max}}.100\% \;; \quad i = 1,\ldots,m \tag{13}$$

6. UYGULAMA

Yenilenebilir enerji kaynakları teknolojik olarak 1900'lü yılların başından itibaren şirketlerin yatırım yaptığı bir alan olmuştur. Bu kaynaklar sırası ile güneş, rüzgar, jeotermal, hidroelektrik, dalga ve biyogaz olarak sıralanabilir. Günümüzde yatırım maliyetleri çok yüksek olmamakla birlikte verimlilikleri de her geçen gün artmaktadır. Dünya'da olduğu gibi ülkemizde de yenilenebilir enerji kaynaklarına yapılan yatırım giderek artmaktadır.

Ege Bölgesi'nde tarım ve hayvancılığın gelişmiş olması işletmeleri biyogaz enerjisine yatırım yapmaya teşvik etmekle birlikte tedarikçi sayısının fazla olması, bu işletmeleri tedarikçi seçim problemiyle karşı karşıya getirmiştir. Bu çalışmada, Denizli ilinde faaliyet gösteren, bitki ve hayvan atıklarını hammadde olarak kullanan Biyogaz Enerji Üretim İşletmesi için en uygun tedarikçi alternatifinin seçilmesi problemi ele alınmıştır. İşletmenin yönetim kurulu ile birebir yapılan görüşmede satın alma sürecinden sorumlu olan çalışanlar öncelikle tespit edilmiştir. Bu süreçte aktif olarak görev alan 2 karar verici seçilmiştir. Bu karar vericiler hem yönetim kurulu üyesi hem de satın alma departmanında satın alma sorumlusu olarak görev yapmaktadırlar. Ayrıca tedarikçi seçim sürecinde aktif bir şekilde rol almaktadırlar.

2 kişinin karar verici olarak değerlendirmede bulunduğu bu çalışmada, Denizli'de yer alan bitki ve hayvan atıklarının tedarik edilebildiği ve firmanın belirlediği kriterleri karşılayabilecek nitelikte olan 4 tedarikçi alternatifi, literatür incelemesi ve karar vericiler tarafından belirlenen 7 kriter altında, ÇKKV yöntemlerinden SWARA ve Bulanık COPRAS yöntemleri yardımıyla değerlendirilmiştir. SWARA yöntemi ile kriterlerin ağırlıkları belirlendikten sonra, Bulanık COPRAS yöntemi ile en uygun tedarikçi seçilmiştir.

6.1. SWARA Yöntemi ile Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi

Adım 1: Çalışmada kullanılan değerlendirme kriterleri olarak (Çelebi ve Bayraktar 2008, Özdemir 2010, Şengül 2104)'ün de çalışmalarında kullanmış oldukları fiyat, kalite ve teslim süresi Dickson'un 1966 yılında yapmış olduğu çalışmadan alınmış, vade, tonaj, kuru madde oranı ve gazlaşma oranı ise Biyogaz Enerji Üretim Şirketi'nin yönetim kurulu tarafından belirlenmiştir. Böylelikle toplamda 7 kriter ile tedarikçi seçimi yapılacaktır. Bu kriterler Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Değerlendirme Kriterleri

Kriterler	
K_1	Fiyat
K_2	Kalite
K_3	Teslim Süresi
K_4	Vade
K_5	Tonaj
K_6	Kuru Madde Oranı
K_7	Gazlaşma Oranı

Adım 2: Bu adımda ilk olarak karar vericiler tarafından kriterler en önemliden en önemsize doğru sıralanmış ve sonuçlar Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: Karar Vericiler Tarafından Kriterlerin Önem Derecesine Göre Sıralanması

	KV_1	**KV_2**
K_1	6	4
K_2	3	3
K_3	5	5
K_4	7	7
K_5	4	6
K_6	2	2
K_7	1	1

Tablo 7 incelendiğinde her iki karar verici için de en önemli kriter gazlaşma oranı (K_7) olarak belirlenmiştir. Bu kriteri kuru madde oranı kriteri (K_6) takip etmektedir. Her iki karar vericiye göre en az öneme sahip kriter ise vade kriteri (K_4) olarak belirlenmiştir.

Adım 3: Karar vericiler ikinci sıradaki kriterden başlayarak her bir kriterin göreli önem düzeyini belirlemek üzere en önemli kritere 1,00 değerini vermektedir. Karar vericiler tarafından kriterlere verilen değerler Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8: Karar Vericiler Tarafından Kriterlerin Önem Derecesine Göre Puanlanması

	KV_1 (S_j)	**KV_2 (S_j)**
K_1	0,65	0,70
K_2	0,90	0,85
K_3	0,70	0,60
K_4	0,50	0,45
K_5	0,80	0,55
K_6	0,95	0,95
K_7	1,00	1,00

Kriterlerin önem derecesine göre sıralanmasında (Tablo 7) olduğu gibi puanlanmasında da (Tablo 8) karar vericiler için en önemli kriter gazlaşma oranı kriteri (K_7) olduğu görülmektedir. Bu kriteri kuru madde oranı kriteri (K_6) takip etmektedir. Her iki karar verici için en az öneme sahip kriterin vade (K_4) kriteri olduğu görülmektedir.

Adım 4: Her bir kriter için Eşitlik (1) yardımıyla ‘‘K_j’’ katsayıları belirlenmiş ve Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9: Kriterlerin Katsayı Değerleri

	KV_1		**KV_2**	
	S_j	***K_j***	***S_j***	***K_j***
K_1	0,65	1,65	0,70	1,70
K_2	0,90	1,90	0,85	1,85
K_3	0,70	1,70	0,60	1,60
K_4	0,50	1,50	0,45	1,45
K_5	0,80	1,80	0,55	1,55
K_6	0,95	1,95	0,95	1,95
K_7	1,00	1,00	1,00	1,00

K_j değeri; her bir kriter için S_j değerine +1 eklenerek elde edilmiştir. Tablo 9’da görüldüğü gibi Karar Verici (KV_1) ve Karar Verici (KV_2) için en yüksek K_j değerine sahip kriter kuru madde oranı kriteri (K_6) olarak belirlenmekle birlikte, bu kriteri kalite kriteri (K_2) takip etmektedir. Her iki karar vericiye göre en düşük K_j değerine sahip kriter ise vade kriteri (K_4) olarak belirlenmiştir.

Adım 5: Eşitlik (2) yardımıyla her kriter için ağırlıkları gösterecek olan ‘‘Q_j’’ katsayıları belirlenmiş ve Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10: ‘‘Q_j’’ Kriterlerin Göreli Ağırlık Değerleri

KV_1					**KV_2**			
Kriterler	**Önem Sırası**	***S_j***	***K_j***	***Q_j***	**Önem Sırası**	***S_j***	***K_j***	***Q_j***
K_1	6	0,650	1,650	0,053	4	0,700	1,700	0,163
K_2	3	0,900	1,900	0,270	3	0,850	1,850	0,277
K_3	5	0,700	1,700	0,088	5	0,600	1,600	0,102
K_4	7	0,500	1,500	0,036	7	0,450	1,450	0,045
K_5	4	0,800	1,800	0,150	6	0,550	1,550	0,066
K_6	2	0,950	1,950	0,513	2	0,950	1,950	0,513
K_7	1	1,00	1,00	1,00	1	1,00	1,00	1,00

Karar verici (KV_1) ve Karar verici (KV_2) için en yüksek göreli ağırlık değerine sahip kriter gazlaşma oranı (K_7) olarak belirlenmekle birlikte, bu kriteri kuru madde oranı kriteri (K_6) takip etmektedir. Her iki karar vericiye göre en düşük göreli ağırlık değerine sahip kriter ise vade kriteri (K_4) olarak belirlenmiştir.

6.2. Bulanık COPRAS Yöntemi ile Alternatiflerin Değerlendirilmesi

SWARA yöntemi ile kriter ağırlıkları belirlendikten sonra, Bulanık COPRAS yöntemi ile alternatifler değerlendirilerek en iyi tedarikçi seçimi aşağıdaki adımlar takip edilerek belirlenmiştir.

Adım 1: Bu adımda alternatifler Tablo 5'te yer alan sözel değişkenlerden faydalanarak karar vericiler tarafından değerlendirilmiş ve ilgili sözel değişkenlerin bulanık sayı karşılıklarından yararlanılarak bulanık karar matrisleri oluşturulmuştur. Bu karar matrisleri sırasıyla Tablo 11 ve Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 11: Birinci Karar Verici Tarafından Oluşturulan Bulanık Karar Matrisi

	K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6	K_7
A_1	(0, 0, 2.5)	(0, 0, 2.5)	(7.5, 10, 10)	(0, 0, 2.5)	(7.5, 10, 10)	(0, 0, 2.5)	(0, 0, 2.5)
A_2	(5, 7.5, 10)	(2.5, 5, 7.5)	(5, 7.5, 10)	(0, 0, 2.5)	(7.5, 10, 10)	(2.5, 5, 7.5)	(2.5, 5, 7.5)
A_3	(7.5, 10, 10)	(5, 7.5, 10)	(5, 7.5, 10)	(0, 2.5, 5)	(5, 7.5, 10)	(5, 7.5, 10)	(5, 7.5, 10)
A_4	(2.5, 5, 7.5)	(0, 2.5, 5)	(7.5, 10 10)	(0, 0, 2.5)	(5, 7.5, 10)	(0, 2.5, 5)	(0, 2.5, 5)

Tablo 11'de Karar verici (KV_1) tarafından oluşturulan bulanık karar matrisi incelendiğinde, Teslim Süresi (K_3) kriteri ve Tonaj (K_5) kriterlerinin diğer kriterlere göre daha fazla öneme sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 12: İkinci Karar Verici Tarafından Oluşturulan Bulanık Karar Matrisi

	K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6	K_7
A_1	(0, 0, 2.5)	(0, 0, 2.5)	(7.5, 10, 10)	(0, 0, 2.5)	(7.5, 10, 10)	(0, 0, 2.5)	(0, 0, 2.5)
A_2	(5, 7.5, 10)	(5, 7.5, 10)	(7.5, 10, 10)	(0, 2.5, 5)	(5, 7.5, 10)	(5, 7.5, 10)	(5, 7.5, 10)
A_3	(7.5, 10, 10)	(5, 7.5, 10)	(5, 7.5, 10)	(0, 2.5, 5)	(5, 7.5, 10)	(5, 7.5, 10)	(5, 7.5, 10)
A_4	(2.5, 5, 7.5)	(2.5, 5, 7.5)	(5, 7.5, 10)	(0, 2.5, 5)	(5, 7.5, 10)	(2.5, 5, 7.5)	(2.5, 5, 7.5)

Tablo 12'de Karar verici (KV_2) tarafından oluşturulan bulanık karar matrisi incelendiğinde de, Tablo 11'de olduğu gibi Teslim Süresi (K_3) kriteri ve Tonaj (K_5) kriterlerinin diğer kriterlere göre daha fazla öneme sahip olduğu görülmektedir.

Adım 2: Eşitlik (5) yardımıyla birleştirilmiş karar matrisi oluşturulmuş ve Tablo 13'te gösterilmiştir.

Tablo 13: Birleştirilmiş Bulanık Karar Matrisi

	K_1			K_2			K_3			K_4			K_5			K_6			K_7		
Alt.	**l**	**m**	**u**	**l**	**m**	**u**	**l**	**m**	**u**	**l**	**m**	**u**	**l**	**m**	**u**	**l**	**m**	**u**	**l**	**m**	**u**
A_1	(0	0	2,5)	(0	0	2,5)	(7,5	10	10)	(0	0	2,5)	(7,5	10	10)	(0	0	2,5)	(0	0	2,5)
A_2	(5	7,5	10)	(2,5	6,25	10)	(5	8,75	10)	(0	1,25	5)	(5	8,75	10)	(2,5	6,25	10)	(2,5	6,25	10)
A_3	(7,5	10	10)	(5	7,5	10)	(5	7,5	10)	(0	2,5	5)	(5	7,5	10)	(5	7,5	10)	(5	7,5	10)
A_4	(2,5	5	7,5)	(0	3,75	7,5)	(5	8,75	10)	(0	1,25	5)	(5	7,5	10)	(0	3,75	7,5)	(0	3,75	7,5)

Tablo 13'te görüldüğü gibi bulanık karar matrisini oluşturmak için karar vericiler tarafından her bir kritere göre yapılan alternatiflerin değerlendirmeleri grup kararına dönüştürülmüştür.

Adım 3: Tablo 14'te yer alan birleştirilmiş bulanık karar matrisi Eşitlik (6) yardımıyla durulaştırılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 14'te gösterilmiştir.

Tablo 14: Durulaştırılmış Karar Matrisi

Alternatifler	K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6	K_7
A_1	0,83	0,83	9,17	0,83	9,17	0,83	0,83
A_2	7,5	6,25	7,92	2,08	7,92	6,25	6,25
A_3	9,17	7,5	7,5	2,5	7,5	7,5	7,5
A_4	5	3,75	7,92	2,08	7,5	3,75	3,75
Toplam	22,5	18,33	32,5	7,5	32,08	18,33	18,33

Adım 4: Durulaştırılan karar matrisi Eşitlik (7) yardımı ile normalize edilmiş ve normalize karar matrisi Tablo 15'te gösterilmiştir.

Tablo 15: Normalize Karar Matrisi

Alternatifler	**K_1**	**K_2**	**K_3**	**K_4**	**K_5**	**K_6**	**K_7**
A_1	0,037	0,045	0,282	0,111	0,286	0,045	0,045
A_2	0,333	0,341	0,244	0,278	0,247	0,341	0,341
A_3	0,407	0,409	0,231	0,333	0,234	0,409	0,409
A_4	0,222	0,205	0,244	0,278	0,234	0,205	0,205

Adım 5: Tablo 10'da yer alan kriterlerin ağırlık değerleri kullanılarak Eşitlik (8) yardımıyla ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi elde edilmiş ve Tablo 16'da gösterilmiştir.

Tablo 16: Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisi

Alternatifler	**K_1**	**K_2**	**K_3**	**K_4**	**K_5**	**K_6**	**K_7**
A_1	0,002	0,006	0,012	0,002	0,013	0,016	0,021
A_2	0,014	0,044	0,011	0,005	0,011	0,119	0,160
A_3	0,018	0,052	0,010	0,006	0,011	0,143	0,191
A_4	0,010	0,026	0,011	0,005	0,011	0,071	0,096

Adım 6: Eşitlik (9) yardımıyla fayda kriterleri **(P_i)** ve Eşitlik (10) yardımıyla maliyet kriterleri **(R_i)** için ağırlıklı normalize edilmiş değerlerin toplam değerleri hesaplanmış Tablo 17'de verilmiştir.

Tablo 17: P_i ve R_i Değerlerinin Hesaplanması

Alternatifler	P_i	R_i	$1/R_i$
A_1	0,058	0,014	71,41
A_2	0,339	0,014	69,77
A_3	0,404	0,018	57,08
A_4	0,209	0,010	104,65

Tablo 17 incelendiğinde, Kalite (K_2), Vade (K_4), Tonaj (K_5), Kuru Madde Oranı (K_6) ve Gazlaşma Oranı (K_7) kriterleri fayda kriterleri oldukları için maksimize edilmiştir. Fiyat (K_1) ve Teslim Süresi (K_3) kriterleri ise maliyet kriterleri oldukları için minimize edilmiştir.

Adım 7: Eşitlik (11) yardımıyla alternatiflerin göreli önem değerleri (Q_i) hesaplanmış ve Tablo 18'de verilmiştir.

Tablo 18: Alternatiflerin Göreli Önem Değerleri

Alternatifler	**Q_i**
A_1	0,071
A_2	0,352
A_3	0,414
A_4	0,228

Tablo 18'de görüldüğü gibi en yüksek göreli önem değerine (Q_i) sahip tedarikçi alternatifi A_3 tedarikçisi olmakla birlikte bu tedarikçiyi sırasıyla A_2, A_4 ve A_1 tedarikçileri takip etmektedir.

Adım 8: Eşitlik (12) yardımıyla en yüksek göreli önem değeri hesaplanmış ve en yüksek göreli öneme sahip olan alternatif 0,414 değeri ile A_3 alternatifi olarak bulunmuştur.

Adım 9: Eşitlik (13) yardımıyla her alternatifin performans indeks değeri (N_i) hesaplanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 19'da verilmiştir.

Tablo 19: Alternatiflerin Performans İndeks Değerleri

Alternatifler	N	Sıralama
A_1	17,210	4
A_2	84,891	2
A_3	100	1
A_4	55,170	3

Tablo 19'da Bulanık COPRAS yöntemi ile yapılan hesaplama sonucunda alternatiflerin; A_3> A_2> A_4 >A_1 şeklinde sıralandığı görülmektedir. İşletmenin beklentilerini karşılayabilecek en uygun tedarikçi alternatifi A_3 tedarikçisi olmuştur. A_3 tedarikçisini sırasıyla A_2, A_4 ve A_1 tedarikçileri takip etmektedir.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Organik atıklardan geri kazanılabilecek enerji potansiyelinin oldukça yüksek olduğu ülkemizde özellikle bitki ve hayvan atıklarından biyogaz elde eden işletmelerin kurulması ile önemli miktarda enerji geri kazanımı sağlanabilmektedir. Bu nedenle yapılacak tedarikçi seçimi biyogaz enerji üretimi için oldukça önemlidir.

Bu çalışmada Denizli ilinde biyogaz enerji üretimi sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin tedarikçi seçim süreci SWARA ve Bulanık COPRAS yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. SWARA ve Bulanık COPRAS yöntemlerinin bir arada kullanıldığı bu çalışma biyogaz enerji üretimi gibi farklı bir sektöre uygulanarak tedarikçi seçim sürecinde işletmeye yol göstermeyi amaçlaması açısından çalışmayı literatürdeki diğer çalışmalardan farklı kılmaktadır.

Çalışmada tedarikçi seçiminde dikkate alınan kriterlerden; ilk üç kriter (fiyat, kalite ve teslim süresi) literatür incelemesi sonucunda, son dört kriter (vade, tonaj, kuru madde oranı ve gazlaşma oranı) ve dört tedarikçi alternatifi ise işletmenin yönetim kurulu ile birebir yapılan görüşme sonucunda belirlenmiştir. Bu amaçla SWARA yöntemi ile kriterlerin ağırlıkları hesaplanmış ve daha sonra Bulanık COPRAS yöntemi yardımıyla tedarikçi alternatifleri değerlendirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda işletmenin tedarikçi seçim sürecinde en çok önem verdiği kriter gazlaşma oranı kriteri olmuştur. Biyogaz enerji üretiminde gazlaşma oranı ne kadar yüksekse üretim verimliliği de yükselmektedir. Bu kriter işletmenin üretim kapasitesini ve verimliliğini doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda çalışmada uygulanan yöntemlerle elde edilen sonucun sektör uygulamasıyla da örtüştüğü görülmüştür. Bu kriteri sırasıyla kuru madde oranı ve kalite kriterleri takip etmektedir. Kuru madde miktarı biyogaz verimini direk olarak etkileyen bir unsurdur. Biyogaz verimi kullanılan organik maddenin kuruluk oranına göre değişiklik göstermektedir. Tesisin hacmi ve kullanılacak olan su miktarı kuru madde oranına göre belirlenmektedir. Bu bağlamda bu kriter işletme üretim maliyetlerini de doğrudan etkilemektedir. Hammaddenin firmanın belirlediği kalite standartlarında olmasını ifade eden kalite kriterinin tedarikçi seçiminde üçüncü sırada önem verilen kriter olduğu tespit edilmiştir. İşletmenin tedarikçi seçiminde önem verdiği ilk üç kriterin fiyat kriterinden daha çok önem taşıdığı önemli tespitlerden biridir. Geleneksel alıcı tedarikçi ilişkilerinde, tedarikçiler arasındaki temel farklılığın fiyata dayandığı görüşünün; bu durumda işletme için geçerli olmadığı görülmektedir. Bu sonuca dayalı olarak işletmenin tedarikçileriyle iş birliğine dayalı alıcı-tedarikçi ilişkisi yapılandırdığı söylenebilir.

Çalışmada uygulanan SWARA ve Bulanık COPRAS yöntemlerle elde edilen sonuca göre işletmenin tedarikçi seçiminde en az önem verdiği kriterin işletmenin ödeme planındaki opsiyonları ifade eden vade kriteri olduğu tespit edilmiştir. Vade kriteri, işletme üretim

maliyetlerini etkilemekle birlikte elde edilen sonuçlara bakıldığında; doğrudan nihai çıktının kalitesini etkileyen kriterlere nazaran önem sıralamasının düşük olması işletmenin kendisi de bir tedarikçi olarak müşterilerine sunduğu ürünün kalitesine daha çok odaklandığını göstermektedir. Bu sonucun elde edilen diğer sonuçlarla paralel olarak iş birliğine dayalı alıcı-tedarikçi ilişkisi özelliğini desteklediği görülmektedir. Buradan işletmenin maliyet odaklı olmak yerine kalite bakımından yüksek olan ürünleri tedarik etme stratejisine sahip olduğu söylenebilir.

İşletmenin tedarikçi seçiminde önem verdiği kriterler dikkate alınarak değerlendirildiğinde en iyi tedarikçi alternatifi A_3 tedarikçisi olarak bulunmuştur. Dolayısıyla işletmenin belirlediği kriterleri karşılayacak en uygun tedarikçi alternatifinin A_3 tedarikçisi olduğu söylenebilir. Bu tedarikçiyi sırasıyla A_2, A_4 ve A_1 tedarikçileri takip etmektedir.

Gelecek çalışmalar için bu çalışmada ele alınan yedi kritere farklı kriterler eklenebilir, bu kriterler daha alt kriterlere ayrıştırılabilir. Ayrıca kriterlerin ağırlıklandırılması farklı çok kriterli karar verme yöntemi kullanılarak yapılabilir. Yapılan analizler aynı sektörde faaliyet gösteren farklı işletmelerde tekrarlanarak kriter önem düzeylerindeki değişimler incelenebilir. Ayrıca tedarikçi alternatiflerinin değerlendirilmesinde Bulanık COPRAS yöntemi yerine başka çok kriterli karar verme yöntemlerinden de yararlanılabilir.

KAYNAKÇA

ADALI, E. A., & IŞIK A. T. (2017). ‘‘Bir Tedarikçi Seçim Problemi İçin SWARA ve WASPAS Yöntemlerine Dayanan Karar Verme Yaklaşımı’’, İnternational Review Of Economics And Management, 5(4): 56-77.

AKDENİZ, A. H., & TURGUTLU, T. (2007). ‘‘Türkiye’de Perakende Sektöründe Analitik Hiyerarşik Süreç Yaklaşımıyla Tedarikçi Performans Değerlendirilmesi’’, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(1): 1-17.

ALTAŞ, İ. H. (1999). ‘‘Bulanık Mantık: Bulanıklılık Kavramı’’, Bilesim Yayıncılık, 62, 80-85.

AYÇİN, E. (2020). Çok Kriterli Karar Verme. 2. Baskı, Nobel, Ankara.

BENYOUCEF, L., DING, H., & XIE, X. (2003). ‘‘Supplier Selection: Criteria and Methods’’, Unité de recherche INRIA Lorraine, 3-38.

CRİSTEA, C., & CRİSTEA, M. (2017). ‘‘A Multi-criteria Decision Making Approach For Supplier Selection İn The Flexible Packaging İndustry’’, Matec Web Of Conferences, (EDP Sciences) 94(16): 1-9.

ÇAKIN, E., & ÖZDEMİR, A. (2013). ‘‘Tedarikçi Seçim Kararında Analitik Ağ Süreci (Anp) ve Electre Yöntemlerinin Kullanılması ve Bir Uygulaması’’, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, 15(2): 339-364.

ÇAKIR, E. (2017). ‘‘Kentsel Dönüşüm Kapsamında Müteahhit Firmanın SWARA – Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Seçilmesi’’, The Journal of International Scientific Researches, 2(6): 79-95.

ÇELEBİ, D., & BAYRAKTAR, D. (2008). ‘‘An Integrated Neural Network and Data Envelopment Analysis for Supplier Evaluation Under Incomplete Information", Expert Systems with Applications, 35(4): 1698-1710.

DAĞDEVİREN, M. (2007). ‘‘Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi ile Personel Seçimi Ve Bir Uygulama’’, Gazi Üniverstisi, Mühendislik, Mimarlık Fakültesi Dergisi, 22(4): 791-799.

DERSE, O., & YONTAR, E. (2020). ‘‘SWARA-TOPSIS Yöntemi ile En Uygun Yenilenebilir Enerji Kaynağının Belirlenmesi’’, Endüstri Mühendisliği Dergisi, 31(3): 389-410.

ELLRAM, L. M. (1,195). ‘‘Total cost of ownership An analysis approach for purchasing’’, Internatioanal Journal of Physical Distribution & Logistics Management, 25(8): 4-23.

GÖKALP, B., & SOYLU B. (2010). ‘‘Tedarikçinin Süreçlerini İyileştirme Amaçlı Tedarikçi Seçim Problemi’’, Endüstri Mühendisliği Dergisi, 23(1): 4-15.

GÜNER, H. (2005). ‘‘Bulanık AHP ve Bir İşletme İçin Tedarikçi Seçimi Problemine Uygulanması’’, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Denizli.

GÜRCANLI, G. E., & MÜNGEN, U. (2006). ‘‘Bulanık Kümeler İle İnşaatlarda Yeni Bir İş Güvenliği Risk Analizi Yöntemi’’, İTÜ Dergisi, 5(4): 83-94.

HESIEH, T. Y., LU, S. T., & TZENG, G. H. (2004). ‘‘Fuzzy MCDM Approach For Planning And Design Tenders Selection İn Public Office Buildings’’, International Journal of Project Management, 22(7): 573-584.

KAHRAMAN, C., CEBECİ, U., & ULUKAN, Z. (2003). ‘‘Multi-criteria Supplier Selection Using Fuzzy AHP’’, Lojistics İnformation Management, 16(6): 382-394.

KATRANCI, A., & KUNDAKÇI, N. (2020). ‘‘SWARA Temelli Bulanık COPRAS Yöntemi ile Soğuk Hava Deposu Seçimi’’, Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 7(1): 63-80.

KAPAR, K. (2013). ‘‘Bir Üretim İşletmesinde Analitik Hiyerarşi Süreci ile Tedarikçi Seçimi’’, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 28(1): 197-231.

KARABIÇAK, Ç., BOYACI, A. İ., AKAY, M. K., & ÖZCAN, B. (2016). ‘‘Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ve Karayolu Şantiye Yeri Seçimine İlişkin Bir Uygulama’’, Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13: 106-121.

KOBLEN, I., BALOG K., & SKURKOVA, L. K. (2014). ‘‘Supply Selection and Supply Chain Maturity - İmportant Areas Of The Quality Production Assurance’’, Production Enginering Archives, 5(4): 26-30.

NACAR, E. N. (2020). ‘‘COPRAS Yöntemi ile Tedarikçi Seçimi’’, *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri,* (Ed: M. Kabak ve Y. Çınar), 1. Baskı, Nobel, Ankara.

NGUYEN, H. T., DAWAL, S. Z. M., NUKMAN, Y., AOYAMA, H., & CASE, K. (2015). ‘‘An Integrated Approach of Fuzzy Linguistic Preference Based AHP and Fuzzy COPRAS for Machine Tool Evaluation’’, Plos One Journal, 10(9): 1-24.

ÖZBEK, A. (2017). ‘‘İlkokul Öğretmenleri Sağlık ve Sosyal Yardım Sandığı’nın Finansal Performans Analizi’’, Çankırı Kara Tekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(1): 1-31.

ÖZÇAKAR, N., & DEMİR, H. H. (2011). ‘‘Bulanık TOPSİS Yöntemiyle Tedarikçi Seçimi’’, İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, 22(69): 25-44.

ÖZDEMİR, A. (2007). ‘‘Tedarikçi Seçiminde Karar Modelleri ve Bir Uygulama Denemesi’’, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

ÖZDEMİR, A. (2010). ‘‘Ürün Grupları Temelinde Tedarikçi Seçim Probleminin Ele Alınması ve Analitik Hiyerarşi Süreci İle Çözümlenmesi’’, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, 2(1): 55-84.

ÖZKAN, M. M., (2003). Bulanık Hedef Programlama. 1. Baskı, Ekin, Bursa.

ÖZEL, B., & ÖZYÖRÜK, B. (2007). ‘‘Bulanık Aksiyomatik Tasarım ile Tedarikçi Firma Seçimi’’, Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 22(3): 415-423.

PODVEZKO, V. (2011). ‘‘The Comparative Analysis of MCDA Methods SAW and COPRAS’’, Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics, 22(2): 134-146.

SEÇME, N. Y., & ÖZDEMİR, A. İ. (2008). ‘‘Bulanık Analitik Hiyerarşi Yöntemi ile Çok Kriterli Stratejik Tedarikçi Seçimi: Türkiye Örneği’’, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 22(2): 175-191.

ŞAHİN, A. (2016). ‘‘Tip-2 Bulanık Kümelere Dayalı Çok Kriterli Karar Verme’’, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.

ŞENGÜL, Ü. (2014). ‘‘Tedarikçi Kriterlerinin Ve Tedarikçinin Seçiminde Bütünleşik Bulanık Topsis - Bulanık VZA Yaklaşımı’’, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

ŞENGÜL, D., & ÇAĞIL, G. (2020). ‘‘Bulanık SWARA ve Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi Yöntemi ile İş Değerlemesi’’, DÜMF Mühendislik Dergisi, 11(3): 965-976.

TAHERDOOST, H., & BRARD, A. (2019). ‘‘Analyzing The Process Of Supplier Selection Criteria And Metodhs’’, Procedia Manufacturing, 32: 1024-1034.

TAHIROV, A. (2009). ‘‘Bilgisayar Destekli Bilgi Sistemleri’’, Journal of Qafqaz University, 27: 123-133.

TÜRER, S., AYVAZ, B., BAYRAKTAR, D., & BOLAT, B. (2008). “Tedarikçi Değerlendirme Süreci İçin Yapılan Sinir Ağı Yaklaşımı: Gıda Sektöründe Bir Uygulama”, Endüstri Mühendisliği Dergisi, 20(2): 31-40.

YANG, B., WU, Y., & YIN, M. (2008). “Supplier Selection Modeling and Anallysis Based on Polychromatic Sets’’, IFIP International Federation for Information Processing, Research and Practical Issues of Enterprise Information Systems II, 2(1): 1481-1485.

YAZDANI, M., ALIDOODSTI, A., & ZAVADSKAS, K. (2011). ‘‘Risk Analysis of Critical Infrastructures Using Fuzzy Copras’’. Economic Research-Ekonomska Istraživanja, 24(4): 27-40.

YILDIRIM, B. F., & ÖNDER, B. (2018). İşletmeciler, Mühendisler ve Yöneticiler İçin Operasyonel, Yönetsel ve Stratejik Problemlerin Çözümünde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri. Dora Yayıncılık, 3. Baskı, Bursa.

YILDIRIM, B. F., & TİMOR, M. (2019). ‘‘Bulanık ve Gri COPRAS Yöntemleri Kullanılarak Tedarikçi Seçim Modeli Geliştirilmesi’’. Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 6(2): 283-310.

ZOLFANI, S. H., & BAHRAMI, M. (2014). ‘‘İnvestment Prioritizing İn Hightech İndustries Based On SWARA-COPRAS Approach’’. Technological and Economic Development of Economy, 20(3): 534-553.

Alanya Akademik Bakış Dergisi
Yıl: 2022, C:6, S:1, ss. 1757-1781

Alanya Academic Review Journal
Year: 2022, Vol:6, No:1, pp. 1757-1781

Yerel Halkın Alternatif Bir Turizm Türü Olarak Heliski Turizmine Yönelik Algısının Heliski Turizmi Desteğine Etkisi: Rize Örneği*

(Araştırma Makalesi)

The Effect of Local People's Perception of Heliski Tourism as an Alternative Type of Tourism on Heliski Tourism Support: The Case of Rize

Doi: 10.29023/alanyaakademik.987263

Elif ACUNER
Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Ardeşen Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü Öğretim Üyesi,
elif.acuner@erdogan.ed.tr
Orcid No: 0000-0002-7769-8705.

Ersin Uğur AYDIN
Yüksek Lisans Öğrencisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı,
ersinugur_aydin20@erdogan.ed.tr
Orcid No: 0000-0003-3382-157X.

Bu makaleye atıfta bulunmak için: *Acuner, E. & Aydın E. U., (2022). "Yerel Halkın Alternatif Bir Turizm Türü Olarak Heliski Turizmine Yönelik Algısının Heliski Turizmi Desteğine Etkisi: Rize Örneği", Alanya Akademik Bakış, 6(1), Sayfa No. 1757-1781.*

Anahtar kelimeler: *Yerel Halk, Turizm Algısı, Turizm Gelişimi, Heliski Turizmi, Rize.*

Makale Geliş Tarihi: 25.08.2021
Kabul Tarihi: 21.01.2022

ÖZET

Bu araştırmada Rize'de ikamet eden yerel halkın heliski turizminin gelişimine bağlı olarak ortaya çıkan pozitif etkilere yönelik algısı ve bu algıların heliski turizminin gelişimine verdikleri destek üzerindeki etkisini belirlemek amaçlanmıştır. Araştırma yöntembilimin üç ana yaklaşımı içerisinde yer alan nicel araştırma yöntemi ile yapılandırılmıştır. Araştırmanın teorik alt yapısı sosyal değişim teorisine dayandırılmaktadır. Araştırma verileri kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak anket tekniği ile Rize'de ikamet eden yerel halkın görüşleri alınarak elde edilmiştir. Hatalı ve eksik anketler çıkartılarak 400 anket analize tabi tutulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre heliski turizminin sosyo-kültürel pozitif ve ekonomik pozitif etkileri ile heliski turizmi gelişimine verilen destek arasında yüksek düzeyde, pozitif ve anlamlı; çevresel pozitif etkiler ile heliski turizminin gelişimine verilen destek arasında negatif bir ilişki olduğu görülmüştür. Heliski turizmine verilen desteği etkileyen ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel boyut arasından en önemli görülen ekonomik boyut olurken, heliski turizmi desteğini olumsuz yönde etkileyen unsurun ise, çevresel boyut olduğu belirlenmiştir.

ABSTRACT

* Bu çalışma için Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 30.03.2021 tarihli ve 2021/85 sayılı kararınca "Etik Kurul Onayı" alınmıştır.

Keywords:
Local People, Tourism Perception, Tourism Development, Heliski Tourism, Rize.

In this research, it was aimed to determine the perception of the local people residing in Rize towards the positive effects on the development of heliski tourism and the effect of these perceptions on the support they give to the development of heliski tourism. The research was structured by the quantitative research method, which is one of the three main approaches of methodology. The theoretical background of the research is based on the theory of social change. The research data were obtained by taking the opinions of the local people residing in Rize through the survey technique, using the convenience sampling method. Incorrect and incomplete questionnaires were removed and 400 questionnaires were analyzed. According to the results of the research, there is a high level, positive and significant difference between the socio-cultural positive effects and economic positive effects of heliski tourism and the support given to the development of heliski tourism, while there is a negative relationship between environmental positive effects and the support given to the development of heliski tourism. While the economical dimension was determined to be the most important among the economic, socio-cultural and environmental dimensions that affect the support given to heliski tourism, the environmental dimension was found to negatively affect the support of heliski tourism.

1. GİRİŞ

"*Turizmin etkisi*" kavramı yaklaşık olarak 50 yıldan beridir akademisyenler arasında önemli derecede ilgi görmektedir (Brougham ve Butler, 1981; Akova, 2006; Vodeb vd., 2021). Literratür incelendiğinde, yerel halkın turizm algılarıyla ilgili önemli oranda bir çalışma hacmi olduğu anlaşılmaktadır (Brougham ve Butler, 1981; Ap, 1997; Andereck vd., 2005; Diedrich ve Garcı´a-Buades, 2009; Türkmen vd., 2018; Ayaz ve Parlak, 2019; Vodeb vd., 2021). Çalışmalarda, turizmin yerel halk üzerindeki etkileri ve yerel halkın turizme karşı algı ve tutumları, bir dizi faktörle incelenmiştir. Buna bağlı olarak, çalışmalar genellikle yerel halkın tutum ve algısı üzerinde yoğunlaşmıştır.

Turizmin gelişme gösterdiği bir bölgede turizm faaliyetleri üç boyutta etki yaratmaktadır. Bunlar; ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel etkiler olarak sıralanmaktadır (Avcıkurt, 2007: 121-122). Bu üç boyut yerel halk özelinde hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Dahası, sıralanan etkilerin yerel halkın turizme karşı algısını ortaya çıkartabilecek etki gücüne sahip boyutlar olduğu ileri sürülmektedir (Çolak ve Tayfun, 2017: 582). Cengiz ve Kırkbir'in (2007) yapmış olduğu araştırmada, sosyal değişim teorsi şemsiyesi altında, yerel halkın turizm sonucu istenmeyen ve kabullenilmeyecek maliyetlerin olmayacagına inandıkları takdirde turistlerle karşılıklı iletişimde bulunabilecekleri belirtilmektedir. Bu noktadan hareketle, yerel halka turizmin olumlu taraflarının olumsuz taraflarından fazla olduğu gösterilmeli ve yerel halkın turizmin planlanması sürecine aktif olarak dahil edilmesi sağlanmalıdır. Çünkü, yerel halkın olumlu yönde turizm algısı bu eylemler doğrultusunda geliştirilecektir. Böylelikle yerel halkın turizme desteği sağlanmış olacaktır. Yerel halkın turizmi desteklemesi gelecek dönemlerde yerel düzeyde turizm politikalarına, pazarlamasına ve programların düzenlenmesine büyük oranda kolaylık sağlayacaktır (Türkiye'de devlet planlamasının başladığı 1963 yılından bu yana turizm, ülkenin ekonomik kalkınmasında önemli bir sektör olarak kabul edilmektedir. Bu dönemden itibaren gelen hükümetler turizmin gelişmesi için yatırımları teşvik etmek ve turizm potansiyeli yüksek

alanlara yönlendirmek için çok sayıda girişim başlatmıştır (Korça, 1998: 195). Bu girişimler neticesinde özellikle Marmara, Ege ve Akdeniz'in dar kıyı şeritlerinde turizm tesislerinin yoğunlaştığı ve dolayısıyla turizm faaliyetlerinin bu bölgelerde arttığı söylenebilir. Bu sebeple, bu bölgelerin ekonomisinde turizm faaliyetleri etkin rol almaya başlamıştır. Diğer bölgeler de ise uzun bir dönem genellikle tarıma dayalı bir kalkınma modeli uygulandığı söylenebilir. Yirmi birinci yüzyılla beraber dünyada değişim ve dönüşüm rüzgârları esmeye başlamış ve Türkiye de bu değişim ve dönüşüm rüzgârından payına düşeni almıştır. Özellikle, son yıllarda Türkiye'deki birçok kırsal alanın ve küçük toplulukların ekonomik tabanında büyük bir değişim yaşanmıştır. Bir zamanlar tarımla uğraşan ve ekonomilerini tarımsal üretimle kalkındırmaya çalışan toplumların çoğunun alternatif yeni yollar arayışı içine girdiği (A. Lepp, 2007: 877-878) ve turizm sektörüne yöneldiği bilinmektedir. Bu alternatif kalkınma arayışı tarım sektörünün önem kaybetmesine (Akkaşoğlu Akyol Ulama Zengin, 2019: 1194) turizm sektörünün ise, özellikle küreselleşme ve teknolojik gelişmeler sayesinde kırsal bölgelerde önem kazanmasına neden olmuştur. Özetle, kırsal bölgeler 2000'li yıllarla beraber turizm sektörüne hızla entegre olmaya başlamıştır.

Türkiye özelinde bakıldığı zaman, kırsal alanlarının sahip olduğu doğal güzellikleri ile ön plana çıkan iller arasında ilk göze çarpan Rize ilidir. Rize sadece kırsal alanları ile değil, aynı zamanda Kaçkar Dağları'nın eteklerinde yer alan yüksek rakımlı doğal güzelliklere, alabildiğince yeşil alana sahip yaylaları ile de bilinmektedir. Rize'nin sahip olduğu bu özellikler, onun Türkiye turizminde aktif rol almasını sağlamıştır (Erkılıç, 2019: 68). Rize, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bulunan, etrafı Trabzon, Erzurum, Bayburt, Artvin ve Karadeniz ile çevrili olan, 3920 km²'lik yüz ölçümüne, engebeli alanlara ve dağlık arazilere sahip bir ildir (Rize İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü: 2019). Rize ili için en önemli ekonomik geçim kaynağı çay tarımıdır. Fakat son dönemlerde teknolojik ilerlemenin ve sosyal medya araçlarının gelişmesi ile Rize'nin karakteristik yapısı tanınır hale gelmiştir. Bu sayede Rize'de turizm faaliyetleri de hız kazanmaya başlamıştır. Yayla turizmi ve heliski (dağ dayağı) turizmi aktiviteleri Rize özelinde son dönemlerde ön plana çıkan alternatif turizm faaliyetleri olarak bilinmektedir. Özellikle, son yıllarda heliski turizmi önemli bir gelişme göstererek Rize ilinde turizmin hızla büyüyen segmentlerinden biri olmuştur. Dünyanın en adrenalin dolu aktivitelerinden biri olarak lanse edilen heliski; kayakçıları, helikopter ile yüksek dağların doruklarına bırakıp, aşağılara doğru kaymalarını sağlayan bir spor türüdür. Bu heyecan dolu spor aktivitesi Türkiye'de ilk kez 2003 yılından itibaren özellikle; İsviçre, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya, İngiltere, İspanya, Rusya, İsveç, Norveç, Finlandiya ve ABD gibi ülkelerden gelen heliski ve adrenalin tutkunu turistlerin talepleri üzerine Kaçkar Dağları'nda yapılmaya başlanmıştır (Zaman ve Birinci, 2009: 34).

Heliski turizmi hem ülke genelinde hem de Karadeniz Bölgesi'nde 2000'lı yılların başlarına kadar pek fazla tanınırlığa sahip bir spor türü değildi. Fakat, 2003 yılından itibaren heliski sporunun, Rize ili sınırları içerisinde yer alan ve heliski sporu için elverişli ortama sahip olan Kaçkar Dağları'nda yapılmaya başlanması ile ülke genelinde ve Karadeniz Bölgesi'nde bilinirliği artmıştır. Heliski sporunun Rize ilinde yapılmaya başlanması ile birlikte yerel halkın bu spora yönelik algı ve desteğinin hangi düzeyde olduğu merak edilen konular arasında yer almaya başlamıştır. Bu çalışma, hem literatürde sıkça karşılaşılan tutum araştırmalarının ötesine geçmeyi hem de turizmin yerel halkın yaşam kalitesi üzerindeki etkisinden ziyade alternatif bir turizm türü olan heliski turizminin yerel halk üzerinde yaratmış olduğu algıyı ve yerel halkın heliski turizmine desteğini açıklamaya çalışmaktadır (Karakaş ve Şengün, 2017: 186).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatür incelendiğinde, yerel halkın turizm gelişimi açısından algı, tutum ve desteğini ölçmeyi amaçlayan birçok araştırmanın olduğu görülmektedir. Bu araştırmaların genelinde, araştırmacılar sadece turizmin gelişme gösterdiği destinasyonlarda belirgin olarak ortaya çıkan olumlu ya da olumsuz etkileri değil, aynı zamanda destinasyonun kimyasını değiştirebilecek ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel etkileri de incelemiştir.

Alaeddinoğlu (2007), Cengiz ve Kırkbir (2007), Doğan ve Üngüren (2012), Eshliki ve Kaboudi (2012), Solmaz (2014), Işık ve Çalkın (2016), Deniz (2016), Boğan ve Sarıışık (2016), Ayazlar ve Ayazlar (2016), Oğuzbalaban (2017), Karakaş ve Şengün (2017), Yıldız ve Çalışkan (2018), Erkılıç (2019), Ercan (2019) çalışmalarında; yerel halkın turizme yönelik algı ve tutumlarının büyük oranda olumlu yönde olduğu sonucuna ulaştıkları görülürken, Alaeddinoğlu (2008) ile Çolak ve Tayfun (2017) çalışmalarında; turizmden yeterli ekonomik desteğin sağlanamadığı ve devletin daha fazla yatırım ve denetim desteği sunması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Teye ve arkadaşları (2002) ile Kervankıran ve Bulut (2015) çalışmalarında; yerel halkın turizme yönelik algı ve tutumlarının olumsuz yönde olduğu anlaşılmıştır. Çelikkanat ve Güçer (2014), Turker vd., (2016), Yıldız ve Polat (2016), Keskin ve Çontu (2011), Türkmen ve arkadaşları (2018), Ayaz ve Parlak (2019) çalışmalarında; yerel halkın turizme yönelik tutularında sadece olumlu yönde değil, aynı zamanda olumsuz yönde de bir eğilime sahip oldukları ifade edilmiştir.

Literatür incelendiğinde, yerel halkın turizme yönelik tutumlarında meydana gelen olumlu gelişmeleri teşvik eden unsurlardan birinin turizimden elde edilen ekonomik fayda olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Ap, 1992; Jrowski vd., 1997; Weaver ve Lawton, 2001; García vd., 2015). Buradan, turizmin yerel toplumlar için önemli bir gelir kapısı olarak görüldüğü ve yörenin kalkınmasında etkili olduğu anlaşılabilir. Bunun yanında Brunt ve Courtney (1999)'un yapmış olduğu çalışmada, yerel halkın alışkanlıklarını, geleneklerini, sosyal yaşamını, inançlarını ve değerlerini etkileme gücüne sahip bir aktivite olarak turizmin sosyokültürel etkilerinin olumsuz yönde algılandığı görülmüştür. Bu durumun nedeni olarak da yerel halkın hayatının farklı anlarında, kültürel kimliklerini ve sosyal gerçekliklerini tehdit eden unsurların olması gösterilmiştir (García vd., 2015: 35). Literatür incelendiğinde ortaya cıkan diğer bir sonuç ise, yerel halkın turizme yönelik algısını etkileyen çevresel etkilerin varlığıdır. Literatürde yerel halkın turizmin çevresel etkilerini algılaması ve desteklemesi konusunda ikilik yaşadığı anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle, yerel halkın turizmin çevresel etkileri konusunda hem olumlu hem de olumsuz algıya sahip oldukları görülmektedir (Liu ve Var, 1986; Yoon vd., 2001; García vd., 2015). Aynı zamanda bazı çalışmalarda, yerel halk turizmin doğal kaynakların korunması bağlamında desteklenmesi gerektiği ifade edilmektedir (Akis Peristianis Warner 1996; Andereck ve Nyaupane 2011). Bu durumun aksine, bazı çalışmalarda da turizm aktivitelerinin çevresel kirliliğe yol açtığı ve bu sebeple de yerel halk tarafından desteklenmediği tespit edilmiştir (Perdue vd., 1987; Johnson Snepenger Akıs 1994; Brunt ve Courtney, 1999; Yoon vd., 2001; Andereck Valentine Knopf Vogt 2005). Bütün bunlar bir araya getirildiği zaman toplumların, turizmin olumlu ve olumsuz yönlerini kendi içinde ayırt etme gücüne ve böylece sektörün geliştiği bağlama göre değerlendirme yeteneğine de sahip oldukları düşünülebilir.

Önemli miktarda araştırmanın birincil amacının, sonuçların genelleştirilmesine yardımcı olan modellerin veya teorilerin aranması olsa da, literatür incelemesi aracılığıyla, elde edilen

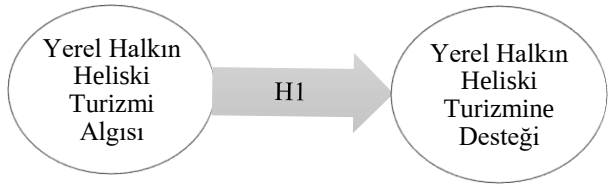
verilerin tutarlılık sağlamadığı ve bu nedenle de tüm turistik yerler için geçerli olmadığı ileri sürülebilir.

Aynı zaman da yapılan incelemeler sonucunda turizm faaliyetlerinin yerel halk üzerinde farklı düzeylerde etki yarattığı da anlaşılmıştır (Akova, 2006: 9). Yukarıda yer alan çalışmaların genelinde bu çalışmaların araştırmanın yapıldığı destinasyona özgü sonuçlar doğurduğu ve destinasyonda yaşayan yerel halkın demografik özelliklerine göre değişkenlik gösterdiği söylenebilir.

3. METODOLOJİ

Araştırma yöntembilimin üç ana yaklaşımı içerisinde yer alan nicel araştırma yöntemi ile yapılandırılmıştır. Araştırmanın modeli ise, tarama modelleri içerisinde yer alan ilişkisel tarama modelinde desenlenmiştir. Araştırmada cinsiyet, yaş, doğum yeri, eğitim seviyesi, yaşam süresi, meslek, turistlerle etkileşim değişkenleri kullanılarak Rize ilinde ikamet eden yerel halkın heliski turizminin gelişim sürecindeki etkilerine yönelik algısı belirlenmeye çalışılmış ve araştırmanın hipotezleri bu veriler paralelinde oluşturulmuştur (García vd., 2015: 34).

Araştırmanın Modeli Şekil 1.'de gösterilmektedir.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Bir bölgede turizmin gelişmesi bağlı olarak bölgedeki yerel halk üzerinde, ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel açıdan hem olumlu hem de olumsuz etkilerden söz edilebilir. Çünkü turizmin gelişme gösterdiği bir bölgede ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel değişmelerin olması beklenen bir durumdur. Oluşacak bu değişimler, bölgede turizm alanında oluşacak toplam değişimleri meydana getirecektir. Turizmde oluşan toplam değişim ve toplam değişimi meydana getiren unsurlar, yerel halkın turizme karşı algılarını şekillendirip sektöre olan desteğinin olumlu ya da olumsuz olmasına sebep olacaktır (Yoon vd., 2001: 363-364). Bu çerçevede turizmin planlı bir şekilde ilerleme gösterip olumlu sonuçlar doğurması adına, yerel halkın katılımının planlama aşamasında sağlanması gerektiği ifade edilmiştir (Çalışkan ve Tütüncü, 2008: 28).

Yerel halkın turizm algısını ölçmeye çalışan bazı araştırmacılar sosyal değişim teorisinden (SDT) yararlanmışlardır (Jrowskı vd., 1997; Ap, 1997). En belirgin sosyolojik olaylardan biri olan fayda kavramı karşılıklı ilişkilerde SDT'nin beklediği en mükemmel sonuçtur. Başka bir deyişle, SDT karşılıklı ilişkilerde bireylerin çeşitli düzeylerde ortak fayda beklediği bir teoridir (Lyons ve Scott, 2012: 68). Perdue ve arkadaşları (1990) tarafından SDT'nin yerel halkın turizm etkileri hakkındaki algılarını açıklamak için uygun bir çerçeve oluşturulduğu ifade edilmektedir. Sosyal değişim teorisi; "yerel halkın turizm gelişimine olan desteğinin, turizme yönelik algıladıkları faydanın, turizmin neden olduğu maliyeti geçmediği sürece devam ettiğini" belirtmektedir (Allen, 1994; Ap, 1992; Getz, 1994). Başka bir ifadeyle, turizmin sonuçlarını kişisel olarak değerli gören ve maliyetlerin faydaları aşmadığına inanan yerel halk,

değişimin lehine olacak ve turizmin gelişmesini destekleyecektir (Jrowskı ve vd., 1997: 3). Sosyal değişim teorisi, turizmin algılanan etkisini şekillendiren ekonomik kazanç, turizm kaynaklarını kullanma, yaşama süresi ve çevreye karşı davranışları etkileyen faktörler arasındaki ilişkiyi açıklamak içinde kullanılmaktadır (Akova, 2006: 79). Kısaca, sosyal değişim teorisi, "bireyler ve gruplar arasında somut veya sembolik her türlü kaynak alışverişini anlamak için kavramsal bir temel sağlayan" bir teoridir (Andereck ve Vogt, 2000: 29).

Bu çerçevede, bu açıklamalardan yola çıkarak H1 hipotezi geliştirilmiştir.

H1: Yerel halkın heliski turizmi algısı ve heliski turizmini destekleme durumu arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H1a: Yerel halkın heliski turizminin sosyo kültürel etkilerine yönelik algısı ve heliski turizmini destekleme durumu arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H1b: Yerel halkın heliski turizminin çevresel etkilerine yönelik algısı ve heliski turizmini destekleme durumu arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H1c: Yerel halkın heliski turizminin ekonomik etkilerine yönelik algısı ve heliski turizmini destekleme durumu arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Araştırmanın evreni Rize ilinde ikamet eden yerel halk olarak belirlenmiştir. Araştırma evreninin Rize ili olarak seçilmesine, heliski turizminin Türkiye'de ilk olarak Rize ilinde faaliyet göstermeye başlaması sebep olmuştur. TUİK (2021), verilerine göre Rize'nin nüfusu 344.359 kişidir. Araştırmada, evrenin genişliğinden dolayı örneklem alma yoluna gidilmiştir. Mevcut araştırmada, sosyal bilimler alanında kullanılan bir örneklem türü olan gelişigüzel (kolayda) örnekleme yöntemi tercih edilmiş olup; nicel araştırmalarda kullanılmak üzere Karasar (2005) tarafından hazırlanan örnekleme hacmi hesaplama formülünden yararlanılmıştır. Evren hacminin kestirilebildiği durumlarda örneklem hacminin belirlenebilmesi için;

$$n = \frac{N Z_{\alpha/2}^2 \sigma^2}{d^2(N-1) + Z_{\alpha/2}^2 \sigma^2} \quad (1)$$

formülü uygulanmaktadır.

Mevcut formüle göre; N: Anakütle hacmini, d^2: ± yüzde sapmayı, $Z_{\alpha/2}$: Sabit değeri ve σ^2: Anakütle varyansına denk düşmektedir (Gazeloğlu ve Erkılıç, 2020: 65-66). Belirtilen formüle ışığında çalışmada kullanılması gereken örneklem hacminin %95 güven düzeyi ile en az;

$$\frac{344.359 * (1,96)^2 * (0,5)^2}{(0,05)^2 * (344.359-1) + (1,96)^2 * (0,5)^2} = 384 \quad (2)$$

olması gerekmektedir. Araştırmaya başlamadan önce Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 30/03/2021 tarih ve 2021/85 sayı ile Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Rektörlüğü'nden izin alınmıştır. Bundan sonraki süreçte analizler için yerel halka toplam 410 anket uygulanmış, eksik ve hatalı olan anketler elendikten sonra 400 anket değerlendirmeye alınmıştır. Aynı zamanda araştırma bulguları sadece araştırma kapsamındaki yerel halk için geçerli olup genellenemez.

Yazın taraması yapıldıktan sonra araştırma için en uygun ölçüm aracının Güneş'in (2014) çalışmasında geliştirmiş olduğu ölçek olduğuna karar verilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçek,

heliski turizminin algılanan sosyo-kültürel, ekonomik, çevresel pozitif etkilerini, heliski turizminin algılanan sosyo-kültürel, ekonomik, çevresel negatif etkilerini ve heliski turizminin gelişimine verilen desteği ölçmeye yönelik ifadelerden oluşmaktadır (Güneş, 2014).

Mevcut ölçek iki bölümden meydana gelmektedir. Ölçeğin birinci bölümü katılımcıların demografik özelliklerine yönelik on bir ifade yer alırken, ölçeğin ikinci bölümünde ise, yerel halkın heliski turizminin gelişimine yönelik algısını ve heliski turizminin gelişimine yönelik desteğini ölçen sorular (25 ifade) yer almaktadır.

Bu soruların değerlendirilmesinde 5'li likert (1 kesinlikle katılmıyorum, 2 katılmıyorum, 3 orta düzeyde katılıyorum, 4 katılıyorum, 5 kesinlikle katılıyorum) tipi derecelendirme kullanılmıştır.

Araştırmanın geçerliliğini test etmek, faktörlerin çıkarılmasından önce, yanıtlanan verilerin faktör analizine uygunluğunu değerlendirmek için çeşitli testler kullanılmaktadır. Bu testler arasında Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örnekleme Yeterliliği Ölçüsü ve Bartlett'in Küresellik Testi yer almaktadır. KMO indeksi 0 ile 1 arasında değişmekte olup, 0,50 değeri faktör analizi için uygun kabul edilmektedir (Albayrak, 2019: 130). Verilerin Faktör analizinin uygun olması için Bartlett'in Küresellik Testinin anlamlı olması gerekmektedir. Eğer veriler 0,05'ten küçükse, bu verilerin faktör analizi için uygun olduğu söylenebilir (Williams Onsman Brown, 2010: 5).

Tablo 1'de mevcut çalışmada yapılan analizler sonucu KMO değerinin 0,920 olduğunun, Bartlett testinin değerinin ise, 0,05 değerinden küçük olduğunun tespit edildiği gösterilmektedir.

Tablo 1: Yerel Halkın Heliski Turizmine Yönelik Algısı Ölçeğinin Kaiser Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Testi

KMO	0,920
Bartlett's Test of Sphericity	X^2: 8860,03; Sig:0,00

Araştırmanın yapıldığı konu çerçevesinde araştırmaya katılan kişilerin vermiş olduğu cevaplara göre ifadeler arasında var olan korelasyonu hesaplayıp, birbiri ile ilişkili olan ifadelerin gruplandırılması işlemine faktör analizi denir (Ural ve Kılıç, 2018: 263). Daha kısa bir ifadeyle faktör analizi, çok sayıda birbiriyle ilişkili değişkenleri gruplandırarak, daha az sayıda anlamlı yeni değişkenler keşfetmek amacıyla yapılan analizlere denir (Büyüköztürk, 2002: 472).

Yapılan keşfedici faktör analizinde "Heliski Turizmine Yönelik Yerel Halkın Algısı" ölçeği ve "Yerel Halkın Heliski Turizmine Desteği" ölçeği farklı tablo içerisinde değerlendirilmiştir. Keşfedici faktör analizi yapılarak faktör yapısı ortaya çıkartılmış ve tüm ifadeler değerlendirilmiştir.

Tablo 2'de yapılan keşfedici faktör analizi sonucunda yerel halkın heliski turizmi algısı ölçeği içerisinde üç boyuta ulaşılmıştır. Bunlar; yerel halkın heliski turizmine yönelik ekonomik algısı (HEA), yerel halkın heliski turizmine yönelik sosyo-kültürel algısı (HSA) ve yerel halkın heliski turizmine yönelik çevresel algısı (HÇA) boyutları şeklinde sıralanmaktadır.

Tablo 2: Yerel Halkın Heliski Turizmine Yönelik Algısı Ölçeğinin Keşfedici (Açımlayıcı) Faktör Analizi

	HEA	HSA	HÇA
Heliski (Dağ Kayağı) turizmi alt yapı ve yatırımı artırarak bölgenin gelişimine katkıda bulunur.	0,90		
Heliski (Dağ Kayağı) turizmi genel anlamda bölgenin gelirini arttırır.	0,89		
Heliski (Dağ Kayağı) turizmi iş bulma olanaklarını arttırır.	0,89		
Heliski (Dağ Kayağı) turizmi bölgede yaşayanların yaşam standartlarına ve gelirine katkıda bulunur	0,88		
Heliski (Dağ Kayağı) turizmi kültürel etkinliklerin çeşitliliğini arttırır.	0,87		
Heliski (Dağ Kayağı) turizminin daha fazla gelişimi için çaba sarf edilmelidir.	0,83		
Heliski (Dağ Kayağı) turizmi farklı kültürleri tanımayı sağlar.	0,82		
Heliski (Dağ Kayağı turizmi kültürel ve tarihi varlıklara olan talebi arttırır.	0,82		
Heliski (Dağ Kayağı) turizmi altyapıyı geliştirir (su, elektrik, telefon vb.).	0,80		
Heliski (Dağ Kayağı) turizmi çevre korumasını sağlayarak bölge imajına katkıda bulunur	0,78		
Heliski (Dağ Kayağı) turizmi kamu tesislerini geliştirir (kaldırım, trafik ağı ve şehir merkezi vb.)	0,76		
Heliski (Dağ Kayağı) turizmi kumar gibi yasal olmayan oyunların artmasına neden olur.		0,90	
Heliski (Dağ Kayağı) turizmi yerel dilde bozulmalara neden olur.		0,85	
Heliski (Dağ Kayağı) turizmi bölgedeki suç oranının artmasına neden olur.		0,81	
Heliski (Dağ Kayağı) turizmi alkol tüketimi gibi olayların artmasına neden olur.		0,80	
Heliski (Dağ Kayağı) turizmi trafik kazalarının artmasına neden olur.		0,77	
Heliski (Dağ Kayağı) turizmi hayat pahalılığına neden olur.		0,40	
Heliski (Dağ Kayağı) turizmi doğal çevreye zarar verir.			0,95
Heliski (Dağ Kayağı) turizmi yerel eko sistemi tahrip eder.			0,89
Heliski (Dağ Kayağı) turizmi çevrenin kirlenmesine neden olur (çöp, su, hava, gürültü kirliliği vb.).			0,88
Açıklanan Toplam Varyans	%70,98		
Cronbach's Alpha	0,87	0,76	0,69

Tablo 3'teki heliski turizmi ölçeğinin analiz sonuçları incelendiğinde; KMO testinin değeri 0,862, Bartlett testinin sonucu ise 0,000 çıkmıştır. Bu veriler doğrultusunda verilerin faktör analizine uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 3: Heliski Turizmi Destek Ölçeğinin Kaiser- Meyer- Olkin (KMO)ve Bartlett Testi

KMO	0,862
Bartlett's Test of Sphericity	X^2:2496,95 ; Sig:0,00

Tablo 4'de "Heliski Turizmi Destek" (DÖ) ölçeği için keşfedici faktör analizi yapılmıştır. Keşfedici faktör analizi yapılarak faktör yapısı ortaya çıkartılmış ve tüm ifadeler incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda ölçek içerisinde yer alan 4 ifade tek boyut oluşturmuştur.

Tablo 4: Heliski Turizmi Desteği Ölçeğinin Keşfedici (Açımlayıcı) Faktör Analizi

	DÖ
Heliski (Dağ Kayağı) turizmi gelişimini destekliyorum.	0,97
Heliski (Dağ Kayağı) turizmi yatırımları artarak devam etmelidir.	0,97
Heliski (Dağ Kayağı) turizmi toplumumuzun bir parçası olmaya devam etmelidir.	0,96

Heliski (Dağ Kayağı) turizminin daha fazla gelişimi için çaba sarf edilmelidir.	0,94
Açıklanan Toplam Varyans	%93,23
Cronbach's Alpha	0,97

Araştırmada kullanılan ölçeğin güvenirlik analizi için Cronbach's Alpha değerleri hesaplanmıştır. Cronbach's Alpha, ölçekte bulunan soruların birbirleriyle olan uyumunu ölçmeye yarayan bir iç tutarlılık ölçütüdür. Özellikle likert tipli ölçeklerde kullanılması uygun bir iç tutarlılık analizidir (Ercan ve Kan, 2004: 213). Cronbach's Alpha değeri 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır ve kullanılan ölçeğin Cronbach's Alpha değeri $0,60<\alpha<0,80$ aralığında olduğunda ölçek oldukça güvenilir sayılırken $0,80<\alpha<1$ aralığında yüksek güvenilir sayılmaktadır (Yıldız ve Uzunsakal, 2018: 19).

4. BULGULAR

Tablo 5 incelendiğinde katılımcıların %51,1'i kadın katılımcılardan oluştuğu tespit edilmiştir. Katılımcıların yaş aralıkları incelendiğinde 21-30 yaş arası %30,8 ve 31-40 yaş arası %36,6 ile toplam katılımcıların yarısından fazlısını oluşturduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim düzeyleri ile ilgili verilere göre; lisans %48,3 katılımcıların yarısına yakınını oluşturulduğu görülmektedir. Katılımcıların Rize ilinde ikamet sürelerini incelendiğinde; katılımcıların %54,0'ı yirmi bir yıldan fazla süredir Rize'de ikamet ettiklerini belirtmişlerdir. Katılımcılar aylık gelir açısından incelendiğinde ise, katılımcıların %22,5'luk kısmının geliri olmadığı ve buna karşılık olarak da %39,8'lik bir kesimin 3001-6000 TL arasında gelire sahip oldukları tespit edilmiştir. Katılımcılar mesleki bağlamda değerlendirildiğinde %11,3'ünün çalışmadığı, %39,8'inin de memur olduğu görülmüştür.

Tablo 5: Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı (n=400)

Değişkenler	**Gruplar**	**(f)**	**%**	**Değişkenler**	**Gruplar**	**(f)**	**%**
Cinsiyet	Kadın	206	51,5	**İkamet Edilen İlçe**	Ardeşen	165	41,3
	Erkek	194	48,5		Pazar	31	7,8
Medeni Durum	Evli	212	53,0		Fındıklı	31	7,8
	Bekâr	188	47,0		Çamlıhemşin	32	8,0
Yaş	0-20 yaş	23	5,8		Çayeli	22	5,5
	21-30 yaş	123	30,8		Derepazarı	1	,3
	31-40 yaş	146	36,5		Güneysu	8	2,0
	41 yaş ve üzeri	108	27,0		Hemşin	1	,3
Doğum Yeri	Rize	257	64,2		Kalkandere	4	1,0
	Diğer	143	35,8		İyidere	3	,8
					İkizdere	1	,3
					Rize İl Merkezi	101	25,3
Eğitim	Okuryazar değil	1	0,3	**Yaşam Süresi**	1 yıldan az	31	7,8
	Okuryazar	11	0,3		1-5 yıl	39	9,8
	İlköğretim	17	4,3		6-10 yıl	36	9,0
	Lise	63	15,8		11-15 yıl	33	8,3
	Ön Lisans	52	13,0		16-20 yıl	45	11,3
	Lisans	193	48,3		21 yıl ve üzeri	216	54,0
	Lisansüstü	73	18,3				

Meslek	Çalışmıyor	45	11,3	**Aylık Gelir**	Gelirim yok	90	22,5
	Öğrenci	50	12,5		3000 TL'den az	49	12,3
	Memur	159	39,8		3001-6000 TL	159	39,8
	Özel Sektör Çalışanı	73	18,3		6001-10,000 TL	77	19,3
		15	3,8		10,001 TL ve üzeri	25	6,3
	Ev Hanımı	27	6,8				
	Esnaf	24	6,0				
	İş İnsanı	7	1,8				
	Emekli						
Turistlerle İletişim Kuruyor Musunuz?	Evet	116	29	**Yaptığınız İş Turizm ile İlgili Mi?**	Evet	250	62,5
	Hayır	284	71		Hayır	150	37,5

Yerli halkın heliski turizmine ilişkin görüşlerinin belirtildiği Tablo 6'da "heliski turizmi bölgede yaşayanların yaşam standartlarına ve gelirine katkıda bulunur" ($\overline{x}$=3,61), "heliski turizmi alt yapı ve yatırımı artırarak bölgenin gelişimine katkıda bulunur" ($\overline{x}$=3,67), "heliski turizmi iş bulma olanaklarını arttırır" ($\overline{x}$=3,57), "heliski turizmi genel anlamda bölgenin gelirini arttırır" ($\overline{x}$=3,56), "heliski turizmi yatırımları artarak devam etmelidir" ($\overline{x}$=3,54), "heliski turizminin daha fazla gelişimi için çaba sarf edilmelidir" ($\overline{x}$=3,64), "heliski turizmi kültürel etkinliklerin çeşitliliğini arttırır" ($\overline{x}$=3,64), "heliski turizmi farklı kültürleri tanımayı sağlar" ($\overline{x}$=3,65), "heliski turizmi gelişimini destekliyorum" ($\overline{x}$=3,64), "heliski turizmi toplumumuzun bir parçası olmaya devam etmelidir" ($\overline{x}$=3,56) ifadelerine katılımın yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6: Ölçek Maddelerine İlişkin Betimsel İstatistikler (n=400)

	İfadeler	**Kesinlikle Katılmıyorum**	**Katılmıyorum**	**Orta Düzeyde Katılıyorum**	**Katılıyorum**	**Kesinlikle Katılıyorum**	$\overline{x}$	**SS**
		%	%	%	%	%		
Heliski Turizminin Algılanan Ekonomik Etkileri	Heliski (Dağ Kayağı) turizmi bölgede yaşayanların yaşam standartlarına ve gelirine katkıda bulunur.	12,0	10,5	17,8	31,0	28,5	3,61	1,98
	Heliski (Dağ Kayağı) turizmi alt yapı ve yatırımı artırarak bölgenin gelişimine katkıda bulunur.	10,5	9,0	13,0	37,3	30,3	3,67	1,27
	Heliski (Dağ Kayağı) turizmi iş bulma olanaklarını arttırır.	10,0	14,0	17,3	31,3	27,5	3,52	1,29
	Heliski (Dağ Kayağı) turizmi genel anlamda bölgenin gelirini arttırır.	9,5	10,8	15,5	34,0	30,3	3,4	1,27
	Heliski (Dağ Kayağı) turizmi hayat pahalılığına neden olur.	20,3	33,3	23,0	16,3	7,0	2,4	1,92
	Heliski (Dağ Kayağı) turizmi mal ve hizmetlerin fiyatını artmasına neden olur.	16,8	28,0	24,0	23,8	7,5	2,77	1,19
	Heliski (Dağ Kayağı) turizmi emlak fiyatlarının artmasına neden olur.	19,0	19,8	25,5	22,8	13,0	2,91	1,30
Heliski Turizminin Algılanan	Heliski (Dağ Kayağı turizmi kültürel ve tarihi varlıklara olan talebi arttırır.	11,3	15,3	16,0	34,3	23,3	3,43	1,30
	Heliski (Dağ Kayağı) turizmi kültürel etkinliklerin çeşitliliğini arttırır.	13,3	6,8	14,5	37,3	28,0	3,64	1,60

	Heliski (Dağ Kayağı) turizmi farklı kültürleri tanımayı sağlar.	10,5	10,3	14,2	33,8	31,3	3,65	1,30
	Heliski (Dağ Kayağı) turizmi bölgedeki suç oranının artmasına neden olur.	46,3	31,8	12,8	5,8	3,5	1,88	1,06
	Heliski (Dağ Kayağı) turizmi alkol tüketimi, fuhuş gibi olayların artmasına neden olur.	34,0	31,3	15,5	13,5	5,8	2,25	1,09
	Heliski (Dağ Kayağı) turizmi yerel dilde bozulmalara neden olur.	40,5	33,5	14,8	7,2	4,0	2,00	1,09
	Heliski (Dağ Kayağı) turizmi kumar gibi yasal olmayan oyunların artmasına neden olur.	47,0	34,8	9,8	6,0	2,5	1,82	1,00
	Heliski (Dağ Kayağı) turizmi trafik kazalarının artmasına neden olur.	37,0	33,3	17,5	8,5	3,8	2,08	1,10
	Heliski (Dağ Kayağı) turizmi kamu tesislerini geliştirir (kaldırım, trafik ağı ve şehir merkezi vb.).	13,5	13,5	17,8	29,5	25,8	3,40	1,35
	Heliski (Dağ Kayağı) turizmi altyapıyı geliştirir (su, elektrik, telefon vb.).	11,3	17,3	17,3	30,3	23,8	3,42	1,61
Heliski Turizminin Algılanın Çevresel Etkileri	Heliski (Dağ Kayağı) turizmi çevre korumasını sağlayarak bölge imajına katkıda bulunur	12,3	16,3	18,8	30,3	22,5	3,34	1,31
	Heliski (Dağ Kayağı) turizmi çevrenin kirlenmesine neden olur (çöp, su, hava, gürültü kirliliği vb.).	23,8	30,0	22,8	13,3	10,3	2,56	1,26
	Heliski (Dağ Kayağı) turizmi doğal çevreye zarar verir.	27,3	29,8	20,5	12,0	10,5	2,48	1,29
	Heliski (Dağ Kayağı) turizmi yerel eko sistemi tahrip eder.	25,5	31,0	20,8	13,0	9,8	2,50	1,28
Heliski Turizminin Gelişimine Verilen Destek	Heliski (Dağ Kayağı) turizminin daha fazla gelişimi için çaba sarf edilmelidir.	22,0	9,8	17,8	31,3	29,3	3,56	1,32
	Heliski (Dağ Kayağı) turizmi yatırımları artarak devam etmelidir.	12,5	9,3	18,8	30,0	29,5	3,54	1,33
	Heliski (Dağ Kayağı) turizmi gelişimini destekliyorum.	12,3	8,0	16,0	30,5	33,3	3,64	1,33
	Heliski (Dağ Kayağı) turizmi toplumumuzun bir parçası olmaya devam etmelidir.	12,0	8,8	20,0	29,3	30,0	3,56	1,32

*p<0.05

Heliski turizmine yönelik yerel halkın algısı ölçeğinin alt boyutları ile yerel halkın heliski turizmine yönelik heliski desteği ölçeğine beraber korelasyon analizi uygulanmıştır. Korelasyon katsayısı olarak Pearson korelasyon katsayısı kullanılmıştır.

Tablo 7'deki sonuçlara göre; heliski turizmine yönelik yerel halkın algısı ölçeğinin alt boyutlarından olan ekonomik boyut ile (EB) heliski algısı (HA) arasındaki korelasyon 0,900 olarak aralarında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Heliski turizmine yönelik yerel halkın algısı ölçeğinin alt boyutlarından olan sosyo-kültürel boyut ile (SKB) heliski algısı (HA) arasındaki korelasyon 0,921 olarak aralarında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Yine heliski turizmine yönelik yerel halkın algısı ölçeğinin alt boyutlarından olan çevresel boyut (ÇB) ile heliski algısı (HA) arasındaki korelasyon 0,630 olarak aralarında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Son olarak, heliski turizmine yönelik yerel halkın algısı (HA) ile yerel halkın heliski turizmine yönelik desteği (HD) arasındaki korelasyon 0,657 olarak aralarında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Yerel halkın heliski turizmi ile heliski turizmi desteği arasındaki korelasyona göre; yerel halkın heliski turizmi algısının, yerel halkın heliski turizmine desteğini kazanmakta önemli olduğu sonucu ortaya çıkarılabilir.

Tablo 7: Heliski Turizmine Yönelik Yerel Halkın Algısı ve Desteğine İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları

	EB	SKB	ÇB	HA	HD
EB	1	0,697**	0,435**	0,900**	0,691**
SKB		1	0,506**	0,921**	0,560**
ÇB			1	0,630**	0,235**
HA				1	0,657**
HD					1

*p<0,05 **p<0,01

Tablo 8'de yerel halkın heliski turizmi algısının heliski turizmi desteği üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla basit doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Değişkenler arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır (B=0,392) ve analiz sonuçları istatistiksel olarak anlamlıdır (p<0,01).

Elde edilen bu sonuçlara göre "H1: "Yerel halkın heliski turizmi algısı ve heliski turizmini destekleme durumu arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır" hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 8: Yerel Halkın Heliski Turizmi Algısının Heliski Turizmi Desteği Üzerindeki Etkisine İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi

Değişkenler	Standart Olmayan Katsayılar		Standart Katsayılar	t	p	RR²	ANOVA	
	B	S.E	β				F	p
Sabit	,392	,192		2,046	,041	0,432	302,21	,000
Heliski Algısı	1,087	,063	,657	17,384	,000			
R=0,657	Adj. R²=0,430							

Tablo 9'da bağımlı değişken (heliski turizmi desteği) ile bağımsız değişken (yerel halkın algısı) arasındaki ilişkilere yönelik hiyerarşik (sıralı) regresyon analizi yapılmış ve yerel halkın algısı değişkeninin alt boyutlarını oluşturan modelin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (F=133,292; p<0,01). Hesaplanan R²: 0,502 değeri ile modelin heliski desteği üzerindeki değişimlerin %50,2 oranında yerel halkın algısı boyutları tarafından açıklandığı yapılan analiz sonucunda tespit edilmiştir. Pan ve Jackson (2008) ve Allison (1999), Varyans Enflasyon Faktör (VIF) değeri 2,5'in altında olduğunda analiz sonuçlarında doğrusallık probleminin bulunmadığını ileri sürmektedirler. Tolerans değeri 0,2'den yüksek ve Durbin-Watson değeri de 0<DW<4 aralığında (DW= 2,079) olduğu için model anlamlı olarak kabul edilmiştir.

Yerel halkın heliski turizmine yönelik algısının ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel (*p<0,01) boyutlarının heliski turizmi desteği üzerinde anlamlı etkilere sahip olduğu ortaya cıkmıştır. Yapılan analiz neticesinde yerel halkın heliski turizminin sosyo-kültürel etkilerine yönelik algısı, yerel halkın heliski turizmi desteğini olumlu yönde etkilemektedir. Ulaşılan bu sonuçlara göre; H1a: Yerel halkın heliski turizminin sosyo kültürel etkilerine yönelik algısı ve heliski turizmini destekleme durumu arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır" hipotezi kabul edilmiştir. Yerel halkın heliski turizminin çevresel etkilerine yönelik algısı, heliski turizmi desteğini olumsuz yönde etkilediği anlaşılmıştır. Bu bağlamda; H1b: "Yerel halkın

heliski turizminin çevresel etkilerine yönelik algısı ve heliski turizmini destekleme durumu arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır." hipotezi reddedilmiştir. Son olarak, yerel halkın heliski turizminin ekonomik etkilerine yönelik algısı, heliski turizmi desteğini olumlu yönde etkilediği ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar ışığında; H1c: "Yerel halkın heliski turizminin ekonomik etkilerine yönelik algısı ve heliski turizmini destekleme durumu arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır." hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 9: Yerel Halkın Heliski Turizmi Algısı Ölçeğinin Alt Boyutlarının Yerel Halkın Heliski Turizmi Desteği Ölçeği Üzerindeki Etkilerine İlişkin Hiyerarşik (Sıralı) Regresyon Analizi

Değişkenler	B	S.E.	β	t	p	Tolerans	VIF	ANOVA
Sabit	0,792	0,15		5,113	0,000			F:364,131
Ekonomik	0,859	0,04	0,691	19,082	00,000	1,000	1,000	p:0,000
R: 0,691			R^2: 0,478			Adj. R^2: 0,476		
Sabit	0,521	0,177	-	2,940	0,003			F:190,495
Ekonomik	0,727	0,062	0,585	11,712	0,000	0,515	1,942	p:0,000
Sosyo-Kültürel	0,253	0,083	0,152	3,047	0,002	0,515	1,942	
R: 0,700			R^2: 0,490		Adj. R^2: 0,487			
Sabit	0,685	0,183	-	3,751	0,000			F:133,292
Ekonomik	0,754	0,062	0,606	12,165	0,000	0,506	1,978	p:0,000
Sosyo-Kültürel	0,339	0,086	0,204	3,925	0,000	0,464	2,155	
Çevresel	-0,180	0,056	-0,132	-3,182	0,002	0,730	1,369	
R: 0,709		R^2: 0,502		Adj. R^2: 0,499		Durbin-Watson: 2,079		

p<0,01 Sabit: Heliski Desteği (Bağımlı Değişken)

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada; literatürde yerel halkın turizm algısı ve turizmin gelişimine verilen destek konusu ile ilgili gerçekleştirilen birçok incelemenin alternatif turizm türlerinden biri olan heliski turizmi ile karşılaştırması yapılmıştır. Karşılaştırma sonucunda, literatürde yer alan yerel halkın turizm algısı ve turizmin gelişimine desteği üzerine yapılan incelemeler ile yerel halkın heliski turizm algısı ve yerel halkın heliski turizmi desteğine yönelik tutumlarını etkileyen ekonomik ve çevresel boyut açısından benzer sonuçlar, sosyokültürel boyut açısından farklı sonuçlar ortaya çıktığı görülmüştür. Bu nedenle, yerel halkın heliski turizmi konusundaki algısının ne yönde olduğu ve heliski turizmine yönelik desteğinin algı üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu incelenerek, turizm paydaşlarının o yönde önlemler alması ve heliski turizmi konusunda literatürde mevcut çalışmanın ilk olması sebebi ile önemli katkılar sağlayacağı düşüncesi kabul edilmekte ve sonuçlar bu doğrultuda ortaya konmaktadır.

Araştırmada verilerin analizi sonucunda yerel halkın heliski turizminin gelişiminin sosyo-kültürel pozitif etkilerine katıldığı, yerel halkın heliski turizmi algısının negatif yönde etkilenmediği, kültürel değerlerin yok olmasına neden olmadığı, suç, uyuşturucu, kumar gibi sosyal problemlere neden olmadığını, turizmin kültürel aktiviteler konusunda ilerleme sağladığı, yerel halkın yaşam kalitesini arttırdığı, ekonomik kazanç sağladığı, heliski turizminin yerel ekonomiyi desteklediğini, bölgeye daha fazla yatırımın yapılmasını sağladığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre heliski turizminin sosyo-kültürel pozitif ve ekonomik pozitif etkileri ile heliski turizmi gelişimine verilen destek arasında yüksek düzeyde, pozitif ve anlamlı; çevresel pozitif etkiler ile turizm gelişimine verilen destek arasında negatif bir ilişki olduğu görülmüştür. Heliski turizmine verilen desteği etkileyen ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel boyut arasından en önemli görülen ekonomik boyut olurken, heliski turizmi desteğini olumsuz yönde etkileyen unsurunda çevresel boyut olduğu belirlenmiştir.

Araştırma bulguları incelendiğinde yerel halkın turizm algıları ve turizme verdikleri destek konusunda Türkiye'de gerçekleştirilen birçok araştırma sonuçları ile ekonomik ve çevresel boyut açısından benzer sonuçlara, sosyokültürel bağlamda farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmaların genelinde, yerel halkın turizme yönelik tutumlarında meydana gelen olumlu gelişmeleri teşvik eden unsurlardan birinin turizimden elde edilen ekonomik fayda olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Ap, 1992; Jrowskı vd., 1997; Weaver ve Lawton, 2001; García dv., 2015). Buradan, turizmin yerel toplumlar için önemli bir gelir kapısı olarak görüldüğü ve yörenin kalkınmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında Brunt ve Courtney (1999)'un yapmış olduğu çalışmada, yerel halkın alışkanlıklarını, geleneklerini, sosyal yaşamını, inançlarını ve değerlerini etkileme gücüne sahip bir aktivite olarak turizmin sosyokültürel etkilerinin olumsuz yönde algılandığı görülmüştür. Bu durumun nedeni olarak da yerel halkın hayatının farklı anlarında, kültürel kimliklerini ve sosyal gerçekliklerini tehdit eden unsurların olması gösterilmiştir (García vd., 2015: 35). Literatürde yerel halkın turizmin çevresel etkilerini algılaması ve desteklemesi konusunda ikilik yaşadığı anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle, yerel halkın turizmin çevresel etkileri konusunda hem olumlu hem de olumsuz algıya sahip oldukları görülmektedir (Liu ve Var, 1986; Yoon vd., 2001; García vd., 2015). Aynı zamanda bazı çalışmalarda, yerel halk turizmin doğal kaynakların korunması bağlamında desteklenmesi gerektiği ifade edilmektedir (Akis Peristianis Warner 1996; Andereck ve Nyaupane 2011). Bu durumun aksine, bazı çalışmalarda da turizm aktivitelerinin çevresel kirliliğe yol açtığı ve bu sebeple de yerel halk tarafından desteklenmediği tespit edilmiştir (Perdue vd., 1987; Johnson Snepenger Akıs 1994; Brunt ve Courtney, 1999; Yoon vd., 2001; Andereck Valentine Knopf Vogt, 2005). Bütün bunlar bir araya getirildiği zaman toplumların, turizmin olumlu ve olumsuz yönlerini kendi içinde ayırt etme gücüne ve böylece sektörün geliştiği bağlama göre değerlendirme yeteneğine de sahip oldukları düşünülebilir.

Herşeyden önce heliski turizmi dünyanın çeşitli ülkelerinde yapılan yüksek adrenalinli bir alternatif turizm türü olduğu bilinmektedir. Özellikle Avrupa, İsviçre ve Kanada gibi dağ turizminin hakim olduğu ülkelerde faal olarak yapılmaktadır. Son yıllarda heliski turistleri Kaçkar Dağları'nın kar kalınlığının yüksek olması ve heliski turistlerin bir günde 10 ila 15 arasında kayma imkanına sahip olmaları nedenleri ile büyük ilgi göstermekte, büyüzden Kaçkar Dağları'nı tercih etmektedirler. Kaçkar Dağları'nın bu kendine özgü yapısı sayesinde heliski turistlerinin Kaçkar Dağları'nı tercih etmeleri bölge adına sosyo-ekonomik anlamda önemli getiriler sağlayacağı düşünülmektedir. Fakat bölge'de yerel halk, konaklama işletmeleri ve tur şirketleri nezdinde heliski turizmi farkındalığı oluşmamış gözükmektedir. Buna istinaden bölgede yapılan heliski turizmi aktivitelerine yerel halk, konaklama işletmeleri ve tur şirketleri daha çok iştirak etmelidir. Bu bağlamda, heliski turizminin, hem yüksek gelir grubuna hitap eden önemli bir alternatif turizm türü olduğu hem de Kaçkar Dağları'na heliski turistlerinin yoğun ilgi göstermesinden dolayı bölge paydaşlarının farkındalığı arttırılmalı, özellikle konaklama işletmelerinin ve tur şirketlerinin heliski turizmin gerektirmiş olduğu alt yapı sistemlerini bir an önce sağlamaları gerekmektedir.

Bir destinasyonda nasıl ki turizmin yerel halk tarafından kabul edilmesi önemli ise benzer şekilde heliski turizmininde yerel halk tarafından kabul edilmesi önemlidir. Mevcut çalışma Rize ilinin ilçelerini içine alan bir araştırma evrenine sahiptir. Bu sebeple, gelecekte heliski turizmi üzerine çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için Rize'nin heliski turizmi bağlamında ön plana cıkmış olan ilçesi olarak bilinen Çamlıhemşine özel bir araştırma yapmaları önerilmektedir. Ayrıca Rize ilindeki yerel halkın heliski turizmi ile ilgili olarak farkındalıkları da araştırılabilir.

KAYNAKÇA

ABAYHAN, Y. (2013). "Sosyal Etki Kuramı Bağlamında Psikolojik Dışlanma". Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2013.

AKIS, S., PERISTIANIS, N., & WARNER, J. (1996). "Residents' Attitudes to Tourism Development: The Case of Cyprus". Tourism Management, 17(7): 481-494.

AKKAŞOĞLU, S., AKYOL, C., ULAMA, Ş., & ZENGİN, B. (2019). "Tarım Turizmine Yönelik Hazırlanan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi". Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 7(2): 1193-1218.

AKOĞLAN KOZAK, M., EVREN, S., & ÇAKIR, O. (2013). "Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması". Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 24(1): 7-22.

AKOVA, O. (2006). "Yerel Halkın Turizmin Etkilerini Algılamalarına Ve Tutumlarına Yönelik Bir Araştırma". Akademik İncelemeler Dergisi, 1(2): 77-109.

ALAEDDİNOĞLU, F. (2007). "Van Halkının Turisti ve Turizmi Algılama Şekli". Coğrafi Bilimler Dergisi, 5(1): 1-16.

ALAEDDİNOĞLU, F. (2008). "Sivas Kentinde Halkın Turiste ve Turizme Bakışı". Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 5(2): 1-23.

ALBAYRAK, A. S. (2019). "SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri". Celepler Basım Yayım Dağıtım, Trabzon.

ALLEN, L. R. (1994). "Rural Residents Attidutes Toward Recreation and Tourism Development". Journal of Travel Research, 3(4): 27-33.

ALPAY, E. E., YAVUZ, M., & KAHYAOĞLU, M. B. (2015). Gelir Durumunun Risk Algısına Etki Eden Diğer Sosyo-Ekonomik ve Demografik Faktörler Üzerindeki Etkisi". C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 16(1): 205-226.

ALTINBAŞ, D. (2006). "Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm". Kadın Araştırmaları Dergisi, (9): 21-52.

ALTINTAŞ, V. "Turizmin Gelişiminin Yerel Halkın Yaşam Kalitesi Üzerine Etkileri: Alanya Bölge Örneği". Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2006.

ANDERECK, K. L., & NYAUPANE, G. P. (2011). "Exploring The Nature of Tourism and Quality of Life Perceptions Among Residents". Journal of Travel Research, 50(3): 248-260.

ANDERECK, K. L., & VOGT, C. A. (2000). "The Relationship Between Residents' Attitudes Toward Tourism and Tourism Development Options". Journal of Travel Research, 39(1): 27-36.

ANDERECK, K. L., VALENTINE, K. M., KNOPF, R. C., & VOGT, C. A. (2005). Residents' Perceptions of Community Tourism Impacts. Annals of Tourism Research, 32(4): 1056-1076.

ANDRIOTIS, K., & VAUGHAN, R. D. (2003). "Urban Residents' Attitudes Toward Tourism Development: The Case of Crete". Journal of Travel Research, 42(2): 172-185.

AP, J. (1997). "Residents' Perceptions on Tourism İmpacts". Annals of Tourism Research, 19(4): 665-690.

ARSLANALP, M. (2019). "Yoldaki Kadınlar: Gezi Anlatılarında Toplumsal Cinsiyet ve Sınırları Aşmak". İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul .

ASLANTÜRK, E., & UNUR, K. (2019). "Yalnız Seyahat Eden Kadınların Seyahat Deneyimleri". Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 16(3): 493-514.

AVCIKURT, C. (2007). "Turizm Sosyolojisi; Turist-Yerel Halk Etkileşimi". Detay Yayıncılık, Ankara.

AY, M., & ÖZEL, Ç. H. (2019). "Postmodern Turist Deneyimi: Motosikletli Kadın Gezginler Üzerine Bir Değerlendirme". Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 9(2): 630-645.

AYAZ, N., & PARLAK, U. (2019). "Kırsal Alanlarda Yaşayan Yerel Halkın Kişilik Tipleri ve Turizm Algısı". Journal of History Culture and Art Research, 8(3): 480-494.

AYAZLAR, R. A., & AYAZLAR, G. (2016). "Yerel Halkın Turizmin Etkilerine Yönelik Tutumunda Aidiyet Duygusu ve Yaşam Tatmininin Rolü". Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, , 20(4): 1451-1470.

BOĞAN, E., & SARIIŞIK, M. (2016). "Yerel Halkın Turizm Faaliyetine Yönelik Görüş Ve Algılamalarının Belirlenmesi Üzerine Alanya'da Bir Araştırma". Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(2): 325-342.

BRITISH AIRWAYS. (2018, 10 10). "(Don't) Come Fly With Me. 05 11, 2021 tarihinde British Airways": https://mediacentre.britishairways.com/pressrelease/details/86/2018-247/10174 adresinden alındı.

BROUGHAM, J., & BUTLER, R. (1981). "A Segmentation Analysıs of Resident Attıtudes". Annals of Tourism Research, 8(4): 569-590.

BROWN, L., & OSMAN, H. (2017). "The Female Tourist Experience in Egypt as an Islamic Destination". Annals of Tourism Research, 63: 12-22.

BRUNT, P., & COURTNEY, P. (1999). "Host Perceptions of Sociocultural Impacts". Annals of Tourism Research, 26(3): 493-515.

BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2002). "Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı". Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, 32(32): 470-483.

BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., ÇAKMAK, E. K., AKGÜN, Ö. E., KARADENİ, Ş., & DEMİREL, F. (2020). "Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri". Pegem Akademi, Ankara.

CENGİZ, E., & KIRKBİR, F. (2007). "Yerel Halk Tarafından Algılanan Toplam Turizm Etkisi ile Turizm Desteği Arasındaki İlişkiye Yönelik Yapısal Bir Model Önerisi". Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1): 19-37.

CHIANG, C. Y., & JOGARATNAM, G. (2005). "Why Do Women Travel Solo for Purposes of Leisure?" Journal of Vacation Marketing, 12(1): 59-70.

CHOI, H. S. C., & SIRAKAYA, E. (2005). "Measuring Residents' Attitude Toward Sustainable Tourism: Development of Sustainable Tourism Attitude Scale". Journal of Travel Research, 43(4): 380-394.

ÇABUK, S., NAKIBOĞLU, B., & CANOĞLU, M. (2013). "Algılanan Otel İmajı ve Hizmet Kalitesi ile Tekrar Satın Alma Niyeti Arasındaki İlişkiler". Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 24(1): 96-108.

ÇALIŞKAN, U. "Turizmin Yerel Halk Üzerindeki Etkileri ve Kuşadası İlçesi Uygulaması". Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008.

ÇELİK, M., & GÖLPEK KARABABA, A. (2018). "Girişimcilik Niyetlerinin Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi". Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 13(1): 57-67.

ÇELİKKANAT, N., & GÜÇER, E. (2014). "Yerel Halkın Turizme Bakış Açısı: Bodrum İlçesi Örneği". Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi, 1(15): 272-289.

ÇETİN, A., & ŞENTÜRK, M. (2016). "Bilgi Paylaşma Davranışının Planlı Davranış Teorisi ve Sosyal Değişim Teorisi Bağlamında İncelenmesi: Dermatologlar Üzerine Ampirik Bir Araştırma". Ege Akademik Bakış Dergisi, 16(2): 241-256.

ÇETİN, C., & KARALAR, S. (2016). "X, Y ve Z Kuşağı Öğrencilerin Çok Yönlü ve Sınırsız Kariyer Algıları Üzerine Bir Araştırma". Yönetim Bilimleri Dergisi, 14(28): 157-197.

ÇETİNEL, E., & ERSOY YILMAZ, S. (2016). "Feminist Teori: Yönetim Ve Organizasyon Alanına Eleştirel Bir Yaklaşım". Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(2): 119-148.

ÇETİNKAYA BOZKURT, Ö. (2014). "Planlanmış Davranış Teorisi Çerçevesinde Öğrencilerin Girişimci Olma Niyetlerinin İncelenmesi". Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 3(1): 27-47.

ÇOLAK, E., & TAYFUN, A. (2017). "Çamlıhemşin İlçe Merkezinde Yerli Halkın Turizme İlişkin Görüşleri". Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 5(4): 581-598.

DENİZ, M. (2016). "Kayaağıl Köyünde (Uşak) Turizmin Etkileri Üzerine Yerel Halkın Turizm Algısı". Electronic Turkish Studies, 11(18): 57-78.

DIEDRICH, A., & GARCI´A-BUADES, E. (2009). "Local Perceptions of Tourism As Indicators of Destination Decline". Tourism Management, 30(4): 512-521.

DOĞAN, H., & ÜNGÜREN, E. (2012). "Yerel Halkın Isparta Turizmine Yönelik Görüşleri Üzerine Bir Araştırma". Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(1): 103-122.

DUANTRAKOONSIL, T., REID, E. L., & LEE, H. Y. (2019). "Foreing Travellers' Museum Motivation and Museum Service Quality in Thailand: Comparison of Solo Female and General Travellers". Journal of Community Development Research (Humanities and Social Sciences), 12(1): 48-59.

EMEKLİ, G. (2006). "Coğrafya, Kültür ve Turizm: Kültürel Turizm". Ege Coğrafya Dergisi, 15(1-2): 51-59.

ERCAN, F. (2019). "Karadeniz Ereğli İlçesinde Yerel Halkın Turizmin Gelişimine Yönelik Tutum ve Algılarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma". Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 15(2): 612-628.

ERCAN, İ., & KAN, İ. (2004). "Ölçeklerde Güvenirlik ve Geçerlik". Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 30(3): 211-216.

ERİŞTİ, S. D., ULUUYSAL, B., & DİNDAR, M. (2013). "Görsel Algı Kuramlarına Dayalı Etkileşimli Bir Öğretim Ortamı Tasarımı ve Ortama İlişkin Öğrenci Görüşleri". Anadolu Journal of Educational Sciences International, 3(1): 47-66.

ERKILIÇ, E. (2019). "Yerel Halkın Turizm Algısı ve Turizmin Gelişimine Yönelik Tutumları: Rize Örneği". International Journal of Contemporary Tourism Research, 3(1): 66-82.

ERTEN, S. (2002). "Kız ve Erkek Öğrencilerin Evde Enerji Tasarrufu Yapma Davranış Amaçlarının Planlanmış Davranış Teorisi Yardımıyla Araştırılması". Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 22(22): 67-73.

ESHLIKI, S. A., & KABOUDI, M. (2012). "Community Perception of Tourism Impacts and Their Participation in Tourism Planning: A Case Study of Ramsar, Iran". Procedia-Social and Behavioral Sciences, 36: 333-341.

F. ÖZKÖK And M. KORKMAZ, (2015). "Tek Başına Seyahat Eden Kadın Turistlerin Seyahat Kısıtlayıcıları," 16. Ulusal turizm Kongresi: 1671-1688.

GARCÍA, F. A., VÁZQUEZ, A. B., & MACÍAS, R. C. (2015). "Resident's Attitudes Towards The Impacts of Tourism". Tourism Management Perspectives, 13: 33-40.

GAZELOĞLU, C., & ERKILIÇ, E. (2020). "Bilimsel Araştırmalarda Temel Örnekleme Yöntemleri". Detay Yayıncılık, Ankara.

GETZ, D. (1994)."Residents' Attitudes Towards Tourism". Tourism Management, 15: 247-258.

GÖKDEMİR, S., & HACIOĞLU, N. (2018). "Turist Rehberlerinde Tükenmişlik ve Meslekten Ayrılma Niyeti". Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21(39): 511-541.

GRAY, J. M., & WILSON, M. A. (2009). "The Relative Risk Perception of Travel Hazards". Environment and Behavior, 41(2): 185-204.

GÜNEŞ, N. "Yerel Halkın Turizm Algısı ve Turizme Katılımı:Antalya Konyaaltı ve Kepez İlçesi Örneği". Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2014.

HAO, J. S., & HAR, C. O. (2014). "A Study of Preferences of Business Female Travelers on the Selection of Accommodation". Procedia - Social and Behavioral Sciences, 144: 176–186.

HARRILL, R., & POTTS, T. D. (2003). "Tourism Planning in Historic Districts: Attitudes Toward Tourism Development in Charleston". Journal of The American Planning Association, 69(3): 233-244.

HASTINGS, B., & HIKIDA, L. (1997). "PATA Communications. Women Travellers: A New Growth Market": https://www.hotel-online.com/News/PressReleases/PataWomenTravellers_Nov1997.html#:~:text=Over%20the%20past%20five%20years,Taipei%2C%20Hong%20Kong%20and%20Singapore, 05.03.2021.

INBAKARAN, R., & JACKSON, M. (2005). "Marketing Regional Tourism: How Better to Target and Address Community Attitudes to Tourism". IAHS Proceedings and Report, 11(3): 284-291.

IŞIK, C., & ÇALKIN, Ö. (2016). "Yerel Halkın Turizm Algsı: TRA2 Bölgesi Analizi". IUJEAS, 1(2): 19-48.

JAFARI, J. (1986). "A Systemic View of Sociocultural Dimensions of Tourism". In President's Commission on American Outdoors, Tourism. Washington DC : 33-50.

JANG, S., BAI, B., HU, C., & WU, C. M. E. (2009). "Affect, Travel Motivation and Travel İntention: A Senior Market". Journal of Hospitality & Tourism Research, 33(1): 51-73.

JOHNSON, J. D., SNEPENGER, D. J., & AKİS, S. (1994). "Residents' Perceptions of Tourism Development". Annals of Tourism Research, 21(3): 629-642.

JORDAN, F., & AITCHISON, C. (2008). "Tourism and The Sexualisation of The Gaze: Solo Female Tourists' Experiences of Gendered Power, Surveillance and Embodiment". Leisure Studies, 27(3): 329–349.

JORDAN, F., & GIBSON, H. (2005). "We're Not Stupid... But We'll Not Stay Home Either: Experıences of Solo Women Travelers". Tourism Review International, 9(2): 195–211.

JUANLTA C, L., & WAR, T. (1986). "Resident Attitudes to Turism Impacts in Hawaii". Annals of Tourism Research, 13(2): 193-214.

JUROWSKI, C., UYSAL, M., & WILLIAMS, D. R. (1997). "A Theoretical Analysis of Host Community Resident Reactions to Tourism". Journal of Travel Research, 36(2):3-11.

KABA, B., & EMEKLİ, G. (2018). "Turizmde Yükselen Bir Eğilim: Yalnız Seyahat Eden Kadın Gezginler (Türkiye Örneği)". Ege Coğrafya Dergisi, 27(2): 111-126.

KAHRAMAN, S. D. (2010). "Kadınların Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğine Yönelik Görüşlerinin Belirlenmesi". Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi, 3(1): 30-35.

KALAV, A. (2012). "Namus ve Toplumsal Cinsiyet". Mediterranean Journal of Humanities, 2(2): 151-163.

KARAGÖZ, D., IŞIK, C., DOGRU, T., & ZHANG, L. (2021). "Solo Female Travel Risks, Anxiety and Travel Intentions: Examining The Moderating Role of Online Psychological-Social Support". Current Issues in Tourism, 24(11): 1595-1612

KARAKAŞ, A., & ŞENGÜN, H. İ. (2017). "Yerel Halkın Turizm Faaliyetlerine Yönelik Tutumları". Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(15): 183-202.

KARASAR, N. (2005). "Bilimsel Araştıma Yöntemi". Nobel Yayınları, Ankara.

KERVANKIRAN, İ., & BULUT, E. (2015). "Antalya İli Turizminin Gelişimini Ve Etkilerini Yerel Halk Nasıl Değerlendirmektedir?" Türk Coğrafya Dergisi, (65): 35-46.

KERVANKIRAN, İ., & İLBAN, K. (2019). "Türkiye'den Turizm Amacıyla Yurtdışına Giden Kadınların Seyahat Motivasyonları". 20. Ulusal Turizm Kongresi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

KESKİN, E., & ÇONTU, M. (2011). "Mustafapaşa (Sinasos) Kasabasında Yaşayan Halkın Turizme Bakış Açısını Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması". Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(2): 37-55.

KHAN, S. (2011). "Gendered Leisure: Are Women More Constraıned in Travel for Leisure?" Tourismos: An International Multidisciplinary Journal of Tourism, 6(1): 105-121.

KILIÇLAR, A., & ALDOĞAN ŞENOL, F. (2019). "Üçüncü Yaş Turistlerin Seyahat Motivasyonu ile Seyahat Memnuniyeti Arasındaki İlişki". Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 7(4): 3249-3261.

KING, B., PIZAM, A. & MILMAN, A. (1993). "Social Impacts of Tourism: Host Perceptions". Annals of Tourism Research, 20(4): 650-665.

KORÇA, P. (1998). "Resident Perceptions of Tourism in A Resort Town". Leisure Sciences, 20(3): 193-212.

KORKMAZ, M. (2018). "Yerel Halkın Kadın Turistler Karşı Bakış Açısının Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bağlamında İncelenmesi: Gökçeada Örneği". Journal of Life Economics, 6(1): 33-58.

KULABER, İ. "Tarihteki Öncü 10 Kadın Gezgin". obilet.com: https://blog.obilet.com/tarihteki-oncu-10-kadin-gezgin, 05.08.2018.

KUTLUK BOZKURT, A., & AVCIKURT, C. (2019). "Planlanmış Davranış Teorisi ile Yerli Y Kuşağı Turistlerin Destinasyon Tercih Etme Niyetinin Belirlenmesi". Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(4): 1294-1307.

KÜÇÜK, E. (2011). "Planlanmış Davranış Teorisi Çerçevesinde Mali Müşavir (SMMM) Olma Niyetinin Altında Yatan Faktörlerin Analizi". ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 7(14): 145-162.

LANKFORD, S. V., & HOWARD, D. R. (1994). "Developing A Tourism Impact Attitude Scale". Annals of Tourism Research, 21(1): 121-139.

LATANE, B. (1981). "The Psychology of Social Impact". American Psychologist, 36(4): 343-356.

LEPP, ANDREW. (2007). "Residents' Attitudes Towards Tourism in Bigodi Village", Uganda. Tourism Management, 28(3): 876-885.

LİU, J., & VAR, T. (1986). "Resident Attitudes Toward Tourism Impacts in Hawaii". Annals of Tourism Research, 13(2): 193-214.

LYONS, B. J., & SCOTT, B. A. (2012). "Integrating Social Exchange and Affective Explanations For The Receipt of Help And Harm: A Social Network Approach". Organizational Behavior And Human Decision Processes, 117(1): 66-79.

MCNAMARA, K. E., & PRIDEAUX, B. (2010). "A Typology of Solo Independent Women Travellers". International Journal of Tourism Research, 12(3): 253–264.

MILMAN, A., & PIZAM, A. (1988). "Social Impact of Tourism on Central Florida". Annals of Tourism Research, 15 (2): 191-204.

MOUTINHO, L. (1987). "Consumer Behaviour in Tourism". European Journal of Marketing, 21(10): 5-44.

MUTLU, H. M., ÇEVİKER, A., & ÇİRKİN, Z. (2011). "Tüketici Entrosentrizmi ve Yabancı Ürün Satın Alma Niyeti: Türkiye ve Suriye Üzerine Karşılaştırmalı Analiz". Sosyoekonomi Dergisi, 14(14): 51-74.

NETTLE, D. (1999). "Using Social Impact Theory to Simulate Language Change". Lingua, 108(2-3): 95-117.

OĞUZBALABAN, G. (2017). "Türkiye'de Yerel Halkın Turizme ve Turizmin Etkilerine Yönelik Algı ve Tutumlarına İlişkin Yazın Taraması". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(51): 1321-1329.

OSMAN, H., BROWN, L., & PHUNG, T. M. (2019). "The Travel Motivations and Experiences of Female Vietnamese Solo Travellers". Tourist Studies, 20(2): 1-20.

ÖTER, Z., & ÖZDOĞAN, O. N. (2005). "Kültür Amaçlı Seyahat Eden Turistlerde Destinasyon İmajı: Selçuk-Efes Örneği". Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 16(2): 127-138.

ÖZDAMAR, K. (2001). "Paket Programlar ve İstatistiksel Veri Analizi (Çok Değişkenli Analizler)". Kaan Yayınları, Eskişehir.

ÖZDAMAR, M. "Turizmin Gelişmişlik Düzeyine Göre Yerel Halkın Turizm Algısı: Alanya-Erdek ve Kalecik'te Karşılaştırmalı Bir Araştırma". Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi, 2019.

ÖZKÖK, F., & CESUR, M. (2015). "Tek Başına Seyahat Eden Kadın Turistlerin Seyahat Kısıtlayıcıları". Detay Yayıncılık, Ankara.

ÖZSAÇMACI, B. (2018). "Yeşil Pazarlama Faaliyetlerinin Yeşil Marka Farkındalığı ve Tüketici Satın Alma Niyeti Üzerindeki Aracılık Etkisi". Business and Economics Research Journal, 9(4): 945-960.

ÖZTÜRK, M., & BAYAT, M. (2011). "Uluslararası Turizm Hareketlerinde Sağlık Turizminin Rolü ve Kalite Çalışmalarının Önemi Bir Literatür Çalışması". Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(2): 135-156.

PAN, Y., & JACKSON, R. T. (2008). "Ethnic Difference in the Relationship Between Acute Inflammation and Serum Ferritin in US Adult Males". Epidemiology and Infection, 136(3): 421-431.

PEKİNER, A. B. "Yalnız Seyahat Eden Kadınların Motivasyon ve Deneyimleri: Diyarbakır'ı Ziyaret Eden Kadınlar Üzerine Bir Araştırma". Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi, 2019.

PERDUE, R. R., LONG, P. T., & ALLEN, L. (1987). "Rural Resident Tourism Perceptions and Attitudes". Annals of Tourism Research, 14(3): 420-429.

PERDUE, R. R., LONG, P. T., & ALLEN, L. (1990). "Resident Support for Tourism Development". Annals of Tourism Research, 17 (4): 586-599.

REISINGER, Y., & CROTTS, J. C. (2010). "The Influence of Gender on Travel Risk Perceptions, Safety and Travel Intentions". Tourism Analysis, 14(6): 793-807.

RİZE İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ, (2019). http://www.rizekulturturizm.gov.tr, 5.30.2021.

SAATCI, G. "Kültürlerarası Turist Tutumları: Bütünleşik Tehdit Teorisi Çerçevesinde Bir Araştırma". Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi, 2016.

SAĞLIK ÖZÇAM, D., & BİLGİN, F. Z. (2012). "Satınalma Davranışında Reklamın ve Reklam Türlerinin Önemi Ve Etik Algısı". Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 4(1): 65-74.

SARAÇ, M., & KAHYAOĞLU, M. B. (2011). "Bireysel Yatırımcıların Risk Alma Eğilimine Etki Eden Sosyo-Ekonomik ve Demografik Faktörlerin Analizi". BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi, 5(2): 135-157.

SARUHAN, Ş. C., & ÖZDEMİRCİ, A. (2020). "Bilim, Felsefe ve Metodoloji". Beta Yayıncılık, İstanbul.

SEOW, D., & BROWN, L. (2018). "The Solo Female Asian Tourist". Current Issues in Tourism, 21(10): 1187-1206.

SERT, A. N. (2019). "Üçüncü Yaş Yerli Turistlerin Seyahat Kısıtları ve Motivasyonları Üzerine Bir Araştırma". Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (42): 200-211.

SHARPLEY, R. (2014). "Host Perceptions of Tourism: A Review of The Research". Tourism Management, 42: 37-49.

SOLMAZ, C. (2014). "Yerel Halkın Bölge Turizmine Bakış Açısının Belirlenmesi: Burdur'da Bir Araştırma". Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(10): 91-105.

SOLMAZ, S. A. (2019). "Turizmin Doğuşu: Sosyolojik Bir Olgu Olarak Turizm Nasıl Ortaya Çıktı?" Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, 5(19): 867-882.

SU, C.-P., & WU, T.-C. (2020). "The Dark Side of Solo Female Travel: Negative Encounters with Male Strangers". Leisure Sciences an Interdisciplinary Journal, 42(3-4): 375-392.

SÜRAL, S., & SARITAŞ, E. (2015). "Pedagojik Formasyon Programına Katılan Öğrencilerin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Yeterliklerinin İncelenmesi". Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 11(1): 62-75.

ŞAHİN, B., & TAŞKAYA, S. (2010). "Sağlık Çalışanlarının Örgütsel Adalet Algıları". Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 13(2): 85-114.

ŞENGÜL, S. (2018). "Destinasyon Gastronomi Marka Değeri Bileşenlerinin Seyahat Niyeti Üzerine Etkisi". AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18(18): 1-22.

ŞEŞEN, H., & BASIM, H. N. (2012). "Demografik Faktörler ve Kişiliğin Girişimcilik Niyetine Etkisi: Spor Bilimleri Alanında Öğrenim Gören Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma". Ege Akademik Bakış, 12(Özel Sayı): 21-28.

ŞİMŞEK, A. (2012). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

TANRIVERDİ, H., KOÇASLAN, G., & OSMANOĞLU TAŞTAN, N. (2018). "Psikolojik Şiddet Algısı, Tükenmişlik Sendromu Ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki: Banka Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma". Yöntem ve Ekonomi Dergisi, 25(1): 113-131.

TAŞTAN, C. (2019). "Tek Başına Seyahate Çıkma Konusunda Erkekleri 'Sollayan' Kadınlar". https://listelist.com/tek-basina-seyahat-kadinlar, 05. 11. 2021.

TAYTAK, M. (2016). Vergi Kültürünü Belirleyen Faktörler ve Mükelleflerin Demografik Özelliklerinin Vergi Kültürü Üzerindeki Etkisi". İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5(7): 1933-1957.

TDK. (2019). "Türk Dil Kurumu Sözlükleri". Türk Dil Kurumu: https://sozluk.gov.tr.

TEYE, V., SÖNMEZ, S. F., & SİRAKAYA, E. (2002). "Residents' Attitudes Toward Tourism Development". Annals of Tourism Research, 29(3): 668-688.

THOMAS, T. K., & MURA, P. (2019). "The 'Normality of Unsafety'- Foreign Solo Female Travellers in India". Tourism Recreation Research, 44(1): 33-40.

TILLEY, S., & HOUSTON, D. (2016). "The Gender Turnaround: Young Women Now Travelling More Than Young Men". Journal of Transport Geography, 54: 349–358.

TURAN, A. H. (2011). "İnternet Alışverişi Tüketici Davranışını Belirleyen Etmenler: Planlı Davranış Teorisi (TPB) ile Ampirik Bir Test". Doğuş Üniversitesi Dergisi, 12(1): 128-143.

TUYED. "Yalnız" Turist, Yalnız Değilsin"!... http://www.tuyed.org.tr/yalniz-turist-yalniz-degilsin, 05.12.2016.

TÜİK. (2020). "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları". Türkiye İstatistik Kurumu: https://www.tuik.gov.tr, 02.11.2020.

TUİK. (2021). "Türkiye İstatistik Kurumu". https://data.tuik.gov.tr/: https://data.tuik.gov.tr/ 02. 12. 2021.

TÜRKER, N., SELÇUK, Ş., & ÖZYILDIRIM, A. (2016). "Turizmin Yerel Halkın Yaşam Kalitesi Üzerine Etkisi: Safranbolu Örneği". Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(1): 1-13.

TÜRKMEN, S., & OFLAZ, M. B. (2018). "Yerel Halkın Yazlıkçılara Yönelik Algıları". Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15(41): 185-201.

URAL, A., & KILIÇ, İ. (2018). "Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi". Detay Yayıncılık, Ankara.

UŞTU, H., & TÜMKAYA, S. (2017). "Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Bağlılık, İşten Ayrılma Niyeti ve Bazı Sosyo-Demografik Özelliklerinin Örgütsel Bağlılığı Yordama Düzeylerinin İncelenmesi". Elementary Education Online, 16(3): 1262-1274.

UZUN, T., & AYIK, A. (2016). "Okul Müdürlerinin İletişim Becerileri İle Öğretmenlerin Genel ve Örgütsel Sinizm Tutumları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi". Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12(2): 672-688.

ÜLKÜ, A., & BİŞKİN, F. (2020). "Destinasyon Kişiliği ve Benlik Uyumunun Turistlerin Davranışsal Niyetleri Üzerine Etkisi". Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (43): 127-142.

VODEB, K., & VD. (2021). Residents Perceptions of Tourism Impacts and Support for Tourism Development". Tourism and Hospitality Management, 27(1): 143-166.

WARD, C., & BERNO, T. (2011). "Beyond Social Exchange Theory: Attitudes Toward Tourists". Annals of Tourism Research, 38(4): 1556-1569.

WEAVER, D. B., & LAWTON, L. J. (2001). "Resident Perceptions in the Urban-Rural Fringe". Annals of Tourism Research, 28(2): 439-458.

WIILIAMS, B., ONSMAN, A., & BROWN, T. (2010). "Exploratory Factor Analysis: A five-step Guide for Novices ". Australasian Journal of Paramedicine: 8(3).

WILSON, E. (2004). A'journey of Her Own'?: The İmpact of Constraints on Women's Solo Travel (Doctoral Dissertation, Griffith University).

WILSON, E., & LITTLE, D. E. (2008). "The Solo Female Travel Experience: Exploring The 'Geography of Women's Fear". Current Issues in Tourism, 11(2): 167-186.

YANG, E. C., KHOO-LATTİMORE, C., & ARCODİA, C. (2018). "Power and Empowerment: How Asian Solo Female Travellers Perceive and Negotiate Risks". Tourism Management, 68: 32-45.

YAŞLIOĞLU, M. M. (2017). "Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması". Istanbul University Journal of the School of Business, 46(Özel Sayı): 74-85.

YAZICI, G. "Himalayalar'ın Zirvelerine "Kadınlara Oy Hakkı" Mücadelesini Taşıdı: Fanny Bullock Workman". Bilim ve Gelecek:

https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2018/03/16/himalayarin-zirvelerine-kadinlara-oy-hakki-mucadelesini-tasidi-fanny-bullock-workman, 16.03.2018.

YILDIZ, B., & POLAT, E. (2016). "Yerel Halkın Eskişehir'de Düzenlenen Festivallerin Etkilerine Yönelik Algıları". Local. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 4(2): 40-62.

YILDIZ, D., & UZUNSAKAL, E. (2018). "Alan Araştırmalarında Güvenilirlik Testlerinin Karşılaştırması ve Tarımsal Veriler Üzerine Bir Araştırma". Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1): 14-28.

YILDIZ, E. Ç., & ÇALIŞKAN, U. (2018). "Turizme Yakın ama Turizmden Uzak Yerel Halkın Turizme Bakışı: Muğla Menteşe İlçesi Örneği". Trakya University Journal of Social Science, 20(2): 223-243.

YING, T. J., AWANG, K. W., & BOJEI, J. (2017). "Generation Y Malaysian Women's Perception Towards Solo Travel". Asia-Pacific Journal of Innovation in Hospitality and Tourism, 6(2): 45-54.

YOON, Y., GURSOY, D., & CHEN, J. S. (2001). "Validating A Tourism Development Theory With Structural Equation Modeling". Tourism Management, 22(4): 363-372.

YÜKSEL, M. (2018). "İşgörenlerin Politik Becerilerinin Yöneticilerin Görev Performansı Değerlendirmeleri Üzerindeki Etkisi: Sosyal Etki Kuramı Açısından Bir Değerlendirme". Ege Akademik Bakış, 18(3): 445-455.

ZAMAN, M., & BİRİNCİ, S. (2009). "Kaçkar Dağları'nda Alternatif Bir Turizm Aktivitesi: Heliski (Dağ Kayağı)". Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(2): 33-46.

Alanya Akademik Bakış Dergisi
Yıl: 2022, C:6, S:1, ss. 1783-1797

Alanya Academic Review Journal
Year: 2022, Vol:6, No:1, pp. 1783-1797

Örgütsel Sinizmin Zaman Hırsızlığı Üzerindeki Etkisinde İşe Yabancılaşmanın Aracı Rolü: Bir Hastane Örneği*

(Araştırma Makalesi)

The Mediating Role of Job Alienation in the Effect of Organizational Cynicism on Time Theft: A Hospital Example

Doi: 10.29023/alanyaakademik.998056

Mesut SOYALIN
Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, msoyalin@hotmail.com
Orcid No: 0000-0003-1475-0905

How to cite this article: *Soyalın, M., (2022). "Örgütsel Sinizmin Zaman Hırsızlığı Üzerindeki Etkisinde İşe Yabancılaşmanın Aracı Rolü: Bir Hastane Örneği", Alanya Akademik Bakış, 6(1), Sayfa No. 1783-1797.*

Anahtar kelimeler: *Örgütsel Sinizm, Zaman Hırsızlığı, İşe Yabancılaşma, Sağlık Sektörü, Sağlık Çalışanları.*

Makale Geliş Tarihi: 20.09.2021
Kabul Tarihi: 03.11.2021

ÖZET

Bu çalışmada örgütsel sinizm, zaman hırsızlığı ve işe yabancılaşma kavramları arasındaki ilişkiler kapsamlı bir biçimde incelenmiştir. Araştırma da öncelikle kavramlar arasındaki ilişkileri ele alan çalışmalar incelenmiş ve bu çalışmalar doğrultusunda araştırma modeli geliştirilerek hipotezler belirlenmiştir. Araştırma verileri Kahramanmaraş ilindeki 160 sağlık çalışanından anket yöntemiyle elde edilmiştir. Elde edilen veriler SPSS ve AMOS programlarıyla analiz edilmiştir. Yapılan analizler neticesinde örgütsel sinizm ve zaman hırsızlığı arasında olumlu bir ilişkinin var olduğu ve işe yabancılaşmanın modele katılmasıyla bu ilişkinin tamamen ortadan kalktığı görülmüştür. Dolayısıyla çalışmada elde edilen bulgular işe yabancılaşmanın örgütsel sinizm ve zaman hırsızlığı arasındaki ilişkide tam aracı bir rol üstlendiğini göstermektedir.

Keywords: *Organizational Cynicism, Time Theft, Job Alienation, Health Sector, Health Workers.*

ABSTRACT

In this study, organizational cynicism, time theft and job alienation relations were analysed in detail. In the research, firstly, the relations between the field studies have been examined and by developing a research model in line with these studies hypotheses have been determined. Research data were obtained from 160 healthcare workers in Kahramanmaraş province by the method of survey. Gathering data were analysed by using SPSS and AMOS. It has been observed that there is a positive relationship between Organizational cynicism and time theft as a result of analysis and this relationship completely disappeared with the inclusion of alienation in the model. Thus, the findings obtained in the study show that work alienation plays a full mediator role in the relationship between organizational cynicism and time theft.

* Bu çalışma için Siirt Üniversitesi Etik Kurulu'nun 09.06.2021 tarihli ve 1511 sayılı kararınca "Etik Kurul Onayı" alınmıştır.

1. GİRİŞ

Günümüz rekabet şartlarında çalışanların örgüte yönelik olumlu düşüncelere sahip olmaları, yaptıkları işe odaklanmaları ve örgütleriyle bütünleşmeleri örgütsel başarıda önemli bir rol oynamaktadır. Örgütler uzun bir zamandır çalışanlar tarafından gerçekleştirilen verimlilik karşıtı davranışları azaltmanın yollarını araştırmaktadırlar. Örgütlerde maliyetli ve yaygın bir etik suiistimal biçimi olan zaman hırsızlığı araştırmacılar tarafından yeterince incelenmemiştir. Literatürdeki bu boşluğu doldurmak için bu araştırmada iş üzerindeyken hayallere dalma, uzun molalara katılma, işten erken ayrılma ya da işe geç kalma gibi davranışları içeren zaman hırsızlığının (Babadağ ve Kerse, 2019) öncülleri ve nasıl önlenebileceği incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmamızın değişkenlerini oluşturan örgütsel sinizm, zaman hırsızlığı ve işe yabancılaşma kavramları örgütlerin çalışanlarda görmek istemedikleri durum, davranış ve hisleri yansıtmaktadır. Örgütsel sinizm kavramı genel olarak bir çalışanın örgütüyle ilgili nefret, öfke ve güvensizlik gibi olumsuz duygulara sahip olmasını ifade etmektedir. Sinik çalışanlar örgütlerine karşı umutsuzluk yaşarlar, örgütün faaliyet ve süreçlerini küçümserler (Andersson, 1996). Yapılan çalışmalarda örgütsel sinizmin örgütün verimliliğini olumsuz yönde etkileme potansiyeline sahip olduğu vurgulanmaktadır (Kanter ve Mirvis, 1989). Diğer taraftan zaman hırsızlığı kavramı da örgütlerin son zamanlar da yüzleşmek zorunda kaldıkları bir başka problemdir. Çalışanlar bazen iş için kullanmaları gereken zamandan çalarak mesai vakitlerini kişisel birtakım uğraşlar için harcayabilmektedirler. Bu uğraşlar arasında sanal alışveriş yapmak, çevrimiçi mesajlaşmak, izinsiz uzun süreli molalara katılmak veya sosyal medyayı takip etmek gibi davranışlar öne çıkmaktadır. Bahsedilen bu davranışlar zaman hırsızlığı olarak nitelendirilmektedir (Babadağ ve Kerse, 2019). Bu davranışlar hem çalışanların çalışmaları gereken süreleri iş dışı konularda harcamalarına yol açabilmekte hem de bir takım zararlı uygulamalar, virüs ya da kötü niyetli yazılımlar açısından örgütün yasal yaptırımlara uğramasına neden olabilmektedir (Blanchard ve Henle, 2008).

Hem örgütsel sinizm hem de zaman hırsızlığı çalışanların ciddi verimlilik kayıplarına yol açabilmekte ve örgütleri zarara uğratabilmektedir (Henle vd., 2010). Bu bağlamda örgütsel sinizm davranışı ve zaman hırsızlığı arasında olumlu yönde bir ilişkinin var olduğu beklenmektedir. Araştırmada ele alınan bir diğer kavram ise işe yabancılaşmadır. İşe yabancılaşma kavramı bir çalışanın örgütten, yapmış olduğu işten ve arkadaşlarından kendisini soyutlamasını ifade etmektedir (Demir vd., 2018). İşlerine yabancılaşan çalışanlar örgütlerinden ve çalışma arkadaşlarından duygusal bir kopuş yaşarlar. Bu durum zaman hırsızlığı gibi örgüt tarafından istenmeyen davranışların sergilenmesine yol açabilmektedir. Yapılan çalışmalarda örgütsel sinizm düzeyleri artan çalışanların işe yabancılaştıkları ileri sürülmüştür (Banai ve Reisel, 2007; Anaş, 2016). İş yabancılaşma yaşayan çalışanlar performans düşüklüğü, tatminsizlik ve verimlilik kaybı gibi problemler yaşayabilmektedirler. Bu nedenle işe yabancılaşmaya yol açan faktörlerin belirlenmesi hem çalışanlar hem de yöneticiler açısından oldukça önemlidir. Literatürde örgütsel sinizm, zaman hırsızlığı ve işe yabancılaşma değişkenlerini birlikte inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bundan dolayı çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmada örgütsel sinizm ve zaman hırsızlığı arasındaki ilişkide işe yabancılaşmanın aracı bir rol üstlenip üstlenmediği incelenmiştir.

2. TEORİK ÇERÇEVE VE HİPOTEZLER

2.1. Örgütsel Sinizm

Sinizm genel olarak insanların kendilerine hizmet ettikleri, bencil ve güvenilmez olduklarına dair bir inancı yansıtan "sinik" kelimesinden türetilmiştir. Bu bağlamda bireylerin yalnızca kendi çıkar ve menfaatlerini düşündüklerine yönelik inanç sinizm olarak kabul edilmektedir (Davis ve Gardner, 2004). Kanter ve Mirvis (1989) sinizmin insanların sahip oldukları yüksek beklentilerin gerçeğe dönüşmemesinin oluşturduğu hayal kırıklığı sonucu geliştiğini ileri sürmüştür. Bu hayal kırıklıkları örgütsel nedenlere dayandığında ise ortaya örgütsel sinizm çıkmaktadır. Reichers vd. (1997) örgütsel sinizmi bir takım suiistimaller sonucu gelişen olumsuz bir tutum olarak tanımlamıştır. Bu olumsuz tutumlar örgütün tümüne karşı olabileceği gibi yalnızca örgüt içerisindeki bazı bireylere yönelikte olabilir. Karacaoğlu ve İnce (2013) ise örgütsel sinizmin şüphecilik, kötümserlik, güvensizlik ve kuşkuculuk gibi olumsuz kavramlarla ilişkili olduğunu ifade etmiştir. Sinizm düzeyleri yüksek olan çalışanlar iş arkadaşlarının bencil ve çıkarcı oldukları düşüncesine kapılabilmektedirler. Bu durum ise örgüt içerisindeki çalışma huzurunun bozulmasına ve örgütsel amaçlara ulaşılması konusunda problemlere neden olabilir (Koçak vd., 2018). Dean vd., (1998) örgütsel sinizmi bir bireyin çalıştığı örgüte karşı takındığı üç boyuttan oluşan olumsuz bir tutum şeklinde tanımlamıştır. Bu boyutlar: örgütün bütünlükten yoksun olduğuna dair bir inanç, örgüte yönelik olumsuz bir duygu ve son olarak bu inanç ve duygularla tutarlı biçimde örgüte yönelik eleştirme ve aşağılama eğilimlerinden oluşmaktadır. Bu bağlamda örgütsel sinizmin biliş, duygu ve davranış olmak üzere üç boyuttan oluştuğu ifade edilebilir. Bilişsel boyutta çalışanların ve örgütün dürüst olmadığına dair düşünce öne çıkmaktadır. Duygusal boyutta ise sinik bireylerde güvensizlik, nefret ve öfke gibi duygu durumları ağırlık kazanmaktadır. Son olarak davranışsal boyutta ise inanç ve duygular artık fiili bir davranışa dönüşmektedir (Demir vd., 2018). Bu davranışlara alaycılık, eleştiri ve iğneleme örnek olarak verilebilir. Örgütsel sinizm nedenleri açısından incelendiğinde bazı örgütsel faktörler öne çıkmaktadır. Bu faktörler arasında örgütsel adalet, örgütsel politika, kişi-rol çatışması ve psikolojik sözleşme yer almaktadır. Çalışanların örgütte alınan kararların adil olduğuna dair inançlarını yansıtan örgütsel adalet kavramının örgütsel sinizm ile olumsuz yönde bir ilişkiye sahip olduğu ifade edilmektedir (Kılıç ve Toker, 2020). Yani örgüt yöneticilerinin aldıkları kararların adil olmadığını ve çalışanlar arasında eşitlikçi bir yaklaşımın benimsenmediğini düşünen bireylerin sinizm düzeylerinin yüksek olabileceği söylenebilir. Örgütsel politika kavramı çalışanlar tarafından örgüt yöneticilerinin davranış ve tutumlarının yorumlanması şeklinde tanımlanmaktadır (Kaçmar ve Ferris, 1991). Çalışanların örgütlerini politik olarak tanımlamaya başladıklarında sinizmin ortaya çıkacağı ileri sürülmektedir (Davis ve Gardner, 2004). Bu anlamda örgüt içerisinde olumsuz anlamda politik bir çalışma ortamının olması çalışanların sinizm düzeylerini güçlendirebilmektedir. Çalışanların örgütte üstlendikleri sorumluluk ve roller bazen kişilikleriyle çatışabilmektedir. Bu durum çalışanların gerçek duygu ve hislerini görevlerine yansıtmamalarına neden olmaktadır. Chiaburu vd., (2013) yapmış oldukları bir çalışmada rol çatışmasının çalışanların sinik davranışlar sergilemesine neden olduğu ifade edilmiştir. Psikolojik sözleşme ihlali de örgütsel sinizmin önemli nedenlerinden biridir. Rousseau (1989) psikolojik sözleşmeyi çalışan ve örgüt arasında karşılıklı sorumluluk ve beklentilerin ifade edildiği bir anlaşma olarak tanımlamıştır. Koçak vd., (2018) tarafından yapılan bir çalışmada psikolojik sözleşme ihlali ile örgütsel sinizm arasında olumlu yönlü bir ilişkinin bulunduğu ortaya konulmuştur. Buna göre örgüt yöneticilerinin psikolojik anlamda

gerçekleştirilen sözleşmenin gereklerini yerine getirmemesi çalışanların sinizm düzeylerini artırmaktadır.

2.2. Örgütsel Sinizm ve İşe Yabancılaşma Arasındaki İlişki

Yabancılaşma genel olarak kişinin sosyal, kültürel ve doğal çevresine uyumunun azalması ve çevresi üzerindeki kontrolünü kademeli olarak kaybetmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Çetin vd., 2009). İşe yabancılaşma ise çalışanın yaptığı işin anlamsız olduğunu düşünmesi, çalışma arkadaşlarıyla etkin bir iletişim kuramaması ve geleceğe dönük bir beklentiye sahip olmaması şeklinde tanımlanmaktadır (Elma, 2003). Bu anlamda işe yabancılaşma kısaca bir çalışanın yapmış olduğu işten kendisini soyutlaması şeklinde ifade edilebilir. İşe yabancılaşma performans düşüklüğü, verimlilik kayıpları, yüksek iş gücü devri ve etik dışı davranışlar gibi çok sayıda probleme neden olmaktadır (Turan ve Parsak, 2011; Demir vd., 2018). Bu nedenle işe yabancılaşmayı artıran sorunların belirlenmesi ve bu sorunların çözümüne dönük önlemlerin alınması önem arz etmektedir. Örgütsel sinizmin işe yabancılaşma üzerinde etkili bir değişken olduğu vurgulanmaktadır (Yıldız vd., 2013; Çivilidağ, 2015). Literatürde iki kavram arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Banai ve Reisel (2007) başkalarına yardım etmede isteksiz olma, ilgisizlik ve ben merkezli olmayı ifade eden sinizmin yabancılaşmaya yol açabileceğini ileri sürmüştür. Anaş (2016) üniversite çalışanları üzerinde yapmış olduğu bir çalışmada örgütsel sinizm ile işe yabancılaşma arasında anlamlı ve olumlu yönde bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Buna göre örgütsel sinizm düzeyi artan çalışanların daha fazla işe yabancılaştıkları söylenebilir. Örgütsel sinizm ile işe yabancılaşma arasındaki ilişki sosyal değişim teorisi bağlamında ele alınabilir. Bu teori bireylerin kurmuş oldukları ilişkilerin karşılıklı fayda görme temeline dayandığını ileri sürmektedir (Blau, 1964). Bu bağlamda çalıştığı örgüte karşı sinik tutum ve davranışlar sergileyen bir çalışan bu durumun örgütten kaynaklanan bir problem olduğunu düşünebilir ve buna yanıt olarak örgüte, çalışma arkadaşlarına ve yapmış olduğu işe karşı yabancılaşabilir. Söz konusu açıklamalar doğrultusunda aşağıda yer alan hipotez geliştirilebilir:

H_1: Çalışanların örgütsel sinizm düzeyleri işe yabancılaşma düzeylerini olumlu yönde ve anlamlı düzeyde etkilemektedir.

2.3. Örgütsel Sinizm ve Zaman Hırsızlığı Arasındaki İlişki

Bir çalışan iş için harcaması gereken zamanı kişisel amaçlar için kullandığında zaman hırsızlığı ortaya çıkmaktadır (Lorinkova ve Perry, 2017). Örgütlerde zaman hırsızlığı genel olarak kişisel internet kullanımı, uzun kişisel telefon görüşmeleri ve izinsiz uzun süreli molalara katılım gibi biçimlerde görülmektedir (Reynolds vd., 2015). Bu anlamda zaman hırsızlığı hem verimlilik hem de finansal maliyetler açısından örgütler için büyük problemlere neden olabilmektedir. Nitekim zaman hırsızlığı sergileyen çalışanların daha az üretken oldukları ve yöneticileriyle gergin ilişkilere sahip oldukları ileri sürülmektedir (Koslowsky vd., 1997). Ayrıca zaman hırsızlığının çalışanların adalet ve eşitlik algılarının azalmasına da neden olabileceği belirtilmektedir (Babadağ, 2019). Örneğin mesai saatlerinde kişisel birtakım işlerle uğraşan bir çalışanın, o süre zarfında yapmaktan sorumlu olduğu iş yükünü diğer çalışma arkadaşları üstlenmek zorunda kalabilmektedir. Bu durum ise çalışanların örgüte yönelik adalet algılarını zedeleyebilmektedir. Bu nedenle zaman hırsızlığına yol açan değişkenlerin belirlenmesi, hangi koşullarda zaman hırsızlığı davranışının azaldığının veya yaygınlaştığının belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada zaman hırsızlığını etkileyen değişkenlerden birisinin örgütsel sinizm olduğu öne sürülmektedir.

Örgütsel sinizm ile zaman hırsızlığı arasındaki ilişkiye bakıldığında iki kavram arasında anlamlı bir ilişki olduğuna vurgu yapan çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalara göre çalışanların sinizm düzeyleri arttıkça zaman hırsızlığı davranışları da artış göstermektedir (Babadağ, 2019; Lorinkova ve Perry, 2017). Örgütsel sinizm ve zaman hırsızlığı arasındaki ilişkiyi Blau'nun (1964) "sosyal değişim teorisi" ile de açıklamak mümkündür. Bu teoriye göre çalışanlar ile örgüt arasında karşılıklı çıkar ve beklentilere odaklanan bir ilişki bulunmaktadır. Bu çıkar ve beklentiler gerçekleşmediğinde çalışanlar örgütlerine karşı öfke ve nefret duyabilmekte ve bu duygularını çeşitli biçimlerde davranışlarına yansıtabilmektedirler. Zaman hırsızlığı da bu davranışlar arasındadır. Örgütüne karşı olumsuz bir tutum ve düşünceye sahip olan çalışanlar (sinik olanlar) çalışma saatleri içerisinde iş dışı birtakım şeylerle uğraşarak örgüte yönelik tepkilerini gösterebilmektedir. Bu bilgiler ışığında aşağıda yer alan hipotezi geliştirmek mümkündür:

H_2: Çalışanların örgütsel sinizm düzeyleri zaman hırsızlığı davranışlarını olumlu yönde ve anlamlı düzeyde etkilemektedir.

2.4. İşe Yabancılaşma ve Zaman Hırsızlığı Arasındaki İlişki

İşe yabancılaşma çalışanların yaptıkları işi anlamlı bulmamaları ve çevrelerine karşı duyarsızlaşmaları durumunda ortaya çıkmaktadır (Kanten ve Ülker, 2014). Zaman hırsızlığı ise bir çalışanın iş saatleri içerisinde sorumlu olduğu görev ve sorumlulukları yerine getirmeyerek kişisel bir takım işlerle meşgul olmasını ifade etmektedir (Babadağ, Kerse ve Koçak, 2018). İşine karşı yabancılaşma yaşayan çalışanlar işlerine daha az zaman ayırabilmekte ve vakitlerinin çoğunu işle ilgili olmayan davranışlarla değerlendirebilmektedir (Babadağ, 2019). İşe yabancılaşma ile zaman hırsızlığı arasındaki ilişki Blau'nun (1964) "sosyal değişim teorisi" ile açıklanabilir. Bu teoriye çalışanlar ve örgüt arasındaki ilişkiler karşılıklı güven ve faydaya dayanmaktadır. Bu ilişki her iki tarafın beklentisi karşılandığı sürece devam etmektedir. Eğer çalışanlar örgütsel birtakım nedenlerden dolayı işlerine karşı yabancılaşıyorlarsa buna tepki olarak zaman hırsızlığı davranışını sergileyebilirler. Sonuçta örgütten bekledikleri destek ve yardımı alamayan çalışanlar işlerine karşı yabancılaşabilmekte ve buna yanıt olarak zaman hırsızlığı davranışını sergileyebilmektedirler. Örgütten ve işten uzaklaşan çalışanların iş saatlerini kişisel ve önemsiz işlerle doldurmaya çalışması beklenen bir davranış olarak görülebilir. Bu bağlamda işine yabancılaşan çalışanların zaman hırsızlığı davranışlarının artması beklenebilir. Bu açıklamalardan hareketle aşağıda yer alan hipotez geliştirilebilir:

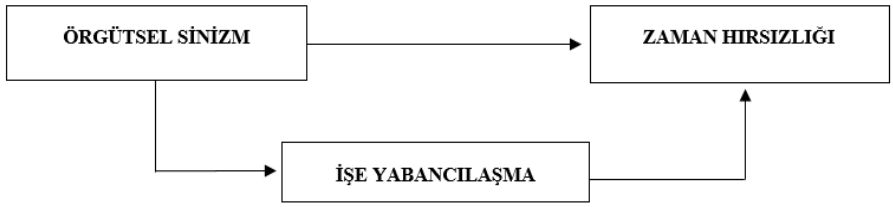
H_3: Çalışanların işe yabancılaşma düzeyleri zaman hırsızlığı davranışlarını olumlu ve anlamlı yönde etkilemektedir.

2.5. Örgütsel Sinizmin Zaman Hırsızlığı Üzerindeki Etkisinde İşe Yabancılaşmanın Rolü

Yukarıda yer alan bölümlerde belirtildiği gibi örgütsel sinizm düzeyleri artan çalışanların zaman hırsızlığı davranışlarında da bir artış beklenmektedir (Babadağ, 2019; Lorinkova ve Perry, 2017). Bunun dışında çalışanların sinizm düzeylerindeki bir artış işe yabancılaşmalarına da yol açabilmektedir (Banai ve Reisel, 2007; Anaş (2016). Bu bağlamda örgütsel sinizmin hem zaman hırsızlığı davranışını hem de işe yabancılaşmayı etkilediği söylenebilir. Ayrıca işe yabancılaşan çalışanlar zaman hırsızlığı davranışına yönelebilmektedir (Babadağ, 2019). Buradan yola çıkarak örgütsel sinizmin zaman hırsızlığı üzerindeki etkisinde işe yabancılaşmanın aracı bir rol üstlendiği çıkarımı yapılabilir. Bu açıklamalar ışığında aşağıda yer alan hipotez oluşturulabilir:

H_4: Çalışanların örgütsel sinizm düzeylerinin zaman hırsızlığı üzerindeki etkisinde işe yabancılaşma aracı rol oynar.

Yukarıda yer alan hipotezler bağlamında Şekil 1'deki araştırma modeli oluşturulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1. Araştırmanın Amacı ve Örneklemi

Araştırmada temel olarak örgütsel sinizmin zaman hırsızlığı üzerinde bir etkisi olup olmadığı incelenmiş ve örgütsel sinizm ile zaman hırsızlığı arasındaki ilişkide işe yabancılaşmanın aracı rolü ele alınmıştır. Literatür incelendiğinde bu kavramları ele alan kısıtlı sayıda araştırmayla karşılaşılmıştır. Bundan dolayı çalışmanın literatüre katkı sunacağı beklenmektedir. Bir ilimizde faaliyet gösteren özel bir sağlık kuruluşu çalışanları araştırmanın ana kütlesi olarak belirlenmiş ve basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bahsi geçen hastanede 256 çalışan bulunmaktadır. %5 güven aralığında seçilecek örneklem büyüklüğünün 154 olması gerektiği görülmüştür (https://www.surveysystem.com/sscalc.htm). Çalışmada geri dönüşü sağlanan 160 anket değerlendirmeye alınmıştır.

3.2. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Araştırma verilerinin toplanmasında anket yönteminden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda örgütsel sinizmi ölçmeye yönelik sorular Brandes vd., (1999) tarafından geliştirilen; Karacaoğlu ve İnce (2012) tarafından Türkçeye uyarlanan 13 maddeden oluşan ölçekten alınmıştır. Ölçekte yer alan sorular 5'li Likert ölçeğine göre 1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4- Katılıyorum 5-Kesinlikle Katılıyorum şeklinde derecelendirilmiştir. Zaman hırsızlığını ölçmeye yönelik sorular ise Brock vd., (2013) nin geliştirdiği: Babadağ ve Kerse (2019) tarafından Türkçeye uyarlanan 15 maddeden oluşan ölçekten elde edilmiştir. Ölçekteki her bir soru 5'li Likert ölçeğine göre 1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4- Katılıyorum 5-Kesinlikle Katılıyorum şeklinde derecelendirilmiştir. Son olarak işe yabancılaşmayı ölçmeyi hedefleyen 7 maddeden oluşan ölçek ise Parsak (2010) dan alınmıştır. Bu ölçekteki maddelerde 5'li Likert ölçeğine göre 1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4- Katılıyorum 5-Kesinlikle Katılıyorum şeklinde derecelendirilmiştir.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliklerinin belirlenmesi amacıyla güvenilirlik analizi gerçekleştirilmiş ve cronbach alpha değerleri hesaplanmıştır. Yapılan analiz sonucunda örgütsel sinizm ölçeğinin cronbach alfa değeri 0,935, zaman hırsızlığı ölçeğinin cronbach alfa değeri 0,957 ve son olarak işe yabancılaşma ölçeğinin cronbach alpha değeri ise 0,923 olarak

belirlenmiştir. Elde edilen bu değerler araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Araştırmada örgütsel sinizm, işe yabancılaşma ve zaman hırsızlığı ölçeklerinin yapı geçerliliklerinin belirlenmesi amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ölçeklere ilişkin doğrulayıcı faktör analizi bulgularına Tablo 1'de yer verilmiştir. Bu ölçeğe ilişkin indeks değerlerinin referans olarak alınan değerlerin üstünde olduğu tespit edilmiş ve model uyumunun bulunduğu görülmüştür.

Tablo 1. Ölçeklere İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

İndeksler	Referans Değeri	Örgütsel Sinizm	Zaman Hırsızlığı	İşe Yabancılaşma
CMIN/DF	$0<X^{2/SD}\leq 5$	2,026	1,989	1,770
RMR	≤,10	0,072	0,058	0,042
CFI	≥,90	0,975	,970	,988
IFI	≥,90	0,976	0,970	0,988
TLI	≥,90	0,962	0,952	0,979
RMSEA	<,05-≤,08	0,080	0,079	0,070

3.3. Etik kurul İzni

Araştırmada kullanılan anket formunun etik açıdan uygunluğu Siirt Üniversitesi Etik Kurul Komisyonu tarafından 09/06/2021 tarihli ve 141 sayı numaralı oturumda değerlendirilmiş ve olumlu yönde görüş bildirilmiştir.

4. DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE İLİŞKİN BULGULAR

Bu bölümde araştırmaya katılan sağlık çalışanlarına ilişkin demografik bilgilere yer verilmiştir. Buna göre örneklemin demografik özelliklerine göre dağılımlarını belirlemek üzere frekans analizi yapılmış olup, tespit edilen demografik dağılımlar incelenmiştir. Ankete katılan sağlık çalışanlarının çoğunun erkek (%62,5) ve lisans mezunu (%54,4) bireylerden oluştuğu görülmektedir. Tabloya göre; 31-35 yaş arası çalışanlar (%37,5) sayıca fazladır (%37,5). Katılımcılara çalıştıkları pozisyon açısından dağılımına bakıldığında ise hemşire (%39,4) ve sekreterlerin (%27,5) çoğunlukta olduğu görülmektedir.

5. HİPOTEZLERİN TESTİ

Araştırmada elde edilen verilerin normal dağılıma uygunluğu SPSS programı yardımıyla incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda örgütsel sinizm (ç:-0,398; b:-0,811), zaman hırsızlığı (ç:0,68; b:-1,113) ve işe yabancılaşma (ç:0,16; b:-1,440), değişkenlerine ait verilerin normal dağılım gösterdiği ve bu nedenle veri seti üzerinde parametrik testlerin gerçekleştirilebileceğine karar verilmiştir.

Araştırma hipotezlerini test etmeden önce değişkenler arasındaki ilişkilerin yönünü ve büyüklüğünü ortaya koymak amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda ortaya çıkan bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Değişkenler Arasındaki İlişki, Değişkenlere Ait Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Değişkenler	$\bar{X}$	S.D.	1	2	3
Örgütsel Sinizm	3,40	0,85	1		
Zaman Hırsızlığı	3,14	1,03	,366**	1	

İşe Yabancılaşma	2,84	0,92	,467**	,650**	1

**p<0,01

Tablo 3'te yer alan bulgulara bakıldığında katılımcılar zaman hırsızlığı ölçeğinde yer alan sorulara genelde "kararsızım" yanıtını verdikleri diğer taraftan örgütsel sinizm sorularına verdikleri cevapların ortalamasının ise daha yüksek olduğu görülmektedir. Son olarak çalışanların işe yabancılaşma sorularına verdikleri yanıtların ortalamalarının ise diğer değişkenlere nazaran düşük olduğu söylenebilir. Değişkenler arasındaki ilişkiler incelendiğinde; zaman hırsızlığı ile işe yabancılaşma arasında güçlü ve olumlu yönde (r=,650 ve p<0,01), örgütsel sinizm ve işe yabancılaşma arasında orta düzeyde ve olumlu yönde (r=,467 ve p<0,01) bir ilişkinin var olduğu görülmektedir. Örgütsel sizim ve zaman hırsızlığı arasında ise orta düzeye yakın ve olumlu yönlü (r=,366 ve p<0,01) bir ilişki mevcuttur.

Bu bölümde çalışanların cinsiyet, eğitim düzeyi, yaş ve çalışılan pozisyon türleri açısından örgütsel sinizm, zaman hırsızlığı ve işe yabancılaşma düzeylerinin farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Bu amaçla iki grup değer alabilen değişkenler için bağımsız örnekler t testi, iki gruptan fazla değer alabilen değişkenler için ise tek yönlü varyans analizi (One-Way ANOVA) gerçekleştirilmiştir.

Cinsiyet açısından çalışanların örgütsel sinizm, zaman hırsızlığı ve işe yabancılaşma düzeylerinde fark olup olmadığını belirlemek amacıyla t testi gerçekleştirilmiş ve ortaya çıkan sonuçlara Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3. Çalışanların Cinsiyetleri Açısından Örgütsel Sinizm, Zaman Hırsızlığı ve İşe Yabancılaşma Düzeyleri

Boyutlar	Cinsiyet	N	X̄	S.S.	t	p
Örgütsel Sinizm	Erkek	100	3,477	,825	1,426	,129
	Kadın	60	3,279	,891		
Zaman Hırsızlığı	Erkek	100	3,082	,948	4,381	,000**
	Kadın	60	2,457	,730		
İşe Yabancılaşma	Erkek	100	3,384	1,071	3,950	,000**
	Kadın	60	2,745	,838		

**p<0,01

Çalışanların cinsiyetleri açısından örgütsel sinizm düzeylerinde anlamlı bir farklılık tespit edilememiş ancak zaman hırsızlığı ve işe yabancılaşma düzeylerinde anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Buna göre erkek çalışanlar kadın çalışanlara oranla daha fazla zaman hırsızlığına başvurmakta ve işe yabancılaşmaktadırlar.

Eğitim değişkeni açısından örgütsel sinizm, zaman hırsızlığı ve işe yabancılaşma seviyelerinde farklılık olup olmadığı tek yönlü varyans analizi yardımıyla incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 4' te yer almaktadır.

Tablo 4. Çalışanların Eğitim Düzeyleri Açısından Örgütsel Sinizm, Zaman Hırsızlığı ve İşe Yabancılaşma Düzeyleri

Boyutlar	Eğitim Düzeyi	N	X̄	SS	F	p
Örgütsel Sinizm	Lise	12	3,538	1,084	5,580	,001**
	Yüksekokul	32	2,875	,847		
	Lisans	87	3,521	,764		
	Lisansüstü	29	3,575	,826		

Zaman Hırsızlığı	Lise	12	2,727	,870	3,884	,010*
	Yüksekokul	32	2,495	,693		
	Lisans	87	2,852	,949		
	Lisansüstü	29	3,273	,945		
İşe Yabancılaşma	Lise	12	3,202	1,319	4,596	,004**
	Yüksekokul	32	2,674	,730		
	Lisans	87	3,149	1,045		
	Lisansüstü	29	3,625	,978		

**p<0,01 *p<0,05

Gerçekleştirilen tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre çalışanların eğitim düzeyleri açısından örgütsel sinizm, zaman hırsızlığı ve işe yabancılaşma düzeyleri istatistiksel açıdan anlamlı farklılıklar göstermiştir. Farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek amacıyla LSD testi yapılmıştır. Test sonucunda eğitim durumu açısından anlamlı farklılığın lisansüstü eğitim düzeyine sahip çalışanların örgütsel sinizm, zaman hırsızlığı ve işe yabancılaşma düzeylerinin diğer eğitim düzeylerine sahip olanlara kıyasla daha yüksek olmasından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Buna göre eğitim düzeyi yükseldikçe çalışanların örgütsel sinizm, zaman hırsızlığı ve işe yabancılaşma seviyeleri artış göstermektedir.

Çalışanların yaşlarına göre örgütsel sinizm, zaman hırsızlığı ve işe yabancılaşma seviyelerinde fark olup olmadığı tek yönlü varyans analiziyle değerlendirilmiş ve sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Çalışanların Yaşları Açısından Örgütsel Sinizm, Zaman Hırsızlığı ve İşe Yabancılaşma Düzeyleri

Boyutlar	Yaş	N	$\bar{X}$	SS	F	p
Örgütsel Sinizm	25 yaş ve altı	32	3,055	,890	1,766	,123
	26-30 yaş arası	31	3,545	,839		
	31-35 yaş arası	60	3,485	,758		
	36-40 yaş arası	13	3,698	,957		
	41-45 yaş arası	7	3,395	,644		
	46 yaş ve üzeri	17	3,285	1,012		
Zaman Hırsızlığı	25 yaş ve altı	32	2,462	,565	10,688	,000**
	26-30 yaş arası	31	2,516	,912		
	31-35 yaş arası	60	3,403	,886		
	36-40 yaş arası	13	2,189	,582		
	41-45 yaş arası	7	3,247	,704		
	46 yaş ve üzeri	17	2,560	,869		
İşe Yabancılaşma	25 yaş ve altı	32	2,580	,715	6,006	,000**
	26-30 yaş arası	31	3,069	1,041		
	31-35 yaş arası	60	3,516	,991		
	36-40 yaş arası	13	2,428	,828		
	41-45 yaş arası	7	3,591	1,092		
	46 yaş ve üzeri	17	3,395	1,138		

**p<0,01

Çalışanların yaş grupları açısından verdikleri cevaplar değerlendirildiğinde; örgütsel sinizm düzeylerinde anlamlı bir farklılığın olmadığı, zaman hırsızlığı (p=,000) ve işe yabancılaşma (p=,000) düzeylerinde ise anlamlı bir farklılık bulunduğu görülmüştür. Farklılığın nedenini tespit etmek amacıyla LSD testi gerçekleştirilmiştir. Test sonuçlarına göre 25 yaş ve altı

gruptaki çalışanların zaman hırsızlığı ve işe yabancılaşma düzeylerinin diğer yaş gruplarında yer alan çalışanlara göre daha az olduğu belirlenmiştir.

Çalışanların unvanlarına göre örgütsel sinizm, zaman hırsızlığı ve işe yabancılaşma seviyeleri Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Çalışanların Unvanları Açısından Örgütsel Sinizm, Zaman Hırsızlığı ve İşe Yabancılaşma Düzeyleri

Boyutlar	Unvan	N	X̄	SS	F	p
Örgütsel Sinizm	Doktor	27	3,498	,843	4,314	,006**
	Hemşire	63	3,412	,852		
	Sekreter	44	3,625	,834		
	Tekniker	26	2,905	,733		
Zaman Hırsızlığı	Doktor	27	2,992	,915	5,143	,002**
	Hemşire	63	2,815	,913		
	Sekreter	44	3,133	,991		
	Tekniker	26	2,294	,537		
İşe Yabancılaşma	Doktor	27	3,455	,966	10,884	,000**
	Hemşire	63	2,966	1,011		
	Sekreter	44	3,642	1,022		
	Tekniker	26	2,412	,573		

**p<0,01

Gerçekleştirilen tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre çalışanların sahip oldukları unvanları açısından örgütsel sinizm, zaman hırsızlığı ve işe yabancılaşma düzeyleri anlamlı farklılıklar göstermiştir. Farklılığın nedenleri gerçekleştirilen LSD testiyle ortaya konulmuştur. Buna göre değişkenler açısından anlamlı farklılıklar doktor, hemşire ve sekreter pozisyonunda görev yapan çalışanların örgütsel sinizm, zaman hırsızlığı ve işe yabancılaşma düzeylerinin tekniker olarak görev yapan bireylere oranla daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Yani doktor, hemşire ve sekreterlerin örgütsel sinizm, zaman hırsızlığı ve işe yabancılaşma sorularına verdikleri yanıtların oranı teknikerlere kıyasla daha yüksektir.

Değişkenler arasındaki ilişkiler belirlendikten sonra hipotez testleri gerçekleştirilmiştir. Örgütsel sinizmin zaman hırsızlığı üzerindeki etkisini ve bu etkide işe yabancılaşmanın aracı rol üstlenip üstlenmediğini belirlemek amacıyla regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda aracılık testi gerçekleştirilirken Baron ve Kenny'nin (1986) kriterleri dikkate alınmıştır. Bu kriterlerden ilki bağımsız değişkenin aracı olduğu düşünülen değişken üzerinde etkiye sahip olmasıdır. Bir diğer kriter ise bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkiye sahip olmasıdır. Aracılık etkisinden bahsedilebilmesi için gerekli olan son kriter ise aracı değişkenin modele katılmasıyla bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin azalması veya ortadan kalkmasıdır. Örgütsel sinizmin işe yabancılaşma üzerindeki etkisine ilişkin regresyon analizi sonuçlarına Tablo 7'de yer verilmiştir.

Tablo 7. Örgütsel Sinizmin İşe Yabancılaşma Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

			Bağımlı Değişken: İşe Yabancılaşma		
Değişkenler	**Beta**	**Standart Hata**	**Standardize β**	**t**	**p**
Örgütsel Sinizm	0,512	0,83	0,422	6,156	0,000
R^2	0,306				

Düzeltilmiş R^2	0,283
F	**13,569****

**p<0,01

Tablo 8'de bağımsız değişken olarak ele alınan örgütsel sinizmin aracı değişken olarak ele alınan işe yabancılaşma üzerindeki etkisi görülmektedir. Gerçekleştirilen bu regresyon modeli anlamlı sonuç vermiştir ve örgütsel sinizm işe yabancılaşma değişkeninin toplam varyansının yaklaşık %28'ini açıkladığı görülmüştür (F= 13,569 p<0,01). Buna göre örgütsel sinizm işe yabancılaşmayı anlamlı ve olumlu olarak (β=0,422 ve p=0,000) etkilemektedir (H_1 Kabul). Tablo 8'de örgütsel sinizmin zaman hırsızlığına etkisinde işe yabancılaşmanın aracı rolüne ilişkin regresyon analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 8. Örgütsel Sinizmin Zaman Hırsızlığına Etkisinde İşe Yabancılaşmanın Aracı Rolüne İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

1.ADIM					
				Bağımlı Değişken: Zaman Hırsızlığı	
Değişkenler	Beta	Standart Hata	Standardize β	t	p
Örgütsel Sinizm	0,329	0,78	0,305	4,222	0,001
R^2	0,233				
Düzeltilmiş R^2	0,208				
F	**9,345****				
2.ADIM					
				Bağımlı Değişken: Zaman Hırsızlığı	
Değişkenler	Beta	Standart Hata	Standardize β	t	p
Örgütsel Sinizm	0,062	0,072	0,057	0,850	0,397
İşe Yabancılaşma	0,522	0,063	0,586	8,306	0,001
R^2	0,471				
Düzeltilmiş R^2	0,450				
F	**22,723****				

**p<0,01

Tablo 8'de aracılık etkisinin tespit edilmesi amacıyla iki adımlı regresyon analizinin sonuçlarına yer verilmiştir. İlk adımda regresyon modeli anlamlı sonuç vermiş (F= 9,345; p<0,01) ve örgütsel sinizmin zaman hırsızlığı üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahip olduğu (β=0,329 ve p=0,000) ortaya konulmuştur (H_2 Kabul). İkinci adımda yer alan regresyon modeli de anlamlı sonuç vermiştir (F=22,723; p<0,01). Bu adımdaki bulgulara göre işe yabancılaşma zaman hırsızlığı üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahiptir (H_3 Kabul). Ayrıca bu adımda örgütsel sinizmin zaman hırsızlığı üzerindeki etkisinin işe yabancılaşmanın modele katılmasıyla tamamen ortadan kalktığı (β=0,062; p=0,397) görülmüştür (H_4 Kabul). Ayrıca ikinci adımdaki modelin açıklama gücü birinci adıma göre yaklaşık olarak %24 artış göstermiştir. Elde edilen bu bulgular işe yabancılaşmanın örgütsel sinizm ve zaman hırsızlığı arasındaki ilişkide tam aracı bir rolü olduğu anlamına gelmektedir. Bu bulgulara göre araştırma modelinde yer alan hipotezlerin tümü doğrulanmıştır.

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada örgütsel sinizmin zaman hırsızlığı üzerindeki etkisi ve bu etkide işe yabancılaşmanın bir rolü olup olmadığı araştırılmıştır. Bu amaç doğrultusunda 160 sağlık çalışanında anket yöntemiyle veri toplanmış ve analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda çalışanların örgütsel sinizm (3,40) ve zaman hırsızlığı (3,14) düzeylerinin yüksek, işe yabancılaşma düzeylerinin (2,84) ise düşük olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma bulguları çalışanların örgütsel sinizm düzeylerinin hem işe yabancılaşmalarını hem de zaman hırsızlığı davranışları sergilemelerini olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Ayrıca bulgular çalışanların işe yabancılaşmalarının zaman hırsızlığı davranışlarını artırdığını da ortaya koymuştur. Elde edilen bu bulgular daha önce yapılan çalışmalarda (Banai ve Reisel, 2007; Anaş, 2016; Babadağ, 2019; Lorinkova ve Perry, 2017) ortaya çıkan sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Ortaya çıkan bu sonuç sosyal değişim teorisi kapsamında değerlendirilebilir. Sosyal değişim teorisi bireyler arasındaki ilişkilerin devam etmesinin karşılıklı fayda ve beklentilerin karşılanmasına bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre çalıştıkları örgüte veya işe karşı olumsuz duygulara sahip olan ve beklentilerinin karşılanmadığını düşünen çalışanlar tepkilerini mesai saatlerinde kişisel bir takım işlerle uğraşarak gösterebilmektedirler. Ayrıca bu olumsuz duygu durumları çalışanların işten uzaklaşarak örgüte ve iş arkadaşlarına karşı yabancılaşmalarına da yol açabilmektedir.

Araştırmada elde edilen bir diğer bulguya göre işe yabancılaşma örgütsel sinizm ve zaman hırsızlığı arasındaki ilişkide tam aracı rol üstlenmektedir. Bu anlamda örgütsel sinizmin zaman hırsızlığı davranışını işe yabancılaşma üzerinden etkilediği söylenebilir. Zaman hırsızlığı sıklık ve finansal maliyetler açısından örgütler için önemli bir problemdir. Örneğin yapılan bir çalışmada elde edilen bulgular zaman hırsızlığından dolayı çalışan başına günde 53 dakikanın kaybedildiğini göstermektedir (Henle vd., 2010). Zaman hırsızlığı finansal zararların dışında örgütteki bireyler üzerinde olumsuz etkiler bırakmaktadır. Yöneticiler çalışanların çalışma süreleri boyunca yalnızca işleriyle ilgilendiklerinden emin olmak için sıkça denetlemeler yapmak ya da işe geç kalan veya erken çıkan çalışanların işlerinin aksamamasını da içerecek şekilde yeni planlamalar oluşturmak zorunda kalabilmektedir. Bu durum zaman hırsızlığı sergileyen çalışanların hem yöneticileri hem de çalışma arkadaşlarıyla olan ilişkilerinde problemlere neden olabilmektedir. Öte yandan zaman hırsızlığı davranışı sergileyen bireylerin yaptırım veya cezaya maruz kalmaması diğer çalışanlar için olumsuz örnek teşkil ederek bu davranışın örgütün tümüne yayılmasına sebep olabilir. Bu nedenle örgütlerde zaman hırsızlığını ortaya çıkaran ve yaygınlaştıran değişkenlerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada zaman hırsızlığını azaltan iki önemli değişken belirlenmiştir. Bulgulara göre çalışanların sinik tutum ve davranışlarının azalması işe yönelik yabancılaşma düzeylerini azaltmaktadır. İşine daha az yabancılaşan çalışan ise çalışma saatleri içerisinde iş dışı faaliyetlere daha az yönelmektedir. Bir diğer ifadeyle zaman hırsızlığı davranışı daha az sıklıkla sergilenmektedir. Bundan dolayı örgütlerde sinik tutum ve davranışları azaltacak uygulama ve politikalara önem verilmesi gerekmektedir. Örneğin örgütlerinin adil ve eşitlikçi yaklaşımlara sahip olduğunu düşünen çalışanların sinizm düzeylerinin düşük olduğu belirtilmektedir (Kılıç ve Toker, 2020). Örgütteki sinik tutumları azaltacak değişkenlerin belirlenmesi çalışanların işe yabancılaşmalarını engelleyebilecektir. İşine karşı yabancılaşma hissetmeyen bireylerin işlerine daha fazla önem verip zaman hırsızlığı gibi verimlilik karşıtı davranışları sergilemeyeceklerdir.

Araştırma sonuçları verilerin elde edildiği sağlık sektörü için bir takım çıkarımların yapılmasına da imkân vermektedir. Sağlık kuruluşları son dönemlerde hayatın her kademesinde

kendisini hissettiren salgın nedeniyle yoğun taleplerle karşılaşmaktadır. Hızla artış gösteren hasta sayıları sağlık çalışanlarını yoğun bir iş yüküyle mücadele etmelerini zorunlu kılmıştır. Bu yoğun iş ortamı çalışanların örgütlerine karşı olumsuz tutum takınmalarına, işlerinden uzaklaşarak çalışma saatlerinde bir takım kişisel uğraşlarla ilgilenmelerine neden olabilmektedir. Ortaya konulan bulguların literatüre katkısının dışında araştırmanın bir takım kısıtları bulunmaktadır. Çalışmanın tek bir ildeki sağlık çalışanlarını konu alması, özel ve kamu çalışanları açısından bir karşılaştırmanın yapılmamış olması ve genelleme yapılacak kadar zengin ve farklı örneklemlere ulaşılmaması araştırmanın kısıtları arasında sayılabilir. İleride yapılacak araştırmaların bu kısıtları ortadan kaldıracak tarzda gerçekleştirilmesi önerilebilir.

KAYNAKÇA

ANAŞ, K. (2016). Vakıf Üniversitesi Çalışanlarında Örgütsel Sinizm Tutumunun İşe Yabancılaşma Üzerindeki Etkisi, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.

ANDERSSON, L. (1996). "Employee Cynicism: An Examination Using a Contract Violation Framework". Human Relations, 49: 1395-1418.

BABADAĞ, M. (2019). Zaman Hırsızlığı. Örgütsel Davranış Düzleminde Güncel Kavramlar. Gazi Kitabevi, Ankara.

BABADAĞ, M., & KERSE, G. (2019). "Zaman hırsızlığı ölçeğinin Türkçe uyarlamasının geçerliliğinin yeniden değerlendirilmesi ve kişilik özellikleri ile zaman hırsızlığı arasındaki ilişki". Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19(2): 419-438.

BANAI, M. & REISEL, W. D. (2007). "The Influence Of Supportive Leadership and Job Characteristics On Work Alienation: A six – Country Investigation". Journal of World Business, 42: 463-476.

BARON, R. M. & KENNY, D. A. (1986). "The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations". Journal of Personality and Social Psychology, 51: 1173–1182.

BLANCHARD, A. L. & HENLE, C. A. (2008). "Correlates of Different Forms of Cyberloafing: The Role of Norms and External Locus of Control". *Computers in Human Behavior*, 24(3): 1067–1084.

BLAU, P. (1964). Exchange and Power in Social Life. Wiley, New York.

BRANDES, P, DHARWADKAR, R. & DEAN, J. W., (1999). "Does Organizational Cynicism Matter? Employee and Supervisor Perspectives on Work Outcomes". Eastern Academy of Management Proceedings, 150-153.

BROCK, M. E., MARTIN L. E. & BUCKLEY M. R., (2013). "Time Theft in Organizations: The development of the Time Banditry Questionnaire". International Journal of Selection and Assessment, 21(3): 309-321.

CHIABURU, D. S., PENG, A. C., O, I., BANKS, G. C. & LOMELI, L.C. (2013). "Antecedents and consequences of employee organizational cynicism: A meta-analysis". Journal of Vocational Behavior, 83:181–197.

ÇETİN, C., ÖZDEMİRCİ, A. & KARTALTEPE, N. (2009). "Is alienation only a problem for the blue-collar workers? A research on the alienation of the white-collar workers in the age of information and in Banking Sector". The Journal of Financial Research and Studies, 1(1): 121-129.

ÇİVİLİDAĞ, A. (2015). "Öğretim Elemanlarında Örgütsel Sinizm ve İşe Yabancılaşma Arasındaki İlişkide Yaşam Doyumunun Aracı Rolü". İş Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 17(4): 259-286.

DAVIS, W. D. & GARDNER, W. L. (2004). "Perceptions of Politics and Organizational Cynicism: An Attributional and Leader–Member Exchange Perspective". The Leadership Quarterly, 15(4): 439-465.

DEAN, J. W., BRANDES, P. & DHARWADKAR, R. (1998). "Organizational cynicism". Academy of Management Review, 23: 341–352.

DEMİR, M., AYAS S. & YILDIZ B. (2018). "Örgütsel Sinizm Ve İşe Yabancılaşma İlişkisi: Beş Yıldızlı Otel Çalışanları Üzerine Bir Araştırma". Yönetim Bilimleri Dergisi, 16(32): 231-254.

ELMA, C. (2003). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İşe Yabancılaşması, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE., Ankara.

HENLE, C. A., REEVE C. L. & PITTS V. E. (2010). "Stealing Time at Work: Attitudes, Social Pressure, and Perceived Control as Predictors of Time Theft". Journal of Business Ethics, 94: 53–67

KACMAR, K. M. & FERRIS G. R. (1991). "Perceptions of Organizational Politics Scale (POPS): Development and construct validation". Educational and Psychological Measurement, 51(1): 193-205.

KANTEN, P. & ÜLKER, F. (2014). "Yönetim Tarzının Üretkenlik Karşıtı İş Davranışlarına Etkisinde İşe Yabancılaşmanın Aracılık Rolü". Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (32): 16-40.

KANTER, D. L. & MIRVIS, P. H. (1989). The cynical Americans: living and working in an age of discontent and disillusionment. Jossey-Bass, San Francisco.

KARACAOĞLU, K. & İNCE F., (2012). "Brandes, Dharwadkar ve Dean'in (1999) örgütsel sinizm ölçeği Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması: Kayseri organize sanayi bölgesi örneği", Business and Economics Research Journal, 3(3): 77-92.

KILIÇ, S. & TOKER, K. (2020). "Örgütsel Adalet İle Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". Journal of Yasar University, 15(58): 288-303.

BABADAĞ, M., KERSE G. & KOÇAK D. (2018). "Psikolojik Sözleşme İhlali, Duygusal Emek Ve Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişki: Market Çalışanları Üzerinde Bir Uygulama". BMIJ, (2018), 6(2): 584-605.

KOÇAK, D., BABADAĞ, M. & KERSE, G. (2018). "Zaman Hırsızlığı Ölçeğini Türkçeye Uyarlama Çalışması ve Nepotizm Algısı İle Zaman Hırsızlığı Arasındaki İlişki". 26.Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, 198-204.

KOSLOWSKY, M., SAGIE, A., KRAUSZ, M. & SINGER, A. D. (1997). "Correlates of employee lateness: some theoretical considerations". Journal of Applied Psychology, 82: 79–88.

LORINKOVA, N. M. & PERRY, S. J. (2017). "When is empowerment effective? The role of leader exchange in empowering leadership, cynicism, and time theft". Journal of Management, 43(5): 1631-1654.

PARSAK, G. (2010). Örgütlerde Yabancılaşma ve İş Tatmini İlişkisi: Çukurova Üniversitesi Çalışanları Üzerinde Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi SBE., Adana.

REICHERS, A. E., WANOUS, J. P. & AUSTIN, J. T. (1997). "Understanding and managing cynicism about organizational change". The Academy of Management Executive, 11: 48–59.

REYNOLDS, C. A., SHOSS, M. K. & JUNDT, D. K. (2015). "In the eye of the beholder: A multistakeholder perspective of organizational citizenship and counterproductive work behaviors". Human Resource Management Review, 2580-93.

ROUSSEAU, D. M.(1989). "Psychological and Implied Contracts in Organisations Extended Summary". Employee Responsibilities and Rights Journal, 2(2): 121-139.

TURAN, M. & PARSAK, G. (2011). "Yabancılaşma ve iş Tatmini ilişkisi: Bir Devlet Üniversitesi idari Personeli Üzerinde Araştırma". Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(2): 1-20.

YILDIZ, K., AKGÜN, N. & YILDIZ, S. (2013). "İşe Yabancılaşma ile Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişki". The Journal of Academic Social Science Studies, 6(6): 1253-1284.

Alanya Akademik Bakış Dergisi
Yıl: 2022, C:6, S:1, ss. 1799-1807

Alanya Academic Review Journal
Year: 2022, Vol:6, No:1, pp. 1799-1807

Impact of COVID-19 First Official Vaccine Approval on Precious Metals: A Behavioral Finance Approach

(Research Article)

Covid 19 İlk Resmi Aşı Onayının Kıymetli Madenler Üzerindeki Etkisi: Davranışsal Finans Yaklaşımı

Doi: 10.29023/alanyaakademik.1030370

Çağrı HAMURCU
Dr. Öğretim Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Ortaköy Meslek Yüksekokulu,
cagri.hamurcu@gmail.com
Orcid No: 0000-0002-3248-6733

How to cite this article: *Hamurcu, Ç. (2022). "Impact of COVID-19 First Official Vaccine Approval on Precious Metals: A Behavioral Finance Approach", Alanya Akademik Bakış, 6(1), Sayfa No 1799-1807.*

Keywords:
Behavioral finance, gold, silver, platinum, palladium, EGARCH, COVID-19, vaccine

Received: 30.11.2021
Accepted: 20.01.2022

ABSTRACT

This research aims to reveal the effect of first official COVID-19 vaccine approval on precious metal prices in terms of return and volatility. Within the context of precious metal, gold, silver, platinum, and palladium are selected as dependent and US dollar index as independent variables. In order to measure the difference in the returns and volatilities before and after the first official approval of the COVID-19 vaccine, a dummy variable is defined. Analysis studies have been carried out with EGARCH models. According to the results, it is determined that the first official COVID-19 vaccine approval had negatively affected the level of volatility for gold and silver prices. The approval does not affect the volatility of platinum and palladium. Besides, a negative relationship is found between both all precious metals and the US dollar index in terms of returns. It is assumed that the results could be interpreted as investors acted by the risk aversion bias before the first official approval of the COVID-19 vaccine, and the approval created an effect of reducing uncertainty in the financial markets.

1. INTRODUCTION

The knowledge acquired by investors during the decision-making process, the perception created by this information on the investor, and the investor behavior shaped by the investor perception affect the financial market dynamics.

Many investors can review their opinions on new information and news and investment instruments and revise them when necessary. As a result of the renewal of the idea about the investment tool, the investor may buy, sell, or not show any action. With the effect of herd behavior, the effects of these trends could magnify and have significant effects on the markets.

Rapid developments in the technology and communication sectors have made the speed of accessing information very easy and increased the reaction to the information accessed. This situation has enabled the financial markets to provide global liquidity to investors, and the process of reflecting the effect of information on prices has accelerated. One possible result of the process is that it makes possible the rapid change in prices and an increase in volatility.

Volatility appears to investors as an important factor in financial investments and is known to be quite a determinant in investment decisions (Schwert, 1990).

In times of crisis and uncertainty, market dynamics change with the effects of behavioral trends. Pandemic periods are also among the periods in which the effects of uncertainty are seen at a high rate. In this context, studies are carried out to reveal the effects of Covid-19, which is described as a pandemic, on financial markets. Variations in the return and volatility of precious metals, which are among the important instruments of the markets, have also been a matter of curiosity during the COVID-19 pandemic period.

This study differs in that it considers the pre-and post-process of the first official approval of COVID-19 vaccines by the authorities as a research subject and examines this with a model that includes the variables of gold, silver, platinum, palladium, and the US dollar index. This research aims to reveal the effect of first official COVID-19 vaccine approval on precious metal prices in terms of return and volatility.

2. LITERATURE REVIEW

Studies that examine the factors affecting the returns and volatility of precious metals and the relationships between these factors and especially the movements of these variables in periods of crisis and uncertainty and the findings of these studies are given below.

The long-term association between gold and silver values for the periods, 1972: 12-1990: 6, 1981: 04-1990: 06, and 1990: 07-1994: 6, was explored by Escribano & Granger (1998). In this study, the returns of gold and silver were analyzed over the long-term process and it has been concluded that there is a simultaneous connection between the return rates of both precious metals. Also, the interpretation was shared that after 1990, the interdependent relationship of the markets for both metals decreased and almost separated.

In the study of Capie et al. (2005), in which the degree of gold serves as an instrument of hedging against exchange rate risk was evaluated using weekly data, a negative gold-pound-dollar-yen-dollar exchange-rate relationship, which changes strength over time, was found. In this study, the finding was shared that gold functions as a hedge against adjustments in the exchange value of the dollar, and this is due to some degree of unpredictable attitudes and incidents in politics.

The volatility of returns on financial assets varies over time. The ability to predict the future volatility level of financial assets varies depending on the characteristics of the model established, the accuracy of the parameters, and the level of volatility, and it becomes difficult from time to time (Brandt & Jones, 2006).

Another research analyzed the typical changes between the spot prices of precious metals (gold, silver, platinum, and palladium), the price of oil, and the US dollar/euro exchange rate, strong short-term feedback was found as well as proof of poor interaction between variables in long-term balance (Sari et al., 2010). In addition, this research contains the observations that major transient responses to shocks at some of the other metal prices and exchange rates are given by the precious metal spot markets. In the study in which gold, silver, platinum, and palladium price volatilities were modeled and the macroeconomic determinants of these volatilities were investigated, it was concluded that monetary factors explained the volatility of gold, but this situation did not extend to silver (Batten et al., 2010). There is also insufficient evidence that

the volatility procedures of the precious metal price series are collectively influenced by macroeconomic conditions.

In Joy's study (2011), gold, US dollar, and related exchange risk variables were investigated. According to the results of the study, it was stated that, over a period of 23 years, gold behaved as a financial asset that provides protection against the US dollar and the associated exchange rate risk and acts as a shelter.

Baur's study (2012), which measures the response of gold's volatility to positive and negative shocks, emphasizes that there is an inverse asymmetric reaction between variables, that positive shocks improve volatility more than adverse shocks, and this effect is related to the property of gold being a safe haven (Baur, 2012). In this study, it is also stated that the favorable shifts in gold prices are perceived by investors as a warning signal of future uncertainties and negative returns of other financial assets. It is shared as another finding obtained in the study that this effect mechanism described causes uncertainty in the gold market and thus higher volatility.

In the study, which examines the diversity over time in the safe harbor characteristics of gold, silver, platinum, and palladium, the finding that silver, platinum, and palladium showed the characteristics of safe shelters in periods when gold did not show the feature of safe shelter (Lucey & Li, 2015).

In a study conducted by Otero & Reboredo (2018), in various periods of volatility (pre-crisis, crisis, and post-crisis) between January 2005 and June 2015, the relative risk-adjusted returns and downside risk output of precious metal mutual funds were analyzed. In the light of the results obtained, it has been determined that the move from low uncertainties to high uncertainties has a positive impact on risk-adjusted returns of precious metal mutual funds, which loses its effect when uncertainty decreases. It is expressed that precious metal investment fund investors could benefit from their investment strategies thanks to this dynamic that has been revealed regarding the movements of precious metals in periods of uncertainty.

Within the scope of behavioral finance studies that show that investor sentiment influences investment choices, a study was conducted to examine the effect of the combination of geographic proximity to the source region of the epidemic and heavy media coverage on stock prices in the US (Ichev & Marinč, 2018). In this study, it was concluded that information about the Ebola epidemic events has an increasing impact on financial markets and companies in relation to geographic proximity. In addition, it is another result expressed in the study that the overemphasized epidemic event caused an increase in investor risk perception and increased volatility in the markets by creating behavioral finance biases.

In the study, which examines the effects of many factors such as the dollar index, exchange rate, oil, and stock market index on the global gold price, it is shared that many factors affect the gold price negatively (Qian et al., 2019).

It was determined in the study (Mensi et al., 2020) that The impact on gold and oil prices of COVID-19, which were less efficient in the prices for gold and oil, especially during the epidemic period, was examined according to ascending and descending patterns. The gold market was found to be less effective during declining cycles prior to the pandemic, while oil is found to be less efficient in upward trends.

Qin et al. (2020) researched the necessity of the storage of gold in chaotic periods from a geopolitical risk perspective. It was stated that because of its rising price overtimes, gold should

be set aside when geopolitical risks are high, but the negative effect does not confirm this view. It is also suggested in this study that investors and governments can take advantage of the value of gold in chaotic times to prevent losses and optimize investments.

Gharib et al. (2020) studied examined the effect of excessive pricing on crude oil and gold markets, which can be described as the bubble created by the COVID-19 outbreak, it was found that this effect was bilateral. The risk aversion environment that occurs during periods of excessive uncertainty in financial markets is another dynamic expressed in this study, where investors turn to financial assets that are considered safer such as gold.

Examining the return-volatility relationship in some commodity prices, including gold, Chen & Mu (2020) concluded that most of the daily spot prices have reverse leverage. In other words, it is stated that the volatility that resulted after the positive market shocks was considered to be larger.

Calvimontes et al. (2020) analyzed the changes in gold mining prices in the context of the COVID-19 outbreak, it is stated that the effect on gold mining of the COVID-19 pandemic is both widely varying and uncertain In addition, this study reveals that this situation has an important effect on the gold price as well as the development of the sector.

In the study, where the accuracy of the opinion that there is a negative relationship between gold and the dollar was investigated and the situations where this relationship was violated, evidence was obtained that there was a short-term positive relationship between gold and the dollar in times of extraordinary market conditions (He et al., 2020). This result is expressed as an indication that the property of gold, expressed as having risk security, is influenced by the phase of the gold-dollar threshold.

3. MATERIAL AND METHODS

In this study, gold, silver, platinum, and palladium are selected as dependent variables of the study. A dummy variable is defined to measure the difference in the returns and volatilities of gold, silver, platinum, and palladium before and after the first official approval of the COVID-19 vaccine. Analysis studies have been carried out with EGARCH models. The dummy variable and the US dollar index are added to these models as independent variables.

The EGARCH model was defined as an exponential GARCH (Generalized Autoregressive Conditional Variable Variance) method in order to determine the asymmetric effects of positive and negative shocks on volatility and to avoid the constraints in other volatility models (Nelson, 1991). EGARCH model emerges as a model that defines the dynamics of logarithmic volatility.

The daily USD prices of Gold, Silver, Platinum, Palladium used in the study are taken from the London Bullion Market Association (LBMA) web page (http://www.lbma.org.uk/precious-metal-prices#/) and US Dollar Index (DXY) data is obtained from www.indexing.com financial data portal.

The daily values of the variables in our study are included in the analysis between the date of 11.03.2020 when the spread of COVID-19 is defined as a pandemic and 30.12.2020. The values for the dummy variable are set as “0” for before the UK approval date of the COVID 19 vaccine (02.12.2020), and “1” for after.

4. RESULTS

The outcomes achieved in the study are presented in this section. Descriptive statistics for the variables of gold, silver, platinum, and palladium prices and the American Dollar Index are given in Table 1. Positive standard deviations obtained for daily returns of all variables given in Table 1 indicate that there is a variation from the mean values and a high level of variability in price changes. It is understood that precious metals with a skewness value less than zero are skewed to the left and the American Dollar Index variable with a skewness value greater than zero is skewed to the right.

Table 1: Descriptive Statistics for Variables

	Gold	**Silver**	**Platinum**	**Palladium**	**DXY**
Mean	1812.974	21149.93	864.7415	2153.532	95.35151
Median	1842.000	23160.00	868.0000	2213.000	93.96000
Maximum	2067.150	28885.00	1068.000	2483.000	102.9900
Minimum	1474.250	12005.00	593.0000	1583.000	89.68000
Standard Deviation	120.4009	4647.781	92.36817	203.4479	3.261750
Skewness	-0.521074	-0.227971	-0.192070	-0.584058	0.350131
Kurtosis	2.757576	1.628082	2.977239	2.403797	1.968011
Jarque-Bera	9.778869	17.85243	1.264858	14.69125	13.28545
Probability	0.007526	0.000133	0.531300	0.000645	0.001303
Observations	205	205	205	205	205

In addition, when the distributions are examined in terms of kurtosis, it is revealed that all variables have a flat appearance. In terms of Jarque-Bera and probability values, it is understood that all variables except Platinum do not have a normal distribution.

After this stage, the analysis studies were continued by taking the first differences in the logarithms of all variables. Firstly, unit root tests were conducted to understand whether the variables are stationary or not. Unit root test results are included in Table-2. When the table is examined, it is seen that both variables have every stationary structure at the basic level ($p<0.05$).

Table 2. Unit Root Tests for Variables

	Models					
	none exogenous variables		constant exogenous variables		constant&lineer trend exogenous variables	
Gold Ons Return USD	t-Statistic	p	t-Statistic	p	t-Statistic	p
Augmented Dickey-Fuller	-14.83354	0.0000***	-14.83317	0.0000***	-14.81092	0.0000***
Test critical values 1% level	-2.576403		-3.462574		-4.003902	
5% level	-1.942399		-2.875608		-3.432115	
10% level	-1.615659		-2.574346		-3.139793	
Silver Ons Return USD	t-Statistic	p	t-Statistic	p	t-Statistic	p
Augmented Dickey-Fuller	-12.36702	0.0000***	-12.39471	0.0000***	-12.36623	0.0000***
Test critical values 1% level	-2.576403		-3.462574		-4.003902	
5% level	-1.942399		-2.875608		-3.432115	

10% level	-1.615659		-2.574346		-3.139793	
Platinum Ons Return USD	t-Statistic	p	t-Statistic	p	t-Statistic	p
Augmented Dickey-Fuller	-12.86261	0.0000***	-12.84746	0.0000***	-12.89277	0.0000***
Test critical values 1% level	-2.576403		-3.462574		-4.003902	
5% level	-1.942399		-2.875608		-3.432115	
10% level	-1.615659		-2.574346		-3.139793	
Palladium Ons Return USD	t-Statistic	p	t-Statistic	p	t-Statistic	p
Augmented Dickey-Fuller	-9.328253	0.0000***	-9.304878	0.0000***	-9.293911	0.0000***
Test critical values 1% level	-2.576403		-3.462574		-4.003902	
5% level	-1.942399		-2.875608		-3.432115	
10% level	-1.615659		-2.574346		-3.139793	
DXY Return	t-Statistic	p	t-Statistic	p	t-Statistic	p
Augmented Dickey-Fuller	-11.56658	0.0000***	-11.59987	0.0000***	-11.65152	0.0000***
Test critical values 1% level	-2.576403		-3.462574		-4.003902	
5% level	-1.942399		-2.875608		-3.432115	
10% level	-1.615659		-2.574346		-3.139793	

note: p = probability. *** significant at 0.01 level.

In order to examine the relationship between precious metals, COVID-19 vaccine studies, and the US Dollar index in terms of return and volatility, the EGARCH models are established among variables. In these models, logarithmic price returns of precious metals are dependent, while COVID-19 vaccine studies and logarithmic returns of the US Dollar index are determined as independent variables. In order to model the difference in the returns of precious metal prices before and after the date when a COVID-19 vaccine was approved for use by the UK for the first time, a dummy variable called COVID-19 Vaccine approvement is defined and added to the models. The results of the EGARCH models established for each precious metal in the study are shown in Table-3.

Table 3. EGARCH Model Coefficients and Heteroskedasticity Test for the Precious Metal Price Return

	Gold (EGARCH)	Silver (EGARCH)	Platinum	Palladium
Variable			Coefficients	
Mean Equation				
C(1)	0.000155	0.001376	0.000285	0.000640
C(2)	-1.138023***	-1.047313***	-2.238849***	-1.223142***
Variance Equation				
C(3)	-0.749526**	-8.934112***	-0.504598***	-0.107070**
C(4)	0.137230*	0.427422***	-0.233614***	-0.086820*
C(5)	0.088517***	-0.325363***	-0.028435	0.072395**
C(6)	0.940021***	0.022217	0.929593***	0.983348***
C(7)	-0.151662**	-1.209102***	0.018664	-0.015589
			Heteroskedasticity Test	
p(FS)	0.4794	0.8660	0.0007	0.8240

note: p(FS) = Prob(F-Statistic) of Heteroskedasticity test. *** significant at 0.01 level. ** significant at 0.05 level. * significant at 0.1 level.

The mean and variance equations obtained as a result of the established EGARCH models are given in equations (1) and (2).

Mean Equation = C1 + C(2)*(US Dollar index) (1)

Variance Equation

$\log(\sigma_t^2) = C(3) + C(4)\,|\varepsilon_{t-1} / \sigma_{t-1}| + C(5)(\varepsilon_{t-1} / \sigma_{t-1}) + C(6)\log(\sigma_{t-1}^2) + C(7)$*(COVID-19 Vaccine Approval) (2)

In this equation, σ_t^2 is variance of precious metals.

Considering the mean equation, the fact that the parameter C(2) is significant for all precious metals. These coefficients are negative for all precious metals.

The fact that the C(5) parameter is statistically significant indicates the asymmetry in the volatility structure. When the variance equation estimation results given in Table 3 are examined, it is seen that the coefficient of the C(5) parameter, which shows the effect of asymmetry, is significant for gold, silver, and palladium, but not for platinum. C(5) coefficient is positive for gold and negative for silver and palladium.

C (6) parameters in Table 3 express the permanence of the shock. The coefficients of this parameter are significant for gold, platinum, and palladium.

The statistically significant coefficients of the dummy variable C(7) are negative and statistically significant for gold and silver and insignificant for platinum and palladium.

Since the Heteroskedasticity Test results in Table 3 for platinum are p(FS) <0.05, the findings of platinum in the EGARCH model are not significant. On the other hand, since the results of this test for gold, silver and palladium are p> 0.05, the findings obtained in the egarch model are significant.

5. DISCUSSION AND CONCLUSION

In this section, the results obtained will be interpreted and discussed and suggestions for further studies will be presented.

It is found that there is a downward link between the prices of precious metals and the earnings of the US Dollar Index. In other words, precious metal returns decline as the US dollar index rises, and as the US dollar index declines, precious metal returns rise. This result is compatible with the studies of Capie et al. (2005), Joy (2011), Qian et al. (2019), and He et al. (2020).

On the one hand, positive shocks improve gold price volatility rather than negative shocks, on the other hand, negative shocks increase the volatility in silver and palladium prices more than positive shocks. While extremely positive news is included in the definition of positive shock, on the contrary, news with an extremely negative quality is expressed as a negative shock. In Baur's study (2012), it is found that positive shocks have a greater impact on volatility than adverse shocks. Qin et al. (2020) stated that gold should be stored because of its rising price in times where uncertainties are high, but this opinion is not supported by the negative effects. Chen & Mu (2020) expressed that it is stated that volatility in some commodity prices, including gold is determined higher after positive price shocks. It was concluded in the study

of Batten et al. (2010) that although monetary factors mainly describe the volatility of gold, this relationship may not extend to silver and no proof exists that macroeconomic factors affect the volatility dynamics of the price sequence for precious metals.

Another result that the obtained findings indicate to us is that the permanence of the analyzed shock has been found to exist on gold, platinum, and palladium. In the study of Sari et al. (2010), it is stated that significant temporary responses to shocks in some of the other metal prices and exchange rates occur in the precious metal spot markets.

The asymmetric EGARCH (1,1) models, which have been proven for gold and silver as a result of the findings, show that the first official COVID-19 vaccine approval negatively affected the volatility in gold and silver prices during the study period. This relation could be interpreted that investors acted under the risk aversion bias before the approval of the COVID-19 vaccine, and the approval created an effect of reducing uncertainty in the markets. On the other hand, the findings show that the approval of the COVID19 vaccine does not affect platinum and palladium volatility. Otero & Reboredo (2018) obtained that it has been determined that the move from low unpredictability to high unpredictability has a positive influence on the risk-adjusted returns of the mutual funds of precious metals, which, as uncertainty decreases, loses its influence. In the study of Ichev & Marinč (2018), by developing behavioral finance perceptions, an overemphasized epidemic occurrence triggered a rise in investor risk awareness, elevated uncertainty, and volatility in the markets. Gharib et al. (2020) revealed that the risk aversion environment that exists during times of extreme volatility in financial markets is another dynamic where investors turn to financial assets that are perceived to be safer, such as gold.

The limited working period is among the limitations of this study. For this reason, it is thought that these findings should be expanded to include longer periods to prove their validity. To examine the market dynamics in a wider scope, it may be considered to include other assets and their indicators in the study.

REFERENCES

BATTEN, J. A., CINER, C., & LUCEY, B. M. (2010). The macroeconomic determinants of volatility in precious metals markets. *Resources Policy*, *35*(2), 65–71. https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2009.12.002

BAUR, D. G. (2012). Asymmetric Volatility in the Gold Market. *The Journal of Alternative Investments*, 120223000721008. https://doi.org/10.3905/jai.2012.2012.1.016

BRANDT, M. W., & JONES, C. S. (2006). Volatility forecasting with range-based EGARCH models. *Journal of Business and Economic Statistics*, *24*(4), 470–486. https://doi.org/10.1198/073500106000000206

CALVIMONTES, J., MASSARO, L., ARAUJO, C. H. X., MORAES, R. R., MELLO, J., FERREIRA, L. C., & DE THEIJE, M. (2020). Small-scale gold mining and the COVID-19 pandemic: Conflict and cooperation in the Brazilian Amazon. *Extractive Industries and Society*, *May*, 1–4. https://doi.org/10.1016/j.exis.2020.08.013

CAPIE, F., MILLS, T. C., & WOOD, G. (2005). Gold as a hedge against the dollar. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, *15*(4), 343–352. https://doi.org/10.1016/j.intfin.2004.07.002

ESCRIBANO, A., & GRANGER, C. W. J. (1998). Investigating the relationship between gold and silver prices. *Journal of Forecasting*, *17*(2), 81–107. https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-131X(199803)17:2<81::AID-FOR680>3.0.CO;2-B

GHARIB, C., MEFTEH-WALI, S., & JABEUR, S. B. (2020). The bubble contagion effect of COVID-19 outbreak: Evidence from crude oil and gold markets. *Finance Research Letters*, *July 2020*, 101703. https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101703

HE, Q., GUO, Y., & YU, J. (2020). Nonlinear dynamics of gold and the dollar. *North American Journal of Economics and Finance*, *52*(January), 101160. https://doi.org/10.1016/j.najef.2020.101160

ICHEV, R., & MARINČ, M. (2018). Stock prices and geographic proximity of information: Evidence from the Ebola outbreak. *International Review of Financial Analysis*, *56*, 153–166. https://doi.org/10.1016/j.irfa.2017.12.004

JOY, M. (2011). Gold and the US dollar: Hedge or haven? *Finance Research Letters*, *8*(3), 120–131. https://doi.org/10.1016/j.frl.2011.01.001

LUCEY, B. M., & LI, S. (2015). What precious metals act as safe havens, and when? Some US evidence. *Applied Economics Letters*, *22*(1), 35–45. https://doi.org/10.1080/13504851.2014.920471

MENSI, W., SENSOY, A., VO, X. V., & KANG, S. H. (2020). Impact of COVID-19 outbreak on asymmetric multifractality of gold and oil prices. *Resources Policy*, *69*(May), 101829. https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2020.101829

NELSON, D. B. (1991). Conditional Heteroskedasticity in Asset Returns : A New Approach. *Econometrica*, *59*(2), 347–370.

OTERO, L. A., & REBOREDO, J. C. (2018). The performance of precious-metal mutual funds: Does uncertainty matter? *International Review of Financial Analysis*, *57*, 13–22. https://doi.org/10.1016/j.irfa.2018.02.003

QIAN, Y., RALESCU, D. A., & ZHANG, B. (2019). The analysis of factors affecting global gold price. *Resources Policy*, *64*(June), 101478. https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2019.101478

QIN, M., SU, C. W., QI, X. Z., & HAO, L. N. (2020). Should gold be stored in chaotic eras? *Economic Research-Ekonomska Istrazivanja* , *33*(1), 224–242. https://doi.org/10.1080/1331677X.2019.1661789

SARI, R., HAMMOUDEH, S., & SOYTAS, U. (2010). Dynamics of oil price, precious metal prices, and exchange rate. *Energy Economics*, *32*(2), 351–362. https://doi.org/10.1016/j.eneco.2009.08.010

SCHWERT, G. W. (1990). Stock market volatility. *Financial Analysts Journal*, *46*(3), 23–34.

Alanya Akademik Bakış Dergisi
Yıl: 2022, C:6, S:1, ss. 1809-1823

Alanya Academic Review Journal
Year: 2022, Vol:6, No:1, pp. 1809-1823

Suriyeli Mülteci Krizinin Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkisine Yansıması: Dünya Sistemleri Analizi Üzerinden Bir Değerlendirme

(Araştırma Makalesi)

Reflection of The Syrian Refugee Crisis on The Relationship Between Turkey and The European Union: An Assessment on a World Systems Analysis

Doi: 10.29023/alanyaakademik.1035028

Tolga ÖZTÜRK
Dr. Öğretim Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, İİSBF, Uluslararası Ticaret Bölümü
tolga.ozturk@alanya.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-8236-0389

Ece BOYACI
Yüksek Lisans Öğrencisi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası Ticaret Bölümü
eceboyaci2210@gmail.com
Orcid No: 0000-0002-7517-0237

Bu makaleye atıfta bulunmak için: *Öztürk, T. & Boyacı, E. (2022). "Suriyeli Mülteci Krizinin Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkisine Yansıması: Dünya Sistemleri Analizi Üzerinden Bir Değerlendirme", Alanya Akademik Bakış, 6(1), Sayfa No. 1809-1823.*

Anahtar kelimeler: *Dünya Sistemleri Analizi, Suriye İç Savaşı, Göç, Avrupa Birliği, Türkiye.*

Makale Geliş Tarihi: 10.12.2021
Kabul Tarihi: 19.01.2022

ÖZET

Göç insanlık tarihiyle başlayan ve günümüze kadar gelen bir olgudur. Türkiye, jeopolitik konumu gereği tarih boyunca birçok göçmenin hedef ya da geçiş bölgesi olmuştur. 2011 yılında başlayan Suriye İç Savaşı, Türkiye'yi ve Avrupa'yı sosyal, siyasal ve ekonomik olarak olumsuz etkisi altına alan kitlesel bir göç dalgasına neden olmuştur. Bu çalışmanın amacı, Türkiye ve Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelerin Suriye İç Savaşı dönemindeki ilişkilerinin göç hareketleri bağlamında değerlendirilmesidir. Suriye kaynaklı kitlesel göçün, Türkiye ve Avrupa Birliği ilişkilerine etkisi "Dünya Sistemleri" kuramı bağlamında ele alınmıştır. "Çevre"den, "Yarı-Çevre"ye oradan da "Merkez"i hedefleyen göç hareketinin siyasal etkilerinin kuram çerçevesinde sınanarak değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Dolayısıyla, Suriye, Türkiye ve Avrupa Birliği'nin göç ve güvenlik politikalarının, birbirlerine olan politik bakış açısının, göç unsuruyla nasıl şekillendiği de Sistem Okulu yaklaşımıyla ele alınmıştır.

ABSTRACT

The migration is a phenomenon that started with the history of humanity and has survived to the present day. Due to its geopolitical position, Turkey has been the target or transit area of many immigrants throughout history. The Syrian Civil War, which started in 2011, caused a mass migration wave that negatively affected Turkey and Europe socially, politically and economically. The aim of this study is to evaluate the relations between Turkey and the

Keywords:
World Systems Theory, Syrian Civil War, Migration, European Union, Turkey.

European Union member countries during the Syrian Civil War in the context of migration movements. The effect of mass migration originating from Syria on the relations between Turkey and the European Union is discussed in the context of the "World Systems Theory". It is aimed to evaluate the political effects of the migration movement from the "Periphery" to the "Semi-Periphery" and then to the "Core" by testing it within the framework of theory. Therefore, how the migration and security policies of Syria, Turkey and the European Union, and their political perspectives towards each other, are shaped by the element of migration is also discussed with the Imperialism Studies approach.

1. GİRİŞ

Ekonomik kayıplar, doğal afetler, dini, siyasi, sosyolojik nedenler, askeri nedenler ve savaşın meydana gelmesi gibi durumların itici güç olmasıyla başka bir ülkeye yasal yollarla veyahut yasal olmayan yollarla girmeye göç denir. Yasal olmayan yollarla girilmesi durumuna düzensiz göç adı verilirken buna daha temel, başlangıç seviyesinde açıklama yapmak gerekirse ülkeden zamanı geldiğinde çıkmamak veyahut ülkeye yasal olmayan yollarla girmekte denebilir (İşcan Erdoğan, 2019:20-21).

Göç, ülkeleri ekonomik, sosyal ve siyasal olarak etkilemektedir ve bu etki olumlu olduğu gibi kontrol edilemezse olumsuz da olmaktadır. Ülkeler bu etkilerden olumsuz bir şekilde etkilenmemek için göç politikalarını düzenleyerek kendilerini bir bakıma korumaya almaktadır veyahut ülkesine bu olguyu kullanarak katkı sunmaktadır. Bundan dolayı da her ülke kendi göç politikasını kendi çıkarlarına göre kendisi belirlemiştir. Bu durum özelinde bu çalışmada Türkiye ve Avrupa Birliği incelenmiştir.

Yaşanan İkinci Dünya Savaşı stratejik açıdan farklı bir savaş niteliğinde olup ülkelere çok ciddi zarar vermiştir. Avrupa Birliği de İkinci Dünya Savaşından çıktıktan sonra yaşadığı ağır hasarlarının belli bölümünü mültecilerle kapamış ve az gelişmiş ülkelerden ucuz iş gücü almak, nitelikli iş gücünü arttırmak gibi nedenlerle mülteci alımına olumlu yaklaşmış ve işçi göçünü kabul ettiğine dair açıklamalar yaparak göç politikalarını düzenlemiştir. Daha rahat, refah içerisinde ve şu anda yaşadıklarından daha kaliteli bir hayat yaşamak isteyen kişiler Avrupa Birliği'nin bu göç çağrısına kulaklarını tıkamamış ve işçi olarak Avrupa Birliği'ne yol almıştır (Güleç, 2015: 83-84).

Göçe karşı olan bu olumlu tavır devam ederken Suriye ve Mısır, İsrail'e saldırmış ve Arap-İsrail savaşı meydana gelmiştir. Bu savaş sonrasında Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) tarafından Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin İsrail'e olan desteğini kırmak ve kaybedilmiş olan Arap topraklarını geri kazanma amacıyla petrol stratejik bir siyasi dayanak olarak kullanılmış ve 1973 Petrol Krizi böylece tüm dünyayı etkisi altına almıştır (Öztürk ve Saygın, 2017: 2).

Yaşanan nüfus hareketliliğinin de çok büyük katkısıyla durmadan gelişen Avrupa'nın ekonomisi "Petrol Krizi" adı verilen bu olayla beraber sekteye uğramış, işsizlik artmış ve gelen sığınmacılara karşı olan tutumda halk tarafından "işlerini ellerinden alan kişi, suçlu kişi, niteliksiz kişi" olarak değişmiş bunun sonucunda da kontrolsüz göçün getirdiği olumsuz etkiler meydana gelmeye başlamıştır (Aktaş ve Öztekin, 2017:206).

Bu noktada Türkiye de yaşanan petrol krizinden etkilenmiş, Avrupa Birliği'ne yönelik gerçekleşen işçi göçü gönderimi Avrupa Birliği ret verdiği için dolaylı yoldan durmuş ve ülke ekonomisi sekteye uğramıştır (Öztürk ve Saygın, 2017:6).

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle beraber Avrupa Topluluğu, resmi olarak "Avrupa Birliği" haline dönüşmüş ve küreselleşmenin etkisiyle göç hareketlerinde hızlı bir artış meydana gelmiştir. Bu noktada Avrupa Birliği, her ne kadar kendini yaptığı anlaşmalarla ve politikalarla korumaya alsa da ülkeye gelen kitlesel göçleri engellemede çok fazla başarılı olamamış ve bu noktada göç olgusunun ciddiyeti bir kere daha anlaşılmıştır. Ülkeye resmi olarak giremeyen kişiler, yasal olmayan yollara başvurarak ülkeye girmeye çalışmaya başlamıştır. Bu noktada Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki iletişimin ne denli önemli olduğu bir kere daha anlaşılmıştır zira artan düzensiz göçle beraber Türkiye'nin coğrafi konumundan faydalanılmıştır. Jeopolitik konumu gereğince Avrupa, Asya ve Afrika'nın kesiştiği noktada yer alan Türkiye, mülteciler tarafından Avrupa'ya ulaşmada önemli bir araç olarak görülmüş, transit bölge olarak kullanılmış ve sadece göç alan veyahut gönderen değil hem göç alan hem de göç gönderen bir ülke haline dönüşmüştür (Güleç, 2015: 84-93).

Yaşanan göç durumundan daha fazla olumsuz etkilenmemek ve gelişmeye hızla devam etmek isteyen Avrupa Birliği, göçmen alımını neredeyse tamamen durdurmuş ve göç politikalarını da bu yönde değiştirerek adeta "Avrupa Kalesi" yaratmaya çalışmıştır. Avrupa Birliği, gösterdiği bu tutumdan uzun süre vazgeçmemiştir. Göçmen alımını durdurmak isteyen Avrupa sadece göç politikalarını buna göre düzenlememiş aynı zamanda da bunu kontrol edebilmek için ülkelerle anlaşma yapmıştır (Arkan Tuncel, 2017:981).

Avrupa Birliği kendi çıkarlarını korumak amacıyla Türkiye ile de bu yönde adımlar atmıştır. Yapılan anlaşmaların etkisini en yoğun gösterdiği olay ise Arap Baharından etkilenilmesiyle fitili ateşlenen, 2011 yılında yaşanan Suriyeli mülteci göçü olmuştur. Ülkelerinde çıkan savaştan dolayı zorunlu göçe maruz bırakılan Suriyeliler, yaşama ihtiyaçlarını gidermek amacıyla komşu ülkelere sığınmıştır. Türkiye'den yardım bekleyen 252 kişilik kafilenin Cilvegözü sınır kapısına dayanmasıyla beraber Türkiye kapılarını açtığının çağrısını yapmış ve gelen mültecileri kamplara yerleştirerek temel hak ve ihtiyaçlarını sağlamıştır. Gelen sığınmacı sayısı çok kısa sürede beklentinin üzerine çıkmıştır (Öztürk ve Çoltu, 2018: 188-190). 21 Ekim 2021 güncel verilere göre Türkiye'de yaşayan geçici koruma altındaki Suriyeli sayısı 3 milyon 723 bin 674 kişiye ulaşmıştır (www.multeciler.org.tr, 2021).

Türkiye, Suriye'de yaşanan olayın bir insanlık dramı olduğunu ve kitlesel göçe zorlanan Suriyeli mültecilerin sorumluluğunun Avrupa devletleri tarafından da paylaşılması gerektiğini her fırsatta dile getirse de Avrupa Birliği, bu mültecilerin Birlik sınırlarından girmesine karşı olumsuz yaklaşmakla birlikte yer yer katı bir tutum sergilemiştir. Bu katı tutumunu korumakla birlikte zamanla maddi gücünü kullanarak sorumluluğu paylaşmaya daha sıcak yaklaşmış bu bağlamda da Suriyelilere yardım etme karşılığında toplamda 6 milyar Euro para yardımı yapacağını açıklamıştır. Paranın 4,3 milyar Euro'sunu doğrudan vermiş, 1,7 milyar Euro'sunu ise projelere bağlamıştır (Yanardağ ve Yanardağ, 2019: 4-5).

Suriye krizi, bir taraftan Avrupa Birliği ve Türkiye arasında anlaşmalar yapılmasını zorunlu kılarken diğer taraftan her iki tarafa da kendi çıkarlarına yönelik öneriler sunmuştur. Bu süreçte verilen sözlerin tutulmayıp ötelenmesi taraflar arasındaki ilişkinin yıpranmasına neden olmuştur. Suriye krizinin Avrupa Birliği ve Türkiye ilişkilerine yansıması, Wallerstein'in Dünya Sistemleri kuramı perspektifinden incelendiğinde Merkez'in kapitalizmi benimseyen ve

güçlü ekonomiye sahip Avrupa Birliği olduğu kabul edilebilir. Buna karşılık, ekonomik olarak daha zayıf Suriye'nin Wallerstein'ın kuramında Çevre'de kaldığı açıktır. Kuramın denkleminde Çevre konumundaki kadar zayıf olmamakla birlikte Merkez'deki kadar da güçlü olmayan tarafın Türkiye olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin, hem Yarı Çevre hem de jeopolitik olarak geçiş ülkesi konumunda olduğu belirtilmelidir. Wallerstein'ın kuramına göre ülkeleri diğer ülkelerle karşılaştırmak bize daha sağlıklı bir analiz düzeyi sunacak olsa da bu çalışmada Avrupa Birliği'ni, ulusüstü siyasi-ekonomik bir yapı olarak, 3 taraflı analiz düzeyinden Merkez'de konumlandırmanın sebebi bilhassa ele alınan göç konusunda Birlik'in yasal yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Avrupa Birliği'nin kurucu antlaşmalarından Amsterdam Antlaşması'nın 62 (2) ve (3) ile 63 (1) maddelerinde Birlik'in dış sınır kontrolleri, göç ve sığınma konusundaki diğer tedbirler ve ayrıca Birlik içerisinde kişilerin serbest dolaşımına ilişkin maddeler düzenlenmiş ve üye ülkeler tarafından imza altına alınmıştır. Bu bağlamda Birlik üyesi ülkeler söz konusu hususta tek bir ülke gibi düşünmekte ve Birlik'e üye olmayan ülkelere karşı ortak bir şekilde hareket etmektedir. Avrupa Birliği karmaşık ve katmanlı yapısı ile ulusüstü bir özellik göstermekle birlikte incelenen göç bağlamında kurumsal düzeyde hareket etmesinden dolayı Avrupa Birliği'ni kurama göre Merkez olarak değerlendirmek yerinde olacaktır (Göç İdaresi Başkanlığı, İltica ve Göç Mevzuatı 2005:74)

Bu doğrultuda değerlendirecek olursak, Suriye, Türkiye ve Avrupa Birliği birbirine bağımlıdır. Avrupa'nın, Türkiye ve Suriye'den gelecek olan ucuz nitelikli iş gücüne ve hammaddeye ihtiyacı varken Türkiye ve Suriye'nin de orada yaşayarak refah seviyesini arttırmaya, daha nitelikli bir eğitim almaya, kültürel gelişimini tamamlamaya ihtiyacı vardır. Birbirinden ayrılamayan bu üç bağlam çerçevesinde Suriye krizine bakıldığında ise Avrupa Birliği'nin sadece istedikleri niteliklere sahip olan kişileri kabul edip, kendi ihtiyaçlarına uymadığını düşündüğünü ise ülkeye almayıp, sahip olduğu ekonomik gücünü de bu yönde kullanarak yaşanan göç krizinden asgari düzeyde etkilenmeye çalıştığı görülmüştür. Yarı Çevre olan Türkiye ise sahip olduğu tüm imkânları kullanarak Çevre ülkede yaşanan insanlık dramına seyirci kalmamıştır. Merkez-Yarı Çevre ve Çevre arasındaki bu dengenin getirdiği koşullarla beraber, dünya sistemlerinin doğası gereğince Avrupa Birliği ve Türkiye arasındaki ilişkinin yaşanan mülteci kriziyle gelişme göstermesi beklenen bir sonuçtur.

Dolayısıyla bu çalışmanın amacı son yıllarda Suriye Krizi ile birlikte gerilen Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkilerini göç unsuru özelinde değerlendirmektir. Çalışma nitel yöntemle ele alınmış ve metodolojik olarak göç konusu özelinde de sıklıkla başvurulan Wallerstein'ın Dünya Sistemleri Analizi kuramı kullanılmıştır. Çalışma, güncel bir sorunun söz konusu kuram ile ele alınması dolayısıyla, özgün bir çalışma olarak, alana farklı bir bakış açısı kazandırma hedefindedir.

2. SURİYE İÇ SAVAŞI VE GÖÇ KRİZİ

2010 yılında Tunus'ta Muhammed Bouazizi'nin kendini yakmasıyla başlayan Arap Baharı, rejim karşıtı bir ayaklanmanın siyasi sonucudur. İşsizlik, yolsuzluk, rüşvet, eğitimdeki eksiklikler, iktidarın halka karşı baskıları, ifade özgürlüğünün sınırlı olması, temel hak ve özgürlüklerinin kısıtlanması gibi nedenlerden dolayı halk tarafından bu sistemin değişmesi için protestolar yapılmıştır. Yapılan protestolar kısa süre sonra kitlesel bir harekete dönüşmüş ve diğer Arap ülkelerine de hızla yayılmıştır. Arap Baharı bazı ülkelerde siyasi rejimi değiştirse de genel olarak başarıyla sonuçlandığı söylenemez. Özellikle görüldüğü üzere Suriye'de farklı bir şekilde seyrederek iç savaşa neden olmuştur fakat Suriye'de yaşanan durumu da sadece

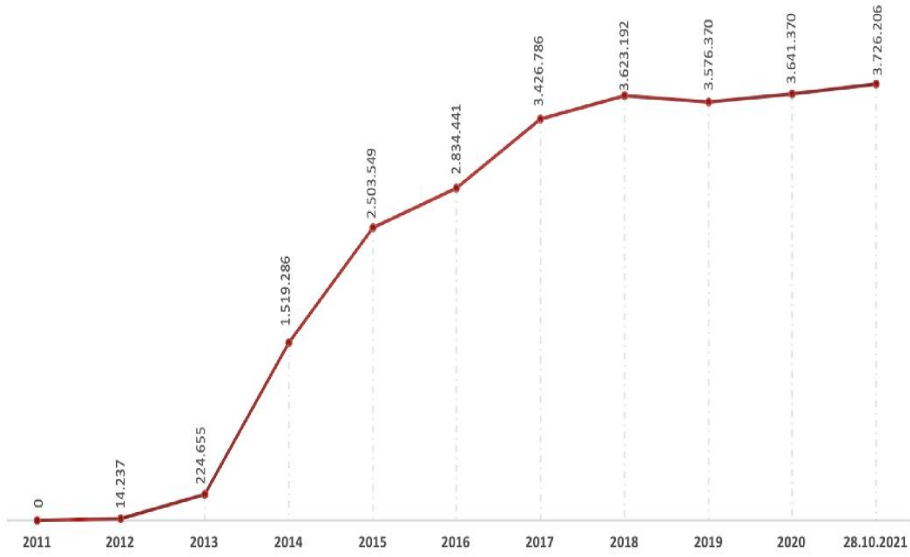
Arap Baharıyla açıklamak şu noktada pek mümkün değildir çünkü yaşanan iç savaş kendi içerisinde birçok farklı dinamiği barındırmaktadır (Bozkurt, 2018:58).

Genel olarak iç savaşın çıkmasında ekonominin daha baskın olduğu düşünülse de siyasi nedenler de çok büyük rol oynamıştır. Örneğin halkın rejime karşı duyduğu memnuniyetsizliği barışçıl protestolarla dile getirmesi katı yasaklara, silahların halka doğrultulmasına ve halkın terörist olarak suçlanmasına neden olmuştur. Bütün bunlara karşı halk direnmeye devam ederek protestolarını sürdürdükçe Beşşar Esad ve yönetimi de tepkilerini sertleştirmiş ve birçok insanın ölümüne neden olmuştur (Şen, 2021:5-7).

Bu gelişmelerden sonra Suriye ordusundan rejim karşıtı birçok subay ve asker ordudan ayrılmış ve rejimi yıkma amacı güden "Özgür Suriye Ordusu" nu kurmuşlardır. Bu kırılmayla beraber iç savaşın ayak sesleri duyulmuştur (Yeltin, 2018:205).

Her iki tarafta geri çekilmiyorken Dera şehrine tanklarla ve silahlarla girilmiş, tanklarla ve silahlarla girilmesinin terör eylemlerini durdurma ve güvenliği sağlama amacı güttüğü, Dera'daki göstericilerin askeri rehin aldığı ve kundaklama yaptıkları söylenmiştir fakat daha sonra 14 yaşında bir çocuğun kaybolduğu o çocuğunda işkence yapılarak öldürüldüğü ortaya çıkmıştır. Bahsedilen olayın yaşandığı gün 252 kişilik bir kafile Hatay'ın Cilvegözü sınır kapısında sığınma talebinde bulunmuştur. Türkiye tarafından insancıl bir yaklaşımla kitlesel göç kabul edilmiş ve hemen sınır illerinde kampların kurulma talimatı verilmiştir (Acar, 2019:80).

Açık kapı politikası izlenerek kritik eşiğin 100.000 kişi olduğu söylenmiş olsa da geçici ev sahipliği yapılan Suriyeli vatandaşlar dört yıl içerisinde beklenen sayının üzerine çıkarak Türkiye'yi en fazla sığınmacı ağırlayan ülke durumuna getirip aynı zamanda ciddi bir mülteci problemiyle de karşı karşıya bırakmışlardır (Ağır ve Sezik, 2015:96-116).

Şekil 1. Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler
Kaynak: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü 2021

Mevcut durumda kamp sayıları yetersiz kalmış ve Suriyeli vatandaşlar farklı bağlantılar kullanarak şehirde yaşamaya başlamışlardır. Zamanla bu sayı fazla yükseldiği için sosyal statü farkları ortaya çıkmaya başlayarak uyum sorunu yaşanmaya başlanmıştır. Yaşanan bu durum göç olgusunun niteliğine ve amacına bakıldığında beklenmeyen bir durum değildir. Ayrıca şu anda kendi ülkelerinde yaşadıklarından daha rahat bir hayat yaşıyor olmaları, burada bir düzen kurmaları ve refah seviyesinin de kendi ülkelerinden daha yüksek olmasından dolayı kendi ülkelerindeki savaş bitse dahi büyük bir çoğunluğunun bir daha geri dönmeyeceği tahmin edilebilir bir durumdur (Dulkadir, 2017:28).

Ayrıca çatışmaların sivil halkı da kapsayacak şekilde bu denli artması bir insanlık dramının yaşanmasına neden olarak sadece Suriye için değil bölge ülkeleri ve Avrupa ülkeleri için de sancılı bir süreci başlatmıştır. Zira yaşanan çatışmalar sadece Beşşar Esad ve karşıtlarını etkilemekle kalmamış İslamcı devletler ile devletten bağımsız yasal ya da yasal olmayan organizasyonlarla beraber küresel güçlerin savaştığı bir ortama dönüşmüştür (Canyurt, 2018:1108). Bu durum, Türkiye'yi ve Avrupa'yı hem terörizmle karşı karşıya bırakmış hem de yaşanan bu göç dalgasını ülkeler için kriz haline dönüştürerek sosyal, ekonomik ve siyasi olarak olumsuz etkileşimlere yol açmıştır. Bütün bunlar göz önüne alındığında gelen sığınmacıların Türk halkının alışılmış yaşam tarzına, dillerine ve sosyal ilişkilerine uyum sağlayarak entegre olmaları gerektiği bunlara istinaden ülkelerin göç politikalarını da buna göre düzenlemesi gerektiği söylenebilir. Söz konusu politikaların ise hangi yöntem ile ele alınıp değerlendirilmesi gerektiği önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Wallerstein'ın Dünya Sistemleri Analizi doğrultusunda Suriye İç Savaşı ve ortaya çıkardığı göç sorunu ele alınabilir.

3. DÜNYA SİSTEMLERİ ANALİZİ BAKIŞIYLA SURİYE KRİZİ

20. yüzyılın önde gelen sosyal bilimcilerinden olan Immanuel Wallerstein, "Dünya Sistemleri Analizi" adlı teoriyi geliştirerek şu an içerisinde yaşadığımız modern dünya sisteminin kapitalist bir dünya ekonomisi olduğunu savunmaktadır. Wallerstein'ın bahsettiği kapitalist dünya ekonomisi kavramı 3 temel sınıflandırma metodu üzerinden açıklanmaktadır. Bunlar "Merkez", "Yarı-Çevre" ve "Çevre" ülkeler olarak adlandırılmıştır. Bahsedilen bu kapitalist sistem, 16.yy'da ortaya çıkmış olmasına rağmen 19.yy'ın ortalarında neredeyse bütün dünyaya yayılmıştır. Wallerstein'ın Dünya Sistemi'nde "Merkez", "Yarı-Çevre" ve "Çevre", ülkeler arasındaki ilişkileri belirler ve dünya bu ekonomi-politik bağıntılardan oluşur. Dünya Sistemi küresel kapitalist ekonomi içinde devam eder ve bu kümelerin hiçbirisi birbirinden ayrı hareket edemez. Dolayısıyla, Merkez, Çevre ve Yarı Çevre ülkeler birbirine bağımlı ve birbirleriyle göz ardı edilemeyecek ilişki içerisindedir (Wallerstein, 2018,51-81).[*]

Bu yaklaşıma göre Merkez ülkeler ekonomik ve sosyal olarak Çevre ve Yarı Çevre ülkelerden daha müreffehtir ve teknolojiyi de ellerinde bulundururlar. Çevre ülkeler ise hem teknolojik hem de ekonomik birikim açısından Merkez ülkelere bağımlı konumdadırlar. Genelde bu ülkeler Merkez ülkelerin ucuz pazarları durumundadır. Yarı Çevre ülkelerini ise geçiş ülkeleri olarak tanımlayabiliriz. Bu ülkeler ne Merkez ülkeler kadar teknolojiyi ellerinde bulundurup

[*] Ayrıntılı bilgi için bkz: Immanuel Wallerstein, "The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century", New York: Academic Press, 1974.

sermaye birikimi açısından zengindir, ne de Çevre ülkeler kadar dar gelirli ve teknolojiden yoksun durumdadırlar (Çağlayan, 2006:79-84).

Merkez-Çevre yaklaşımına göre, merkez ülkelerin ekonomik olarak diğer ülkelerden daha güçlü olma sebebi kısmi tekelleşmenin serbest pazara göre daha kârlı olmasındandır. Nispeten tekelleşmenin de daha kârlı olmasından dolayı artı değer çevre ülkelerden merkeze akmakta fakat çevresel ürün üreticilerinden, merkeze doğru sürekli artı-değer akışının gerçekleşmesi de bu noktada eşitsiz mübadeleyi doğurmaktadır. Oluşan eşitsiz mübadele, kapitalizmin bir sonucu ve Merkez-Çevrenin birbirine olan bağlılığının sürmesi için gerekliliğidir. Bunlara istinaden merkez ülkelerin konumlandıkları yer de güçlü olacağından Merkez-Çevre ilişkisinin coğrafi bir sonucu olacağı unutulmamalıdır. Bunlara ilaveten Yarı Çevre olan ülkelerse, nispeten eşit sayılabilecek bir üretim süreci karışımına sahiptir ve ne Çevre ülke kadar güçsüz ne de Merkez ülke kadar güçlü konumdadırlar. Yarı Çevreler, bir yandan kendini Çevre konumuna düşmemek için korumaya çalışırken diğer yandan Merkez ülke statüsüne erişmek için verimliliğini arttırmaya adamıştır (Wallerstein, 2018,32-63). Bu bağlamda, Merkez ülkelerin bu kapitalist gelişim için Çevre ve Yarı Çevre ülkelere bağımlı olduğu söylenebilir, zira Merkez ülkeler ucuz iş gücü, hammadde ve pazar için Çevre ve Yarı Çevre ülkelere ihtiyaç duymaktadırlar. Gelen hammadde, ucuz iş gücü tarafından işlenmektedir. Maliyetin düşmüş olmasından dolayı pazarda da ucuza satılır ve kapitalizm geri dönüşümü bu şekilde başlatılmış olur. Bu yaklaşıma göre, Çevre ülkelerin bu sisteme katılma nedenine bakıldığında, kapitalist sistemi kendi içlerindeki işleyişe adapte ederek benimseyip kendi refah seviyelerini yükseltmek için olduğu söylenebilir. Yani eşek-havuç metaforundakine benzer bir şekilde Çevre ve Yarı Çevre ülkeler, Merkez ülkeler gibi müreffeh olmak için çaba gösterirler fakat kısır döngü içerisinde kalıp yerlerini de kolaylıkla değiştiremezler. Bunun nedeni sermayelerinin, finans sisteminin ve parayı elinde bulunduran Merkez ülkelerin elinden alma şanslarının yok denecek kadar az olması, bunun yanında Merkez ülkelerin söz konusu sermaye birikimini sağlamalarında öncelikli etkisi bulunan teknolojiyi Yarı Çevre ve Çevre ülkelere aktarmaması olarak açıklanabilir. Nitekim yaşanan bu kapitalist sömürü döngüsü kaçınılmaz biçimde, Çevre ülkelerden Merkez ülkelere doğru bir nüfus hareketliliği doğurmaktadır (Çağlayan, 2006:79-84).

Göç olgusu bahsettiğimiz Dünya Sistemi döngüsü içinde insanların doğal olarak müreffeh dünyaya doğru hareketini tetiklemektedir. Merkez ülkeler, 16. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına kadar doğrudan sömürdükleri Çevre ülkeleri günümüzdeki sistemle dolaylı yoldan sömürmektedirler. Söz konusu sömürü Çevre ülkelerde yoksulluk, açlık, savaş, baskı rejimleri gibi unsurları devinime geçirmekte ve kaçınılmaz olarak göç unsurunu ortaya çıkarmaktadır (İnce, 2019:2598-2599).

Kurama göre, Merkeze akan dolaylı para akışıyla Çevre sömürülürken Merkez ülke sömüren konumundadır. Bundan dolayı da Çevreden, Merkeze doğru akan imkânlar yine Çevredeki kişileri Merkeze yönlendirmekte ve böylece de nüfus hareketi gerçekleşmektedir. Bu çalışma özelinde Merkez güç, Avrupa Birliği, Yarı Çevre, Türkiye ve Çevre ülke Suriye olarak ele alınmıştır. Ekonomik ve sosyal anlamda zaten Avrupa Birliği ve Türkiye'den geride kalmış olan Suriye'de siyasi gücün de çökmeye başlamasıyla iç savaş yaşanmış ve ülkedeki istikrar tamamen ortadan kalkmıştır. Meydana gelen çatışmada halk, başta yaşama ihtiyacı olmak üzere güvenlik ve barınma ihtiyaçlarını da karşılama amacıyla kendilerinden ekonomik, sosyal ve siyasi olarak daha üstün ülkelere sığınmak durumunda kalmışlardır. Jeopolitik konumu gereğince göç alan ve göç gönderen konumundaki Yarı Çevre olan Türkiye, bu ihtiyaçlarını

karşılayacaklarını belirterek ve Suriyeli sığınmacıları "misafir" kabul ederek geçici süre kalmaları için kamplara yerleştirmiştir. Bu sırada Çevre ülkede çıkmış olan iç savaşa küresel güç olan başka Merkez ve Yarı Çevre ülkeler de katılmıştır ve her ülke, kendi politik çıkarlarını gütmektedir.

Suriye kaynaklı oluşan göç dalgasının öncelikli hedefi canlarını kurtarıp güvenli bir noktaya gitmektir. Bu bağlamda sınır komşusu olan Türkiye en mantıklı seçenek olarak ön plana çıkmaktadır. Bunun nedeni Türkiye hem coğrafi olarak yakın konumdadır, hem de ekonomik şartlar bakımından savaştan önceki durum da düşünüldüğünde daha iyi ekonomiye sahip Yarı Çevre ülkesi olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla Türkiye, Suriyeliler için en mantıklı güzergâh olarak değerlendirilebilir. Yine Türkiye'yi göç için mantıklı hale getiren bir diğer unsur ise Türkiye üzerinden Avrupa ülkeleri yani Merkez'e geçiş olasılığının bulunmasıdır. Suriyeli göçmenler için Çevre'de kalmak canlarına mal olabilecekken, Türkiye'de iş bulma ve en azından canlarından emin bir şekilde yaşama imkânı elde edeceklerdir. Ayrıca Türkiye, Suriyeli göçmenlere, coğrafi konumu ile birlikte Avrupa'ya geçiş olasılığı da sunmaktadır. Avrupa'ya geçebilmeleri halinde ise Merkez'e adım atabilecek ve müreffeh şekilde yaşayabilecekleri umudunu taşımaktadırlar. Dolayısıyla göç güzergâhı Wallerstein'ın Dünya Sistemi doğrultusunda ilerlemektedir denilebilir.

Merkez'den Çevre'ye bir değerlendirme yapılacak olursa, Avrupa Birliği söz konusu Suriye göç dalgasını yerinde tutmaya çabalamaktadır. Suriye'den kendisine gelecek göç dalgası ile birlikte sosyal ve ekonomik olarak sıkıntı yaşamak istememektedir. Bunun sonucunda elindeki sermaye birikimiyle Türkiye'ye göç krizinde kullanmak için fon ayırarak, Türkiye'ye göç konusunda bazı siyasi tavizler vaat ederek (vize serbestîsi) göçü engellemeye çalıştığı görülmektedir. 2008 Küresel Finans Krizi'nin ardından resesyona giren ve hali hazırda hala sıkıntıları devam eden Avrupa ekonomisi yüzünden göçmen kabulü Avrupa açısından uzak bir ihtimal olarak görülebilir. Sonuç olarak Wallerstein'ın Merkez, Yarı Çevre ve Çevre örüntüsünün Suriyeli göçmenler için iyi işlediğini söyleyebiliriz.

4. SURİYE KRİZİNE AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE PERSPEKTİFİNDEN BAKIŞ

2011 yılında temelleri atılan iç savaştaki çatışmaların büyümesiyle Suriye halkı canlarını kurtarmak amacıyla göç etmek zorunda kalmıştır. Yaşanan göç krizinde büyük bir çoğunluk güvenli bir yerde yaşama umuduyla Türkiye'ye sığınırken bir kısmı da refah seviyesinin daha yüksek olmasından dolayı Avrupa'ya sığınmıştır.

Bundan dolayı, Türkiye'deki Suriyeliler sadece Türkiye'yi değil Avrupa Birliğini de gelecekte ne olacağı, birliği nasıl etkileyeceği ve politikalarının nasıl ilerleyeceği konusunda oldukça fazla endişelendirmektedir. Bu bağlamda Suriye kaynaklı göç hareketliliği uluslararası bir kriz olarak değerlendirilmekte, Avrupa Birliği'nin sınır yönetimi politikasındaki gayeleri istikametinde yöneltilmeye çalışılmakta ve bu doğrultuda, Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki göç ve iltica ilişkisi yeniden şekillenmektedir. İlişkinin yeniden şekillenmesine katkı sunan en büyük neden Türkiye'ye olan göç akınının 2015 Bahar aylarından itibaren Avrupa Birliği'ne yönelmesidir. Ayrıca dış sınır güvenliğinin öneminin Schengen'le beraber Avrupa Birliği'nin temel politikasından biri olduğu hali göz önünde bulundurulursa Avrupa Birliği'nin dış sınır güvenliği için Türkiye'yle uyum içerisinde kalıp bir iş birliği yapması zorunludur çünkü Suriyeliler, Avrupa Birliği için büyük bir sorunu teşkil etmektedir (Bozkaya ve Kıncal, 2018: 113).

Bu bağlamda öncelikle belirtmek gerekir ki tarihsel olgulara bakıldığında Avrupa ülkeleri de özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra göç karşıtı politika gütmemişler, fakat Avrupa'nın bilhassa 1973 Petrol Krizi'nden sonra kıta ekonomisinin sarsıntıya uğramasıyla beraber zamanında ihtiyaç doğrultusunda pragmatik biçimde gösterilen iyimser tavır bırakılmış ve uyguladıkları göç politikası da bu eksende değişmeye başlamıştır. Avrupa'nın belirlediği ortak bir göç politikasından bahsetmek kolay değildir. Verilen kararlar ülkelerin çıkarları doğrultusunda şekil alabilmektedir. Buna göre verilen kararlar teorik olarak sadece üye ülkeleri bağlıyor gibi görünse de pratikte değişkenlik gösterebilmektedir. Göç olgusu, evrensel olarak ulusal sınırları tehdit eden bir olgudur, dolaylı yoldan da ulusal güvenliği üst düzeyde ilgilendirmektedir. Bu yüzden verilen her karar her ülkeyi bir noktada ilgilendirir fakat ülkeler, kendi çıkarlarını korumak için stratejik kararlar vermek zorundadır ve bu noktada da ulusal kararların ön plana çıkmasıyla ayrışmaktadır.

Kriz karşısında gösterilen tutumlara bu perspektiften bakıldığında görülmektedir ki Türkiye, kitleler halinde gelen kafilelerin sığınma talebini kabul ederek gayet insancıl bir yaklaşım sergileyerek adeta krizi benimsemiştir. Sürecin kısa bir süre içerisinde çözülüp, anlaşmaya varılacağı düşünülmüş olsa gerek ki alınan önlemler ve sunulan çözümler bu yüzden uzun vadeli olmamıştır (Karacalar, 2018:2428) fakat Suriye'de yaşanan kriz sadece ülke içinde kalmamış ayrıca küresel güçlerin dahil olma durumu krizin çözüm süresini uzatmış ve hatta belirsizliğe sürüklemiştir. Ancak Türkiye'nin sığınma talebiyle gelen kafileler de dâhil olmak üzere, gelen her mülteciye kucak açarak kamplarda güvenli bir yaşam fırsatı sunması da dünyanın hemfikir olduğu bir gerçektir.

Belirtildiği üzere sürecin bu kadar uzun olmayacağı düşünüldüğünden, Suriyeli mülteciler herhangi bir hukuki statüye dâhil edilmemişler ve misafir olarak tanımlanmışlardır. Fakat sürecin uzaması ve kitlesel akının milyonlara ulaşmasıyla hukuken bir statüye dâhil olmaları için de gerekli süreç başlatılmıştır (Karacalar, 2018:2429). Türkiye her ne kadar yardım elini sürekli uzatsa da diğer ülkelerin de bu sorumluluğu paylaşmaları gerektiğini her fırsatta dile getirmiştir.

Türkiye'nin gelen mültecilere uyguladığı açık kapı politikasına karşın Avrupa Birliği sürece başta beklenen tepkiyi göstermemiştir. Akdeniz ve Ege sularında daha iyi bir hayat yaşayabilmek için ölmeyi göze alan insanların dramı karşısında Türkiye ile bir iş birliği yapmak zorunda kalmıştır. 2016 yılının mart ayında Avrupa Birliği ve Türkiye arasında, Türkiye'den Yunan adalarına kaçak yollarla gelenlerin ve sığınmacıların Türkiye'ye geri gönderilmesi konusunda bir mutabakat sağlanmıştır. Bu anlaşmayla beraber Ege Denizindeki belirli güzergâhları kullanarak Avrupa Birliğine giden mültecilerin Avrupa Birliği'ne girmesi engellenmiş, yasal yollarla Avrupa'ya gerekli koşulları sağladıktan sonra girmeleri sağlanmıştır. Anlaşma amacına ulaşmış ve Türkiye'den gelen mülteci ve göçmen sayısında çok önemli bir düşüş yaşanmıştır. Örneğin 2015 yılının Eylül ayında ortalama olarak 4.921 göçmen ve mülteci Türkiye'yi transit ülke olarak kullanıp Yunanistan'a denizden geçmiş, ekim ayında bu sayı 6.929'a ulaşmış ve mayıs ayında 47 kişiye düşmüştür. Türkiye ve Avrupa Birliğinin yaptığı bu antlaşmayla Türkiye'den Avrupa Birliğine olan göçün sayısı, sınırdaki uygulamalar ve sıkı denetim kontrollerinin etkisiyle büyük ölçüde azaltılmıştır. Fakat bu sıralarda İtalya, sığınma sisteminin alım merkezinin sınırının aşılmasına çok az sayı kaldığını ve bu yüzden zor durumda olduğunu açıklamıştır. Mülteciler, anlaşmadan ve sıkı kontrol noktasından dolayı Balkanlardan Orta ve Batı Avrupa'ya geçmektedir. İtalya bu noktada mülteciler için yeni bir giriş kapısı olmuştur (Akdoğan, 2018: 69-71).

Aynı zamanda bu mutabakata göre, Türkiye kendi topraklarından Yunan adalarına geçen her düzensiz göçü kendi topraklarına geri alacaktır ve Türkiye'ye her Suriyeli mülteci gönderildiğinde de Avrupa Birliği bir Suriyeli mülteci alacaktır. Ayrıca, Avrupa Birliği, Türkiye'ye düzensiz göçmenlerin ihtiyaçlarında kullanılması için 3 milyar Euro vererek, mali destekte bulunulacağının sözünü vermiştir. Buna ek olarak 3 milyar Euro daha verileceği açıklanmış ve toplamda 6 milyar Euro'luk ödeme yapılmıştır (Bozkaya ve Kıncal, 2018: 115). 2021 yılında ise Avrupa Parlamentosu'nda onaylandıktan sonra göç için yapılacak destek miktarlarında değişikliğe gidilerek bütçeyi 150 milyon Euro'ya çıkarılacağı belirtilmiş, yapılacak bu yardımı da en büyük insani yardım olarak tanımlamışlardır (TRT Haber, 2021). Bütün bunlar incelendiğinde Avrupa Birliği'nin yaşanan bu krizi normal bir "göçmen krizi" olarak algıladığı ve yaşanan bu insanlık dramındaki kişilere de savaştan kaçan sığınmacılar olarak bakmadığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı da Avrupa Birliği'nin, diğer ülkelere ek fonlarla mali yardımda bulunarak sorumluluğu paylaşmadığı, mültecilerin kendilerine sığınmalarını ve gönderilmelerini de bu şekilde engellemeye çalıştığı söylenebilir.

5. GÖÇ KRİZİNİN AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE İLİŞKİLERİNE OLASI ETKİLERİ

İnsanların bir ülkeden çıkıp başka bir ülkenin sınırına giriyor olması uluslararası göç kapsamında değerlendirilmektedir. Uluslararası göç, uluslararası ilişkilerin bir konusudur, dolayısıyla söz konusu iki kavram da birbiriyle iç içe geçmiş durumdadır. Suriye krizi örneğinde görüldüğü üzere yaşanan kitlesel göç hareketlerinde ülkelerin diplomasi trafiğinde artış meydana gelmekte, bazen bunun ötesinde sert açıklamalarda da bulunulabilmektedir.

Göç kavramı bir ülkenin neredeyse her kademesini etkilediği için azımsanmayacak derecede öneme sahiptir. Devletler tarafından da göç olgusunun istenildiği gibi kontrol altına alınamayacak olması anlaşılmış ve göç böylece hem politik bir araç haline gelmiş hem de güvenlikleştirilmiştir. Nüfus hareketliliğiyle yer değiştirmenin meydana geliyor olması ve belirli bir sınırın içerisinde kalmasıyla da göç konusunun güvenlikleştirilmesi ön plana çıkmış ve bu olguda uluslararası ilişkileri etkiler hale gelmiştir (Kaygusuz, 2021:61-62).

Avrupa Birliğinde de durum bundan daha farklı ilerlememiş, nüfus hareketliliğinin meydana gelmesini aşırı sağcı partiler ve Avrupa liderleri tehdit olarak algılamış ve bu durumda da güvenlikçi söylemleri meydana getirmiştir (Özcan, 2017:10). Bu söylemler gündemde yeterince yer alıyorken 11 Eylül, Madrid, Londra ve Paris saldırıları yaşanmış, 11 Eylül saldırısında teröristlerin ülkeye göç ederek girdiği üzerinde durulmuştur. Hemen akabinde Avrupa'da yaşanan diğer saldırıların gerçekleştirilmesinde de orada yaşayan göçmenlerin payı olduğu ortaya çıkınca göçmen kavramı "terörizm" ile bağdaştırılmaya çalışılmış, gelen göçmenlere karşı bakış açısı giderek olumsuz bir hal almıştır (Uzunçayır, 2015:139).

Bakış açısının değişmesinde medyanın göçmen kavramını ötekileştirmesinin rolünün büyük olduğu söylenilebilir. Batı Medyası, gelen göçmenlerin tehdit unsuru olduklarını belirterek göçmenlerin kötü insanlar olduğunu kanıtlama arayışına girmiş, bütün bunlar sonucunda da Avrupa'daki göçmen karşıtlığı hızla artmıştır. Avrupa'da ötekileştirme bu kadar yoğun olmasına rağmen Avrupa Birliğine üye olan ülkelerde iltica oranı büyük bir artış göstermiştir. Göç etmek isteyen kişi sayısının fazlaca yükselmesi Avrupa Birliği'nin kendi çıkarlarına göre göç politikası düzenlemesi sonucunu doğurmuş ve üye ülkeler ortak bir göç politikası düzenleyememiştir. Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Asya'dan Avrupa'ya doğru göç artmış ve bu artan göçün büyük bir kısmı da Türkiye'den gelmiştir. Bu durum, dış ilişkilerdeki stratejileri

de etkilemiştir. Avrupa Birliği, politikalarını göç akımlarına karşı daha etkin ve minimum zararla çıkacak şekilde inşa etmeye başladığı için Türkiye'yle iş birliği yapmak durumunda kalmıştır. Avrupa Birliği, her ne kadar Türkiye ile ortak hareket etmeye çalışsa da çıkarları farklı olduğu için kriz karşısında gösterdikleri tavırlar da farklı olmuştur. Avrupa Birliği, yaratmak istediği "Avrupa Kalesi" tutumundan vazgeçmeyerek Türkiye'de yaşayan Suriyeli mültecilerin Avrupa Birliği'ne geçmesini istemediği için politikalarını güvenlik çerçevesinde çizmiştir. Türkiye, her ne kadar Suriyelilere yardım ediyorken sorumluluğun sadece kendisine yüklenmemesi gerektiğini ve en çok mülteci ağırlayan ülke konumuna geldiği için yardımların arttırılması gerektiğini düşünse de Avrupa Birliği'nin bu düşünceye sıcak yaklaşmadığı aşikârdır. Avrupa Birliği ve Türkiye arasındaki ilişkiler bu noktada gerilmeye başlamışken vize serbestisi konusunda da Avrupa Birliği'nin verdiği vaatleri yerine getirmemesi taraflar arasındaki ilişkiyi giderek yıpratmıştır (Özcan, 2017:10-11).

Bu sorunun çözülebilmesi için Avrupa Birliği'nin bakış açısını değiştirmesi gerekmekte, yaşanan insanlık dramına keyfi gerçekleşmiş "göç" gözüyle bakmayı bırakması gerekmektedir. Sonuç olarak her iki tarafın da yaşanan Suriye krizinden olumsuz etkilendiği söylenebilir.

6. SONUÇ

Wallerstein'ın belirttiği üzere 20. yüzyıl dünyası İki Kutuplu ve ortaklar arasında rekabet içeren bir dünya olarak nitelendirilebilir. Başka bir deyişle ABD ve SSCB rakip iki hegemon güç olmalarına rağmen aynı sistemin zirvedeki temel aktörleri olarak hegemonyalarını devam ettirmişlerdir. Fakat kapitalist dünya ekonomisinde SSCB rekabete dayanamayıp aslında ABD'nin de hiç beklemediği ve kendisini bir bakıma boşlukta bırakacak şekilde yıkılmıştır. Bu durum ABD açısından da Dünya Sistemi'nin istikrarsızlaşması ve kendi hegemonyasının tehlikeye düşmesi anlamına gelmiştir. Bu durumun somut yansımaları 2000'li yıllarda karşımıza çıkmıştır. Ortadoğu coğrafyası, Çevre ülkelerden oluşan istikrarsızlığa en büyük aday coğrafya olarak değerlendirilebilir. Soğuk Savaş zamanında olası sorunların ötelendiği bu coğrafyada siyasi istikrarsızlık ve çözülme Arap Baharı olarak adlandırılan halk hareketleri ile kendini göstermiş ve 20. Yüzyılın otokratik liderlerini tarih sahnesinden silmeye başlamıştır. Suriye ise 20. Yüzyıldan kalma liderlik kadrosunun belki de başarılı olarak değerlendirilebilecek politik hamleleriyle kendisini büyük güçlere bırakarak nispeten de olsa ayakta kalmayı başarmıştır. Fakat bu durum Dünya Sistemleri Analizi'nin bir başka konusu olan kitlesel göç hareketini doğurmuştur.

2011 yılında başlayan Suriye İç Savaşı, birkaç sene içerisinde kitlesel göç hareketini ortaya çıkarmıştır. Yarı Çevre olarak nitelendirdiğimiz Türkiye ise Suriyeli göçmenlerin ilk durağı olmuştur. Türk dış politikasının tarihi bağlara ve ortak değerlere vurgu yaparak Suriye'den gelen göç hareketi, ülkenin kapılarını kontrolsüz bir şekilde açtığı 2011 yılının bahar aylarından itibaren artarak devam etmiştir. Bu durum normalde gerçekleşmesi beklenen göç yoğunluğunun çok daha fazlasının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türkiye, daha sonra söz konusu kontrolsüz göçmen kabulünü durdurmuş olsa da oluşan göçmen yoğunluğunun hem Türkiye'nin hem de Avrupa Birliği'nin göçmen politikalarında ve iç politikalarında ciddi yansımaları görülmüştür. Göç hareketi Dünya Sistemleri Analizi'nde belirtildiği üzere Çevre, Yarı-Çevre'den Merkez'e doğru yol almıştır. Bu bağlamda nihai hedef olan Avrupa Birliği'nde bir baskı oluşturmuştur. Türkiye ise tam bir Yarı-Çevre ülke özelliği göstermektedir. Göç unsuru Türkiye için hem bir baskı oluşturmaktadır, hem de politik fırsatlar sunmaktadır. Fırsat, sınırları içinde bulunan göçmen varlığını Avrupa Birliği'ne doğru kontrolsüz şekilde bırakmak tehdidiyle, Avrupa ile olan karşılıklı ilişkilerinde bu durumu kendi lehine kullanmak olarak

açıklanabilir. Türkiye elindeki bu politik hamle şansını zaman zaman kullanmayı denemiştir. Bu durum hem siyasi söylemlerde hem de bazen eylemlerde gözlemlenmiştir.

2013 yılında çatışmaların iyice artmaya başlamasıyla Avrupa Birliği ve Türkiye, Suriye politikalarını güvenlikleştirme yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda Avrupa Birliği, Türkiye'yi çeperde tutarak kendi çıkarlarını korumaya yönelik bir politika geliştirmiştir. Avrupa Birliği'nin Merkez konumunu korumaya yönelik refleks göstermeye başladığı söylenilebilir.

Avrupa Birliği ve Türkiye arasında göç krizi karşılıklı atılan politik hamlelerle adeta satranç oyununa dönüşmüştür. Örneğin taraflar arasında vize serbestisi konusunda verilen sözün ötelenmesinden dolayı ilişkiler yıpranmışken Avrupa Birliği, Türkiye'yi sınırlarını yeterince korumamakla ve bu yüzden de düzensiz göç sayısında artış olduğu yönünde suçlamış, Türkiye de terör ve göç konusunda Avrupa Birliği'ni suçlamış böylece taraflar arasındaki ilişki süreç içerisinde yıpranmıştır. Müzakerelere de yansıyan bu durum tarafların sadece pragmatik karar almalarıyla sonuçlanmıştır.

Bu çerçevede uygulanan pragmatizm tesadüf eseri olarak nitelendirilemez. Bunun nedeni Dünya Sistemleri çerçevesinde değerlendirilebilir. Merkez olan Avrupa Birliği, Yarı Çevre olan Türkiye'yi Merkez'in dışında tutmak istemektedir. Böylelikle hem göç unsurunu Türkiye'ye hapsetmiş olacak hem de göç kaynaklı istikrarsızlığı kendisinden uzak tutmuş olacaktır. Bunun yanında Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye karşı Suriye kuzeyinde desteklediği terör unsurlarının da mantıklı açıklaması vardır. Avrupa Birliği, Suriye'de yerleşik bulunan terör unsurlarını Türkiye'ye karşı destekleyerek Türkiye'nin istikrarsızlaşmasını ve bu doğrultuda Merkez'e olan uzaklığını sürdürmesini hedeflemektedir. Türkiye ise bünyesinde bulunan göçmenler ile birlikte vize serbestisi alarak Avrupa Birliği içinde emeğin serbest dolaşımını hayata geçirerek, göçmenlere harcanmak üzere Avrupa Birliği'nden fon alarak, ekonomik çıkar sağlamaya çalışmaktadır. Bu durumda geçiş ülkesinin avantaj-dezavantaj dengesindeki ağırlığı avantaj lehine bozmaya çalışmaktadır. Suriye ise tipik Çevre ülkesi olarak tamamen istikrarsızlaşmış ve olabildiğince göç üreten ülke konumunda değerlendirilmelidir. Bu bağlamda Merkez, kendi gücünü kullanarak sığınmacıların sorumluluğunu üzerine almamaya gayret göstermekte, sorunu yerinde ve Yarı Çevre ülke içinde çözmeye gayret etmektedir.

Avrupa Birliği'ni her ne kadar Merkez olarak tanımlasak da hegemon ABD'nin ardılı bir Merkez konumundadır. Bu durumun ortaya çıkışı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurgulanan yeni uluslararası sistem içerisinde bilhassa Batı Avrupa'nın ABD'nin öncelikli müttefiki olarak kabul edilmesiyle gerçekleşmiştir. Bunun yanında Batı Avrupa ülkeleri ABD'den aldığı ekonomik yardımlarla hızlı bir şekilde ayağa kalkıp refah ülkeleri durumuna gelmişlerdir. Soğuk Savaş ardından ABD hegemonyası kan kaybettikçe Avrupa Birliği daha hızlı kan kaybetmiştir. Bu durum 2008 Küresel Finans Krizi ardından daha net ortaya çıkmaya başlamıştır. Karşılaştırma yapacak olursak; 1960'larda ivedi bir şekilde göçmen ihtiyacı olan Avrupa, 2010'larda tek bir göçmene tahammül edemeyecek Avrupa'ya evrilmiştir. Türkiye açısından da tarihsel bir karşılaştırma yapılacak olursak; 1990'larda kayıtsız şartsız AB'ye üye olmak için elinden gelen tavizi vermeye hazır bir Türkiye'den, AB ile eşit ilişki isteyen ve Suriyeli göçmen krizinde üzerinde durduğumuz gibi Avrupa'ya politik baskı uygulayabilen bir Türkiye ortaya çıkmıştır. Bu durum Türkiye'nin Yarı-Çevre'den Merkez'e gelme arzusunu da göstermektedir. Wallerstein'ın da bahsettiği üzere Yarı-Çevre ve Merkez arası geçişkenlikler uluslararası sistemin kriz yaşadığı zamanlara denk gelmektedir. Dolayısıyla günümüz

konjonktürü Avrupa Birliği açısından tehditler doğurmakta, Türkiye adına ise hem tehditler hem de fırsatlar yaratmaktadır.

Sonuç olarak Avrupa Birliği'nin göç krizini kendi adına doğru yönetebilmesi, göçü olabildiğince yerinde kontrol etmeyi başarabilmesine ve Türkiye'yi istikrarsızlaştırmasına bağlıdır. Türkiye adına göç krizini doğru yönetmek ise Avrupa Birliği'nden olabildiğince fazla taviz koparark, gelen göçü kendi ekonomik dinamikleri doğrultusunda iyi kullanarak, Merkez ülkelerin arasına girebilmeyi başarabilmesi olarak değerlendirilebilir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi uluslararası sistem krizi doğurmuştur. Dünya-Sistem 1990'dan günümüze bir kriz içerisindedir ve bu kriz Merkez, Yarı-Çevre ve Çevre ülkeleri arasında geçiş fırsatları doğurmaktadır. Bu geçişler kimi ülkeler adına daha zor kimi ülkeler adına daha kolay olabilmektedir. Bunun tarihi, coğrafi, ekonomik, kültürel nedenleri bulunmaktadır. Türkiye ise bir üst kademeye geçiş yapabilmek adına başta coğrafi ve tarihi fırsatlara sahiptir. Fakat bu durum Avrupa Birliği açısından ciddi riskler barındırmaktadır. Söz konusu riskler ve fırsatlar ise günümüzde Suriyeli göç unsuru özelinde ortaya çıkmıştır. Dünya Sistemleri Analizi ise bize bu fırsat ve riskleri okuyabilme şansı vermektedir. Bu bağlamda Avrupa Birliği ve Türkiye arasındaki göç krizinin orta vadede devam edeceği öngörülebilir.

KAYNAKÇA

ACAR, F. (2019). "Türkiye-Avrupa Birliği Mülteci Politikaları ve Suriyeli Mülteciler". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul:80

AKDOĞAN, M. (2018). "Avrupa Birliği'nin Sınırlarına Dayanan Mülteci Krizi ve Yönetimi". Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi, 1 (1):69-71

AKTAŞ, M., & ÖZTEKİN, S. (2017). "Avrupa Birliği'nin Göç Politikaları". Avrupa Birliği'nin Göç Politikaları, Third Sarajevo International Conference On Social Sciences By Fba, 206

ARKAN TUNCEL, Z. (2017). "Avrupa Birliği'nin Dış İlişkilerinde Göç ve Değişen Kimlik Anlayışı". Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 31(4): 981.

BOZKAYA, Ö. & KINCAL, A. (2018). "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Suriyeli Yerinden Edilmiş Kişiler Bağlamında Türkiye'nin Göç Politikasındaki Gelişimin Değerlendirilmesi". Göç Araştırmaları Dergisi, 4 (2):113- 115

BOZKURT, K. (2018). "Suriye İç Savaşı: Savaşın Yarattığı Mültecilik Akınının Türkiye ve Avrupa Birliği'ne Yansımaları". Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi, 1 (1): 58

CANYURT, D. (2018). "Kazananı Olmayan Savaş "Suriye İç Savaşı": Neden Bitmedi, Barış Nasıl Gelebilir?". Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 14 (4): 1108

ÇAĞLAYAN, S. (2006). "Göç Kuramları ve Göçmen İlişkisi". Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , (17) , 79-84

DULKADİR, D. (2017). "Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacı Krizi ve Suriyelilerin İç Hukuktaki Statüleri". Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi, 1 (2):28

GÜLEÇ, C. (2015). "Avrupa Birliği'nin Göç Politikaları ve Türkiye'ye Yansımaları". Tesam Akademi Dergisi, 2: 83-93

İNCE, C. (2019). "Göç Kuramları ve Suriye Göçü Üzerine Bir Değerlendirme". Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 11(18): 2598-2599

İŞCAN ERDOĞAN, Y. (2019). "Düzensiz Göç ve Ab Kapsamında Geri Kabul Anlaşmaları". Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Karabük: 20-21

KARACALAR, A. (2018). "İltica Rejimi Çerçevesinde Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri: Suriyeli Göçmen Krizi". Social Sciences Studies Journal Dergisi, 4(19): 2428-2429

KAYGUSUZ, D. (2021). "Uluslararası İlişkilerde Göç Olgusu ve Göçün Güvenlikleştirilmesi". Akademik Düşünce Dergisi , (3) : 61-62

MÜLTECİLER DERNEĞİ (2021). "Türkiye'deki Suriyeli Sayısı Ekim 2021" 23.10.2021, https://Multeciler.Org.Tr/Turkiyedeki-Suriyeli-Sayisi/ , 02.11.2021

ÖZCAN, M. (2017). "AB- Türkiye İlişkileri Suriye Krizi". İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi,2017: 10-11

ÖZTÜRK, S. & ÇOLTU, S. (2018). "Suriyeli Mültecilerin Türkiye Ekonomisine Etkileri". Balkan Sosyal Bilimler Dergisi,7(13):188-190.

ÖZTÜRK, S. & SAYGIN, S. (2017). "1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu". Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 6(12), 2-6

SEZİK, M. & AĞIR, O. (2016). "Suriye'den Türkiye'ye Yaşanan Göç Dalgasından Kaynaklanan Güvenlik Sorunları". Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (1):96-116

ŞEN, E . (2021). "İnsani Müdahale ve Koruma Sorumluluğu: Suriye İç Savaşı", Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik: 5-7

T.C. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, "Avrupa Birliği Başkanlığı AB Rehberleri AB'ye Genel Bakış 02", (2012)., https://www.ab.gov.tr/files/rehber/02_rehber.pdf / 30.11.2021

T.C. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI, Göç İdaresi Başkanlığı, "İltica ve Göç Mevzuatı", 2005 https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/Yayinlar/Kitaplar/iltica_goc_mevzuati.pdf/ 15.12.2021

TRT HABER, "AB'den Türkiye'deki Suriyelilere 150 Milyon Euro Destek Hazırlığı", https://Www.Trthaber.Com/Haber/Gundem/Abden-Turkiyedeki-Suriyelilere-150-Milyon-Euro-Destek-Hazirligi-612887.Html , 28.10.2021

UZUNÇAYIR, C. (2015). "Göçmen Karşıtlığından İslamofobiye Avrupa Aşırı Sağı". Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 2 (2): 139

WALLERSTEIN, I. M. (1976). The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century. Academic Press, New York.

WALLERSTEIN, I. M. (2018). Dünya-Sistemleri Analizi. Bgst Yayınları, İstanbul.

YANARDAĞ, U. & YANARDAĞ, M. Z. (2019). "Kapsayıcı Toplum Kalkınması Olanakları: Türkiye'deki Suriyeli Göçmenlere Yönelik Avrupa Birliği Tarafından Fonlanan Projeler". Demis: 4-5.

YELTİN, H. (2018). “Türkiye’nin Suriye Krizine Karşı Güvenlik Arayışlarına Bir Örnek: Fırat Kalkanı Harekâtı”. Econder International Academic Journal, 2 (2): 205

.

Alanya Akademik Bakış Dergisi
Yıl: 2022, C:6, S:1, ss. 1825-1842

Alanya Academic Review Journal
Year: 2022, Vol:6, No:1, pp. 1825-1842

Uluslararası Halkla İlişkiler Faaliyetlerinde Devlet Başkanı Eşleri: Mihriban Aliyeva Örneği [*]

(Araştırma Makalesi)

President's Spouses in International Public Relations Activities: The Case of Mihriban Aliyeva

Doi: 10.29023/alanyaakademik.984921

Musa MAMMADOV
Mammadov.Musa@outlook.com
ORCID No: 0000-0002-5560-961X

Miraç Savaş TURHAN
Dr. Öğr. Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, İİSBF, İşletme Bölümü
mirac.turhan@alanya.edu.tr
ORCID No: 0000-0002-9479-1215

Bu makaleye atıfta bulunmak için: *Mammadov, M. & Turhan, M. S. (2022). "Uluslararası Halkla İlişkiler Faaliyetlerinde Devlet Başkanı Eşleri: Mihriban Aliyeva Örneği", Alanya Akademik Bakış, 6(1), Sayfa No. 1825-1842.*

Anahtar kelimeler: *Organizasyon çalışmaları, uluslararası halkla ilişkiler, devlet başkanı eşleri, Mihriban Aliyeva.*

Makale Geliş Tarihi: 19.08.2021
Kabul Tarihi: 01.09.2021

ÖZET

Devlet, organizasyon çalışmalarının ve uluslararası halkla ilişkiler alanının kesişim kümesinde yer alan inceleme nesnelerinden biridir. Devlet başkanlarının eşleri ve politikadaki varlıkları da geniş sayılabilecek bir yazına sahiptir. Ancak başkan eşlerinin devletlerin uluslararası halkla ilişkiler faaliyetlerindeki rollerini konu edinen çalışmaların halen katkıya açık bir alanı oluşturduğu gözlemlenmektedir. Bu çalışmada, devlet başkanı eşlerinin uluslararası arenada devletlerinin halkla ilişkiler faaliyetlerinde oynadıkları rollerin kapsamının anlaşılabilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in eşi Mihriban Aliyeva'yı inceleme konusu eden bir nitel durum/vaka (örnek olay) analizi tasarlanmış ve Mihriban Aliyeva'nın, ikincil kaynaklardan elde edilen ve uluslararası halkla ilişkiler konusu kapsamında değerlendirilebilecek, faaliyetleri yazında yaygın olarak üzerinde durulan halkla ilişkiler uygulamaları çerçevesinde içerik analizi ile incelenerek değerlendirilmiştir. Ulaşılan bulgular, Aliyeva'nın farklı halkla ilişkiler uygulamaları kapsamında değerlendirilebilecek çeşitli faaliyetlerini göstermektedir.

ABSTRACT

The state is one of the objects of studies located at the intersection of organization studies and international public relations. The spouses of the heads of state and their presence in politics also have a wide range of literature. However, it is observed that studies on the roles of the spouses of

[*] Bu çalışma, birinci yazarın, ikinci yazar danışmanlığında yürütmüş olduğu, yüksek lisans tezinden üretilmiştir ve 20-21 Mayıs 2021 tarihleri arasında düzenlenen 4. Cultural Informatics Communication and Media Studies Conference-CICMS 2021 isimli konferansta sunulan bildirinin genişletilmiş ve revize edilmiş halidir.

Keywords:
Organization studies, international public relations, president's spouses, Mihriban Aliyeva.

the presidents in the international public relations activities of the states still constitute an area open to contribution. In this study, it is aimed to understand the scope of the roles played by the spouses of the heads of state, in the public relations activities of their states in the international arena. In this regard, a qualitative case study analysis that examines Mihriban Aliyeva, the wife of Azerbaijan President Ilham Aliyev, was designed. Mihriban Aliyeva's activities, which were obtained from secondary sources and could be evaluated within the scope of international public relations, were scrutinized using content analysis within the framework of public relations practices that are widely discussed in the literature and visualized them. Findings revealed Aliyeva's various activities that can be evaluated within the scope of different public relations practices.

1. GİRİŞ

Organizasyon çalışmaları (organization studies), başta sosyoloji, psikoloji, ekonomi, yönetim ve siyaset bilimi olmak üzere birçok disiplinin kesiştiği uygulamalı bir alandır (Adler, Du Gay, Morgan ve Reed, 2014; Augier, March ve Sullivan, 2005; Grothe-Hammer ve Kohl, 2020). Her ne kadar, bilhassa Kuzey Amerika menşeli yazında, tek inceleme nesnesi kâr amacı güden organizasyonlarmış gibi genel bir tutum görülmekteyse de (Adler vd., 2014; Davis, 2015b; Scott, 2004) kuramsal ilerlemedeki durgunluğa ancak alanın disiplinler arası yapısına uygun çalışmaların son verebileceği vurgulanmaktadır (Adler vd., 2014; Barley, 2016; Colignon, 2007; Davis, 2015a).

Diğer taraftan, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve ekonomi başta olmak üzere pek çok farklı disiplinle iletişim bilimlerinin kesişim alanında yer alan uluslararası halkla ilişkiler kavramının gerek akademide gerekse uygulamacılar tarafında 1990'lardan itibaren ilgi çekmeye başladığını söylemek olanaklıdır (Ki, Pasadeos ve Ertem-Eray, 2021; Labarca ve Ampuero Ruiz, 2020; Sriramesh, 2003, 2009; Taylor, 2001; Wakefield, 1996, 2001, 2010). Bilhassa akademik yazında, bu yıllarla birlikte, uluslararası bağlamda halkla ilişkiler meseleleri üzerine yazılmış pek çok çalışma ile karşılaşmak mümkündür (Ki vd., 2021; Wakefield, 1996). Bunlarda, kavramın, organizasyon meselelerinin ayrılmaz bir parçası olduğu da sıklıkla vurgulanmaktadır [örneğin, Varol (1993)]. Ancak halkla ilişkiler alanındaki araştırmacılar ile uygulamacıların önemli bir kısmının halkla ilişkiler ile organizasyon çalışmaları arasındaki ilişkiyi kurmakta başarılı olamadıkları da belirtilmektedir (Grunig, 2006; Verčič ve Grunig, 2002).

Oysaki organizasyon çalışmaları ve uluslararası halkla ilişkiler alanının kesişim kümesinde yer alan bir inceleme nesnesi olarak *devlet*ler tarih boyunca birbiriyle ve diğer devletlerin kamularıyla iletişim halinde olmuşlardır. Bu suretle devletler, uluslararası arenada ve diğer devletlerin kamuları nezdinde iyi bir imaja ve algıya sahip olabilmek için çaba sarf etmişlerdir. Zira devletler bu durumun politik ve ekonomik çerçevedeki karşılığından her zaman haberdar olmuşlardır (Szondi, 2010). Sahibi oldukları olumlu imaj sayesinde, daha çok yatırımın çekilmesi, iş birliklerinin çoğalması ve devletin çıkarlarının en üst düzeyde korunmasının mümkün olabileceği kadim zamanlardan buyana devletlerin malumudur (Özdemirci ve Önder, 2018; Wilcox, Cameron ve Reber, 2015). Bu nedenledir ki uluslararası halkla ilişkiler kavramı sadece işletmeler yahut kurumlar için geçerli değildir. Bizatihi devletlerin diğer devletlerin ve ulusların kamularıyla ilişkiler kurma ve sürdürme konusundaki planlı ve organize çabaları da

uluslararası halka ilişkiler kavramının tanımı ve kapsamı içerisinde yer almaktadır (Signitzer ve Coombs, 1992; Wilcox vd., 2015). Nitekim 1990'lardan itibaren, devletlerin uluslararası halkla ilişkiler faaliyetlerinin bilhassa kamu diplomasisi kavramı ile ilişkilendirilerek akademik çalışmalara konu edilmiş olduğu görülmektedir (Ki vd., 2021; Signitzer ve Coombs, 1992). Diğer taraftan, devlet de dâhil olmak üzere her türden organizasyon için kurucu (constitutive) bir nitelik taşıyan iletişim unsurunun (Cooren, Kuhn, Cornelissen ve Clark, 2011) uluslararası halkla ilişkiler perspektifi çerçevesinde göz önünde bulundurulması da önemli bir noktayı işaret etmektedir.

Devletlerin uluslararası halkla ilişkiler faaliyetleri söz konusu edildiğinde son yıllarda ivmelenen ilgiye koşut olarak bilhassa vaka/durum çalışmalarına olan ihtiyacın da yazında altı çizilen bir husus olarak karşımıza çıktığı vurgulanmalıdır (Labarca ve Ampuero Ruiz, 2020; Sriramesh, 2009). Vaka/durum analizlerine olan gereksinime dikkat çeken bu çalışmalarda, uluslararası halka ilişkiler faaliyetlerinin "*kültürlere özgülük*" niteliğinin altının çizildiği ve vaka/durum analizlerinin ortaya çıkaracağı bilgi birikimi ile bu niteliğe ilişkin bilimsel anlayışımızın zenginleşebileceğinin tartışıldığı görülmektedir (Sriramesh, 2009; Wakefield, 2010).

İşte bu noktada ülkelerin uluslararası halkla ilişkiler faaliyetleri söz konusu edildiğinde ve "*kültürlere özgülük*" niteliğinin unsurlarının anlaşılması amaçlandığında vaka/durum analizlerini mümkün kılabilecek bir araştırma nesnesi olarak devlet başkanı eşlerinin elverişli bir saha oluşturabileceği düşünülmektedir. Esasen başkan eşleri ve politikadaki varlıkları geniş sayılabilecek bir yazına sahiptir [örneğin, Corrigan (2000); Eksterowicz ve Watson (2013); Watson (1997, 2014)]. Ancak başkan eşlerinin devletlerin uluslararası halkla ilişkiler faaliyetlerindeki rollerini konu edinen çalışmaların halen katkıya açık olduğu vurgulanmalıdır. İlaveten her ülkedeki başkan eşleri ile politikadaki varlıkları ve faaliyetleri, ülkelerinin *sui generis* nitelikteki kültürel özelliklerinin uluslararası halka ilişkiler faaliyetleri çerçevesinde izlenebilmesi için verimli bir zemin sunabilecektir.

İşte bu çalışmada da amaçlanan *"devlet başkanı eşlerinin, ülkelerinin uluslararası halkla ilişkiler faaliyetlerinde oynadıkları rollerin"* anlaşılabilmesidir. Bu çerçevede çalışma ile cevabı aranan temel soru "*devletlerin uluslararası halkla ilişkiler yönetimi uygulamalarında devlet başkanı eşleri ne türden roller üstlenmektedirler?"* biçiminde ortaya çıkmaktadır. Araştırma sorusundan da anlaşılabileceği üzere odaklanılan temel mesele *özneler arasında inşa edilmiş bir gerçekliği* (Berger ve Luckmann, 1966) *anlayamaya* yönelik bir bilimsel çabayı işaret ettiğinden bu paradigmatik perspektifle (Burrell ve Morgan, 1979) uyumlu bir ontolojik ve epistemolojik duruşa (Burrell ve Morgan, 1979; Sargut ve Özen, 2007) bağlı olarak *nitel* bir araştırma desenini (Yıldırım ve Şimşek, 2018) gerekli kılmaktadır. Uluslararası halkla ilişkiler faaliyetlerinin kültürlere özgü niteliklerinin anlaşılabilmesine ilişkin çağrılar düşünüldüğünde de bu türden bir metodolojik yönelim isabetli görülmektedir. Bu nedenle çalışma bir vaka/durum analizi (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 287-303) olarak yapılandırılmış, bu çerçevede bütüncül tek durum deseninin (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 300-301) analiz nesnesi olarak bir birey, Mihriban Aliyeva, belirlenmiş ve elde edilen ikincil verilerin daha önceden belirlenmiş kavramlar çerçevesinde (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 244-245) içerik analizi (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 242-256) ile çözümlenmesi amaçlanmıştır. Eşi İlham Aliyev'in 2003 yılında Cumhurbaşkanı olmasından itibaren devlet başkanı eşi olarak faaliyetlerde bulunan Aliyeva'nın bütüncül tek durum deseninin analiz nesnesi olarak belirlenmesinde, uzunca bir süredir bu konuma sahip olması ve buna istinaden kendisi ile ilgili veri oluşturabilecek pek çok

kaynağa ulaşabilmenin mümkün olması ile Avrupa ile Asya'nın ortasında bir Post-Sovyet ülke olarak Azerbaycan'ın sahip olduğu tarihi, coğrafi, politik, ekonomik ve sosyolojik niteliklerin özgünlüğü etkili olmuştur.

Bu yapısıyla çalışmanın üç noktada katkı yapabileceği düşünülmektedir. İlk olarak çalışmanın başta sosyoloji, psikoloji, ekonomi ve siyaset bilimi gibi disiplinlerin kesiştiği ortak bir alan olan organizasyon çalışmaları (organization studies) (Adler vd., 2014; Augier vd., 2005; Grothe-Hammer ve Kohl, 2020) yazınına kâr amacı gütmeyen yapılar nezdinde devleti ve devleti temsilen bir bireysel aktör olması bakımından devlet başkanları eşlerini inceleme nesnesi yaparak katkı yapması beklenmektedir. İlaveten bu katkının, iletişimi, organizasyonlar açısından bizatihi kurucu (constitutive) bir unsur (Cooren vd., 2011) olarak gören perspektifi de besleyebileceği değerlendirilmektedir. İkinci olarak, çalışmanın, devlet başkanları eşlerinin faaliyetlerinin uluslararası halkla ilişkiler kavramı çerçevesinde değerlendirilmesine binaen uluslararası halkla ilişkiler yazınına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Üçüncü olarak da çalışmayla, son yıllarda genel olarak sosyal bilimlerin pek çok sahasında, daha özelde de hem organizasyon hem de uluslararası halkla ilişkiler çalışmalarında kültüre özgü unsurların daha iyi anlaşılabilmesi adına dikkat çekilen ve önerilen vaka/durum analizleri konusunda katkı sağlaması beklenmektedir.

Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde ilk olarak veri kaynakları ve yönteme ilişkin bilgiler verilmiş, sonrasında da bulgular ortaya konulmuştur. Çalışma sonuç bölümü ile sonlandırılmıştır.

2. VERİ KAYNAKLARI VE YÖNTEM

Araştırmada amaçlı/kolay ulaşılabilir durum/vaka örneklemesi (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 123-124) yöntemi kullanılarak çalışmaya konu edilen Mihriban Aliyeva ile ilgili ikincil veri kaynaklarına ulaşılmıştır. Bu kaynaklar Mihriban Aliyeva hakkındaki sekiz kitap, bir adet aktüel makale ve internet sitesinden oluşmaktadır ve Mihriban Aliyeva'nın uluslararası halkla ilişkiler faaliyetlerine veri oluşturabilecek uygulamalarını içermektedir. Tablo 1'de bu kaynaklar ve temel nitelikleri gösterilmiştir.

Tablo 1. Veri Kaynakları

Sıra No	Kaynak başlığı	Açıklama	Yazar ve yıl	Sayfa sayısı
1	"Humanizm və xeyirxahlıq missiyası" (Hümanizm ve nezaket misyonu)	Kitap hem Haydar Aliyev Vakfı'nı hem de Haydar Aliyev Vakfı Başkanı ve UNESCO İyi Niyet Elçisi Mihriban Aliyeva'yı konu edinmektedir.	Eyvazova (2007)	192 s.
2	"Xoşməramlı səfir: I Kitab" (İyi niyet elçisi: Kitap I)	Kitaplarda UNESCO İyi Niyet Elçisi ve Haydar Aliyev Vakfı Başkanı Mihriban Aliyeva'nın Azerbaycan ilim, eğitim ve kültürünün gelişmesi, ülkenin uluslararası arenada üst düzeyde temsili ve hayır faaliyetleri konularında yaptığı çalışmalar hakkında makaleler yer almaktadır.	Hüseynova (2005)	216 s.
3	"Xoşməramlı səfir: II Kitab" (İyi niyet elçisi: Kitap II)		Naxçıvanlı (2006a)	232 s.
4	"Xoşməramlı səfir: III Kitab" (İyi niyet elçisi: Kitap III)		Naxçıvanlı (2006b)	216 s.
5	"Xoşməramlı səfir: IV Kitab" (İyi niyet elçisi: Kitap IV)		Əliyev (2007)	236 s.
6	"Xoşməramlı səfir: V Kitab" (İyi niyet elçisi: Kitap V)		Naxçıvanlı (2007)	184 s.

7	"Mehriban Əliyeva: tərəqqi və yüksəliş yolları ilə: I cild" (Mihriban Aliyeva: ilerleme ve yükseliş yoluyla: cilt I)	Kitaplarda UNESCO ve ISESCO'nun İyi Niyet Elçisi ve Haydar Aliyev Vakfı Başkanı Mihriban Aliyeva'nın Azerbaycan'da eğitim ve kültürün gelişmesi, ülkenin uluslararası arenada üst düzeyde temsili ve hayır faaliyetleri konusunda yaptığı çalışmalara ilişkin içerik yer almaktadır.	Naxçıvanlı (2014a)	412 s.
8	"Mehriban Əliyeva: tərəqqi və yüksəliş yolları ilə: II cild" (Mihriban Aliyeva: ilerleme ve yükseliş yoluyla: cilt II)		Naxçıvanlı (2014b)	388 s.
9	"Azerbaijan's First Lady Mehriban Aliyeva" (Azerbaycan'ın First Lady'si Mihriban Aliyeva)	"Diplomatic World" web sitesinde Mihriban Aliyeva ile ilgili yayınlanmış bir makaledir.	Mammadov (2019)	-
10	Mehriban Aliyeva | FIRST LADY OF AZERBAIJAN (Mihriban Aliyev | AZERBAYCAN'IN FIRST LADY'Sİ)	Mihriban Aliyeva'nın biyografisi, faaliyetleri ve foto/video galerisini kapsayan bir internet sitesidir: www.mehriban-aliyeva.az	Əliyeva (2021)	-

Tablo 1'de gösterilen kaynaklardan elde edilen verilerin analizinde, daha önce Suddaby ve Greenwood (2005) ile Turhan ve Danışman (2021) tarafından uygulanan *içerik analizi* yöntemi (Mayring, 2000; Schreier, 2013) kullanılmıştır. Bu çerçevede veri kaynaklarından elde edilen ve yazılı ve görsel metinlerden oluşan içerikler daha önceden belirlenmiş kavramlar (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 244-245) çerçevesinde kodlanarak (Strauss ve Corbin, 1998) çözümlenmiştir.

Mihriban Aliyeva'nın uluslararası halkla ilişkiler faaliyetlerine veri oluşturabilecek uygulamalarını içeren ikincil kaynakların analizi için çerçeveyi oluşturacak daha önceden belirlenmiş kavramlar için Özdemirci ve Önder (2018: 65-66) tarafından bu hususta yapılan pek çok çalışmayı (Barron ve Rolfe, 2012; Brijs, Bloemer ve Kasper, 2011; Echtner ve Ritchie, 2003; Guina ve Giraldi, 2012; Huang, 2012; Knight, Spreng ve Yaprak, 2003; Laroche, Papadopoulos, Heslop ve Mourali, 2005; Lee ve Ganesh, 1999; Lopez, Gotsi ve Andriopoulos, 2011; Martin ve Eroglu, 1993; Papadopoulos ve Heslop, 2000; Papadopoulos, Heslop ve Bamossy, 1990; Papadopoulos, Heslop ve Beracs, 1990; Parameswaran ve Pisharodi, 1994; Ponzi, Fombrun ve Gardberg, 2011; Verlegh, 2001; Yaprak ve Parameswaran, 1986) bütüncül bir bakış açısı ile değerlendirip konsolide ettikleri makaleleri temel alınmıştır. Bu makalelerinde Özdemirci ve Önder (2018) uluslararası halkla ilişkiler faaliyetlerinin içeriğini oluşturan faktörleri ve uygulamaları Tablo 2'de gösterildiği biçimde sıralamışlardır.

Tablo 2. Uluslararası Halkla İlişkiler Faaliyetlerinin İçeriğini Oluşturan Faktörler ve Uygulamalar

Ülkenin algısını ve imajını belirleyen faktörler	Ülkenin algılanmasında ve imajının oluşmasında etkili olan halkla ilişkiler uygulamaları
Ülkenin dünyadaki rolü (ÜDR)	Etkinlik yönetimi (ETY)
Ülkenin ekonomik ve endüstriyel gelişim düzeyi (ÜGD)	Sosyal sorumluluk (SOS)
Ülkenin ürünleri ve markaları (ÜÜM)	Medya faaliyetleri (MFA)
Ülke halkının özellikleri (ÜHÖ)	Lobicilik (LOB)
Ülkenin yönetim biçimi (ÜYB)	Kriz yönetimi (KYÖ)
Ülkenin bilim ve teknolojisi (ÜBT)	Sponsorluk (SPO)
Ülkenin sosyal ve kültürel gelişimi (ÜSK)	Kurumsal reklamcılık (KUR)
Ülkenin tarihi ve doğal güzellikleri (ÜTD)	Pazarlama amaçlı halkla ilişkiler çalışmaları (PAZ)

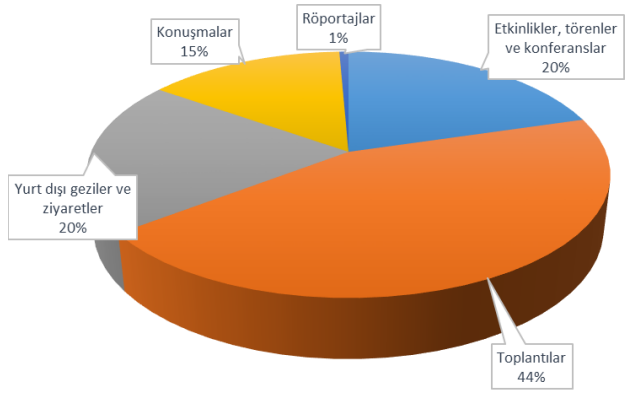
Kaynak: Özdemirci ve Önder (2018: 65-66) tarafından verilen bilgiler temel alınarak oluşturulmuştur.

Analizin ilk aşamasında birinci yazar tarafından, kullanılan veri kaynaklarının içerisinde Özdemirci ve Önder (2018: 65-66) tarafından işaret edilen faktörlerle uygulamalara örnek teşkil edebilecek yazılı ve görsel metinler belirlenmiştir. Bu çerçevede İlham Aliyev'in Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı görevine geldiği 2003 yılı ile, Aliyeva'nın 2017 Şubat ayında Cumhurbaşkanı yardımcısı olarak atanması nedeniyle, bir önceki yıl olan 2016 yılı arasındaki süreye odaklanılmıştır. 2003 ile 2016 arasında ulusal ve uluslararası düzeyde 835 faaliyet tespit edilmiş bunların da yaklaşık %71'inin uluslararası faaliyetler olduğu anlaşılmıştır. Bu faaliyetlerin tamamını "etkinlikler, törenler ve konferanslar", "toplantılar", "yurt dışı geziler ve ziyaretler", "konuşmalar" ve "röportajlar" biçiminde gruplamak mümkün olup her bir grup için ulusal ve uluslararası düzeydeki faaliyetlerin sayıları ve oranları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Araştırma Kapsamında Analizi Gerçekleştirilen Faaliyetler

Faaliyetler/Tür	**Ulusal**		**Uluslararası**		**Toplam**	
	Frekans	**Yüzde**	**Frekans**	**Yüzde**	**Frekans**	**Yüzde**
Etkinlikler, törenler ve konferanslar	178	%59,53	121	%40,47	299	%100,00
Toplantılar	14	%5,07	262	%94,93	276	%100,00
Yurtdışı geziler ve ziyaretler	0	%0,00	120	%100,00	120	%100,00
Konuşmalar	38	%30,65	86	%69,35	124	%100,00
Röportajlar	12	%75,00	4	%25,00	16	%100,00
Toplam	**242**	**%28,98**	**593**	**%71,02**	**835**	**%100,00**

Tablo 3'te de görüldüğü üzere "toplantılar", "yurtdışı geziler ve ziyaretler" ile "konuşmalar" uluslararası faaliyetlerde ön plana çıkarken, "etkinlikler, törenler ve konferanslar" ile "röportajlar" ulusal faaliyetlerde dikkat çekmektedir. Bu çerçevede çalışmada, uluslararası faaliyetler kapsamında değerlendirilen yazılı ve görsel metinler kodlanmıştır. Şekil 1, veriler içerisinde ulaşılan 593 uluslararası faaliyetin kendi içerisindeki dağılımını göstermektedir.

Şekil 1. Uluslararası Faaliyetlerin Kendi İçerisindeki Dağılımı

Kodlanma aşamasında, birinci yazarla birlikte yönetim alanında tez aşamasında olan iki yüksek lisans öğrencisi de görev almıştır. Kodlamacılar arasında Özdemirci ve Önder (2018: 65-66) tarafından belirlenen "ülkenin algısını ve imajını belirleyen faktörler" ile "ülkenin algılanmasında ve imajının oluşmasında etkili olan halkla ilişkiler uygulamaları" hakkında kavramsal olarak bir fikir birliğine varılması için Tablo 2'de yer alan tüm faktörler ve

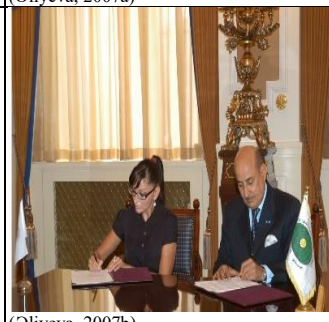
uygulamalar üzerinde tartışılarak mutabakat sağlanmıştır. Sonrasında kodlama aşamasına geçilmiş ve kodlamacılardan, yazılı ve/veya görsel metinleri ilişkili olduğunu düşündükleri faktör(ler) ve uygulama(lar) ile ilişkilendirerek kodlamaları istenmiştir. Bu aşamada her bir kodlamacının değerlendirmelerini bağımsız olarak gerçekleştirmeleri sağlanmıştır. Son olarak kodlamacılarca gerçekleştirilen kodlamalar konsolide edilmiş, %1'in altında ortaya çıkan uyumsuzluklar üzerinde de görüşülerek %100 mutabakat sağlanmış ve kodlamalar sayısallaştırılarak görselleştirilmiştir (Ertug, Gruber, Nyberg ve Steensma, 2018; Henderson ve Segal, 2013).

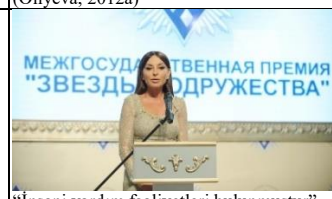
3. BULGULAR

Tablo 4'te kodlamaların nasıl gerçekleştirildiğine ilişkin örnekler yer almaktadır.

Tablo 4. Kodlama örnekleri

Yıl	Faaliyetler	Yazılı ve/veya Görsel Metin	İlişkili Olduğu Faktörler	İlişkili Olduğu Uygulamalar
2004	"Mihriban Aliyeva UNESCO İyi Niyet Elçisi unvanına layık görüldü" (Eyvazova, 2007: 21)	 (Əliyeva, 2004) "Azerbaycan'ın sözlü halk edebiyatı ve müzik mirasının korunması ve geliştirilmesi alanındaki faaliyetlerde bulunmuştur"(Eyvazova, 2007: 21).	ÜDR ÜBT ÜSK ÜTD	ETY SOS LOB KYÖ KUR
2005	"Rusya'nın Yüzyılın Hayırseverleri Uluslararası Yardım Vakfı'nın Yakut Haç (Yaqut Xaç) Nişanı'na layık görüldü" (Naxçıvanlı, 2014b: 359)	 "Kamu ve hayırseverlik faaliyetleri, eğitim ve kültür kurumlarına verdiği destekler, Azerbaycan ve Rusya halkları arasındaki dostane bağların güçlendirilmesi için yaptığı değerli katkılar nedeniyle ödüllendirildi" (Əliyeva, 2005)	ÜDR ÜBT ÜSK	ETY SOS LOB SPO KUR
2006	"Birleşmiş Milletler Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO) tarafından altın madalya ile ödüllendirildi" (Əliyeva, 2006)	 "Kültürel ve manevi değerlerin korunmasına yaptığı katkılardan dolayı ödüllendirildi" (Əliyeva, 2006)	ÜDR ÜSK ÜTD	ETY SOS LOB KUR

2007	"Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Yürütme Komitesi'nin Cenevre'de yapılan 120-ci oturumunun oybirliği kararıyla uluslararası kuruluş ödülüne layık görüldü" (Əliyeva, 2007a)	 (Eyvazova, 2007: 185) "Konuşmalar zamanı sayın Philis Erdoğan, sayın Mihriban Aliyeva'nın Azerbaycan'da sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi, yeni hastanelerin açılması ve modern cihazlarla donatılması konusundaki faaliyetlerine vurgu yaptı" (Əliyeva, 2007a)	ÜGD ÜDR ÜBT ÜSK	ETY SOS LOB SPO KUR
2007	"Haydar Aliyev Vakfı ile ISESCO arasında iş birliği protokolü imzalandı" (Əliyeva, 2007b)	 (Əliyeva, 2007b)	ÜGD ÜDR ÜBT ÜSK ÜTD	ETY SOS LOB SPO KUR
2009	"Polonya Cumhuriyeti Böyük Komandor Xaçı (Büyük Komutan Haçı) ile ödüllendirildi" (Naxçıvanlı, 2014a: 320)	 "Azerbaycan ile Polonya arasındaki dostane ilişkilerin geliştirilmesindeki hizmetlerinden bulundu" (Naxçıvanlı, 2014a: 320)	ÜDR ÜSK	ETY SOS LOB
2012	"İ.M. Sechenov'un adını taşıyan Birinci Moskova Devlet Tıp Üniversitesi Fahri Profesörü unvanına layık görüldü" (Əliyeva, 2012a)		ÜDR ÜBT ÜSK	ETY SOS

		"Sağlığın, çevrenin, barışın ve hümanizmin korunması ile ilgili küresel sorunların çözümüne yönelik yaptığı faaliyetlerin önemli katkıları bulunmaktadır" (Əliyeva, 2012a)		
2012	"Stars of the Commonwealth (Birliğin Yıldızları) Devletlerarası Ödülü'ne layık görüldü" (Əliyeva, 2012b)	 "İnsani yardım faaliyetleri bulunmuştur" (Əliyeva, 2012b)	ÜSK	ETY SOS LOB SPO KUR
2013	"Pakistan'da Hümanizmin Sembolü – 2012 Yılın Adamı seçildi" (Əliyeva, 2013b)	 "Mihriban Aliyeva'nın girişimi ve desteğiyle 2007'de Pakistan'ın depremden etkilenen Muzaffarabad kentinde bir kız okulu inşa edildiğini ve 2012'de okulun elden geçirilip yeniden inşa edildiğini kaydetti. Pakistan'daki bir dizi insani yardım programının parçası olarak Vakıf, Edhi Home yetimhanesindeki, Peşaver'deki Akbar Care Institute for Serebral Palsy'deki ve Laki Marwat'taki Kadın ve Çocuk Hastanesindeki çocuklara hepatit B'ye karşı tıbbi bakım ve aşı sağladı. Ücretsiz muayene, İslamabad'daki Kulsum International Clinic'te açık kalp ameliyatı, Hamza Vakfı (Peşaver), modern kan nakli ekipmanı ve bir laboratuvar ile donatılmış bir ambulans ve 2.000 kan nakli paketi bağışladı, yeni bir binanın inşası için mali yardım sağladı. Khyber Eye Vakfı Pakistan'ın tüm illerinde Ramazan ayı boyunca iftar yemekleri düzenlendi ve Kurban Bayramı'nda Lakki Marwat ve Pencap vilayetlerinde kurban kesilerek fakirlere dağıtıldı" (Əliyeva, 2013b)	ÜDR ÜBT ÜSK	ETY SOS LOB KYÖ SPO KUR
2013 2014	"2014'ün en etkili kadını seçildi" (Əliyeva, 2013a)	"Fransız Arap Kültür Mirası Merkezi ve Mısırlı Nefertiti Media Productions şirketi tarafından 8 Mart 2013 - 10 Ocak 2014 tarihleri arasında gerçekleştirilen ortak bir araştırmaya göre Mehriban Aliyeva, UNESCO İyi Niyet Elçisi olarak yaptığı özel hizmetler dikkate alınarak seçildi. Uluslararası kültür, bilim, sağlık, spor, eğitim, teknoloji ve ekolojinin tanıtımına ve değişimine yaptığı katkılarda bulunmuştur" (Əliyeva, 2013a)	ÜDR ÜBT ÜSK ÜTD	ETY SOS LOB KYÖ SPO KUR
2014	"The Business Year dergisi tarafından First Lady of the Year (Yılın First Lady'si) ödülüne layık görüldü" (Əliyeva, 2014b)	 "Azerbaycan'ın kamu, sosyal ve kültürel yaşamına aktif katılımı, toplumun dinamik gelişimine önemli katkıları, Azerbaycan	ÜDR ÜSK ÜTD	ETY SOS LOB SPO KUR

		kültürünün dünyada tanıtımına paha biçilmez hizmetler ve dünya kültür mirasının korunmasına kapsamlı desteklerde bulunmuştur" (Əliyeva, 2014b)		
2014	"Atina'daki Elpida Çocuk Dostluk Derneği Başkanı Marianna Vardinoyannis, Elpida ödülünü Mihriban Aliyeva'ya takdim etti" (Əliyeva, 2014c)	 "ELPIDA'nın projelerinden bahseden Marianna Vardinoyannis, derneğin geçmiş faaliyetlerine bakarak Haydar Aliyev Vakfı ile olan ilişkilerine değinerek, Talasemi Merkezi'nin Bakü'de faaliyet gösterdiğini hatırlattı" (Əliyeva, 2014c)	ÜDR ÜBT ÜSK	ETY SOS SPO KUR
2014	"Haydar Aliyev Vakfı ve Vatikan Apostolik Kütüphanesi aralarında anlaşma imzaladı" (Əliyeva, 2014a)	 "2015-2016 yıllarında yeni el yazmalarının restorasyonu ve sayısallaştırılması konulu anlaşma imzalandı" (Əliyeva, 2014a)	ÜDR ÜBT ÜSK ÜTD	ETY SOS LOB SPO KUR
2015	"Sırbistan'ın Sreten Nişanı'na layık görüldü" (Əliyeva, 2015b)	 "Sırbistan'a sosyal, kültürel ve insani alanlarda yaptığı özel hizmetlerde bulunmultur" (Əliyeva, 2015b)	ÜDR ÜSK	ETY SOS LOB KUR

2015	"Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu İcra Direktörü Babatunde Osotimehin ile görüş yapıldı, BM Nüfus Fonu'ndan bir hatıra diploması verildi" (Əliyeva, 2015a)	 "Azerbaycan'da kadın ve çocukların haklarını ve toplumsal cinsiyet eşitliğini koruma konusundaki hizmetlerinde bulunmuştur" (Əliyeva, 2015a)	ÜDR ÜSK	ETY SOS LOB KUR
2016	"Veliko Tırnovo'da fahri vatandaş ve Fahri Doktor diplomaları verildi" (Əliyeva, 2016)	 "Kentin kültürel mirasını korumadaki hizmetlerinde bulunmuştur" (Əliyeva, 2016)	ÜDR ÜSK ÜTD	ETY SOS LOB SPO KUR

Kodlamalar ile sayısallaştırma ve görselleştirme sürecinin neticesinde ulaşılan bulguları Şekil 2 ve 3'te görmek mümkündür.

Şekil 2. Ülkenin Algısını ve İmajını Belirleyen Faktörler

Şekil 2'de görülebileceği üzere veri kaynaklarından elde edilen yazılı ve görsel metinlere göre 2003-2016 yılları arasında Aliyeva'nın *ülkenin algısını ve imajını belirleyen faktörler* çerçevesindeki faaliyetlerinde "ülkenin sosyal ve kültürel gelişimi" ile "ülkenin dünyadaki rolü" ön plana çıkmakta, "ülkenin tarihi ve doğal güzellikleri" ile "ülkenin bilim ve teknolojisi" faktörleri de bunları takip etmektedir.

Şekil 3. Ülkenin Algılanmasında ve İmajının Oluşmasında Etkili Olan Halkla İlişkiler Uygulamaları

Benzer biçimde, Şekil 3'te görülebileceği üzere, veri kaynaklarından elde edilen yazılı ve görsel metinlere göre Aliyeva'nın 2003-2016 yılları arasında *ülkenin algılanmasında ve imajının oluşmasında etkili olan halkla ilişkiler uygulamaları* çerçevesindeki faaliyetlerinde de "etkinlik yönetimi", "sosyal sorumluluk", "lobicilik" ve "kurumsal reklamcılık" faktörlerinin öne çıktığı ve bunları "sponsorluk" faaliyetinin izlediği görülmektedir.

4. SONUÇ

"Devlet başkanı eşlerinin, ülkelerinin uluslararası halkla ilişkiler faaliyetlerinde oynadıkları rollerin" anlaşılabilmesine katkı amacı taşıyan bu çalışmada, bütüncül tek durum deseninin (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 300-301) analiz nesnesi olarak Mihriban Aliyeva belirlenmiş ve bir vaka/durum analizi (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 287-303) gerçekleştirilerek elde edilen ikincil verilerin daha önceden belirlenmiş kavramlar çerçevesinde (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 244-245) içerik analizi (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 242-256) ile çözümlemesi yapılmıştır.

Veri kaynaklarından elde edilen yazılı ve görsel metinlerin analizi neticesinde elde edilen bulgulara göre; 2003-2016 yılları arasında Aliyeva'nın *ülkenin algısını ve imajını belirleyen faktörler* çerçevesinde "ülkenin sosyal ve kültürel gelişimi" ve "ülkenin dünyadaki rolü" yoğun olmak üzere "ülkenin tarihi ve doğal güzellikleri" ile "ülkenin bilim ve teknolojisi"; *ülkenin algılanmasında ve imajının oluşmasında etkili olan halkla ilişkiler uygulamaları* çerçevesinde de "etkinlik yönetimi", "sosyal sorumluluk", "lobicilik", "kurumsal reklamcılık" ve "sponsorluk" faaliyetlerini gerçekleştirdiği görülmüştür. Bu durum bir devlet başkanı eşi olarak Aliyeva'nın farklı halkla ilişkiler faaliyetleri kapsamında ne derecede çeşitli faktörleri ve uygulamaları gerçekleştirebileceğine dikkat çekmektedir.

Bu yapısıyla çalışmanın ve elde edilen bulguların;

a) Organizasyon çalışmalarında (organization studies) (Adler vd., 2014; Augier vd., 2005; Grothe-Hammer ve Kohl, 2020) devleti ve devleti temsil eden bir bireysel aktör olması bakımından devlet başkanları eşlerini inceleme nesnesi yapan yazına,

b) Organizasyon çalışmalarında (organization studies) (Adler vd., 2014; Augier vd., 2005; Grothe-Hammer ve Kohl, 2020), iletişimi, organizasyonlar açısından bizatihi kurucu (constitutive) bir unsur (Cooren vd., 2011) olarak gören perspektife;

c) Devlet başkanları eşlerinin faaliyetlerinin uluslararası halkla ilişkiler kavramı çerçevesinde değerlendirilmesine binaen uluslararası halkla ilişkiler yazınına;

d) Son yıllarda genel olarak sosyal bilimlerin pek çok sahasında, daha özelde de hem organizasyon hem de uluslararası halkla ilişkiler çalışmalarında kültüre özgü unsurların daha iyi anlaşılabilmesine dikkat çeken ve bu suretle vaka/durum analizlerini öneren yazına ve gelecekteki çalışmalara katkı yapması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

ADLER, P., DU GAY, P., MORGAN, G. & REED, M. (2014). Introduction: Sociology, social theory and organization studies, continuing entanglements. P. Adler, P. Du Gay, G. Morgan, & M. Reed (Eds.), *The Oxford handbook of sociology, social theory and organization studies: Contemporary currents* (s. 1-8). UK: Oxford University Press.

AUGIER, M., MARCH, J. G. & SULLIVAN, B. N. (2005). Notes on the evolution of a research community: Organization studies in anglophone North America, 1945–2000. *Organization Science, 16*(1), 85-95. doi:10.1287/orsc.1040.0108

BARLEY, S. R. (2016). 60th anniversary essay: Ruminations on how we became a mystery house and how we might get out. *Administrative Science Quarterly, 61*(1), 1-8. doi:10.1177/0001839215624886

BARRON, D. N. & ROLFE, M. (2012). It ain't what you do, it's who you do it with: Distinguishing reputation and status *The Oxford handbook of corporate reputation* (s. 160-178). UK: Oxford University Press.

BERGER, P. & LUCKMANN, T. (1966). *The social construction of knowledge: A treatise in the sociology of knowledge*. NY: Doubleday.

BRIJS, K., BLOEMER, J. & KASPER, H. (2011). Country-image discourse model: Unraveling meaning, structure, and function of country images. *Journal of Business Research, 64*(12), 1259-1269. doi:https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2011.01.017

BURRELL, G. & MORGAN, G. (1979). *Sociological paradigms and organisational analysis*. London: Heinemann.

COLIGNON, R. A. (2007). The sociology of organization. C. D. Bryant & D. L. Peck (Eds.), *21st Century Sociology: A Reference Handbook* (s. 179-187). Thousand Oaks, CA: Sage.

COOREN, F., KUHN, T., CORNELISSEN, J. P. & CLARK, T. (2011). Communication, organizing and organization: An overview and introduction to the special issue. *Organization Studies, 32*(9), 1149-1170. doi:10.1177/0170840611410836

CORRIGAN, M. (2000). The transformation of going public: President Clinton, the first lady, and health care reform. *Political Communication, 17*(2), 149-168. doi:10.1080/105846000198459

DAVIS, G. F. (2015a). Celebrating organization theory: The after-party. *Journal of Management Studies, 52*(2), 309-319. doi:https://doi.org/10.1111/joms.12094

DAVIS, G. F. (2015b). Editorial essay: What is organizational research for? *Administrative Science Quarterly, 60*(2), 179-188. doi:10.1177/0001839215585725

ECHTNER, C. M. & RITCHIE, J. R. B. (2003). The meaning and measurement of destination image [Reprint of original article published in v.2, no.2, 1991: 2-12.]. *Journal of Tourism Studies., 14*(1), 37-48.

EKSTEROWICZ, A. J. & WATSON, R. P. (2013). Treatment of first ladies in american government and presidency textbooks: Overlooked, yet influential, voices. *PS: Political Science&Politics, 33*(3), 589-595. doi:10.2307/420863

ƏLIYEV, Q. (2007). *Xoşməramlı səfir: IV Kitab (İyi niyet elçisi: Kitap IV)*. Bakü: Şəms.

ƏLIYEVA, M. (2004). A ceremony was held in Paris in connection with awarding Mehriban Aliyeva the title of UNESCO Goodwill Ambassador. *Mehriban Əliyeva: Azərbaycanın Birinci Xanımı.* Erişim tarihi: 03.07.2021. https://mehriban-aliyeva.az/en/news/node/840552

ƏLIYEVA, M. (2005). Mehriban Aliyeva was awarded with Order of Ruby Cross. *Mehriban Əliyeva: Azərbaycanın Birinci Xanımı.* Erişim tarihi: 03.07.2021. https://mehriban-aliyeva.az/en/news/node/840564

ƏLIYEVA, M. (2006). Mehriban Aliyeva is awarded the golden medal of World Intellectual Property Organization. *Mehriban Əliyeva: Azərbaycanın Birinci Xanımı.* Erişim tarihi: 03.07.2021. https://mehriban-aliyeva.az/en/news/node/840582

ƏLIYEVA, M. (2007a). Mehriban Aliyeva awarded the World Health Organization's High Prize. *Mehriban Əliyeva: Azərbaycanın Birinci Xanımı.* Erişim tarihi: 03.07.2021. https://mehriban-aliyeva.az/en/news/node/840591

ƏLIYEVA, M. (2007b). A Protocol of Cooperation was signed between the Heydar Aliyev Foundation and ISESCO. *Mehriban Əliyeva: Azərbaycanın Birinci Xanımı.* Erişim tarihi: 03.07.2021. https://mehriban-aliyeva.az/en/activities/node/845170

ƏLIYEVA, M. (2012a). First Lady Mehriban Aliyeva was presented the "Honorary Professor of the I.M.Sechenov First Moscow State Medical University" Diploma. *Mehriban Əliyeva: Azərbaycanın Birinci Xanımı.* Erişim tarihi: 03.07.2021. https://mehriban-aliyeva.az/en/news/node/840624

ƏLIYEVA, M. (2012b). Mehriban Aliyeva was awarded the "Stars of the Commonwealth" Interstate Prize. *Mehriban Əliyeva: Azərbaycanın Birinci Xanımı.* Erişim tarihi: 03.07.2021. https://mehriban-aliyeva.az/en/news/node/840630

ƏLIYEVA, M. (2013a). Mehriban Aliyeva is named the most influential woman of 2014. *Mehriban Əliyeva: Azərbaycanın Birinci Xanımı.* Erişim tarihi: 03.07.2021. https://mehriban-aliyeva.az/en/news/node/840645

ƏLIYEVA, M. (2013b). Mehriban Aliyeva was named "The Symbol of Humanism – The Person of the Year 2012" in Pakistan. *Mehriban Əliyeva: Azərbaycanın Birinci Xanımı.* Erişim tarihi: 03.07.2021. https://mehriban-aliyeva.az/en/news/node/840639

ƏLIYEVA, M. (2014a). An agreement is signed between the Heydar Aliyev Foundation and Vatican's Apostolic Library "On restoring and digitalizing new manuscripts in 2015-2016". *Mehriban Əliyeva: Azərbaycanın Birinci Xanımı.* Erişim tarihi: 03.07.2021. https://mehriban-aliyeva.az/en/activities/node/841332

ƏLIYEVA, M. (2014b). Mehriban Aliyeva is awarded the "First Lady of the Year" Prize. *Mehriban Əliyeva: Azərbaycanın Birinci Xanımı.* Erişim tarihi: 03.07.2021. https://mehriban-aliyeva.az/en/news/node/840651

ƏLIYEVA, M. (2014c). Mehriban Aliyeva pays a visit to ELPIDA Friendship Association of Children Suffering from Cancer in Athens. *Mehriban Əliyeva: Azərbaycanın Birinci Xanımı.* Erişim tarihi: 03.07.2021. https://mehriban-aliyeva.az/en/news/node/841350

ƏLIYEVA, M. (2015a). Meeting with UN Population Fund's Executive Director Babatunde Osotimehin. *Mehriban Əliyeva: Azərbaycanın Birinci Xanımı.* Erişim tarihi: 03.07.2021. https://mehriban-aliyeva.az/en/news/node/845825

ƏLIYEVA, M. (2015b). Mehriban Aliyeva is conferred on the Sreten Order of the Serbian Republic. *Mehriban Əliyeva: Azərbaycanın Birinci Xanımı.* Erişim tarihi: 03.07.2021. https://mehriban-aliyeva.az/en/news/node/841558

ƏLIYEVA, M. (2016). Mehriban Aliyeva is presented diplomas of honorary citizen and honorary doctor in the city of Veliko Tyrnovo. *Mehriban Əliyeva: Azərbaycanın Birinci Xanımı.* Erişim tarihi: 03.07.2021. https://mehriban-aliyeva.az/en/news/node/846369

ƏLIYEVA, M. (2021). *Mehriban Əliyeva: Azərbaycanın Birinci Xanımı.* Erişim tarihi: 03.07.2021. www.mehriban-aliyeva.az

ERTUG, G., GRUBER, M., NYBERG, A. & STEENSMA, H. K. (2018). From the Editors-A Brief Primer on Data Visualization Opportunities in Management Research. *Academy of Management Journal, 61*(5), 1613-1625. doi:10.5465/amj.2018.4005

EYVAZOVA, S. (2007). *Humanizm və xeyirxahlıq missiyası (Hümanizm ve nezaket misyonu)*. Bakü: Nurlan.

GROTHE-HAMMER, M. & KOHL, S. (2020). The decline of organizational sociology? An empirical analysis of research trends in leading journals across half a century. *Current Sociology, 68*(4), 419-442. doi:10.1177/0011392120907627

GRUNIG, J. E. (2006). Research in public relations: Current status and new directions. *Anàlisi: quaderns de comunicació i cultura*(34), 49-65.

GUINA, F. D. T. C. & GIRALDI, J. d. M. E. (2012). Differences on the image of Brazil in external markets according to consumers' age, gender, knowledge about the country

and country of residence. *International Journal of Business Science & Applied Management (IJBSAM), 7*(2), 13-28.

HENDERSON, S. & SEGAL, E. H. (2013). Visualizing Qualitative Data in Evaluation Research. *New Directions for Evaluation, 2013*(139), 53-71. doi:https://doi.org/10.1002/ev.20067

HUANG, Y.-H. C. (2012). Gauging an integrated model of public relations value assessment (PRVA): Scale development and cross-cultural studies. *Journal of Public Relations Research, 24*(3), 243-265. doi:10.1080/1062726X.2012.671987

HÜSEYNOVA, İ. (2005). *Xoşməramlı səfir: I Kitab (İyi niyet elçisi: Kitap I)*. Bakü: Şəms.

KI, E.-J., PASADEOS, Y. & ERTEM-ERAY, T. (2021). The structure and evolution of global public relations: A citation and Co-citation analysis 1983–2019. *Public Relations Review, 47*(1). doi:https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2021.102012

KNIGHT, G. A., SPRENG, R. A. & YAPRAK, A. (2003). Cross-national development and validation of an international business measurement scale: the COISCALE. *International Business Review, 12*(5), 581-599. doi:https://doi.org/10.1016/S0969-5931(03)00077-5

LABARCA, C. & AMPUERO RUIZ, P. (2020). Cultural and global perspectives to relationship management in international public relations: The Sino-Chilean case study. *International Communication Gazette*. doi:10.1177/1748048520929817

LAROCHE, M., PAPADOPOULOS, N., HESLOP, L. A. & MOURALI, M. (2005). The influence of country image structure on consumer evaluations of foreign products. *International Marketing Review, 22*(1), 96-115. doi:10.1108/02651330510581190

LEE, D. & GANESH, G. (1999). Effects of partitioned country image in the context of brand image and familiarity. *International Marketing Review, 16*(1), 18-39. doi:10.1108/02651339910257610

LOPEZ, C., GOTSI, M. & ANDRIOPOULOS, C. (2011). Conceptualising the influence of corporate image on country image. *European Journal of Marketing, 45*(11/12), 1601-1641. doi:10.1108/03090561111167315

MAMMADOV, S. (2019). Azerbaijan's first lady Mehriban Aliyeva. *Diplomatic World.* Erişim tarihi: 03.07.2021. http://diplomatic-world.com/?p=3204

MARTIN, I. M. & EROGLU, S. (1993). Measuring a multi-dimensional construct: Country image. *Journal of Business Research, 28*(3), 191-210. doi:https://doi.org/10.1016/0148-2963(93)90047-S

MAYRING, P. (2000). Qualitative content analysis. *Forum: Qualitative Social Research, 1*(2). doi:https://doi.org/10.17169/fqs-1.2.1089

NAXÇIVANLI, A. (2006a). *Xoşməramlı səfir: II Kitab (İyi niyet elçisi: Kitap II)*. Bakü: Şəms.

NAXÇIVANLI, A. (2006b). *Xoşməramlı səfir: III Kitab (İyi niyet elçisi: Kitap III)*. Bakü: Şəms.

NAXÇIVANLI, A. (2007). *Xoşməramlı səfir: V Kitab (İyi niyet elçisi: Kitap V)*. Bakü: Şəms.

NAXÇIVANLI, A. (2014a). *Mehriban Əliyeva: tərəqqi və yüksəliş yolları ilə: I cild (Mihriban Aliyeva: İlerleme ve yükseliş yoluyla-Cilt I)*. Bakü.

NAXÇIVANLI, A. (2014b). *Mehriban Əliyeva: tərəqqi və yüksəliş yolları ilə: II cild (Mihriban Aliyeva: İlerleme ve yükseliş yoluyla-Cilt II)*. Bakü.

ÖZDEMIRCI, A. & ÖNDER, H. B. (2018). Uluslararası halkla ilişkiler yoluyla ülke algısı ve imajı oluşturmak: Almanya'da Türkiye algısı ve imajı üzerine ampirik bir araştırma (2010-2013). *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 17*(1), 61-98. doi:https://doi.org/10.32450/aacd.457830

PAPADOPOULOS, N. & HESLOP, L. A. (2000). *A cross-national and longitudinal study of product-country images with a focus on the US and Japan*. Massachusetts: Marketing Science Institute.

PAPADOPOULOS, N., HESLOP, L. A. & BAMOSSY, G. (1990). A comparative image analysis of domestic versus imported products. *International Journal of Research in Marketing, 7*(4), 283-294. doi:https://doi.org/10.1016/0167-8116(90)90005-8

PAPADOPOULOS, N., HESLOP, L. A. & BERACS, J. (1990). National stereotypes and product evaluations in a socialist country. *International Marketing Review, 7*(1), 32-47. doi:10.1108/02651339010141365

PARAMESWARAN, R. & PISHARODI, R. M. (1994). Facets of country of origin image: An empirical assessment. *Journal of Advertising, 23*(1), 43-56. doi:10.1080/00913367.1994.10673430

PONZI, L. J., FOMBRUN, C. J. & GARDBERG, N. A. (2011). RepTrak™ pulse: Conceptualizing and validating a short-form measure of corporate reputation. *Corporate Reputation Review, 14*(1), 15-35. doi:10.1057/crr.2011.5

SARGUT, A. S. & ÖZEN, Ş. (2007). Örgüt kuramlarına genel bakış: Karşılaştırmalı bir çözümleme. A. S. Sargut & Ş. Özen (Eds.), *Örgüt kuramları* (s. 11-34). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

SCHREIER, M. (2013). Qualitative content analysis. U. Flick (Ed.), *The SAGE handbook of qualitative data analysis* (s. 170-183). CA: Sage.

SCOTT, W. R. (2004). Reflections on a half-century of organizational sociology. *Annual review of Sociology, 30*(1), 1-21. doi:10.1146/annurev.soc.30.012703.110644

SIGNITZER, B. H. & COOMBS, T. (1992). Public relations and public diplomacy: Conceptual covergences. *Public Relations Review, 18*(2), 137-147. doi:https://doi.org/10.1016/0363-8111(92)90005-J

SRIRAMESH, K. (2003). The mass media and public relations: A conceptual framework for effective media relations in Asia. *Asian Journal of Communication, 13*(2), 1-20.

SRIRAMESH, K. (2009). Globalisation and public relations: The past, present, and the future. *PRISM, 6*(2), 1-11.

STRAUSS, A. & CORBIN, J. (1998). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. CA: Sage.

SUDDABY, R. & GREENWOOD, R. (2005). Rhetorical strategies of legitimacy. *Administrative Science Quarterly, 50*(1), 35-67. doi:10.2189/asqu.2005.50.1.35

SZONDI, G. (2010). From image management to relationship building: A public relations approach to nation branding. *Place Branding and Public Diplomacy, 6*(4), 333-343. doi:10.1057/pb.2010.32

TAYLOR, M. (2001). Internationalizing the public relations curriculum. *Public Relations Review, 27*(1), 73-88.

TURHAN, M. S. & DANIŞMAN, A. (2021). Eyleyenlerin ideoloji üretimleri üzerine ilişkisel bir okuma: İş adamları örgütleri ve üyeleri üzerine bir araştırma. *Akdeniz İİBF Dergisi, 21*(1), 68-85. doi:10.25294/auiibfd.865725

VAROL, M. (1993). *Halkla ilişkiler açısından örgüt sosyolojisine giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

VERČIČ, D. & GRUNIG, J. E. (2002). The origins of public relations theory in economics and strategic management. D. Moss, D. Verčič, & G. Warnaby (Eds.), *Perspectives on public relations research* (s. 9-58). London: Routledge.

VERLEGH, P. W. J. (2001). *Country-of-origin effects on consumer product evaluations*. (Unpublished Dissertation). Wageningen University. Netherlands.

WAKEFIELD, R. I. (1996). Interdisciplinary theoretical foundations for international public relations. H. M. Culbertson & N. Chen (Eds.), *International public relations: A comparative analysis* (s. 17-30). London: Routledge.

WAKEFIELD, R. I. (2001). Effective public relations in the multinational organization. R. L. Heath (Ed.), *Handbook of public relations* (s. 639-647). CA: Sage.

WAKEFIELD, R. I. (2010). Why culture is still essential in discussions about public relations? R. L. Heath (Ed.), *Handbook of public relations* (s. 659-670). CA: Sage.

WATSON, R. P. (1997). The first lady reconsidered: Presidential partner and political institution. *Presidential Studies Quarterly, 27*(4), 805-818.

WATSON, R. P. (2014). *The presidents' wives: The office of the first lady in US politics*. CO: Lynne Rienner Publishers.

WILCOX, D. L., CAMERON, G. T. & REBER, B. H. (2015). *Public relations: Strategies and tactics*. UK: Pearson.

YAPRAK, A. & PARAMESWARAN, R. (1986). Strategy formulation in multinational marketing: A deductive, paradigm-integrating approach. *Advances in International Marketing., 1*, 21-45.

YILDIRIM, A. & ŞIMŞEK, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Alanya Akademik Bakış Dergisi
Yıl: 2022, C:6, S:1, ss. 1843-1868

Alanya Academic Review Journal
Year: 2022, Vol:6, No:1, pp. 1843-1868

Uluslararası İşletmecilik Teorilerine Kavramsal Bir Bakış
(Derleme)

Conceptual Overview of International Business Theories
Doi: 10.29023/alanyaakademik.1001720

Bahar DİVRİK
İstanbul Medipol Üniversitesi
baharcdivrik@gmail.com
Orcid No: 0000-0001-6775-4227

Elif BAYKAL
Doç. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi
elif.baykal@medipol.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-4966-8074

Bu makaleye atıfta bulunmak için: *Divrik, B. & Baykal, E. (2022). "Uluslararası İşletmecilik Teorilerine Kavramsal Bir Bakış", Alanya Akademik Bakış, 6(1), Sayfa No. 1843-1868.*

Anahtar kelimeler:
Uluslararası İşletmecilik, Uluslararası İşletmecilik Teorileri, Uluslararasılaşma.

Makale Geliş Tarihi: 27.09.2021
Kabul Tarihi: 24.01.2022

ÖZET

Uluslararası işletmecilik teorileri 1970'lerde geliştirilmeye başlanmış ve son kırk yılda literatürde oldukça önem kazanmıştır. İlk yıllarda ekonomik bakış açısıyla, çok uluslu firmaların gelişimini ve doğrudan direkt yatırımları inceleyerek gelişen uluslararası işletmecilik teorileri daha sonraları yönetim fonksiyonlarından etkilenerek davranışsal bakış açısı altında ayrı bir kol olarak ayrılmıştır. Son zamanlarda, internet teknolojilerinin ve e-ticaretin gelişimine bağlı olarak gelişen popüler teorilerde ayrı bir grup olarak incelenmiştir. Bu derleme çalışmasında, konuyla ilgili detaylı literatür taraması yapılmış, 1970'lerden beri geliştirilen uluslararası işletmecilik teorileri kronolojik sıralamaya göre bütünsel olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın amacı uluslararası işletmecilik teorilerini kavramsal olarak detaylı ele alarak bu alanda çalışma yapacak araştırmacılara bir rehber sunmaktır.

Keywords:
International Business, International Business Theories, Internalization.

ABSTRACT

International business theories began to be developed in the 1970s and became important in literature over the last four decades. From an economic point of view, international business theories, which were developed by examining the development of multinational companies were later influenced by management functions and developed separately under the behavioral perspective. Recently, it has been studied as a separate group in popular theories that develop due to the development of the internet technologies and e-commerce. In this review, international management theories developed since the 1970s were analyzed in detail and evaluated holistically according to chronological order. This study aims to provide a guide to the researchers who will research in this field by considering international management theories in conceptual detail.

1. GİRİŞ

Uluslararasılaşma, bir firmanın, üretim, satış, Ar-Ge ve diğer işletme faaliyetlerinin ülkenin ulusal sınırları ötesine yayılması olarak tanımlanmaktadır (Ruzzier vd., 2006:476, Buckley ve Ghauri, 2004:82). Uluslararasılaşma faaliyetlerinde firmalar; ihracat, ithalat, lisanslama, doğrudan direkt yatırım, franchise verme, stratejik ortaklık, şirket birleşmesi ve satın alma gibi yöntemleri kullanmaktadırlar (Lu ve Beamish, 2006:566).

1950'den 2000'e kadar yapılan çalışmalarda uluslararasılaşma sözcüğü genel olarak ihracat girişimlerinin yani dışa doğru uluslararasılaşmanın eş anlamlısı olarak kullanılmıştır (Crick ve Jones, 2000:67). Örnek olarak Turnbull (1993) uluslararasılaşmayı uluslararası iş faaliyetlerinin iç pazardan dışa doğru hareketi olarak tanımlamıştır. Dışa dönük uluslararasılaşma; doğrudan müşterilere ihracat, bağımsız acenteler aracılığıyla ihracat, yurtdışı satış şubesi kurmak ve kendi yabancı üretim tesisini kurmak gibi faaliyetleri içermektedir (Johanson ve Wiedersheim-Paul, 1975:307).

Bazı araştırmacılar ise uluslararasılaşmayı firmanın ticari faaliyetlerinin iç pazardan dışa faaliyeti olarak tanımlamaktadırlar (Andersen, 1993:209, Buckley ve Casson, 1998:539, Farrell vd., 1998:15). Öte yandan diğer bazı araştırmacılar uluslararasılaşmanın sadece dışa dönük uluslararasılaşmayla ilgili olmadığını, aynı zamanda ithalat ve içe dönük doğrudan yabancı yatırım dahil olmak üzere daha geniş bir bağlamda anlaşılabileceğini ileri sürmektedirler (Welch ve Luostrinen 1988;36, Calof ve Beamish, 1995:116). Welch ve Luostarinen (1988:84) uluslararasılaşmayı iç pazarın dışa ve içe dönük iş faaliyetlerini içine alan sınır ötesi operasyonlar süreci olarak açıklamaktadırlar.

Firmaların uluslararasılaşma süreci İkinci Dünya Savaşından sonra başlamıştır fakat bu süreçte uluslararası ticaretten ziyade çok uluslu firmalar incelenmiştir (Buckley, 2009:132). İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, çok uluslu firmaların dünya ekonomisinde dikkat çekici şekilde büyümeleri, politik, sosyal ve akademik alanlarda artan ilgiyle karşılaşmalarına sebep olmuştur. Hymer'ın 1960 tezi, Dunning (1958) ve Vernon'un (1966) paralel öncü çalışmaları ile birlikte uluslararası işletmecilik alanında teorik ve kavramsal gelişim süreci başlamıştır (Buckley, 2016:74). Firmaların uluslararasılaşmasının 1960'ların sonlarından itibaren önem kazanan bir çalışma alanı olarak ortaya çıktığı konusunda genel görüş birliği vardır.

1970'ler de hakimiyetleri ulusal sınırları aşan büyük firmalara yoğun siyasi tepki ve şüphe ile yaklaşılmıştır. Genel görüşe göre, Batılı kabul edilen (Japon çok uluslu şirketleri de bunlara dahildir) çok uluslu şirketler üniter ve özel sektöre ait, üretim odaklı, mülkiyet, finans ve kültür alanında büyük ölçüde kapitalist ve milletsizlerdir (Buckley, 2016:75). 1970'li yılların sonuna doğru sermaye hareketlerinin üzerindeki kısıtlamaların kalkması, gelişimi hızlanan teknoloji ve üretimi artan piyasaların dışa açılma ihtiyaçları uluslararasılaşmanın ivme kazanmasının ana nedenleridir.

1980'ler de Coase'un Carnegie okulu temelleri üzerine Williamson (1975) "pazarlar ve hiyerarşiler" yaklaşımını, Buckley ve Casson (1976) ise "içselleştirme" yaklaşımını geliştirmiştirler. Bunları, Hennart (1982), Rugman (1981) ve Dunning (1979)'in geliştirdiği benzer yaklaşımlar izlemiştir. Yine aynı dönemde çok uluslu şirketlere yani doğrudan yabancı yatırıma, lisanslama gibi alternatifler geliştirilmiştir. Bu anlayışın gelişmesinde büyük bir kısmı firmalar içinde ama ülkeler arasında yer alan uluslararası ticaretteki ara mal ve hizmetlere

yaklaşım etkili olmuştur. Uluslararası ticaretin ayrı ajanlar arasında değil, iç transfer fiyatlarında gerçekleşmesi standart ticaret teorisine ve iş stratejisine ek bir karmaşıklık kazandırmıştır. Bu politika geliştirme ve yönetim konuları bugün de derinliğini ve geçerliliğini hala korumaktadır (Buckley, 2016:76).

1980'lerin sonunda, Welch ve Luostarinen (1999) uluslararasılaşmanın yeterince kavramsallaştırılmış bir olgu olmadığını, araştırmacıların uluslararasılaşmayı "firmaların uluslararası operasyonlara katılımına yönelik dışa dönük bir hareket" olarak tanımladıklarını, uluslararasılaşmanın sadece dışa dönük bir hareket değil, içe ve dışa doğru her iki yönü de üstlenebilecek bir süreç olduğunu belirtmişlerdir. Bu görüş üzerine literatürde genel kabul gören tanımlardan biri haline gelen uluslararasılaşmanın "uluslararası operasyonlara katılımı artırma süreci" olduğunu savunan tanımını ortaya çıkarmışlardır (Welch ve Luostarinen, 1999: 84).

1990'lar da uluslararası işletmecilik alanını; sanayi alanında yoğunlaşan firmaların faaliyetleri, yoğun pazar değişiklikleri, ürün ve üretim teknolojisindeki hızlı gelişmeler ve artan rekabet şekillendirmiştir. Esnek yapıya sahip çokuluslu firmaların gelişimi bu dönemde görülmeye başlamıştır. Çokuluslu firmaların mobil faktörleri (teknoloji, beceri, bilgi) taşıma ve bunları sabit kaynaklarla (açılış pazarları, emek piyasaları, doğal kaynaklar) birleştirme becerisi dünya çapında yeni kombinasyonlar yaratmıştır. Dinamikleşen dünyaya ayak uydurmak, potansiyel ve gerçek yabancı kaynaklardan en iyi şekilde faydalanabilmek için, çok uluslu firmaların esnek olması ve bilgi getirilerini en üst düzeye çıkaran yönetim sistemlerini geliştirmesi bu dönemde önem arz etmeye başlamıştır (Buckley, 2016: 76).

1990 sonrası ise eski Doğu Bloku ülkelerinin ekonomik ve siyasi çöküşüyle iki kutuplu dünya düzeni son bulmuş, uluslararasılaşma süreci en hızlı dönemini yaşamıştır. Planlı ekonominin hâkim olduğu bu ülkeler zaman içinde ekonomik ve siyasi açıdan Batı ülkelerine yaklaşmaya başlamışlardır (Aktan ve Şen, 2001:112). Dünya üretim sistemi, küresel değer zincirleri açısından kavramsallaşmış, doğrudan yabancı yatırımı çekmek için rekabet yoğunlaşmış ve çok uluslu firmalar dış kaynaklı faaliyetlerini bu süreçte arttırmaya devam etmişlerdir (Buckley, 2016:76). Bu dönemdeki genel strateji "operasyonları dışsallaştırmak, bilgiyi içselleştirmek" olarak açıklanmaktadır (Buckley ve Carter, 2004:372). Bundan dolayı, çokuluslu firmaları küresel sistem görünümünde kilit oyuncular olarak tasavvur etmek mantıklı hale gelmiştir (Buckley ve Hashai, 2004:34).

Uluslararasılaşma alanınında belirli uluslararasılaşma modelleri ortaya koyan çok fazla araştırma yapılmış olsa da genel olarak kabul görmüş belirli bir uluslararasılaşma modeli yoktur (Johanson ve Mattsson, 2015:131, Knight ve Liesch, 2016:100, Tüselmann vd., 2016:7). Uluslararasılaşma teorileri 1970'lerden itibaren iki ana kola ayrılarak gelişmiştir. Bu kollardan dış ortama odaklanan kola sayısal ekonomik araştırmalar hakimdir. Diğer kol ise pazarlama, satın alma, muhasebe ve finans gibi şirket içindeki önemli yönetim alanlarına odaklanmıştır. Bu farklı kollar, uluslararasılaşmanın iki tek birleşik modeli olarak değil, 'aile' benzerliğini taşıyan kuramsal yaklaşımların toplandığı genel bakış açıları olarak görülmektedir. Her ne kadar uluslararasılaşma teorilerini daha fazla kollara ayırmak mümkün olsa da bunları iki ana perspektifte toplamak iki sebepten dolayı seçilmiştir: İlk olarak, bu ayrım uzmanlaşmış literatürde "ortodoks" dur. İkinci olarak, özellikle bu alanda birleştirici varsayımı belirlemeden kapsamlı literatür çalışması yapmak çok zordur (Andersson, 2000;63).

2. ULUSLARARASILAŞMA TEORİLERİNE EKONOMİK YAKLAŞIM

18. ve 19. yüzyıllarda Adam Smith (1776) ve David Ricardo (1817)'nun çalışmaları ile şekillenen ekonomik yaklaşım, uzun yıllar boyunca uluslararasılaşmayı açıklayan ana perspektif olarak yer almıştır. Bu dönem boyunca, ulus devletler arasındaki ticaret akışı ana odak noktası olsada, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, dünya ekonomisinde firmaların yaptığı doğrudan yabancı yatırım dikkat çekici seviyelere ulaştığında, araştırma ilgisi ulusal seviyeden örgütsel firma analiz seviyesine, özellikle çok uluslu firmalara yönelmiştir.

Ekonomik yaklaşım temelli geliştirilen teoriler dört ortak özelliği taşımaktadır ve uluslararasılaşmayı birbirinden bağımsız olaylardan oluşan, karı maksimize etmeyi hedefleyen, firmanın kendine özgü avantajlarından ortaya çıkan ve rasyonel bir şekilde modellenmiş olarak görmektedirler (Seifert, 2010:52)

1.Olaylardan Bağımsız Olma: Ekonomik yaklaşımlı teoriler, uluslararasılaşmanın geçmişten bağımsız olduğunu varsaydıkları için uluslararasılaşmayı statik kabul etmektedirler (Toyne, 1989:15). Bazı araştırmacılar, uluslararasılaşma için varlıklar, kaynaklar ve yetenekler gibi ayırt edici avantajlar geliştirmenin yola bağımlı veya kümülatif bir süreç olabileceğini kabul etseler de (Harris ve Li, 2005;91; Teece vd., 1997:530), genel olarak bu varlıklarının dağıtımı uluslararasılaşma da bağımsız olarak kabul edilmektedir.

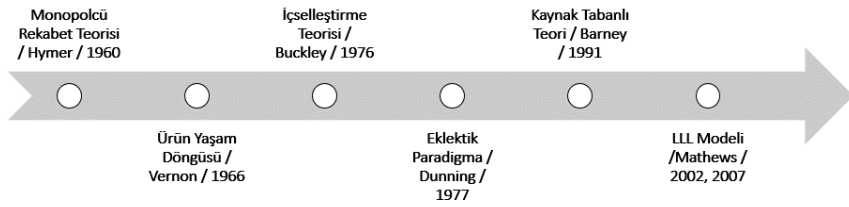
2.Hedef özerkliği: Ekonomik yaklaşımlı teorilerde, uluslararasılaşma kavramını oluşturan olguların, karı maksimize etme hedefine hizmet ettiği, firmalar için uluslararasılaşmanın karı arttırmak için bir araç olduğu kabul edilmektedir. Bazı araştırmacılar için bu hedefin ardında, insanların bencil bir doğaya sahip olması yatmaktadır (Seifert, 2010:54). Diğer araştırmacılar ise, karı arttırma hedefinin rekabetçi piyasaların olağan bir sonucu olduğunu ve bu hedeften sapmanın firmanın devamlılığı açısından sorun yaratacağını öne sürmektedirler (Buckley ve Casson, 2009:1574). Belirtilen iki nedenden hangisinden ortaya çıksada, uluslararasılaşmayı yönlendiren ana etkenin kar olduğu konusunda araştırmacılar hem fikirdirler.

3.Farklılaştıran avantajlar: Ekonomik yaklaşımlı teoriler uluslararasılaşmanın bir firmanın kendine özgü avantajlara sahip olması gerekliliği temelinde oluştuğunu varsaymaktadırlar. Bu varsayım, firmaların hedeflerine ulaşmak için kullandıkları kendilerine has varlık özellikleri olduğunu kabul etmektedir. Bu anlayış özellikle Penrose (1959) tarafından geliştirilen görüşe dayanmaktadır. Penrosian görüşe göre uluslararasılaşma, dış pazarlarda firma yararına fayda sağlayan ve uluslararasılaşmanın önündeki engelleri aşmak için gereken özellikleri geliştirme meselesidir ve doğası ekonomik olmasına rağmen, birçok davranışsal tabanlı uluslararasılaşma modelinde de kullanılmaktadır.

4.Rasyonel Model: Ekonomik yaklaşımlı teoriler, uluslararasılaşmayı meydana getiren olayların karar vericiler tarafından rasyonel bir şekilde geliştirildiğini kabul etmektedirler. Karar vericilerin, gelirleri maksimum düzeye çıkarmak için, mevcut ayırt edici avantajlar arasından alternatifler oluşturabileceği, seçenekleri ve sonuçları karşılaştırarak en iyisini seçebildiği düşünülmektedir. Genelde klasik iktisat teorisyenleri mutlak rasyonelliği kabul etseler de modern teorisyenler, Simon'ın (1976) görüşünü takip ederek, rasyonelliğin mutlak değil, sınırlanmış bir anlayış olabileceğini kabul etmektedirler.

Her ne kadar uluslararasılaşmanın ekonomik yaklaşımı yukarıda belirtilen birleştirici varsayımlarla tanımlansa da farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bu teoriler, bütünsel bir teori oluşturmamaktadır hem vurguları hem de kuramlaştırmanın temel varsayımları açısından

farklılıklar göstermektedirler. Uluslararasılaşmayı açıklamaya yönelik altı ekonomik yaklaşım, genellikle literatürde Şekil 1'deki gibi kabul edilmektedir: (1) Monopolcü Rekabet Teorisi; (2) Ürün Yaşam Döngüsü Teorisi; (3) İçselleştirme Teorisi; (4) Eklektik Paradigma; ve (5) Kaynak Tabanlı Teori (6) LLL Modeli

Şekil 1. Uluslararasılaşmayı açıklamaya yönelik altı ekonomik yaklaşım

2.1. Monopolcü Rekabet Teorisi

1960'lara kadar, ana akım iktisat teorisyenleri çokuluslu firmalara getirilerin daha az olduğu ülkelerden daha yüksek olan ülkelere hisse senetlerini taşıyan sermayenin 'arbitrajurları' muamelesi yapmışlardır (Jones ve Coviello, 2005:290). Teorik alanda büyük atılım 1960 yılında, Hymer'in şirketlerin uluslararası faaliyetlerini açıklamak için portföy sermaye transferi teorisi ile memnuniyetsizliğini dile getirmesi ile gerçekleşmiştir. Hymer'in 1960'ta yazdığı doktora tezi (1976) uluslararasılaşmayı açıklamak için geliştirilen ilk sistematik çabalardan biri olarak kabul edilmektedir ve özellikle yurt dışında yatırım yaparken varlıkların kontrolüne ilişkin kararlar konusunda önemlidir (Buckley, 2002:367; Shenkar, 2004:162). Hymer; risk, belirsizlik, değişken döviz kurları, bilgi edinme ve işlem yapma maliyeti unsurlarının klasik portföy teorisine dahil edilmesinden sonra piyasa kusurlarının firmaların başarılarını ve dış pazarlara hizmet etme stratejilerini değiştirmesinden dolayı teorinin geçersiz kaldığını belirtmiştir. Hymer, doğrudan yabancı yatırımın sadece sermayeyi değil, teknoloji, yönetim becerileri, girişimcilik gibi kaynakların transferini içerdiğini kabul eden ilk araştırmacı olmuştur.

Hymer'in uluslararası firmayı ve piyasayı içselleştirmesi ve yerel firmanın yerini alan bir firma olarak tanımlaması, bilgi, iş teknikleri ve kalifiye personel aktarımı için içselleştirme teorisinin gelişmesine öncülük etmiştir (Buckley, 2009:309). Hymer (1976) çalışmalarında dış piyasalardaki varlıkları kontrol etme isteğinin altındaki dört nedenin; firma yatırımlarının güvenliğini sağlamak, pazardaki rekabeti azaltmak, piyasadaki farklı ve üstün avantajlardan yararlanmak ve ürün çeşitlendirmesi olduğunu belirtmiştir. Hymer'e göre bu dört nedenin ortak özelliği karı maksimize etmektir. Hymer, yurt dışında yatırım yapma kararını dört nedenle açıklasa da "farklı ve üstün avantajlardan yararlanmak" uluslararası yatırımları açıklamak için en fazla kabul gören nedendir (Seifert, 2010:56). Hymer, uluslararası pazarlarda alternatif çalışma biçimlerini tanımlamasına rağmen, amaçları karlarını maksimuma çıkarmak olan firmalar için en büyük avantajın doğrudan yabancı yatırım olduğunu vurgulamaktadır (Pitelis, 2002:24).

2.2. Ürün Yaşam Döngüleri Teorisi

Vernon ve Harvard Üniversitesindeki takipçileri, çokuluslu şirketlerin faaliyetlerini açıklamak için ticaret teorilerinin önemini ilk kabul eden araştırmacılardandır (Buckley, 2009:315). Vernon (1966) yer, çalışma şekli ve zamana odaklanan, üç temel bileşenli bir uluslararasılaşma teorisi geliştirmiştir ve 1966 tarihli makalesinde çokuluslu firmaların uluslararası faaliyetlerini açıklamak için bu teoriyi kullanmıştır. Uluslararasılaşmanın, bir firmanın ürünlerinin yaşam döngüsü ile bağlantılı olduğunu öngören Vernon'un ürün yaşam döngüsü yaklaşımı, temelini bilginin ayrılmaz ve belirleyici bir uluslararasılaşma değişkeni olduğu varsayımından almaktadır. Bu teori, bir firmanın zaman içinde ve ulusal sınırlar ötesinde nasıl ilerlediğini açıklayan dört aşamalı teorik bir modeli temsil etmektedir (Audretsch vd., 2017:5; Iritani vd., 2015:310).

Ürün yaşam döngüsünün giriş aşamasında, firmalar; ürün geliştirmenin yüksek maliyetleri, girdileri değiştirmedeki zorluklar, düşük talepten kaynaklı fiyat esnekliği, tasarımın standart hale gelmemiş olması ve piyasadaki tekel varlıklar gibi koşullar altında faaliyet göstermektedirler. Bu koşullarda Vernon (1966) ürünlerin üreticilerin bulunduğu konumlarda piyasaya sürüleceğini öngörmektedir. Büyüme aşaması seri üretim ile karakterizedir zira bu aşamada gelişmiş pazarlarda ticaret yapılmaya ve rakipler tarafından ürünler kopyalanmaya başlanmaktadır. Olgunluk aşamasında ürün standart hale geldiğinden üretim maliyetlerine odaklanma artmaktadır. En düşük maliyetli üretim noktası tercih edileceğinden üretim gelişmekte olan ülkelere kaymakta, firma hem iç pazardan hem de gelişmiş ülkelerden talep almaktadır. Vernon (1966), bu aşamayı azalan esneklik, operasyonel belirsizlik ve artan standardizasyon ile karakterize etmektedir. Düşüş aşamasında ise ürün artık çoğu gelişmiş ülke tarafından kullanılmamaktadır ve fiyatı nispeten düşüktür (Nilsson-Lindén vd., 2018:1380).

2.3. İçselleştirme Teorisi

1970'lerde dünya ekonomisinde çokuluslu firmaların artan öneminden dolayı, uluslararasılaşma konularının odağı yabancı doğrudan yatırımın belirleyicilerinden, yabancı operasyon biçimlerine ve çok uluslu firmaların belirleyicilerine kaymıştır. Bu bağlamda, çok uluslu firmaların varlığı ve büyümesini incelen Buckley ve Casson (1976), geliştirdikleri içselleştirme teorisi ile doğrudan yabancı yatırım faaliyetlerinin gelişmesinde çok uluslu firmaların önemi açıklamaya çalışarak uluslararasılaşma olgusunun anlaşılmasına katkıda bulunmuşlardır (Buckley, 2009:314). İçselleştirme teorisi uluslararasılaşma çalışmalarında önemli sayıda araştırmacının ilgi odağı olmuştur (Buckley, 2014:227).

İçselleştirme teorisinin temeli Coase'ın geliştirdiği işlem maliyeti analizinin ekonomik varsayımına dayanmaktadır. İşlem maliyetleri; farklılaştırıcı ürün özelliklerinin olmaması, satış fiyatlarının piyasa şartlarına uygun olmaması, ürün kalitesindeki kusurlar, teslimat sürelerindeki aksaklıklar, devlet müdahaleleri, etik sorunlar gibi eksiklikleri kapsamaktadır (Buckley, 2009:310). İçselleştirme teorisyenleri, uluslararasılaşmanın, işlem maliyetlerinin üstesinden gelmek için bir yöntem olduğunu savunmaktadırlar. Bu teoriye göre, uluslararasılaşma, yararlarının maliyetinden daha ağır bastığı noktaya kadar devam edecektir ve karar vericiler uluslararasılaşırken gerçekleştirdikleri her faaliyet için en düşük maliyetli konumu seçmeye odaklanacaklardır (Buckley, 1988:182; Buckley ve Tian, 2017:987).

Uluslararasılaşma çalışmalarında bu argüman, firmaların ihracat, ortak girişimler veya lisanslama gibi daha pahalı kabul edilen pazar seçeneklerini kullanmak yerine yurtdışındaki operasyonları kendileri kontrol etmeye karar vermelerinin nedenini açıklamayı hedeflemektedir (Buckley ve Tian, 2017:987). Merkezinde rasyonellik yer alan bu yaklaşım da

önceki ekonomik yaklaşımlarda örtük olan rasyonelliğin güçlü kullanımı açıkça ortaya çıkmaktadır (Buckley ve Casson, 2019:1437).

2.4. Eklektik Paradigma

Dunning (1977) tarafından uluslararasılaşmanın ekonomik yaklaşımlı teorilerinin, ayrı ayrı ele alındığında, uluslararası üretim için kapsamlı bir açıklama sunamadığını gözlemlemesi üzerine geliştirilmiştir. İlgili ekonomik yaklaşımlı uluslararasılaşma teorilerini birleştirmeye çalışan Dunning'in (1977, 1988, 2001) önerdiği paradigma, uluslararası üretimi açıklamak için kullanılan en önemli teorilerden biridir.

Eklektik paradigma, uluslararası firmalarının gelişiminin "OLI"; (O) mülkiyet, (L) konum ve (I) içselleştirme olarak üç tür rekabet avantajına bağlı olduğunu açıklamaktadır (Dunning, 1981:11). Mülkiyet avantajı firmaya ait özelliktir ve onu oluşturan faktörler, dünya çapında çokuluslu firmaların farklı birimleri arasında aktarılabilen bir "firma içi kamu yararı" olarak görülmektedir. Konum avantajı ülkeye özgüdür ve konuma bağlıdır, uluslararasına taşınamamaktadır. Teorik olarak, uluslararası ticaret teorisinde yer alan karşılaştırmalı avantaj teorisine benzemektedir. İçselleştirme avantajı mülkiyet avantajını oluşturan unsurların, firma dışına aktarıldıktan sonra özel bir mal haline gelmesi ile oluşmaktadır, bir işlem öz niteliğidir (Dunning, 2000:164). Eklektik paradigma, uluslararasılaşma alanında önder bir konuma sahip olmasına rağmen, evrensel bir denge modelinde tüm bölümleri ile standart hale getirilememiştir (Buckley ve Hashai, 2009:58).

2.5. Kaynak Tabanlı Teori

Kaynak tabanlı teori Wernerfeld (1984) ve Barney (1991) tarafından firmaların üstün performansını anlamak ve açıklamak için geliştirilen ve en çok kabul gören teorilerdendir (Newbert, 2007:121; Leiblein, 2011:909). Kaynak tabanlı teori, yönetim çalışmalarında sürdürülebilir kira ve kar belirleyicilerine odaklanan kuramsal bir yaklaşımdır (Newbert, 2007:123). Kaynak tabanlı teori başlangıcında iç pazarlar için geliştirilmiş olmasına rağmen, ihracat pazarları, teorinin iki temel varsayımı olan kaynakların ve yeteneklerin heterojenliğini ve hareketsizliğini yerine getirdiği için bu alanda da kabul görmüştür (Morgan vd., 2006:621). Köklerini Hymer'ın (1976) ve Dunning'in (1988) argümanlarından alan kaynak tabanlı teori, uluslararasılaşma sürecinde firmanın kendine özgü avantajlarının önemini vurgulamaktadır (Assadinia, 2014:22).

Uluslararasılaşmanın firmanın iç kaynaklarının verimli kullanımına bağlı olduğunu, dış fırsatların gerekli fakat tek başına yeterli olmadıklarını öne sürmektedir (Hitt vd., 2006:1137; Westhead vd., 2004:515). Kaynak tabanlı teoride, araştırmacılar Barney (1991)'in tezinden yola çıkarak, sadece etkin bir şekilde yönetilen kaynakların uluslararası pazarlarda rekabetçi ve sürdürülebilir avantaj elde etmek için gerekli ve yeterli koşulları oluşturduğunu kabul etmektedirler (Hitt vd., 2006:1138). Kaynak tabanlı teoriye göre tüm kaynaklar uluslararasılaşmaya katkı sağlamamaktadır, bazı kaynakların varlığı uluslararasılaşma sürecini kolaylaştırmakta, bu kaynakların eksikliği veya yetersizliği uluslararası faaliyetlerin engellenmesine yol açmaktadırlar.

Uluslararasılaşmanın gerçekleşmesini sağlayan ayırt edici kaynaklar genellikle maddi olmayan kaynaklar olarak nitelendirilmektedir. Araştırmacılar, bu kaynakları insan ve entelektüel sermayesi, yenilikçi teknoloji, yönetim becerileri, marka değeri, bilgi birikimi ve pazarlama sistemleri olarak sıralamaktadır (Hitt vd., 2006:1154). Maddi olmayan kaynaklar, firmaların

uluslararası alanda başarılı olmasını sağlayan belirgin mülkiyet avantajları geliştirmesini sağlamaktadırlar (Seifert, 2010:62). Kaynak temelli teori, ekonomik varsayımların hakimiyetine rağmen, davranışsal uluslararasılaşma modellerinin bir kısmında da alt küme olarak yer almaktadır (Dhanaraj ve Beamish, 2003:257).

2.6. LLL Modeli

Mathews (2002, 2006), Dunning'in (1988) eklektik paradigmasının OLI modeline tepki olarak Asya Pasifik bölgesindeki çokuluslu firmaların büyümesini açıklamak için LLL; bağlantı (linkage), avantaj (leverage), öğrenme (learning) modelini geliştirmiştir. LLL modeli, dünya ekonomisine geç veya yeni gelişmekte olan ülkelerin katılımını kaynak bağlantısı, avantaj ve öğrenme ile açıklamaktadır, büyümenin tekrarlanan bağlantı ve avantaj uygulamaları ile gerçekleştiğini belirtmektedirler. LLL modeli süreç odaklıdır ve uluslararasılaşmanın stratejik bir hedefi olarak dış kaynakların rasyonel olarak ele geçirilmesinin önemini vurgulamaktadır (Dunning ve Lundan, 2008:574).

Mathews (2017)'e göre LLL modeli, OLI modelinden üç ana farklılık göstermektedir. İlk olarak, LLL modelinin OLI modelinin mikroekonomik değerlendirmeye dayanan geleneksel uluslararasılaşma çerçevesi ile karşılaştırıldığında stratejik değerlendirmeye dayanan bir çerçeve sahip olduğu görülmektedir. İkinci olarak ise LLL modeli, gelişmekte olan ve gelişmiş olan ülkeler arasındaki boşluğu kapamak için "yakalama stratejisi" önermektedir. LLL modelinin önerdiği bu yakalama stratejisi zaman yönünden hızlı uluslararasılaşmayı baz alırken OLI modeli zaman konusunda yorumsuz kalmaktadır. LLL modelinin ODL modelinden farklılaştığı diğer bir özellik ise gelişmekte olan ülkelerde yer alan çok uluslu firmaların yayıldığı ekonomilerin birbirine bağlı olmaları ve bu bağlılık sayesinde büyüdükçe hafif ve kafes yapılı organizasyon yapıları oluşturmaktadırlar. Öte yandan OLI modeli ise uluslararsılaşma sürecini meydana getiren alt tabakaları yok saymaktadır (Mathews, 2017: 773).

LLL modeline göre, geç ve yeni gelişenlerin uluslararası pazarlarda güçlenmelerinin en iyi yolu, dünyanın dört bir yanındaki firmalarla bağlantı kurmak, kaynak engellerini aşmak için bu bağlantılardan yararlanmak ve daha sonra kümülatif olarak kendi yeteneklerini oluşturmalarıdır (Hung ve Tseng, 2017:800). LLL modeli, uluslararasılaşma alanında, araştırmacılar tarafından yoğun rağbet görmektedir. Örnek olarak, Türkiyeden Demirbağ, Tatoğlu ve Glaister (2009), Türken (2017), Nas, Okan, Düzgün ve Çam (2020); Latin Amerika'dan Ciravegna, Lopez ve Kundu (2016); ve Hindistan'dan Thite, Wilkinson, Budhwar ve Mathews (2016) firmaların uluslararasılaşmalarını incelerken LLL modelini çerçeve olarak kullanmıştırlar (Mathews, 2017:774). LLL modeli, geç gelişen ekonomilere ve firmalara ilham verecek birçok özelliğe sahiptir fakat model, kurumların ve stratejilerin birbirine olan bağımlılıklarını ve bunların girişimcilik ve inovasyon üzerindeki etkilerini ihmal ettiği için eleştirilmektedir (Helfat, 2007:186).

Uluslararasılaşmanın ekonomik yaklaşımlı teorileri genel karlılığı arttırmayı bunun içinde maliyetleri minimuma indirmeyi hedeflemektedirler. Yurt içi üretim girdilerinin pahalı hale gelmesi, kaynaklara ulaşım, düşük maliyetli girdi sağlama, üretimin ucuz bölgelere taşınması, ölçek ekonomisi tamamen bu hedeflere hizmet etmek içindir. Ülkemizden LC Waikiki, Abalıoğlu Tekstil, Eurotex gibi firmalar bu amaçla düşük maliyetlere odaklanmışlar ve uluslararasılaşma oranlarını arttırmışlardır.

3. ULUSLARARASILAŞMA TEORİLERİNE DAVRANIŞSAL YAKLAŞIM

1970'lerde ekonomik yaklaşımlara farklı bir bakış açısı olarak Cyert ve March (1963)'in çalışmalarında yer alan örgütsel eylem varsayımlarından yararlanılarak uluslararasılaşmanın davranışsal yaklaşım temelli teorileri geliştirilmiştir. Uluslararasılaşmanın davranışsal yaklaşımlı teorileri, yol bağımlılığı, hedef karmaşıklığı, bağlamsal durum ve zayıf rasyonellik ihtiyaçları olmak üzere dört temel varsayımla tanımlanmaktadırlar (Seifert, 2010:66).

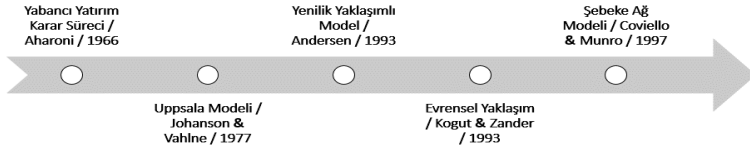
1.Yol bağımlılığı Uluslararasılaşmanın davranışsal yaklaşımlı teorileri, uluslararasılaşmanın birbirine bağlı olayların sonucu gerçekleştiğini, dinamik görünümlü ve evrimsel olduklarını varsaymaktadır. Bu varsayım, ekonomik yaklaşımlı teorilerin doğasında olan olayların birbirinden bağımsız olması varsayımı ile tamamen terstir. Yol bağımlılığı, uluslararasılaşma sürecinin tarihsel gelişmelere, geçmişten gelen olaylara, deneyimlere, öğrenmeye bağlı olduğunu varsaymaktadır (Seifert, 2010:66)

2.Hedef karmaşıklığı Davranış yaklaşımlı teoriler, uluslararasılaşmanın altında yatan hedeflerin ekonomik yaklaşımlı teorilerin düşündüğünden daha karmaşık olduğunu kabul etmektedir. Uluslararasılaşmanın birden fazla amacı olabileceğini, kar maksimizasyonunun hiçbir zaman uluslararasılaşmayı yönlendiren tek hedef olamayacağını savunmaktadırlar. Uluslararasılaşmanın, son için bir araç olmaktan ziyade, kendisi kolayca son haline gelebilen bir varsayım olduğunu öngörmektedirler.

3.Bağlamsal durum Yol bağımlılığı ve hedef karmaşıklığı varsayımları üzerine inşa edilen davranış yaklaşımlı teoriler, uluslararasılaşmanın bir firmanın bağlamsal özelliklerine, yani firmanın durumunun iç ve dış bağlamlarına bağlı olduğunu ve izlenen yaklaşıma bağlı olarak farklı yönlerin vurgulanabileceğini varsaymaktadırlar.

4.Zayıf rasyonellik gereksinimleri Uluslararasılaşmanın yola bağımlı olduğunu kabul eden davranış temelli araştırmacılar rasyonelliğin gerekli olduğunu düşünmemektedirler. Araştırmacılar, rasyonellik için insan kapasitesini ölçü olarak kabul etseler de, uluslararasılaşmanın kendi içsel mantığını izlediği varsayıldığından rasyonelliğin kullanımları nadiren gereklidir.

Davranış yaklaşımlı teoriler, genel olarak ekonomik yaklaşımlı teorilerin varsayımlarını referans alarak gelişmiş olsalar da, sadece onlara eleştiri olarak geliştirilmemişlerdir. Tam aksine, uluslararasılaşmayı anlamak için yeni bir kol oluşmasını sağlamışlardır. Davranış temelli yaklaşım içinde yer alan önemli teoriler Şekil 2'de gösterilmiştir: (1)Yabancı Yatırım Karar Süreci (2)Uppsala Uluslararasılaşma Modeli (3)Yenilik Yaklaşımlı Uluslararasılaşma Modeli (4)Şebeke Ağ Uluslararasılaşma Modeli; ve (5)Evrimsel Yaklaşım (Siefert, 2010:68)

Şekil 2. Davranış temelli yaklaşım içinde yer alan önemli teoriler

3.1. Yabancı Yatırım Karar Süreci

Aharoni (1966), uluslararasılaşma sürecini ve özellikle de yabancı yatırım karar sürecini incelemek için örgütsel eylemi referans almış ve kökeni farklılık gösteren yatırım yapma uyarılarının uluslararasılaşmayı tetiklediğini belirtmiştir. Aharoni, uluslararasılaşmanın nedenlerinden daha önemli olanın, yabancı yatırım karar sürecinde yöneticilerin projelere bağlılıklarının olduğunu ve bu bağlılığın projelere ayırdıkları zaman ve çaba ile oluşturduğunu varsaymıştır. Bilgi arama aşamasında verilen sözlere özellikle dikkat çeken Aharoni, yurtdışında yatırım yapma kararının, bir yöneticinin yabancı yatırım projesiyle ilgili değerlendirmesinin diğer üst düzey yönetim üyeleri arasında bulabileceği olumsuzluğun üstesinden gelmesiyle alınacağını savunmaktadır (Siefert, 2010:69). Aharoni'ye (1966) göre, yatırımın arkasındaki üst yönetimin insiyatif alma gücü organizasyonu yatırım yapmaya itmektedir.

Uluslararası stratejik ittifak literatürü, girişim oluşumunda önemli olan ortak özelliklerin yanı sıra oluşum sonrası ortaklık yönetimi konularına da büyük önem vermiştir. Ancak, uluslararası stratejik ittifak literatüründe, ilişki geliştirme ve başarıyı etkileyen faktörlerin rolünü açıklayan ampirik araştırma eksikliği vardır. Robson (2009)'a göre, iş birliği yaptıkları firmanın üst yönetimine karşı olumlu tutuma sahip firmaların, yapılan iş birliğinden memnun olma olasılığı önemli ölçüde daha yüksektir. Ayrıca, uluslararası stratejik ittifak yatırımının arkasındaki kurumsal güç, iş birliği geçmişine bağlı olarak, yatırım süreci içinde sosyal olarak gömülü kararlar zincirinin ilk halkasını oluşturabilmektedir. Ancak, uluslararası stratejik ittifak başarısına giden karar sürecinin üst düzey yönetimin tutumuyla mı başladığı, yoksa ittifak deneyimi ve yetkinliğini artırmanın sonucu mu olduğu belirsizdir. Yeni bir ittifak yapmayı düşünen firmalar, aslında zorlu bir yatırım sürecine giriştiklerinin bilincinde olmalıdırlar zira başarılı uluslararası stratejik ittifak ilişkileri oluşturulması uzun zaman alabilmektedir (Robson vd., 2009:647).

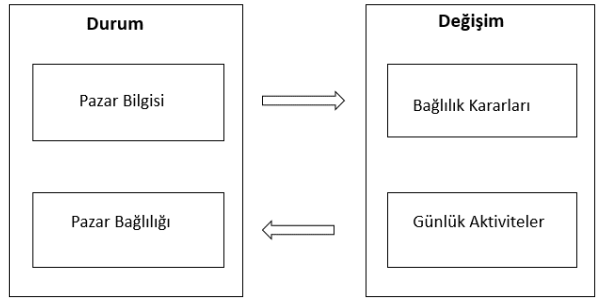
3.2. Uppsala Uluslararasılaşma Modeli

1970'lerde Uppsala Üniversitesi'ndeki akademisyenler İsveçli firmaları inceleyerek, aşamalı bir çalışma biçim zinciri ve ana pazardan psişik mesafeye göre pazar seçimine dayanan iki boyutlu artımlı bir uluslararasılaşma modeli geliştirmişlerdir (Welch vd., 2016:784). Modellerinde, uluslararasılaşma sürecinin bireysel firmaların dış pazarlar ve operasyonlar hakkında entegrasyon ve bilgi birikimi geliştirmeleri durumunda kademeli olarak arttığını belirtmişlerdir (Johanson ve Vahlne, 1977:23; Johanson ve Wiedersheim-Paul, 1975:305). İnceledikleri firmalarda, uluslararasılaşmasının oluşumunun, kar maksimizasyonu ve rasyonelliğin güçlü kullanımı gibi ekonomik varsayımlarla uyuşmadığını, belirsizliğin ve bilgi edinmenin uluslararasılaşmada temel rol oynadığı savını öne sürmüşlerdir (Johanson ve Vahlne, 1977:23).

Johanson ve Vahlne (1977, 1990) tarafından sistematize edilen bu model uluslararasılaşmanın davranışsal teorilerini destekleyerek, son kırk yılda uluslararasılaşma sürecini inceleyen baskın bir kavramsal merceğe dönüşmüştür (Welch vd., 2016:784). Johanson ve Vahlne'in (1977) ilk geliştirdiği klasik modellerinde, uluslararasılaşma yüksek belirsizliği barındırdığı için bilgi edinme ve öğrenme kritik öneme sahiptirler. Firmaların, dış pazarlardaki fırsatları algılamak ve geliştirmek için bir çerçeve geliştirmelerinin yanı sıra dış operasyonlarla ilgili belirsizliği azaltmaları da gerekmektedir. Modelde dış pazarlar ve dış operasyonlar hakkında bilgi eksikliğinin 'uluslararası operasyonların gelişmesinin önünde önemli bir engel olduğu ve

gerekli bilginin esas olarak yurt dışı operasyonlarla edinileceği vurgulanmaktadır (Johanson ve Vahlne, 1977:23).

Johanson ve Vahlne'nin geliştirdiği dinamik model bilgi edinmeyi merkeze yerleştirmektedir, durum ve değişim yönleri ile karakterize olmaktadır. Kaynak tahsis kararı piyasa sorunlarına ve fırsatlarına bir yanıt olarak kabul edilmekte, mevcut faaliyetler deneyimsel bilginin kaynağı olarak varsayılmaktadır. Bu model mevcut faaliyetler süresince biriken gerçek bilgi seviyesinin kaynak bağlılığının bir sonraki düzeyini ve daha sonra bunlardan çıkan faaliyetleri belirlediği nedensel döngüler mekanizmasını geliştirdiğini belirtmektedir (Johanson ve Vahlne, 1977:24). Johanson ve Vahlne'nin geliştirdiği (1977) klasik Uppsala modeli modeli Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3. Uluslararasılaşma mekanizması: durum ve değişim bakış açıları

Kaynak: Johanson & Vahlne (1977:26)

Johanson ve Vahlne (1990), kendi modellerinin uluslararasılaşmanın en az iki ana yönünü açıkladığını savunmuşlardır. İlk olarak, sınır ötesi bağlantıların düşük risk ve bağlılık operasyonlarından başlayarak, daha yüksek düzeyde bağlılık ve risk içeren operasyonlara doğru ilerleyen kademeli bir yapıda gelişeceğini savunmuşlardır.

Bu evrimsel uluslararasılaşma görüşü daha önce Johanson ve Wiedersheim-Paul (1975) tarafından örneklenmiştir. Onların görüşüne göre uluslararasılaşma sırasıyla düzenli ihracat faaliyetleri, bağımsız temsilciler yoluyla ihracat, satış iştirakleri ve doğrudan direkt yatırım şeklinde gelişecektir Johanson ve Vahlne, 1990:13). İkinci olarak, kendi modellerinin dış operasyonların lokasyonun seçimini de açıklayabileceğini, uluslararasılaşmanın psişik mesafe tabanında geliştiğini savunmuşlardır. Johanson ve Vahlne tarafından psişik mesafe, ülkeler arasında dil, kültür, siyasal sistem vb. açısından farklılıklar olarak tanımlanmıştır (Johanson ve Vahlne, 1990). Model, firmaların öncelikli olarak daha az psişik olarak uzak pazarlara uluslararasılaşmalarını öngörmektedir. Bu durumun mantıksal açıklaması, yakın dış piyasaların kolayca anlaşılabilir ve dolayısıyla daha az belirsizlik içeren piyasalar olarak kabul edilmesidir. Bu da daha düşük bilgi gereksinimlerine ihtiyaç duyulması sonucunu doğurmaktadır (Johanson ve Vahlne 1990:13).

2017 yılında, Uppsala teorisinin kırkıncı yılında Johanson ve Vahlne çokuluslu ticari şirketleri, çokuluslu şirketlerin yerini alan yeni bir sınır ötesi organizasyon biçimi olarak tanımlamışlardır. Çokuluslu ticari şirketlerin üretimden ziyade proaktif ve girişimci bir şekilde

iş değişimine girişerek devam eden uluslararasılaşma süreçleriyle geliştiğini savunan bir 'çokuluslu şirketler evrimi modeli' sunmuşlardır (Johanson ve Vahlne, 2017:1098).

3.3. Yenilik Yaklaşımlı Uluslararasılaşma Modelleri

Klasik Uppsala uluslararasılaşma modelinde yer alan birçok varsayım, Andersen'in (1993) uluslararasılaşmanın "yenilik yaklaşımlı uluslararasılaşma modelleri" olarak adlandırdığı modeli etkilemiştir; örneğin, Bilkey ve Tesar, 1977; Çavuşgil, 1980; Lim, Sharkey ve Kim, 1991; Reid, 1981 (Andersen, 1993:211). Fakat yenilik yaklaşımlı modellerde, uluslararasılaşmaya daha dar bir bakış açısı geliştirmiştir, genel olarak ihracatçı olmayan firmaların ihracatçı olma sürecini vurgulamaya odaklanmıştır. Bu modeller, uluslararasılaşmanın ve özellikle ihracat katılımının, bir yenilik benimseme davranışının ilkelerini izlediğini göstermektedir. Bu nedenle, Uppsala yaklaşımı gibi, artan aşamalarla bir dizi geliştirmesi beklenmektedir fakat aşamaların sayısı ve tanımı çalışmalar arasında farklılık göstermektedir (Andersen, 1993:225)

Andersen'e göre (1993), farklılıklar gerçekleşene göre daha semantik olma eğilimindedir. Teorik olarak, bu modellerin açıklayıcı hesapları büyük ölçüde yer tutmaktadırlar. Bir firmanın iç ve dış bağlamındaki değişkenlerin rolüne dikkat çekmektedirler ve bunlar genellikle ihracatın ilgili aşamaları arasında itme ve çekme faktörleri olarak görülmektedirler. Sayısı çok fazla olan bu faktörlerin ihracat performansının belirleyici olması gerekmektedir. Araştırmacılar, bu araştırma yaklaşımını karakterize eden kapsamlı literatüre düzen vermek ve anlamlandırmak amacıyla, bu alanı periyodik olarak incelemişlerdir; örneğin Aaby ve Slater, 1989; Leonidou ve Katsikeas, 1996; Miesenbock, 1988; Sousa, Martínez-López ve Coelho, 2008. Tablo 1, yenilik yaklaşımlı uluslararasılaşma sürecini açıklayan en iyi bilinen modelleri özetlemektedir.

Tablo 1. Yenilik yaklaşımlı uluslararasılaşma sürecini açıklayan modeller

	Bilkey & Tesar 1977	**Cavusgil 1980**	**Czinkota 1982**	**Reid 1981**	**Crick 1995**
1	Yönetim ihracata ilgili değildir.	Lokal pazarlama: Firma sadece iç pazara satış yapmaktadır.	Firma ihracata tamamen ilgisizdir.	İhracat farkındalığı: Fırsatın farkındalığının oluşması	Firma, ihracata tamamen ilgisizdir.
2	Yönetim, gelen ihracat siparişlerini karşılamaktadır fakat ihracat yapmak için çaba harcamamaktadır	Ön ihracat aşaması: Firma ihracat ile ilgili bilgi toplamaktadır ve pazar araştırması yapmaktadır.	Firma, ihracata kısmen ilgilidir.	İhracat niyeti: İhracat ile ilgili motivasyon, beklenti, inanç oluşması	Firma, ihracatla kısmen ilgilidir.
3	Yönetim aktif şekilde ihracat için çaba harcamaktadır.	Deney aşaması: Psikolojik olarak yakın ülkelere ihracat yapılmaktadır	Firma, ihracata uygunluğu araştırmaktadır.	İhracat Denemesi: Sınırlı ihracattan kişisel deneyim oluşması	Firma, ihracat yapmaktadır.
4	Firma, psikolojik olarak yakın olan ülkelere ihracat yapmaktadır.	Aktif katılım aşaması: Daha fazla ülkeye ihracat yapılmaktadır, ihracat satışlarında artış vardır.	Firma, deneysel aşamada ihracat olasılıklarını araştırmaktadır.	İhracat değerlendirmesi: ihracata dahil olunmasından doğan sonuçlar edinilmesi	Firma, tecrübeli bir ihracatçıdır.

5	Firma, deneyimli bir ihracatçı konumundadır.	Taahhüt edilmiş katılım aşaması: yönetim kaynakları ihracat ve iç piyasaya yönelme arasında kesin tercihini yapar.	Firma, tecrübeli küçük ihracatçıdır.	İhracatın Kabul Edilmesi: İhracatın adapte veya reddedilmesi süreci	Firma, tecrübeli büyük bir ihracatçıdır.
6	Firma, psikolojik olarak uzak ülkelere de ihracat yapma imkanlarını araştırır.		Firma, tecrübeli büyük ihracatçıdır.		

Kaynak: Wiederheim Paul (1975), Bilkey and Tesar, 1977, Cavusgil, 1980, Lim, Sharkey and Kim, 1991, Reid, 1981 uyarlanmıştır.

Uluslararasılaşma kararı, bir firma için yenilik olarak kabul edilmektedir ve yukarıdaki tabloda yer alan modeller, bu yeniliğin adapte edilmesi için gerekli öğrenme sırasını ele almaktadırlar. Bu modeller Roger'ın benimseme sürecinin aşamalarından geliştirilmiştir (Rogers, 1962:81). Tablo 1'deki modellerin birçok ortak özelliği bulunmaktadır ve aralarındaki temel farklılık aşama sayıları ve her aşamanın tanımıdır. İlk iki modelde, Aşama 1'de ihracatla ilgilenmeyen ve sonraki aşamada (Aşama 2) ihracat için istekli olan firmayı yönlendiren bir itme mekanizması veya dış değişim aracı olduğuna inanılmaktadır. Tabloda yer alan diğer üç modelde, firmalar bir "çekme" mekanizması veya iç değişim aracı sayesinde ilk aşamalarda uluslararasılaşmaya daha ilgili ve aktif olarak tanımlanmaktadırlar ve bu mekanizmalar firmanın bir sonraki aşamaya geçmesini açıklamaktadır. İlk aşamalardaki itme/çekme mekanizmaları dışında tabloda belirtilen farklılıklar uluslararasılaşma sürecinin doğasında yer alan gerçek farklılıklardan ziyade anlamsal farklılıkları yansıtmaktadır.

3.4. Evrimsel Yaklaşım

Nelson ve Winter'ın geliştirdiği uluslararasılaşmanın evrimsel yaklaşımının kökleri evrimsel iktisat çalışmalarına dayanmaktadır (Nelson ve Winter, 1973:440). Köklerini ekonomik iktisattan aldığı için evrimsel yaklaşımı uluslararasılaşmanın ekonomik koluna dahil etmek için kuvvetli sebepler olsa da teorik varsayımları davranışsal kola daha yakındır. Kogut ve Zander'in (1993) yılındaki çalışmaları evrimsel yaklaşımın iskeletini oluşturmaktadır (Siefert, 2010:77). Kogut ve Zander'in (1993) savunduğu gibi, işlem maliyeti ekonomisine dayalı teorilerin aksine, evrimsel yaklaşım, uluslararasılaşmanın ve özellikle de uluslararası işletmeleri yaratan doğrudan yabancı yatırımın, piyasadaki hatalardan kaynaklanmadığını, daha çok örgütsel araç olarak bilgi birikimine sahip firmaların, bilgiyi sınır ötesine taşımalarına bağlı olduğuna yani uluslararasılaşmanın bilginin doğasına bağlı olduğunu varsaymaktadırlar (Kogut ve Zander, 2003:525).

Firmaların, yurt dışında büyümesinin merkezinde teknoloji transferi yer almaktadır ve pazarlarını genişletmek için yeni bilgi oluşturma ve bu bilgiyi çoğaltma yeteneklerine ihtiyaç duymaktadırlar. Bu transferi, diğerlerine göre etkili şekilde gerçekleştiren firmalar uluslararasılaşmada avantaj kazanmaktadırlar. Yatay doğrudan yabancı yatırım, bilginin firma içinde ve sınır ötesinde aktarılmasıdır ve bu bağlamda, bu tür transferler firmanın büyümesinin birincil ifadesidir (Kogut ve Zander, 2003:525). Bununla birlikte, teknoloji genel bilgi olma kalitesine sahipse, yeni bilgilerin lisanslama veya taklit yoluyla gönüllü olarak diğer firmalar tarafından kopyalanacağı beklenebilmektedir (Kogut ve Zander, 2003:525).

Bir kuruluş tarafından geliştirilen bilginin niteliği ve niceliğinin, firmanın bulunduğu kurumsal ortamlara ve sosyal topluluklara bağlı olduğu varsayımına dayanarak, bir firmanın ulusal kökeninin uluslararası yörüngesini etkileyeceğini ileri sürmektedirler. Bu nedenle, uluslararasılaşmanın rasyonel hesaplamanın bağımsız bir sonucu olmaması gerekmektedir, ayırt edici avantajlar, özellikle bilgi, serbestçe tasarlanabilir, geliştirilebilir, dağıtılabilir veya sınır ötesine aktarılabilmektedir (Kogut ve Zander, 1993:625). Evrensel yaklaşım, bilginin sosyal bir yapı ve zamansal olarak sınırlanmış bir varlık olduğunu belirtmektedir. Bu, uluslararasılaşma olaylarının, ekonomik tabanlı varsayımların tahmininden daha sınırlı ve bağımlı olduğu anlamına gelmektedir. Sonuç olarak, münferit firmaların bilginin yaratılması ve evrimsel bir yörünge içinde gelişmesi beklenen uluslararasılaşma üzerinde az kontrole sahip olduklarını varsaymaktadır (Siefert, 2010:77).

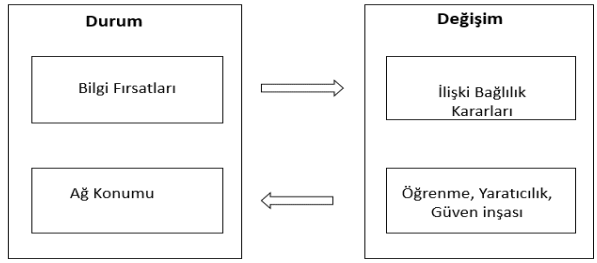
3.5. Şebeke Ağ Uluslararasılaşma Modeli

Piyasaları rakipler, tedarikçiler, müşteriler, kamu ve özel sektör arasındaki ilişkilerin birbiriyle bağlantılı bir ağı olarak gören şebeke ağ uluslarasılaşma modeli, sosyal değişim ve kaynak bağımlılığı teorileri üzerine kuruludur (Kamakura vd., 2012:238). Bu yaklaşım, firmanın stratejisinin bir dizi ağ ilişkisinden etkilendiğini öne sürerek sahne tabanlı modellerin ötesine geçmektedir (Pinho, 2007:729). Johanson ve Mattson'a (1993) göre, ağ modelinin vurgusu öğrenme ve ağlar içindeki etkileşim yoluyla pazar bilgisinin geliştirilmesi üzerinedir. 1980'lerin sonlarında, davranış teorisyenlerinin özellikle de klasik Uppsala uluslararasılaşma modelinin ilkelerinden yararlananların ilgileri, uluslararasılaşmada ağların rolüne ve önemine kaydırmıştır (Kamakura vd., 2012:238). Johanson ve Mattsson'un (1988) savunduğu gibi, uluslararasılaşmayı açıklayan bir ağ modeli işlem maliyeti ekonomisine dayalı pazar modellerinden daha üstün olarak görülmüştür (Assadinia, 2014:21). Bu durum, önceki davranışsal yaklaşımların büyük ölçüde uluslararasılaşmayı etkileyen iç örgütsel yönlere odaklandığı göz önüne alındığında, dış yönlere yani ağlara odaklanma bakış açısında önemli bir değişimdir.

Coviello ve Munro'nun (1997) sözleriyle "ağ perspektifi, bir firmanın stratejisinin çeşitli ağ ilişkilerinden etkilenmiş bir davranış modeli olarak ortaya çıktığını ileri sürerek artımlı uluslararasılaşma modellerinin ötesine geçmektedir". Şebeke ağ çalışmalarını oluşturan genel varsayım, firmaların günlük faaliyetlerinde, iki veya daha fazla kuruluş arasındaki ilişkiler kümesi olarak tanımlanan ağlar tarafından diğer kuruluşlarla ilişkiler geliştirdikleri varsayımıdır (Chetty ve Holm, 2000:91). Ağ bir firmanın ve müşterileri, tedarikçileri, rakipleri, hükümet, distribütörleri ve farklı sosyal figürlerle sahip olabileceği doğrudan veya dolaylı ilişkiler olarak tanımlanmaktadır (Zain ve Ng, 2006:184).

Bu model, firmaların ağ ilişkilerini kullanarak uluslararası hale geldiğini, bir firmanın yapısına, özelliklerine veya ağdaki konumuna bağlı olarak uluslararasılaşmanın kolaylaşabileceğini veya engellenebileceğini varsaymaktadır (Johanson ve Vahlne, 2009:1425). Johanson ve Vahlne (2009) ağların uluslararasılaşmadaki rolünü göz önünde bulundurarak kendi modellerine önemli yenilikler getirmişlerdir. Genel olarak, Johanson ve Vahlne'nin (2009) kendi modellerine getirdikleri değişiklikler, özellikle firmaların neden yurtdışına gitmeyi seçtikleri, bunu nasıl yaptıkları ve dış operasyonların nerede bulunmasının beklendiği göz önünde bulundurulduğunda, teori geliştirmeleri için bazı önemli sonuçlar doğurmaktadır. İlk olarak, vurgu yapılan 'durum' yönlerini, 'pazar bilgisi' ve ‘pazar bağlılığından’ 'bilgi fırsatları' ve 'ağ konumu’ olarak değiştirmişlerdir. Buna ek olarak, modelin 'değişim' tarafında, ilgili 'bağlılık kararlarının' 'ilişki bağlılık kararları' olduğunu ve 'mevcut faaliyetlerin' 'öğrenme, bilgi

oluşturma ve güven oluşturma' ile ilgili en önemli unsur olduğunu belirtmişlerdir. Şekil 4 bu modeli özetlemektedir.

Şekil 4. Johanson ve Vajlne'nin Uluslararası Ağ Modeli

Kaynak: Johanson & Vajlne (2009)

Johanson ve Vahlne'in gözden geçirilmiş modeli, bir firmanın uluslararasılaşmadaki fırsatları elde edebilmesinin, firmanın ağ konumuna bağlı olduğunu ve bu durumun ilişki bağlılık kararlarından ve öğrenme, bilgi ve güven oluşturmaya yol açan günlük faaliyetlerden etkilendiğini göstermektedir. Hem dolaylı (firmadan ağa) hem de doğrudan (firmadan firmaya) ilişkiler göz önünde bulundurularak uluslararasılaşmanın dört aşamasını tanımlamışlardır.

İlk olarak gözden geçirilmiş model, firmaların ya ağları aracılığıyla "ilginç iş fırsatları" buldukları ve bu fırsatları geliştirme beklentisiyle uluslararasılaşmaları ya da "yurt dışına giden bir ortağı, istediği" için yurtdışına gittiklerini varsaymaktadır, bu da odak firmasının belirli bir ilişkiye olan bağlılığı göz önüne alındığında uluslararasılaşmanın gerçekleştiği anlamına gelmektedir (Johanson ve Vahlne, 2009: 1425). İkinci olarak, model uluslararasılaşmanın bir "firmanın ilişkileri ve ağına" paralel olarak geliştiğini, etkileşim yoluyla oluşturulan bilgi, öğrenme ve güvene bağlı olduğunu varsaymaktadır. Johanson ve Vahlne'in revize modeli, uluslararasılaşmanın artımlı bir örüntü izleyeceği varsayımını kabul etmektedir; bilgi birikiminin artan uluslararasılaşma seviyelerine yol açabileceğini ve tam tersine odak firmanın veya ortağının ilişkiden memnun olmama durumunun ilişkiyi azaltmaya hatta sona erdirmeye karar vermesine neden olabileceğini kabul etmektedir. Üçüncü olarak, model ülke dışı operasyonların odak firmanın ve ortaklarının fırsatlar olduğuna inandıkları yerlerde" veya "ortağın güçlü bir konuma sahip olduğu" yerlerde gerçekleşeceğini ileri sürmektedir (Johanson ve Vahlne, 2009: 1425). Johanson ve Vahlne, firmanın önemli ortaklarının olmadığı dış pazarlarda iyi konuma sahip olan yeni bir firmayla bağlantı kurmanın kolay olabileceği lokasyonları uluslararasılaşma için seçebileceklerini öne sürmektedirler. Bu bağlamda, psişik mesafe, yabancı fırsatların tanımlanması ve kullanılması için "gerekli ama yetersiz bir koşul" olarak kalmaktadır. Dördüncü ve en önemli olarak, Johanson ve Vahlne (2009) tarafından orijinal model de önerilen değişikliklerin ana noktası belirsizlikler yerine fırsat geliştirmeye odaklanma olduğu unutulmamalıdır (Johanson ve Vahlne, 2009:1426).

Ağ yaklaşımı, firmaların uluslararasılaşma sürecini çok bütünsel incelediği için eleştirilmiştir (Chetty ve Holm, 2000:89). Bu zayıf noktanın üstesinden gelmek için, ağ yaklaşımı, uluslararasılaşmayı anlamak ve tanımlamak için aşama tabanlı teori ile giderek daha fazla sentezlenmektedir (Johanson ve Vahlne, 2003:98).

Uluslararasılaşmanın davranış yaklaşımlı modellerinde kar maksimazyonunun hiçbir zaman tek hedef olmadığı, bilginin, öğrenmenin ve ağ ilişkilerinin uluslararasılaşma da kritik önem kazandığı vurgulanmıştır. Uppsala ve Yenilik Yaklaşımlı Uluslararasılaşma modellerinde vurgulandığı gibi yakın ve bilgi birikimine sahip olunan pazarlarda uluslarlarasılaşma daha kolay olacağı için Türkiye'den Eurotex, Memteks gibi birçok firma uluslararasılaşmalarına Avrupa ülkelerinden başlamaktadır. İnci Akü, Şebeke Ağı Modelinde belirtildiği gibi yatırım yaptığı pazardaki ortağının küresel ağına dahil olarak ihracata başlamış ve ilerleyen zamanlarda hedef pazarlarına ihracat yoluyla ulaşmanın uygun şartları sağlamamasından dolayı doğrudan yatırım yoluyla dış pazarlarda organik büyüme kararı almıştır (Çelik vd., 2015:65).

Bu iki ana bakış açısının altında son on yılda gelişmeye başlayan popüler yaklaşımlar yer almaktadır. Bu yaklaşımların ana özellikleri varoluşlarından itibaren uluslararasılaşmaları ve klasik uluslararsılaşma teorilerindeki basamakları takip etmemeleridir. Bu teoriler; Doğuştan Küresel İşletmeler Teorisi, Hızlı Uluslararasılaşan Firmalar Teorisi ve Yeniden Küresel Doğan Firmalar Teorileri dir.

3.6. Doğuştan Küresel İşletmeler Teorisi

"Doğuştan Küresel" kavramı ilk olarak 1993'te McKinsey ve Co.'nun Avusturalya raporunda yer almasıyla birlikte uluslararası yeni girişimcilik kavramı ile birlikte tartışılmaya başlanmıştır (Zahra vd., 2000:925; Shrader vd., 2000:1227). Araştırmalar, günümüzde bazı firmaların uluslararası faaliyetler sürecinde artımlı aşamalar izlemediklerini, doğumdan itibaren komşu ülkelere, hatta daha uzak ülkelere ve aynı anda birden fazla ülkeye uluslararasılaşmaya başladıklarını göstermiştir (Rasmussen ve Madsen, 2002:8). Bir firmanın doğuştan küresel firma olarak tanımlanması için iki ana kriter vardır; birincisi birden fazla kıtada faaliyet gösteriyor olması ve ikinci olarak, satışlarının yüzde elliden fazlasını kendi ülkesinin dışından elde ediyor olmasıdır (Luostarinen ve Gabrielsson, 2006:780).

Doğuştan küresel olan firmalar yeni kurulmuş, internet erişimine sahip, yüksek teknoloji gerektiren alanlarda faaliyet gösteren firmalardır (Kundu ve Katz, 2003:26). Bu firmaların, uluslararası faaliyetlere başladıkları andan itibaren takip ettikleri belirli bir model yoktur (Rasmussen ve Madsen, 2002:11). Doğuştan küresel firmalar, geleneksel olarak uluslararasılaşan firmaların bilgi birikiminden yoksun oldukları için bu firmalarda, uluslararasılaşmaya karar verilirken firma sahiplerinin önceki geçmiş deneyimleri önem taşımaktadır (Laanti vd., 2007:1104). Firmalar ihtiyaçları olan örtük bilgi paylaşımını yerel ve uluslararası ağlarla etkileşim yoluyla edinilebilmektedirler (Freeman ve Çavuşgil, 2007:24).

Doğuştan küresel firmaların rekabet gücü bir dizi yenilenmiş ve çağdaş özelliklerine bağlı olduğundan, bu firmalar temel rekabet avantajı taşıyan kaynaklara sahip oldukları sürece gelişmeye devam edeceklerdir. Bu kaynaklar, girişimci yönelim ve inovasyona odaklanmak, teknolojik üstünlüğü koruma yeteneği, müşteri, tedarikçi, ortak ve dış paydaş ağlarının dinamik katılımını sağlamak, girişimcilik hünerlerini kaybetmeden daha karmaşık bir organizasyona geçişi yönetebilmek, fırsat ve riski dengeleme yeteneğini kullanabilmek ve çevik organizasyonu yaşatabilmek sayesinde oluşmaktadır (Cavusgil ve Knight, 2015:13). Doğuştan Küresel yaklaşımı, kaynak tabanlı teori doğrultusunda ve şebeke ağ modelinin bir parçası olarak uluslararasılaşmaya katkıda bulunmuştur (Dana, 2001:59).

3.7. Hızlı Uluslararasılaşan Firmalar Teorisi

Uluslararasılaşma sürecinde klasik kademeli uluslararasılaşma modeli devrini tamamlamıştır ve uluslararasılaşma değişik biçimlerde gerçekleşebilmektedir (Dunford vd., 2010:655). Araştırmalar, bazı firmaların kademeli ve artımlı uluslararasılaşma yaklaşımını takip etmek yerine başlangıçtan kısa bir süre sonra hızlı uluslararasılaşmaya başladığını ve yüksek pazar taahhüdünü gerçekleştirdiğini doğrulamaktadır (Bell vd., 2004:45). Bağlamsal araştırmalara göre, 'konvansiyonel' firmalar genellikle hem yerel hem de küresel artımlı yaklaşımdan sonra, 'öğrenme odaklı' firmalar ise genellikle başlangıçtan itibaren dünya çapında hızlı bir şekilde uluslararasılaşmaktadırlar (Bell vd., 2004:45).

Son zamanlarda uluslararasılaşma alanında KOBİ'lere olan ilginin artması ile KOBİ'lerin uluslararası alanda yayılma hızına ilişkin araştırmalar artmıştır. Araştırmalar, küçük ölçekteki firmaların bile ihracat pazarlarıyla ilgili bilgi erişimine sahip olduğunu ve bu bilgiler sayesinde kuruluşlarından itibaren ihracata başlamalarına olanak verdiğini göstermektedir (Casillas ve Acedo, 2013:10). Hızlı uluslararasılaşma olgusu, teknolojik gelişmeler ve özellikle internetin iletişim maliyetini düşürmesi ve iletişimi hızlandırması gibi faktörler sayesinde gerçekleşmektedir (Oviatt ve McDougall, 1994:49; Shrader vd., 2000: 1235).

Freeman tarafından hızla uluslararsılaşma sağlayan unsurlar; 1. Finansal canlılık elde etmek için çok küçük olarak algılanan bir iç pazar; 2. Üst yönetimin uluslararasılaşma fikrine güçlü bir bağlılığı; 3. Ortaklıklar ve ittifaklar kurmaya zemin hazırlayan kişisel ağlar; 4. Rekabet avantajı kaynağı sağlayan benzersiz teknoloji; 5. Hem tedarikçiler hem de dağıtım ortaklarıyla ortaklıklar ve ittifaklar yoluyla büyümeye bağlılık; 6. İlişkilerin sürdürülecek ve ortakların değişen ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde zaman içinde uyarlanması ve yeni ürün pazarlarına girmek için yeni ilişkilerin geliştirilmesi 7. Farklı pazarlar için farklı kombinasyonlarda birden fazla giriş yönteminin kullanılması şeklinde listelenmektedir (Freeman vd., 2006:59).

3.7. Yeniden Küresel Doğan Firmalar Teorisi

Dünya genelinde başlayan hızlı uluslararasılaşmayla birlikte iç pazarlara odaklanan eski ve köklü firmalar değişime ayak uydurmak zorunda kalmışlardır ve uluslararasılaşmaya odaklanmaları ile hızlı bir şekilde uluslararsılaşmışlardır (Bell vd., 2001:173). Yeniden küresel doğan firmalar, kuruluşlarından itibaren üç yıl içinde uluslararası pazarlarda rekabet avantajı elde etmeye çalışmamışlardır ancak, stratejik değişikliklerden sonra uluslarasılaşmaya odaklanmaları ile sonraki üç yıl içinde uluslararası satış yapmaya başlamıştır (Kuivalainen vd., 2012:12). İç pazarların yetersizliğinden hareketle, yeniden doğan küresel firmalar genellikle icra kurulu başkanı düzeyindeki nesil değişimi sonrasında uluslararasılaşmaya başlamaktadırlar. Araştırmacılar, yeniden küresel doğan firmalar için sınırlı araştırma yapıldığını bu alana detaylı odaklanarak daha fazla araştırma yapılmasını önermektedirler (Schueffel vd., 2014: 418).

4. SONUÇ

Uluslararası işletme teorilerini ekonomik ve davranışsal yaklaşımlarla ayırt etmedeki en büyük zorluk özellikle 1990'lardan sonra teori alanında ayrım için net bir çaba olmamasıdır. Zaman içinde, bu bakış açıları çeşitli şekillerde birleştirilmiş, birçok alanda birbirini tamamlamış ve çakışmıştır. Analizin ekonomik perspektifini ele alan teoriler, uluslararasılaşmanın bağımsız olaylarla karakterize edildiğini, hedefe özgü, farklı avantajlara sahip olmasına bağlı olduğunu ve rasyonel olarak işlenmiş olduğunu varsayarken, davranışsal bir bakış açısı benimseyenlerin

uluslararasılaşmanın yola bağımlı, hedef-karmaşık, bağlamsal olarak şartlı olduğunu ve çok az veya hiç rasyonellik gerektirdiğini varsaymıştır. Bu nedenle, ekonomik yaklaşımlı teoriler uluslararasılaşmanın ayrık, kar odaklı, kaynaklara bağımlı ve güçlü rasyonel kararlardan kaynak doğurdukları düşünülürken, davranış yaklaşımlı teoriler uluslararasılaşmanın tarihsel olarak artımlı, spontane, bilgiye dayalı ve sosyal olarak gömülü olduğunu vurgulamaktadırlar.

Teknolojik alandaki gelişmeler özellikle internet alanındaki ilerlemeler sonucunda ortaya çıkan popüler teoriler, ekonomik ve davranışsal teorilerin izlediği kademeli gelişimi izlememişlerdir. Dijital teknolojilerin özellikle internetin yoğun kullanımının, gelişmekte olan ülkelerdeki kaynakları kısıtlı yeni firmalar için yenilik ve yabancılık yükümlülükleriyle ilişkili uluslararasılaşma dezavantajlarının üstesinden gelmelerine yardımcı olacağını göstermektedir. Benzer şekilde, bu genç firmalar uluslararası girişimciler tarafından kurulduğunda ya da uluslararası deneyime sahip üst düzey yöneticileri istihdam ettiklerinde uluslararasılaşma da daha başarılı olmaktadırlar (McCormick ve Somaya, 2019:275).

Dünyada yaşanan bu gelişmeler ışığında, son zamanlarda gelişmekte olan ülkelerin ve bu ülkelerdeki firmaların uluslararasılaşma süreçleri araştırma alanı olarak daha fazla ilgi görmeye başlasada, literatür genelinde gelişmiş ülkelerin uluslararasılaşma süreçleri daha fazla incelenmiştir (Alon vd., 2018:575). Gelişmekte olan ülkelerin ve bu ülkelerdeki firmalarının uluslararasılaşma süreçleri hakkında daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu kesindir (Yamakawa vd., 2013:192).

1992-2017 yılları arasındaki literatür bibliyometrik olarak incelendiğinde, ekonomik yaklaşımlı teorilerden; Eklektik Paradigma ve Kaynak Tabanlı Teorinin, davranış yaklaşımlı teorilerden; Uppsala Modeli, Şebeke Ağ Modeli, Yenilik Yaklaşımlı Model ve Küresel Doğan İşletmeler Teorisinin küçük ve orta ölçekli firmaların ve gelişmekte olan ülkelerin uluslararasılaşma sürecine diğer teorilere göre daha fazla odaklanmaktadırlar (Dabic, vd., 2020: 713).

Bu teorilerin incelenmesi sürecinde en yeni çalışmalar olarak; Wagner (2019) araştımasında eklektik paradigmanın başlangıcından günümüze gelişimini değerlendirmiş, süreç içinde eklektik paradigmanın zorunlu gelişimlerini analiz etmiştir. Kaynak tabanlı teori ile ilgili benzer bir çalışma Zhang vd. (2021) tarafından gerçekleştirilmiş, kaynak tabanlı teorinin bibliyometrik analize dayalı bilim haritalaması çıkarılmıştır. Vahlne (2020) makalesinde Uppsala teorisinin uluslararasılaşmayı açıklamaktan evrimi açıklamaya doğru olan yolculuğunu anlatmıştır. Dragun vd. (2020) araştırmasında küçük ve orta ölçekli firmaların uluslararasılaşmasını inceleyen iki teori olan uppsala ve şebeke ağ modelini karşılaştırmalı incelemiştir. San Emerito vd. (2020) ise, doğuştan küresel firmaların gelişimini ve ağ ilişkilerinin buna etkisini incelemiştir.

Uluslararasılaşma teorileri genel olarak uluslararası genişleme anlayışının anlaşılmasına yardımcı olmayı hedeflemektedir, tüm bakış açılarının uluslararasılaşma çalışmalarının teorik gelişimine katkısı olduğu muhakkaktır ancak hiçbiri uluslararasılaşma süreci hakkında tam kapsamlı bir anlayış sunamamaktadır ve kritik sınırlamalar içermektedir. Birçok uluslararsılaşma teorisi, uluslararasılaşma sürecini etkileyen ya dış ya da iç bağlamları büyük ölçüde ihmal etmektedirler. Bu sınırlamalar, daha kapsamlı ve bütünleştirici bir perspektifine duyulan ihtiyacı işaret etmektedir. Bu çalışmada uluslararası işletmecilik teorileri daha çok işletme yöneticiliği bakış açısıyla geliştirilen teorilere odaklanarak değerlendirilmiş olup bu durum bu çalışmanın ana kısıtını oluşturmaktadır.

Uluslararası işletmecilik teorileri alanında Türkçe literatür incelendiğinde holistik olarak tüm teorileri hem davranışsal hem ekonomik bakış açılarıyla ele alan çalışma bulunmamaktadır. Türkçe literatür tarandığında yapılan çalışmaların ya tek bir teoriyi incelediği ya da ülkelerin gelişmişlik seviyelerine veya firmaların büyüklerine göre analiz ettikleri görülmektedir. Bu makale Türkçe literatürdeki boşluğun doldurmasına katkıda bulunmak için yazılmıştır. İleride yapılacak çalışmalarda, teorilerin geçerliliğini test etmek için teoriler ampirik çalışmalar ile kültürler arası karşılaştırılabilir veya ekonomik ve davranışsal bakış açıları ile ülkelerin gelişmişlik seviyeleri birlikte analiz edilerek uluslararasılaşma teorileri daha detaylı incelenebilir.

KAYNAKÇA

AHARONI, Y. (1966). The Foreign Investment Decision Process, Harvard University Press, Cambridge, MA.

AKTAN, C.C. & ŞEN, H. (2001). Globalleşme ve Türkiye, Mercek Dergisi, (21), 104-112.

ALON, I., ANDERSON, J., MUMIN, Z. H. & HO, A. (2018). A review of the internationalization of Chinese enterprises. Asia Pacific Journal of Management, 35(3), 573-605.

ANDERSEN, O. (1993). On the internationalization process of firms: A critical analysis. Journal of International Business Studies, 24, 2, 209-231.

ASSADINIA, S. (2014). Niche Marketing Strategy and Export Performance in SME's Leeds University, UK pp 8-24.

AUDRETSCH, D., SANDERS, M. & ZHANG, L. (2017). International product life cycles, trade and development stages. The Journal of Technology Transfer 1-44.

BARONCHELLI, G. & CASSIA, F. (2008). October. Internationalization of the firm: stage approach vs. global approach. In Proceeding Global Conference on Business and Economics (pp.1-33).

BELL, J., MCNAUGHTON, R. & YOUNG, S. (2001). Born-again global firms: An extension to the born global phenomenon. Journal of International Management, 7, 3, 173-189.

BELL, J., MCNAUGHTON, R., YOUNG, S. & CRICK, D. (2003). Towards an integrative model of small firm internationalisation. Journal of International Entrepreneurship, V1, 4, 339-362.

BELL, J., CRICK, D. & YOUNG, S. (2004). Small firm internationalization and business strategy an exploratory study of knowledge-intensive and traditional manufacturing firms in the UK. International Small Business Journal. 22(1), pp.23-56.

BUCKLEY, P.J. (2016). The contribution of internalisation theory to international business: New realities and unanswered questions, Journal of World Business, Vol.51, pp.74-82.

BUCKLEY, P.J. & CASSON, M.C. (1976). The Future of the Multinational Enterprise, Macmillan, London.

BUCKLEY, P. J. (1988). The limits of explanation: Testing the internalisation theory of the multinational enterprise. Journal of International Business Studies, 19(2): 181–193.

BUCKLEY, P. J. & GHAURI, P. N. (1999). The internationalization of the firm: A reader, London, International Thomson Business Press.

BUCKLEY, P. J. (2002). Is the international business research agenda running out of steam, Journal of International Business Studies, 33, 2, 365-373.

BUCKLEY, P. J. & CARTER, M. (2004). A formal analysis of knowledge combination in multinational enterprises. Journal of International Business Studies, 35(5): 371–384.

BUCKLEY, P. J. & CASSON, M. C. (1998). Analyzing foreign market entry strategies : Extending the internalization approach, Journal of International Business Studies, 29(3), p. 539.

BUCKLEY, P.J. & GHAURI, P.N. (2004). Globalisation, economic geography and the strategy of multinational enterprises", Journal of International Business Studies, Vol. 35 No. 2, pp. 81-98.

BUCKLEY, P.J. & HASHAI, N. (2004). A global system view of firm boundaries, Journal of International Business Studies, Vol.35 No.1 pp.33-45.

BUCKLEY, P.J. (2009). Business history and international business, Business History, 51: 3, 307-333.

BUCKLEY, P. J. & CASSON, M. C. (2009). The internalisation theory of the multinational enterprise: A review of the progress of a research agenda after 30 years. Journal of International Business Studies, 40, 9, 1563-1580.

BUCKLEY, P. J. & CASSON, M. (2019). Decision-making in international business. Journal of International Business Studies, Vol.50, pp.1424-1439.

BUCKLEY, P.J. & HASHAI, N. (2009). Formalizing internationalization in the eclectic paradigm, Journal of International Business Studies, Vol. 40 No. 1, pp. 58-70.

BUCKLEY, P.J. (2014). Forty years of internalisation theory and the multinational enterprise, Multinational Business Review Vol. 22 No. 3, 2014 pp. 227-245.

BUCKLEY, P.J. & TIAN, X. (2017). Internalization theory and the performance of emerging-market multinational enterprises. International Business Review 26, pp 976-990.

CALOF, J. L. & BEAMISH, P. W. (1995). Adapting to Foreign Markets : Explaining Internationalization, International Business Review, 4(2), pp. 115–131.

CASILLAS, J.C. & ACEDO, F.J. (2013). Speed in the internationalization process of the firm. International. Journal of Management Reviews. 15(1), pp.15–29.

CASILLAS, J. C. & MORENO-MENENDEZ, A.M. (2014). Speed of the internationalization process: The role of diversity and depth in experiential learning. Journal of International Business Studies. 45(1), pp.85–101.

CASSON, M. (1979). Alternatives to the Multinational Enterprise. Macmillan London.

CAVUSGIL, S. & KNIGHT, G. (2015). The born global firm: An entrepreneurial and capabilities perspective on early and rapid internationalization. Journal of International Business Studies.

CHETTY, S. & HOLM, D. B. (2000). Internationalisation of small to medium-sized manufacturing firms:A network approach. International Business Review 9, 77-93.

COVIELLO, N.E. & MUNRO, H. (1997). Network relationships and the internationalization process of small software firms. International Business Review. 6(4), pp.361-386.

CRICK, D. & JONES, M. V. (2000). Small High-Technology Firms and International High-Technology Markets, Journal of International Marketing, 8(2), pp. 63–85.

ÇELİK, A., DANACI, T. & ONAY M. (2015). "Uluslararasılaşmanın Markalaşmadaki İtici Gücü: İnci Akü Üzerine Bir Çalışma" sayfa 47-69.

DABIC, M., MALEY, J. & DANA, L. P. (2020). Pathways of SME internationalization: a bibliometric and systematic review. Small Bus Econ **55,** 705–725.

DANA, L.P. (2001). Networks, internationalization & policy. Small Business Economics, 16(2), pp.57-62.

DHANARAJ, C. & BEAMISH, P.W. (2003). A resource-based approach to the study of export performance. Journal of Small Business Management. 41(3), 242-261.

DRAGUN, T., OLSZYNSKA, P., NIEWINSKA, P., & WILCZEWSKA, A. (2020). The Uppsala model vs. the network approach in the pro-cess of internationalization.

DUNFORD, R., PALMER, I. & BENVENISTE, J. (2010). Business model replication for early and rapid internationalisation: The ING direct experience. Long Range Planning, 43(5-6), pp.655-674.

DUNNING, J. H., & LUNDAN, S. M. (2008). Institutions and the OLI paradigm of the multinational enterprise. Asia Pacific Journal of Management, 25(4): 573–593.

DUNNING, J. H. (1979). Explaining changing patterns of international production: In defense of the eclectic theory. Oxford Bulletin of Economics & Statistics, 41, 4, 269-295.

DUNNING, J. H. (1981). Toward an eclectic theory of international production: Some empirical tests. Journal of International Business Studies, 11 1, 9-31.

DUNNING, J. H. (1993). Multinational enterprises and the global economy New York, Addison-Wesley.

DUNNING, J. H. (1995). Reappraising the eclectic paradigm in an age of alliance capitalism. Journal of International Business Studies, 26, 461-491.

DUNNING, J. H. (2000). The eclectic paradigm as an envelope for economic and business theories of MNE activity. International Business Review, 9, 2, 163-190.

DUNNING, J. H. (2001). The eclectic (oli) paradigm of international production:Past, present and future.International Journal of the Economics of Business, 8, 2, 173-190.

FARRELL, P. N. O., WOOD, P. A. & ZHENG, J. (1998). Internationalisation by business service SMEs: an inter-industry analysis, International Small Business Journal, 2/03.

FREEMAN, S. & CAVUSGIL, S.T. (2007). Toward a typology of commitment states among managers of born-global firms: A study of accelerated internationalization. Journal of International Marketing. 15(4), pp.1-40.

FREEMAN, S., EDWARDS, R. & SCHRODER, B. (2006). How smaller born-global firms use networks and alliances to overcome constraints to rapid internationalization. Journal of international Marketing. 14(3), pp.33-63.

HAMEL, G. & PRAHALAD, C.K. (1993). Strategy as stretch and leverage, Harvard Business Review, 71 (2): 75-84.

HARRIS, R. & LI, Q. C. (2005). Review of the literature: The role of international trade and investment in business growth and development. Glasgow, UKTI, pp 91-94.

HELFAT, C. E. (2007). Stylized facts, empirical research and theory development in management. Strategic Organization, 5(2): 185–192.

HENNART, J.F. (1982). A theory of multinational enterprise, Ann Arbor, University of Michigan Press.

HITT, M. A., BIERMAN, L., UHLENBRUCK, K. & SHIMIZU, K. (2006). The importance of resources in the internationalization of professional service firms: The good, the bad, and the ugly.Academy of Management Journal, 49, 6, 1137- 1157.

HUNG S. C. & TSENG, Y. C. (2017). Extending the LLL framework through an institution-based view: Acer as a dragon multinational. *Asia Pac J Manag* 34, 799–821.

HYMER, S. H. (1976). The international operations of national firms: A study of direct foreign investment, Cambridge; London, M.I.T. Press.

IRITANI, D., SILVA, D.L. & SAAVEDRA, Y. (2015). Sustainable strategies analysis through Life Cycle Assessment: a case study in a furniture industry. Journal of Cleaner Production, 96: 308-318.

JOHANSON, J. & MATTSSON L.G. (2015). Internationalisation in industrial systems—a network approach. Knowledge, Networks and Power. UK, Springer 111-132.

JOHANSON, J. & VAHLNE, J. E. (1977). The internationalization process of the firm: Amodel of knowledge development and increasing foreign market commitments. Journal of International Business Studies. 8(1): 23–32.

JOHANSON, J. & VAHLNE, J. E. (1990). The mechanism of internationalization. International Marketing Review, 7(4): 11–24.

JOHANSON, J. & VAHLNE, J. E. (2009). The Uppsala internationalization process model revisited: From liability of foreignness to liability of outsidership. Journal of International Business Studies, 40(9): 1411–1431.

JOHANSON, J. & VAHLNE, J. E. (2003). Business relationship learning and commitment in the internationalization process.Journal of International Entrepreneurship.1(1), pp.83-101.

JOHANSON, J. & VAHLNE, J. E. (2017). From internationalization to evolution: The Uppsala model at 40 years. Journal of International Business Studies, 48(9), 1087–1102.

JOHANSON, J. & WIEDERSHEIM-PAUL, F. (1975). The internationalization of the firm: Four Swedish cases. Journal of Management Studies, 12, 305-322.

JONES, M. V. & COVIELLO, N. E. (2005). Internationalisation: Conceptualising an entrepreneurial process of behaviour in time. Journal of International Business Studies, 36, 3, 284-303.

KAMAKURA, W. A., RAMON-JERONIMO, M. A. & GRAVEL, J. D. V. (2012). A dynamic perspective to the internationalization of small-medium enterprises. Journal of the Academy of Marketing Science. 40(2), pp.236-251.

KNIGHT, G. & LIESCH, P. (2016). Internationalization: From incremental to born global. Journal of World Business, 51: (1): 93-102

KOGUT, B. & ZANDER, U. (1993). Knowledge of the firm and the evolutionary theory of the multinational corporation. Journal of International Business Studies, 24, 4, 625-645.

KOSTOVA, T., ROTH, K., & DACIN, M. T. (2008). Institutional theory in the study of multinational corporations: A critique and new directions. Academy of Management Review, 33(4): 994–1006.

KUNDU, S.K. & KATZ, J.A. (2003). Born-international SMEs: BI-level impacts of resources and intentions. Small Business Economics. 20(1), pp.25-47.

KUIVALAINEN, O., SAARENKETO, S. & PUUMALAINEN, K. (2012). Start-up patterns of internationalization: A framework and its application in the context of knowledgeintensive SMEs. European Management Journal, 30(4), pp.372–385.

LAANTI, R., GABRIELSSON, M. & GABRIELSSON, P. (2007). The globalization strategies of business-to-business born global firms in the wireless technology industry. Industrial Marketing Management. 36(8), pp.1104-1117.

LEIBLEIN, M.J. (2011). What do resource-and capability-based theories propose? Journal of Management. 37(4), pp.909-932.

LU, J.W. & BEAMISH, P.W. (2001). The internationalization and performance of SMEs. Strategic Management Journal. 22(6), pp.565-586.

LUOSTARINEN, R. & GABRIELSSON, M. (2006). Globalization and marketing strategies of born globals in SMOPECs. Thunderbird International Business Review. 48(6), pp.773- 801.

MATHEWS, J.A. (2017). Dragon multinationals powered by linkage, leverage and learning: A review and development. Asia Pac J Manag 34, 769–775.

MATHEWS, J. A. (2006). Dragon multinationals: new players in 21st century globalisation. Asia Pacific Journal of Management 23, 5-27.

MATHEWS, J. A. (2002). Dragon multinational: A new model for global growth. New York: Oxford University Press.

MCKINSEY & CO. (1993). Emerging Exporters: Australia's High Value-Added Manufacturing Exporters. Australian Manufacturing Council, Melbourne.

MCCORMICK, M. & SOMAYA, D. (2020). Born globals from emerging economies: Reconciling early exporting with theories of internationalization. Global Strategy Journal, 10(2), 251-281.

MORGAN, N. A., VORHIES, D. W. & SCHLEGELMILCH, B. B. (2006). Resource–performance relationships in industrial export ventures: The role of resource inimitability and substitutability. Industrial Marketing Management. 35(5), pp.621-633.

NAIDU, G. M., CAVUSGIL, S. T., MURTHY, B. K. & SARKAR, M. (1997). An export promotion model for India: Implications for public policy, International Business Review, 6(2), pp. 113–125.

NAS, T. İ., OKAN, T., DÜZGÜN, A., & ÇAM, H. (2020). Türkiye'den Dışarıya Yapılan DYY'ların Giriş Stratejilerinin Belirleyicileri Üzerine Bir Araştırma: Uluslararasılaşma Kuramları Bakış Açısı. Gümüshane University Electronic Journal of the Institute of Social Science/Gümüshane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 11(3).

NELSON, R. R. & WINTER, S. G. (1973). Toward an evolutionary theory of economic capabilities. The American Economic Review, 63, 2, 440-449.

NEWBERT, S. L. (2007). Empirical research on the resource-based view of the firm: An assessment and suggestions for future research. Strategic Management Journal, 28, 2, 121-146.

NILSSON-LINDEN, H., BAUMANN, H. & ROSEN, M. (2018). Organizing life cycle management in practice: challenges of a multinational manufacturing corporation. The International Journal of Life Cycle Assessment, 23: (7): 1368-1382.

PENROSE, E. T. (1959). The theory of the growth of the firm, New York, Wiley.

PENG, M. W. (2003). Institutional transitions and strategic choices. Academy of Management Review, 28(2): 275–296.

PENG, M. W. (2001). The resource-based view and international business. Journal of Management, 27, 6, 803-829.

PINHO, J.C. (2007). The impact of ownership: Location-specific advantages and managerial characteristics on SME foreign entry mode choices. International Marketing Review. 24(6), pp.715-734.

PITELIS, C. N. (2002). Stephen Hymer: Life and the political economy of multinational corporate capital. Contributions to Political Economy, 21, 1, 9-26.

RASMUSSEN, E.S. & MADSEN, T.K., (2002). The born global concept. In Paper for the EIBA conference (pp. 1-26).

ROBSON, M. J., KATSIKEAS, C. S. & BELLO, D. C. (2008). Drivers and performance outcomes of trust in international strategic alliances: the role of organizational complexity. Organization Science. 19(4), pp.647-665.

RUGMAN, A. M. (1981). Inside the multinationals: The economics of internal markets, New York, Columbia University Press.

RUZZIER, M., HISRICH, R. D. & ANTONCIC, B. (2006). SME internationalization research: past, present, and future. Journal of Small Business and Enterprise Development, 13(4), 476-497.

SAN EMETERIO, M. C., JUANEDA-AYENSA, E. & FERNANDEZ ORTIZ, R. (2020). Influence of relationship networks on the internationalization process: the moderating effect of born global, Heliyon, Volume 6, Issue 1.

SCHUEFFEL, P., BALDEGGER, R. & AMANN, W. (2014). Behavioral patterns in born-again global firms: Towards a conceptual framework of the internationalization activities of mature SMEs. Multinational Business Review. 22(4), pp.418-441.

SEIFERT, R. E. (2010). Meaningful inernationalization: Astudy among the leaders of Brazilian Smaller Enterprises pp51-81.

SHENKAR, O. (2004). One more time: International business in a global economy. Journal of International Business Studies, 35, 2, 161-171.

SHRADER, R.C., OVIATT, B.M. & MCDOUGALL, P.P. (2000). How new ventures exploit tradeoffs among international risk factors: Lessons for the accelerated internationization of the 21st century. Academy of Management journal. 43(6), pp.1227-1247.

SIMON, H. A. (1976). Administrative behavior: A study of decision-making processes in administrative organization, New York, Free Press.

TEECE, D. J., PISANO, G. & SHUEN, A. (1997). Dynamic capabilities and strategic management. Strategic Management Journal, 18, 7, 509-533.

TOYNE, B. (1989). International exchange: A foundation for theory building in international business. Journal of International Business Studies, 20, 1, 1-17.

TURNBULL, D. (1993). A challenge to the stages theory of the internationalization process. In Buckley, P. J. & Ghauri, P. N. (Eds.) The internationalization of the firm: A reader. First ed. London, Academic Press Limited.

TÜRKEN, S. (2018). Gelişmekte olan piyasalarda çeşitlendirme ve uluslararasılaşma stratejilerinin işletme grubu düzeyinde incelenmesi: Doğuş grubu örneği. *Stratejik Yönetim Araştırmaları Dergisi*, *1*(1), 7-43.

TUSELMANN, H., BUZDUGAN S. & CAO, Q. (2016). Introduction: Impact of International Business: Challenges and Solutions for Policy and Practice. Impact of International Business. Springer 1-8.

VERNON, R. (1966). International investment and international trade in the product cycle. The Quarterly Journal of Economics, 80, 2, 190-207.

YAMAKAWA, Y., KHAVUL, S., PENG, M. W. & DEEDS, D. L. (2013). Venturing from emerging economies. Strategic Entrepreneurship Journal, 7(3), 181–196.

VAHLNE, J. E. (2020). Development of the Uppsala model of internationalization process: From internationalization to evolution. Global Strategy Journal, 10(2), 239-250.

WAGNER, C. (2020). Deducing a state-of-the-art presentation of the Eclectic Paradigm from four decades of development: a systematic literature review. Manag Rev Q **70,** 51-96.

WELCH, L. S. & LUOSTARINEN, R. K. (1988). Internationalization: Evolution of a concept. Journal of General Management, 14(2), 34-55.

WELCH, L. S. & LUOSTARINEN, R. K. (1999). Internationalization: Evolution of a concept in Buckley, P. J. & Ghauri, P. N. (Eds.) The internationalization of the firm: A reader. London, Thomson.

WELCH, C., NUMMELA, N. & LIESCH, P. (2016). The internationalization process model revisited: An agenda for future research. Management International Review, 56(6): 783–804.

WESTHEAD, P., WRIGHT, M. & UCBASARAN, D. (2004). Internationalization of private firms: environmental turbulence and organizational strategies and resources. Entrepreneurship & Regional Development. 16(6), pp.501-522.

WRIGHT, M., FILATOTCHEV, I., HOSKISSON, R. E., & PENG, M. W. (2005). Strategy research in emerging economies: Challenging the conventional wisdom. Journal of Management Studies, 42(1): 1–33.

ZAHRA, S. A., IRELAND, R.D. & HILL M. A. (2000). International expansion by new venture firms: International diversity mode of market entry, technological learning and performance. Academy of Management Journal 43(5), pp.925-950.

ZAIN, M. & NG, S. I. (2006). The impacts of network relationships on SMEs' internationalization process. Thunderbird International Business Review 48,2, 183-205.

ZHANG, Y., HOU, Z., YANG, F., YANG, M. & WANG, Z., (2021). Discovering the evolution of resource-based theory: Science mapping based on bibliometric analysis, Journal of Business Research, Volume 137, Pages 500-516.

Alanya Akademik Bakış Dergisi
Yıl: 2022, C:6, S:1, ss. 1869-1889

Alanya Academic Review Journal
Year: 2022, Vol:6, No:1, pp. 1869-1889

Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin İhracat Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği

(Araştırma Makalesi)

The Effects of Inward Foreign Direct Investment on Exports: The Case of Turkey

Doi: 10.29023/alanyaakademik.1021253

Burak UĞUR
Arş.Gör. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, burakugur89@hotmail.com,
Orcid No: 0000-0001-9056-8035.

Seyhan TAŞ
Prof. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, seyhantas1@hotmail.com,
Orcid No: 0000-0002-9671-4838.

Bu makaleye atıfta bulunmak için: *Uğur, B. & Taş, S. (2022). "Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin İhracat Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği", Alanya Akademik Bakış, 6(1), Sayfa No. 1869-1889.*

Anahtar kelimeler:
Türkiye, Doğrudan Yabancı Yatırım, İhracat.

Makale Geliş Tarihi: 09.11.2021
Kabul Tarihi: 24.01.2022

ÖZET

Doğrudan yabancı yatırım yoluyla ihracatın artması hükümetlerin doğrudan yatırım girişini teşvik etmelerinin en önemli nedenleri arasındadır. Doğrudan yabancı yatırım girişlerinin ev sahibi ülkenin ihracatı üzerindeki pozitif etkisi ürünün yaşam evreleri modeli, uçan kazlar modeli ve yeni büyüme teorileri ile izah edilmektedir. 2008 küresel krizinin ardından Türkiye ekonomisi dâhil olmak üzere dünya ekonomisinin genelinde başlayan doğrudan yabancı yatırım ve ihracattaki istikrarsızlıklar günümüzde de devam etmektedir. Bu durumdan hareketle Türkiye ekonomisinde doğrudan yabancı yatırım girişlerinin ihracat üzerindeki uzun dönemli etkisinin belirlenmesi oldukça önemli bir hale gelmiştir. Bu çalışmada, Türkiye ekonomisi için 1980-2019 yılları arasında doğrudan yatırım girişlerinin ihracat üzerindeki etkisi eşbütünleşme ve nedensellik analizleriyle tahmin edilmiştir. Analizler sonucu elde edilen bulgular, Türkiye ekonomisinde doğrudan yabancı yatırım girişlerinin ihracat üzerinde pozitif etkili olduğunu göstermektedir.

Keywords:
Turkey, Foreign Direct Investment, Export.

ABSTRACT

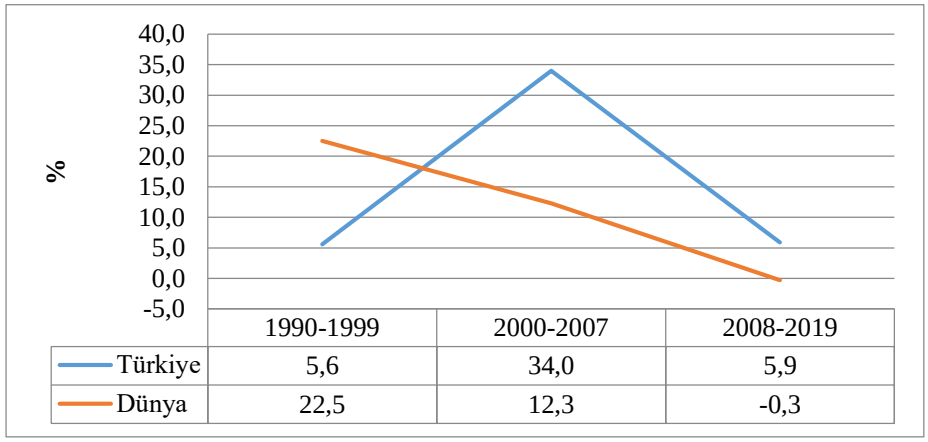
The increase in exports through foreign direct investment is one of the most important reasons among governments' desire to attract direct investment. The positive effect of direct investment inflows on the export performance of the host country is explained by the product life cycle, the flying geese model and new growth theories. After the 2008 global crisis, the instabilities in foreign direct investment and exports that started throughout the world economy, including the Turkish economy, continue today. Based on this situation, it has become very important to determine the long-term effect of

inward foreign direct investment on exports in the Turkish economy. In this study, the effect of inward foreign direct investment on exports for the Turkish economy between 1980 and 2019 was estimated by cointegration and casuality methods. The findings obtained as a result of the analysis show that inward foreign direct investment have a positive effect on export in the Turkish economy.

1. GİRİŞ

Doğrudan yabancı yatırım (DYY), bir şirketin yabancı bir ülkede yeni bir şirket kurması ya da hâlihazırdaki şirketi satın alması ve birleşmesi yoluyla oluşan ve beraberinde teknoloji, girişimcilik, know-how (teknik bilgi), pazarlama ve ihracat bilgisi gibi konularda önemli olanaklar sağlayan uzun dönemli yatırımlardır (Karluk, 2013: 756).

Doğrudan yatırımı artırmaya yönelik politikaların temel amacı daha yüksek büyüme hızına ulaşmak olmakla beraber, bu amacın meydana gelme yollarından biri de ihracattır. Doğrudan yatırım ev sahibi ekonominin ihracatını; sermaye, know how, yönetim bilgisi, teknoloji ve özellikle küresel piyasalara erişimi sağlayarak genişletmektedir (Bozdalıoğlu, 2010: 256).

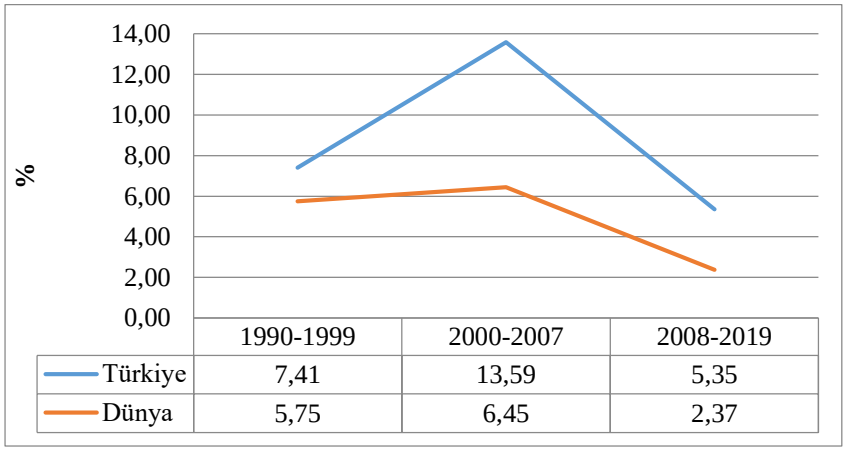
	1990-1999	2000-2007	2008-2019
Türkiye	5,6	34,0	5,9
Dünya	22,5	12,3	-0,3

Şekil 1. Dünya'daki ve Türkiye'deki Doğrudan Yabancı Yatırımdaki Ortalama Büyüme Oranları (1990-2019, %, Akım)

Kaynak: UNCTAD, 17.09.2021.

Şekil 1'de dünyadaki ve Türkiye'deki doğrudan yabancı yatırımdaki ortalama büyüme oranları gösterilmektedir. Şekil 1'den de görüldüğü üzere Türkiye ekonomisinde 2000'li yılların başından itibaren yakalanan siyasi istikrar, ekonominin büyümesi, yabancı yatırımcılara getirilen kolaylıklar, Avrupa Birliğine girmeye yönelik atılan adımlar ve hızlanan özelleştirme hareketleri yardımıyla Türkiye'ye yönelik doğrudan yatırımlar önemli düzeyde artmıştır. Fakat 2008'den beri dünya ile paralel olarak Türkiye ekonomisinde de doğrudan yatırımlarda önemli düzeyde bir yavaşlama gözlemlenmektedir. Bu hususun ana sebepleri, 2008 senesinde başlayan ve etkisi çeşitli biçimlerde süren küresel kriz sebebiyle küresel büyümenin zayıf seyretmesi ve uluslararası şirketlerin kârlılıklarındaki düşüşlerdir (UNCTAD, 2019: 14-15). Bununla birlikte küresel gelişmelerin Türkiye ekonomisinde yarattığı reel kurda önemli oranda değer kaybı,

Avrupa Birliği ile müzakarelerinin yavaşlaması, jeopolitik riskler ve bazı siyasi ve toplumsal olaylar da önemli rol oynamaktadır (Kılınçer, 2019: 83-91).

	1990-1999	2000-2007	2008-2019
Türkiye	7,41	13,59	5,35
Dünya	5,75	6,45	2,37

Şekil 2. Dünya'da ve Türkiye'de Mal İhracat Hacmi (Miktarı) Ortalama Büyüme Hızı (1990-2019, %)

Kaynak: WTO, 17.09.2021.

Şekil 2'de dünyada ve Türkiye'de mal ihracat hacminin ortalama büyüme hızları gösterilmektedir. Şekil 2'den de görüldüğü üzere Türkiye ekonomisinde 2000'li yılların başından itibaren yakalanan ekonomik ve siyasi istikrar, ekonominin büyümesi, artan ihracat destekleri, teknoloji yoğun malların ihracatındaki artış ve ekonomik entegrasyonlarda etkinliğin arttırılmasıyla Türkiye'nin ihracatı ciddi biçimde artmıştır. Fakat dünyada ve Türkiye'de mal ihracat miktarı küresel ekonomik krizin başlangıcından önceki döneme (2007 ve öncesi) kıyasla yavaş bir seyir izlemektedir. Türkiye ekonomisi pazar çeşitlendirmesi yoluyla dünya ekonomisine kıyasla daha az etkilenmesine rağmen, küresel büyümenin zayıf seyretmesi ve ticari korumacılıktaki ciddi artış ihracatı olumsuz etkilemektedir (Kurnaz, 2014: 67).

Doğrudan yatırımın ihracat üzerindeki etkisi ülkelerin ekonomi politikaları açısından çok önemlidir. Bir ekonomide doğrudan yabancı yatırım girişlerinden ihracata doğru bir ilişkinin mevcut olması, ihracatın ve iktisadi büyümenin yükselmesi amacıyla doğrudan yatırım girişlerini teşvik etmeyi gerekli hale getirmektedir (Greenaway, 2004: 1029). 2008 küresel krizinin ardından başlayan doğrudan yabancı yatırım ve ihracattaki istikrarsızlıkların günümüzde de devam etmesi ve Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımların diğer gelişmekte olan ülkelere kıyasla nispi serbestleşmesi; Türkiye ekonomisinde doğrudan yabancı yatırım girişlerinin uzun dönemde ihracat üzerindeki etkisinin tespit edilmesini önemli bir hale getirmektedir.

Türkiye ekonomisinde 1980'li yılların başından itibaren yabancı sermaye ve dış ticaret alanlarında liberalleşmeye yönelik uygulamalar yürürlüğe konulmuştur (Gür, 2014: 64). Bu çalışmanın, incelenen dönem (1980-2019) itibarıyla literatüre katkıda bulunacağı öngörülmektedir. Böylece Türkiye ekonomisinde ihracatın arttırabilmesi için doğrudan yatırım girişlerinin rolü yeni dönem verileriyle tespit edilecek ve bu bağlamda politika önerileri sunulabilecektir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisinde DYY girişlerinin ihracat üzerindeki etkisini incelemektir. Bu bağlamda bu etki, 1980-2019 dönemi verileri çerçevesinde eşbütünleşme ve nedensellik analizleri yardımıyla test edilmektedir. Bunun için modelde, mal ihracatı, stok doğrudan yabancı yatırım girişi ve kontrol değişkeni olarak da reel efektif döviz kuru kullanılmaktadır. Bu kapsamda, ilk olarak konuyla ilgili literatür taramasına yer verilmekte, ardından teorik çerçeve incelenerek, Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımların benzer ekonomilere kıyasla seyrine yönelik bilgilere yer verilmektedir. Bu bölümün ardından ekonometrik yöntem üzerinde durulmaktadır. Takip eden bölümde ise ampirik bulgular sunularak sonuçlar ortaya konmaktadır. Son olarak değerlendirmeler yapılarak politika önerileri sunulmakta ve çalışma sonlandırılmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Türkiye'de doğrudan yabancı yatırım (DYY) girişlerinin ihracat üzerindeki etkisine yönelik çalışmalar Tablo 1'de aktarılmıştır. Tablo 1'den görüldüğü üzere, DYY girişlerinin ihracat üzerine etkisi zaman serisi (bir ülkeli analizler), panel veri (birden fazla ülkeli analizler) ve meta veri analizleriyle (ampirik literatür özeti) analiz edilmektedir. Ampirik çalışmalarda Türkiye için farklı sonuçların elde edildiği görülmektedir. Bu durum, incelenen döneme, oluşturulan modellere (logaritmik, log-lineer, kübik, kuadratic vb.), DYY'nin stok veya akım olarak kullanılmasına, ihracat değişkenine (mal ve hizmet, mal, imalat sanayi), kontrol değişkenine ve ihracat ve DYY'nin karşılıklı ülkeler arasında ele alınıp alınmamasına göre farklılık sergilemektedir. Tablo 1'den anlaşıldığı üzere, Türkiye'de doğrudan yatırım girişlerinin ihracat üzerine etkisine yönelik çalışmalarda değişkenlerin mutlak olarak alındığı ve 1980-2019 döneminin ele alınmadığı tespit edilmektedir. Tablo 1 incelendiğinde, Türkiye'de doğrudan yatırım girişlerinin ihracat üzerindeki etkisine yönelik ortak bir karar olmadığı görülmektedir. Ampirik bulgulara göre, çalışmaların önemli bir kısmında DYY girişlerinin ihracat üzerine etkisi pozitif ve anlamsız olarak bulunmakla beraber, bazı çalışmalarda negatif bulunmuştur.

Tablo 1. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin İhracat Üzerindeki Etkisiyle İlgili Çalışmalar

Yazarlar ve Yıllar	***Dönem ve Ülkeler***	***Yöntem***	***Değişkenler***	***Sonuç***
Şen ve Karagöz (2005)	1994 Q2-2004 Q4 (çeyreklik), Türkiye	Granger Nedensellik	İhracat, Büyüme ve DYY	DYY'nin ihracata herhangi bir etkisi bulunamamıştır.
Karagöz ve Karagöz (2009)	1991 Q1-2003 Q2 (çeyreklik), Türkiye	Engle-Granger Eşbütünleşme Testi ve Granger Nedensellik	İhracat ve DYY	DYY'deki bir artışın ihracat üzerindeki etkisi anlamsızdır. DYY'den ihracata doğru nedensellik yoktur.
Altıntaş (2009)	1996 Q1-2007 Q2, (çeyreklik) Türkiye	Johansen- Jelius Eşbütünleşme Testi ve Granger Nedensellik	DYY, İhracat ve İthalat	Uzun vadede ithalat arttıkça DYY girişinin arttığı, DYY girişi arttıkça ise ihracatın arttığı bulunmuştur.
Temiz ve Gökmen (2009)	1991-2008 (aylık), Türkiye	Johansen Eşbütünleşme Testi ile Granger Nedensellik	İhracat ve DYY	DYY'lerin ihracat artırıcı olmadığı görülmektedir.

Bozdalıoğlu (2010)	1992 Ocak-2009 Temmuz (aylık), Türkiye	Granger Nedensellik ve Var	İhracat, DYY, Dışa Açıklık Oranı (İhracat/Gsmh), Hazine Faiz Oranı, Reel Efektif Döviz Kuru, Kriz Kukla Değişkeni, Toptan Eşya Fiyat Endeksi ve Sanayi Üretim Endeksi	DYY, ihracat performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.
Yılmazer (2010)	1991 Q1- 2007 Q3 (çeyreklik), Türkiye	Granger Nedensellik	Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYİH), İthalat, DYY ve İhracat	DYY ile ihracat arasında bir nedensellik olmadığı bulunmuştur.
Delice ve Birol (2011)	1992 Q1-2011 Q1, 1992 Q1-2001 Q4 ve 2002 Q1-2011 Q1 (çeyreklik), Türkiye	Sınır testi ve ARDL modeli	İhracat, İthalat ve DYY	Sadece 2002Q1-2011Q1 döneminde ihracat ile DYY arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur.
Göçer vd. (2012)	2000-2010 (yıllık), Türkiye	Sınır Testi Analizi, Sınır Testi Yaklaşımına Dayalı ARDL, Granger Nedensellik Testi, Engle Granger ve Johansen Eşbütünleşme	İhracat ve DYY	DYY'deki %10'luk bir artış, ihracatı %1,4 arttırmaktadır.
Bayar (2013)	1974-2011 (yıllık), Türkiye	Var ve Toda Yamamoto nedensellik	İhracat ve DYY	DYY ihracatın nedeni değildir bulunmuştur.
Öğüt vd. (2014)	1992:Ocak-2014:Mayıs (aylık), Türkiye	Johansen Eşbütünleşme Testi, Varyans Ayrıştırması ve Etki Tepki Fonksiyonu	İhracat ve DYY	DYY girişleri ihracatı arttırmaktadır.
Koç (2015)	2007-2014 (yıllık), Türkiye	Toda-Yamamoto Nedensellik	İhracat ve DYY	DYY'den ihracata doğru nedensellik ilişkisi bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Tapşın (2016)	1974-2011(yıllık), Türkiye	Granger nedensellik	DYY, Büyüme ve ihracat	DYY girişleri ihracatı arttırmaktadır.
Özbostancı (2016)	1995-2014 (yıllık), BRIC (Brezilya, Rusya Federasyonu, Hindistan ve Çin) Ülkeleri ile Türkiye	Panel pedroni Eşbütünleşme testi, Sabit etkiler ve Granger Nedensellik	İhracat ve DYY	Türkiye'de DYY girişlerinin ihracat üzerinde etkisinin olmadığı bulunmuştur.
Terzi ve Pata (2017)	1982-2011 (yıllık), Türkiye	Varyans Ayrıştırma, Etki-Tepki ve Sims, Hsiao'nun Granger, Toda-Yamamoto Granger Nedensellik Analizleri	DYY, İthalat-İhracat ve Dış Ticaret (İthalat+İhracat)	İhracattan DYY girişlerine doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Acaravcı ve Akyol (2017)	1998Q1-2015Q3 (çeyreklik), Türkiye	Granger Nedensellik ve Johansen Eşbütünleşme Testi	Dışa Açıklık Oranı (İhracat+İthalat/GSYİH) İthalat, İhracat ve DYY	DYY ve ihracat arasında nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.
Gökçe (2018)	1990-2016 (yıllık), BRIC ülkeleri ve Türkiye	Kao Eşbütünleşme ve Panel AMG Tahmincisi	İhracat, Reel Efektif Kur, Stok Olarak DYY ve Kriz Kukla Değişkeni	Türkiye'de DYY stoku arttıkça ihracatın azaldığı tespit edilmiştir.

Akman (2019)	Ocak 2005-Ağustos 2018 (aylık), Türkiye	ARDL Sınır Testi	İhracat, DYY, Üretici Fiyat Endeksi, Ticari Kredi Faiz Oranı, Sanayi Üretim Endeksi ve Reel Döviz Kuru	DYY girişindeki %100'lük bir artış, ihracatı %39 arttırmaktadır.
Canpolat (2019)	2005-2017 (yıllık), BRICS ve Türkiye	Basit Doğrusal Regresyon	İhracat ve DYY	DYY girişlerinin ihracatı arttırmadığı bulunmuştur.
Kastratović (2020)	1960-2016 (yıllık), 60 Gelişmiş Ülke ve 184 Gelişmekte Olan Ekonomi	Meta Veri Analizi	İhracat, Stok DYY, Brüt Yatırım, Ev Sahibi Ülke Açıklığı, Döviz Kuru, Dış Talep, Çok Uluslu Şirketlerin Faaliyet Göstergeleri, İhracat Fiyatları ve İş Ortamı, Altyapı	Türkiye'de DYY girişleri ihracatı azaltmaktadır.

3. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM GİRİŞİ VE İHRACAT İLİŞKİSİ: TEORİK ÇERÇEVE

Doğrudan yabancı yatırım (DYY) girişlerinin ev sahibi ülkenin ihracatı üzerindeki etkisi iki biçimde gerçekleşmektedir. Bu etkenlerden ilki, çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) yurt dışı iştiraklerinin yaptıkları ihracat olarak ifade edilen doğrudan etkidir. Bu etkenlerden diğeri ise, DYY'nin yerli şirketlerin ihracatı üzerindeki etkisi olarak ifade edilen dolaylı etkidir (Zhang, 2005: 4).

Yeni dış ticaret teorisi DYY girişlerinin ev sahibi ülke ihracatı üzerindeki doğrudan etkisinin doğrudan yabancı yatırım türüne bağlı olduğunu sürmektedir. Bu yaklaşıma göre doğrudan yabancı yatırım, yatay, dikey ve ihracat platformu biçiminde ayrılmaktadır. Yatay yatırımlar, piyasa arayan yatırımlardır ve bu yatırımların iç piyasayı hedeflemesinden kaynaklı olarak ihracatı etkilemesi beklenmemektedir. Dikey yatırımlar, kaynak arayan yatırımlar olarak da ifade edilmektedir. Dikey yatırımlar, şirketlerin ana merkezi ve iştirakleri arasında ara malların ya da nihai malların ticaret yaratmasından kaynaklı olarak ev sahibi ülkenin ihracatını arttırması beklenmektedir (Kastratovıć, 2020: 3144-3146). İhracat platformu DYY, firmaların yatırım yaptıkları ülkenin üretiminin önemli bir bölümünü ev sahibi ülkelere satmak yerine üçüncü ülkelere (üçüncü ülke ihracat platformu) ya da üçüncü ülke ve kaynak ülkeye (küresel ihracat platformu) ihraç etmesini açıklamaktadır. İhracat platformu DYY, hem dikey (kaynak arayışı amaçlı) hem de yatay (pazar arayışı amaçlı) DYY'nin bileşenlerine sahiptir (Ekholm vd., 2003a: 2). İhracat platformu DYY, şirketlerin yurt dışına yatırımlarında serbest ticaret anlaşmaları, büyük pazarlara yakınlık ve üretim maliyetlerinin bir bütün olarak ne derece önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda ihracat platformu DYY, ev sahibi ülke için ihracat artırıcı etkiler oluşturmaktadır (Ekholm vd., 2003b: 26).

Doğrudan yatırım ev sahibi ülkenin yerel firmalarının ihracatını çeşitli kanallarla etkilemektedir. Bunlar (Zhang ve Song, 2000: 389-390; Kneller ve Pisu, 2005: 2-3);

- **Gözlem ve taklit:** Yerel şirketler yabancı iştiraklerin ihracat faaliyetlerini ya da üretim, yeni teknoloji, yönetim ve pazarlama teknikleri gibi ihracatla doğrudan ilişkisi olmayan bilgileri gözlem ve taklit ederek ihracatlarını artırabilmektedir.
- **Emeğin devri:** ÇUŞ'lar işçilerini ihracat konusunda bilgilendirmekte ve eğer ÇUŞ'ların iştirakinde çalışan işçiler yerli şirketlerde çalışırsa veya kendi firmasını oluştururursa bu bilgiler yerli şirketlere aktarılabilmektedir.
- **Rekabet etkisi**: ÇUŞ'ların yerel piyasaya girişi yerel şirketleri pazar paylarını korumak için yeniliğe yönelik ar-ge çalışmalarına, gözlem ve taklit yapmaya ve kaynakları daha verimli

kullanmaya zorlamaktadır. Böylece doğrudan yatırım, yerel firmalara yeni teknolojilerin yayılmasını sağlayarak verimliliklerini yükseltebilmektedir.

- **İhracat bilgi dışsallıkları**: Yerel firmalar yabancı firmalardan dış piyasalar hakkında bilgi edinebilmektedir. Bununla birlikte, ev sahibi ülkedeki iştirakler, yabancı pazarlara erişimi sağlayacak gerekli alt yapıların iyileşmesine yardımcı olarak ve kendi oluşturdukları finansal hizmetler, iletişim ve taşıma alt yapısını yerel şirketlere kullandırarak yerel firmaların ihracatlarının artmasını sağlamaktadır.
- **Bağlantılar:** Doğrudan yatırım, girdiği ülkede girdiler talep ederek (geri bağlantı) yerel tedarikçi firmaların oluşumunu ve mevcut yerel firmaların ölçek ekonomilerinin faydalarından yararlanmalarını sağlamaktadır. Ayrıca yerel tedarikçilerin kaliteli ürün, zamanında teslimat ve düşük defo gibi standartlara uymasını sağlayabilmektedir. Bununla birlikte, ÇUŞ'lar ürettiği ucuz, kaliteli ve yeni girdileri işleyecek firmalara (ileri bağlantı) da aynı etkileri sağlamaktadır.
- **Lobicilik:** ÇUŞ'lar ülkelerinde ev sahibi ekonomiden gerçekleştirilecek ithalata kısıtlamaların kaldırılması için lobicilik faaliyetleri yaparak da yerli şirketlerin ihracatını arttırabilmektedir.

Hem Barrios vd. (2005) hem de Kneller ve Pisu (2004, 2005)'nun çalışmalarında ihracata yönelik yabancı iştiraklerin iç pazara yönelik yabancı iştiraklere kıyasla dolaylı etkilerin asıl kaynağı olduğu bulunmuştur. Bu nedenle dikey ve ihracat platformu doğrudan yabancı yatırımların ihracat üzerinde olumlu dolaylı etkilerinin bulunması da beklenmektedir. Bununla birlikte yatay yatırımların (iç pazar amaçlı yatırımlar) da bu nedenlerle dolaylı etkilerinin de bulunmaması beklenmektedir. Fakat DYY'nin ihracat üzerindeki etkisini -iç piyasa ya da ihracat amaçlı girmesinin haricinde- belirleyen olumsuz ve olumlu çok sayıda etken (teknoloji düzeyi, beşeri sermaye, hükümet politikaları gibi) vardır.

Doğrudan yabancı yatırım girişlerinin ev sahibi ülkenin ihracatı üzerindeki etkisi teorik olarak uçan kazlar modeli, ürünün yaşam evreleri modeli ve yeni büyüme teorileri ile açıklanmaktadır. Bu üç modelde de yabancı yatırım, ev sahibi ülkenin ihracatını doğrudan ve dolaylı olarak pozitif etkilemektedir. Ancak uçan kazlar ve ürünün yaşam evreleri modellerinde doğrudan etkilere yönelik bir vurgu; yeni büyüme modellerinde ise dolaylı etkilere yönelik bir ağırlık mevcuttur. Uçan kazlar modelinde, doğrudan yatırım üretim maliyetini (temelde emek) düşürecek faktör donatımına sahip ülkeye tahsis edilmektedir. Bu teoride, DYY'nin yeri, bir ülkenin sanayileşmesine bağlı olarak zamanla değişmektedir. Ürünü üreten ülke DYY ve taklit yoluyla zaman içerisinde değişmekte ve ihracatında ön planda olmaktadır. Modele göre, Japon tipi yatırımlar küresel ihracat platformuna girmektedir. Bu yaklaşımda, DYY'nin ihracat yayılmalarında bağlantılar kanalı ve gözlem/taklit etkisi vurgulanmaktadır (Njong ve Raymond, 2011: 187).

Ürünün yaşam evreleri teoremi yenilikleri temel almakta ve uçan kazlar modeline benzer biçimde ürünü üreten ülkenin DYY ve taklit yoluyla zaman içerisinde değiştiğini vurgulamaktadır. Söz konusu teoriye göre, her ürün üç aşamadan oluşan bir ürün yaşam evresine sahiptir. Bunlar, yeni, olgunlaşmış ve standartlaşmış ürün aşamalarıdır. Bu teoride, olgunlaşmış ürün aşamasının başlarında yatay doğrudan yabancı yatırım gerçekleştirilmektedir. Vernon (1966)'a göre bu aşamanın sonlarına doğru, emek maliyeti farkından dolayı Amerikan ÇUŞ'larının iştirakleri ana ülkeden gerçekleşen ihracatın yerini almakta ve hem ana ülkeye hem de üçüncü ülkelere ihracat gerçekleştirerek ev sahibi ekonominin ihracatını arttırmaktadır. Bu husus, küresel ihracat platformu DYY'i içermektedir. Standartlaşmış ürün aşamasında yenilikçi şirket dâhil olmak üzere tüm şirketler ucuz emekten faydalanmak için gelişmekte olan

ekonomilere yatırım yapmaktadır. Bu süreçte zaman içerisinde ürün tüm dünyaya gelişmekte olan ekonomilerden ihraç edilmektedir. Bu aşamada da küresel ihracat platformu DYY söz konusudur. Bu yaklaşımda, DYY'nin ihracat yayılmalarında sadece gözlem/taklit etkisi ön plana çıkmaktadır.

Yeni büyüme teorilerinde (içsel büyüme modelleri), yabancı yatırımlar yerli şirketlerin yatırımlarını ve teknolojik gelişimini canlandıran önemli bir olgudur. Bu teorilerde dışsallıklar ve beşeri sermayenin mevcudu fiziksel sermayenin marjinal verimliliğinin azalmamasını sağlamakta ve artan verimlere neden olarak ekonomik büyümeyi ve ihracatı yükseltmektedir (Nair-Reichert ve Weinhold, 2001: 154). Yeni büyüme teorilerinde, DYY'nin ihracat yayılmalarında bağlantılar, gözlem/taklit ve rekabet kanalı kapsamlı bir şekilde vurgulanmaktadır.

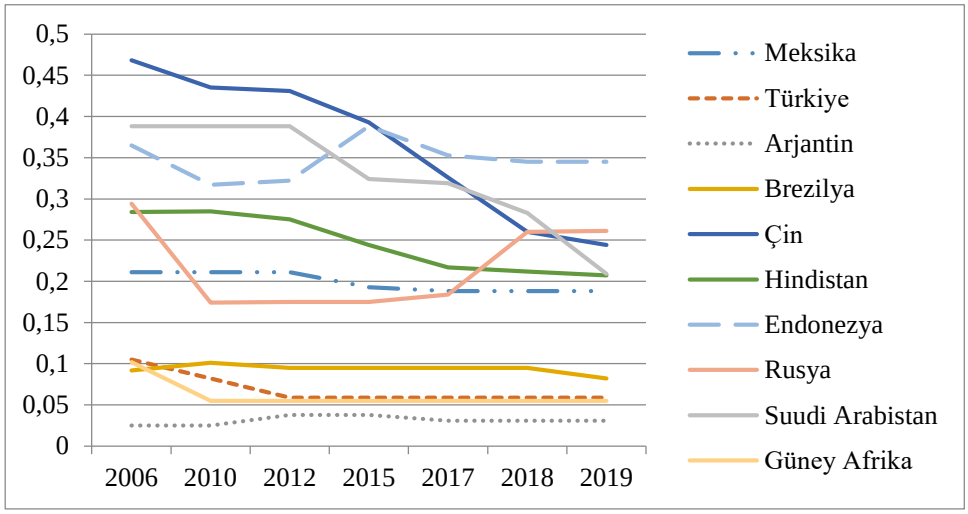
Türkiye'de, 2006-2019 döneminde yabancı yatırımların, %25'i finans sektörüne, %23'ü gayrimenkul satın alımlarına, %9,2'si enerjiye, %5,3'ü ticarete ve %4,7'si bilgi ve iletişim teknolojilerine gelmiştir. Ayrıca, %4,6'sı gıda sektörüne, %3,8'i ulaştırma ve depolamaya, %3'ü kimya sektörüne, %2,7'si inşaata, %2,2'si ana metal sektörüne (özellikle demir-çelik), %2'si elektronik ürünlere, %1'i tekstile ve %0,7'si ulaşım araçları imalatına gelmiştir (TCMB, 17.09.2021).

Gayrimenkul alımı ve inşaat sanayisine giren yatırım yabancı yatırım girişlerinin yaklaşık %26'sını meydana getirmektedir. Bu yatırımlar inşaat sanayisindeki yerli şirketlerin verimliliğini yükseltmekte, yeni teknolojilere erişmesini sağlamakta veya erişmesini zorlamaktadır. Bununla beraber geri ve ileri bağlantılarla özellikle demir-çelik sektörü olmak üzere birçok inşaat malzemeleri sektörünü ve özellikle turizm olmak üzere çok sayıda sektörü canlandırmaktadır. Tüm bunlar yerli şirketlerin gelişip ihracat yapmasını sağlamaktadır. Türk inşaat sektörü mal ihracatına senede yirmi milyar dolara yakın katkı vermektedir (İMSAD, 2019: 10; Özdemir, 2018: 50-51). Aynı zamanda Türkiye, dünya demir-çelik ihracatında da üst sıralarda yer almaktadır (WTO, 2019: 29-40).

Türkiye ekonomisi ulaşım araçlarına (ana sanayi) yönelik yabancı yatırım amacıyla istenilen payı elde edememesine rağmen otomotiv ürünleri (ana ve yan sanayi) ihracatında çok önemli bir ülkedir. Ülke, özellikle gümrük birliği anlaşması içerisinde yer alması, coğrafi konumu, ucuz ve nitelikli iş gücü ve güçlü lojistik ağı ile otomotiv ana sanayisinde ihracata yönelik yabancı yatırım çekmektedir. Bununla beraber otomotive gelen yabancı yatırım, demir-çelik, elektronik araçlar, makine, tekstil, kimya gibi alt sanayilerin gelişmesini sağlamaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2018a: 45). Tüm bu faktörler, otomotiv ana sanayisine giren az bir yabancı yatırımın bile yan sanayide olan diğer sektörlerdeki yerli şirketlerin gelişimini ve ihracatlarının artmasına yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte Türkiye, lojistik sektöründe de ciddi düzeyde yabancı yatırım çekmektedir. Lojistik sektörü, diğer sektörlerdeki yerli şirketlerin gelişmesini sağlayarak ihracatını yükseltmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2018b: 61). Son olarak, Türkiye son yıllarda kimya sanayisine de ciddi seviyede yabancı yatırım çekmektedir. Bu husus hem kimya sektörünün hem de bağlantılar yoluyla diğer sektörlerin ihracatının artmasına yardımcı olmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2018a: 34-45).

4. TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN BENZER EKONOMİLERLE KARŞILAŞTIRMALI SEYRİ

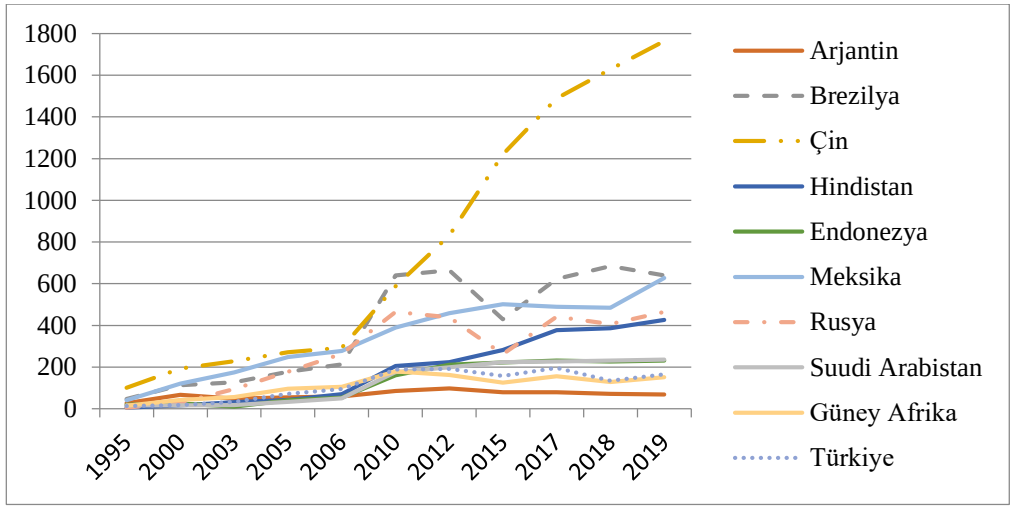
Doğrudan yabancı yatırım düzenlemeleri kısıtlayıcı endeksi, OECD tarafından aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 84 ülke ve 9 sektörü de kapsayacak şekilde oluşturulmuştur. Endeksin oluşmasında; yabancı sermaye kısıtlamaları, ayrımcı takip etme ve onaylama mekanizmaları, yabancı işçi kısıtlamaları ve operasyonel kısıtlamalar olmak üzere dört ana bileşen söz konusudur. Endeks 0 tam serbest, 1 tam kısıtlayıcı olmak üzere 1 ila 0 arasında değişmektedir (OECD, 14.09.2021).

Şekil 3. G-20 Üyesi Gelişmekte Olan Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Yatırım Düzenlemeleri Kısıtlayıcı Endeksi (2006-2019)

Kaynak: OECD, 14.09.2021.

Şekil 3'te aralarında Türkiye'nin bulunduğu G-20 üyesi gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırım düzenlemeleri kısıtlayıcı endeksinin gelişimi seçilmiş yıllar için gösterilmektedir. Şekil 3'ten de anlaşıldığı üzere, Türkiye G-20'nin gelişmekte olan ülkeler arasında doğrudan yabancı yatırım düzenlemeleri açısından en serbest ekonomiler arasındadır. Ayrıca Türkiye 2006-2019 yılları arasında G-20'nin gelişmekte olan ülkeler arasında doğrudan yabancı yatırım düzenlemelerine yönelik en fazla serbestleşen ekonomiler arasında ilk sıralardadır.

Şekil 4. G-20 Üyesi Gelişmekte Olan Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Yatırım Stoku (Milyar Dolar, 1995-2019)

Kaynak: UNCTAD, 17.09.2021.

Şekil 4'te G-20 üyesi gelişmekte olan ekonomilerde doğrudan yabancı yatırım stokunun gelişimi seçilmiş yıllar için gösterilmektedir. Şekil 4'te görüldüğü üzere ise Türkiye ekonomisinde stok olarak DYY girişleri G-20 üyesi diğer gelişmekte olan ülkelere göre sürekli olarak zayıftır. Bu bağlamda, Türkiye doğrudan yabancı yatırım düzenlemeleri açısından bu ülkeler arasında en serbest ekonomiler arasında olmasına rağmen; DYY girişinde potansiyeline erişememiştir. Bu durumun nedenleri arasında, ülkenin 2000'lerin başına kadar çok sayıda ekonomik krizler yaşaması, uzun yıllar siyasi istikrarsızlık, bozuk makro ekonomik denge ve zayıf mülkiyet haklarına sahip olması sayılabilmektedir (Gür, 2014: 68). Aynı zamanda son yıllarda siyasi ve toplumsal olaylar gibi ülkenin kendine özgü riskleri ve jeopolitik ve küresel ekonomik sorunlar gibi dışsal riskler de önemli rol oynamaktadır.

5. EKONOMETRİK YÖNTEM

Bu araştırmada beş aşamalı bir ekonometrik analiz süreci takip edilecektir. İlk aşamada önce geleneksel birim kök testleri arasında olan "Dickey-Fuller (1981)'nin oluşturduğu Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) birim kök testi" kullanılarak serilerin durağanlığı sınanacaktır. Bu testin H_0 hipotezi değişkenin birim kök içerdiği biçimindedir. ADF birim kök testinde serilerin sabitli ve sabit ve trendli olup olmamasına göre analiz yapılmaktadır. Her iki testte de test istatistikleri MacKinnon kritik değerinden küçük olduğunda değişkenin birim kök içerdiği, büyük olduğunda ise değişkenin birim kök içermediği belirtilmektedir (Özcan, 2007: 144).

Ülkelerin ekonomik gelişimlerinde zaman içerisinde yaşadığı yapısal değişimleri dikkate almayarak analiz eden geleneksel birim kök testlerinin bu eksiklikleri yapısal kırılmalı birim kök testleriyle yardımıyla giderilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda yanlış çıkarımlarda bulunma hatası söz konusu olmamaktadır (Perron, 1989). Bu sorunun çözümü için ani yapısal kırılmaya izin veren ve tek kırılmayı modele dâhil eden "Zivot ve Andrews (ZA) (1992) yapısal kırılmalı

birim kök testi" kullanılacaktır. Bu testin de H_0 hipotezi değişkenin birim kök içerdiği şeklindedir.

"ZA yapısal birim kök testinde, kırılma noktasını bulmak için, her olası kırılma tarihi için farklı bir gölge değişkenden yararlanılarak t=2,….,(T-1) için En Küçük Kareler (EKK) yöntemiyle ardışık olarak (T-2) sayıda regresyon oluşturulur ve y_{t-1} değişkeninin katsayısı olan α'nın en küçük *t* istatistiğine sahip olduğu modeldeki tarih, uygun kırılma noktası olarak seçilir" (Yılancı, 2009: 328).

Kırılma tarihi tespit edildikten sonra α'nın hesaplanan *t* istatistiği mutlak değer olarak ZA kritik değerinden büyük olduğu taktirde yapısal kırılma olmadan birim kökün mevcudunu belirten H_0 hipotezi reddedilmektedir. Hesaplanan *t* istatistiği ZA kritik değerinden mutlak değerce küçük olması durumunda ise trend fonksiyonunda oluşan bir yapısal kırılmayla beraber değişkenin trend durağanlığını ifade eden alternatif hipotez reddedilmektedir (Yılancı, 2009: 328).

Sonraki aşamada, eşbütünleşme testini uygulamak amacıyla optimal gecikme sayısı belirlenecektir. Uygun gecikme uzunluğu tespit etmek amacıyla birtakım yöntemler bulunmaktadır. Bunlar arasında, "Ardışık modifiye edilmiş LR test istatistiği (LR), Son Tahmin Hatası kriteri (Final prediction error: FPE), Akaike bilgi kriteri (Akaike Information Criterion: AIC), Schwarz bilgi kriteri (Schwarz information criterion: SC) ve Hann Quin bilgi kriteri (Hann Quin information criterion: HQ) en fazla kullanılan kriterler arasında yer almaktadır" (Peker, 2009: 169).

Üçüncü aşamada, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki "Johansen (1991) eşbütünleşme testi" ile sınanacaktır. Bu testte seriler arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin varlığına karar vermek için maksimum öz değer ve iz istatistiklerinden biri ya da ikisi kritik değerlerle karşılaştırılmaktadır. Testin H_0 hipotezi "eşbütünleşme yoktur" şeklindedir. Test istatistikleri kritik değerlerden büyük olması durumunda H_0 hipotezi reddedilerek eşbütünleşmenin varlığı bulunmaktadır (Demirgil, 2019: 179). Ardından değişkenlerin uzun dönem katsayıları bulunacaktır. Bu süreçte her bir değişken için ulaşılan t istatistiklerinin t tablosu kritik değerlerinden mutlak olarak büyük olduğunda anlamlı olduğu belirtilmektedir. Eşbütünleşme tahmincisi testinin H_0 hipotezi, katsayıların anlamsız olduğu şeklinde kurulmaktadır. Test sonucunda t istatistiği kritik değerden mutlak olarak büyük olduğunda H_0 hipotezi reddedilmektedir.

Dördüncü aşamada, değişkenler arasındaki uzun dönem denge ile kısa dönem dinamikler arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla "Vektör Hata Düzeltme Modeli" kullanılacaktır. Hata Düzeltme Modeli, kısa dönemde ortaya çıkan sapmaların ne kadar süre ile düzeltildiğini belirtmektedir. Hata düzeltme teriminin işaretinin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması beklenmektedir. Bu durum, değişkenlerin uzun dönem denge değerine doğru hareketinin olacağını ifade etmektedir. Katsayının büyüklüğü, uzun dönem denge değerine yakınlaşma hızını göstermektedir. Hata düzeltme teriminin işaretinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olması ise, uzun dönem denge değerinden uzaklaşmayı göstermektedir (Kocabıyık, 2016: 47-49).

Son aşamada, değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü doğrulamak amacıyla "Granger (1969) nedensellik testi" uygulanacaktır. Granger nedensellik testinde seriler arasındaki nedenselliğe karar vermek için, bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerinin katsayılarının belirli bir anlamlılık seviyesinde sıfıra eşit olup olmadığı sınanmaktadır. Testin H_0 hipotezi "nedensellik

yoktur" şeklindedir. Kat sayılar sıfırdan farklı olduğundan bağımsız değişkenin bağımlı değişkenin nedeni olduğu bulunmaktadır (Göçer vd., 2012: 29-30).

6. VERİ SETİ VE EKONOMETRİK TAHMİN SONUÇLARI

6.1. Veri Seti

Bu araştırmada Türkiye'de doğrudan yabancı yatırım girişlerinin uzun dönemde ihracat üzerindeki etkisi 1980-2019 dönemi verileri çerçevesinde eşbütünleşme ve nedensellik analizleri ile incelenmiştir.

Araştırmada uygulanan modelin kurulmasında, Majeed ve Ahmad (2007) ve Selimi vd. (2016)'nun çalışmaları temel alınmıştır. Çalışmada, modelde ihracatın GSYİH'ye oranı, stok olarak doğrudan yabancı yatırım girişlerinin GSYİH'ye oranı ve kontrol değişkeni olarak da reel efektif döviz kuru endeksi kullanılmaktadır. İhracatın GSYİH'ye oranı Dünya Bankası tarafından yayınlanan Dünya Kalkınma Göstergelerinden elde edilirken, doğudan yabancı yatırımların GSYİH'ye oranı ve reel efektif döviz kuru verisi ise sırasıyla Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı ve Bruegel veri tabanlarından elde edilmiştir (Tablo 2). Ayrıca çalışmada E-views 10.0 ve Gauss 21.0 ekonometrik paket programları kullanılmıştır.

Tablo 2. Ampirik Analizde Kullanılan Değişkenler

Simgesi	***Açıklaması***	***Kaynağı***
LİHRC	İhracat/GSYİH (%) (Logaritmik)	Dünya Bankası, WDI
LDYY	Doğrudan yabancı yatırımlar Girişi /GSYİH (%) (Logaritmik)	UNCTAD, UNCTADSTAT
LREK	Reel Efektif Döviz Kuru Endeksi (2007=100) (Logaritmik)	Bruegel

Araştırmada kullanılacak modeller, değişkenlerin logaritmik dönüşümleriyle Denklem 1'de gösterilmiştir:

$$LİHRC_{it}=\beta_0 + \beta_{1i}LDYY_{it} +\beta_{2i}LREK_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Çalışmada modelde beklenen sonuçlar şu şekildedir (Njong ve Raymond, 2011: 188):

- Doğrudan yabancı yatırım girişlerinin yukarıda açıklanan teorik çerçeveden hareketle ihracatı arttırdığı ileri sürülmektedir. Dolayısıyla bu parametrenin $\beta_1>0$ beklenmektedir.
- Reel efektif döviz kurundaki artışlar*, ulusal paranın reel olarak değer kazanmasını ifade etmektedir. Reel efektif döviz kurundaki artışlar, yurt içinde üretilen malların değerini yurt dışında üretilen mallara kıyasla pahalılaştırmakta ve böylece ihracatı azaltmaktadır. Bundan dolayı çalışmada, bu parametrenin $\beta_2<0$ biçiminde olması beklenmektedir.

6.2. Ekonometrik Tahmin Sonuçları

Zaman serisi analizinde ilk önce her bir değişken birim kök testlerine tabi tutulacaktır Ardından optimal gecikme uzunluğu, eşbütünleşme testi ve katsayıların tahmini yapılacaktır.

* $Reel\ Efektif\ Döviz\ Kuru = \frac{Yurt\ İçi\ Fiyat\ Endeksi}{Yurt\ Dışı\ Fiyat\ Endeksi} x Nominal\ Efektif\ Döviz\ Kuru$ biçiminde hesaplanmaktadır (BRUEGEL, 2012: 2).

Birim köke sahip zaman serileri ile gerçekleştirilen regresyon analizlerinde, oluşturulan modelde aslında ilişkisiz olan değişkenlere rağmen yüksek R^2 sonucu tespit edilebilmektedir. Bu durumda sahte regresyon problemi meydana gelmektedir (Ağır vd., 2020: 61). Bu nedenle analiz edilecek modeldeki bir serinin durağanlığının incelenmesi oldukça önemlidir. "Bir seri, sabit aritmetik ortalama, sabit varyans ve sabit kovaryansa (kovaryanstaki değişmeler sadece gecikme mesafesine bağlı) sahipse durağandır şeklinde ifade edilmektedir" (Gujarati, 1999: 740).

Analizde önce serilerin durağan sürece sahip olup olmadıkları test edilecektir. Bu aşamada sıklıkla kullanılan geleneksel birim kök testi olan "Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF)" yararlanılacaktır. LİHRC, LDYY ve LREK değişkenleri için ADF birim kök testinin bulguları Tablo 3'te verilmektedir.

Tablo 3. ADF Birim Kök Test Sonuçları

		ADF	
	Model	***Seviye***	***Birinci Fark***
LİHRC	S	-0,447	-4,658***
	S&T	-3,307	-4,555***
LDYY	S	-0,472	-10,681***
	S&T	-1,738	-6,254***
LREK	S	-1,672	-7,288***
	S&T	-2,137	-7,187***

Not: S: Sabitli model. S&T: Sabit ve trendli model,ST&TR: Sabit Terimsiz ve Trendsiz Model. ADF testinde, optimum gecikme sayısı Akaike Bilgi Kriterine göre tespit edilmiş ve maksimum gecikme sayısı 4 olarak alınmıştır. ADF testinde kritik değerler sabitli model için -2,95 (%5), sabit ve trendli model için -3,55 (%5)'dir. * sembolü Ho hipotezinin %5 anlam düzeyinde reddedildiğini vermektedir.

ADF testinin H_0 hipotezi birim kökün mevcudu varsayımına dayalıdır. ADF test istatistiği sonuçlarına göre ihracat, doğrudan yabancı yatırım girişi ve reel efektif kur endeksi düzeyde birim köke sahiptir. Fakat tüm seriler %5 anlam düzeyinde birinci farklarında durağandırlar. Böylece serilerin I (1) olduğunun sonucuna varılmaktadır. Bir diğer deyişle, geleneksel birim kök testlerinde seviyede birim kök sürecine sahip olan seriler, birinci dereceden farklarında durağan hale gelmektedir.

Yapısal kırılmalı birim kök testinin bulguları ise Tablo 4'te verilmektedir. Bu aşamada Zivot ve Andrews yapısal kırılmalı birim kök testi kullanılmaktadır.

Tablo 4. Zivot ve Andrews Birim Kök Testi Bulguları

		ZA (Ani Tek Kırılmalı, 1992)			
		Seviye		**Birinci Fark**	
Değişkenler	***Model***	***ADF İstatistiği***	***Kırılma Noktası***	***ADF İstatistiği***	***Kırılma Noktası***
LİHRC	S	-4,366	1988	-5,088***	2014
	S&T	-4,312	1999	-5,186***	1991
LDYY	S	-2,872	1985	-10,889***	1989
	S&T	-4,850	1988	-11,109***	2008
LREK	S	-3,355	2015	-8,457***	1986
	S&T	-3,393	2013	-8,530***	2000

Not. S: Sabitli model. S&T: Sabit ve trendli model. Optimum gecikme sayısı Schwarz Bilgi Kriterine göre hesaplanıp, maksimum gecikme sayısı 4 olarak varsayılmıştır. Sabitli model için, %5 anlamlılık seviyesinde ZA kritik değerleri: -

4,8000; sabitli ve trendli model için %5 anlamlılık seviyesinde ZA kritik değerleri: -5,0800 biçimindedir. *** sembolü %5'te boş hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

ZA yapısal kırılmalı birim kök testine göre ihracat, doğrudan yatırım girişi ve reel efektif kur değişkenleri düzeyde %5 anlamlılık seviyesinde birim kök sürece sahiptir. Bununla birlikte, tüm seriler birinci farklarında durağandırlar. ADF ve ZA yapısal kırılmalı birim kök testlerinin bulguları birbiri ile uyumlu olup, her iki birim kök testine göre üç seri de seviyede birim köke sahip olup birinci farklarında durağan hale gelmiştir. Yani, eşbütünleşme testini uygulamak için modellerde serilerin aynı dereceden durağan olma şartı sağlanmıştır (Ceylan ve Başer, 2014: 55).

Gecikme uzunluğu testine ait bulgular Tablo 5'te verilmektedir. Tablo 5'teki değerler dikkate alındığında; optimal gecikme uzunluğunun (otokorelasyon içermeyen model) 1 olduğu tespit edilmiştir. Çünkü Türkiye ekonomisi için kurulan modelde LR, FPE, AIC, SC ve HQ kriterleri %5 anlamlılık düzeyinde 1 gecikmede anlamlı sonuçlar sunmaktadır.

Tablo 5. Gecikme Uzunluğu Seçimi

Gecikme Sayısı	***LogL***	***LR***	***FPE***	***AIC***	***SC***	***HQ***
0	99,841	NA	9,25e-07	-5,380	-5,248	-5,333
1	160,915	108,576*	5,14e-08*	-8,273*	-7,745*	-8,088*
2	169,118	13,216	5,44e-08	-8,228	-7,305	-7,906
3	172,847	5,386	7,51e-08	-7,935	-6,616	-7,475
4	183,571	13,703	7,23e-08	-8,031	-6,316	-7,433

Not. * işareti kriter tarafından %5 anlamlılık seviyesinde seçilen optimal gecikmeyi göstermektedir.

Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinin ardından değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi (uzun dönemli ilişki) Johansen (1991) eşbütünleşme testi ile sınanmıştır. Johansen eşbütünleşme testi modeldeki tüm değişkenlerin düzeyde birim kök sürecine sahip olması ve farkı alındığında aynı dereceden durağan olması şartının gerçekleşmesi ile uygulanabilmektedir. Analizin başında uygulanan birim kök testlerinde tüm serilerin I (1) yani birinci dereceden durağan olduklarının tespitinden dolayı Johansen eşbütünleşme testi gerçekleştirilmiştir (Türkmen vd., 2018: 138).

Johansen eşbütünleşme testine ilişkin bulgular Tablo 6'da verilmiştir. Tablo 6'da gösterilen sonuçlar dikkate alındığında, Türkiye ekonomisi için seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmadığını belirten (r=0) H_0 hipotezi iz istatistik değerlerinin kritik değerlerden büyük olması nedeniyle reddedilmektedir. Bundan hareketle ihracat, doğrudan yabancı yatırım girişi ve reel efektif kur endeksi değişkenleri arasında uzun dönemli ilişkinin bulunduğu yani eşbütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, bu değişkenler uzun dönemde birlikte hareket etme eğilimi içerisindedir.

Tablo 6. Johansen Eşbütünleşme Testi

Hipotez	***İz İstatistiği***	***Kritik değer (%5)***	***p-value***
r=0 Yok*	43,735	42,415	0,0413
r≤1 En az 1	18,474	25,872	0,3129

Not. * sembolü Ho hipotezinin %5 anlam düzeyinde reddedildiğini gösterir.

Türkiye ekonomisinde eşbütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra eşbütünleşme katsayılarına ilişkin bilgiler Tablo 7'de sunulmaktadır.

Tablo 7. Eşbütünleşme Denklemi

Ülke	*Değişkenler*	*LİHRC*	*LDYY*	*LREK*	*C*
TÜRKİYE	Katsayı	1,000	-0.530	0.902	-0.130
	Standart Hata		0.089	0.198	
	t İstatistiği		-5.913	4.548	
	Eşbütünleşme Denklemi	LİHRC= 0,130+*0,530LDYY-*0,902LREK			

Not. Eşbütünleşme denkleminde kritik değerler %5 için 1,96'dır.

Tablo 7'deki sonuçlar göz önünde alındığında, Türkiye ekonomisi için, ihracat, doğrudan yabancı yatırım girişi ve reel efektif kur endeksi değişkenlerinin kat sayılarının istatistiksel olarak %5 seviyesinde anlamlı ve beklenen işaretlerde olduğu görülmektedir. Bu bakımdan, Türkiye ekonomisi için doğrudan yabancı yatırım girişlerindeki %1'lik bir artışın ihracatı %0,530 artırdığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte ulaşılan bulgulara göre, Türkiye ekonomisinde reel efektif döviz kurundaki düşüşler ihracatı olumlu etkilemektedir.

Türkiye ekonomisinde eşbütünleşme ilişkisinin bulunması doğrultusunda, değişkenlerin kısa dönemdeki sapma eğilimlerini saptamak amacıyla Vektör Hata Düzeltme Modeli tahmin edilmiştir. Vektör Hata Düzeltme Modeline yönelik sonuçlar Tablo 8'de sunulmaktadır.

Tablo 8. Vektör Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

	Katsayı	*Standart Hata*	*t İstatistiği*
EC_{t-1}	-0,714	0,208	-3,431*
D(LİHRC(-1))	0,181	0,190	0,948
D(LDYY(-1))	-0,156	0,100	-1,553
D(LREK(-1))	0,530	0,319	1,166
Sabit	0,013	0,010	1,313

Not. Vektör hata düzeltme modelinde kritik değerler %5 için 1,96'dır.

Tablo 8'de gösterilen sonuçlar dikkate alındığında, hata düzeltme modelinin katsayısı -0,714 olarak tahmin edilmiş ve kat sayı %5 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu katsayı, kısa dönemde ihracatta meydana gelecek bir sapmanın her yıl %71,40'lık kısmı giderilerek uzun dönem dengesine ulaşabileceğini göstermektedir. Buna göre, bu yıl içerisinde yaşanacak bir sapma yaklaşık 1,4 yılda azalarak dengeye gelmektedir. Bununla birlikte katsayının işaretinin negatif olması Johansen eşbütünleşme testinde bulunan seriler arasında eşbütünleşmenin var olduğu yönündeki bulguyu desteklemektedir.

Son olarak, hem eşbütünleşme analizinin sonuçlarını doğrulamak hem de değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü tespit etmek için Granger nedensellik testi gerçekleştirilmiştir. Bu teste yönelik sonuçlar Tablo 9'da verilmektedir.

Tablo 9. Granger Nedensellik Testi

Sıfır Hipotezi	*F İstatistiği*	*p-value*
LDYY, LİHRC'nin Granger nedeni değildir.	7,071	0,011*
LİHRC, LDYY'nin Granger nedeni değildir.	1,052	0,311
LREK, LİHRC'nin Granger nedeni değildir.	7,358	0,010*
LİHRC, LREK'in Granger nedeni değildir.	3,221	0,081
LREK, LDYY'nin Granger nedeni değildir.	10,420	0,002*
LDYY, LREK'in Granger nedeni değildir.	0,879	0,354

Not. * sembolü Ho hipotezinin %5 anlam düzeyinde reddedildiğini gösterir.

Tablo 9 incelendiğinde, Türkiye ekonomisinde doğrudan yabancı yatırım girişinden ihracata tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur. Aynı zamanda reel efektif kur endeksinden ihracata doğru da tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu bulgular, Türkiye'de eşbütünleşme analizine paralel olarak uzun dönemde doğrudan yabancı yatırım girişlerindeki artışların ve reel efektif döviz kurundaki düşüşlerin ihracatı arttırdığını göstermektedir.

7. SONUÇ

Bu araştırmada, Türkiye ekonomisinde 1980-2019 döneminde doğrudan yabancı yatırım girişlerinin uzun dönemde ihracat üzerindeki etkisi eşbütünleşme ve nedensellik analizleri ile incelenmiştir. Bu amaçla modelde mal ihracatı/gayri safi yurt içi hâsıla (GSYİH), stok olarak doğrudan yabancı yatırım girişleri/GSYİH ve kontrol değişkeni olarak da reel efektif döviz kuru endeksi kullanılmıştır. Eşbütünleşme analizi sonucunda ulaşılan bulgular, Türkiye ekonomisinde doğrudan yatırım girişlerindeki %1'lik bir artışın ihracatı %0,53 artırdığı yönündedir. Ayrıca hata düzeltme modelinin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması, seriler arasında eşbütünleşmenin var olduğu yönündeki bulguyu desteklemektedir. Dengeden uzaklaşma yaşandığında, sapmaların %71,40'ının ilgili yıl sonu itibarıyla azalacağı ifade edilmektedir. Aynı zamanda nedensellik analizinden elde edilen bulgular, Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımların ihracatı artırdığını desteklemektedir. Bulgular ilgili literatürde daha önce yapılan çalışmaların önemli bir kısmının (Altıntaş (2009); Bozdalıoğlu (2010); Delice ve Birol (2011); Göçer vd. (2012); Öğüt vd. (2014); Koç (2015); Tapşın (2016); Akman (2019)) sonuçlarıyla paralellik göstermektedir.

Sonuçlar, Türkiye ekonomisine gerçekleştirilen DYY'lerin genelde dikey (kaynak arayışı amaçlı) ve ihracat platformu DYY biçiminde olduğunu ve ihracatı arttırdığını yansıtmaktadır. Türkiye, nitelikli ve ucuz iş gücü ve yabancı yatırımcılar için uygun vergi ve teşvik uygulamalarıyla ihracata yönelik olan dikey DYY çekmektedir. Bununla birlikte Türkiye'nin Avrupa, Orta Doğu ve Orta Asya'nın kesişim noktasındaki stratejik konumu, Avrupa Birliğiyle gümrük birliği içerisinde olması ve çok sayıda ülkeyle serbest ticaret anlaşmasına taraf olması da ihracat platformu DYY çekmesini sağlamaktadır. Türkiye'ye doğrudan yatırım girişlerinin bir kısmının otomotiv gibi montaj sanayi biçiminde yatırımlar olması, yabancı yatırımcıların yatırım yapma motivasyonlarının işgücü, ulaşım maliyetlerini ve ticari engelleri azaltarak büyük pazarlara ihracat yapmak üzerine oluşturdukları biçiminde ifade edilebilir (Doğanay ve Değer, 2017: 138). Aynı zamanda Türkiye gayrimenkul ve inşaat, lojistik sektörü ve kimya sanayi gibi sektörlerde önemli seviyede yatırım çekerken; bir yandan bu sektörlerin diğer yandan bağlantılar gibi kanallarla diğer sektörlerdeki yerli şirketlerin gelişimini sağlayarak ihracatını yükseltmektedir (TCMB, 17.09.2021). Bu bağlamda Türkiye ekonomisi için ulaşılan sonuçlar, ürünün yaşam evreleri teorisi, uçan kazlar modeli ve yeni büyüme teorileri çerçevesinde ortaya konulan DYY girişlerinin ihracatı artıracağı hipotezini savunan teorik çerçeveyi desteklemektedir.

Sonuç olarak elde edilen bulgular, Türkiye ekonomisinde ihracatın arttırabilmesi için DYY girişlerinin önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu nedenle Türkiye'de, hükümetlerin daha fazla DYY çekmek ve DYY'nin ihracat üzerindeki etkinliğini yükseltmek için çeşitli politikalar uygulaması gerektiği belirtilebilir. Bu kapsamda ilk olarak, nitelikli iş gücünü, yurt içindeki rekabeti ve teknolojik düzeyi artırmaya yönelik politikalar uygulanmalıdır. Aynı zamanda, finansal sistem, kurumsal ve hukuksal çerçeve ve ekonomik entegrasyonların etkinliği geliştirilmelidir. Bununla birlikte, ihracat amacıyla gelecek yabancı yatırımlara teşvik

ve alt yapı hizmetlerinde öncelik verilerek DYY'nin ihracat üzerindeki etkisi artırılmalıdır. Son olarak ise, Türkiye karşılaştırmalı üstünlükleri olan sektörlere ve bağlantı seviyesi yüksek olan sektörlere daha fazla DYY girişi elde etmeye uğraşmalıdır.

KAYNAKÇA

AĞIR, H. ÖZBEK, S. & TÜRKMEN, S. (2020). "Türkiye'de Cari İşlemler Dengesinin Dinamikleri: VAR Analizi", Maliye Araştırmaları Dergisi, 6 (2): 57-66.

ACARAVCI, A. & AKYOL, M. (2017). "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi", Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, 3 (1): 17-33.

AKMAN, A. S. (2019). Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye'nin İhracat Performansı Üzerindeki Etkisi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bursa.

ALTINTAŞ, H. (2009). "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi: 1996-2007", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 19(2): 145-156.

BARRIOS, S., GÖRG, H. & STROBL, E. (2005). "Foreign Direct Investment, Competition and Industrial Development In The Host Country", European Economic Review, 49(7): 1761-1784.

BAYAR, M. (2013). Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği, Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak.

BRUEGEL, (2012). Real Effective Exchange Rates For 178 Countries: A New Database, BRUGEL Working Paper Series, 1-35.

BOZDAĞLIOĞLU, E.Y. (2010). Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türkiye'nin İhracat Performansına Etkilerinin Analizi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Aydın.

CANPOLAT, M. 2019. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Dış Ticaret İlişkisi: BRICS-T Ülkeleri Örneği, Çankaya Üniversitesi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

CEYLAN, R. & BAŞER, S. (2014). "Türkiye'de Petrol Tüketimi ile Reel GSYİH Arasındaki Uzun Dönem İlişkinin Johansen Eşbütünleşme Yöntemi İle Analiz Edilmesi", Business and Economics Research Journal, 5 (2): 47-60.

DELİCE, G. & BİROL, Y. E. (2011). "Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımları ve Dış Ticaret Bilançosu: Türkiye Üzerine Bir Uygulama", Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 30 (2): 1-28.

DEMİRGİL, B. (2019). "Türkiye'de Enflasyonun Belirleyicileri Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma", Journal of International Management Educational and Economics Perspectives, 7 (1): 13-21.

DICKEY, D. A. & FULLER, W. A. (1981). "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root", Econometrica, 49: 1057-1072.

DOĞANAY, M. A. & DEĞER, M. K. (2017). "Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İhracat İlişkisi: Panel Veri Eşbütünleşme Analizleri (1996-2014)", Çankırı Karatekin İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7(2): 127-145.

EKHOLM, K., FORSLID, R. & MARKUSEN, J. (2003a). "Export Platform Foreign Direct Investment", Cerge-Ei, 1-42.

EKHOLM, K., FORSLID, R. & MARKUSEN, J. (2003b). "Export Platform Foreign Direct Investment", NBER Working Paper Series, 1-44.

GÖÇER, İ., BULUT, S. & DAM, M. M. (2012). "Doğrudan Yabancı Yatırımların Turkiye'nin İhracat Performansına Etkileri: Ekonometrik Bir Analiz", Business and Economics Research Journal, 3(2): 21-40.

GÖKÇE, T. O. (2018). BRIC Ülkelerinde ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Makroekonomik Etkileri, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

GRANGER, C.W.J. (1969). "Investigating Causal Relation By Econometric and Cross-Sectional Method", Econometrica, 37: 424-438.

GREENAWAY, D., SOUSA, N. & WAKELIN, K. (2004). "Do Domestic Firms Learn To Export From Multinationals?", European Journal of Political Economy, 20 (4): 1027-1043.

GUJARATI, D. (1999). Temel Ekonometri, Literatür yayıncılık, (Çevirenler: Ümit ŞENESEN, Gülay Günlük ŞENESEN), İstanbul.

GÜR, N. (2014). Doğrudan Yabancı Yatırımların Yerli Şirketler Üzerine Etkileri, Müsiad Araştırma Raporları.

İMSAD (Türkiye İnşaat Malzemeleri Sanayicileri Derneği), (2019). Türkiye İMSAD Aralık Aylık Sektör Raporu, İstanbul.

JOHANSEN, S. (1991). "Estimation and Hypothesis Testing of Cointegration Vectors in Gaussian Vector Autoregressive Models", Econometrica, 59 (6): 1551–1580.

KALKINMA BAKANLIĞI, (2018a). On Birinci Kalkınma Planı: Üretim ve Dış Ticaret İlişkisi, Çalışma Grubu Raporu, Ankara.

KALKINMA BAKANLIĞI, (2018b). On Birinci Kalkınma Planı: Lojistik Hizmetlerinin Gelişimi, Çalışma Grubu Raporu, Ankara.

KARLUK, R. (2013). Uluslararası Ekonomi Teori Politika, Beta Basım, İstanbul.

KARAGÖZ, M. & KARAGÖZ, K. (2006). "Türk Ekonomisinde İhracat ve Dogrudan Yabancı Yatırım İlişkisi: Bir Zaman Serisi Analizi", Ekonomik ve Sosyal Arastırmalar Dergisi, 3 (1): 117-126

KASTRATOVIĆ, R. (2020). "The Impact of Foreign Direct Investment on Host Country Exports: A Meta-Analysis", World Economy, (43): 3142-3183.

KILINÇER, B. (2019). Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin Türkiye'nin Finansal Göstergeler Üzerine Etkileri, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Malatya.

KNELLER, R. & PISU, M. (2004). "Export-oriented FDI in the UK", Oxford Review of Economic Policy, 20 (3): 424–439.

KNELLER, R. & PISU, M. (2005). "Industrial Linkages and Export Spillovers from FDI", World Economy, 30 (1): 105-134.

KOCABIYIK, T. (2016). "Johansen Eşbütünleşme Testinde Karar Aşamalarının Analizi", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 40-50.

KOÇ, Ö. (2015). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.

KURNAZ, T. (2014). 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticaretin Gelişimi, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Mersin.

MAJEED, M. & AHMAD, E. (2007). "FDI and Exports in Developing Countries: Theory and Evidence", The Pakistan Development Review, 46(4): 735-750.

NAIR-REICHERT, U. & WEINHOLD, D. (2001). "Causality Tests For Cross-Country Panels: A New Look At FDI and Economic Growth in Developing Countries", Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 63(2): 153-171.

NJONG, A. M. & RAYMOND, T. (2011). "Investigating The Effects Of Foreign Direct Investment On Export Growth In Cameroon". International Journal Of Current Research, 3 (5): 184-191.

OECD, Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü, "FDI Restrictiveness Index", https://data.oecd.org/, 14.09.2021.

ÖĞÜT, A., MUCUK, M. & DEMİRSEL, M. T. (2014, October). Foreign Direct Investment and Export In Turkey: A Cointegration Analysis, 12th International Academic Conference, Prague.

ÖZBOSTANCI, F. (2016). Bric Ülkeleri ve Türkiye'ye Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımların Ülkelerin İhracatı Üzerine Etkileri: Panel Veri Analizi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

ÖZCAN, S. E. (2007). Kamu Açık ve Borçlarının Sürdürülebilirliği: 1970-2005 Türkiye Örneği, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Kütahya.

ÖZDEMİR, S. (2018). Gayrimenkul Sektöründeki Yasal Düzenlemelerin Yabancı Yatırımcılar Üzerine Etkisi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

PEKER, O. (2009). "Türkiye'deki Cari Açık Sürdürülebilir mi? Ekonometrik Bir Analiz", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (17): 164-174.

PERRON, P. (1989). "The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis", Econometrica, 57 (2): 1361-1401.

SELIMI, N., REÇI, K. & SADIKU, L. (2016). "The Impact of Foreign Direct Investment on the Export Performance: Empirical Evidence for Western Balkan Countries", ILIRIA International Review, 6 (1): 57-66.

ŞEN, A. & KARAGÖZ, M. (2005). "Türkiye'deki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Büyüme ve İhracata Etkisi", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, (50): 1063-1076.

TAPŞIN, G. (2016). "The Relationship Between Foreign Direct Investment, Export and Economic Growth In Turkey", Journal of Business Managemnet and Economics, 4 (5): 1-6.

TCMB, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, "Ödemeler Dengesi İstatistikleri", https://www.tcmb.gov.tr/, 17.09.2021.

TEMIZ, D. & GÖKMEN, A. (2009, June). Foreign direct investment and export in Turkey: The period of 1991-2008, Econ Anadolu 2009: Anadolu International Conference in Economics.

TERZİ, H. & PATA, U. K. (2016). "Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Deneyimi", Erciyes Ünivesitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, (48): 167-184.

TÜRKMEN, S. ÖZBEK, S. & KARAKUŞ, M. (2018). "Türkiye'de Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Analiz", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi & İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8 (2): 129-142.

UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı), (2019). World Investment Report 2019 Special Economic Zones, İsviçre.

UNCTAD, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı, "Doğrudan Yabancı Yatırım", https://unctadstat.unctad.org**,** 17.09.2021.

WTO, Dünya Ticaret Örgütü, "Dış Ticaret", https://data.wto.org/, 17.09.2021.

WTO (Dünya Ticaret Örgütü), (2019). World Trade Statistical Review 2019, Switzerland.

VERNON, R. (1966). "International Investment and International Trade in the Product Cycle", The Quarterly Journal of Economics, 80 (2): 190–207.

YILANCI, V. (2009). "Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye için İşsizlik Histerisinin Sınanması", Doğuş Üniversitesi Dergisi, 10 (2): 324-335.

YILMAZER, M. (2010). "Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Deneme", Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (1): 241-260.

ZHANG, K. H. (2005, June). How Does FDI Affect a Host Country's Export Performance? The Case of China, International conference of WTO, China.

ZHANG, K. H. & SONG, S. (2000). "Promoting Exports The Role Of Inward FDI in China", China Economic Review, 11 (4): 385-396.

ZIVOT, E. & ANDREWS, D.W.K. (1992). “Further Evidence on the Great Crash, the Oil Price Shock and the Unit Root Hypothesis”, Journal of Business and Economic Statistics, 10(3): 251–270.

Alanya Akademik Bakış Dergisi
Yıl: 2022, C:6, S:1, ss. 1891-1905

Alanya Academic Review Journal
Year: 2022, Vol:6, No:1, pp. 1891-1905

Vitality of Strategic Museum Management: An Application from Turkish Museums

(Research Article)

Stratejik Müze Yönetiminin Hayatiliği: Türk Müzelerinden Bir Uygulama

Doi: 10.29023/alanyaakademik.1035175

Nesrin ADA
Assoc. Prof. Dr. Ege University, Turkey
nesrin.ada@ege.edu.tr
Orcid No: 0000-0003-2332-7359

İge PIRNAR
Prof. Dr. Yaşar University, Turkey
ige.pirnar@yasar.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-8068-1736

Hüseyin Ozan ALTIN
Res. Asst. Yaşar University, Turkey
ozan.altin@yasar.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-9000-2944

How to cite this article: *Ada, N., Pırnar, İ. & Altın, H. O. (2022). "Vitality of Strategic Museum Management: An Application from Turkish Museums", Alanya Akademik Bakış, 6(1), Sayfa No. 1891-1905.*

Keywords:
Museum management, Strategic museum management; Turkish museums

Received: 10.12.2021
Accepted: 10.01.2022

ABSTRACT

Collecting, protecting and presenting a diverse range of objects can be considered as one of the main purposes of the museums. Similar to many other non-profit organizations, management aspect of museums is often ignored or overlooked up until the beginning of 21st century. However, with the innovative managerial practices, impact of globalization and inter-connected entertainment sector forced the museums to integrate strategic management practices into their operations. Within this context, study aims to discover the managerial perspective of the visited-oriented museums in Turkey and explore whether they are embracing or employing strategic management principles or not. To achieve this aim, 12 semi-structured in-depth interviews were conducted with the museum managers. Results highlights the contemporary administrative structures of Turkish museums which yields valuable information. Numerous managerial implications and future recommendations are provided for the effective management of museums.

1. INTRODUCTION

One of the fundamental roles of the museums is to collect, protect and present a diverse range of objects that have an intrinsic meaning for people (Gilmore et al., 2002; Pirnar et al., 2017). Museums often reflect the culture of the community they are constructed in, yet, protecting intangible cultural heritage (Ferrer-Yulfo, 2020). Thus, museums help visitors by helping them

develop a better understanding of the society they visit by providing community involvement (Cho, 2020). In addition to these aspects, yet another crucial point of the museums is that they protect, maintain and safeguard invaluable items such as famous sculptures, paintings, places, letters, and thousands of prominent icons that interested visitors might want to see (Plačeke et al., 2017; Vasylenko et al., 2020). Thus, museums should organize their businesses in order to exhibit their collections, develop bridges between present and past, educate people, trigger research, inform and protect heritage of societies for future (Kovach, 1989; Kawashima, 1998; Kotler et al., 2000; Kotler, 2001; Reussner,2003).

Nowadays, with the ever-growing impact of the globalization, technological advancements, alterations in the living conditions of everyday, expectations and needs of individuals are changing on a daily basis. Thus, as of year 2016, like Kotler mentioned (2000), visitors of our century are looking for a marvelous experience in museums which is surrounded by memorable, participatory and sociable events. In addition to this, aforementioned experience should be supported by situations that triggers strong responses and emotions in visitors. Furthermore, participatory and sociable experiences, interactive programs and improved educational offerings should be integrated into the event to further position the event in the mind of the visitor as a remarkable experience (Pica, 2014). Within this context, it should be stated that museums are not only competing with each other; rather, they are competing with other entertainment options in different fields such as various shows, concerts and theaters, restaurants, shopping malls, sports, summer tourism and science centers (Kotler et al., 2000). Under these circumstances, managing a museum is further than merely exhibiting the objects appropriately yet some lack good management practice and procedures (Holmes et al., 2008). Nowadays, museum managers should establish teams that will carefully plan and forecast the future, keep up with changes, meet the accountability demands, track opportunities to exploit effectively and develop creative and innovative solutions for visitors (Overman, 2021). This study argues that this can only be done by the help of strategic management which is the art and science of formulating, implementing, and evaluating cross-functional decisions that enable an organization to achieve its objectives and gain a competitive advantage for a sustainable superior performance over other organizations (Kong, 2008; David et al., 2015).

2. AIM OF THE STUDY

Based on this information, present study will focus on the importance and current implementation practices of the strategic management for museums in the light of the existing literature. Within this context, the main motivation of this study was two folded, first it aims to discover the managerial perspective of the visited oriented museums and explore whether they are embracing or employing strategic management principles or not. As for the secondary aim, study discusses the managerial perspective of visitor-oriented museums and suggests managerial implication in the light of the present results. Secondly, it will highlight the managerial perspective of Turkish Museum Managers' by revealing to what extent they depend on the principles of strategic management. Additionally, implications are presented and recommendations are provided for museum managers to keep up with the rapid changes that we experienced all around the world in both needs and wants of visitors. In order to achieve aforementioned aims, the study adapted a qualitative research method.

3. THEORETIC FRAMEWORK & CONCEPTUAL BACKGROUND

3.1. Managing Museums: Strategic Management for Non-Profit Museums

It was thought of as unnecessary and irrelevant to talk about managerial practices for museums at the very beginning of '90s. (Sandell et al., 2007). However, as mentioned previously, new challenges, technological advancements and continuous managerial developments for all types of organizations paved the way for numerous principles of management such as performance management, staff training and strategy formulation to become an integral part of museums for sustainable and effective administration (Kotler et al., 2000; Peacock, 2008). Similar to its neglection of variety of subsectors of tourism (Altın et al., 2021), museum's impact on the tourism industry as well as their fundamental managerial practices were also undermined significantly. The importance of management for museums supported by sophisticated studies, and growing interest against subject in the literature stake the importance of strategic management for museums (Moore, 1999; Griffin et al., 1999; Griffin et al., 2000; Kotler et al., 2000; Reussner, 2003; Sandell et al., 2007).

Like any other organization, museums must also find an efficient way to serve, create value and phase a constructive change for the communities they are settled in (Weil, 1999; Griffin et al., 2000). In the study of Griffin and Abraham (2000) narrative responses given during the semi structured interviews showed that points mentioned below are the crucial aspects of a successful museum management:

- the importance given to human resources,
- long ranged strategic thinking,
- developing a clear vision,
- shared goals,
- flexibility and participation in decision making process,
- an effective communication among managerial levels,
- training,
- financial support and ability to serve for diversified needs.

In addition to this, Bennis and O'Toole (2000) argued that people who hold the managerial positions are very critical for museums and they must be selected carefully. Comprehensive examination of the studies yields the principles and the desired outcomes of an efficient strategic management aspects.

Today, museums should create a sense of festival that individuals from any religion, ethnicity, political and economic standpoint, sex, gender, age and et. al. will be willing to participate in. As a possible approach to cope with this crucial predicament, museums have embraced the concept of strategic management from for-profit organizations in order to cope with the changing demands of the societies and complex nature of competition (Reussner, 2003; Papoulias et al., 2020). For non-profit organizations like museums; strategies that focuses on business, external marketing, long term planning and a more comprehensive view that follows the "Goal Development-Strategic Planning-Strategy Selection-Implementation and Program Development" path are recommended by the literature (Hatten, 1982; Kovach, 1989; Ambrose et al., 1991; Oster, 1995; Kotler et al., 1996; Kotler et al., 2000; Kawashima, 1998; Kotler, 2001; Reussner, 2003; Kong,2008).

The thorough literature review reveals that implementation of strategic management aspects in museums should include more than just a marketing or public relation-oriented approach. Rather, it should hold a more comprehensive purpose that matches with the responsibilities of museums (Reussner, 2003) and when compared with other organizations it is rather complex (Covach, 1989). Thus, the fundamental functions of museum management will cover all the necessary activities of museums in order to reach their primary goal. The very basic activities of museums (presented in Figure 1) consist of finding a collection to exhibit in an effective manner, contribute to the welfare of public and culture, and market the pieces displayed. Therefore, the primary goal of museums should be meeting both the external needs such as cultural participation and competition and internal needs such as creating an exciting visiting experience and generating emotions for stakeholders (Reussner, 2003; Camarero-Izquierdo et al., 2009; Izquierdo et al., 2011; Vasylenko et al., 2020) through the main three functions as communication, marketing, and education (Ayala et al., 2020).

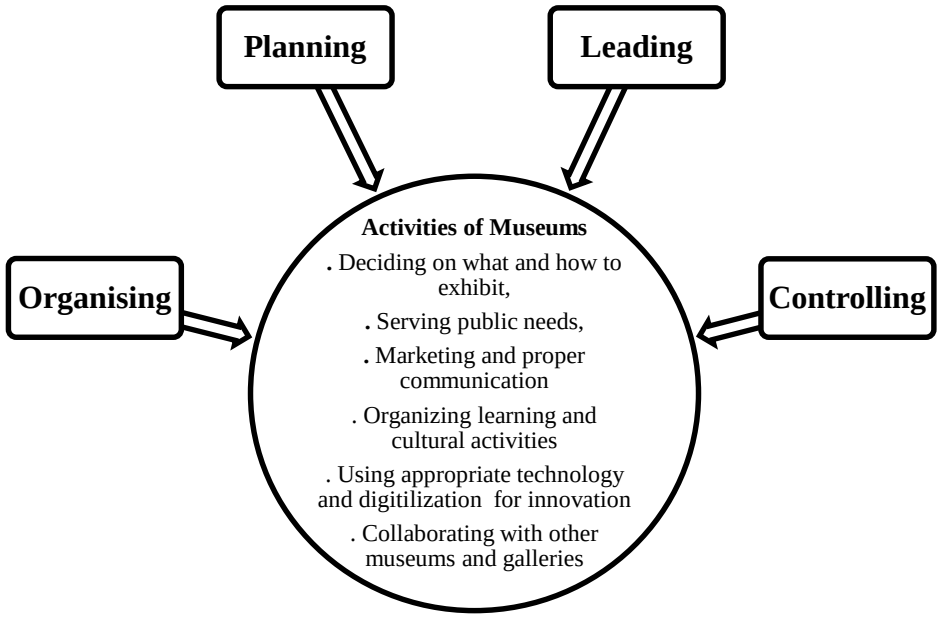

Figure 1: Managing Museum Activities

Museum managers should find the best management practice to reach their goals that fit with rapidly changing demands of 21st century. At that point, it is highly believed that, the art and science of formulating, implementing, and evaluating cross-functional decisions which help managers of museums to reach their goals will support their activities (David, 2015). In fact, the process mentioned as- formulating, implementing and evaluating- are the three stages of strategic management in general. In most studies, managing strategically is used interchangeably with "having strategic plans". Regardless of its reference, it is a kind of game that executives involved in. During this game, managers of any organization, whether it is a profit or not for profit one, strive to select the best alternative for their organization's sustainability and success. Furthermore, they should act in accordance with the needs of the market and show commitment to the laws, rules, regulations, policies and psychological

agreements that are present in the markets. Thus, managing strategically requires a "360 degree" thinking ability without by-passing any stakeholder in this particular business game. Strategic management for any kind of organization consists of three basic steps which in fact holds different processes in each. Figure 2 shows these basic 3 stages and demonstrate the strategic management processes for organizations, which is also applicable to museums.

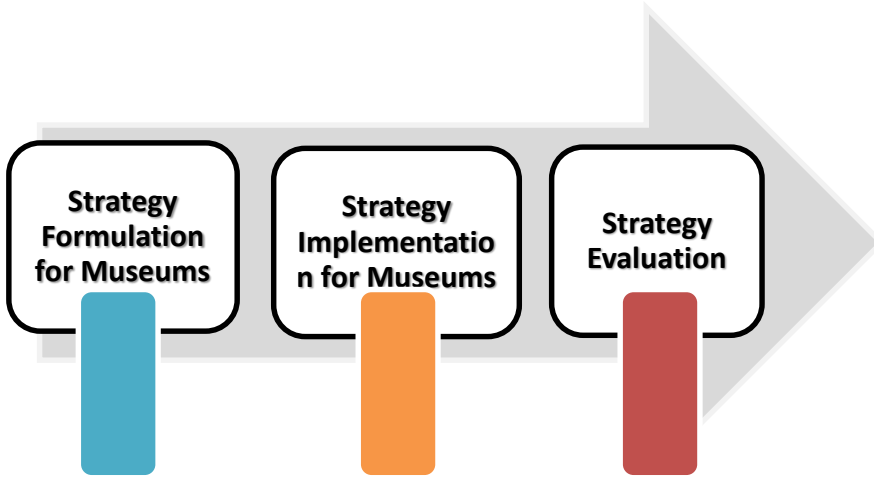

Figure 2: Stages of Strategic Management for Museums

Source: *David, F.R. and David, F.R. (2015) Strategic Management: Concept and Cases, 15th Edition, Page 15 Pearson: Global Edition*

During the *strategy formulation* stage, which is the first stage among three, museums should decide on their vision, mission and goals. Thus; at this stage they should decide on what they are going to exhibit, how they are going to exhibit and for whom they are displaying their artifacts and items, hence, choose form alternatives which are most appropriate (Zorloni, 2010). Subsequently, yet another decision that should be made by museums is the positioning and their target market. Visitor-oriented museums may focus on various alternatives at this stage (Ioanna et al., 2019). They might prefer to address to a wide group of audience or choose a specific group of visitors for their exhibitions. They might prefer to spent the whole year for wide group of visitors but access to special groups such as minorities during the weeks which are inherently significant for those people. Should they choose the latter, specialized marketing practices can be quite effective. They may prefer to develop the life-long learning ability of their visitors and public or they might prefer to enlighten a special period or/and event to help visitors get a detailed understanding of what they are presenting. Hence, configurating value creation capabilities consistent with museum's strategic objectives is also important (Coblence et al., 2014). There is no doubt that these decisions should be given according to the activities of other museums in the region, needs of visitors and internal strengths of the museums such as the originality and popularity of the pieces they are presenting. Therefore, in this stage, museum managers should concentrate on numerous things such as the internal and external abilities and disabilities of their museums; the way competitors act in the market; the innovation and value creation capability, the business model to choose, the expectations and habits of visitors and lastly, policies and procedures relevant to culture (Scott, 2015).

During the *strategy implementation* stage, is about "deciding how the organization is going to get there internally" (Horovitz, 1984:27) and what is expected from a museum manager is to take the necessary actions to increase the number of visitors by putting the aforementioned strategic plans into practice. At strategy implementation stage the museum administration may sign contract with tourist offices, organize interactive shows for children, arrange seminars about collection presented within the museums, support art students with courses and/or manufacture souvenirs to be sold in museum shops. Implementation stage must be effectuated by the supervision of museum managers (Ioanna et al., 2019). In order to attain the museum goals, implementation stage is crucial for museum administration (Ayala et al., 2020). At this stage museum managers may periodically check the number of visitors, oversee the feedbacks by checking museum guest book, evaluate the criticism of visitors and public, and/or develop survey to understand the visitors in both national and international market. Furthermore, control and monitor activities which are rather complex for museum management and creative arts (Sassi et al., 2017), can be achieved via the help of an appropriate web page which will also help the museum manager to develop their reputation in the market.

4. METHODOLOGY

4.1. Research Design

In order to explore the relationship between two variables stated previously, proposed research has adapted methods from qualitative research. Considering the limited literature on the field (Najda-Janoszka et al., 2018) and the lack of a comprehensive framework with uniform methodologies and concrete findings, it has been revealed that implementation of strategic management on museums is a nascent research area, which further justifies the use of qualitative research methods. Thus, it was proposed 12 semi-structured in-depth interviews with various museum managers is sufficient to reach data saturation to discover how the manage their museums and the findings are interpreted with the support of thorough literature review and thoroughgoing examination of secondary data.

4.2. Data Collection & Data Analysis

In-depth interview technique has been chosen as the main data collected method. Semi-structured interviews were used while collecting data since it allows researchers to follow-up any interesting stream of questions without losing the main focus point. Interviews were conducted with public relation managers' and senior managers of both community and private museums located primarily in Turkey. Thus, population of this study comprises of senior managers and PR managers of museums that are located in Turkey.

Semi-structured interviews were conducted with open-ended questions. Additionally, a protocol is employed and applied to assist interviewer to recall the main themes. With the permission of the informants, interviews were recorded. Participants were informed that no personal information will be disseminated or declared. Interview records were transcribed and coded to observe if it is required to revise the interview protocol. The findings will be supported by the secondary data about the museums and public relation activities in national and international settings for reinforcing the results and provide additional managerial implications. The semi-structured in-depth interviews were held with 12 professionals that are managers or/and directors who work for the public and private museums in Turkey. While sampling the population, purposive sampling method is utilized. Participants were chosen based on their

knowledgeability and their ability to provide unique, valuable insights about the topic that is being researched. The sample is targeted to be composed of 30 in-depth interviews. After 10th interview however, it was revealed that data saturation is reached since additional interviews provided no unique insights and mostly existing codes were mentioned by new participants. Thus, it was revealed that data saturation is reached and authors decided that 12 interviews are sufficient. Each interview took between 45 to 110 minutes and all are recorded with the permission of participants. In order to keep the anonymity and maintain the privacy of the participants'; names of respondents and museums are not declared. Rather, participants of the study are named as "Respondent 1,2,3…etc.".

All records are transcribed and analyzed after the final confirmation of the participants. All transcripts were scanned in the light of questions and the answers written in each document is grouped according to the scope of the study by the researchers. Transcriptions of interviews were made by hand. Transcription process was iterative and exhaustive as to not miss any important aspects. Common, frequent answers were grouped which paved the way for the conception of themes among the answers of participants. The results of the study are presented in the light of the related literature, and with the support of the quotes from the interviews.

5. RESULTS: REALITIES OF MUSEUMS IN TURKEY FROM STRATEGIC MANAGEMENT PERSPECTIVE

The documentation about İzmir and its neighborhood showed that there are about 36 museums around that can be visited excluding the archeological museums[1]. These museums are started to be established by the beginning of 1980s and they mainly exhibit paintings, sculptures and archeological pieces. With the beginning of 2000s, museum portfolio in İzmir Province diversified by specific themes such as music, toys, joy and cartoon, radio and television, city archive, paper, and car museums by the help of the private museums. Among these museums, Arkas Art Museum, Key Car Museum, İzmir Women Museum, Paper and Book Museum, Ahmet Piriştina City Archive Museum are the most popular representatives of the boutique museums located within İzmir.

As stated above, throughout this study researchers have interviewed the managers of both public museums that are governed by the Turkish Ministry of Culture, and private-museums that are held by private investments in and around İzmir district. During these interviews, the questions about the managerial perspectives, mode of operations, vision, mission and goals of the museums, and fundamental marketing philosophy were asked to the participants. During the ice-breaking questions, managers' opinion and expectations from a museum had been clearly revealed:

"…the aims of the museums are to protect the pieces of valuable artist and discover new talents that will create value for future …"

Respondent 12

"Museums are places where the communication between generations are done by the help of objects. Especially the city museums let people to develop a commitment to their cities and help

[1] http://www.smyrnalegacy.com: last checked in 30.03.2016

them to learn their history. Apart from this, visitors of city museums place their environment on a reasonable platform in the world history…"

Respondent 2

"…Museums are bridges between past and future. They help us to learn the history while living in today's world and let visitors to shape their expectations from future…"

Respondent 3

The thorough literature review about museums showed that the museum managers in our study had a parallel notion and similar viewpoints just like their colleagues around the world. All the participants provided thorough definitions for museums. These definitions indicated their extent of knowledge about museums. Furthermore, this factual standpoint can be further supported by the educational backgrounds of our participants. Majority of the participants within this study graduated from art faculties or/and still working as professors in science and art faculties of leading universities of the region.

The interviews reveal stunning results about the functioning aspects of museums. The respondents declared that the infrastructure of museum buildings prevent them to use modern technology and re-construction of places according to different exhibitions are usually impossible in most of the cases. Historical buildings and establishments prevent the restoration activities or re-building endeavors. Participants also added that their museums aim to provide service every single visitor regardless of their age and disabilities. However, due to the aforementioned infrastructural problems, in some cases building lifts and sound systems are not an option. As a result of this, the goal of "museum for every single individual" sometimes become unfeasible to reach.

The uniform standpoint among the participants of the study is that, there is a lack of managerial knowledge about the museum administration aspects especially among the top management levels. This phenomenon is especially present in the public foundations. This disadvantageous incapability often hinders the efficient and effective functioning of museums. During the interviews, four of the participants said that the storerooms of the museums are full of incredible pieces that can be exhibited, but due to the bureaucratic obstacles and incapable managerial perspective they are left to rot in warehouses. Although the majority of the participants' associate this phenomenon with the lack of knowledge about museum management, in the other side of the medallion, "lack of financial support" has also been mentioned by many participants. All the respondents said that superiors do not attach necessary importance to art and recording (archiving) and therefore required financial support is not issued to museums.

For every organization in existence whether they are for profit or non-profit, strategic management is a necessity to develop and implement various plans be it short-term or long-term. There are various areas that organizations should focus their strategic management on. One example of that would be the business level activities and practices. Within this level, executives that embrace strategic management ideas may direct their efforts to various functional areas of business such as sales, marketing, operations, finance, human resources, research and development, and customer services (David et al., 2015). While applying strategic management to museums, the key point should not only be developing an overall marketing strategy to attract visitors. Instead, strategies should focus on donators, companies, occupational groups, trovers, and investors that might relieve the financial gap. Kotler (1975)

remarks that museums that are strategically managed should enhance their national and international recognition for the fundamental financial support.

In order to determine whether Turkish museums managers' have any strategy for better recognition in both domestic and international markets; which consequently transforms into better fundraising, the respondents were asked several questions such as "Can you please talk about the national and international recognition about your museum? What kind of future plans do you have for a better recognition and visitors' satisfaction?". Responses showed that all the museums primarily focused their activities for national reputation. The following quotation had been repeated by nearly all the respondents:

"*.....Our target is all people living in our country regardless of their age, gender, religious, ethnicity, race and etc. We pay great attention to children because we believe that they will help us to protect our wealth in future. For us it is difficult to increase our recognition in international market rather we focus on domestic market. For international recognition we attend to conferences and special fairs…*"

Respondent 10

The common point in all answers was "children". Thus, all the participants fervently believed that children must be given special importance by the museum management for sustainability reasons as they are the future parents and visitors of the museums. This statement also confirms the previously mentioned inference: majority of the museums focus on national marketing activities rather than international. Within this context, interviews also revealed that most museums in Turkey develop a yearly visit plan for students in an academic year. During these planned visits, students are allowed to touch the pieces, play drama about the exhibitions and learn the details about the pieces from experts. For example, the students who visit the "Music and Instruments Museum", have the chance to play the replica of the instruments and trace concerts. One of the respondents told that any visual activity that enable visitors to experience the details of the exhibition increase the attention against that exposition. 10 of the respondents believe that history of art and museums has to be subject in the curriculum of schools in all levels. They insist on that only with the help of education museums can sustain in Turkey. Additionally, respondents declared that when they invite students to museums, their parents or elders who never had a museum experience, got a chance of visiting a museum for the first time in their lives. In a uniform manner, all the participants remarked that they were competing with cinemas, theaters and concerts once but nowadays they are competing with big shopping malls to attract visitors. In addition to this, to increase the number of visitors and strengthen their position in Turkey, museums arrange courses about different subjects such as sculpture, painting, music and some other art related headings.

"…if you want to publicize your museum you must get into the fields of interest of visitors…thus any kind of hobby such as toys, cars, music, food, books…etc. You should discover the areas of interest for people and refer to that area…. only by doing this you can catch up with the needs and wants of visitors and also keep phase with today. On the other hand, you will be old fashioned…"

Respondent 6

This argument was also supported by other participants. To overcome the dull and boring image of the museums, majority of the managers arrange different activities. Besides the art pieces

that are representing the fundamental aim of the museums, managers prefer to arrange different exhibitions throughout the year to entice new visitors. Transportation history of cities, galleries of local artist, costumes worn during various periods such as 1900s, and 1890s and lots of other demonstrations that highlight the characteristics of the past and future of cities, republic or the former landlords of the today's metropolises are only some of the exhibitions and demonstrations conducted by museums. It has been revealed that summer is a rest and renovation time for the museums in Turkey due to the fact that people prefer to be off the cities and live by sea-sides in summer conditions. However, Turkish museum managers seemed to find a solution for this season by arranging mobile exhibitions for summer villages in order keep the awareness of the visitors alive.

The results indicated that the awareness of an everyday citizen is not high due to the lack of effective advertisement in domestic media. Nevertheless, numerous Turkish museums are receiving important awards in international conferences and contests. For example, the initial Fun and Cartoon Museum of Turkey, which is located in İzmir, got to the finals in the contest arranged by European Museum Academy. It has been revealed throughout the interviews that these kinds of international attractions help them to keep phase with, discuss and learn different commitments done in the field of museum management abroad.

Analysis of the interviews revealed that majority of the managers fail to develop an effective vision & mission statement and do not set clear goals for their museums. Considering the fact that these steps are the starting point of any strategic management process, huge shortcoming exists in the initial implementation steps for museums. Rather, museum managers try plethora of other activities for the survival of their institution without any strategic plans, financial support or necessary education. Moreover, dubious managerial competencies and ignorance of art and museums in Turkey further hinders the efforts of museums managers. However, despite all these aforementioned obstacles, annually recorded visitor numbers seem to be satisfactory by the museum managers.

Finally, majority of the participants complain about the lack of networking among the managers of museums in Turkey which is actually a key point in strategic management. Considering that networking allows museums managers to be aware of their competitors, share knowledge and support each other for a better rivalry which benefits all the institutions for a successful future and strengthen presence (Plaza et al., 2015; Bira et al., 2019), absence of it hinders the effective and successful administration of museums.

In this part, the answers given to questions are analyzed per the frequency of recurrence and it is avoided to make any interpretation about the responses. In the final part the results will be discussed and conclusions will be made in line with the literature and researchers own opinions that is accumulated during the analysis of the interviews.

6. DISCUSSION AND CONCLUSION

As it is surrounded by seas on three sides, Turkey is a popular tourist destination especially during summer seasons. Just like summer tourism, museums hold equally significant importance for tourism in Turkey. As they reflect the history, habits, ethics, norms, values, culture and routine of the people and highlight the potential future, museums carry a significant tourism potential. Nowadays, as it is stated previously, museums are competing with technology, shopping malls, cinemas, concerts, theaters, social media, and various indoor and

outdoor activities that become popular in recent years. With this intense competition lurking on every corner of entertainment field, determining the vision and mission, putting the goals forward, implementing various strategies to reach the stated goals and controlling the market for a better competition became very important for museums. In other words, what was mentioned here is in fact "Managing Strategically". This study believes that visitor-oriented museums should apply the rules of strategic management for maximum visitor satisfaction. With this thought in mind, the present study is designed to explore the administrative structure of the museums in Turkey.

The major aim of the study is to provide insights into the administrative structure of the museum in Turkey and find out whether they use the advantages of strategic management. In order to achieve this aim, qualitative research methods are employed throughout the study to explore and gain an understanding of how the museums are managed in Turkey. Within this context, 12 semi-structured interviews were conducted to uncover the trends in museum management, understand opinions and dive deeper into the problem if any exists.

Results of the study revealed that despite all the challenges and obstacles, museums in Turkey are trying their best nevertheless. The managers or/and directors are aware of the realities of the country they are living in and understand the dynamic of the visitors. With this input in their hand, they try to improve reputation of their museum and employ various new practices to increase the number of visitors. In the light of these information, it is revealed that museum managers in Turkey are aware of their strengths, weaknesses, opportunities and threats even though they do not call it a SWOT analysis per se. Managers revealed information about the financial problems, inefficient and ineffective support of the state, incompetent managers, constraints of media, shopping malls, technology and social media. However, on the other side, they are aware of the fact that they are settled in a geographically advantageous state with a magnificent history and enormous stories to exhibit in every respect. During the interviews the vision and mission statements were never mentioned by the respondents but they told that mission and the vision were reflected during their practices. Participants are running their museums in a visitor-oriented standpoint and targeting the new generation especially the children of all age groups. Their mission is to teach history to citizens and they are trying achieve this with diversified exhibitions and expositions.

From this perspective, arguing that they are implementing the steps of strategic management in an unorganized and unplanned way will not be a very wrong inference. This is most probably because the majority of the museums are not managed by professional managers. Rather, they are supervised mostly by graduates of art and science faculties. Thus, they have a profound knowledge of art, science, history, collections, and museums however some of them might have difficulties in managing a non-profit institution like museums which requires a specific background of management.

The results of the study highlight the actual administrative structure of the museums which reveals some invaluable information. This information allows researchers to provide some relevant managerial implementations about the present situation for future use. Firstly, as majority of the participants remarked, education is the key point for increasing awareness to museums. Therefore, it is recommended that schools in different levels should include courses that educates the children to understand the importance of history, museums, art and science. Management schools and faculties might include specific subjects for the graduates whom are planning to work in museums. These courses may include various subjects such as "Museum

Management", "Museum Marketing" or/and "Accounting for Museums". Universities that are specialized in management might even develop programs for "Museum Management". Additionally, these universities can develop certification program for existing museum managers or/and people who are planning to work for museums.

Secondly, tourism sector holds a significant importance for Turkey. Therefore, museums might engage in collaborations with tourism agencies, hotels, and guides. As a result of this association and collaboration, museums can be included in the tour destination of tourism agencies, handouts of museums can be left to the receptions of hotels, and tourist guides might direct their groups to museums in cities beside sea-sides and open-air archeological areas. In addition to these aforementioned practices, various media branches can be utilized effectively for both international and domestic promotion of the exhibitions and valuable pieces that are displayed by the museums. Physical promotional options such as banners, billboards and virtual channels such as social media, local and national TV channels, magazines and newspapers may include news about the museums and their respective exhibitions.

Thirdly, Turkish museums may host famous exhibitions and art pieces that are popular throughout the world such as the "Lilies of Van Gogh". This may help them to increase their popularity among visitors and art lovers and indirectly increase the awareness of domestic visitors. Moreover, museum buildings and all the relevant superstructures can be reconstructed with better infrastructure that ultimately fit the needs of all visitors, technology, and exhibitions.

Finally, it is highly recommended that museums in Turkey should find a "sister-museum" from other parts of the world. This museum should be selected from the ones who have advanced understanding in museum management in order to get valuable insights. This might help sister-museums to learn new things from each other, share knowledge and outreach themselves for future. This partnership might also benefit the visitors. New collections and the opportunity to learn new cultures at their homes without the obligation of going abroad will directly benefit the domestic visitors and consequently increase the awareness towards museums.

The proposed study aims to explore the managerial practices of museums in Turkey. To our recent knowledge this is among the first researches conducted with various Turkish museum managers to explore their managerial practices from strategic perspective. As in other studies, it has some limitations such as limited number of participants. Besides this factor, due to time constraint, it was not easy to reach different museums from all around Turkey. However, it is planned to widen this study with other museums from all around Turkey and develop a strategic management model for all the Turkish museums. Yet further, in the future studies, researchers may try to develop a managerial framework which can be utilized globally. Moreover, studies which incorporate additional museums with different specializations will surely greatly contribute to the literature.

REFERENCES

ALTIN, H. O., PIRNAR, I., ERIŞ, E. D., & GUNLU, E. (2021). "Family Businesses in the Tourism Industry: A Research Agenda". Journal of Family Business Management. Vol: ahead-of-print, No: ahead-of-print https://doi.org/10.1108/JFBM-08-2021-0086

AMBROSE, T., & RUNYARD, S (1991). Forward Planning, A Handbook of Business, Corporate and Development Planning for Museums and Galleries. Museums and Galleries Commission and Routledge, London

AYALA, I., CUENCA-AMIGO, M., & CUENCA, J. (2020). "Examining the State of the Art of Audience Development in Museums and Heritage Organizations: A Systematic Literature Review". Museum Management and Curatorship, 35(3): 306-327. DOI: 10.1080/09647775.2019.1698312

BIRA, M., & ZBUCHEA, A. (2019). "The Networking Strategies of the Romanian Museums". Strategica. Upscaling Digital Transformation in Business and Economy, 618-624

CAMARERO-IZQUIERDO, C., GARRIDO-SAMANIEGO, M. J., & SILVA-GARCÍA, R. (2009). "Generating Emotions Through Cultural Activities in Museums". International Review on Public and Nonprofit Marketing, 6(2): 151-165. https://doi.org/10.1007/s12208-009-0032-y

HYOJUNG, C. (2020). "Marketing Approach for Community Engagement: Lessons from Adults-only Museum Program Development." The International Journal of the Inclusive Museum 13 (2): 43-55. doi:10.18848/1835-2014/CGP/v13i02/43-55.

CLARK, W. (2012). "Introducing Strategic Thinking into a Non-profit Organization to Develop Alternative Income Streams". Journal of Practical Consulting, 4(1): 32-42.

COBLENCE, E., & SABATIER, V. (2014). "Articulating Growth and Cultural Innovation in Art Museums: The Louvre's Business Model Revision". International Studies of Management & Organization, 44(4): 9-25. DOI: 10.2753/IMO0020-8825440401

DAVID, F.R. and DAVID, F.R. (2015) Strategic Management: Concept and Cases, 15th Edition, Pearson: Global Edition

FERRER-YULFO, A. (2020). "Intangible Cultural Heritage Museums: Further Considerations for a New Museum Definition". ICOFOM Study Series, (48-2): 95-106. DOI: 10.4000/iss.2426

GILMORE, A. and RENTSCHLER, R. (2002). "Changes in Museum Management". Journal of Management Development, 21(10): 745 – 760 https://doi.org/10.1108/02621710210448020

GRIFFIN, D., & ABRAHAM, M. (2000). "The Effective Management of Museums: Cohesive Leadership and Visitor-Focused Public Programming". Museum Management and Curatorship, 18(4): 335-368. DOI: 10.1080/09647770000301804

HATTEN, M. L. (1982). "Strategic Management in Not-for-profit Organizations". Strategic Management Journal, 3(2): 89-104. https://doi.org/10.1002/smj.4250030202

HOLMES, K., & HATTON, A. (2008). The Low Status of Management Within the UK Museums Sector. Museum Management and Curatorship, 23(2): 111-117. https://doi.org/10.1080/09647770802011948

HOROVITZ, J. (1984), "New Perspectives on Strategic Management", Journal of Business Strategy, 4(3): 19-33. https://doi.org/10.1108/eb039029

IOANNA, G., & GEORGE, T. (2019). "Visitor-Oriented Strategic Museum Management for Small Regional Museums. The Greek Case of the Ethnological Museum of Thrace". Journal of Regional & Socio-Economic Issues, 9(1).

IZQUIERDO, C. C., & SAMANIEGO, M. J. G. (2011). “Strengthening Members' Relationships Through Cultural Activities in Museums”. Journal of Leisure Research, 43(4): 560-588. https://doi.org/10.1080/00222216.2011.11950250

KAWASHIMA, N. (1998). “Knowing the Public. A Review of Museum Marketing Literature and Research”. Museum Management and Curatorship, 17(1): 21-39 https://doi.org/10.1080/09647779800301701

KONG, E. (2008). “The Development of Strategic Management in the Non-Profit Context: Intellectual Capital in Social Service Non-Profit Organizations”. International Journal of Management Reviews, 10(3): 281–299 https://doi.org/10.1111/j.1468-2370.2007.00224.x

KOTLER, P. (1977). Marketing for Non-profit Organizations, Englewood Cliffs, NJ

KOTLER, N. and KOTLER, P. (2000). “Can Museums Be All Things to All People? Missions, Goals, and Marketing's Role”. Museum Management and Curatorship, 18(3): 271-287. DOI: 10.1080/09647770000301803

KOVACH, C. (1989). “Strategic Management for Museums”. Museum Management and Curatorship, 8(2): 137-148. https://doi.org/10.1080/09647778909515159

NAJDA-JANOSZKA, M., & SAWCZUK, M. (2018). “Museums as a Research Object in the Strategic Management Field. Business and Non-Profit Organizations Facing Increased Competition and Growing Customers’ Demands, 51-68

OSTER, S. M. (1995). Strategic Management for Nonprofit Organizations: Theory and Cases. Oxford University Press.

OVERMAN, S. (2021). “Aligning Accountability Arrangements for Ambiguous Goals: The Case of Museums”. Public Management Review, 23(8): 1139-1159. https://doi.org/10.1080/14719037.2020.1722210

PAPOULIAS, E., & ZOUNIS, T. P. (2020). “Strategic Management and Art Museums: The Case Study of the Historical Museum of the University of Athens”. A. Kavoura et al. (eds.) Strategic Innovative Marketing and Tourism (pp. 889-897). Springer, Cham

PEACOCK, D. (2008). “Making Ways for Change: Museums, Disruptive Technologies and Organizational Change”. Museum Management and Curatorship, 23(4): 333-351. DOI: 10.1080/09647770802517324

PICA, V. (2014). "The Museum Experience: Education and Meaning Making in the Italian Museum." The International Journal of the Inclusive Museum 6 (2): 141-151. doi:10.18848/1835-2014/CGP/v06i02/58332.

PIRNAR, I., & KURTURAL, S. (2017). “The Museums Role in City Branding and Mega Museum Project for Izmir”. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 491-502. https://doi.org/10.18092/ulikidince.322405

PLAČEK, M., PŮČEK, M. J., & ŠILHÁNKOVÁ, V. (2017). “New Trends in The Strategic Management of Museums in The Czech Republic”. Museum Management and

Curatorship, 32(4): 302-318. https://doi.org/10.1080/09647775.2017.1347808

PLAZA, B., & HAARICH, S. N. (2015). "The Guggenheim Museum Bilbao: Between Regional Embeddedness and Global Networking". European Planning Studies, 23(8): 1456-1475. https://doi.org/10.1080/09654313.2013.817543

REUSSNER, E.M. (2003). "Strategic Management for Visitor-Oriented Museums". The International Journal of Cultural Policy, 9(1): 95–108 https://doi.org/10.1080/1028663032000089868

SANDELL, R. and JANES, R.R. (2007). Museum Management and Marketing, London, Routledge

SASSI, M., PIHLAK, Ü., & HALDMA, T. (2017). "Factors Affecting Strategic Management Attitudes and Practices in Creative Industries Organizations". Journal of Cultural Management and Policy, 7(1): 71-87

SCOTT, C. (2010). "Museums, the Public, and Public Value". Journal of Museum Education, 35(1): 33-42. https://doi.org/10.1080/10598650.2010.11510648

VASYLENKO, D., BUTKO, L., MASLAK, V., & DOMITRAK, Y. (2020). "The Role of Innovative Management Facilities in Museums Activities". Socio-Cultural Management Journal, 3(2): 107-121.

ZORLONI, A. (2010). "Managing Performance Indicators in Visual Art Museums". Museum Management and Curatorship, 25(2): 167-180. DOI:10.1080/09647771003737273.

ZORLONI, A (2012). "Designing a Strategic Framework to Assess Museum Activities". International Journal of Art Management, 14(2): 31-47

Alanya Akademik Bakış Dergisi
Yıl: 2022, C:6, S:1, ss. 1907-1920

Alanya Academic Review Journal
Year: 2022, Vol:6, No:1, pp. 1907-1920

Girişimcilik Eğilimlerini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma [*]

(Araştırma Makalesi)

A Research on Factors Affecting Entrepreneurship Trends

Doi: 10.29023/alanyaakademik.1021253

Edip ÖRÜCÜ
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
eorucu@bandirma.edu.tr
0000-0002-3301-7496

Ulviyya ZEYNALOVA
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
ulviyye.zeynalova@gmail.com
0000-0001-6641-5522.

Bu makaleye atıfta bulunmak için: *Örücü, E. & Zeynalova, U. (2022). "Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin İhracat Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği", Alanya Akademik Bakış, 6(1), Sayfa No. 1907-1920.*

Anahtar kelimeler:
Girişimcilik Eğilimleri, Otantik Liderlik, Özyeterlilik Algısı.

Makale Geliş Tarihi: 26.02.2021
Kabul Tarihi: 13.12.2021

ÖZET

Bu araştırmanın temel amacı, otantik liderlik, girişimcilik eğilimleri ve özyeterlilik algısı arasındaki ilişkileri tespit ederek etki düzeyine göre alandaki yazınlara katkıda bulunmaktır. Literatür taraması sonucunda bu değişkenlere yönelik sınırlı sayıda çalışmaların olması, bu çalışmayı önemli kılan bir faktör olmuştur. Çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veriler anket yolu ile elde edilmiştir. Araştırma anketi Antalya ilinin Kemer ilçesinde faaliyet gösteren 2 dört yıldızlı ve 1 beş yıldızlı mavi yakalı otel çalışanlarına uygulanmıştır. Araştırmanın evrenini 240, örneklemini 130 çalışan kapsamaktadır. Konuya ilişkin hipotezler geliştirilmiş ve hipotezleri test etmek için korelasyon, çoklu regresyon testi analizleri uygulanmıştır. Hipotez testleri sonucu değişkenler arasındaki olumlu ilişkilerin olduğu belirlenmiştir ve hipotezler kabul edilmiştir.

Keywords:
Entrepreneurship Trends, Authentic Leadership, Perception of Self-efficacy.

ABSTRACT

Main purpose of this research is contributing to literature in the field by identifying the relationship amongst entrepreneurship trends, authentic leadership and perception of self-efficacy. In the study quantitative method was used. The data was collected by survey forms. The survey respondents were the blue-collar employees of 2 four-star hotels and a five-star hotel located in Kemer region (Antalya). The research phase and the sample of the study includes 240 and 130 employees respectively. The hypothesis related to the topic was developed and for testing the hypothesis correlation and

[*] Bu çalışma için Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 05.02.2021 tarihli ve 2021-2 sayılı kararınca "Etik Kurul Onayı" alınmıştır.

multiple regression test analysis were conducted. The results of the hypothesis tests proved to have reasonable links between the variables.

1. GİRİŞ

Sanayileşmenin, teknolojik gelişimin, ürün, hizmet ve ilişkilerde hızlı değişimlerin ve yeniliklerin yaşandığı günümüzde, girişimcilik her zamankinden çok daha önemli bir işlev kazanmıştır. Ekonomik sistemlerin dinamik ve itici unsuru olarak girişimciliğin kapsamı genişlemiştir. Küreselleşme ve sosyo-ekonomik düzeyde meydana gelen bu hızlı değişimler, işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı yakalama çabasını zorunlu kılmıştır. Bu durumda üst düzey yöneticiler, stratejik bir anlayışla örgütsel kaynakları değişen çevre koşullarına uyumlu hale getirerek, fırsatları ve tehditleri göz önüne almalıdır. Mevcut işletmenin büyütülüp geliştirilmesinde girişimcilik kavramı giderek önem kazanmakta ve bu konuda işletmeler farklı uygulamalarla yenilik ve yaratıcılık üzerine odaklanmaktadır. Girişimcilik, her şeyden önce bir insan özelliği olduğu için önemlidir. Bu nedenle girişimcilik modern ekonomilerde, ekonomik büyüme ve kalkınma için her zamankinden daha önemli hale gelmiştir (Toma, 2014: 437). Bilim ve teknolojinin hızla ilerlediği günümüzde, çağı yakalamanın yolları; kendine ve kapasitesine inanç, etkin problem çözme becerisi, yapıcılık ve yaratıcılıktır.

Bu araştırma, çalışanların girişimcilik eğilimlerini etkileyen faktörler nelerdir sorusuna cevap aramaktadır. İşletmelerde çalışanların girişimcilik eğilimleri artması halinde performans ve başarı da artmaktadır. Varolan bir örgütte bir çalışanın girişimcilik eğilimlerinin arttırılması iç girişimcilik olarak ifade edilen bir kavramı karşımıza çıkarmaktadır. Bu çalışmadaki girişimcilik eğilimleri ifadesi ile işletmede çalışanlar ele alındığı için iç girişimcilik eğilimi sorgulanmıştır. Hızlı değişimin yaşandığı günümüzde çalışanlarının iç girişimcilik eğilimlerini yükselte bilen işletmeler daha inovatif oldukların için rekabet ortamında kolayca üstünlük sağlaya bilmektedirler. Bu nedenle çalışanların girişimcilik eğilimlerinin sorgulanması ve etkileyen faktörlerin araştırılması hızlı değişime ayak uydura bilme açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmanın temel gerekçesi girişimcilik eğlimini etkileyen faktörler üzerine yazılmış sınırlı sayıda araştırma olması ve girişimcilik eğilimin arttırılması yönündeki önerilerin yöneticiler açısından değerinin artmış olmasıdır.

Türkiye'de yapılan araştırmalarda en çok rastlanılan liderlik tarzlarından birinin otantik liderlik olduğu bilinmektedir. Yaygın olması nedeniyle otantik liderliğin girişimcilik eğilimleri üzerindeki etkisi çalışmada ele alınmıştır. Çalışmada ele alınan bir diğer bağımsız değişken ise özyeterlilik algısıdır. Bireylerin özyeterlilik algısının yükselmesi halinde daha başarılı oldukları bilinmektedir. Bu nedenle bir başka başarı kriteri olarak gördüğümüz girişimcilik eğilimleri üzerinde de özyeterlilik algısının etkisi araştırılmıştır.

Otantik liderlik, öz farkındalık sahibi ve şeffaflığı kendinde barındıran bir yönetim tarzıdır. Otantik bir lider, gerçekte kim olduğunu ve çalışanlarının performansı hakkında ne hissettiğini tutarlı bir şekilde göstererek, çalışanlarında sadakat ve güven uyandırabilir. Otantik liderler bir örgütte sürdürülebilir gerçek performans, iş ilişkisi, yaratıcılık, iş memnuniyeti, personel güçlendirme, yönetici ve personel kimliği gibi birçok bireysel düzeyde pozitif sonuçların doğmasına yol açmaktadırlar.

Özyeterlilik ise bir kişinin ileriye yönelik durumlarda bir eylem planını ne kadar iyi uygulayabileceğini belirleyen belirli inançlarıdır (Bandura, 1977). Daha basit bir ifadeyle

özyeterlilik, bir kişinin belirli bir durumda başarılı olma becerisine olan inancıdır. Yeni teknolojiler, değişen müşteri talepleri ve toplumsal değişimler, iş ortamını hızla değiştirmektedir. Özyeterlilik düzeyleri yüksek olan bireylerde motivasyon yüksek olur. Bir işi başarabilmek için çaba sarf eder, başarısızlık durumlarında vazgeçmezler ve daima başarıya odaklanırlar. Bu da örgütün hedefine ulaşa bilmesi için oldukça önemlidir. Özyeterlilik düzeyleri düşük olan bireyler ise başarılı olacaklarına dair inançları düşük olduğundan çoğu zaman bir işe girişmezler veya çabuk vazgeçerler. Bu durumda işletme olası başarıları sağlayamaz. Literatür taraması ve değişkenler arası ilişkilerin incelenmesi aşamasında bu üç değişken ilişkisini inceleyen çalışmaya rastlanmamıştır.

Çalışma kapsamında konuyla ilgili geçmiş araştırmaların yer alığı literatür taramasından sonra yapılan araştırmanın verileri ve analizleri yer almaktadır. Elde edilen sonuçlar sonuç bölümünde tartışılarak yorumlanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde önce çalışmada yer alan değişkenlere ait kavramlar tanıtılacak daha sonra ise değişkenler arası ilişkileri inceleyen geçmiş yurtdışı ve yurtiçi çalışmalara yer verilecektir.

2.1. Girişimcilik Eğilimleri

Girişimcilik, oldukça belirsiz iş koşullarında başarılı bir iş performansına yol açacak temel unsurlardan biridir. Girişimcinin ekonomik sistemdeki rolünü en güçlü olarak tanımlayan 20 YY. iktisatçılarından Schumpeter'dir. Kapitalist toplumun gelişme sorunları üzerinde duran Schumpeter, dinamik bir gelişme modelini benimsemekte ve bu sürecin baş aktörü olarak da girişimcileri görmektedir. Ona göre girişimciliğin mevcut şeyleri birleştirerek yeni fırsatlar ve organizasyonlar yaratması, ekonomideki gelişmenin tartışmasız ana kaynağıdır. Dolayısıyla girişimcilik aynı zamanda, yenilik ve değer yaratma eylemidir. Girişimcilik bir toplumun gelişimine yol açar ve toplumu ileriye taşır. Schumpeter, girişimcinin yaratıcı yıkım yoluyla gelenekselliğe meydan okuduğunu ve böylece ekonomik sistemi dönüştürdüğünü ve ekonomik büyümeyi ve gelişmeyi teşvik ettiğini belirlemiştir. Schumpeter, girişimcilerin ekonomik kalkınmayı teşvik etmede kilit bir rol oynadığını belirtmiştir ve girişimcilik işlevini özetlemiştir (Malerba ve McKelvey, 2018: 504).

Drucker (1985), girişimcilerin gelecekteki değişiklikleri hisseden ve bu değişime uyum sağlamanın yollarını bulanlar olduğunu söylemiştir. Bu değişimi bir şans olarak kullanabilen girişimciler, kaynakların verimliliğini etkileyecek ve karlılıklarını arttırabilecektir. Girişimcilik, sürekli olarak yeni iş fırsatları arayan, bu fırsatları değerlendiren ve büyüme için yeni değerler yaratan bir eylemdir (Brockhaus, 1980). Ayrıca, genellikle girişimciliğin kapitalist bir toplumda servet inşa etmenin en önemli yollarından biri olduğu kabul edilmektedir. Ek olarak, girişimcilik ekonomik büyüme ve sosyal değişim için itici bir güçtür. McClelland (1961), girişimci kişilerin zorlu hedeflerin peşinden gitmeyi, bağımsız çalışmayı ve zor ama mümkün olan işler yapmayı tercih ettiğini öne sürmüştür. Bu kişilerin daha çok başarı ihtiyacı yüksek olan bireylerden olduklarını iddia etmiştir. Girişimciler her zaman yüksek risk peşinde koşmazlar. Ancak risk üstlenmekten de korkmazlar. Risk üstlenirken belirsizliği azaltacak ön çalışmalar yaparlar, sonra risk üstlenirler (Brockhaus, 1980). Varolan bir organizasyonda yenilikçi davranış göstererek o organizasyonun çok büyük hamleler göstermesine neden olanlara iç girişimci denir. İç girişimcilerin çoğalması, yenilikçiliğin ve rekabet üstünlüğü kazanılması sonucunu getirir. Örgütsel bir süreç olan iç girişimciliğin ortaya

çıkması için işletmelerde dönüştürücü bir takım fikir, fırsatları değerlendirebilmek, girişim ve liderler olması gerekmektedir (Neessen vd., 2021: 3).

Girişimcilik faaliyeti genellikle, uzun zaman alır ve iş kurmak için güçlü bir niyet gerektirir. Bir iş kurmak için, bir girişimcinin başlangıçta girişimcilik fırsatlarını belirleme becerisine sahip olması gerekir (Cho ve Lee, 2018: 126). Girişimciliğe yönelik bu belirlemeler, girişimciliğin her şeyden önce bir fırsat, değer ve bir değişim yaratma süreci olduğunu göstermektedir. Bu süreçte girişimcinin kapasitesi ve niyeti belirleyici olmaktadır. İş çevresinde oluşan fırsatların değerlendirilebilmesi, girişimcinin motivasyonu ve yetenekleriyle oluşan kapasitesine bağlıdır. Yapılan bazı araştırmalarda girişimcilik eğitimi ve öğretiminin, girişimcilik kapasitenin önemli öncül bir değişkeni olmadığı; daha ziyade, kültürel ve sosyal normlar yoluyla dolaylı bir etkinleştiricisi olduğu; buna karşın araştırma ve geliştirme transferinin girişimci kapasitesi üzerinde önemli bir olumlu etkisi olduğu belirlenmiştir (Çetin ve Taşdemir, 2017: 77).

Girişimcilik faaliyetini başlatan girişimcilik niyeti kişinin iş planı yapmasını, geliştirmesini ve uygulamasını sağlayan bilişsel bir süreçtir. Bird (1998) girişimcilik niyetinin, sosyo- kültürel değişkenlerden ve kişisel özelliklerden etkilendiğini belirtmektedir (Sabuncu, 2017: 13). Girişimciler, bir işe başlarken farklı amaçlara sahiptirler; bunlar çoğunlukla bağımsız olma arzusu ve kişinin kendi patronu olması gibi ekonomik olmayan niyetlerdir. Yeni bir girişimi planlamak, başlatmak ve yönetmek için kaynaklara ve zamana yatırım yapmak gerektiğinden girişimci bu zorlu işleri yapabilmek için güçlü bir motivasyona ve girişimcilerde olması gereken bir takım kişisel özelliklere sahip olmalıdır (Zeynalova, 2019: 10).

Kişisel özellikler, bir bireyin kendisini çeşitli durumlarda tutarlı olarak gösteren kalıcı özellikleridir. Belirli kişisel özelliklere sahip olması, girişimcilerin rollerini iyi bir şekilde yerine getirmelerini sağlar. Belirli özelliklerin yokluğu ise bir bireyin girişimci olarak ortaya çıkmasını engelleyebilir (Doris ve Irena, 2013). Girişimcilik literatürde en sık vurgulanan özellikler sırasında başarma ihtiyacı, bağımsızlık arzusu, özgüven, kontrol odağı, belirsizliğe tolerans, risk alma eğilimi, yenilikçilik, duygusal zeka gibi özellikler yer almaktadır. Girişimcilik eğilimlerinin ortaya çıkması ve gelişmesinde en önemli etkenlere eğitim, ailenin özellikleri ve çevresel faktörler de dahildir. Örneğin, Eğitim kişiye otonomi, kendine güven, bağımsızlık kazandırmakta ve bu özellikler, işe başlama, iş kurma ve ilerlemede etkili olmaktadır (Zeynalova, 2019: 10-13).

2.2. Otantik Liderlik

Otantik Liderlik, liderlerin kuruluşlardaki işbirlikçileriyle olan ilişkilerinin bir sonucu olarak, sürdürülebilir ve zaman içinde sürdürülen, beklentilerin ötesinde bir performansa ulaşan bir lider davranış modeli olarak tanımlanabilir (Valsania vd., 2016). Otantiklik "kendini bilmek ve kendini doğru ifade etmek" tir. Birey; kişiliğine, öz değerlerine, duygularına ve tercihlerine bağlı olduğu kadar otantiktir". Otantik lider ise kendi davranış ve düşüncelerinin başkaları tarafından nasıl algılandığının bilen, ahlaki bakış açısı sergileyen, bilgili olan, kendinin ve diğerlerinin değerini, güçlü yönlerini bilen, kendine güvenen, sorun çözücü ve iyimser olan, içinde bulunduğu ortamı tanıyan ahlaklı bireylerdir (Korkmaz, 2017). Otantik liderlik teorisi örgütsel psikoloji literatürü içerisinde gelişmiş bir kavramdır. Otantik liderler takım performansına olumlu katkıda bulunmaktadırlar. Otantik liderler, dengeli bilgi işlemeyi, öz farkındalığı, ilişkisel şeffaflığı, içselleştirilmiş ahlaki perspektifi ve kişisel gelişimi artırmak amacı ile olumlu psikolojik durum ile pozitif etik ikliminin her ikisini teşvik eden bir liderlik

modelini örgüt içerisinde ortaya koymaktadırlar. Otantik liderler bir örgütte sürdürülebilir gerçek performans, iş ilişkisi, yaratıcılık, iş memnuniyeti, personel güçlendirme, yönetici ve personel kimliği gibi birçok bireysel düzeyde pozitif sonuçların doğmasına yol açmaktadırlar. Aynı zamanda otantik liderler örgüt içerisinde pozitif bir çalışma ortamı sağlamakla takım üyelerinin birbirine yardım etmesini sağlayacak bir örgüt kültürü oluşturmaktadırlar. Otantik lider çalışanlara; etik, güvene dayalı, yardımsever ve pozitif bir örgütsel çatı sağlamaktadır. Otantik lider kendini tanımanın, değerlere göre davranmanın, dengeli ve önyargısız karar almanın ve güvene dayalı ilişkileri inşa etmenin önemi üzerinde durmaktadır. Bu nedenle otantik lider iş dünyasında gittikçe önem kazanmakta ve uygulamada destek bulmaktadır (Kiersch ve Peters, 2017: 149).

Otantik liderlik dört temel boyutu içerir.

- Birincisi, liderlerin kendi güçlü ve zayıf yönlerini bilmeleri ve davranışlarının takipçilerini nasıl etkilediğini anlamaları için öz farkındalıktır.
- İkinci boyut, dengeli bir işlemdir. Liderlerin eleştirel bakış açılarını teşvik ettiği ve karar vermeden önce ilgili tüm bilgileri dikkate aldığı bilgiler.
- Üçüncüsü, ilişkisel şeffaflıktır, böylece liderler kendi fikirleri ve duyguları konusunda açık olurlar.
- Son boyut, liderlerin altında bile olsa ahlaki değerler ve standartlar tarafından yönlendirildiği içselleştirilmiş bir ahlaki perspektiftir.

Otantik liderler, yüksek düzeyde ahlak ve dürüstlük sergileyen, açıklıkla iletişim kuran, takipçileriyle etkileşimde açıklık ve şeffaflık sağlamaya çalışan ve iş hedeflerine ulaşmak için iyi koşullar yaratan bireyler olarak tanımlanır.

Bu liderler, takipçilerinin saygısını ve güvenini kazanabilir ve onlarla destekleyici, olumlu, makul ve şeffaf bağlantılar kurarak çalışanların olumlu duygularını güçlendirebilirler (Ribeiro vd., 2020).

2.3. Özyeterlilik Algısı

Bireylerin kendine olan inanç ve güvenin farklı biçimleri, özellikle öznel yeterlilik kavramından yararlananlar, insan öğreniminin ve motivasyon araştırmalarının yakın tarihi boyunca büyük ilgi görmüştür. Çok az uyumsuzlukla birlikte, bu öz-yapılar üzerine yapılan araştırmalar, birçok farklı alanda başarılı işleyiş ve adaptasyonda kişinin "gerçek" benliğinin aksine "algılanan" benliğinin önemini kanıtlamaktadır (Bong ve Clark, 1999).

Bandura'nın (1977) Sosyal-Bilişsel Teorisine göre, Özyeterlilik kavramı, insanların kendi eylemleriyle istenen etkileri üretme yeteneklerine olan inançları olarak tanımlanır. Özyeterlilik Algısı, "Bireyin istenen sonuçları elde etmek için gereken eylem planını organize etme ve yürütme becerisine olan inancıdır". Dolayısıyla Özyeterlilik algısı, belirli bir durumun taleplerine cevap vermek için ihtiyaç duyulan motivasyonel, bilişsel ve davranışsal kaynakları harekete geçirme yeteneklerine ilişkin bireylerin inançlarıyla ilgilidir. Hedeflere ulaşmak, yalnızca belirli yeteneklere sahip olmayı değil, aynı zamanda farkında olmayı da gerektirir. Diğer bir deyişle, yeterlik seviyesi elde edilen performansı etkiliyorsa, etkisine yine de kişisel yeterlik ile ilgili inançlar aracılık eder. Bu, insanların gerekli yeteneklere sahip olsalar bile, bunlara ulaşma yeteneklerinden şüphe duyduklarında neden optimum performansları elde edemediklerini açıklar (Gangloff ve Mazilescu, 2017: 1-2).

Luszczynska vd. (2005), daha yüksek öz yeterlik düzeyleri sergileyen kişilerin, daha zorlu görevleri üstlenmeyi ve çevredeki zorlukları keşfetme ve kullanma, yeni hedefler belirleme ve her tür taleple daha iyi başa çıkma yeteneklerini gösterdiklerini vurgulamıştır (Alves vd., 2017: 1164).

Yüksek öz-yeterlik inancına sahip bireyler, genel olarak kendilerini daha güçlü hiss eder ve özgüvenleri daha yüksek olur. İlgili alanlarda girişken olmaya, çaba göstermeye ve etkinliklerine inandıkları sürece çabalarında ısrar etmeye isteklidirler.

Potansiyel stresli durumlarda, kendi kendine yeten bireyler daha az öznel stres üretir. Bununla birlikte, özyeterlilik strese karşı önleyici görevi görürken, aynı zamanda - dolaylı olarak - aşırı hırslı olmaya yol açabileceği ölçüde stres yaratabilir (Flammer, 2001: 13813).

2.4. Girişimcilik Eğilimleri ve Otantik Liderlik Arasındaki İlişkiyi Araştıran Geçmiş Çalışmalar

Girişimcilik ve liderlik tartışmasız son yıllarda en çok çalışma alanları arasında yer almıştır, ancak lider olarak girişimcilere, otantik liderlik ve girişimcilik eğilimleri arasındaki ilişkilere yönelik çok az araştırma yapılmıştır. Jensen ve Luthans (2006) tarafından yapılan araştırma liderlik özelliklerinin kişilerin girişimcilik eğilimi üzerinde pozitif yönde etkisi olduğunu tespit etmiştir. Valsania vd. (2014)'nin Madrid'de 212 çalışana yönelik yaptıkları çalışmada, otantik liderliğin işletmelerin iç girişimcilik eğilimleri üzerinde olumlu etkisi olduğu anlaşılmıştır.

Yılmaz vd. (2013) tarafından Konya sanayi işletmesinde görev yapan 338 personele yönelik yapılan araştırma ile, Attar ve Çetinkaya (2020) Konya'da otel sektöründe beyaz yakalı çalışanlara yönelik yaptıkları çalışmada, otantik liderlik düzeyinin iç girişimcilik eğilimleri üzerinde istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Otel işletmelerinde yapılan çalışmanın sonucuna göre, Otantik liderlik davranışlarında bulunan yöneticilerinin, işletmenin iç girişimcilik davranışını olumlu yönde etkileyerek; daha iyi bir çalışma ortamı sağlayacağı, işletmeyi daha yenilikçi, daha rekabetçi bir seviyeye taşıyacağı öngörülmektedir. Yöneticilerin ahlaki ve etik değerleri önemsemesi, şeffaflığa ön planda tutması, hata yaptığında hatalarını kabul etmesi, karar verirken farklı görüşleri dinlemesi ve değerlendirmesi güvenli bir iş ortamı oluşturarak yenilikçi ve yaratıcı çalışanların ortaya çıkmasına fırsat yaratacaktır.

Yukarıda açıklanan geçmiş araştırmaların hipotezleri ve sosyal değişim kuramı ışığında aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H1. Otantik liderlik ve girişimcilik eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2. Otantik Liderliğin girişimcilik eğilimleri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

2.5. Girişimcilik Eğilimleri ve Özyeterlilik Algısı Arasındaki İlişki Araştıran Geçmiş Çalışmalar

Kişinin görevleri yerine getirme yeteneğine inanma fikri olan özyeterlilik, birçok alan araştırması ile girişimcilikle bağlantılı olduğu kanıtlanmış bir kavramdır (Bandura, 1982). Girişimci özyeterliliği girişimci niyetlerle ilişkilendirilmiştir (Bird, 1988; Boyd ve Vozikis, 1994). Bu nedenle, Boyd ve Vozikis (1994), kariyer gelişiminde yüksek girişimcilik eğilimleri ve özyeterlilik algısının yaşamın ilerleyen dönemlerinde güçlü girişimcilik faaliyetlerine neden olacağını öne sürmüştür. Yapılan çalışmalar, özyeterlilik algısının teorik önemine dikkat

çekmiş ve özyeterlilik düzeyinin yüksek olan bireylerin daha yüksek girişimci niyetlere sahip olduklarını göstermiştir (Talia, 2010).

Çetin (2011) bilişim sektörü çalışanlarına yönelik yaptığı çalışmada (katılımcı sayısı 211kişi) kişilerde öz yeterlilik algısı yükseldikçe, iç girişimcilik davranışlarından, risk alma, proaktiflik, yenilikçilik özerklik ve bireysel ağları genişletme davranışlarının pozitif yönde arttığını tespit etmiştir.

Çolakoğlu, H. ve Çolakoğlu, T (2016) tarafından yapılan araştırmada öz yeterlilik algısı ve girişimcilik potansiyeli açısından girişimcilik eğitimi alan ve almayan öğrenciler arasındaki farklılıklar araştırılmıştır (katılımcı sayısı 252). Araştırma sonucunda, özyeterlilik algısının girişimcilik potansiyelini olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Bu durum, yüksek düzeyde özyeterlilik algısına sahip olan kişilerin, girişimci olma potansiyeli ve girişimcilik eğilimi, düşük özyeterlilik algısına sahip kişilerden daha fazla olduğunu göstermektedir.

Çankır (2017) özyeterlilik ve değişime karşı direncin girişimcilik eğilimi üzerine etkisini araştırmak için yaptığı çalışmada özyeterlilikleri yüksek olan öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinin daha fazla olduğunu ve özyeterlilik algısının girişimcilik eğilimini olumlu yönde etkilediğini tespit etmiştir.

Yukarıda açıklanan geçmiş araştırmaların hipotezleri ve sosyal değişim kuramı ışığında aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H3. Özyeterlilik algısı ve girişimcilik eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H4. Özyeterlilik algısının girişimcilik eğilimleri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

2.6. Otantik liderlik ve Özyeterlilik Algısı Arasındaki İlişkiyi Araştıran Geçmiş Çalışmalar

Köksal (2008) antrenörlerin özyeterlilik algısı ile liderlik tarzları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacı ile yaptığı çalışmada özyeterlilik ile otokratik liderlik, destekleyici liderlik ve demokratik liderlik arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır. Örücü vd. (2015) tarafından AVM çalışanlarına yönelik Liderlik tarzının öz yeterlilik üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan çalışmada, değişkenler arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Man (2011) hemşirelerin özyeterlilik düzeyleri ve liderlik özellikleri arasında ilişkiyi tespit etmek amacı ile yaptığı araştırmada, bu değişkenler arasında anlamlı ve pozitif ilişkilerin olduğu sonucuna varmıştır.

Akgündüz (2012) iş turizmi ve tatil turizminde faaliyet gösteren otellerdeki çalışanlara yönelik yaptığı çalışmada otantik liderlik ve öz yeterlilik arasındaki ilişkiyi incelemiştir (Araştırmaya 175 kişi katılmıştır.). İş turizmine yönelik otellerinde ve tatil turizmine yönelik otellerde çalışanlar için yöneticilerinin liderlik davranışları ile özyeterlilik düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Şehir otellerinde çalışanların, resort otellerde çalışanlarla mükayese edildiğinde otantik liderliğe daha olumlu baktıkları görülmüştür ve otantik liderliğin özyeterlilik üzerinde pozitif bir etkinisin olduğu sonucuna varılmıştır. Bolat (2011), Schyns vd. (2007), lider-üye etkileşimi ve özyeterlilik arasında ilişkiyi belirlemek için yaptığı çalışmada özyeterlilik algısı ile lider-üye etkileşimi arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.

2.7. Otantik Liderlik, Özyeterlilik Algısı ve Girişimcilik Eğilimleri Arasındaki İlişki

Literatür taraması sonucunda üç değişkenin birarada ilişkilerini kapsayan çalışmaya rastlanmamıştır. Sosyal değişim kuramı karşılıklı etkileşimi ele alan bir kuramdır. Bu kuram doğrultusunda bir bağımlı değişkeni etkileyen birden fazla bağımsız değişken olduğunda, bağımsız değişkenlerin tek tek etkilerine göre birlikte olmaları nedeni ile bağımlı değişken üzerindeki etki derecelerinin farklılaştığı görülebilmektedir. Bu araştırmada geçmiş araştırmalarda girişimcilik eğilimleri üzerinde etkisi olduğu saptanan otantik liderlik ve özyeterlilik algısının beraber tek bir modeldeki etkisi çoklu regresyon analizi ile araştırılmıştır. Böylece bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkilerinin tek bir modelde güçlülük derecelerinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Girişimcilik eğilimleri üzerinde hangi değişkenin daha fazla etkisinin olduğunun belirlenmesi ile yöneticilere bu değişkeni iyileştirme konusunda öncelikli davranmaları önerilebilecektir. Bu doğrultuda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H5. Otantik liderliğin ve özyeterlilik algısının girişimcilik eğilimleri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

3. YÖNTEM

Çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veriler anket yolu ile elde edilmiştir. Araştırmada kullanılan olan anket formu dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde demografik özelliklerin tespit edilmesine yönelik toplam 6 soru yer almaktadır. İkinci bölümde ise "Otantik Liderlik Ölçeği", "Girişimcilik Eğilimi Ölçeği" son olarak ise "Öz Yeterlilik Ölçeği'' kullanılmıştır. Her üç ölçekte de yer alan ifadeler, 5'li likert şeklindedir.

Araştırmada kullanılacak olan ilk ölçek 2008 yılında Walumbwa ve arkadaşları tarafından geliştirilen 16 soruluk ''Otantik Liderlik Ölçeği''anketinden oluşmaktadır. Girişimcilik Eğilimi Ölçeği" Emre Nalçagil tarafından 2020 yılında geliştirilen 21 maddelik Kurumsal Girişimcilik Eğilimleri ölçeğidir. Araştırmada kullanılacak olan son ölçek olan "Özyeterlilik Algısı Ölçeği" Gibson ve Dembo (1984)'nun geliştirdiği öğretmenler için özyeterlilik ölçeği (Teacher Self Efficacy Scale) anketinden oluşmaktadır. Ölçekte, kişisel özyeterlilik (Personal Self Efficacy) ve öğretimsel yeterlilik (Teaching Self Efficacy) olmak üzere iki faktörün bulunduğu belirtilmiştir. Ankette 10 soru yer almaktadır.

Araştırma evrenini, Antalya ilinin Kemer ilçesinde faaliyet gösteren 2 dört yıldızlı ve 1 beş yıldızlı mavi yakalı otel çalışanları teşkil etmektedir. Evren büyüklüğü 240, örneklem ise 130 çalışandan oluşmaktadır. Araştırmanın örneklem büyüklüğünün yeterlilik düzeyi, 0,05 güven aralığında hesaplanarak oluşturulan örneklem büyüklüğü tablosundaki verilere göre yeterlidir. (Gürbüz ve Şahin, 2018:130).

3.1. Verilerin Analizi

Bu kısımda katılımcıların demografik özellikleri, eğitim düzeylerine ilişkin yapılmış frekans analizi sonuçlarına yer verilmiştir (Tablo 1).

51'i kadın, 79'u erkek olmakla araştırma anketimize toplam 130 kişi katılmıştır. 51 kadın anketimize katılan toplam kişi sayısının %39,2'sine karşılık gelmektedir. 79 katılımcı erkek ise ankete katılan toplam kişi sayısının %60,8'ine karşılık gelmektedir. Ankete katılanların medeni durumu arasında farkın çok az olduğu görülmektedir. Katılımcıların 63'ü yani %48,5'i evli iken 67'si yani %51,5'i bekardır. Katılımcıların eğitim düzeyi açısından üniversite eğitimi

almış ve almamış kişilerin sayısı toplamda birbirine yakın olmaktadır. Daha net söylemle, lise ve altı eğitim düzeyinde olan kişi sayısı 35, ön lisans 34, lisans 49, lisansüstü ise 12 kişi olmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri (N=130/ %100)

Cinsiyet		**Medeni durum**		**Eğitim Durumu**
Kadın	Erkek	Evli	Bekar	Lise ve altı N=35 (%26,9)
N= 51 (%39,2)	N= 79 (60,8)	N=63 (48,5)	N= 67 (51,5)	Ön lisans N=34 (%26,2)
				Lisans N=49 (%37,7)
				Lisansüstü N=12 (%9,2)

Araştırma kapsamında anket sorularının güvenirliğini ölçmek için güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Değişkenlere ilişkin güvenilirlik, Cronbach Alfa (α) istatistiği aracılığıyla hesaplanmıştır. Otantik liderlik ölçeğine, girişimcilik eğilimleri ölçeğine ve özyeterlilik algısı ölçeği için belirlenen güvenilirlik değerleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Güvenilirlik Analizleri (Cronbach's Alpha Değerleri)

Değişkenler	**Güvenilirlik Değeri (α)**
Otantik Liderlik	,914
Girişimcilik Eğilimleri	,925
Özyeterlilik Algısı	,853

Yapılan test sonucuna göre güvenilirlik değerleri 0,70'ten yüksek belirlenmesi ölçeklerin güvenilir olması anlamına gelmektedir. Otantik liderlik ölçeğinin ,914, girişimcilik eğilimleri ölçeğinin ,925, özyeterlilik algısı ölçeğinin ,853 yüksek bir cronbach alfa değeri alması ölçeklere ilişkin güvenilirliğin sağlanmış olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. Normallik Testi

Değişkenler	**Ortalama**	**Çarpıklık**	**Basıklık**
Otantik Liderlik	3,49	,053	-,655
Girişimcilik Eğilimleri	3,68	,038	-,836
Özyeterlilik Algısı	4,08	-,219	-,423

Soruların Çarpıklık ve Basıklık değerlerinin -1,5 ile +1,5 değerleri arasında olduğundan bu bulgu verilerin normal dağılıma sahip oldukları görülmektedir.

"H1. Otantik liderlik, özyeterlilik algısı ve girişimcilik eğilimlerinin aralarında anlamlı bir ilişki vardır." hipotezi için, Otantik Liderlik (OL), Girişimcilik Eğilimi (GE) ve Özyeterlilik Algısı (ÖA) arasında korelasyon analizi yapılmış ve analiz sonuçları Tablo'da verilmiştir.

Tablo 4. Çoklu Korelasyon Analizi Tablosu

	Otantik Liderlik	**Girişimcilik Eğilimleri**	**Özyeterlilik Algısı**
Otantik liderlik	1		
Girişimcilik Eğilimleri	,700**	1	
Özyeterlilik Algısı	**,** 427**	,568**	1

Korelasyon tablosu sonuçlarına göre:

Otantik Liderlik ve Girişimcilik Eğilimleri arasında korelasyon katsayısı ,700'dür. Bu değerin 0,60 ile 0,80 arasında olması nedeniyle değişkenler arasında yüksek seviyede anlamlı ilişki vardır.

Otantik Liderlik ve Özyeterlilik Algısı arasında korelasyon katsayısı ,427'dir. Bu değerin 0,40 ile 0,60 arasında olması nedeniyle değişkenler arasında orta ve anlamlı ilişki vardır.

Girişimcilik Eğilimleri ve Özyeterlilik Algısı arasında korelasyon katsayısı ,568'dir ve değişkenler arasında 0,01 anlamlılık düzeyinde orta ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Araştırmanın sonuncu hipotezi olan "H2. Özyeterlilik algısının ve Otantik liderliğin Girişimcilik eğilimleri üzerinde anlamlı etkileri vardır." hipotezini test etmek amacı ile çoklu regresyon testi yapılmıştır. İstatistiksel olarak anlamlı çıkan analiz sonuçlarına göre, girişimcilik eğilimlerini açıklamada otantik liderlik ve özyeterlilik algısının katkısı vardır. Bağımlı değişken olan girişimcilik eğilimlerini her iki bağımsız değişkenin de etkilediği görülmektedir. Yani Otantik liderlik ve özyeterlilik algısı düzeyinin yüksek olması kişilerin girişimcilik eğilimlerini etkiliyor. Modele göre otantik liderlik boyutunda gerçekleşen bir birimlik artış diğer değişkenler sabitken girişimcilik eğilimleri davranışında 0,560, özyeterlilik algısı boyutunda ise ,329 birikimlik artışa neden olmaktadır. Analiz sonuçlarına göre H2. Hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5. Özyeterlilik Algısının ve Otantik Liderliğin Girişimcilik Eğilimleri Arasındaki Çoklu Regresyon Analizi

Model					T	Sig.		
		B	Std. Hata	Beta			Tolerance	VIF
	Sabit	,647	,257		2,519	,013		
	Otantik Liderlik	,468	,053	,560	8,797	,000	,818	1,223
	Özyeterlilik Algısı	,342	,066	,329	5,160	,000	,818	1,223
F = 87,284								
R = ,761								
R^2 = ,579								
Düzenlenmiş R^2 = ,572								
Bağımsız değişkenler: Otantik liderlik, özyeterlilik algısı								
Bağımlı değişken: Girişimcilik eğilimleri								

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Otantik liderlik ve özyeterlilik algısının girişimcilik eğilimleri üzerindeki etkisini değerlendirmek için Antalya'nın Kemer ilçesinde bulunan otel çalışanlarına anket uygulaması yapılmıştır. Toplanan verilere analizler yapılarak, bulgular değerlendirilmiştir.

Yapılan korelasyon analizi sonucunda, otantik liderlik ile girişimcilik eğilimleri arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişki olduğu saptanmıştır. Bu sonuç diğer çalışmalarla örtüşmektedir (Jensen ve Luthans, 2006; Yılmaz vd., 2013; Valsania vd., 2014; Attar ve Çetinkaya, 2020).

Otantik Liderlik ve özyeterlilik algısı arasında istatiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü ilişki olduğu saptanmıştır. Elde edilen bu sonucun diğer çalışmalarla örtüştüğü görülmektedir (Köksal, 2008; Man, 2011; Akgündüz, 2012; Örücü vd., 2015).

Girişimcilik Eğilimleri ve özyeterlilik algısı arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişki olduğu anlaşılmıştır. Elde edilen sonuç daha önce yapılmış diğer çalışmaların sonucu ile örtüşmektedir (Talia, 2010; Çetin, 2011; Çolakoğlu ve Çolakoğlu, 2016; Çankır, 2017).

Korelasyon analizi sonucunda H1 ve H3 hipotezleri kabul edilmiştir. Elde edilen sonuçlar geçmiş çalışmalarla desteklenmektedir. Bu nedenle girişimcilik eğilimlerinin özyeterlilik algısı ve otantik liderlik ile pozitif ve anlamlı bir ilişkisi olduğu söylenebilir. Elde edilen sonuç itibarı

ile yöneticilerin çalışanlarının özyeterlilik algılarını geliştirmeye yönelik çabalarının ve otantik liderlik tarzına yönelik uygulamalarının işletmedeki yenilikçiliği de arttıra bileceği öne sürülebilir. Hizmet sektöründe algılanan kaliteyi belirleyen en kritik faktörün alt kademe çalışanlar olduğu bilinmektedir. Müşterilerin kalite algılarının yükseltilmesi açısından çalışanların girişimcilik eğilimlerinin geliştirilmesinin önemli olduğu ifade edilebilir.

Yapılan çoklu regresyon analizi sonucunda H2, H4 ve H5 hipotezleri kabul edilmiştir. Elde edilen sonuca göre girişimcilik eğilimlerini açıklamada otantik liderlik ve özyeterlilik algısının anlamlı etkisi vardır. Bağımsız değişkenler arasında yer alan otantik liderliğin girişimcilik eğilimleri üzerindeki etkisi, özyeterlilik algısının etkisinden daha yüksek çıkmıştır. Bu nedenle çalışanların girişimcilik eğilimlerinin yükseltilmesi açısından otantik liderlik tarzına uygun liderlik uygulamalarının arttırılmasında yarar vardır. Yöneticilerin astlarına karşı adalet gibi etik değerlere uygun davranmaları, çalışanlarının görüşlerine değer vermeleri ve yenilikçi davranışları teşvik etmeleri gerekli ve yararlıdır.

Araştırma sonucu, otantik liderlik davranışlarının ve özyeterlik algısının girişimcilik eğilimleri üzerinde etkisi olduğunu göstermiştir. Yöneticiler şirket performansının yükseltilmesi için çalışanlarının özyeterlilik algılarını iyileştirme yönünde girişimlerde bulunmalıdırlar. Bandura (1977; 1986) kişilerin özyeterlilik duygularının dört kaynaktan beslendiğini belirtmiştir. Bunlar: başarılı deneyimler, vekaleten deneyimler, sözel ikna ve fizyolojik ve duygusal durumdur (Kotaman, 2008:120). Çalışanların hedef performansı yakalaya bilmeleri için özyeterlilik algılarının yüksek olması önemlidir. Yöneticiler çalışanlarının özyeterlilik algılarını yükseltmeye çalışarak personel niteliklerini artırabilirler.

Hem literatür taraması sonuçları hem de bu çalışmanın sonucu liderlerin, çalışanlarının performansını arttırabildiklerini ve sorumluluklarını yerine getirmenin ötesinde yer alan başarıları için çalışanları motive edebildiklerini göstermektedir. Günümüzde önemli kavramlardan biri olmayı başaran otantik liderlik, girişimcilik eğilimleriyle pozitif ilişkilidir. Çalışma ekiplerini daha etkin olarak yönetebilmek otantik liderlerin girişimcilik özelliklerine bağlıdır. Yöneticiler otantik liderlik davranışını uygulayarak, işletmenin girişimcilik davranışını olumlu yönde etkileyecek, işletmeyi daha yenilikçi ve dolayısıyla daha rekabetçi bir seviyeye taşıyabilecektir. Böylece, hizmet kalitesi iyileştirilerek müşteri çekme potansiyeli arttırılabilecektir.

Bu araştırmanın sonucu araştırmanın örneklemi ile kısıtlıdır, genellenemez. Gelecek araştırmacıların daha fazla örneklem ve farklı sektörlerde yapacakları çalışmalarla literatüre yapılan katkılar artacaktır. Özellikle turizm sektörü üzerinde yapılan araştırmalarda dört ve beş yıldızlı otellerdeki çalışanlardan elde edilen sonuçların ülke turizmine katkısının önemli olacağı belirtilebilinir.

KAYNAKÇA

AKGÜNDÜZ, Y. (2012). Konaklama İşletmelerinde Otantik Liderlik ve Öz Yeterlilik Arasındaki İlişkinin Analizi, Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir.

ALVES, H. & MAINARDES, E.W. (2017). "Self-efficacy, trust, and perceived benefits in the co-creation of value by consumers". International Journal of Retail and Distribution Management, Vol. 45 No. 11, pp. 1159-1180, doi: 10.1108/IJRDM-05-2016-0071.

ATTAR, M. & ÇETİNKAYA, B. (2020). "Otantik Liderlik Davranışının ve Çevresel Dinamizmin İç Girişimcilik Üzerindeki Etkisi". Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, Cilt: 23 Sayı:1.

BANDURA, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.Bird.

BIRD, B. (1988). "Implementing Entrepreneurial Ideas: The Case for İntentions". Academy of Management Review, 13: 442-454.

BOLAT (2011). "Öz Yeterlilik ve Tükenmişlik İlişkisi: Lider-Üye Etkileşiminin Aracılık Etkisi". Ege Akademik Bakış / Ege Academic Revıewcilt: 11, Sayı: 2, Nisan 2011.

BOYD, N.G. & VOZIKIS, G.S. (1994). "The Influence of Self-Efficacy on the Development of Entrepreneurial Intentions and Actions". Entrepreneurship Theory and Practice, 63-75.

CHO, Y.H., & LEE, J.H. (2018). "Entrepreneurial orientation, entrepreneurial education and performance". Asia Pacific Journal of Innovation and Entrepreneurship, Vol. 12 Issue: 2, pp.124-134, s.126.

ÇANKIR, B. (2017). "Öz-Yeterlilik ve Değişime Karşı Direncin Girişimcilik Eğilimi Üzerine Etkisi". Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Haziran 2017, Cilt:3, Sayı:2.

ÇETİN, F. (2011). "Örgüt İçi Girişimcilikte Öz Yeterlilik Algısı ve Kontrol Odağının Rolü". Business and Ekonomics Research Journal, Volume: 2, Number: 3, 2011, pp: 69-85.

ÇETİN, O. & TAŞDEMİR, Ö. (2017). "Girişimcilik Kapasitesi ve Bireysel Yenilikçiliğin Girişimcilik Niyeti Üzerine Etkisi". Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 6(3): 76-87.

ÇOLAKOĞLU, H., & ÇOLAKOĞLU, T. (2016). "Üniversitelerdeki Girişimcilik Eğitimi ile Öz Yeterlilik Algısı ve Girişimcilik Potansiyeli İlişkisi Üzerine Bir Saha Araştırması". Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, Bahar: 2016, Cilt:17, Sayı: 37.

DORIS & IRENA, (2013). "The influence of personal and environmental factors on entrepreneurs' performance". Kybernetes, Vol. 42 No. 6, pp. 906-927.

FLAMMER, A. (2001). Self-efficacy. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, pp.13812-13815.

GANGLOFF, B. & MAZILESCU, C.A. (2017). "Algılanan Öz-Yeterliliğin Normatif Özellikleri". MDPİ, Soc. Sci. 2017, 6, 139, s.1-2.

GUICCIARDI, M., CARTA, M., PAU, M., & COCCO, E. (2018). "Öz-Yeterlik Algısı ile Öğretim Performansı Arasındaki İlişki: Meksika Okul Öncesi ve İlkokul Öğretmenleri Örneği". Arab World English Journal (AWEJ), Cilt 9. Sayı 1.s.57.

GÜRBÜZ, S. & ŞAHİN, F. (2018). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe – Yönetim – Analiz. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

HATT, L. (2018). "Threshold Concepts in Entrepreneurship – The Entrepreneurs perspective". Education+ Training, (2): 155-167.

JENSEN, M. & LUTHANS, F. (2006). "Relationship between Entrepreneurs' Psychological Capital and Their Authentic Leadership". *Journal of Managerial Issues, 18*(2), 254–273.

JENSEN, M. & LUTHANS, F. (2006). "Entrepreneurs as authentic leaders: impact on employees' attitudes". Leadership & Organization Development Journal.

KIERSCH, C. & PETERS, J. (2017). "Leadership from The Inside Out: Student Leadership Development within Authentic Leadership and Servant Leaders hip Frameworks". Journal of Leadership Education, 16/1, 148-168.

KORKMAZ, O. (2017). "Otantik Liderlik ve Örgütsel Güven". The Journal of Academic Social Science Studies, (58), 437-454.

KÖKSAL, F. (2008). Antrenörlerin liderlik tarzları ile öz yeterlikleri arasındaki ilişki, Yayınlanmış Yüksek lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

MALERBA, F & MCKELVEY, M (2018). "Knowledge-intensive innovative entrepreneurship integrating Schumpeter, evolutionary economics, and innovation systems". Small Bus Econ, 54:503–522.

MAN, M.R.D.R. (2011). "Leadersih and Self-Efficacy Towards Mission Accomplishment Among The Nursing Faculty of The Lyceum of The Philippines University". E-International Scientific Research Journal, 3/4, 225-23.

NEESSEN, P., JONG. J., CANIELS, M. & VOS, B., (2021). "Circular purchasing in Dutch and Belgian organizations: The role of intrapreneurship and organizational citizenship behavior towards the environment", Journal of Cleaner Production, 280, 1249783.

ÖRÜCÜ, E., ŞEKER, C. & KAYA, A., (2020). "Öz Yeterlilik Algısı ve Liderlik Tarzı İlişkisinde İş Tatmininin Aracılık Rolü". Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Cilt:15, Sayı:24.

RIBEIRO, N., DUARTE, P. & FIDALGO, *J*. (*2020*). "Authentic leadership's effect on customer orientation and turnover intention among Portuguese hospitality employees The mediating role of affective commitment". International Journal of Contemporary Hospitality Management Vol. 32 No. 6, pp. 2097-2116, 2098.

SABUNCU, G. (2017). Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi Öğrencilerinin Girişimcilik Niyetleri ve Çevresel Tutumlarını Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

SCHYNS, B, TORKA, N. & GÖSSLING, T. (2007). "Turnover Intention and Preparedness for Change Exploring Leader-Member Exchange and Occupational Self-Efficacy as Antecedents two Employability Predictors". Career Development International. 12(7):660-679.

TALIA (2010). "Gender, Entrepreneurial Self Efficacy, And Entrepreneurial Attitude orientations: The Case Of The Caribbean". International Business & Economics Research Journal, Volume 9, Number 13.

TOMA, G., GRIGOREA, M. & MARINESCUA, P. (2014). "Economic development and entrepreneurship". Procedia Economics and Finance 8, 437.

VALSANIA, E., MORIANO, A., & MOLERO, F. (2014). "Authentic Leadership and Intrapreneurial Behavior: Cross-Level Analysis of The Mediator Effect of Organizational Identification and Empowerment". International Entrepreneurship and Management Journal, 12 (1):1-25.

VALSANIA, E., MORIANO, A., & MOLERO, F. (2016). "Authentic leadership and intrapreneurial behavior: Cross-level analysis of the mediator effect of organizational identification and empowerment". International Entrepreneurship and Management Journal, 12(1), 131–152.

YILMAZ, A., ÇELİK, A. & ULUKAPI, H. (2013). Otantik ve Dönüşümcü Liderlik Düzeyi Algılamasının Çalışanların İç Girişimcilik Eğilimleri Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi: Konya İlinde Bir Araştırmal, 21. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Kitabı 17-22.

ZEYNALOVA, U. (2019). Kadın Girişimcilerin Karşılaştıkları Sorunlar: Küçük Ölçekli İşletme Sahipleri Üzerine Bir Araştırma, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alanya Akademik Bakış Dergisi
Yıl: 2022, C:6, S:1, ss. 1921-1940

Alanya Academic Review Journal
Year: 2022, Vol:6, No:1, pp. 1921-1940

Turizm Etkinliği Çevre Performansını Etkiliyor Mu? Veri Zarflama Analizi ile Etkinlik Skorlarının Hesaplanması

(Araştırma Makalesi)

Does Tourism Efficiency Affect Environmental Performance? Calculation of Efficiency Scores by Data Envelope Analysis

Doi: 10.29023/alanyaakademik.887885

Gonca YÜZBAŞI KÜNÇ
Dr. Öğr. Üyesi Adıyaman Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü
gyuzbasi@adiyaman.edu.tr
Orcid No: 0000-0003-0213-7310

Bu makaleye atıfta bulunmak için: *Yüzbaşı Künç, G. (2022). "Turizm Etkinliği Çevre Performansını Etkiliyor Mu? Veri Zarflama Analizi ile Etkinlik Skorlarının Hesaplanması", Alanya Akademik Bakış, 6(1), Sayfa No. 1921-1940.*

Anahtar kelimeler:
Veri Zarflama Analizi, Turizm, Çevre, Uygunluk Analizi, Sürdürülebilirlik, Ekonomi.

Makale Geliş Tarihi: 27.02.2021
Kabul Tarihi: 16.12.2021

ÖZET

Turizmin ekonomiye sürekli artan katkısı, ülke ekonomileri içinde önemsenen bir sektör haline gelmesine neden olmuştur. Ülkeler sadece ekonomi odaklı gelişmeye çalıştıklarından, çevresel faktörleri genellikle göz ardı etmektedirler. Bu açıdan turizm gelişiminin çevre ile nasıl bir ilişki içerisinde olduğunu araştırmak çalışmanın amacını meydana getirmektedir. Bu kapsamda çalışmada turizm göstergelerinin etkinliği ile çevre performansı arasındaki uygunluk ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada rasgele seçilen 50 ülkenin 2018 yılına ait turizm göstergeleri kullanılarak veri zarflama analizi ile etkinlik skorları hesaplanmıştır. Daha sonra ülkelerin Çevre Performans Endeksi sıralamalarına göre grupları incelenmiştir. Ülkelerin turizm etkinlik değerleri ve ÇPE grupları kullanılarak uygunluk analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre turizm etkinliği ile çevre performansı arasında belirli bir uygunluk ilişkisi vardır. Ancak bu uygunluk ilişkisi günümüzde yaşanan çevresel problemleri önleyecek derecede yeterli değildir.

Keywords:
Data Envelopment Analysis, Tourism, Enviroment, Corresponding Analysis, Sustainability, Economy

ABSTRACT

The contribution of tourism to the economy has caused it to become an important sector in the economies of the country. As countries try to develop only with an economy focus, they often ignore environmental factors. In this respect, it is the aim of the study to investigate how tourism development relates to the environment. In this study, the correspondance relationship between the efficiency of tourism indicators and environmental performance was examined. In the study, efficiency scores of 50 countries in 2018, which are randomly selected, were calculated in terms of tourism indicators. The environmental performance index data and tourism efficiency scores of the countries were analyzed with the correspondance analysis technique, which is one of the techniques used for multivariate categorical data analysis. Then, the results obtained from the variables with the correspondace analysis were interpreted. According to the results, there is a certain correlation between tourism activity and environmental performance. However, this

correspondance relationship is not sufficient to prevent environmental problems, that are experienced today.

1. GİRİŞ

Dünya turizm sektörü, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki genişleyen ekonomik uçurumun ortadan kaldırılmasına yardımcı olabilecek potansiyele sahip bir sektör olarak görülmektedir. Turizmin ülke ekonomilerine olumlu yönde katkıda bulunduğu birçok çalışmada ortaya çıkarılmıştır. Turizm başta büyüme olmak üzere makroekonomik göstergelere katkı sağlamaktadır (Inchausti-Sintes, 2015).

Turizm, çevre açısından önemli bir kavramdır ve çok yönlü bir faaliyettir. Çevresel kaynaklar turistlerin faydalandıkları temel girdileri ve kritik üretim faktörlerini sağlamaktadır. Doğal çevre bazen turistlerin ilgisini çeken ana ürün olmaktadır. Öte yandan turizm ise çevreyi değiştiren istenmeyen ürünler üretmektedir (Hunter, 1997). Turizm ve doğal çevre arasındaki ilişki, akışkan ve değişken bir ilişkidir. Bu ilişkinin sürekliliği birçok etkiye sahiptir. Çevre üzerindeki etkiler ise gün geçtikçe değişerek ve artarak devam etmektedir (Holden, 2016).

Turizmin hızlı gelişmesi ve küresel yayılması çevre ve toplum üzerinde potansiyel olarak yıkıcı etki bırakmaktadır. Çevrenin korunmasına yönelik iki ana önlem türü tartışılmaktadır. İlki turizm için çevreyi korumak ikincisi ise çevreyi turizmden korumaktır. Çevrenin turizmden korunması gelişmekte olan ülkelerde üzerinde durulan bir konudur. Bu ülkeler gelişmiş ülkelerden daha fazla turizmden kaynaklanan çevresel sorunlarla karşılaşmaktadır (Tisdell, 1987). Bu bağlamda çalışmanın temel konusunu turizm ve çevre meydana getirmektedir. Ekonomi ve turizm ise iç içe iki kavram olduğundan, çalışmada ilk olarak turizm ekonomi ve çevre literatürü detaylı olarak incelenmiştir. Bu üç kavramın bir araya gelmesiyle sürdürülebilir turizm anlayışının asıl ulaşılması ve anlaşılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle sürdürülebilir turizme ait literatürde çalışmada detaylı olarak incelenmiştir. Çalışmanın çevre değişkenini meydana getiren Çevre Performans Endeksi kavramı, nasıl ortaya çıktığı ve ne şekilde hesaplandığı çalışmada ayrıntılı olarak sunulmuştur.

İncelenen literatür kapsamında uygulamaya geçilmiştir. Uygulama aşamasında ilk olarak rasgele seçilen 50 ülkenin turizm göstergeleri kullanılarak, veri zarflama analizi ile etkinlikleri hesaplanmıştır. Daha sonra bu ülkelerin çevre performans endeksine göre gruplamaları ve turizm etkinlikleri değişkenleri kullanılarak uygunluk analizi yapılmıştır. Turizm açısından etkinlikleri belirlenen ülkelerin çevre performansları görsel olarak uygunluk analizi ile incelenmiştir. Bu bağlamda "Turizmden etkin olarak yararlanılırken çevre faktörleri düşünülüyor mu?" sorusu bu çalışmanın motivasyonunu oluşturmaktadır.

Bu kapsamda çalışmada rasgele seçilen 50 ülkenin turizm etkinlikleri ile çevre performans endeksi arasındaki uygunluğun araştırılması amaçlanmıştır. Çalışmada

- Turizm açısından etkin olan ülkelerin çevre koruma seviyeleri arasında uyum var mıdır?
- Ülkeler çevreyi göz ardı ederek turizmi yalnızca ekonomik açıdan gelir kaynağı olarak mı görüyorlar?
- Hem turizm ile gelir elde ederek etkin olmak hem de çevreyi korumak mümkün müdür?

sorularına cevap aranmıştır. Özellikle son yıllarda üzerinde sıkça durulan sürdürülebilir turizm kavramının bu sorular ile gerçekleştirilip gerçekleştirilemediği çalışmada incelenmiştir.

2. LİTERATÜR

Turizmin ekonomi ile yakından ilişkide olduğu uzun yıllardan beri birçok çalışma ile ortaya çıkarılmıştır. Son yıllarda turizmin çevresel faktörler ile olan ilişkisi de literatürde birçok çalışmada incelenmiştir. Turizm, çevre ve ekonomi bilimlerinin birbirleri ile etkileşim içerisinde oldukları yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur. Bu bağlamda literatürde yer alan turizm, ekonomi ve çevre arasındaki ilişkileri konu edinen çalışmalar incelenmiştir. Söz konusu çalışmalar Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Turizm, Çevre ve Ekonomi Konularına ait Çalışmalar

Yazar	Dönem	Ülke	Değişkenler	Yöntem
Liu vd., 1987	1987	Hawaii, Kuzey Galler, İstanbul.	Yerleşik Halkın Turizm ve Turist Algılarını Açıklayan Ekonomik, Sosyal Ve Çevresel Faktörler.	Örnek Olay - Anket Çalışması
Green ve Hunter; 1992	1992		Çevresel Etki Endeksi, Turizm Proje Sayısı.	Delphi Yöntemi
Eugenio-Martin vd., 2004	1995-1988	Latin Amerika Ülkeleri	Turist Sayısındaki Artış, GSYİH Oranı, Altyapı Harcamaları, Eğitim Seviyesi.	Panel veri Analizi
Lee ve Chang, 2008	1990-2002	OECD Ülkeleri ile OECD Üye Olmayan Ülkeler (Asya, Latin Amerika ve Afrika Ülkeleri)	GSYİH Oranı, Turizm Harcamaları.	Panel Veri Analizi
Hein vd., 2009	2009	İspanya	Turizm İklim İndeksi.	Örnek Olay Çalışması
Katırcıoğlu vd., 2014		Kıbrıs	Uluslararası Turizm Seyahat Sayıları, CO2 Emisyon Oranı, Enerji Tüketimi.	Granger Nedensellik Testi
Solarin, 2014	1972-2010	Malezya	GDP, Gelen Turist Sayısı, Enerji Tüketimi, CO2 Emisyonu.	ARDL, Nedensellik Testi
De Vita vd., 2015	1960-2009	Türkiye	Gelen Turist Sayısı, Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme Oranı.	Yapısal Kırılmalarla Kointegrasyon
Rasekhi vd., 2016	2005-2012	Gelişmiş ve Gelişmekte Olan 55 Ülke	ÇPE değeri, İnsani Gelişim Endeksi Değeri, Enerji Yoğunluğu, Kentleşme Oranı, Turist Sayısı, Popülasyon Yoğunluğu.	Panel Veri Analizi
Danish ve Wang, 2017	1995-2014	Brezilya, Russia, India, China, And South Africa	Turizm Harcamaları, CO2 Emisyon Oranı, Turizm Yatırım Miktarı, GSYİH Oranı, Küreselleşme Endeks Puanı.	Kointegrasyon
Doğan ve Aslan, 2017	1995-2011	AB Ülkeleri	CO2 Emisyon Oranı, Gelir, Enerji Tüketimi, Turizm Gelirleri	Panel Veri Analizi
Usman vd., 2018	2002-2014	Avrupa Ülkeleri	GSYİH Oranı, ÇPE Değeri, Turizm Gelireri	Panel Veri Analizi
Sghaier vd., 2018	1980-2014	Tunus, Mısır, Fas	Gelen Turist Sayısı, GSYİH, Enerji Tüketimi, CO2 Emisyon Oranı.	ARDL Yöntemi
Bojanic ve Warnic, 2020	1995-2016		Sera Gazı Oranı, Turizm Varışları, GSYİH Oranı.	Panel Veri Analizi
Nonthapot and Wongsiri, 2019	2019	Tayland	Ekolojik Faktör Soruları, Turizm Faktör Soruları, Ekonomik Faktör Soruları.	Anket Çalışması-En Küçük Kareler Yöntemi
Doğru vd., 2020	1995-2014	OECD Ülkeleri	CO2 Emisyon Oranı, GSYİH, Turizm Harcamaları, Yenilenebilir Enerji Tüketimi	Panel Veri Analizi

Liu vd. (1987) yaptıkları çalışmada anket yöntemiyle İstanbul'da, Hawaii'de ve Kuzey Galler'de örnek olay çalışması yapmışlardır. Yerleşik halkın turizme ve turiste bakışını yansıtan ekonomik, sosyal ve çevresel faktörleri araştırmışlardır. Turizmin bölge fark etmeksizin çevre üzerinde meydana getirdiği etkiden yerleşik halkında etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır. Turizmin gelişmiş olduğu bölgelerde yerleşik halkın çevresel etkilerin daha fazla farkında olduğunu belirtmişlerdir. Green ve Hunter (1992) çevresel etki endeksi verileri ve turizm proje sayısı verilerini ele alarak Delphi yöntemi uygulanmıştır. Çalışmada turizm projelerinin çevresel bozulmaya neden olduğu ve bunu önlemek için tedbirler alınması gerektiği sonucuna varılmıştır. Martin vd. (2004) çalışmalarında turist sayısındaki artış; GSYİH, altyapı yatırımları, eğitim seviyesi değişkenlerini Latin Amerika Ülkeleri açısından panel veri analiziyle incelemişlerdir. Düşük gelirli ülkelerin turistleri çekmek için yeterli eğitim, altyapı ve kalkınmaya ihtiyaç duydukları sonucuna varmışlardır. Lee ve Chang (2008) çalışmalarında OECD ülkeleri ile OECD üyesi olmayan Asya, Latin Amerika ve Afrika ülkelerini GDP ve turizm harcamaları değişkenleri ile incelemişlerdir. OECD üyesi olmayan ülkelerde turizm gelişiminin GSYH'yi OECD ülkelerine göre daha fazla etkilediğini sonucuna ulaşmışlardır. Hein vd. (2009) turizmin potansiyel iklim etkilerini araştırdıkları çalışmalarında, İspanya'da iklim değişikliğinin turizm üzerindeki etkilerine odaklanan bir vaka çalışması sunmuşlardır. Çalışmada turizm iklim endeksi verilerinden yaralanmışlardır İspanya'nın turist sayılarındaki artışın iklim değişikliği ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşmışlarıdır. Katırcıoğlu vd. (2014), turizm kaynaklı enerji tüketimi ve CO2 emisyonlarını tahmin etmeyi amaçladıkları çalışmalarında uluslararası turizm seyahat sayıları CO2 emisyon oranı ve enerji tüketimi değişkenlerini kullanmışlardır. Uluslararası turizmin Kıbrıs'ta enerji tüketimi ve karbondioksit emisyonlarının seviyesindeki artışın nedeni olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Solarin (2014) Malezya'da gelen turist sayısı ve CO2 emisyonlarının makroekonomik belirleyicilerini GSYİH, gelen turist sayısı, enerji tüketimi, CO2 emisyonu değişkenleri ile incelemişlerdir. Turist varışlarının kirliliğe aktif olarak katkıda bulunduğunu, ancak varışların GSYH'de yeterli artışa dönüşmediğini göstermişlerdir. De Vita vd. (2015) gelen turist sayısı, enerji tüketimi, ekonomik büyüme oranı değişkenlerini kullanarak Türkiye için turizm gelişimini incelemişlerdir. Çalışmalarında turizm gelişiminden kaynaklanan çevresel bozulmaya rağmen, turizme dayalı büyüme pahasına çevre korumaya yönelik politikaların izlenmesi gerektiği sonucuna ulaşmışlardır. Rahseki vd. (2016), 2005-2012 yılları arasında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için turizmin çevresel etkilerini incelemiştir. Sonuçlar, turizmin çevresel performans üzerindeki etkisinin gelişmiş ülkeler için olumlu, gelişmekte olan ülkelerde ise etkisinin olumsuz olduğunu göstermektedir. Danish ve Wang (2017) çalışmalarına turizm harcamaları, CO2 emisyonu, turizm yatırım miktarı, GSYİH ve küreselleşme indeks puanı verilerini kullanmışlardır. Turizm, çevresel kalite ve ekonomik gelişim arasındaki dinamik ilişkiyi incelemişlerdir. BRICS ülkelerinde, turizm sektörünün ekonomik büyümeyi önemli ölçüde teşvik ettiğini; ancak çevrenin kalitesini düşürdüğünü ortaya çıkarmışlardır. Doğan ve Aslan (2017) AB ve aday ülkelerde CO2 emisyonları, reel GSYİH, enerji tüketimi ve turizm arasındaki ilişkiyi araştırmak için CO2 emisyon oranı, gelir, enerji tüketimi, turizm gelirleri değişkenlerini kullanmışlardır. Turizmden karbon emisyonlarına doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu göstermişlerdir. CO2 emisyonları ile enerji tüketimi arasında ve reel gelir ile CO2 emisyonları arasında iki yönlü nedensellik olduğunu göstermişlerdir. Usman vd. (2018) çalışmalarında GSYİH, ÇPE indeks değeri ve turizm geliri değişkenlerini kullanarak turizm gelişimi ve çevresel performans arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. AB ülkelerinde turizmin gelişiminin ve büyümesinin, çevresel performansla negatif ilişkiye sahip olduğunu göstermişlerdir. Sghaier vd. (2018) çalışmalarında Tunus, Mısır, Fas için gelen turist sayısı,

GSYİH, enerji tüketimi, CO2 emisyon oranı değişkenleri ile turizm gelişimi, enerji tüketimi ve çevre kalitesini incelemişlerdir. CO2 emisyonunun Fas'ta turizm ile ilgisinin olmadığını, Mısır'da turizmin CO2 emisyonu ile negatif ilişkisi olduğunu, Tunus'ta ise turizmin CO2 emisyonu arasında pozitif etkisi olduğunu sonucuna ulaşmışlardır. Bojanic ve Warnick (2019) çalışmalarında sera gazi emisyon oranı, turizm varışları, GSYİH oranı değişkenleri ile çevresel performans ve turizm seviyesi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Turizm seviyesinin sera gazı emisyonu üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. GSYİH yüzdesi olarak turizme daha fazla güvenen, daha fazla turizm varışına sahip olan ve daha yüksek turizm yoğunluğuna sahip ülkelerin aslında daha düşük miktarlarda sera gazı emisyonlarına ve daha iyi çevresel performansa sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Nonthapot ve Wongsiri (2019) çalışmalarında Taylan'da turizm çevresinin ekonomik faaliyetler üzerindeki etkilerini ekolojik faktör soruları, turizm faktör soruları, ekonomik faktör soruları değişkenleri ile anket yöntemini kullanarak araştırmışlardır. Turizm açısından çevresel ve ekolojik faktörlerin ekonomik faktörleri etkilediğini ortaya çıkarmışlardır. Doğru vd. (2020) OECD ülkeleri verilerini kullanarak turizm, ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji tüketimi ve karbondioksit emisyonları arasındaki bağlantıyı araştırmışlardır. Turizm gelişiminin Kanada, Çek Cumhuriyeti ve Türkiye'de CO2 emisyonu üzerinde negatif ve önemli etkileri olduğunu, İtalya, Lüksemburg ve Slovak Cumhuriyeti'nde CO2 emisyonu üzerinde pozitif ve önemli etkileri olduğunu göstermişlerdir.

Turizm, ekonomi ve çevre kavramı bir arada incelendiğinde karşımıza sürdürülebilir turizm kavramı çıkmaktadır. Turizm araştırmaları WECD (1967) raporu sürdürülebilir kalkınma kavramının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu nedenle turizm literatürü artık sürdürülebilir turizm teori ve uygulamasını incelemeye başlamıştır (Harris vd., 2012). 1980 ve 1990'ların başında sürdürülebilir turizm çalışmalarının sayısı oldukça artmıştır. Sürdürülebilir turizm ve sürdürülebilir kalkınma kavramları turizm sektöründeki hem içsel hem de dışsal örgütlerde tanımlanmaya başlamıştır (Weaver, 2006). Dünyanın pek çok bölgesinde turizm, bölgelerin çevresel bütünlüğüne yönelik büyük bir tehdit oluşturmaktadır ve bu nedenle, doğal çevrenin ve bunlarla ilişkili tesislerin korunması ile ilgili bir yönetim sorunu meydana gelmektedir. Sürdürülebilir turizm bir bölgede canlılığın devam ettirildiği turizm şeklidir (Butler, 1999). Bu kapsamda sürdürülebilir turizm literatürü incelenmiştir. Bu konudaki istatistik ve matematik uygulamalı yöntem odaklı çalışmaya sık rastlanmamıştır. Bu nedenle Tablo 2 başlıkları incelenen dönem, araştırma türü, çalışmanın amacı ve incelenen konu değişkenlerinden meydana getirilirmiştir. Konuyla alakalı çalışmalar Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Sürdürülebilir Turizm İle İlgili Çalışmalar

Yazar	Dönem	Amaç	Yöntem	Değişkenler
Hunter, 1997	1987-1996	Sürdürülebilir Turizm Kavramının Ayrıntılı Olarak İncelenmesi	Literatür Araştırması	Sürdürülebilir Kalkınma, Sürdürülebilir Turizm Kavramları
Miller, 2001	2001	Turistlerin Tatil Seçiminde İlgilenebileceği Sürdürülebilirlik Sınırlarının Araştırılması	Delphi Yöntemi ile Anket Uygulaması	Hava Kalitesi, Su Kalitesi, Ses Kirliliği, Çevresel Değişimler, Bölgesel Kültürdeki Değişimler, Kalabalık Olma Durumu,
Choi ve Sarikaya, 2006	2006	Sürdürülebilir Bir Çerçevede Toplum Turizmi Gelişimi İçin Göstergelerin İncelenmesi	Delphi Yöntemi	Politik, Sosyal, Ekolojik, Ekonomik, Teknolojik ve Kültürel Boyutlar.

Butler, 2007	1990-2005	Sürdürülebilir Turizm Kavramının Gelişiminin Gözden Geçirilmesi	Literatür Araştırması	Taşıma Kapasitesi, Turizm Gelişiminin Kontrolü ve Sürdürebilir Turizmin Kitlesel veya Geleneksel Turizmle İlgisi
Castellani ve Sala, 2010	2010	Turizm Politikası İçin Sürdürebilirlik Göstergelerinin Araştırılması	Örnek Olay	Popülasyon, Konaklama, Hizmet, İşgücü, Çevre ve Turizm
Buckley, 2012	1986-2012	Sürdürülebilir Turizm Kavramının Gerçekliğinin Araştırılması	Literatür İncelemesi	Popülasyon, Barış, Refah, kirlilik ve Koruma
Oyola vd., 2012	2012	Kültürel Destinasyonlarda Sürdürülebilir Turizm Göstergelerinin İncelenmesi	Hedef Programlama Uygulaması	Ekonomik Sürdürülebilirlik, Çevresel Sürdürülebilirlik, Sosyal Sürdürülebilirlik.
Tanguay vd., 2013	2012	Politika Uygulaması ve Bilimsel Tanınma İçin Sürdürülebilir Turizm Göstergelerinin Seçim Kriterleri	İki Seçim Kriteri Uygulaması	Sosyal Boyut, Çevre Boyutu, Sürdürülebilirlik Boyutu, Yaşanabilirlik Boyutu, Ekonomi Boyutu, Adalet Boyutu, Uygulanabilirlik Boyutu
Delgado ve Saarinen, 2014	1990-2013	Turizmin Gelişimin Sürdürülebilirliğe Geçişin Rolünü İncelemek	Literatür İncelenmesi	Sürdürülebilir Turizm Problemleri
Agyeiwah vd., 2017	2000-2015	Sürdürülebilir Turizmin Ana Göstergelerinin İncelenmesi	Meta Analiz	İstihdam meydana getirme, iş uygulanabilirliği, yaşam kalitesi, su kalitesi, atık yönetimi, enerji tasarrufu ve topluluk bütünlüğünün korunması
Sharpley, 2020	2000-2020	Sürdürülebilir Turizm ile Sürdürülebilir Kalkınma Arasındaki Teorik Farkın İncelenmesi	Literatür İncelemesi	Sürdürülebilir Turizm, Sürdürülebilir Kalkınma
Siakwah vd., 2020	2017	Afrika'da Turizm Yönetişimi ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine Ulaşılması	Örnek olay	Yönetiminde Güven, Adalet, Sosyal Sermaye, Güç ve Katılımın
Rinaldi vd., 2020	2020	Gıda ve Gastronomiye Dayalı Sürdürülebilir Turizm Gelişiminin İncelenmesi	Örnek Olay	Gastronomi, Destinasyon Markası ve Turizm Gelişimi
Rasoolimanesh vd., 2020	2018	Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleriyle İlgili Olarak Sürdürülebilir Turizm Göstergelerinin Sistematik Olarak İncelemesi	Literatür İncelemesi	Turizm Göstergelerinin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleriyle İlişkisi, Yönetişim, İlgili Ortaklar, Objektif ve Sübjektif Göstergeler Arasındaki Ayrım

Hunter (1997) yaptığı çalışmada ayrıntılı bir literatür incelemesi sonucunda sürdürülebilir kalkınmanın temeline dayanan sürdürülebilir turizm kavramının izolasyona uğradığını ifade etmiştir. Ayrıca sürdürülebilir turizm kavramının yeniden içeriğinin doldurulması ve tanımlanması gerektiğini vurgulamıştır. Miller (2001) çalışmasında Londra'da tüketicilerin tatil yeri seçerken kullanabilecekleri göstergelerin geliştirilmesini ve sürdürülebilir turizmin teşvik edilmesini amaçlamıştır. Bu doğrultuda anket yoluyla tüketicilere hava kalitesi, su

kalitesi, ses kirliliği, çevresel değişimler, bölgesel kültürdeki değişimler, kalabalık olma durumu ile ilgili sorular sorulmuştur. Çalışma sonucunda turistlerin sürdürülebilirlik kavramına çok fazla hakim olmadıklarını ve bu kavramın sınırlarını tam olarak kavrayamadıkları sonucuna ulaşmıştır. Choi ve Sırakaya (2006) sürdürülebilir bir çerçevede toplum turizmi gelişimini ölçmek için göstergeler geliştirmeyi amaçladıkları çalışmasında Delphi yöntemiyle farklı yerlerdeki 38 akademik araştırmacının online görüşüne başvurmuştur. Çalışma sonucunda araştırmacılar sürdürülebilirlik için 32 politik gösterge, 28 sosyal, 25 ekolojik, 3 teknolojik ve 13 kültürel boyuta karar vermişlerdir. İstihdam, gelir dağılımı, talep, ekonomik refah, işgücü ve bölgesel kamu geliri ekonomik faktör içeriklerini meydana getirmektedir. Yerleşik halk, sosyal dayanışma, turist tatmini, kaynak dağılımı, toplum sağlığı ve yaşam kalitesi gibi konular sosyal boyutu meydana getirmektedir. Mimari, kültürel yönetim, sosyokültürel doku ve kültürel eğitim gibi konular kültür boyutunu meydana getirmektedir. Yenilenebilir enerji kaybı, ekosistem yıkım oranı, çevresel etki değerlendirmesi, geri dönüşüm oranları, insan sağlığı, yenileneme kaynakların kaybı gibi konular ekolojik faktörlere aittir. Kontrol politikası, politik katılım, bölgesel planlama ve politik destek gibi konular ise politik boyutu meydana getirmektedir. Bilgi değişimi, veri yönetimi ve benchmarking gibi konular ise teknolojik türleri meydana getirmektedir. Butler (2007) turizmin sürdürülebilirlik kavramı ile olan bağlantısını literatürü inceleyerek araştırmıştır. Taşıma kapasitesi, turizm gelişiminin kontrolü ve sürdürülebilir turizmin kitlesel veya geleneksel turizmle ilgisi açısından sürdürülebilir turizm tartışmalarının fiziksel çevrenin yanı sıra insan çevresini de içermesini ve uygulanmasını sağlamanın gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Castellani ve Sala (2010) çalışmalarında, Avrupa sözleşmesinde yer alan kriterlere göre değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Sürdürülebilir performans endeksinin iyi anlaşılması için örnek olay çalışması yapmışlardır. Bu bağlamda popülasyon, konaklama, hizmet, işgücü, çevre ve turizm açısından İtalya'nın Alpin Liportin bölgesini incelemişleridir. Bölgenin endeks değerlerinin ortalama değerlerde seyrettiği sonucuna ulaşmışlardır. Buckley (2012) çalışmasında turizm sektörünün sürdürülebilirliğine ait öncelikleri literatür araştırması ile incelemiştir. Popülasyon, barış, refah, kirlilik ve koruma konularında sürdürülebilir turizmle ilgili birçok çalışma olduğunu ve son yıllarda ise bu konudaki çalışma seyrinin iklim değişikliğine odaklandığı sonucuna ulaşmıştır. Lozano-Oyola vd. (2012) kültürel destinasyonlarda planlama araçları olarak sürdürülebilir turizm göstergelerini incelemişlerdir. Endülüs bölgesinde bu göstergelerle örnek olay çalışması yapmışlardır. Turizm bölgesi toplumunda turizmin sosyokültürel etkileri, bölgesel kamu güvenliği, kültürel mirasın korunması, yerel popülasyon yapısının etkileri, destinasyonun sosyal taşıma kapasitesi, yerel popülasyondaki refah seviyesinin etkileri, kentsel peyzajın iyileştirilmesi, destinasyon rekabetçiliği, turist rotaları, kültürel yatırım ve yığılma başlıklarında 53 tane göstergeyi incelemişlerdir. Ayrıca çalışmalarında hedef programlamayı kullanmışlardır. Çalışma sonucunda kültürel destinasyonlar için bölgesel düzeyde genel eylem planlarının ve kısa vadeli stratejilerin tanımlanmasını ve destinasyon kıyaslama uygulamalarının oluşturulmasını önermişlerdir. Tanguay vd. (2013), sürdürülebilir turizm göstergelerini uzman seçim kriteri yöntemi ile incelemiştir. Çalışmada 507 akademik ve politik uzman tarafından yapılan değerlendirmeden farklı boyutlara göre göstergeler gruplanmıştır. 67 sosyal, 123 eşitlikçi, 98 ekonomik, 125 sürdürülebilirlik, 25, yaşanabilirlik, 33 çevre, 36 canlı çeşitliliği göstergesi tespit edilmiştir. Bu göstergelerin hepsi ikili seçim kriteri ile değerlendirilmiştir. Seçtikleri kriterleri ise Kübek'teki Gaspersia bölgesinde örnek olay olarak uygulamışlardır. Çalışma sonucunda bu bölge için yöntem ilk olarak kültür gelişim ve güvenliği, yeryüzü mirasının gelişimi ve korunması, eko sorumluluk teşviki, katılımcı yönetim ve turizm faaliyetlerinin etkinliği başlıkları altında 20 kriter seçmiştir. Delgado ve Saarinen

(2014), turizm gelişim ve planlanmasında sürdürülebilirliğe geçişteki göstergelerin rolünü incelemiştir. Temel özelliklerini tanımlamış ve turizmin geliştirilmesindeki zorlukları özetlemişlerdir. Çalışma sonucuna göre sürdürülebilir turizm göstergelerinin geliştirilmesinin karşı karşıya olduğu zorluk, stratejik yönergelerin, politik ve teorik önerilerin üstesinden gelme ihtiyacıdır. Agyeiwah vd. (2017), çalışmalarında 2000-2015 yılları arasındaki sürdürülebilir turizm çalışmalarında kullanılan boyutları meta analiz ile incelemişlerdir. Bu boyutlara ait frekanslarla değerlendirmede bulunmuşlardır. Çalışmada en fazla ekonomik boyutun daha sonra sırasıyla sosyal, çevresel, kültürel, politik, kurumsal ve teknolojik boyutların kullanıldığı ortaya çıkarılmıştır. Ayıca çalışma ile istihdam meydana getrime, iş uygulanabilirliği, yaşam kalitesi, su kalitesi, atık yönetimi, enerji tasarrufu ve topluluk bütünlüğünün korunması dahil olmak üzere yedi ana gösterge teması ortaya çıkmıştır. Sharpley (2020) turizm ve sürdürülebilir kalkınma konularının son 20 yılını incelediği çalışmasında sürdürülebilir turizm ile sürdürülebilir kalkınma arasındaki teorik farkı incelemiştir. Sürdürülebilir turizm kavramının bütüncül, eşitlikçi ve geleceğe yönelik bir kalkınma stratejisi olarak görünmesine rağmen, sürdürülebilir turizm gelişimi büyük ölçüde içe dönük, ürün merkezli bir bakış açısına sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca çalışma ile sürdürülebilir turizmin, çevresel sürdürülebilirlik hedeflerini kucaklarken, sürdürülebilir kalkınmanın gelişimsel yönleriyle tutarlı görünmediği sonucuna ulaşmıştır. Siakwah vd. (2020), 2017'de turizm yönetimi açısından Afrika'yı incelemişlerdir. Yaptıkları örnek olay çalışmasında Güney Afrika'nın Zimbabwe kentinde sürdürülebilir turizm yönetiminde güven, adalet, sosyal sermaye, güç ve katılımın kapsamlı bir şekilde sağlanamadığı sonucuna varmışlardır. Rinaldi vd. (2020), İtalya'nın Marche bölgesindeki yaptığı örnek olay çalışmasında sürdürülebilir turizm destinasyonlarının meydana getirilmesinde üniversitelerin etkisini araştırmışlardır. Çalışmada söz konusu bölgedeki yerel bir üniversitenin bir şehri ve kırsal bölgeyi sürdürülebilir bir gastronomi ve gıda turizmi destinasyonuna dönüştürmede önemli bir rol üstlendiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca üniversitelerin gastronomi, destinasyon markası ve turizm gelişimi değişkenleri açısından da katkı sağladığını ortaya çıkarmışlardır. Rasoolimanesh vd. (2020), 2018 yılında çalışmalarında sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile sürdürülebilir turizm göstergeleri ilişkisini inceleyen makaleleri sistematik olarak araştırmışlardır. Bu incelemeyi 4 kriteri baz alarak yapmışlardır. Bunlar sürdürülebilir turizm göstergelerinin sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle ilişkisi, yönetişim, ilgili ortaklar, objektif ve sübjektif göstergeler arasındaki ayrımdır. Çalışma ekonomik büyüme, sosyal kabul, çevre koruma ve yönetişim gibi sürdürülebilirlik temaları arasında sürdürülebilir turizm çalışmalarının yönetişim boyutunu gözden kaçırma eğiliminde olduğunu ortaya koymuştur.

Bu çalışmada turizm ve çevre arasındaki ilişkiyi incelerken kullanılan ÇPE verileri bu kavramında incelenmesini gerektirmektedir. Bu nedenle ÇPE'nin nasıl hesaplandığı, değişkenleri vb. özellikleri açıklanmıştır. Bu bağlamda Çevre Performans Endeksi (EPI), 180 ülkeyi insan sağlığının korunması ve ekosistem canlılığının sürdürülmesi açısından, dokuz öncelikli çevre sorununa göre sıralamaktadır. ÇPE'nin altında yatan amaç, karar vericilerin hesap verebilirliğini ve performans takibini kolaylaştıran daha fazla veri elde etmektir (Hsu& Zomer, 2014).

Her politika alanı için, ülkelerin temel performans göstergelerinde gerçekleştirdiği performanslara dayalı olarak bir performans puanı hesaplanır. Hem on temel politika alanı için performans puanlarının hesaplanması hem de bu puanların genel ÇPE endeksinde toplanması sabit ağırlıklandırma ile yapılır. Tablo 3'te bu ağırlık hesabı ilgili yüzdeler ve değişkenler yer almaktadır.

Tablo 3. Çevresel Performans Endeksi Değişkenleri ve Ağırlıkları

ÇPE	Çevresel Sağlık	Çevresel Hastalık Yükü %25
		İnsan Sağlığı İçin Su kaynakları %12.5
		İnsan Sağlığı için Hava Kalitesi %12.5
	Ekosistem Çeşitliliği	Ekosistem İçin Su kaynakları %4.2.
		Ekosistem için Hava Kalitesi %4.2.
		Bio çeşitlilik ve Doğal Ortam %4.2.
		Ormancılık %4.2.
		Balıkçılık %4.2
		Tarım %4.2
		İklim Değişikliği %25

Kaynak: (Rogge, 2012).

ÇPE' de kullanılan ölçüler, ülkelerin belirlenmiş çevre politikası hedeflerine ne kadar yakın olduklarına dair ulusal ölçekte bir gösterge sağlar. Politika yapıcılar, akademisyenler, hükümet dışı kuruluşlar ve medya, sürdürülebilirlikteki eğilimlerin izlenmesi için ÇPE' nin iki yılda bir yayımlanan yayınına güvenmektedirler. ÇPE, dünya çapındaki veri kümeleriyle çevre bilimindeki en son gelişmeleri, dünya genelindeki sürdürülebilirlik durumunun güçlü bir özetine dönüştürmektedir (EPI 2018).

Amerika, Avrupa ve Asya bölgelerinin 2010-2016 yılları arasında küresel enerji performansını ölçmek amacıyla veri zarflama analizi yapıl çalışma da elde edilen sonuçlar bölgelerin EPI endeks değerleri ile tutarlı sonuçlar vermiştir. Daha yüksek Çevre Performans Endeksi grubunun ve daha yüksek yenilenebilir enerji tüketimi grubunun enerji verimliliği, sırasıyla, daha düşük Çevre Performans Endeksi grubundan önemli ölçüde daha büyük ve daha düşük yenilenebilir enerji tüketimi grubundan daha iyi olduğu ortaya çıkarılmıştır (Ma vd., 2020). Asya'daki ülkeler de ormanların azalması, su kirliliği ve hava kirliliği gibi nedenler yüzünden 2018 yılında çevresel performans endeksi değerlendirilmesi yapılmıştır. Asya ülkelerinin çevresel yönetimin kalitesini arttıran politikalar ihtiyaç duyduğu gösterilmiştir (Huang ve Xu, 2019).

İncelenen gerek turizm, ekonomi ve çevre gerek sürdürülebilir turizm yazınında turizm ile ÇPE endeks göstergelerinin bir arada kullanıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın diğer çalışmalardan farklılığı turizm göstergelerinin ve ÇPE endeks değerlerinin bir arada kullanılmasıdır.

3. YÖNTEM

Veri zarflama analizi etkinlik ölçümü yapmaktadır ve çalışmanın uygulama aşamasında ilk kullanılan yöntemdir. Veri zarflama analizi sonucu elde edilen etkinlik değerleri ve çevre performans endeksi gruplama değerleri kullanılarak uygunluk analizi yapılmıştır. Çalışmada kullanılan yöntemlerle turizm etkinliği ile çevre performansı arasındaki uygunluk araştırılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda ilk olarak veri zarflama analizi daha sonra ise uygunluk analizi ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

Bu çalışmada 50 ülkeye ait turizm göstergeleri ile veri zarflama analizi uygulanmıştır. Veri zarflama analizinde kullanılan girdi ve çıktı değişkenleri aşağıda yer almaktadır.

Girdi değişkenleri: Hareketlilik sayısı, Gelen yolcu sayısı, Turizm giderleri.

Çıktı değişkenleri: Seyahat gerekleri için turizm gelirleri, Yolcu ulaşımı gerekleri için turizm gelirleri, Turizm gelirleri.

3.1. Veri Zarflama Analizi

Etkinlik genel olarak oran analizi, parametrik olmayan ve parametrik yöntemlerle ölçülmektedir. En kolay ve en fazla kullanılan yöntem oran analizidir. Girdi ve çıktıların oranlanmasıyla gerçekleştirilen bu yöntem performans ölçümünde yetersiz kalmaktadır. Parametrik yöntemler yetersiz kaldığında ise parametrik olmayan VZA kullanılmaktadır. Bu yöntem aynı zamanda çok boyutludur. Birçok girdi ve birçok çıktı ile etkinlik ölçümünü sağlamaktadır. En az girdi bileşimiyle en çok çıktı meydana getiren en iyi gözlemleri ortaya çıkarmaktadır (Baysal vd., 2004:438). VZA karşılaştırılabilir karar verme birimlerinin göreli verimliliğini ortaya koymaktadır. Birden çok girdi ve birden çok çıktıyla karşılaştırmalı verimliliği sunmaktadır (Charnes vd., 1997:332).

Charnes vd. (1978) tarafından geliştirilen ve Banker vd. tarafından genişletilen VZA, girdi ve çıktıların sınır analizini sağlayan doğrusal programlama prosedürüdür (Andersen ve Petersen, 1993:1261). VZA farklı göstergelerle bir değerlendirme mekanizması meydana getirmektedir. Ayrıca bu göstergelere ait ağırlıkları objektif olarak belirlemek için ideal bir yöntemdir.VZA yöntemini benzerlerinden ayıran özellik bir performansta kullanılmış kaynakları, bu performans ile ilgili başarı seviyesine bağlamasıdır. VZA' da kullanılan karar birimleri hastanenler, firmalar, hükümetler, eğitim kurumları vb. gibi organizasyonlardır (El-Mashaleh vd., 2010). VZA, etkin ve etkin olmayan birimleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda etkin olmayan birimlerin etkin olabilmesi için yapması gerekenleri belirtmektedir (Henriques vd., 2020:3).

Sonuçlar girdilerin ve çıktıların belirlenmesine duyarlıdır ve test edilemez. Sınırda yer alan etkin birimlerin sayısı girdi ve çıktıların sayısına göre artma eğilimindedir (Berg, 2010:23).

Ekinlik sınırını tanımlamak için herhangi bir olasılık gerekmez (Jorda vd., 2012:6). Girdi ve çıktılar arasında herhangi bir fonksiyona gerek duyulmaz. Tesadüfi hataya yer verilmediğinden hatalar iyi tespit edilmelidir (Özden, 2008:167).

VZA süreci temel olarak dört adımdan oluşmaktadır.

Analize girecek karar birimlerinin belirlenmesi: Karar birimleri işledikleri girdiler ve elde ettikleri çıktılar açısından benzer özelliklere sahip olmalıdır.

Girdi ve çıktı faktörlerinin belirlenmesi: Seçilen karar birimleri için ortak faktörler belirlenmelidir. Bu birimlerin tüm faaliyet seviyeleri ve performans ölçütleri dahil edilmelidir. Girdi ve çıktı sayısının artması, ayırt etme özelliğinin azalmasına yol açmaktadır.

Analizin uygulanması: Uygulama aşamasına en önemli nokta modelin belirlenmesidir. Kullanım açısından ve varsayım açısından birçok VZA modeli bulunmaktadır. Girdilerin kontrolünün az olması isteniyorsa, çıktı odaklı model, çıktıların kontrolü azsa girdi odaklı bir model tercih edilmelidir. Herhangi bir kontrol oluşturulamıyorsa, toplamsal modelleri kullanmak uygundur.

Sonuçların yorumlanması: VZA için geliştirilen programların kullanılmasıyla sonuçlar elde edilmektedir. Elde dilen etkinlik skorları ve nispi etkinlik sonuçları değerlendirilir (Golany ve Roll, 1989:242).

3.2. VZA Modelleri

Verimlilik elde edilen çıktıların, üretim sürecindeki girdilere oranlamasıyla elde edilmektedir. Etkinlik ise mevcut girdinin kullanılmasıyla üretilen en fazla çıktı anlamına gelmektedir. Etkinliğin 1'e eşit olması birimin, diğer benzer birimlere göre yüksek performans sağladığı anlamına gelmektedir. VZA, Farell (1957) tarafından geliştirilmiştir. Farrell (1957)'in bu çalışması CCR ve BCC tarafından geliştirilmiştir. Veri Zarflama Analizinin temelini Farrell yukarıda açıklanan 'The Measurement of Productivite Efficiency' adlı makalesinde yer alan 'etkin sınır' kavramı VZA'nın temelini oluşturmaktadır. Charnes Cooper ve Rhodes bu çalışmayı esas alarak ilk VZA ile ilgili ilk makaleyi yayınlamışlardır. 1984'teki bu çalışmada VZA' nın kuramsal açıdan etkinlik ölçümü ile ilgili gücü ortaya çıkarılarak CCR ve BCC modelleri meydana getirilmiştir (Sarı, 2015:9).

CCR modeli üretim olasılık kümesinin kendi yapısı için gerekli olan koşulları sağlayan minimum toplam olduğunu kabul etmektedir. Model etkin olmayan birimlerin tahminine odaklanmaktadır Bir birimdeki etkinliğin tahmini süresince, eşitlik hem çıktıları azaltmayı hem de girdileri arttırmayı kapsayan çözümlerle sonuca ulaşmaktadır. Böylece yetersiz olan birimleri tespit etmektedir. CCR modelinde ölçeğe göre sabit getiri kullanılmaktadır. Bu model ölçeğe göre değişken getiri ile de ilgilenmektedir. Etkin üretim fonksiyonunun çeşitli özelliklerini tahmin etmek için doğrusal programlama formülasyonlarını sağlamaktadırlar (Banker, 1984:37).

BCC modelinin üretim sınırları karar birimlerinin dışbükey gövdesi ile kapsanmıştır. BCC ve CCR modelleri bu açıdan farklılaşmaktadır. Bu farklılıktan dolayı BCC modelinde $\sum_{i=1}^{m} \lambda_{ij} = 1,\ \lambda_j \geq 0,\ \forall_j$ kıstı yer almaktadır.

Çıktı miktarlarının sabit tutulup girdi miktarlarındaki değişim incelendiğinde, girdi odaklılık söz konusu olmaktadır. Girdi miktarlarının sabit tutulup çıktı miktarlarındaki değişim incelendiğinde, çıktı odaklılık söz konusu olmaktadır. Tablo 4'te genel etkinlik formülü, genel VZA matematiksel modeli, CCR ve BCC modelleri, yer almaktadır.

Tablo 4. VZA Modellerine ait Matematiksel Gösterimler

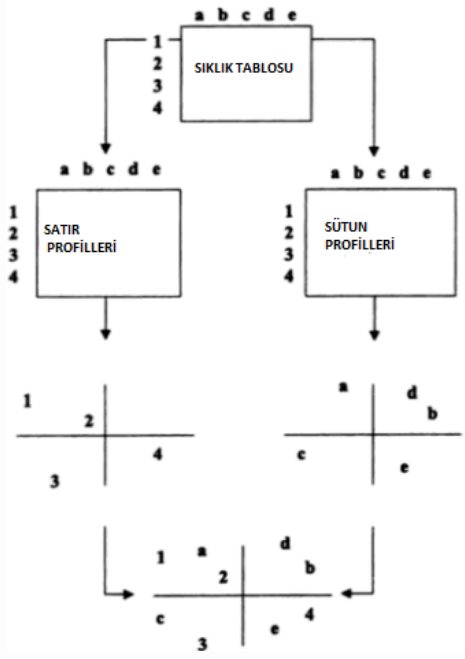
Genel Etkinlik Tipi	VZA Modelinin Matematiksel Gösterimi	CCR Modeli Girdi Odaklı	CCR Modeli Çıktı Odaklı	BCC modeli
Etkinlik= $\frac{\sum_{r=1}^{s} U_r Y_{rj}}{\sum_{i=1}^{m} V_i X_{ij}}$ İ=girdi sayısı (i=1,2,……,m) J=karar birimi sayısı (j=1,2……n) r= çıktı sayısı (r=1,2,…..s) X_{ij}; j. birimin i. girdisi Y_{rj}; j. birimin r. çıktısı s; çıktıların toplam sayısı m; girdilerin toplam sayısı n; birimlerin toplam sayısı	$\max \frac{\sum_{r=1}^{s} U_r Y_{r0}}{\sum_{i=1}^{m} V_i X_{i0}}$ Kısıtlar $\frac{\sum_{r=1}^{s} U_r Y_{rj}}{\sum_{i=1}^{m} V_i X_{ij}} \leq 1$ $U_r \geq 0$ $V_i \geq 0$ O=incelenen birimdir.	$Max = \sum_{r=1}^{s} U_r Y_r$ Kısıtlar: $\sum_{i=1}^{m} V_i X_i = 1$ $\sum_{r=1}^{s} U_r Y_r - \sum_{i=1}^{m} V_i X_i \geq 0$ $U_r \geq 0$ $V_i \geq 0$	$min = \sum_{i=1}^{m} V_i X_i$ Kısıtlar: $\sum_{r=1}^{s} U_r Y_r = 1$ $-\sum_{r=1}^{s} U_r Y_r - \sum_{i=1}^{m} V_i X_i \geq 0$ $U_r \geq 0$ $V_i \geq 0$	Kısıt olarak; $\sum_{j=1}^{s} \lambda_i = 1$ eklenir.

3.3. Uygunluk Analizi

Uygunluk analizi geometrik bir kavramdır. Uygunluk analizinin bağlantılı olduğu istatistiksel kavram Pearson Ki Kare istatistiğidir. Bu istatistik ise satır ve sütun değişkenleri arasındaki ilişkinin önemini değerlendirmek için hesaplanmaktadır (Greenacre, 2017).

Uygunluk analizi değişken sayısına göre farklılaşmaktadır. Bunlar; basit uygunluk analizi (Simple Correspondence Analysis) ve çoklu uygunluk analizi (Multiple Correspondence Analysis)'dir. Genellikle r*c biçimindeki 2 boyutlu kontenjans tablolarının analizinde basit uygunluk analizi, 3 ve çok boyutlu (r*c*m…) kontenjans tablolarının analizinde çoklu uygunluk analizi kullanılmaktadır. Çok değişkenli uygunluk analizi çeşitli kategorik bağımlı değişkenlerin ilişkilerinin modelini analiz etmeyi sağlamaktadır (Abdi & Valentin, 2007).

Analitik süreç 2 aşamada gerçekleşmektedir. İlki tek bir değişkene ait kategori kümesi içindir. Daha sonra diğer değişkenlere ait kategoriler için süreç gerçekleşmektedir. Her aşama 3 adıma ayrılmaktadır. Süreç aşağıdaki Şekil 1'de yer almaktadır. İlk adımda kategorik profiller hesaplanır. Sonraki adımda ise noktalar arasındaki uzaklıklar hesaplanmaktadır (Clausen, 1988).

Şekil.1.Uygunluk Analizine ait Analitik Süreç Diyagramı

Uygunluk analizi, varyans kavramı yerine kontenjans tablosunun Pearson Ki-kare değerlerini kullanarak elde edilen inertia değerleri yardımı ile grafiksel incelemeye yardımcı olur. İnertia ise bağımsızlıktan sapmayı ölçen oransal bir büyüklüktür (Orhunbilge, 2010).

Uygunluk analizinin uygulama adımları aşağıdaki gibidir.

1)İlk olarak Ki-kare uzaklıkları kullanılarak A matrisi elde edilir.

$$A = D_r^{-\frac{1}{2}}(P - rc')D_c^{-1/2}$$

D: r satır ve c sütun matrisinin diyagonalidir.

P: Oransal frekanslardan oluşan matris

2)Tekil değer ayrışımı ile AA' ve A'A matrisleri tekil değerlerine ayrıştırılır. Tekil değerler ise özdeğerlerin karekökü alınarak hesaplanmaktadır.

3)Elde edilen tekil değerler, özdeğerler ve özvektörler kullanılarak satır (F) ve sütun (G) koordinatları elde edilmektedir (Johnson& Wicherm, 2002).

$$A = D_r^{-1}(D_r^{1/2}U)\ D_\alpha$$

$$A = D_c^{-1}(D_c^{1/2}U)\ D_\alpha$$

U: AA' matrisinin özvektörlerinden oluşan matris

V: A'A matrisin özvektörlerinden oluşan matris

4. VERİLERİN TOPLANMASI

Ülkelerin 2018 yılına ait turizm verileri ile 2018 yılına ait çevre performans endeksi verileri kullanılmıştır. Turizm verileri dünya bankası sitesinden alınmıştır. Çevre verileri ise çevre performans endeksi raporundan elde edilmiştir. Bu raporlar 4 yılda bir hazırlandığından en son 2018 raporu bulunmaktadır. Bu nedenle çalışmada 2018 yılı verileri seçilmiştir.

Çalışmada söz konusu ülkelerin çevre performans endeksi sıralamaları değerlendirilmiştir. Çevre değerlendirme raporuna göre ülkeler bulundukları sıralara göre gruplandırmıştır. Çevre performans endeksine göre ilk 20'de olan ülkeler 1. grubu, 20-40 arasındaki ülkeler 2. grubu, 40-60 arasındaki ülkeler 3. grubu, 60 ve sonrasındaki ülkeler 4. grubu oluşturmaktadır. Tablo 5'te bu ülkelerin sıralarına göre yer aldığı gruplar görülmektedir.

Tablo 5. Ülkelerin Çevre Performans Endeksi Sıralamalarına Göre Grupları

ÜLKELER	ÇPE SIRASI	ÇPE GRUBU	ÜLKELER	ÇPE SIRASI	ÇPE GRUBU	ÜLKELER	ÇPE SIRASI	ÇPE GRUBU
United States	27	2	Netherlands	18	1	Korea, Rep.	60	2
Turkey	108	4	Japan	20	1	Bulgaria	30	2
Portugal	26	2	Germany	13	1	Mexico	72	4
Australia	21	2	Israel	19	1	Belarus	44	3
New Zealand	17	1	France	2	1	Colombia	42	3
Thailand	121	4	Switzerland	1	1	Slovak Republic	28	2
Montenegro	65	4	Tunisia	58	3	Poland	50	3
Malta	4	1	Lithuania	29	2	Armenia	63	4
Maldives	111	4	Italy	16	1	Denmark	3	1
Moldova	112	4	Austria	8	1	Norway	14	1
Luxembourg	7	1	Slovenia	34	2	Belgium	15	1
Costa Rica	30	2	Hungary	43	3	Kazakhstan	101	4
Croatia	41	3	Serbia	85	4	Argentina	74	4

Finland	10	1	Chile	84	4	Romania	45	3
Spain	12	1	United Kingdom	6	1	Ukraine	109	4
Iceland	11	1	Saudi Arabia	86	4	Kuwait	61	4
Latvia	37	2	Estonia	48	3			

Veri zarflama analizi sonucu elde edilen etkinlik skorları ile çevre performans endeksine göre gruplamalar kullanılarak uygunluk analizi yapılmıştır. Böylece turizm etkinliği ile çevre performansı arasındaki uygunluğa ait sonuçlar elde edilmiştir.

5. BULGULAR

Turizm göstergeleri ile hesaplanan etkinlik skorları Tablo 6'da yer almaktadır. Bu tabloya göre elde edilen etkinlik sonuçlarına göre ülkeler 3 gruba ayrılmıştır. Etkin ülkeler, etkin olmayan ülkeler ve etkinlik sınırına yakın ülkeler olarak ayrılmışlardır. Veri zarflama sonucu elde edilen etkinlik skoru 1 olan ülkeler etkindir. Skoru 0,9 üzeri olan ülkeler etkinlik sınırına yakındır. Skoru daha düşük olan ülkeler ise etkin değildir. Tablo 6'ya göre turizm açısından etkin olan ülkeler Amerika, Türkiye, Portekiz, Avusturalya, Yeni Zelanda, Tayland, Montenegro, Malta, Maldivler, Moldova, Lüksemburg, Kosta Rika, Hırvatistan, Finlandiya ve İspanya'dır. İzlanda, Hollanda, Letonya, Japonya, Almanya ve İsrail ise etkinlik sınırına yakın ülkelerdir.

Tablo 6. Ülkelerin Turizm Etkinlik Skorları

Ülkeler	Etkinlik Skoru	Etkinlik Durumu	Ülkeler	Etkinlik Skoru	Etkinlik Durumu	Ülkeler	Etkinlik Skoru	Etkinlik Durumu
United States	1	E	Latvia	0,911	ESY	Poland	0,542	ED
Turkey	1	E	Japan	0,908	ESY	Colombia	0,536	ED
Portugal	1	E	Germany	0,905	ESY	Mexico	0,525	ED
Australia	1	E	Israel	0,901	ESY	Bulgaria	0,508	ED
New Zealand	1	E	France	0,678	ED	Slovak Republic	0,489	ED
Thailand	1	E	Switzerland	0,668	ED	Tunisia	0,445	ED
Montenegro	1	E	Austria	0,640	ED	Denmark	0,443	ED
Malta	1	E	Italy	0,639	ED	Norway	0,408	ED
Maldives	1	E	Lithuania	0,630	ED	Armenia	0,349	ED
Moldova	1	E	Hungary	0,630	ED	Belgium	0,341	ED
Luxembourg	1	E	Serbia	0,577	ED	Belarus	0,328	ED
Costa Rica	1	E	United Kingdom	0,561	ED	Argentina	0,274	ED
Croatia	1	E	Chile	0,558	ED	Kazakhstan	0,228	ED
Finland	1	ESY	Slovenia	0,556	ED	Romania	0,179	ED
Spain	1	ESY	Korea, Rep.	0,553	ED	Ukraine	0,172	ED
Iceland	0,927	ESY	Estonia	0,547	ED	Kuwait	0,111	ED
Netherlands	0,914	ESY	Saudi Arabia	0,546	ED			

E=Etkin Ülkeler, ESY=Etkinlik Sınırına Yakın Ülkeler, ED=Etkin Olmayan Ülkeler

Tablo 5 ve Tablo 6'daki veriler kullanılarak, turizm etkinliği ile çevre performans endeksi arasındaki uygunluk araştırılmıştır. Bu araştırmaya göre ilk olarak Tablo 7'deki kotenjans tablosu elde edilmiştir. Bu tabloda turizm açısından etkin ülkeler, etkinlik sınırına yakın ülkeler ve etkin olmayan ülkelerin Çevre Performans Endeksi grupları yer almaktadır. Tablo 7'ye göre 18 ülke çevre endeksine göre 1. seviyede, 10 ülke 2. seviyede, 8 ülke 3. seviyede ve 14 ülke ise

4. seviyede yer almaktadır. Bu tabloya göre 13 ülke etkin, 8 ülke etkinliğe yakın ve 29 ülke etkin değildir.

Tablo 7. Uygunluk Analizine ait Kotenjans Tablosu

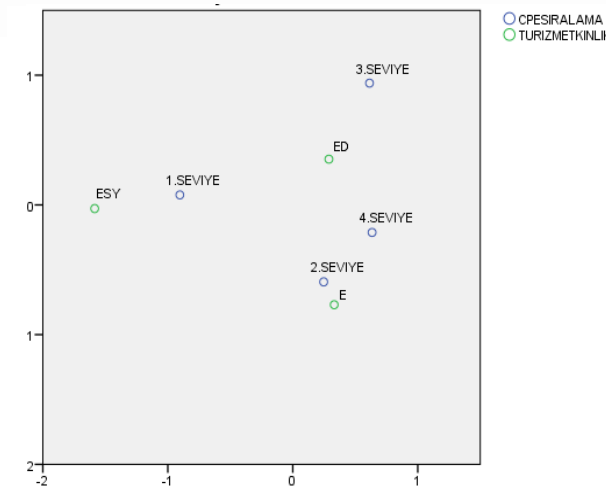
Turizm Etkinlik	ÇPE Endeksi Grup				
	ÇPE Grup-1	ÇPE Grup-2	ÇPE Grup-3	ÇPE Grup-4	Toplam
Etkin	3	4	1	5	13
Etkinliğe Yakın	7	1	0	0	8
Etkin Değil	8	5	7	9	29
Toplam	18	10	8	14	50

Tablo 8'de ise turizm etkinliği ile çevre performans endeksi arasındaki uygunluğa ait anlamlılık düzeyi yer almaktadır. Bu tabloya göre anlamlılık seviyesi 0,029 olduğu için incelenen göstergeler arasında %5 anlamlılık seviyesine göre uygunluk bulunmaktadır. Dolayısıyla turizm etkinliği ve çevre performans endeksi arasında uygunluk bulunmaktadır. Boyut-1 için inertia oranı 0,818'dir. Boyut 1 değişkenlerin ilişkisinin %81'ini açıklayabilmektedir. Boyut-2 için inertia oranı 0,182'dir. Boyut 2 değişkenlerin ilişkisinin %18'ini açıklayabilmektedir.

Tablo 8. Uygunluk Analizine ait Anlamlılık Sonuçları

Boyut	Tekil Değer	Inertia	Ki Kare	Anlamlılık	İnertia Oran	
					Değer	Kümülatif
1	0,429	0,230			0,818	0,818
2	0,226	0,051			0,182	1
Total		0,281	14,041	0,029	1	1

Grafik 1'de turizm etkinliği ile çevre performans endeksi göstergeleri arasındaki uygunluğa ait konfigürasyon yer almaktadır. Konfigürasyona göre her iki boyut açısından incelendiğinde, çevre performans endeksine göre 1. seviyede yer alan ülkelerin turizm açısından etkinlik sınırına yakın olan ülkeler olduğu görülmektedir. Çevre göstergesi 2. seviyede olan ülkeler ise turizm açısından etkin ülkeler olarak görülmektedir. Çevre göstergesi açısından 3. ve 4. seviyede olan ülkeler ise turizm açısından etkin olmayan ülkelerdir.

Grafik 1. Çevre Performans Grupları ve Turizm Etkinliği Uygunluğu

6.TARTIŞMA VE SONUÇ

Çevrede özellikle son yıllarda meydana gelen deformasyonlar dünya üzerinde birçok sistemin değişmesi gerektiğini göstermektedir. Literatürden anlaşıldığı üzere düzeltilmesi gereken sektörlerden birisi de turizm sektörüdür. Turizm seviyesinin sera gazı emisyonları üzerinde etkisi olması, su ve hava kalitesini etkilemesi vb. bu sektörün çevreyle yakından bağlantısı olduğunu göstermektedir.

Literatürde turizm, çevre ve ekonomi çalışmaları genellikle panel veri analizi ve zamansal çıkarım yapan yöntemlerle incelenmiştir. Bu çalışmada ise 3 boyut arasındaki ilişki matematiksel bir yöntem olan veri zarflama analizi ve çok değişkenli istatistik yöntemlerden olan uygunluk analizi ile araştırılmıştır. Bu açıdan çalışma özgün niteliktedir. Çalışmada çevre ile turizm etkinliği arasındaki uygunluk ortaya çıkarılmıştır. Bu amaçla turizm göstergeleri kullanılarak 50 ülkenin turizm etkinlik skorları hesaplanmış ve yine aynı ülkelerin çevre performans endeksi puanlarına göre seviyeleri belirlenmiştir. Söz konusu verilerle turizm etkinliği ile çevre performansı arasındaki uygunluk araştırılmıştır. Yapılan uygunluk analizi sonucu turizm açısından etkinlik sınırına yakın olan ülkeler çevre performansı açısından 1. seviyedediler, turizm açısından etkin olan ülkeler ise çevre performansı açısından 2. seviyedeki ülkelerdir. Ancak çevre açısından 1. seviye, turizm açısından etkinliğe oldukça uzaktır. Bu sonuçlar turizm açısından etkin olan ülkelerin çevre performanslarının iyi seviyede (2. seviyede) olduğunu göstermektedir. Elde edilen bu sonuçlara göre ülkeler turizm etkinliklerini sağlarken çevre performanslarını da iyileştirmektedirler ancak bu iyileşme yeterli seviyede değildir Bojanic ve Warnick (2020)'de GSYİH yüzdesi olarak turizme daha fazla güvenen, daha fazla turizm geleneğine sahip ve daha yüksek turizm yoğunluğuna sahip ülkelerin aslında daha düşük miktarda sera gazı emisyonuna ve daha iyi çevresel performansa sahip olduğunu belirtmişlerdir. Yapılan uygulama sonucunda da turizmi etkin kullanan ülkelerin çevre performans endeksinde ön sıralarda yer almaktadır.

Rasekhi vd. (2016), turizmin çevresel performans üzerindeki etkisinin gelişmiş ülkeler için olumlu, gelişmekte olan ülkelerde ise olumsuz olduğunu göstermektedir. Turizm açısından etkin olmayan ülkeler çalışmamızda da çevresel performans olarak düşük seviyelerdeki ülkeler olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlar Martin (2001)'in düşük gelirli ülkelerin turistleri çekmek için yeterli eğitim, altyapı ve kalkınmaya ihtiyaç duydukları ve çevresel performansa gerek duymadığı sonucunu desteklemektedir.

Çevre performansı açısından 3. ve 4. seviye ise turizm açısından etkin olmayan ülkelere yakındır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler çevre faktörlerini göz ardı ederek sadece ekonomik faktörlere odaklanmaktadırlar. Bu nedenle gelişmekte olan ve turizm açısından etkin ülkelerin çevreyi dikkate almadıkları sonucuna ulaşılmaktadır. Gelişmiş ülkelerin çoğu ekonomilerini geliştirmek için turizme ihtiyaç duymazlar. Zaten turizm gelirleri de oldukça yüksektir. Bojanic (2011)'in çalışmasında turistlerin turizmi etkin kullanan ülkelere çekilmesinin nedenlerinden birinin, güvenli, temiz ortamları ve iyi altyapıları olan yüksek gelirli ülkeler olma eğilimi olduğunu vurgulamıştır. Bu kategorideki çoğu ülke, doğal ve kültürel kaynaklar bakımından güçlü turizm destinasyonları olarak anında marka tanınırlığına sahiptir. Bu ülkeler hem çevrelerini korumakta hem de turizm gelirlerini arttırmaktadırlar.

Çevre performansı açısından 1. seviyede olan ülkelerin turizm etkinlik sınırına yakın ülkeler olması ve etkin ülkelere uzak olması, turizm etkinliği ile çevre performansı arasındaki uygunluğun tam anlamıyla sağlanmadığını göstermektedir. Başarılı bir turizm gelişimi, turizm

ile çevre arasındaki ilişkinin doğru şekilde ele alınmasına birçok önemli yönden bağlıdır. Elde edilen sonuçlar genel anlamda literatürü desteklemektedir. Ancak çevre konusunda turizmin daha etkin kullanımı gerekmektedir. Çünkü gelişmiş ülkeler hem turizmi hem etkin kullanıp hem de çevreyi korumayı sağlarken, turizmi etkin kullanan ancak gelişmekte olan ülkeler çevreyi ikinci plana atmaktadırlar.

Çevresel kaynaklar ve diğer üretim faktörleri turizme optimum şekilde tahsis edilmelidir. Bu nedenle çevre ve turizm dikkatli bir şekilde analiz edilmelidir. Ayrıca turizmin gelişimi, planlanması ve politikacıların bakış açısı da dikkate alınmalıdır (Briassoulis ve Straaten 2000). Ülkeler sadece ekonomik açıdan gelişmeye çalışırlarsa, başka yönlerden geri kalmaktadırlar. Özellikle çevresel boyut faktörünü düşünmeden gelişmeye çalışan ülkeler dünyanın doğal ekosistemine zarar vererek gelişmeye çalışmaktadırlar. Turizm gibi ekonomiye oldukça katkı sağlayan bir sektör geliştirilmeye çalışılırken sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlanmalıdır. Aksi halde dünyanın doğal geleceği ciddi bir tehlikeye doğru hızlıca ilerlemektedir.

KAYNAKÇA

ABDI, H., & VALENTIN, D. (2007). Multiple correspondence analysis. Encyclopedia of measurement and statistics, 2(4), 651-657.

AGYEIWAAH, E., MCKERCHER, B., & SUNTIKUL, W. (2017). Identifying core indicators of sustainable tourism: A path forward?. Tourism Management Perspectives, 24, 26-33.

ANDERSEN, P., & PETERSEN, N. C. (1993). A procedure for ranking efficient units in data envelopment analysis. Management science, 39(10), 1261-1264.

BANKER, R. D. (1984). Estimating most productive scale size using data envelopment analysis. European journal of operational research, 17(1), 35-44.

BAYSAL, M. E., UYGUR, M., & TOKLU, B. (2004). Veri Zarflama Analizi İle Tcdd Limanlarinda Bir Etkinlik Ölçümü Çalişmasi. Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 19(4).

BERG, S. (2010). Water utility benchmarking. Iwa Publishing.

BOJANIC, D. (2011). Using a tourism importance–performance typology to investigate environmental sustainability on a global level. Journal of Sustainable Tourism, 19(8), 989-1003.

BOJANIC, D. C., & WARNICK, R. B. (2020). The relationship between a country's level of tourism and environmental performance. Journal of Travel Research, 59(2), 220-230.

BRIASSOULIS, H., & VAN DER STRAATEN, J. (2000). Tourism and the environment: An overview. In Tourism and the Environment (pp. 1-19). Springer, Dordrecht.

BUCKLEY, R. (2012). Sustainable tourism: Research and reality. Annals of tourism research, 39(2), 528-546.

BUTLER, R. W. (1999). Sustainable tourism: A state-of-the-art review. Tourism geographies, 1(1), 7-25.

CASTELLANI, V., & SALA, S. (2010). Sustainable performance index for tourism policy development. Tourism management, 31(6), 871-880.

CHARNES, A., COOPER, W., LEWIN, A. Y., & SEIFORD, L. M. (1997). Data envelopment analysis theory, methodology and applications. Journal of the Operational Research society, 48(3), 332-333.

CLAUSEN, S. E. (1998). Applied correspondence analysis: An introduction (Vol. 121). Sage

CHOI, H. C., & SIRAKAYA, E. (2006). Sustainability indicators for managing community tourism. Tourism management, 27(6), 1274-1289.

DANISH, B. & WANG, Z. (2018). Dynamic relationship between tourism, economic growth, and environmental quality. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(11), 1928-1943.

DE VITA, G., KATIRCIOGLU, S., ALTINAY, L., FETHİ, S., & MERCAN, M. (2015). Revisiting the environmental Kuznets curve hypothesis in a tourism development context. Environmental *Science and Pollution Research*, 22(21), 16652-16663.

DOGAN, E., & ASLAN, A. (2017). Exploring the relationship among CO2 emissions, real GDP, energy consumption and tourism in the EU and candidate countries: Evidence from panel models robust to heterogeneity and cross-sectional dependence. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 77, 239-245.

DOGRU, T., BULUT, U., KOCAK, E., ISIK, C., SUESS, C., & SIRAKAYA-TURK, E. (2020). The nexus between tourism, economic growth, renewable energy consumption, and carbon dioxide emissions: contemporary evidence from OECD countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(32), 40930-40948.

EL-MASHALEH, M. S, RABABEH, S. M. & HYARI, H. H. (2010). Utilizing data envelopment analysis to benchmark safety performance of construction contractors, International Journal of Project Management, 28, 61–67.

EUGENIO-MARTIN, J. L., MARTÍN MORALES, N., & SCARPA, R. (2004). Tourism and economic growth in Latin American countries: A panel data approach.

GOLANY, B., & ROLL, Y. (1989). An application procedure for DEA. *Omega*, *17*(3), 237-250.

GREEN, H., & HUNTER, C. (1992). The environmental impact assessment of tourism development. *Perspectives On Tourism Policies*., 29-47.

GREENACRE, M. (2017). Correspondence analysis in practice. CRC press.

HARRIS, R., WILLIAMS, P., & GRIFFIN, T. (Eds.). (2012). Sustainable tourism. Routledge.

HEIN, L., METZGER, M. J., & MORENO, A. (2009). Potential impacts of climate change on tourism; a case study for Spain. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 1(2), 170-178.

HENRIQUE's, I. C., SOBREIRO, V. A., KIMURA, H., & MARIANO, E. B. (2020). Two-Stage DEA in Banks: Terminological Controversies and Future Directions. *Expert Systems with Applications*, 113632.

HOLDEN, A. (2016). *Environment and tourism*. Routledge.

HUNTER, C. (1997). Sustainable tourism as an adaptive paradigm. *Annals of tourism research*, *24*(4), 850-867.

HSU, A., & ZOMER, A. (2014). Environmental performance index. *Wiley StatsRef: Statistics Reference Online*, 1-5.

HUANG, B., & XU, Y. (2019). Environmental performance in Asia: Overview, Drivers, And Policy Implications. *Asian Development Bank Institute (ADBI), Tokyo* 1-12.

INCHAUSTI-SINTES, F. (2015). Tourism: Economic growth, employment and Dutch disease. *Annals of Tourism Research*, *54*, 172-189.

JOHNSON, R. A., & WICHERN, D. W. (2002). Applied multivariate statistical analysis (Vol. 5, No. 8). Upper Saddle River, NJ: Prentice hall.

JORDÁ, P., CASCAJO, R., & MONZÓN, A. (2012). Analysis of the technical efficiency of urban bus services in Spain based on SBM models. ISRN Civil Engineering, 2012, 1-13.

KATIRCIOGLU, S. T., FERİDUN, M., & KILINC, C. (2014). Estimating tourism-induced energy consumption and CO2 emissions: The case of Cyprus. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 29, 634-640.

LEE, C. C., & CHANG, C. P. (2008). Tourism development and economic growth: A closer look at panels. *Tourism management*, *29*(1), 180-192.

LIU, J. C., SHELDON, P. J., & VAR, T. (1987). Resident perception of the environmental impacts of tourism. *Annals of Tourism research*, *14*(1), 17-37.

LOZANO-OYOLA, M., BLANCAS, F. J., GONZÁLEZ, M., & CABALLERO, R. (2012). Sustainable tourism indicators as planning tools in cultural destinations. Ecological Indicators, 18, 659-675.

MA, L. H., HSIEH, J. C., & CHIU, Y. H. (2020). Comparing regional differences in global energy performance. Energy & Environment, 31(6), 943-960.

MILLER, G. (2001). The development of indicators for sustainable tourism: results of a Delphi survey of tourism researchers. *Tourism Management*, 22(4), 351-362.

NONTHAPOT, S., & WONGSIRI, A. (2019). Impacts of the Tourism Environment on Economic Activities at Wat Phra That Phanom, Thailand. *Journal of Environmental Management & Tourism*, 10(3 (34)), 292-299.

ORHUNBILGE, N. (2010). Çok değişkenli istatistik yöntemler. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi Yayını.

ÖZDEN, Ü. H. (2008). Veri zarflama analizi (VZA) ile Türkiye'deki vakıf üniversitelerinin etkinliğinin ölçülmesi. *Istanbul University Journal of the School of Business Administration*, *37*(2), 167-185.

RASEKHI, S., KARIMI, S., & MOHAMMADI, S. (2016). Environmental Impacts of Tourism A Case Study of Selected Developing and Developed Countries,21 (65),20-28.

ROGGE, N. (2012). Undesirable specialization in the construction of composite policy indicators: The Environmental Performance Index. *Ecological indicators*, *23*, 143-154.

RASOOLIMANESH, S. M., RAMAKRISHNA, S., HALL, C. M., ESFANDIAR, K., & SEYFI, S. (2020). A systematic scoping review of sustainable tourism indicators in relation to the sustainable development goals. Journal of Sustainable Tourism, 1-21.

RINALDI, C., CAVICCHI, A., & ROBINSON, R. N. (2020). University contributions to co-creating sustainable tourism destinations. Journal of Sustainable Tourism, 1-23.).

SHARPLEY, R. (2000). Tourism and sustainable development: Exploring the theoretical divide. *Journal of Sustainable tourism*, *8*(1), 1-19.

SIAKWAH, P., MUSAVENGANE, R., & LEONARD, L. (2020). Tourism governance and attainment of the Sustainable Development Goals in Africa. Tourism Planning & Development, 17(4), 355-383.

SARI, Z. (2015). Veri Zarflama Analizi ve Bir Uygulama.

SGHAIER, A., GUIZANI, A., JABEUR, S. B., & NURUNNABI, M. (2019). Tourism development, energy consumption and environmental quality in Tunisia, Egypt and Morocco: A trivariate analysis. *GeoJournal*, 84(3), 593-609.

SOLARIN, S. A. (2014). Tourist arrivals and macroeconomic determinants of CO2 emissions in Malaysia. *Anatolia*, 25(2), 228-241.

TANGUAY, G. A., RAJAONSON, J., & THERRIEN, M. C. (2013). Sustainable tourism indicators: Selection criteria for policy implementation and scientific recognition. Journal of sustainable Tourism, 21(6), 862-879.

TISDELL, C. (1987). Tourism, the environment and profit. *Economic Analysis and Policy*, *17*(1), 13-30.

TORRES-DELGADO, A., & SAARINEN, J. (2014). Using indicators to assess sustainable tourism development: a review. Tourism Geographies, 16(1), 31-47.

USMAN, O., ELSALIH, O., & KOSHADH, O. (2020). Environmental performance and tourism development in EU-28 Countries: the role of institutional quality. *Current Issues in Tourism*, *23*(17), 2103-2108.

WEAVER, D. B. (2006). Sustainable tourism: Theory and practice. Routledge.

Alanya Akademik Bakış Dergisi
Yıl: 2022, C:6, S:1, ss. 1941-1963

Alanya Academic Review Journal
Year: 2022, Vol:6, No:1, pp. 1941-1963

Küme İçindeki İşletmelerin Kaynaklarının İşletme Performansına Etkisi ve Küme Kaynaklarından İlişkisel Sermayenin Aracı Etkisi[*†]

(Araştırma Makalesi)

In Clusters Effect of Firm Resources on Performance and Mediating Effect of Relational Capital from Cluster Resources

Doi: 10.29023/alanyaakademik.1011753

Hülya SAOTAY
Dr.
hlysty@hotmail.com
Orcid No: 0000-0001-7692-7898

Musa Said DÖVEN
Dr. Öğr. Üyesi Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/ İşletme Bölümü
said.doven@gop.edu.tr
Orcid No: 0000-0001-7499-8430

How to cite this article: *Saotay, H. & Döven, M. S. (2022). "Küme İçindeki İşletmelerin Kaynaklarının İşletme Performansına Etkisi ve Küme Kaynaklarından İlişkisel Sermayenin Aracı Etkisi", Alanya Akademik Bakış, 6(1), Sayfa No. 1941-1963.*

Anahtar kelimeler: *Kümelenme, İşletme Kaynakları, Küme Kaynakları, İlişkisel Sermaye, İşletme Performansı.*

Makale Geliş Tarihi: 18.10.2021
Kabul Tarihi: 09.11.2021

ÖZET

Araştırmanın amacı, kümede faaliyet gösteren işletmelerin sahip olduğu işletme kaynaklarının işletme performansı üzerindeki etkisini ve işletme kaynaklarının performans üzerindeki etkisinde ilişkisel sermayenin aracı rolünü açıklamaktır. Araştırma, Eskişehir, Bilecik ve Kütahya'yı kapsayan EBK Seramik kümesinde yapılmıştır. Araştırmada tam sayım yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda 115 seramik işletme yöneticisinden veriler toplanmıştır. Araştırma verilerinin analizinde IBM SPSS Statistics 22, SmartPLS 3.3.3 ve IBM SPSS eklenti program olan Process Macro v2 kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre işletme kaynaklarının alt boyutlarının işletme performansı üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca ilişkisel sermayenin güvene dayalı iş birliği boyutunun işletme kaynakları alt boyutları ve performans arasında aracılık rolüne sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

[*] Bu çalışma ikinci yazarın danışmanlığında, birinci yazarın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Anabilim dalında yürüttüğü "Kümelerde İşletme Kaynaklarının ve İlişkisel Kaynakların Performansa Etkisi: Eskişehir- Bilecik- Kütahya Seramik İş Kümesi Örneği" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

[†] Bu çalışma için Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 28.10.2020 tarihli ve 2020-20 sayılı kararınca "Etik Kurul Onayı" alınmıştır.

Keywords:
Clustering, Firm Resources, Cluster Resources, Relational Capital, Firm Performance.

ABSTRACT

The purpose of the research is to explain the effect of firm resources owned by the companies operating in the cluster on business performance and the mediating role of relational capital in the impact of firm resources on performance. The research was carried out in the EBK Seramik cluster covering Eskişehir, Bilecik and Kütahya. The complete counting method was used in the study. In this context, data were collected from 115 ceramic business managers. IBM SPSS Statistics 22, SmartPLS 3.3.3 and Process Macro v2, an add-on program to IBM SPSS, were used to analyse the research data. According to the research results, it has been seen that the subdimensions of firm resources have a positive effect on firm performance. In addition, it has been concluded that the aspect of trust-based cooperation of relational capital has a mediating role between subdimensions of firm resources and performance.

1. GİRİŞ

Kümelenme çalışmalarının temeli Marshall'ın yoğunlaşma çalışmalarına dayanmakla birlikte yaklaşım asıl popülaritesini Michael Porter'ın 1990 yılında yaptığı çalışmalarla sağlamıştır. İşletmelerin aynı bölgede bulunması en az sahip olduğu kaynak avantajı kadar rekabet avantajı ve performans üstünlüğü de sağlamaktadır. Kaynak tabanlı yaklaşıma göre işletmenin sahip olduğu benzersiz, nadir, ikame edilemez ve önemli kaynaklar performans üstünlüğü yaratırken aynı kümede bulunması da işletmeye uzman çalışanlardan oluşan iş gücü havuzu, uzman girdi ve hizmet tedarikçilerine kolay erişim gibi avantajlar sağlayarak yeni bilgilerin yayılmasını hızlandırmaktadır. Kümelenme yapısı sayesinde sektör aktörlerinin birbirine yakın konumlanması ürün akışı ve personel hareketliliği ile yenilikçi girişimlerin artmasını sağlayarak işletmeler için dinamik bir ortam yaratmaktadır (Schmitz ve Nadvi, 1999:1503-1505).

Kümelenmede faaliyette bulunmanın işletmeler için yarattığı avantajlarla birlikte kaynak tabanlı görüşün ifade ettiği gibi işletmelerin sahip olduğu stratejik, ikame edilemez, benzersiz ve önemli kaynaklara sahip olması işletmelerin performansını artırarak rekabetçi avantajlar sağlamaktadır. İşletmeler kendi sahip olduğu kaynaklarla performanslarındaki artışı kümenin de sağladığı kaynaklarla beraber pekişmesini sağlamaktadır. Özellikle kümede sektör aktörlerinin aynı bölgede konumlanmasından dolayı iş birliği faaliyetleri kümelenmede ayrıca önem arz etmektedir. İş birliği faaliyetleri kümedeki işletmeleri tüm rekabet koşullarına rağmen aynı zamanda ortak faaliyetlerde bulunmaya itmektedir. Küme kaynağı olarak ifade ettiğimiz ilişkisel sermaye aktörler arasında iş birliğine dayanan faaliyetler geliştirilmesini sağlayarak işletmelerin performanslarında artış meydana getirmektedir. Bu noktada işletmelerin kaynaklarının performansına olumlu ve anlamlı etkisinin olduğu ve ilişkisel sermayenin aracı rolü olduğu düşünülmektedir. Kümelenme ile ilgili yapılan çalışmalarda ilişkisel sermaye boyutuna çok fazla değinilmediği görülmüştür. Özellikle kümenin ve aynı zamanda işletmelerin ortak başarı anahtarı olarak görülen ilişkisel sermaye boyutunun işletme kaynakları ve performans ilişkisinde ayrı bir öneme sahip olduğu düşünülmektedir. Kaynak temelli yaklaşımda kritik ve tamamlayıcı kaynak olarak ifade edilen ilişkisel sermayenin işletmelere sağladığı pek çok avantaj bulunmaktadır (Yu ve Huo, 2017). İlişkisel sermaye özellikle rekabet avantajı elde etmede önemli bir kaynak olarak ifade edilmektedir (Nahapiet ve Ghosal, 1998).

Bu yüzden çalışmada öncelikle kümelenme kavramının kapsam ve özelliklerine değinilmiştir. Daha sonra kaynak tabanlı yaklaşıma işletme ve küme kaynakları olarak yer verilmiştir. Küme kaynaklarından ise kümenin etkinliği ve işletmeler için önemli olduğu düşünülen ilişkisel sermaye boyutu ele alınmıştır.

2. KÜMELENME KAVRAMININ KAPSAMI VE ÖZELLİKLERİ

Kümelenme kavramı Marshall'ın yaptığı yoğunlaşma çalışmalarına dayanmaktadır. Ancak Porter (1990) yaptığı çalışmalarla birlikte kavramı ele almış ve diğer araştırmacıların ve ülkelerin de kümenin sağladığı avantajları fark etmelerini sağlayarak önemi anlaşılan ve yoğun olarak ele alınan bir kavram olmasını sağlamıştır. Porter, kümelenme kavramını 'belirli bir alanda birbirine ortak ve tamamlayıcı unsurlarla bağlı şirketlerin ve ilgili kurumların oluşturduğu coğrafi açıdan yakın grup' olarak ifade etmektedir. Ancak kümelenme coğrafi açıdan tek bir bölgeyi, şehri kapsayabileceği gibi tamamen bir ülkeyi ve komşularını da kapsayacak biçimde meydana gelen ağ yapılanmalar şeklinde de görülebilmektedir (Porter, 2011: 245).

Kümelenme kavramı, Türk Dil Kurumunun sözlüğünde 'yığılma, biriktirme, toplanma ve kümülasyon' olarak ifade edilmektedir. Rosenfeld (2002), ise kümelenmenin üretim süreçleri, ortak veya tamamlayıcı ürünler, doğal kaynak ihtiyaçları, ilişkiler, beceri ihtiyaçları ve dağıtım kanalları üzerine oluşturulan işletmeler arasındaki sistemsel ilişkilere dayandığını ifade etmektedir (Rosenfeld, 2002: 6).

Literatürde kümelenme tanımları farklılık göstermekle birlikte kavramın ortak noktası bölgesel kümelenme, benzer veya alakalı ürünler üreten, benzer süreçleri kullanan ve benzer işlevlere giren bir bölgedeki işletmelerden oluşan yapılanma olarak tanımlanmaktadır (Wolman ve Hincapie, 2015: 135).

Asheim, Cooke ve Martin (2006), ise kümenin sahip olması gereken özellikleri şu şekilde sıralamıştır (Asheim, Cooke ve Martin, 2006: 57):

- Benzer ve ilgili ekonomik faaliyetlerin mekansal yığılması olmalı,
- Faaliyetler, yerel iş birlikleri, rekabet ilişkileri ve etkileşimleri ile birbirine bağlanmalı,
- Kümelenme katılımcıları arasında 'biz bir kümeyiz ve birlikte gelişmeye kararlıyız' şeklinde bir tür öz farkındalık ve bazı ortak politika eylemleri olmalı,
- Küme, yenilikçilik, rekabetçilik gibi benzeri konularda şu veya bu şekilde başarılı olmalıdır.

Rosenfeld (2002) de yaptığı çalışmada küme olmanın özelliklerini yenilik, taklit edilmesi ve girişimci özellikler olarak ifade etmiştir. İşletmelerin başarısı teknolojik gelişme göstermesine, yeni ürünlerini ya da tasarımlarını koruma yeteneğine bağlı olsa da dahil olduğu kümelenmenin başarısını genişleme, bilgiye erişim ve yeni girişimlerden yan ürünler oluşturmasına bağlı olduğunu ifade etmiştir (Rosenfeld, 2002:7).

Marshall (1890), kümelenmelerin dayandığı coğrafi olarak yoğunlaşmaların işletmeler arasında bilgi ve teknoloji transferini kolaylaştırdığını ve uzman işgücü sağlayarak işletmelerin performansını artırdığını ortaya koymuştur (Wennberg ve Lindqvist, 2010:223-224). Marshall açıklamalarında yoğunlaşma ekonomilerinde üç temel noktaya dikkat çekmektedir. Birincisi, işletmelerin coğrafi olarak birbirine yakın olmalarındaki amaç sektörün yetenekli ve becerikli işgücü ihtiyaçlarını karşılayacak işgücü havuzuna sahip olmasıdır. İkincisi, işletmeler yakın

coğrafi bölgelere yerleşerek ortak teknolojileri ve sermaye altyapısını geliştirip bu sayede sektöre özgün ticari olmayan girdiler elde edebilmektedir. Üçüncüsü, coğrafi olarak yakın olan işletmeler arasında üst düzeyde bilgi ve fikir alışverişi oluşmasıdır. Birbirine yakın olan işletmeler dağınık olan işletmelere kıyasla ürün, teknolojik bilgi ve pazar bilgisini daha kolay paylaşarak etkili bir şekilde değerli yeniliklere dönüştürebilmektedir (Morosini, 2004:307). Marshall'ın yoğunlaşma teorisinde dikkat çektiği temel noktalar gibi kümelerin tanımı da coğrafya, yaratma ve iş ortamı olmak üzere üç temel üzerine kurulmuştur (Ketels ve Memedovic, 2008:378).

Krugman (1991), da kümelerin oluşturmuş oldukları yapıların uzmanlaşmış çalışan havuzu, uzmanlaşmış girdi tedarikçileri ve teknolojik yayılmalar olmak üzere üç temel özelliğine değinmiştir. Ayrıca dışarıdan ürün ya da hizmet satın almak için gerekli sözleşme uygulamaları yerine koyulabilecek güven kavramı dördüncü özellik olarak ortaya çıkmıştır. Belirtildiği gibi uzman becerileri olan geniş bir birey havuzunun varlığı kümelerin temel yönüdür. Kümedeki işletmeler sadece düşük arama ve işe alma maliyetlerinden faydalanmakla kalmaz aynı zamanda istenilen nitelikteki yetenekleri de kolay kullanabilme imkanına sahip olur. Kümelerin bir diğer özelliği de özel girdiler sağlayan işletmelerin varlığıdır. Kümelenme işletmeleri uzmanlaşma yönelimindedir. Kümelenmede uzman işletmeler yüksek üretkenlik seviyesine erişmelerinin yanı sıra ulaştıkları stok seviyeleri sayesinde nakliye maliyetlerini azaltma avantajlarından da yararlanırlar. Kümelerin diğer bir özelliği de küme aktörleri arasındaki güvenin varlığı ve küme içinde sosyal sermaye oluşumudur. Güven, ekonomik faaliyetlerin belirli süreçlerden sonra bazı faaliyetlerin sözleşmelerden ziyade sadece güvene dayalı hamleler ile sonuca erdirebileceğini ifade etmektedir. Ayrıca güvenin varlığı zararlı çatışmaların azaltılmasını sağlayarak işlem maliyetlerinin de düşmesine neden olmaktadır (Khan ve Ghani, 2004:224-225).

Kümelenme teorisi, bir kümelenmenin parçası olan işletmelere kümenin parçası olarak sağladığı avantajların yanısıra bölge için de ekonomik faaliyette ve üretimde artışa neden olacağını da göstermektedir. Kümelenme teorisi ve kümelenmeye dayalı ekonomik kalkınma politikası, son yıllarda bölgesel ekonomik kalkınma teori ve uygulamalarında ilk sırada yer almaktadır. Kümelenme teorisine göre kümelenmenin parçası olan işletmelerin küme üyesi olmasının sağladığı avantaj bölge ekonomik çıktılarında artış yaratmaktır. Ayrıca kümelenme düşük girdi maliyeti sağlayarak yenilik üreten ve üretkenliği arttıran bilgi yayılmasını da kolaylaştırmaktadır (Wolman ve Hincapie, 2015:135).

Kümelenmeler işletmelerin tekil olarak sahip olduklarından farklı olarak birlikte olmanın yarattığı atmosfer sayesinde işletmelerin daha yaratıcı ve verimli hale gelmelerini sağlamaktadır. Kümelenme bünyesinde barındırdığı müşteri, yerel tedarikçi, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları, araştırma merkezleri ve rakip işletmeler gibi aktörleri arasında ağlar oluşturarak ortaklıklar kurulmasını sağlamaktadır (Beyaz Kitap, 2009:22-23).

3. KAYNAK TABANLI YAKLAŞIMDA İŞLETME VE KÜME KAYNAKLARI

Kaynak tabanlı yaklaşımda yapılan çalışmalar işletmelerin sahip olduğu ayırt edici yetenekler, organizasyonların değer geliştirici stratejiler geliştirmesine olanak veren işletmeye özgü kaynakları ve yetenekleri ifade eden ayırt edici yeteneklere dayanan geleneksel çalışma, daha kaliteli kaynaklara sahip olanlar rekabet avantajını elinde bulundurur görüşünü savunan heterojen ve hareketsiz olan örgütsel yetkinliklerin rekabet avantajının temelini oluşturan Ricardocu Ekonomilere dayanmaktadır (Lado ve Wilson, 1994:702).

Penrose (1959), işletme içi kaynakların büyümeye yol açtığını ve işletmelerin sahip olduğu farklı yeteneklerini kullanarak diğer işletmelerden daha iyi konuma gelebileceğini savunmaktadır (Penrose, 1959). Barney'in sürdürülebilir rekabet üstünlüğü teorisi ise işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmeleri için kaynak ve yeteneklerin önemine değinmiştir (Barney ve Wright, 2011:1300). Mükemmel rekabet dinamiklerinin üretilmesi için nadir bulunan ve değerli bir kaynağa sahip olan işletme rakip işletmelerin taklit edemediği bir sürdürülebilir rekabet avantajı kazanabilmektedir. İşletmelerin rakiplerinin sahip olmadığı kaynaklara sahip olması rakipleri arasında rekabet avantajı elde etmesine ve verimliliğini artırmasına neden olmaktadır (Barney, 2001:44).

Kaynak temelli yaklaşım işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmesinin aktarılamaz ve taklit edilemez kaynaklara erişmesi ile mümkün olacağını bununda işletmenin çevresinden daha çok içine yoğunlaşması ile olacağını savunmaktadır. Ayrıca Barney'e göre müşteri için değer yaratma, nadir olma, taklit edilebilirlik ve ikame edilebilirlik kriterlerine göre değerlendirilen kaynakların sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamada önemli kriterler olarak ifade edilmektedir (Roos ve Roos, 1997:5).

3.1. İşletme Kaynakları

İşletme kaynakları, işletmeler tarafından sahip olunan veya kontrol edilen ve insan isteklerini yerine getirmek için ürün ve hizmetlerin üretimine giren hem somut hem de soyut girdi faktörlerini kapsamaktadır. İşletmelerin sahip olduğu yetenekler ise işletmenin diğer işletmelere göre üstün performans elde etmek için kaynaklarını elde etmesini, geliştirmesini ve kullanmasını sağlayan dinamik, sınırsız mekanizmaları karakterize etmektedir (Lado ve Wilson, 1994:701).

İşletmelerin kaynakları dayanıklı, tanımlanması ve anlaşılması zor ve kolayca devredilmeyen kaynaklar olarak ifade edilmektedir. İşletmelerin rekabetçi avantajını sürdürebilmesi için kaynak tabanını beslemeyi ve geliştirmeyi sürdürmesi gerekir. Ayrıca kaynaklar, zamanla değer kaybeden değiştirilmesi, artırılması ve yükseltilmesi gereken stoklardır (Grant, 1991:131). Kaynaklar genellikle maddi olup olmamalarına göre 2 grupta incelenmektedir (Wernerfelt, 1984:172; Grant, 1991; Fensterseifer ve Rastoin, 2013). İşletmelerin sahip olduğu kaynaklar genellikle maddi (işletmenin sahip olduğu fiziksel varlıklar, tesisler, ekipman, hammadde gibi) veya maddi olmayan (bilgi, itibar bilançoda, görünmeyen kalemler, organizasyon kültürü) olarak sınıflandırılmaktadır (Fensterseifer ve Rastoin, 2013:270). Kaynak temelli yaklaşım, işletmeye özgü kaynakları somut ve soyut olarak ikiye ayırmıştır (Bontis, 1998:439). Barney (1991), ise yaptığı çalışmada somut ve soyut olarak ayrılan işletme kaynaklarını örgütsel, beşeri ve fiziksel olarak üç gruba ayırmıştır (Barney, 1991:101). Çeşitli araştırmacılar tarafından farklı şekillerde sınıflandırması yapılan işletme kaynakları temel olarak maddi olup olmamalarına göre ayrılırken bu iki kategori altında da ise fiziksel, beşeri, örgütsel ve finansal olmak üzere temel gruplara ayrılmıştır.

3.2.Küme Kaynakları

Kaynak tabanlı görüş çerçevesinde kümelenmeler içerisin de yer alan işletmelerin rekabet avantajı yaratmaları ve sürdürmelerinde işletme kaynakları kadar kümelenmenin kaynakları da önemli rol oynamaktadır. Temel varsayımı yerel veya bölgesel kaynakların, işletmelerin iç kaynaklarının değerini etkileyeceğidir. Yerel veya bölgesel kaynaklar işletmelerin iç kaynaklarının değerini artırabileceği varsayımına dayanarak kümelenmeler içinde rekabet

avantajlarının yaratılmasında ve sürdürülmesinde önemli rol oynamaktadır (Fensterseifer ve Rastoin, 2010:3).

Kümelenme kaynağı, kümelenmiş işletmeler tarafından değer yaratma amacıyla kullanılabilmesi anlamında kümenin kolektif sermayesi olarak adlandırılmaktadır. Kümelenme kaynakları özellikle belirli işletmeler için uluslararası pazara göre iç pazarda daha fazla rekabet etmek için stratejik bir özelliğe sahiptir (Fensterseifer ve Rastoin, 2013:271-274).

Bu konuda literatürde yapılan bazı araştırmalarda küme kaynakları çeşitli araştırmacılar (Molina-Morales ve Martinez Fernandez, 2003; Hervas-Oliver ve Albors-Garrigos, 2007; Fensterseifer ve Rastoin, 2010; Fensterseifer ve Rastoin, 2013) tarafından farklı şekillerde sınıflandırılmıştır. Örneğin Fensterseifer ve Rastoin (2010), şarap kümelenmesinin stratejik kaynakları ve rekabet avantajları üzerine yaptığı araştırmasında küme kaynaklarını yönetimsel yapıyla ilgili kurumsal kaynaklar, uzmanlık kaynakları (işletmelerin sahip olduğu özel işgücü, ekipman, hammadde, pazarlama vb. girdilere ulaşma kolaylığı), sosyal sermaye (kümede oluşan güven, ortak değerler ve ortak değerler yaratmayı kolaylaştıran ilişkisel sermaye), ün sermayesi (kümenin dışarıdan nasıl algılandığı) ve doğal sermaye olarak beş gruba ayırmıştır (Fensterseifer ve Rastoin, 2010:5-6). Geleneksel yaklaşımda işletmelerin sınırları içinde geliştirilen özel kaynakların olağanüstü karlar yaratabileceğini ifade ederken son yapılan araştırmalar, bu kısıtlayıcı yaklaşımın tersine bazı stratejik kaynakların işletmelerin sınırları dışında olabileceğini ve işletmeler arası değişim ilişkileri ağının rekabet avantajını açıklayabileceğini öne sürmektedir (Squire, Cousins ve Brown, 2009:463).

Bu yaklaşıma göre işletmeler büyümek ve gelişmek için ihtiyaç duyduğu kaynakları tek başına yaratamaz ve ihtiyacı olan tamamlayıcı kaynaklar için diğer işletmelerle işbirliği kurması gerekmektedir (Yoo, Sawyer ve Tan, 2016:234). Bu noktada kümelenmenin ve kümenin yarattığı kaynakların önemi ortaya çıkmaktadır. Özellikle araştırmanın değişkenlerinden olan ve kümelenmenin başarı anahtarı olarak da görülen ilişkisel sermayenin kaynak temelli yaklaşıma göre kritik ve tamamlayıcı kaynak olarak tedarik zinciri kalite yönetiminin kapasitesinin kurulmasını teşvik edeceğini ve uygulanmasını sağlayacağını öne sürülmektedir (Yu ve Huo, 2017:1286).

3.2.1.İlişkisel sermaye

Kaynak temelli yaklaşıma ve sosyal sermaye teorisine göre bir işletmenin sosyal sermayesi, sürdürülebilir rekabet avantajlarının meydana getirilmesine katkıda bulunan değerli, nadir, benzersiz, karmaşık kaynakları ve varlıkları olarak tanımlanmaktadır. Nahapiet ve Ghoshal (1998) yaptıkları sosyal sermaye gruplandırmasına dayanan ilişkisel sermaye ilişkilerin rekabet üstünlüğü elde etmede önemli bir kaynak olduğunu vurgulamaktadır. İşletmeler için kritik bir öneme sahip olan ilişkisel sermaye işletmelerin benzersiz yetenekler geliştirerek hem işletme için hem de tedarik zinciri için rekabet avantajı oluşturmasına ve devam ettirmesine yardımcı olmaktadır (Yu ve Huo, 2017:1282).

Nahapiet ve Ghoshal (1998), sosyal sermayeyi bilişsel, ilişkisel ve yapısal olmak üzere üç boyuta ayırmıştır. Bilişsel boyut, aktörler arasında paylaşılan anlayış ve anlamı ifade eder; ilişkisel boyut, etkileşimler sonucunda geliştirilen güven, saygı, dostluk ve karşılıklık olarak ifade edilir; yapısal boyut, aktörler arasında oluşan ilişki kalıplarını içermektedir. Bilişsel sermaye, tarafların ortak kültürü ve uyumlu amaçları ile ilgilenirken, ilişkisel sermaye bağlantıların gücü ile yapısal sermaye ise bağlantılarının varlığı ve sosyal bir çevre içinde yapılandırılması ile ilgilenmektedir (Villena, Revilla ve Choi, 2011:563).

İlişkisel sermaye, müşteriler, tedarikçiler ve ortaklarla ilişkiler, marka, itibar, dağıtım kanalları, lisans sözleşmeleri, müşteri memnuniyeti ve sadakati gibi alanları kapsamaktadır (Pastor vd., 2017). Ayrıca ilişkisel sermaye, işletmenin hayatını ve devamlılığını etkileyen her hangi bir paydaşla kurulan ilişkilerinde gizli bilgi olarak da ifade edilmektedir. İlişkisel sermaye hem işletmeye hem de ilişki halinde olduğu üyelerine eşit seviyede fayda sağlamaktadır. Ayrıca ilişkisel sermaye beşeri ve yapısal sermayenin etkinliğini gerçekleştirme noktasında son derece önemlidir (Obeidat vd., 2017:5).

Kaynak tabanlı görüşe göre işletmelerin süreklilik arz eden bir başarı elde edebilmeleri için gerekli olan etkenlerden biri olarak işletmenin sahip olduğu kaynaklar ve kaynakların kullanım şekli olarak ifade edilmiştir. Araştırma bağlamında işletme kaynakları ve küme kaynakları olarak ayırdığımız kaynakların kaynak tabanlı görüş çerçevesinde işletmenin performansı için önemli olduğunu ve rakip işletmelere göre üstünlük kaynağı olarak varsaymaktadır (Shapiro, 1999).

İşletme kaynaklarının ve kümelenmenin işletmelerin rekabetçi üstünlük elde edip performanslarını yükseltmelerinde önemli bir etken olduğu ve yine küme kaynaklarından ilişkisel sermayenin işletme kaynakları performans arasında aracı etki oluşturduğu düşünülerek araştırma modeli geliştirilmiştir.

Araştırmaya dair çalışmalar (Yu ve Huo, 2017; Sulistyo, 2016; Cai vd., 2014:4229; Elfenbein ve Zenger, 2014; Wang, 2014; Blonska vd., 2013; Tumwine, Kamukama ve Ntayi, 2012; Li ve Geng, 2012; Ogundipe, 2012; Villena, Revilla ve Choi, 2011; Carmelli ve Azeroual 2009; Oliver-Hervas ve Garrigos-Albors, 2009; Kijek ve Kijek, 2007; Menguc ve Ozanne, 2005; Firer ve Williams 2003; Robins ve Wiersema,1995) incelendiğinde işletme kaynakları ile küme kaynaklarından ilişkisel sermayenin performans üzerinde olumlu etkisi olduğu ve ilişkisel sermayenin işletme kaynakları ve performans arasındaki ilişkide aracı rolü olduğu gözlemlenmiştir. Küme kaynaklarından ilişkisel sermayenin işletmelerin performansını yükseltmek için önemli olduğu ve performansı ile doğrudan ilgili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmalar doğrultusunda aşağıdaki hipotezler önerilmektedir:

Hipotez$_1$: Örgütsel işletme kaynakları işletme performansını olumlu yönde etkilemektedir.

Hipotez$_2$: Örgütsel işletme kaynaklarının işletme performansına etkisinde ilişkisel sermaye alt boyutlarının aracılık rolü vardır.

Hipotez$_3$: Finansal işletme kaynakları işletme performansını olumlu yönde etkilemektedir.

Hipotez$_4$: Finansal işletme kaynaklarının işletme performansına etkisinde ilişkisel sermaye alt boyutlarının aracılık rolü vardır.

Hipotez$_5$: Fiziksel işletme kaynakları işletme performansını olumlu yönde etkilemektedir.

Hipotez$_6$: Fiziksel işletme kaynaklarının işletme performansına etkisinde ilişkisel sermaye alt boyutlarının aracılık rolü vardır.

Hipotez$_7$: Beşeri işletme kaynakları işletme performansını olumlu yönde etkilemektedir.

Hipotez$_8$: Beşeri işletme kaynaklarının işletme performansına etkisinde ilişkisel sermaye alt boyutlarının aracılık rolü vardır.

4. ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ, KISITLARI VE YÖNTEMİ

Araştırmanın amacı beşeri, finansal, fiziksel ve örgütsel olarak ayrılan işletme kaynaklarının işletme performansına etkisini ve bu etkide küme kaynaklarından ilişkisel sermayenin aracı rolünü belirlemektir. İşletme kaynakları bağımsız değişkeni fiziksel, beşeri, örgütsel ve finansal olarak dört boyuta ayrılırken ilişkisel sermaye aracı değişkeni küme içi hareketlilik, paylaşılan vizyon ve güvene dayalı iş birliği olarak üç boyut olarak ele alınmıştır. Araştırmanın kümelenmenin başarı anahtarlarından görülen ilişkisel sermaye boyutu ele alması kümelenme yapısına, aktörlerine ve kısıtlı literatüre katkısı açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

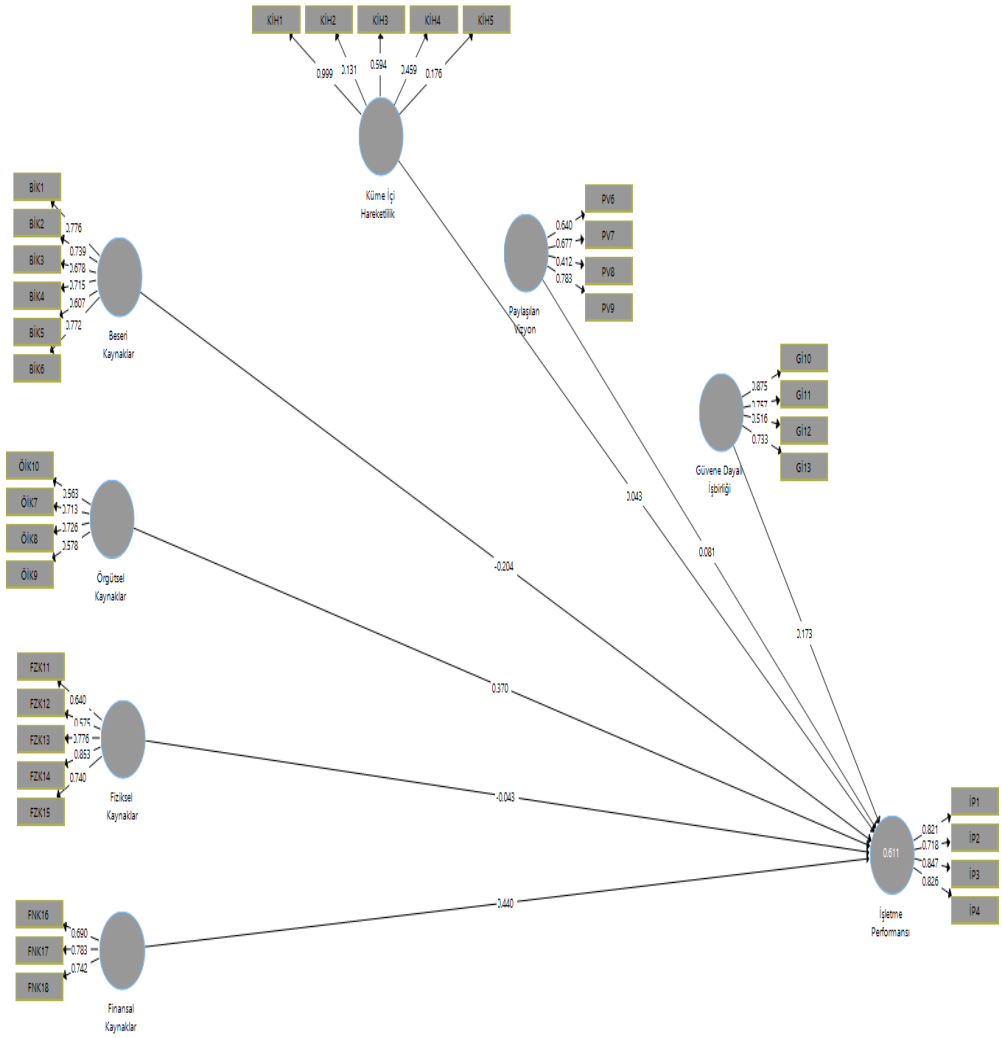
Araştırma devlet destekli resmi kümelenmeleri barındıran Eskişehir, Bilecik ve Kütahya seramik kümelenmesinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın yapıldığı kümelenme özellikle seramik kaplama sektörünün yaklaşık %50'lik oranla büyük bir kısmının ihtiyacını karşılaması ve tesislerinin en yoğun bulunduğu yer olmasından dolayı seramik sektörü açısından bölgeyi ayrıca daha önemli kılmaktadır.

Eskişehir, Bilecik ve Kütahya illerini kapsayan bölgede kayıtlı seramik işletmelerine ait bilgiler Eskişehir, Bilecik ve Kütahya, Ticaret ve Sanayi Odalarından alınmıştır. Alınan bilgiler doğrultusunda aktif olan üretim işletmelerinin sayısı 125 olarak belirlenmiş ve bu işletmelere mail yoluyla anket iletilmiştir. Ancak bu işletmelerden bazıları yönetim olarak aldıkları kararlar doğrultusunda ankete katılımı reddetmiş ve toplamda 115 seramik üretim işletmesinden veriler elde edilmiştir. Ayrıca araştırmanın Covid-19 salgın dönemine denk gelmesi salgından önce faaliyetine devam eden işletmelerin faaliyet durdurma kararı alması sonucunda araştırma örneklem sayısında düşüş yaşanmasına neden olmuştur. Araştırma ölçeklerinin anlaşılırlığını ve güvenilirliğini test etmek amacıyla 28 üretim işletmesine mail aracılığıyla anket iletilmiş ve veri toplanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen değerler kabul edilebilir ifade değerinde (0.20) olduğu için (Büyüköztürk, 2007) pilot araştırmada çıkartılması gereken ifade olmadığı anlaşılmıştır. 125 seramik işletmesine uygulanan anketler cevaplayıcıların işletme yöneticileri olması cevaplayıcılardan geri dönüşü geciktirmesi nedeniyle 8 aylık bir çalışma sonucunda toplanmıştır. Veri toplamada Yiğit (2012) tarafından geliştirilen 18 ifade ve 4 boyuttan oluşan işletme kaynakları ölçeği, Molina-Morales ve Martinez-Fernandez (2003) tarafından geliştirilen ve Türkçeye Sarvan vd. (2012) tarafından uyarlanan 13 ifade ve 3 boyuttan oluşan ilişkisel sermaye ölçeği ve Tekin (2018) tarafından geliştirilen 4 ifadeden oluşan işletme performansı ölçeği kullanılmıştır.

Araştırma verilerinin analizinde IBM SPSS Statistics 22, SmartPLS 3.3.3 ve IBM SPSS eklenti programı olan Process Macro v2 kullanılmıştır. Katılımcı işletmeler ve ölçeklerle ilgili betimleyici istatistiki analizler IBM SPSS 22 programıyla, Doğrulayıcı Faktör analizleri Smartpls 3.3.3 programı ile yapılmıştır. Araştırma hipotezlerinin analizi için Andrew F. Hayes'in geliştirdiği IBM SPSS eklenti programı olan Process Makro'dan yararlanılmıştır.

5. BULGULAR

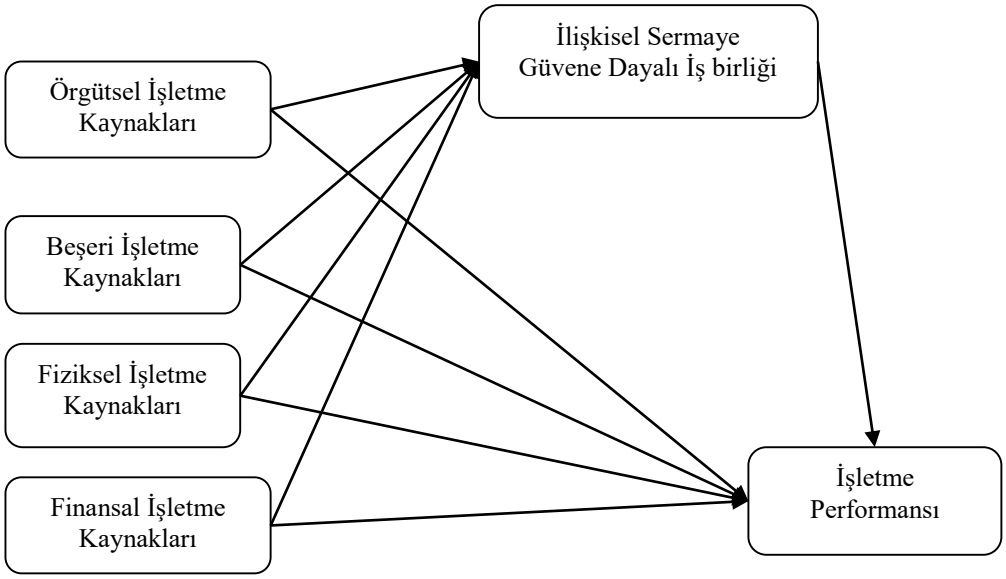
Araştırmada kullanılan modelin elde edilen verilerle uyumluluk derecesini tespit etmek amacıyla DFA yapılmıştır. DFA kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi SmartPLS 3.3 programı kullanılmıştır.

Şekil 1. Doğrulayıcı Faktör Analizi Faktör Yükleri

DFA sonucunda oluşturulan faktör yükleri kontrol edilmiş ve küme kaynaklarından ilişkisel sermaye boyutundaki paylaşılan vizyon boyutu ve küme içi hareketlilik boyutlarındaki ifade yüklerinin düşük olması nedeniyle modelden çıkartılmıştır. İki boyuttaki düşük ifadeler boyutlardan çıkartılmasına rağmen kabul edilen açıklanan ortalama varyans (AVE) değeri 0.50 altında kaldığı için iki boyut tamamen çıkartılmıştır. Açıklanan ortalama varyans (AVE) birleşim geçerliliğini sağlaması için katsayılara ait değerlerin 0.50 ve üzeri olması gerekmektedir. Kabul edilebilir bir AVE 0.50 veya daha yüksek olup yapının öğelerinin varyansının en az %50'sini açıkladığını gösterir (Hair, Ringle ve Sarstedt, 2011:146; Hair vd.,

2019:9; Hair vd., 2017:144; Avkiran, 2018:8; Develi, 2020:58). Ayrıca örgütsel işletme kaynakları boyutuna ait olan 10. soru 0.563 ve 9. soru 0.578 faktör yüküne sahip olan ilgili boyuta ait açıklanan ortalama varyans (AVE) değerindeki gerekli düzelmeyi sağlamak açısından çıkarılmıştır. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ifadelerin aldığı faktör yükleri değerlendirmesinde düşük olan faktörler ve boyutlar çıkarıldıktan sonra oluşturulan model ifadeleri Şekil 2'deki gibidir.

Şekil 2. Yapılan Analizler Sonucu Araştırma Modelinin Son Hali

H_1: Örgütsel işletme kaynakları işletme performansını olumlu yönde etkilemektedir.

H_2: Örgütsel işletme kaynaklarının işletme performansına etkisinde güvene dayalı iş birliğinin aracılık rolü vardır.

H_3: Finansal işletme kaynakları işletme performansını olumlu yönde etkilemektedir.

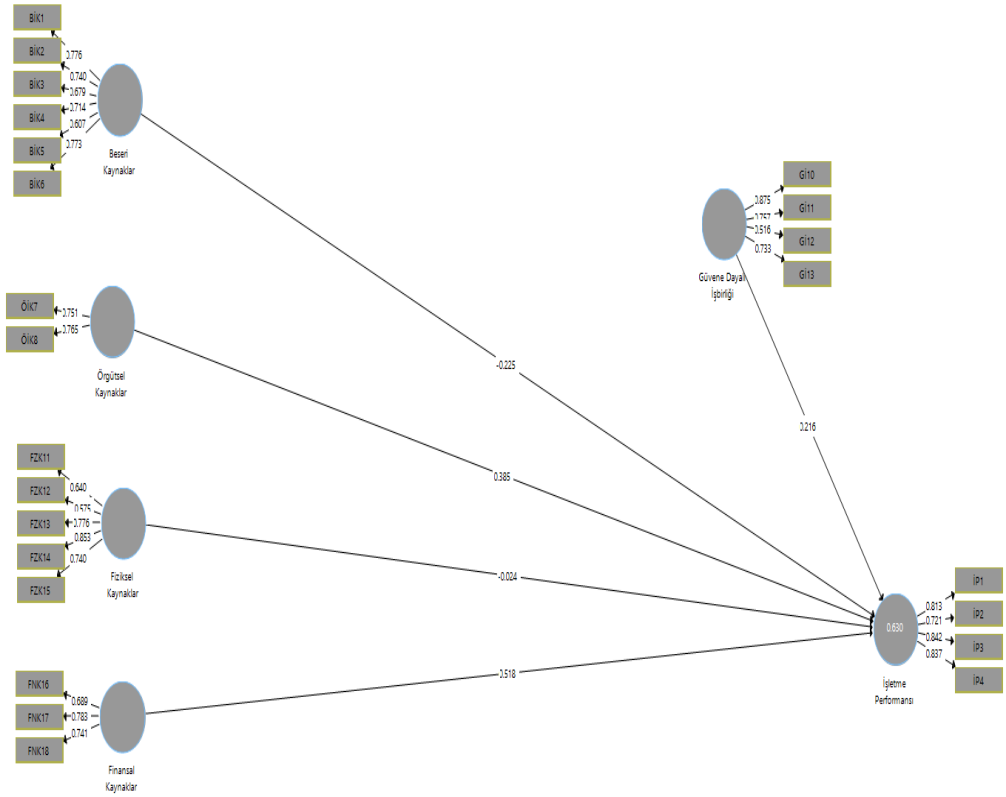
H_4: Finansal işletme kaynaklarının işletme performansına etkisinde güvene dayalı iş birliğinin aracılık rolü vardır.

H_5: Fiziksel işletme kaynakları işletme performansını olumlu yönde etkilemektedir.

H_6: Fiziksel işletme kaynaklarının işletme performansına etkisinde güvene dayalı iş birliğinin aracılık rolü vardır.

H_7: Beşeri işletme kaynakları işletme performansını olumlu yönde etkilemektedir.

H_8: Beşeri işletme kaynaklarının işletme performansına etkisinde güvene dayalı iş birliğinin aracılık rolü vardır.

Şekil 3. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonucu Kalan Faktör Yükleri

Küme kaynaklarından güvene dayalı iş birliği boyutundaki 12. ifadenin 0.516 ve fiziksel işletme kaynakları boyutundaki 12. ifadenin 0.575, beşeri işletme kaynakları boyutu 5. ifade 0.607 ve 3. ifade 0.679, finansal işletme kaynakları boyutunda 16. ifade 0.690 yüklere sahip olarak doğrulayıcı faktör analizi için gerekli 0.7 değerinden düşük olduğu gözlemlenmiştir. Ancak ifadelerinin faktör yükleri çıkarıldığı zaman açıklanan ortalama varyans ve birleşik güvenilirlik düzeylerindebir değişiklik olup olmadığı kontrol edilmiş ve mevcut değerlerde önemli bir değişiklik yaratmadığı gözlenmediği için tutulmaya karar verilmiştir.

Ölçüm modelinin birleşim geçerliliği, ayrışım geçerliliği ve içsel tutarlılık güvenilirliğine ait sonuçlar Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Güvenilirlik ve Birleşim Geçerliliği Sonuçları

Yapılar	**Cronbach's Alpha**	**Rho_A**	**CR**	**AVE)**
Beşeri İşletme Kaynakları	0.865	0.867	0.863	0.514
Finansal İşletme Kaynakları	0.780	0.785	0.783	0.546
Fiziksel İşletme Kaynakları	0.843	0.857	0.844	0.524
Küme Kaynaklarından Güvene Dayalı İş birliği	0.826	0.841	0.817	0.536
Örgütsel İşletme Kaynakları	0.730	0.730	0.730	0.575
İşletme Performansı	0.879	0.883	0.880	0.647
CR: Birleşik Güvenilirlik, AVE: Açıklanan Ortalama Varyans				

Araştırma sonucunda Cronbach Alpha katsayıları en düşük 0.730 ve en yüksek 0.879 arasındaki katsayılara sahip olarak gerekli olan değerleri sağlamıştır. Araştırmada birleşik güvenilirliğe ait katsayılar 0.730 ve 0.880 arasında değişerek gerekli birleşik güvenilirliği sağlamaktadır. Araştırmanın Rho_A katsayıları ise 0.730 ile 0.883 arasında dağılarak gerekli içsel tutarlılık güvenilirliğini sağlamaktadır.

Cronbach Alpha, Rho_A ve birleşik güvenilirlilikleri analiz ettiğimiz ölçüm modelinde elde edilen katsayılar 0.70 ve üzeri olarak elde edilmiştir. Araştırmanın bu sonuçları araştırmanın içsel tutarlılık güvenilirliğinin sağlandığını göstermektedir. Açıklanın ortalama varyans (AVE) için yaptığımız analiz sonucunda ise elde edilen kat sayılar en düşük 0.514 ve en yüksek 0.647 arasında dağılım göstererek 0.50 ve üzeri sonuçlar elde edilmiş ve birleşim geçerliliği için gerekli sonuçlar elde edilmiştir.

Araştırma modelindeki ölçümlerin aynı modeldeki diğer yapıların ölçümlerinden ne ölçüde farklı olduğunu ortaya koymak için ayırt edici geçerliliğine bakılmıştır (Hulland, 1999: 199). Ayrışma geçerliliğinin değerlendirilmesi için Fornell-Larcker kriteri, çapraz yükleme değerlerine ve Heterotrait-Monotrait oranına bakılmıştır.

Tablo 2: Fornell-Larcker Ölçütü Sonuçları

	Beşeri İşletme Kaynakları	Finansal İşletme Kaynakları	Fiziksel İşletme Kaynakları	Küme Kaynaklarından İlişkisel Güven Kaynağı	Örgütsel İşletme Kaynakları	İşletme Performansı
BİK	**0.717**					
FİNİK	0.665	**0.739**				
FİZİK	0.515	**0.849**	**0.724**			
GDİ	0.470	0.619	0.484	**0.732**		
ÖİK	0.470	0.624	0.654	0.541	**0.758**	
İP	0.495	0.723	0.657	0.627	0.642	**0.805**

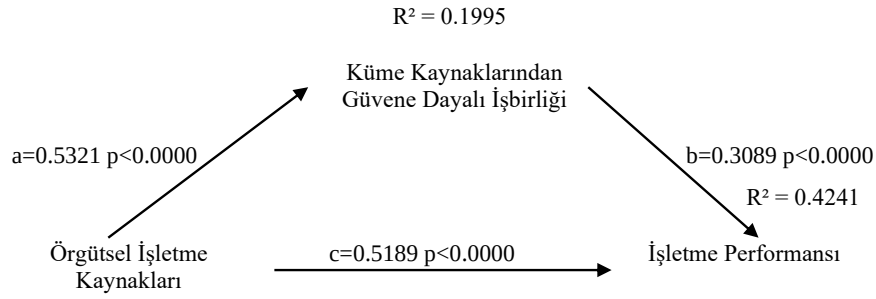
Fornell-Larcker kriterine göre yapılan analiz sonucuna göre beşeri, fiziksel, örgütsel işletme kaynakları, küme kaynaklarından güvene dayalı iş birliği, işletme performansı kritere ait ayrışma geçerliliğini sağlarken fiziksel işletme kaynağı ayrışma geçerliliğini sağlamadığı gözlenmektedir. Ancak ayrışma geçerliliği ile ilgili yapılan son çalışmalarda ayrışma geçerliliği için Heterotrait Monotrait ayrışma geçerliliği için daha üstün sonuçlar verdiğini öne sürmektedir. Özellikle Fornell-Larcker kriterinde gösterge yükleri arasındaki fark çok az olduğunda HTMT kriterine bakılması önerilmektedir. Ayrıca son zamanlarda, korelasyonların heterotrait-monotrait oranı, Fornell-Larcker kriterine göre çapraz yüklemelerin değerlendirilmesinde daha üstün performans sunduğu için ayırt edici geçerliliği değerlendirmek için birincil kriter haline gelmiştir (Hair vd., 2017:144; Avkiran, 2018:8; Richter vd., 2020: 2250; Voorhees vd., 2016).

Tablo 3. Heterotrait-Mototrait Oranı (HTMT) Ölçüm Sonuçları

	Beşeri İK	Finansal İK	Fiziksel İK	Güvene Dayalı İş birliği	Örgütsel İK	İşletme Performansı
BİK						
FİNİK	0.670					
FİZİK	0.516	0.849				
GDİ	0.491	0.628	0.478			
ÖİK	0.748	0.630	0.668	0.548		
İP	0.492	0.723	0.655	0.615	0.643	

Heterotrait-Monotrait oranları incelendiğinde beşeri işletme kaynakları, finansal işletme kaynakları, fiziksel işletme kaynakları, örgütsel işletme kaynakları, küme kaynaklarından güvene dayalı iş birliğini ve işletme performansının yapılarının farklı yapılar olduğu görülmektedir. Oranların 1 değerini içermediği ve 0.8 ve 0.90'dan küçük olduğu yani ayrışma geçerliliğini sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma hipotezlerinin değerlendirilmesi için Andrew F. Hayes'in geliştirmiş olduğu SPSS eklenti programı olan Process Makro uygulamasından yararlanılmıştır.

c¹ (Doğrudan Etki) : 0.3545 p< 0.0001 / a.b (Dolaylı Etki) : 0.1644 BCA BCI (0.880 – 0.2857)

R²: Açıklanan Varyans

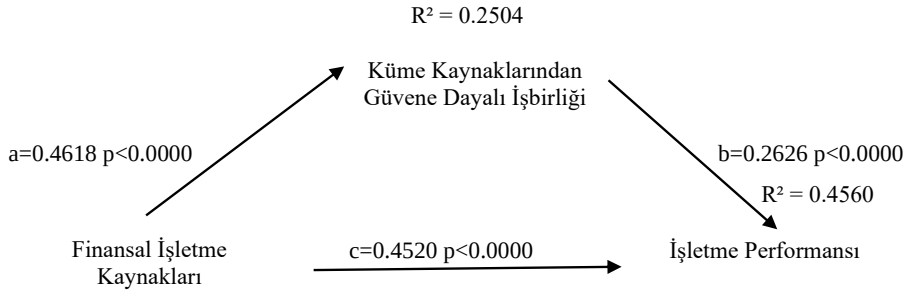
*Standardize edilmemiş beta katsayıları raporlanmıştır.

*Çalışan sayısı kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır.

Şekil 4. Örgütsel İşletme Kaynaklarının İşletme Performansına Etkisinde Güvene Dayalı İşbirliğinin Aracılık Rolü

Elde edilen sonuca göre, ilişkisel küme kaynaklarından güvene dayalı iş birliğinin olmadığı durumda örgütsel işletme kaynaklarının, işletme performansı üzerinde olumlu yönde anlamlı etkiye sahip olduğu görülmektedir. (b = .5189 %95 CI (.3465 _ .6913) t= 5.9648 _ p<.0000). Örgütsel işletme kaynakları işletme performansının %32'sini (R^2 = .3279) açıklamaktadır ve H_1 desteklenmektedir.

Örgütsel işletme kaynaklarının aracı değişken güvene dayalı iş birliğinin işletme performansı üzerindeki etkisini gösteren dolaylı etki değeri bootstrap tekniği ile elde edilen güven aralıkları ile raporlanmıştır. Aracılık etkisinin incelendiği regresyon analizi sonuçlarına göre ilişkisel küme kaynaklarından güvene dayalı işbirliğinin **a.b yolu** (b=.1644 BCA BCI (.0880 - .2857) , örgütsel işletme kaynakların işletme performansı arasındaki ilişkiye aracılık ettiği tespit edilmiştir. Aracılık etkisinin tam standardize etki büyüklüğüne (K^2) bakıldığında, .1555 olup elde edilen bu değerin yüksek değere yakın bir etki büyüklüğü olduğu ifade edilebilmektedir ve H_2 desteklenmektedir.

c¹ (Doğrudan Etki) : 0.3307 p< 0.0000 / a.b (Dolaylı Etki) : 0.1213 BCA BCI (0.0626 – 0.2202)

R²: Açıklanan Varyans

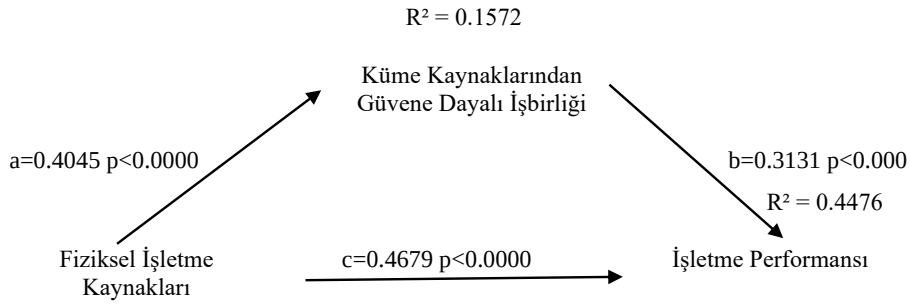
*Standardize edilmemiş beta katsayıları raporlanmıştır.

*Çalışan sayısı kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır.

Şekil 5. Finansal İşletme Kaynaklarının İşletme Performansına Etkisinde Güvene Dayalı İşbirliğinin Aracılık Rolü

Elde edilen sonuca göre, ilişkisel küme kaynaklarından güvene dayalı iş birliğinin olmadığı durumlarda finansal işletme kaynaklarının, işletme performansı üzerinde olumlu yönde anlamlı etkiye sahip olduğu görülmektedir. (b =0 .4520 %95 CI (0.3264 _ 0.5776) t= 7.1308 _ p<0.0000). Finansal işletme kaynakları işletme performansının %39'unu (R^2 =0.3909) açıklamaktadır ve H_3 desteklemektedir.

Finansal işletme kaynaklarının aracı değişken güvene dayalı iş birliği aracılığıyla işletme performansı üzerindeki etkisini gösteren dolaylı etki değeri bootstrap tekniği ile elde edilen güven aralıkları ile raporlanmıştır. Aracılık etkisinin incelendiği regresyon analizi sonuçlarında ilişkisel küme kaynaklarından güvene dayalı işbirliğinin **a.b yolu** (b=0.1213 BCA BCI (0.0626 – 0.2102) , finansal işletme kaynakların işletme performansı arasındaki ilişkiye aracılık ettiği tespit edilmiştir. Aracılık etkisinin tam standardize etki büyüklüğüne (K^2) bakıldığında, 0.1499 olup bu değerin yüksek değere yakın bir etki büyüklüğü olduğu ifade edilebilmektedir ve H_4 desteklemektedir.

c¹ (Doğrudan Etki) : 0. 3412 p< 0.0000 / a.b (Dolaylı Etki) : 0.1266 BCA BCI (0.0615 – 0.2219)

R²: Açıklanan Varyans

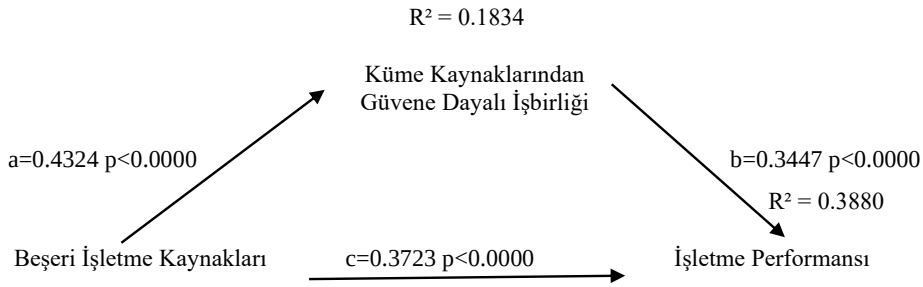
*Standardize edilmemiş beta katsayıları raporlanmıştır.

*Çalışan sayısı kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır.

Şekil 6. Fiziksel İşletme Kaynaklarının İşletme Performansına Etkisinde Güvene Dayalı İşbirliğinin Aracılık Rolü

Elde edilen sonuçlara göre ilişkisel küme kaynaklarından güvene dayalı iş birliği olmadığı durumlarda fiziksel işletme kaynaklarının, işletme performansı üzerinde olumlu yönde anlamlı etkiye sahip olduğu görülmektedir. (b = 0.4679 %95 CI (0.3196 _ 0.6161) t= 6.2530 _ p<0.0000). Fiziksel işletme kaynakları işletme performansının %34'ünü (R^2 = .3435) açıklamaktadır ve H_5 desteklemektedir.

Fiziksel işletme kaynaklarının aracı değişken ilişkisel küme kaynaklarından güvene dayalı iş birliği aracılığıyla işletme performansı üzerindeki etkisini gösteren dolaylı etki değeri bootstrap tekniği ile elde edilen güven aralıkları ile raporlanmıştır. Aracılık etkisinin incelendiği regresyon analizi sonuçlarında güvene dayalı işbirliğinin **a.b yolu** (b=0.1266 BCA BCI (0.0615 – 0.2219) , fiziksel işletme kaynakların işletme performansı arasındaki ilişkiye aracılık ettiği tespit edilmiştir. Aracılık etkisinin tam standardize etki büyüklüğüne (K^2) bakıldığında, 0.1377 olup bu değerin yüksek değere yakın bir etki büyüklüğü olduğu ifade edilebilmektedir ve H_6 desteklenmektedir.

c¹ (Doğrudan Etki) : 0.2232 p< 0.0049 / a.b (Dolaylı Etki) : 0. 1491 BCA BCI (0.0597 – 0.2879)

R^2: Açıklanan Varyans

*Standardize edilmemiş beta katsayıları raporlanmıştır.

*Çalışan sayısı kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır.

Şekil 7. Beşeri İşletme Kaynaklarının İşletme Performansına Etkisinde Güvene Dayalı İşbirliğinin Aracılık Rolü

Elde edilen sonuca göre, ilişkisel küme kaynaklarından güvene dayalı iş birliği olmadığı durumlarda beşeri işletme kaynaklarının, işletme performansı üzerinde olumlu yönde anlamlı etkiye sahip olduğu görülmektedir. (b = 0.3723 %95 CI (0.2188 _ 0.5258) t= 4.8062 _ p<0.0000). Beşeri işletme kaynakları işletme performansının %26'sını (R^2 = .2658) açıklamaktadır ve H_7 desteklenmektedir.

Beşeri işletme kaynaklarının aracı değişken olan ilişkisel küme kaynaklarından güvene dayalı iş birliği aracılığıyla işletme performansı üzerindeki etkisini gösteren dolaylı etki değeri bootstrap tekniği ile elde edilen güven aralıkları ile raporlanmıştır. Aracılık etkisinin incelendiği regresyon analizi sonuçlarında ilişkisel küme kaynaklarından güvene dayalı işbirliğinin **a.b yolu** (b=.1491 BCA BCI (.0563 - .2866) , beşeri işletme kaynakların işletme performansı arasındaki ilişkiye aracılık ettiği tespit edilmiştir. Aracılık etkisinin tam standardize etki büyüklüğüne (K^2) bakıldığında, .1656 olup bu değerin yüksek değere yakın bir etki büyüklüğü olduğu ifade edilebilmektedir ve H_8 desteklenmektedir.

6. SONUÇ

İşletme kaynaklarının (örgütsel, fiziksel, finansal ve beşeri) işletme performansı etkisi ve küme kaynaklarından ilişkisel sermayenin güvene dayalı iş birliği boyutunun işletme kaynaklarının işletme performansına etkisindeki aracılık rolünü test etmek için seramik işletmelerinden elde edilen veriler kullanılmıştır. Araştırma sonucunda işletme kaynaklarının işletme performansı üzerinde olumlu etkisine ve ilişkisel sermayenin güvene dayalı iş birliği boyutunun işletme kaynakları ile işletme performansı arasındaki ilişkiye aracılık ettiği sonucu elde edilmiştir.

Araştırma sonucunda işletme kaynaklarından örgütsel, finansal, fiziksel ve beşeri işletme kaynaklarının işletme performansı üzerinde olumlu yönde istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İşletme performansındaki değişimin %32'sini örgütsel işletme kaynaklarının, %39'unu finansal işletme kaynaklarının, %34'ünü fiziksel işletme kaynaklarının, %26'sını beşeri işletme kaynaklarının açıkladığı tespit edilmiştir. İşletme kaynaklarının performansa etkisini inceleyen araştırmalarda (Savino ve Shafiq, 2018; Bin Ahmad ve Mushraf, 2011; Crook vd., 2011; Menguc ve Ozanne, 2005; Capar, 2003; Firer ve Williams, 2003; Dhanaraj ve Beamish, 2003; Hitt vd.. 2001; Delios ve Beamish, 1999) işletme kaynaklarının performans üzerinde olumlu ve anlamlı etkisi olduğu benzer sonuçlar olduğu görülmektedir.

Kaynak tabanlı yaklaşıma göre işletmenin sahip olduğu özel kaynaklar ve yetenekler işletmenin diğer işletmelere göre üstün performans elde etmesini sağlamaktadır (Lado ve Wilson, 1994). Araştırma sonuçları kaynak tabanlı görüşün bu yaklaşımını doğrular niteliktedir. İşletmenin sahip olduğu finansal, fiziksel, beşeri ve örgütsel işletme kaynaklarının işletme performansı üzerinde olumlu yönde anlamlı bir etkisi vardır.

Delios ve Beamish (1999), işletme kaynaklarından özellikle teknolojik ve pazarlama varlıklarının finansal performans üzerindeki etkilerine yoğunlaştıkları çalışmasını kaynak tabanlı görüşün işletmelerin kendine özel kaynaklara sahip olmaktan dolayı elde ettikleri rekabet avantajı görüşüne dayandırmış ve araştırma sonucunda teknolojik varlıkların performans üzerinde olumlu etkisi çıkarken pazarlama varlıklarının pozitif etkisi olmadığı ortaya koymuştur. Capar (2003), ise işletme kaynaklarından inovasyon varlıklarının yüksek performansa yol açtığını ortaya koymuştur.

Araştırmanın aracı değişkeni olan ilişkisel sermaye kümelenmenin başarı anahtarı olarak görülmektedir. Küme olmanın anlamı küme aktörleri arasındaki ilişkisel sermayenin oluşmasına bağlıdır. Aktörler arasında kurulan güven sermayesi iş birliğine dayalı faaliyetlerin resmi sözleşme gerektirmeden sağlanmasına imkan vermektedir. Aynı şekilde küme bilincinin ve kültürünün de oluşması kümenin tam anlamıyla oluşması için önemlidir. Araştırma sonuçlarında güvene dayalı iş birliği boyutu ile anlamlı ve olumlu sonuçlar elde edilirken paylaşılan vizyon ve küme içi hareketlilik boyutlarının değerlerinin düşük olması ve araştırma modelinden çıkartılması küme kültürün tam olarak oluşmadığını göstermektedir.

Beşeri işletme kaynakları ile işletme performansı arasındaki ilişkide güvene dayalı iş birliğinin tam standardize etki büyüklüğünün yaklaşık %17 etki büyüklüğüne sahip olduğu ve bu değerin yüksek değere yakın olduğu tespit edilmiştir. Tek başına beşeri işletme kaynaklarının işletme performansını %18 oranında etkilediği güvene dayalı iş birliği aracılığı ile yaklaşık %39 açıkladığı tespit edilmiştir.

Fiziksel işletme kaynakları ile işletme performansı arasındaki ilişkide güvene dayalı iş birliğinin tam standardize etki büyüklüğünün yaklaşık %14 olduğu ve bu değerin yüksek değere yakın bir etki büyüklüğüne sahip olduğu tespit edilmiştir. Fiziksel işletme kaynaklarının işletme performansı üzerinde tek başına etkisinin yaklaşık %16 olduğu, güvene dayalı iş birliği aracılığı ile %45'ini açıkladığı tespit edilmiştir.

Finansal işletme kaynakları ile işletme performansı arasındaki ilişkide güvene dayalı iş birliğinin tam standardize etki büyüklüğünün yaklaşık %15 olup yüksek değere yakın bir etki büyüklüğünün olduğu tespit edilmiştir. Tek başına finansal işletme kaynaklarının işletme performansı üzerindeki etkisinin %25 olduğu güvene dayalı iş birliği aracılığıyla ile yaklaşık %46'sını açıkladığı tespit edilmiştir.

Örgütsel işletme kaynakları ile işletme performansı arasındaki ilişkide güvene dayalı iş birliğinin standardize etki büyüklüğünün yaklaşık %16 olduğu ve bu değerin yüksek değere yakın olduğu tespit edilmiştir. Tek başına örgütsel işletme kaynaklarının işletme performansındaki değişimin %20'sini açıkladığı, güvene dayalı iş birliği aracılığıyla ile %42 açıkladığı tespit edilmiştir. İşletme kaynakları ile işletme performansı arasındaki etkide güvene dayalı iş birliğinin yüksek etki büyüklüğüne sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Analiz sonuçlarında aracı değişkenin araştırmanın bağımsız değişkenlerinin bağımlı değişken üzerindeki etkisinde güvene dayalı iş birliği aracı değişkenin bu ilişkide etkisinin güçlü olduğunu ifade edebiliriz.

Araştırma boyutlarından olan ve işletme kaynakları ile işletme performansı arasında olumlu aracı etkisi tespit edilen özellikle güven hem kümeler içinde hem de ticari bağlantılar açısından göz ardı edilmeyecek kadar önem taşımaktadır. Güvenin eksik olduğu kümelenmelerde işletmeler arasında karşılıklı bağımlılık gerektiren bir üretim sisteminin oluşması mümkün değildir (Schmitz ve Nadvi, 1999:1506). Endüstriyel kümelerin uygulama kısmında iş birliği ve bağlantılar oldukça önemlidir (Mudambi vd., 2017). İşletmelerin gelişimi için gerekli olan ilişkisel sermaye sayesinde oluşturulan güvene dayalı iş birliği gelen ürünün kalitesini garanti altına alarak ürünlerin üretim ve tasarım süreçlerinin optimize olmasını sağlayarak işletme operasyonlarını kolaylaştırmakta ve performanslarını artırmaktadır (Yu ve Huo, 2017:1284). Bir anlamda aktörler arasındaki iyi niyeti ifade eden ilişkisel sermayenin, birçok araştırmacı tarafından güvenilirlik, yetenek, iyi niyet ve algılanan açıklık noktasında inanca yol açtığı ifade edilmektedir. Ortaklarının iyi niyetine inanan işletmeler ortakları ile iş birliği faaliyetlerine girerek fırsatçı eylemlerinin azalmasını sağlamış ve daha şeffaf davranışlar göstermiştir (Cai vd., 2014:4231). İlişkisel sermayenin oluşturulan güvene dayalı iş birliği sayesinde işletmelerin performansına maliyet azaltma ve piyasa değerini yükseltme gibi iki önemli katkı sağlamaktadır (Ogundipe, 2012:78).

Asheim, Cooke ve Martin (2006), küme olması için gerekli özelliklerden biri olarak ifade ettiği 'biz bir kümeyiz ve birlikte gelişmeye kararlıyız' ifadesi öz farkındalık ve ortak politika eylemleri oluşması gerektiğini ifade ederken EBK seramik kümesinin bunu ne kadar benimsediği önemlidir. EBK kümelenmesinde tam olarak öz farkındalık ve ortak politika eylemleri bilincinin oluşmadığını araştırma sonuçları ile desteklemektir. Kümelenme için gerekli olan ortak politika eylemlerinin tam olarak oluşmadığı gibi kümelenme ortak kültür ve bilincinin de tam olarak oluşmadığını ifade edebiliriz. Araştırma sonuçları işletmelerin performansına etki eden ilişkisel sermaye boyutlarından paylaşılan vizyon ve küme içi hareketlilik boyutlarının değerlerinin düşük olması küme aktörleri arasında özellikle paylaşılan anlayış, uyumlu amaç ve ortak kültür ortamının tam olarak oluşmadığını göstermektedir.

Devletin işletmeleri resmi kümelenmeye dahil olmak için teşvik edici girişimlerde bulunması ve kümedeki üniversiteler, araştırma merkezleri, derneklerle gerçekleştireceği projeler ile kümelenmeyi işletmeler için aktif ve cazip hale getirmesi gerekmektedir. Ayrıca kümelenmenin başarılı olması için üniversiteler ve bilimsel araştırma merkezleri tarafından bilimsel destek sağlanmalıdır. Devlet ise kümelenme için gerekli alt yapının sağlanması ve işletmeler arasındaki ilişkilerin sağlamlaştırılması noktasında politik destek vermelidir.

Araştırmanın kümelenmenin başarı anahtarı olarak görülün faktörlerden biri olan güven boyutu ile yapılıyor olması bölgedeki işletmelere, üniversitelere, derneklere ve devlete eksikliklerin belirlenmesi ve kümede birlik bilinci oluşturmak için ortak anlayış ve küme kültürü oluşturma noktasında katkı sağlayacaktır. Özellikle güven gibi işletmelerarası ilişkilerde önem arz eden bir ilişkisel sermaye boyutunun oluştuğu kümede iş birliği kültürünün oluşması için küme

aktörlerini de kapsayan uzun vadeli projeler gerçekleştirilmelidir. Kümedeki işletmelerin rekabetçi faaliyetlerin iş birliği içerisinde gerçekleştirmesini sağlayarak ve sektörü bölgede sağlamlaştıracak tüm aktörlerin katılımının sağlandığı etkinlikler düzenlenmelidir. Güvene dayalı iş birliği kaynağı aynı zamanda işletmelerin sürdürülebilir rekabet koşullarını devam etmesini sağlayarak olumlu sosyal etkileşimlerle birlikte kümelerin daha güçlü var olmaya devam etmesini sağlayacaktır.

Çalışma işletme kaynaklarının işletme performansı üzerindeki etkisi ve bu etkiye ilişkisel sermaye boyutlarından olan güvene dayalı iş birliğinin aracılık etkisini inceleyerek kısıtlı olan literatüre katkı ortaya koymuştur. Araştırma sonucunda işletme kaynaklarının işletme performansı üzerinde olumlu etkisi varken aynı zamanda güvene dayalı iş birliğinin bu ilişkiye aracılık ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmada elde edilen sonuçlar nitel araştırma yöntemi de eklenerek bundan sonra yapılan çalışmalarda daha zengin hale getirilebilir. Ayrıca gelecekteki çalışmalarda sektördeki diğer seramik kümeleri de dahil edilerek daha geniş çapta karşılaştırmaların yapıldığı bir çalışma ile sektörün Türkiye geneli yapısı analiz edilebilir.

KAYNAKÇA

ASHEIM, B., COOKE, P. & MARTIN, R. (Eds.). (2006). Clusters and Regional Development: Critical Reflections and Explorations, Routledge.

AVKIRAN, N.K. & RINGLE, C.M. (2018). "Partial Least Squares Structural Equation Modeling: Recent Advances in Banking and Finance", Springer International Publishing.

BARNEY, J. (1991). "Firm resources and sustained competitive advantage", Journal of management, C: 17, No: 1, ss. 99-120.

BARNEY, J.B. (2001). "Is the Resource-Based View a Useful Perspective for Strategic Management Research?", Yes Academy of Management Review, C: 28, No: 1, ss. 41-58.

BARNEY, J.B. & WRIGHT, M. (2011). "The Future of Resource Theory: Revitalization or Decline?", Journal of Management, C: 37, No: 5, ss.1299-1315.

BEYAZ KİTAP (2009). Türkiye için Kümelenme Politikasının Geliştirilmesi.

BIN AHMAD, S. & MUSHRAF, A. M. (2011). "The Relationship between Intellectual capital and Business Performance: An empirical study in Iraqi industry", In International Conference on Management and Artificial Intelligence Bali, Indonesia.

BLONSKA, A., STOREY, C., ROZEMEIJER, F., WETZELS, M. & RUYTER, K. (2013). "Decomposing the effect of supplier development on relationship benefits: The role of relational capital", Industrial Marketing Management, C: 42, No: 8, ss.1295-1306.

BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2007). Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı, Pegem Yayıncılık, Ankara.

CAI, Z., LIU, H. F., HUANG, Q., LIANG, L. & SHEN, X.L. (2014). "Relational capital and performance: assessing the mediating role of supply chain agility and the moderating

role of environmental contexts," in Proceedings of the Annual Hawaii International Conference on System Sciences, R. H. Sprague, Ed., ss. 4229–4238.

CAPAR, N., (2003). "An Analysis of the Relationships Between International Diversification, Product diversification, Firm resources and Firm Performance",The Florida State University College of Business, Doctor Thesis.

CARMELLI, A. & AZEROUAL, B. (2009). "How Relational Capital and Knowledge Combination Capability Enhance The Performance of Work Units In A High Technology Industry", Strategic Entrepreneurship Journal, C: 3, ss. 85-103.

CROOK, T. R., TODD, S. Y., COMBS, J. G., WOEHR, D. J. & KETCHEN Jr, D. J. (2011). "Does human capital matter? A meta-analysis of the relationship between human capital and firm performance. Journal of applied psychology", C: 96, No: 3,ss. 443.

DELIOS, A. & BEAMISH, P. W. (1999). "Geographic scope, product diversification, and the corporate performance of Japanese firms", Strategic management journal, C: 20, No: 8, ss. 711-727.

DEVELİ, A. (2020). Çalışma Yeterliliği, İş Tatmini ve Görev Performansı İlişkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Doktora Tezi.

DHANARAJ, C., & BEAMISH, P. W. (2003). "A resource-based approach to the study of export performance", Journal of Small Business Management, C:41, No: 3, ss. 242-242.

ELFENBEIN, D. W. & ZENGER, T. R. (2014). "What is a relationship worth? Repeated exchange and the development and deployment of relational capital", Organization Science, C: 25, No: 1, ss. 222-244.

FENSTERSEIFER, J. & RASTOIN, J. (2013). "Cluster resources and competitive advantage, A typology of potentially strategic wine cluster resources", International Journal of Wine Business Research, C: 25, No. 4, ss. 267-284.

FENSTERSEIFER, J. & RASTOIN, J.L. (2010). "Wine cluster strategic resources, firm value creation and competitive advantage", 5th International Academy of Wine Business Research Conference.

FIRER, S. & WILLIAMS, S. M. (2003). "Intellectual capital and traditional measures of corporate performance. Journal of intellectual capital", C: 4, No: 3, ss. 348-360.

GRANT, R.M. (1991). "The Resource-Based Theory of Competitive Advantage: Implications for Strategy Formulation", California Management Review, C:33 No: 3, ss. 114-135.

HAIR, J.F., HULT, G.T.M., RINGLE, C. & SARSTEDT, M. (2017). "A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM) Second Edition", Los Angeles, Sage Publications.

HAIR, J.F., RINGLE, C.M. & SARSTEDT, M. (2011). "PLS-SEM: Indeed a silver bullet, The Journal of Marketing Theory and Practice", C: 19, No: 2, ss.139-152.

HAIR, J.F., RISHER, J.J., SARSTEDT, M. & RINGLE, C.M. (2019). "When to Use and How to Report the Results of PLS-SEM. European Business Review", C: 31, No: 1, ss.2-24.

HAYES, A. F. (2013). Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis: A Regressio Based Approach. The Guilford Press, New York, USA.

HERVAS-OLIVER, J. L. & ALBORS-GARRIGOS, J. (2009). "The role of the firm's internal and relational capabilities in clusters: when distance and embeddedness are not enough to explain innovation", Journal of Economic Geography, C: 9, No: 2, ss. 263-283.

HITT, M. A., BIERMAN, L., SHIMIZU, K. & KOCHHAR, R. (2001). "Direct and moderating effects of human capital on strategy and performance in professional service firms: A resource-based perspective" , Academy of Management journal, C: 44, No: 1, ss.13-28.

HULLAND, J. (1999). "Use of partial least squares (PLS) in strategic management research: a review of four recent studies", Strategic Management Journal, C: 22, No: 2, ss. 195-204.

KETELS, C. H., & MEMEDOVIC, O. (2008). "From clusters to cluster-based economic development. International journal of technological learning, innovation and development", C: 1, No: 3,ss. 375-392.

KHAN, J. H. & J.A. GHANI (2004). "Cluster and entrepreneurship: Implications for innovation in a developing economy", JournalofDevelopmentalEntrepreneurship, Vol.9, No.3, ss.221-238.

LADO, A.A. & WILSON, M.C. (1994). "Human Resource Systems and Sustained Competitive Advantage: A Competency-Based Perspective", Academy of Management Review, C:19, No: 4, ss. 699-727.

LI, J. & GENG, S. (2012). "Industrial clusters, shared resources and firm performance", Entrepreneurship and Regional Development, C: 24 No: 5-6, ss. 357 – 381.

MENGUC, B., & OZANNE, L. K. (2005). "Challenges of the "green imperative": A natural resource-based approach to the environmental orientation–business performance relationship", Journal of Business research, C: 58, No: 4,ss. 430-438.

MOLINA-MORALES, F. X. & MARTÍNEZ-FERNAÁNDEZ, M. T. (2003). "The impact of industrial district affiliation on firm value creation", European Planning Studies, C: 11, No: 2, ss. 155-170.

MOROSINI, P., (2004). " Industrial Clusters, Knowledge Integration and Performance, World Development ", C: 32, No. 2, ss.305-326.

MUDAMBI, R., MUDAMBI, S.M., MUKHERJEE, D. & SCALERA, V.G. (2017). "Global connectivity and the evolution of industrial clusters From tires to polymers in Northeast Ohio", Industrial Marketing Management, C: 61, ss. 20-29.

NAHAPIET, J. & S. GHOSHAL (1998). "Social capital, intellectual capital and the organizational advantage", Academy of Management Review, C: 23, No.2, ss. 242-266.

OBEIDAT, B. Y., ABDALLAH, B.A., AQQAD, N.O., AKHOERSHIEDAH, A.H.O.M. & Maqableh, M., (2017). " The Effect of Intellectual Capital on Organizational Performance: The Mediating Role of Knowledge Sharing ", Scientific Research Publishing, Communications and Network, C: 9, ss. 1-27.

OGUNDIPE, S.E. (2012). "Business Relational Capital and Firm Performance in South Western Nigerian Small Scale Enterprise Clusters ", Journal of Education and Practice, C: 3, No: 15, ss.75-82.

OLIVER-HERVAS, J.L. & GARRIGOS-ALBORS,J., (2007). "Do clusters capabilities matter? An empirical application of the resource –based view in clusters", Entrepreneurship and Regional Development, C: 19, No: 2, ss.113-136.

ÖZBAĞ, G.K. (2017). "Kaynak Tabanlı Yönetim, Temel Yetenek&Yenilik İlişkisinde İnsan Kaynakları Yönetim Yeteneklerinin Aracı Rolü", Girişimcilik&İnovasyon Dergisi, C: 6, No: 1, ss. 1-26.

PENROSE, E.T. (1959). The Theory of the Growth of the Firm. New York: Oxford University Press.

PORTER, M. E. (2011). Rekabet Üzerine, çev: Kıvanç Tanrıyar, İstanbul, Optimist Yayınları.

RICHTER, N.F., SCHUBRING, S., HAUFF, S., RINGLE, C.M. & SARSTEDT, M. (2020). "When Predictors of Outcomes are Necessary: Guidelines for the Combined Use of PLS-SEM and NCA", Industrial Management & Data Systems, C:120, No:12, ss.2243-2267.

ROBINS, J. & WIERSEMA, M. F. (1995). "A resource-based approach to the multibusiness firm: Empirical analysis of portfolio interrelationships and corporate financial performance", Strategic management journal, C:16, No: 4,ss. 277-299.

ROOS, G. & J. ROOS (1997). "Measuring your company"s intellectual performance", Long Range Planning, C:30, No.3, ss. 413-426.

ROSENFELD, STUART A. (2002). Creating Smart Systems A guide to cluster strategies in less favoured regions, Regional Technology Strategies, Carrboro, North Carolina.

SARVAN, E.F.D., ÖZDEMİR, E.D., KÖKSAL, C.D., BAŞER, G., ALMAZ, F. & KAMAY, M. (2012). "Türkiye'de Yat Yapım Kümelerinin Bilgi Paylaşım Ağları, Entelektüel Sermaye ve Kurumsal Çevrelerinin Yenilikçilik ve Performans Etkileri Açısından Karşılaştırmalı Analizi", TÜBİTAK Projesi, Antalya.

SAVINO, M. M. & SHAFIQ, M. (2018). "An extensive study to assess the sustainability drivers of production performances using a resource-based view and contingency analysis", Journal of Cleaner Production, C: 204, ss.744-752.

SCHMITZ, H., & NADVI, K. (1999). "Industrial clusters in developing countries-clustering and industrialization: Introduction" , World development, C: 27, No: 9, ss.1503-1514.

SHAPIRO, J. F. (1999). "On the connections among activity-based costing, mathematical programming models for analyzing strategic decisions, and the resource-based view of the firm", European Journal of Operational Research, C: 118, No: 2,ss. 295-314.

SQUIRE, B., COUSINS, P.D. & BROWN, S. (2009). "Cooperation and Knowledge Transfer within Buyer-Supplier Relationships: The Moderating Properties of Trust, Relationship Duration and Supplier Performance", British Journal of Management, C: 20, ss. 461-477.

SULISTYO, H. (2016). "Innovation capability of SMEs through entrepreneurship, marketing capability, relational capital and empowerment", Asia Pacific Management Review, C: 21, No: 4, ss. 196-203.

TEKİN, D. (2018). "Tekno-Girişimlerde Girişimci Pazarlama, Girişimcilik Eğilimi ve İşletme Performansı İlişkisi", Anadolu Üniversitesi Pazarlama, Doktora Tezi.

TUMWINE, S., KAMUKAMA, N. & NTAYI, J.M. (2012). "Relational capital and performance of tea manufacturing firms", African Journal of Business Management, C: 6, No:3, ss. 799-810.

VILLENA, V. H., REVILLA, E. & CHOI, T.Y. (2011). "The dark side of buyer-supplier relationships: A social capital perspective", Journal of Operations Management, C: 29, ss.561-576.

VOORHEES, C. M., BRADY, M. K., CALANTONE, R., & RAMIREZ, E. (2016). "Discriminant validity testing in marketing: an analysis, causes for concern, and proposed remedies", Journal of the academy of marketing science, C: 44, No: 1, ss. 119-134.

WENNBERG, K. & LINDQVIST, G., (2010) "The effect of clusters on the survival and performance of new firms", Small Bus Econ, C: 34, ss. 221-241.

WERNERFELT, B. (1984). "A Resource-Based View of the Firm, in: Strategic Management Journal, C: 5, No: 1, ss. 171-180.

WOLMAN, H. AND HINCAPIE, D. (2015). Clusters and Cluster-Based Development Policy, Economic Development Quarterly, C: 29 No: 2, ss. 135-149.

YİĞİT, S. (2012). "Kümelerin İnovasyon Kapasitesinin Kaynak Tabanlı Görüş Çerçevesinde İncelenmesi1, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

YOO, S., SAWYER, O. & TAN, W. (2016). "The Mediating Effect of Absorptive Capacity and Relational Capital in Alliance Learning of SMEs, Journal of Small Business Management, C: 54, No: 1, ss. 234-255.

YU, Y. & HUO, B. (2017). "The impact of relational capital on supplier quality integration and operational performance", Total Quality Management & Business Excellence, C:30, No:11-12, ss. 1282-1301.

YU, Y. & HUO, B. (2017). "The impact of relational capital on supplier quality integration and operational performance", Total Quality Management & Business Excellence, C:30, No:11-12, ss. 1282-1301.

Alanya Akademik Bakış Dergisi
Yıl: 2022, C:6, S:1, ss. 1965-1985

Alanya Academic Review Journal
Year: 2022, Vol:6, No:1, pp. 1965-1985

Bulanık VIKOR Yöntemi ile Özel Huzurevi ve Yaşlı Bakım Merkezlerinde Bakım Elemanı Seçimi ve Değerlendirmesi [*†]

(Araştırma Makalesi)

Care Staff Selection and Evaluation in Private Nursing Houses and Elderly Care Centers with Fuzzy VIKOR Method

Doi: 10.29023/alanyaakademik.1007958

Engin KARAKIŞ
Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü,
ekarakis@cumhuriyet.edu.tr,
Orcıd No: 0000-0003-1271-1742

Bu makaleye atıfta bulunmak için: *Karakış, E. (2022). "Bulanık VIKOR Yöntemi ile Özel Huzurevi ve Yaşlı Bakım Merkezlerinde Bakım Elemanı Seçimi ve Değerlendirmesi", Alanya Akademik Bakış, 6(1), Sayfa No. 1965-1985.*

Anahtar kelimeler:
Bulanık Çok Kriterli Karar Verme,
Bulanık VIKOR,
Yaşlı bakım elemanı seçimi,

Makale Geliş Tarihi: 11.10.2021
Kabul Tarihi: 01.12.2022

ÖZET

Özel bakım merkezleri ve huzurevlerinin faaliyetlerini sürdürebilmeleri için nitelikli personel çalıştırmaları çok önemlidir. Bakım merkezleri ve huzurevlerinin eleman alırken ve çalışanlarını değerlendirirken onların mesleki yeterlilikleri yanında kişisel yeterliliklerine de önem verdikleri görülmektedir. Kişisel yeterlilikler gibi nitel ve belirsizlik içeren karar problemlerinin çözümünde bulanık mantık ve bulanık çok kriterli karar verme yöntemlerinden yararlanılmaktadır. Bu çalışmada, bulanık VIKOR yöntemi kullanılarak yaşlı bakım elemanı seçim ve değerlendirmesi için bir karar modeli önerilmiştir. Analizde öncelikle bulanık sayılar kullanılarak eleman seçiminde etkili olan kriterlerin önem ağırlıkları belirlenmiş daha sonra bulanık VIKOR yöntemi ile yaşlı bakım elemanı seçimi yapılmıştır. Eleman seçiminde etkili olan kriterler içinde "Sabırlı ve Strese Dayanıklı Olma", "Empati Yapabilme ve Nazik Olma", "Fiziksel ve Psikolojik Olarak Dayanıklı Olma" gibi duygusal yeterlilikler önemli bulunmuştur.

Keywords:
Fuzzy Multi Criteria Decision Making,
Fuzzy VIKOR,
Elderly Care Staff Selection

ABSTRACT

It is very important for private care centers and nursing homes to employ qualified personnel in order to continue their activities. It is seen that care centers and nursing homes give importance to their personal competencies as well as their professional competencies while hiring and evaluating their employees. Fuzzy logic and fuzzy multi-criteria decision-making methods are used in the solution of qualitative and uncertain decision problems such as personal competencies. In this study, a decision model was proposed for the

[*] Bu çalışma 08-10 Eylül 2021 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilen 21. Uluslararası Ekonometri Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

[†] Bu çalışma için Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Sosyal ve Beşeri Bilimler Kurulu'nun 02.09.2021 tarihli ve 10 sayılı kararınca "Etik Kurul Onayı" alınmıştır.

selection and evaluation of an elderly care staff using fuzzy logic and fuzzy VIKOR method. In the analysis, first of all, the importance weights of the criteria that are effective in the selection of staff were determined by using fuzzy numbers, then the elderly care staff was selected with the fuzzy VIKOR method. Emotional competencies such as "being patient and resistant to stress", "being able to empathize and being kind", "being physically and psychologically resilient" were found to be important among the criteria that are effective in the selection of personnel.

1. GİRİŞ

Sanayileşme sürecinde bilim ve teknolojideki gelişmeler insan ömrünün uzamasını sağlamış, bunun sonucunda demografik yapılar değişerek yaşlı nüfus oranı artış göstermiştir. Buna karşın sanayileşme sürecinde doğum oranları azalmıştır. Sanayileşme sürecinde üretim merkezlerinin iş gücü ihtiyacı artmış ve kadınlar çalışma hayatına katılmışlardır. Bu süreçte iş bölümü artarak geleneksel geniş aile yapısı yerini çekirdek aile yapısına bırakmış; eğitim, bakım gibi temel ihtiyaçlar aile dışındaki kurumlar tarafından karşılanmaya başlanmıştır. Bu yapıda toplumun yaşlı bireyleri yalnız kalmış; fiziksel, psikolojik ve sosyal engeller nedeniyle günlük yaşam faaliyetlerini sürdürmek için yardıma ve bakıma ihtiyaç duyar olmuştur.

Sanayileşme sürecinde kadınların ve tüm aile bireylerinin evin dışında çalışma hayatına girmesi ile ailelerin yardıma ve bakıma ihtiyaç duyan yaşlı bireyleri yalnız kalmıştır. Yaşlı bireylerin daha önceleri aile içinde karşılanan bakım hizmetleri, kamu kurum ve kuruluşları tarafından karşılanmaya ya da bu alanda faaliyet gösteren özel girişimler tarafından karşılanmaya başlanmıştır. Günümüzde hem kamu kuruluşları hem de özel girişimler yaşlı bireylere bakım hizmeti sunmaktadır. Bu kuruluşların sayısı yaşlı nüfusun artmasına bağlı olarak artmaktadır. Türkiye'de 65 yaş üstündeki yaşlı nüfus 2019 yılı verilerine göre 7.550.727 olup bu toplam nüfusun %9.1'ini oluşturmaktadır (TÜİK, 2021). Ülkemizde 2021 yılı verilerine göre 163'ü ilgili bakanlığa, 21'i diğer kamu kurumlarına, 266'sı özel girişimlere ait toplam 450 adet huzurevi ve bakım merkezinde toplamda 27.113 yaşlıya bakım hizmeti sunulmaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021). Yaşlı nüfusun artmaya başlaması ile bu alanda uzman ve tecrübeli elemana duyulan ihtiyacın arttığı görülmektedir. Yaşlı bakımı hizmeti Türkiye'de ilk defa 1963 yılında Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığına bağlı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğünün kurulması ile başlamıştır. Daha sonra 1982 Anayasası'nda yaşlıların korunması yer almıştır. Başlangıçta kamu sektöründe başlayan bakım hizmetleri daha sonra özel huzurevleri ve yaşlı bakım merkezleri tarafından da verilmeye başlanmıştır (Yalılı vd. 2016: 33).

Dünyada artan yaşlı nüfus, yaşlı bakım merkezlerine olan talebi ve duygusal emek olarak da nitelenen yaşlı bakım elemanlarına olan talebi artırmaktadır (Erebak ve Tarhan, 2018: 115). Çok hassas ve özel bir çalışma alanı olan yaşlı bakımının özel yetenek ve becerilere sahip kişilerce yürütülen, zor bir hizmet alanı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda bakım elemanlarının, mesleki bilgi ve tecrübeleri yanında onların mesleki etik değerler, sabır, sevgi, şefkat, mahrumiyete ve gizliliğe saygı gibi temel iletişim becerileri ve duygusal yeterliliklerinin önemli olduğu görülmektedir. Yaşlı bakımı gibi hizmet sektöründe faaliyet gösteren kuruluşların en önemli kaynağı nitelikli çalışanlarıdır. Özel bakım merkezleri ve huzurevlerinde doğru kişilerin istihdam edilmesi ve performanslarının doğru değerlendirilmesi bu kuruluşların kaliteli hizmet sunması, kârlı ve sürekli olmasını sağlamaktadır. Bu nedenle

yaşlı bakımı konusunda çalışacak olan adayların seçimi ve performans değerlendirmesinde karar vericilerin bilimsel yöntemler kullanması çok önemlidir.

Bu çalışmada özel yaşlı bakım merkezi ve huzurevlerinde çalışmak üzere bakım elemanı seçimi ve değerlendirmesi problemi ele alınmıştır. Yaşlı bakım elemanı seçimi ve değerlendirmesi çok sayıda kriterin dikkate alınmasını gerektiren bir Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) problemidir. Yaşlı bakım elemanı seçiminde etkili olan kriterler arasında nitel kriterler bulunması nedeniyle problem belirsizlik ve bulanıklık içermektedir. Bu nedenle bakım elemanı seçimi ve değerlendirmesinde bulanık ÇKKV yöntemi önerilmiştir. Çalışmada yaşlı bakım elemanı seçiminde etkili olan kriterlerin önem ağırlıkları bulanık mantıkla belirlenmiş ve yaşlı bakım elamanı seçiminde bulanık VIKOR (VIseKriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje) yöntemi kullanılmıştır. Bulanık VIKOR yönteminde üçgen bulanık sayılar kullanılmıştır. Bu çalışma, yaşlı bakım elemanı seçimi için uzman görüşmeleri ve literatür taraması ile belirlenen kriterler ve bu yeni kriterleri içeren seçim probleminin çözümünde bulanık yöntem önerisi ile literatüre katkı sağlayacaktır.

Çalışmada bulanık VIKOR yöntemi uzlaşık bir çözüm önermesi nedeniyle tercih edilmiştir. VIKOR yöntemi maksimum grup faydası ve minimum pişmanlığı sağlamaktadır. Çalışmada kullanılan VIKOR yöntemi TOPSIS yöntemine göre daha yeni bir yöntemdir. VIKOR yöntemi TOPSIS yöntemi ile benzer yaklaşımları kullanarak ideal çözüme uzaklıklarına göre alternatifleri sıralamaktadır. Ancak VIKOR yöntemi ideal çözüme en yakın ve negatif çözüme en uzak alternatifi oran olarak hesaplayarak avantajlı çözümü belirler. (Amiri vd. 2011: 68; Ertuğrul ve Özçil, 2014: 270). VIKOR yöntemi uzlaşık çözüme dayalı olduğu için karar verici uzlaşma ile belirlenecek olan çözümü benimsemeye hazır olmalıdır. Bu özellik bir karar vericinin eksik ve yanlış değerlendirme yapması halinde bu eksikliğin etkilerinin grup kararı ile belirlenen uzlaşık çözümün kabul edilmesi ile giderilebileceğini gösterir.

Çalışmanın birinci bölümünde karar problemi tanımlanarak ikinci bölümünde literatür taraması yapılmıştır. Üçüncü bölümde bulanık mantık, bulanık küme teorisi ve bulanık VIKOR yöntemleri açıklanmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde bulanık VIKOR yöntemi ile yaşlı bakım elemanı seçimi yapılmıştır. Çalışmanın son bölümünde sonuç ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Bulanık mantık ve bulanık sayılar belirsizlikler içeren karar problemlerinin çözümünde sıklıkla kullanılmaktadır. Bulanık mantık ve bulanık VIKOR yönteminin başta işletme problemleri olmak üzere sağlık, mühendislik gibi pek çok alanda kullanıldığı görülmektedir. Personel seçimi konusunda literatürde ÇKKV yöntemlerinin kullanıldığı çok sayıda araştırma yapıldığı görülmektedir. Bu kısımda öncelikle oldukça zengin bir literatür içinden bulanık VIKOR yöntemi ile personel seçimi ve değerlendirilmesi yapılan çalışmalara daha sonra konu bazlı olarak farklı yöntemlerle çeşitli sektörler için personel seçimi yapılan araştırmalara yer verilmiştir.

Öztürk ve Kaya (2020) bulanık mantık, bulanık VIKOR yöntemiyle otomotiv yan sanayisinde personel seçimi yapmışlardır. Alguliyev vd. (2015) önerdikleri bulanık VIKOR yöntemi ile belirledikleri beş kritere göre beş doktora öğrencisini değerlendirmişlerdir. Yıldız ve Deveci (2013) Bulanık VIKOR yöntemi ile bir teknoloji firması için personel seçimi yapmışlardır. Çalışmalarında üçgen bulanık sayıları kullanmışlardır. Salehi (2016) bulanık AHP ve bulanık VIKOR bütünleşik karar modeli ile yedi kritere göre, üçgen bulanık sayılar kullanarak personel

seçimi yapmıştır. Krishankumar vd. (2020), önerdikleri bulanık VIKOR yöntemiyle personel seçimi ve değerlendirmesi yapmışlardır. Nalbant ve Özdemir (2018) yamuk bulanık sayılarla bulanık VIKOR yöntemini kullanarak personel seçimi yapmışlardır. Yavuz ve Deveci (2014) bulanık TOPSIS ve bulanık VIKOR yöntemleri ile alışveriş merkezi için kuruluş yeri seçimi yapmışlardır. Korkusuz ve Kara (2021), bulanık DEMATEL ve bulanık VIKOR yöntemleri ile bir imalat işletmesi için insan kaynakları yöneticisi seçmişlerdir. Bali (2013) bulanık boyut analizi ve bulanık VIKOR yöntemiyle personel seçimi yapmıştır. Ersoy (2017) bulanık VIKOR yöntemi ile bir lojistik firması için personel seçimi yapmıştır. Akyüz (2012) bulanık VIKOR yöntemiyle tedarikçi seçimi yapmıştır. Hamurcu ve Tamer (2018) kent içi ulaşım için proje seçimini bulanık AHP tabanlı bulanık VIKOR yöntemi ile yapmışlardır. Liang vd. (2019) bulanık VIKOR ile bankaların internet sitesi kalitelerini değerlendirmişlerdir. Suh vd. (2019) bulanık VIKOR yöntemi ile mobil hizmetleri kalitesini değerlendirmişlerdir.

Türeli ve Davraz (2016) araştırmalarında hastanelerde hizmet kalitesinin temel belirleyicisinin personel olduğunu belirtmişlerdir. Özel hastaneler için AHP ve VIKOR yöntemi ile personel seçimi gerçekleştirdikleri çalışmada cinsiyet, tecrübe, eğitim düzeyi, iletişim becerisi, fiziksel özellikleri, kişilik özellikleri ve devamlılık kriterlerini kullanmışlardır. Kriterlerin önem ağırlıklarını AHP yöntemiyle belirledikleri çalışmada alternatiflerin değerlendirmesini VIKOR yöntemi ile yapmışlardır.

Pelit ve Ak (2018) turizm sektörü özelinde personel seçimini geniş bir perspektifle inceledikleri çalışmalarında insan kaynakları yönetiminin en temel ve en önemli işinin personel seçimi olduğunu ifade etmişlerdir. Çalışmada, işletme başarısının en önemli bileşeninin insan kaynağı olduğu vurgulanarak bu amaçla işletmelerde stratejik insan kaynakları biriminin önemine değinilmiş, personel seçme sürecinin geleneksel yöntemler dışında eğitimli ve uzman kadrolar tarafından yapılmasının önemi vurgulanmıştır. İnsan kaynakları birimi içinde özel bir ayrı birim ile işe alım sürecinin daha titiz ve doğru yürütülmesini önermişlerdir.

Kuşakcı vd. (2019) yaptıkları çalışmada bir hava yolu şirketi için uzman seçimi problemini bulanık MULTİMOORA yöntemiyle incelemişlerdir. Araştırmada üç adayı, üç üst düzey yönetici kurumsal kültür, mesleki yeterlilikler ve kurumsal yeterlilikler ana kriterleri altında yer alan sekiz kritere göre değerlendirmiştir. Bulunan sonuçlar AHP-TOPSIS yöntemi sonuçları ile karşılaştırılarak yöntemin geçerliliği kontrol edilmiştir. MULTIMOORA ve AHP-TOPSIS yöntemlerinin aynı sonuçları verdiği ifade edilmiştir.

Adalı (2016) bir hastane için hemşire seçimi problemini EVAMIX ve TODIM yöntemleriyle incelemiştir. Araştırmada sözlü iletişim yeteneği, ekip çalışmasına yatkınlık, yönetim ve organizasyon yeteneği, deneyim, maliyet kriterlerine göre beş aday değerlendirilmiştir.

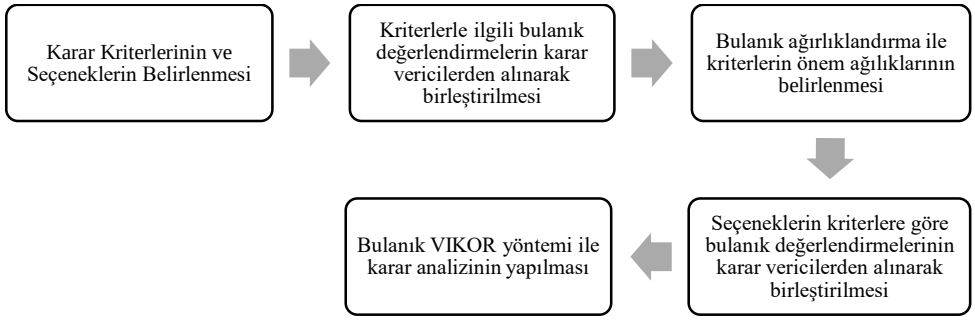
Esen vd. (2019) yaptıkları araştırmada bir araştırma hastanesine başvuran sertifikalı acil bakım hemşiresi programına başvuran adaylar arasında seçim gerçekleştirmişlerdir. Çalışmalarında; başvuru yapılan il, ilgili alanda çalışma durumu, başvurunun yapıldığı hastanede sertifikalı oranı, birimde çalışma süresi, eğitim durumu ve yaş kriterlerine göre AHP ve TOPSIS yöntemini kullanarak yirmi yedi aday değerlendirilmiştir.

Çelikbilek (2018) sağlık sektöründe yönetici seçimi gerçekleştirmiştir. Çalışmada genel kriterler, karakter kriterleri, sektörel kriterler ve acil durum kriterleri olmak üzere dört ana kriter altında yer alan yirmi kritere göre beş aday gri AHP-MOORA yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir.

Literatürde sağlık personeli seçimi dışında personel seçiminin çeşitli yöntemlerle incelendiği görülmektedir. Bu çalışmalardan bazıları, Ünal (2011) AHP ile mühendislik bölümü yönetici adayı seçimi; Aksakal ve Dağdeviren (2010) bir firma için DEMATEL ve ANP yöntemi ile mühendis seçimi; Ayçin (2020) bir firmanın bilgi sistemleri bölümü için CRITIC ve MAIRCA yöntemleriyle eleman seçimi; Koyuncu ve Özcan (2014) otomotiv sektöründe bir firma için AHP ve TOPSIS ile personel seçimi; Yıldırım vd. (2019) hava yolu sektöründe ARAS yöntemi ile destek personeli seçimi; Organ ve Kenger (2018) Bulanık AHP ve Bulanık MOORA yöntemleriyle bir zincir market için personel seçimi; Vargün vd. (2020) Entropi temelli MAUT yöntemiyle muhasebe elemanı seçimidir.

3. BULANIK ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME

Bu çalışmada özel bakım merkezleri ve huzurevlerinde çalıştırmak üzere bakım elemanı seçimi ile ilgili olarak bulanık çok kriterli karar modeli önerilmektedir. Eleman seçimi gibi bulanıklık içeren karar problemlerinde bulanık mantık çok kriterli karar verme yöntemleri ile daha gerçekçi çözümler sunmaktadır. Mesleki yeterliliklerin ve kişisel yeteneklerin değerlendirilmesindeki belirsizliğin modele katılarak dikkate alınması bulanık mantık ile sağlanmaktadır. Bu çalışmada önerilen model Şekil 1'de gösterilmiştir.

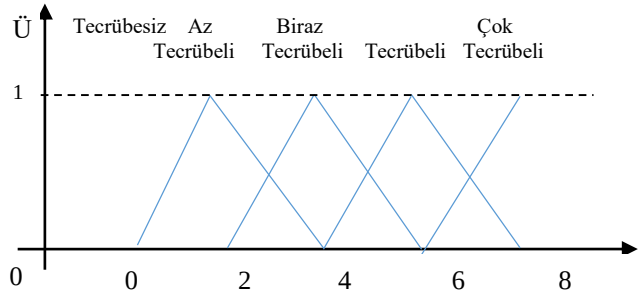

Şekil 1. Önerilen Bulanık Çok Kriterli Karar Verme Yönteminin Adımları

3.1 Bulanık Kümeler ve Bulanık Sayılar

Klasik mantık bir nesnenin bir kümeye üyeliğini doğru ve yanlış olmak üzere iki değerli olarak ifade eder. Aristo tarafından ileri sürülen klasik mantık olayların idealize edilmesi düşüncesine dayanmaktadır. Ancak olayları iki değere indirgeyen klasik mantık idealize edilemeyen olay ve olgularda geçerliliğini yitirmiş, bunun yerine insanın düşünme biçimini daha iyi ifade eden bulanık mantık ve bulanık kümeler kullanılmaya başlanmıştır (Zadeh, 1965). Günümüzde incelenen sorunların pek çoğunda özellikle dilsel ifadelerin bulunduğu durumlarda bulanıklığın olduğu görülmektedir. Bulanıklık matematiksel modellerde bulanık mantık ve bulanık kümeler yoluyla modellenmektedir. Bulanık durumların dilsel olarak ifade edilmesinde ve değerlendirilmesinde keskin ayrımlar yerine süreklilik ve çok değerlilik söz konusudur. Örneğin tecrübe değişkeni bulanık mantık diğer bir ifade ile çok değerli mantık çerçevesinde değerlendirildiğinde, bir çalışanın tecrübe durumunun, 0 ya da 1 olmak üzere iki değerli olarak ifade edilmesi gerçekçi değildir. Buna karşın tecrübe değişkenini bulanık kümeler teorisine göre 0 ile 1 arasında farklı üyelik dereceleri ile farklı tecrübe kümelerinde incelenmesi daha gerçekçi bir yaklaşımdır. Şekil 2'de görüldüğü gibi dört yıl iş tecrübesi olan bir çalışan,

"tecrübesiz" kümesinin elemanı değilken "az tecrübeli" kümesinin düşük dereceli bir elemanı, "biraz tecrübeli" kümesinin yüksek dereceli bir elemanıdır. Dört yıl tecrübeli çalışan "tecrübeli" kümesinin düşük dereceli bir elemanı, "çok tecrübeli" kümesinin ise elemanı değildir. Şekil 2'de tecrübe değişkenine üçgen bulanık sayılar kullanılarak üyelik derecesi ataması yapılmıştır. Bulanık kümelerde bir değişkenin bir durumdan diğerine geçişinin yumuşak ve sürekli olduğu görülür (Şen, 2009: 73).

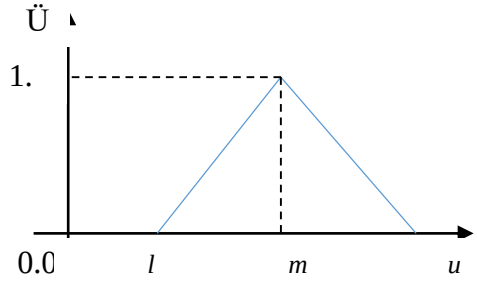

Şekil 2. Tecrübe Değişkeninin Bulanık Alt Kümeleri

Klasik kümelerde bir elemanın küme üyeliliği 1 ve üye olmayışı 0 ile gösterilirse bulanık küme elemanı 0 ile 1 değeri arasında bir derece ile aynı zamanda farklı kümelerin de üyesi olabilmektedir.

3.2. Bulanık Sayılar

Bulanık kümelerde işlemler bulanık sayılar ile yapılır. Bulanık sayılar reel sayılardan farklı olarak aralık değerler içeren sayılardır. Bulanık sayılar insan düşünüşünü yansıtacak şekilde yaklaşık değerler ifade etmektedir. Uygulamada en çok kullanılan bulanık sayılar üçgen ve yamuk bulanık sayılardır. Şekil 3'te üçgen bulanık sayı gösterilmiştir.

Şekil 3. Üçgen Bulanık Sayı

Üçgen bir bulanık sayısı $\tilde{A}$ = (l, m, u) biçiminde gösterilir. Üçgen bulanık sayıda *l*, en küçük değeri *m*, olası değeri ve *u*, ise bulanık sayının en büyük değerini ifade eder.

Bulanık küme, sürekli üyelik dereceleri olan bir nesne sınıfıdır. Üyelik fonksiyonları bulanık küme içindeki her nesneye sıfır ile bir arasında değişen bir üyelik derecesi atar (Kahraman vd. 2004: 174). Üyelik fonksiyonları bulanık bir küme içindeki noktaların farklı üyelik derecelerini gösterir. Üyelik fonksiyonu bir ögenin bulanık kümeye ait olma derecesini veren bir

fonksiyondur (Paksoy vd. 2013: 33). $\tilde{\mu}(X)$ bir bulanık sayıyı ifade etmek üzere üçgen bulanık sayının üyelik fonksiyonu aşağıda formül (1) ile gösterilebilir;

$$\tilde{\mu}(x) = \begin{cases} 0, & x \leq l \\ \dfrac{x-l}{m-l}, & l \leq x \leq m \\ \dfrac{u-x}{u-m}, & m \leq x \leq u \\ 0, & u \leq x \end{cases} \quad (1)$$

Bulanık karar modellerinde bulanık sayılarla matematiksel işlemler yapılarak yine bulanık sayılarla ifade edilen çıktılara ulaşılır. Ulaşılan bu bulanık küme çıktılarının kesin sayılara dönüştürülmesi için bulanık sayılar durulaştırılarak çıkarım yapılır. Durulaştırma bulanıklaştırma işleminin bir anlamda tersidir. Durulaştırma işlemleri de üyelik fonksiyonu aracılığı ile yapılır.

3.3. Bulanık VIKOR

VIKOR (VIseKriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje) yöntemi Opricovic ve Tzeng tarafından 2004 yılında geliştirilen bir ÇKKV yöntemidir. Bulanık VIKOR yöntemi bulanık ve birbiriyle çelişen çok sayıda karar kriterinin bulunduğu karar problemlerinin çözümünde kullanılan bir yöntemdir. Bulanık VIKOR yöntemi uzlaşık çözüme dayalı bir yöntemdir. Uzlaşık çözüm ideal çözüme en yakın uygun çözümdür. Yöntem, grup faydasını maksimum ve bireysel pişmanlığı minimum yapacak uzlaşık çözümü bulmayı sağlar. Alternatifler ideal çözüme yakınlığa göre sıralanır. VIKOR yöntemi, yakınlık ölçüsüne dayalı bir sıralama endeksi ortaya koyar (Opricovic ve Tzeng, 2004: 454). Bulanık ÇKKV yöntemlerinden Bulanık VIKOR yönteminin işlem adımları aşağıdaki gibidir (Opricovıc 2011, Yıldız ve Deveci 2013):

Adım 1. Bulanık VIKOR yönteminde öncelikle karar verici kişi ya da grup, alternatifler ve alternatiflerin değerlendirildiği karar kriterleri belirlenir. Bu ilk aşama karar probleminin açık ve anlaşılır bir tanımlamasını ifade eder.

Adım 2. Daha sonra n sayıda karar vericinin, m sayıda alternatifi, k sayıda kritere göre bulanık sayılarla değerlendirebilmeleri için değişkenler ve bulanık sayı değerleri belirlenir. Tablo 1'de karar vericilerin kriterlerin önem ağırlığını belirlemek ve alternatifleri değerlendirmek için kullandıkları dilsel değişkenler ile bu değişkenlerin bulanık sayı değerleri verilmiştir.

Tablo 1. Kriterlerin önem ağırlıklarını ve alternatifleri değerlendirmek için dilsel değişkenler ve bulanık sayı değerleri.

Kriter ağırlıkları için dilsel değerlendirme		**Alternatiflerin dilsel değerlendirmesi**	
Dilsel Değişken	**Üçgen bulanık sayı**	**Dilsel değişkenler**	**Üçgen bulanık sayı**
Çok Yüksek (ÇY)	(0,9 1 1)	Çok İyi (Çİ)	(9 10 10)
Yüksek (Y)	(0,7 0,9 1)	İyi (İ)	(7 9 10)
Biraz Yüksek (BY)	(0,5 0,7 0,9)	Biraz İyi (Bİ)	(5 7 9)
Orta (O)	(0,3 0,5 0,7)	Orta (O)	(3 5 7)
Biraz Düşük (BD)	(0,1 0,3 0,5)	Biraz Kötü (BK)	(1 3 5)

Düşük (D)	(0 0,1 0,3)	Kötü (K)	(0 1 3)
Çok Düşük (ÇD)	(0 0 0,1)	Çok Kötü (ÇK)	(0 0 1)

Adım 3. Bu adımda n sayıdaki karar verici kriterlerin önem ağırlıklarını bulanık sayılarla değerlendirirler. Bu adımda karar vericilerin bu değerlendirmeleri birleştirilerek her bir kriterin bulanık önem ağırlıkları elde edilir. $\tilde{w}_j$, j. kriterin önem ağırlığını göstermek üzere kriterlerin birleştirilmiş bulanık önem ağırlıkları aşağıdaki formül ile hesaplanır.

$$\tilde{w}j=\frac{1}{n}\left[\tilde{w}_j^1+\tilde{w}_j^2+\tilde{w}_j^3+.....+\tilde{w}_j^k\right], \qquad j=1,2,3,.....k \qquad (2)$$

Kriterlerin bulanık önem ağırlıklarının bulunmasından sonra n sayıda karar verici alternatifleri Tablo 1'de yer alan dilsel değişkenler ile değerlendirir. Bu değerlendirmeler birleştirilerek alternatiflerin kriterlere göre değerlendirmeleri hesaplanır. $\tilde{x}_{ij}$ i alternatifin j. kritere göre aldığı bulanık sayı değerlerinin birleştirilmesi sonucunda aldığı değeri gösterir.

$$\tilde{x}_{ij}=\frac{1}{n}\left[\tilde{x}_{ij}^1+\tilde{x}_{ij}^2+\tilde{x}_{ij}^3+.....+\tilde{x}_{ij}^k\right], \qquad i=1,2,3,.....m \qquad (3)$$

Adım 4. Kriterlerin ve alternatiflerin değerlendirilmesinden sonra bulanık karar matrisi ve bulanık önem ağırlıkları vektörü elde edilir.

$$\tilde{M}=\begin{bmatrix}\tilde{x}11 & \tilde{x}12 & \cdots & \tilde{x}1j\\ \tilde{x}21 & \tilde{x}22 & \cdots & \tilde{x}2j\\ \vdots & \vdots & \ddots & \cdots\\ \tilde{x}i1 & \tilde{x}i2 & \cdots & \tilde{x}ij\end{bmatrix} \qquad i=1,2,3,.....m \qquad j=1,2,3,.....k \qquad (4)$$

$$\tilde{w}j=\left[\tilde{w}j+\tilde{w}j+\tilde{w}j+.....\tilde{w}j\right] \qquad j=1,2,3,.....k \qquad (5)$$

$\tilde{x}_{ij}$ i. alternatifin j. kritere göre aldığı bulanık sayı değerini ifade ederken, $\tilde{w}_j$ j. kriterin önem ağırlığını gösterir.

Adım 5. Her bir kriter için bulanık en iyi ve bulanık en kötü değer belirlenir. Bulanık en iyi değer $\tilde{f}_j^*$ ve bulanık en kötü değer $\tilde{f}_j^-$ ile gösterilir. En iyi ve en kötü değerler kriterlerin fayda ya da maliyet nitelikli oluşuna göre formül (6) ve formül (7) kullanılarak belirlenir.

$$\tilde{f}_j^* = \max_j x_{ij}$$

$$\tilde{f}_j^- = \min_j x_{ij} \qquad (6)$$

Eğer kriter maliyet nitelikli ise $\tilde{f}_j^*$ ve $\tilde{f}_j^-$ değerleri;

$$\tilde{f}_j^* = \min_j \tilde{x}_{ij}$$

$$\tilde{f}_j^- = \max_j \tilde{x}_{ij} \quad (7)$$

Adım 6. $\tilde{S}_j ve\ \tilde{R}_j$ ve değerlerinin hesaplanması ; $\tilde{S}_j$ alternatiflerin en iyi değere uzaklıkları toplamı, $\tilde{R}_j$ değeri j. kritere göre i. alternatifin bulanık en kötü değerlere maksimum uzaklığıdır. $\tilde{S}_j ve\ \tilde{R}_j$ ve değerleri j = 1,2,3,……n için formül (8) ve (9) kullanılarak hesaplanır.

$$\tilde{S}_j = \sum_{j=1}^{n} \left[w_i (\tilde{f}_i^* - x_{ij}) / (f_i^* - f_i^-) \right] \quad (8)$$

$$\tilde{R}_j = \max \left[w_i (\tilde{f}_i^* - x_{ij}) / (\tilde{f}_i^* - \tilde{f}_i^-) \right] \quad (9)$$

Adım 7. $\tilde{S}_j ve\ \tilde{R}_j$ ve değerlerinin hesaplanmasından sonra maksimum grup faydası değerleri hesaplanır.

$$\tilde{S}^* = \min_i \tilde{S}_i, \qquad \tilde{S}^- = \max_i \tilde{S}_i \quad (10)$$

$$\tilde{R}^* = \min_{\hat{i}} \tilde{R}_i, \qquad \tilde{R}^- = \max_i \tilde{R}_i \quad (11)$$

$\tilde{S}^*$ maksimum grup faydasını ifade ederken $\tilde{R}^*$, karşı görüştekilerin minimum pişmanlığını ifade eder. Bu değerler ile maksimum grup faydasının ağırlık değeri, 'v' ve bireysel pişmanlık ağırlığını ifade eden, (1-v) değeri kullanılarak $\tilde{Q}_i$ indeks değeri hesaplanır.

$$\tilde{Q}_i = \frac{v(\tilde{S}_i - \tilde{S}^*)}{(\tilde{S}^- - \tilde{S}^*)} + \frac{(1-v)(\tilde{R}_i - \tilde{R}^*)}{(\tilde{R}^- - \tilde{R}^*)} \quad (12)$$

Uzlaşma, çoğunluk ile v>0,5, konsensüs v=0,5 ve veto durumunda v<0,5 ile sağlanabilir (Opricovic ve Tzeng, 2007: 516). $\tilde{Q}_i$ bulanık indeks değeri belirlenen durulaştırma yöntemi ile durulaştırılarak Q_i indeksi elde edilir.

Adım 8. Bu aşamada $S_i, R_i ve\ Q_i$ indeks değerleri elde edildikten sonra alternatifler sıralanır. İndeks değerinin en küçük olduğu alternatif en iyi alternatif olarak belirlenir. Bu çalışmada Hsieh vd. (2004) tarafından önerilen (Best Nonfuzzy Performance Value) formülü (13) ile durulaştırma yapılmıştır.

$$BNP_i = \frac{(u_i - l_i) + (m_i - l_i)}{3} + l_i \quad (13)$$

Adım 9. Elde edilen çözümün uzlaşık çözüm olup olmadığını belirlemek için aşağıdaki koşulların sağlanması gereklidir:

Koşul 1. Kabul edilebilir avantaj koşulu: Bu koşul en iyi alternatif ile bu alternatife en yakın çözüm arasında bir fark olduğunu gösterir. Formül (14)'te a_1 birinci sıradaki alternatifi ve a_2 ikinci sırada olan, birinciye en yakın alternatifi ifade etmektedir.

$$Q(a_2)-Q(a_1)\geq DQ \tag{14}$$

$$DQ=\frac{1}{m-1},\ \text{m alternatif sayısını ifade etmek üzere m}\leq 4\ \text{ise DQ=0,25} \tag{15}$$

Koşul 2. Karar vermede kabul edilebilir istikrar koşulu: Bu koşul elde edilen çözümün istikrarlı olmasını içerir. Q_i indeks değerleri küçüktün büyüğe sıralandığında ilk sıradaki alternatif $S_i \text{ ve } R_i$ değerlerinin sıralanmasında da ilk sırada en küçük değer olmalıdır.

Kabul edilebilir avantaj ve kabul edilebilir istikrar koşulların birinin sağlanması gereklidir. Aksi halde birden fazla uzlaşık çözüm olduğu kabul edilir. Bu durumda aşağıdaki uzlaşık çözümler önerilir:

a. Eğer birinci koşul sağlanmaz ise ve alternatiflerin tamamı uzlaşık çözüm olarak kabul edilir. Bu durumda uzlaşık çözüm üst sınır L'ye göre belirlenir.

$$Q(a_L)-Q(a_1)\leq DQ \tag{16}$$

L, Q_i sıralamasında en yüksek alternatif değerini gösterir. Q_i sıralamasında eşitsizlik (16)'yı sağlayan son alternatifin değeri L ile gösterilir. Uzlaşık çözüm kümesindeki alternatifler Q_i değerlerine göre sıralanarak en küçük Q_i değerine sahip alternatif en iyi alternatif olarak belirlenir.

b. Eğer ikinci koşul sağlanmıyorsa $a_1 \text{ ve } a_2$ alternatiflerinin her ikisi de uzlaşık çözüm kabul edilir.

4. BULANIK VIKOR YÖNTEMİYLE YAŞLI BAKIM ELEMANI SEÇİMİ

Yaşlı bakım elemanı seçiminde etkili olan kriterler, literatür taraması ve özel yaşlı bakım merkezi ve huzurevi yöneticisi olan uzman bir grup ile yapılan görüşmeler sonucunda belirlenmiştir. Görüşmeler, özel yaşlı bakım merkezi ve huzurevi yöneticisi dört uzman ve ayrıca bu merkezlerde danışman ve sosyal hizmet uzmanı olarak çalışan beş uzman olmak üzere toplam dokuz kişi ile yapılmıştır. Yönetici olan dört uzmandan ikisi kamu kurumu niteliğindeki yaşlı bakım merkezinde yönetici olup eğitim fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ve Sosyal Hizmetler Bölümü mezunudur. Diğer iki yönetici özel kurumlarda çalışmakta ve Sosyal Hizmetler Bölümü mezunudur. Görüşülen diğer beş uzman özel bakım merkezi ve huzurevlerinde çalışmakta olup bu uzmanlardan biri Sosyoloji Bölümü mezunu, biri Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü mezunu ve diğer üç uzman ise Sosyal Hizmetler Bölümü mezunudur. Yaşları 35-55 olan erkek yöneticiler evli olduklarını belirtmişlerdir. Sosyoloji mezunu dışındaki diğer uzmanlar da evli olduklarını belirtmişlerdir. Sosyoloji mezunu olan uzman 26, hemşire 27 yaşındadır; Sosyal Hizmetler Bölümü mezunu olan diğer üç uzman 28-45 yaşları arasındadır. Uzmanlar, üniversite eğitimi sırasında stajlarını bu kurumlarda yaptıklarını ve üniversite eğitimlerinden sonra bu alanda çalışmaya devam

ettiklerini belirtmişlerdir. Yaşlı bakım elemanı seçim ve değerlendirmesinde etkili olan yedi kriter belirlenmiştir. Belirlenen karar kriterleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Seçim ve Değerlendirme Kriterleri

Kodu	Değerlendirme Kriterleri
C_1	Mesleki bilgi
C_2	Tecrübe
C_3	Sabırlı Olma ve Strese dayanıklı olma
C_4	Empati Yapabilme ve Nazik Olma
C_5	Mahremiyete ve Özel hayatın Gizliliğine Saygılı olma
C_6	Fiziksel Olarak Dayanıklı Olmak
C_7	Her türlü İstismara Kapalı olmak

Yaşlı bakım elemanı seçiminde etkili olan kriterlerin belirlenmesinde yararlanılan bazı araştırmalar ve kullandıkları değerlendirme kriterleri Tablo 3.'te verilmiştir. Değerlendirme kriterlerinin belirlenmesinde uzmanlarla yapılan görüşmeler ile bakım personelinin sorunlarına ilişkin yapılan araştırma bulgularının örtüştüğü görülmüştür. Bakım elemanlarının yaptıkları işin zorlukları nedeniyle tükenmişlik, duyarsızlaşma, yabancılaşma, fiziksel yorgunluk gibi problemlerle karşı karşıya kaldıkları ve iş doyumlarının azaldığı yapılan çalışmalarda vurgulanmıştır.

Tablo 3. Personel seçimi ve değerlendirilmesinde kullanılan kriterler

Araştırmacı	Araştırma alanı	Araştırmada Kullanılan kriterler
Türeli ve Davraz (2016)	Özel bir hastane için personel seçimi	Cinsiyet, Tecrübe, Eğitim düzeyi, İletişim becerisi, Fiziksel Özellikleri, Kişilik özellikleri ve Devamlılık Kriterlerini
Adalı (2016)	Özel bir hastane için hemşire seçimi	Sözlü İletişim yeteneği, Ekip çalışmasına yatkınlık, Yönetim ve Organizasyon yeteneği, Deneyim, Maliyet
Esen vd. (2019) yaptıkları araştırmada	Acil bakım hemşiresi programına başvuran adaylar arasında seçim	Tecrübe, Eğitim durumu Yaş, Sertifikalı çalışan oranı, Başvuru ili, ilgili alanda çalışma durumu,

Başol vd. (2018) yaşlı bakım ve huzurevi çalışanlarının tükenmişlik düzeylerini ve çalışma yaşamı kalitesi algı düzeylerini incelemişledir. Çalışmada bakım elemanlarının duygusal ve fiziksel olarak tükenmişlik düzeyleri ve nedenlerini incelemişlerdir. Çalışmada bakım elemanları ile iletişim kurulması, hizmet içi eğitim verilmesi, iş yükünün azaltılması, stresle baş etme gibi psikolojik eğitimler verilmesini önermişleridir.

Alan ve Yıldırım (2016) hemşirelerin iş yaşam kalitesini etkileyen faktörleri incelmişlerdir. İş yaşam kalitesi üzerinde haftalık çalışma saatleri, mesleki tecrübe, fiziksel şartlar, sosyal ortam, örgütsel iletişim seviyesi, şeffaf, güvenilir yönetim kültürün etkili olduğu ifade edilmiştir.

Çimen vd. (2011) özel bakım merkezlerinde çalışan personelin iş doyumu ve tükenmişlik düzeyini incelemişleridir. Çalışmada iş doyumu ve tükenmişlik arasında ters yönlü korelasyon

bulunmuştur. Çalışmada hasta ve yaşlı insanlara hizmet vermenin zor bir iş olduğu ve bu hizmeti sunan çalışanların çalışma koşullarında iyileştirmelerin yapılması, sosyal imkânların artırılarak bu çalışanlara destek verilmesi gerekliliğini vurgulamışlardır.

Yaşlı bakım elemanı seçim ve değerlendirmesinde etkili olan karar kriterleri belirlendikten sonra yönetici konumundaki üç karar verici Tablo 1'de verilen dilsel değişkenleri kullanarak kriterlerin önem ağırlıklarını değerlendirmiştir. Kriterlerin karar vericiler tarafından yapılan dilsel değerlendirmeleri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Karar Vericilerin Kriterler İçin Dilsel Değerlendirmesi

	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6	C_7
KV1	O	BD	ÇY	ÇY	Y	BY	O
KV2	BD	O	Y	Y	Y	Y	BY
KV3	O	BD	ÇY	ÇY	Y	BY	O

Dilsel değişkenler kullanılarak yapılan değerlendirmeler Tablo 1'deki bulanık sayılar ile ifade edilerek Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Kriter Değerlendirmelerinin Bulanıklaştırılması

	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6	C_7
KV1	(0,3 0,5 0,7)	(0,1 0,3 0,5)	(0,9 1 1)	(0,9 1 1)	(0,7 0,9 1)	(0,5 0,7 0,9)	(0,3 0,5 0,7)
KV2	(0,1 0,3 0,5)	(0,3 0,5 0,7)	(0,7 0,9 1)	(0,7 0,9 1)	(0,7 0,9 1)	(0,7 0,9 1)	(0,5 0,7 0,9)
KV3	(0,3 0,5 0,7)	(0,1 0,3 0,5)	(0,9 1 1)	(0,9 1 1)	(0,7 0,9 1)	(0,5 0,7 0,9)	(0,3 0,5 0,7)
A, ORT,	(0,233 0,433 0,633)	(0,167 0,367 0,567)	(0,833 0,967 1)	(0,833 0,967 1)	(0,7 0,9 1)	(0,567 0,767 0,933)	(0,367 0,567 0,767)

Karar vericilerce yapılan bulanık sayı değerlendirmeleri formül (2) kullanılarak aritmetik ortalama yolu ile birleştirilmiş ve kriterlerin bulanık önem ağırlıkları elde edilmiştir. Kriterlerin elde edilen bulanık önem ağırlıkları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Kriterlerin Bulanık Ağırlıkları

Kriterler	**Bulanık Ağırlıklar**		
C_1	(0,233	0,433	0,633)
C_2	(0,167	0,367	0,567)
C_3	(0,833	0,967	1,000)
C_4	(0,833	0,967	1,000)
C_5	(0,700	0,900	1,000)
C_6	(0,567	0,767	0,933)
C_7	(0,367	0,567	0,767)

Kriterlerin önem ağırlıkları incelendiğinde en önemli kriterlerin "Sabırlı Olma ve Strese Dayanıklı Olma", "Empati Yapabilme ve Nazik Olma" ve "Mahremiyete ve Özel Hayatın

Gizliliğine Saygılı Olma" kriterlerinin olduğu görülmektedir. Yapılan görüşmelerde uzmanlar, bireylerin yaşa bağlı problemler yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin yaşlıların aynı soruyu defalarca sormaları karşısında bakım elemanlarının sabırlı ve şefkatli olmalarının önemli olduğunu belirtmişlerdir. Aynı şekilde sabırlı ve şefkatli olma tutumunun gelişmesi ve yaşlı bireylerle iyi ilişkiler geliştirmenin empati kurma yoluyla geliştirilebileceğini belirtmişlerdir. Görüşmelerde, toplu halde yaşanılan bakımevlerinde özel hayatın gizliliğinin çok önemli olduğu ve çalışanların bu konuda özenli olmalarının gerektiği belirtilmiştir. "Tecrübe" ve "Mesleki Bilgi" kriterlerinin en az önemli kriter olarak belirlendiği görülmüştür. Uzmanlar, mesleki bilgi ve tecrübenin önemli olmakla birlikte çalışılan sektörde duygusal yeteneklerin çok önemli olduğunu belirtmişlerdir.

Kriterlerin bulanık önem ağırlıklarının belirlenmesinden sonra bir özel yaşlı bakım merkezine başvuruda bulunan beş aday, yönetici pozisyonundaki üç karar verici uzman tarafından Tablo 1'de verilen dilsel değişkenler kullanılarak her bir kritere göre değerlendirilmiştir. Adayların dilsel değişkenler kullanılarak yapılan değerlendirmeleri Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Adayların Kriterlere Göre Dilsel Değerlendirilmesi

Alternatif	Kriterler / Karar Verici	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6	C_7
A_1	KV1	O	BK	O	Bİ	BK	O	O
	KV2	O	K	O	Bİ	BK	Bİ	BK
	KV3	Bİ	Bİ	O	O	BK	İ	O
A_2	KV1	BK	BK	BK	O	BK	O	O
	KV2	BK	O	O	BK	O	BK	O
	KV3	BK	BK	O	Bİ	O	BK	BK
A_3	KV1	İ	Bİ	BK	BK	O	O	O
	KV2	O	O	O	O	BK	BK	Bİ
	KV3	İ	İ	Bİ	Bİ	O	O	O
A_4	KV1	O	O	İ	Çİ	Bİ	O	BK
	KV2	Bİ	Bİ	Bİ	Bİ	Bİ	O	O
	KV3	Bİ	O	O	O	İ	İ	O
A_5	KV1	O	O	O	O	Bİ	Bİ	Bİ
	KV2	O	O	Bİ	İ	Bİ	O	Bİ
	KV3	Bİ	Bİ	Bİ	Bİ	Bİ	O	Bİ

Daha sonra adayların her bir kritere göre dilsel değerlendirmeleri Tablo 1'de verilen üçgen bulanık sayılar ile bulanıklaştırılmıştır. Adayların kriterlere göre değerlendirilmeleri üçgen bulanık sayılar ile ifade edilerek Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Alternatiflerin Dilsel Değerlendirmelerinin Bulanıklaştırılması

		Alternatifler				
Kriterler	Karar Verici	A_1	A_2	A_3	A_4	A_5
C_1	KV1	(3 5 7)	(1 3 5)	(7 9 10)	(3 5 7)	(3 5 7)
	KV2	(3 5 7)	(1 3 5)	(3 5 7)	(5 7 9)	(3 5 7)
	KV3	(5 7 9)	(1 3 5)	(7 9 10)	(5 7 9)	(5 7 9)
C_2	KV1	(1 3 5)	(1 3 5)	(5 7 9)	(3 5 7)	(3 5 7)
	KV2	(0 1 3)	(3 5 7)	(3 5 7)	(5 7 9)	(3 5 7)
	KV3	(5 7 9)	(1 3 5)	(7 9 10)	(3 5 7)	(5 7 9)
C_3	KV1	(3 5 7)	(1 3 5)	(1 3 5)	(7 9 10)	(3 5 7)
	KV2	(3 5 7)	(3 5 7)	(3 5 7)	(5 7 9)	(5 7 9)
	KV3	(3 5 7)	(3 5 7)	(5 7 9)	(3 5 7)	(5 7 9)
C_4	KV1	(5 7 9)	(3 5 7)	(1 3 5)	(9 10 10)	(3 5 7)
	KV2	(5 7 9)	(1 3 5)	(3 5 7)	(5 7 9)	(7 9 10)
	KV3	(3 5 7)	(5 7 9)	(5 7 9)	(3 5 7)	(5 7 9)
C_5	KV1	(1 3 5)	(1 3 5)	(3 5 7)	(5 7 9)	(5 7 9)
	KV2	(1 3 5)	(3 5 7)	(1 3 5)	(5 7 9)	(5 7 9)
	KV3	(1 3 5)	(3 5 7)	(3 5 7)	(7 9 10)	(5 7 9)
C_6	KV1	(3 5 7)	(3 5 7)	(3 5 7)	(3 5 7)	(5 7 9)
	KV2	(5 7 9)	(1 3 5)	(1 3 5)	(3 5 7)	(3 5 7)
	KV3	(7 9 10)	(1 3 5)	(3 5 7)	(7 9 10)	(3 5 7)
C_7	KV1	(3 5 7)	(3 5 7)	(3 5 7)	(1 3 5)	(5 7 9)
	KV2	(1 3 5)	(3 5 7)	(5 7 9)	(3 5 7)	(5 7 9)
	KV3	(3 5 7)	(1 3 5)	(3 5 7)	(3 5 7)	(5 7 9)

Adayların karar vericiler tarafından kriterlere göre üçgen bulanık sayılar ile ifade edilen değerlendirmeleri formül (3) kullanılarak birleştirilmiştir. Bulanık sayıların birleştirilmesi ile bulanık karar matrisi elde edilmiştir. Elde edilen bulanık karar matrisi Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Bulanık Karar Matrisi

	A_1		A_2		A_3		A_4		A_5	
C_1	(3,667 7,667)	5,667	(1,000 5,000)	3,000	(5,667 9,000)	7,333	(4,333 8,333)	6,333	(3,667 7,667)	5,667
C_2	(2,000 5,667)	3,667	(1,667 5,667)	3,667	(5,000 8,667)	7,000	(3,667 7,667)	5,667	(3,667 7,667)	5,667

C_3	(3,000 7,000)	5,000	(2,333 6,333)	4,333	(3,000 7,000)	5,000	(5,000 8,667)	7,000	(4,333 8,333)	6,333
C_4	(4,333 8,333)	6,333	(3,000 7,000)	5,000	(3,000 7,000)	5,000	(5,667 8,667)	7,333	(5,000 8,667)	7,000
C_5	(1,000 5,000)	3,000	(2,333 6,333)	4,333	(2,333 6,333)	4,333	(5,667 9,333)	7,667	(5,000 9,000)	7,000
C_6	(5,000 8,667)	7,000	(1,667 5,667)	3,667	(2,333 6,333)	4,333	(4,333 8,000)	6,333	(3,667 7,667)	5,667
C_7	(2,333 6,333)	4,333	(2,333 6,333)	4,333	(3,667 7,667)	5,667	(2,333 6,333)	4,333	(5,000 9,000)	7,000

Bulanık karar matrisinden hareketle her bir kriter için formül (6)'dan yararlanarak en iyi $\tilde{f}_j^*$ ve en kötü değerler $\tilde{f}_j^-$ bulunarak Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Kriterlerin En İyi ve En Kötü Değerleri

	$\tilde{f}_j^*$	$\tilde{f}_j^-$
C_1	(5,667 7,333 9,000)	(1,000 3,000 5,000)
C_2	(5,000 7,000 8,667)	(1,667 3,667 5,667)
C_3	(5,000 7,000 8,667)	(2,333 4,333 6,333)
C_4	(5,667 7,333 8,667)	(3,000 5,000 7,000)
C_5	(5,667 7,667 9,333)	(1,000 3,000 5,000)
C_6	(5,000 7,000 8,667)	(1,667 3,667 5,667)
C_7	(5,000 7,000 9,000)	(2,333 4,333 6,333)

Her bir kriter için en iyi $\tilde{f}_j^*$ ve en kötü değerin $\tilde{f}_j^-$ bulunmasından sonra alternatiflerin en iyi bulanık değere uzaklığının toplamını ifade eden $\tilde{S}_j$ değeri formül (8) kullanılarak hesaplanmıştır. $\tilde{S}_j$ değerleri ve durulaştırılmış değerleri Tablo 11'de verilmiştir. $\tilde{S}_j$ değerleri formül (13) kullanılarak durulaştırılmıştır.

Tablo 11. Alternatiflerin En İyi Değere Uzaklıkları

	$\tilde{S}_j$	BNP_i
A_1	(2,358 3,159 3,459)	2,992
A_2	(3,500 4,710 5,592)	4,601
A_3	(2,595 3,231 3,516)	3,114
A_4	(0,613 0,990 1,269)	0,957
A_5	(0,910 0,906 0,931)	0,916

Her bir kriter için alternatiflerin en iyi bulanık değere uzaklığının toplamını ifade eden $\tilde{R}_j$ değeri formül (9) kullanılarak hesaplanmıştır. $\tilde{R}_j$ değerleri ve durulaştırılmış değerleri Tablo 12'de verilmiştir. $\tilde{R}_j$ değerleri formül (13) kullanılarak durulaştırılmıştır.

Tablo 12. Alternatiflerin En Kötü Değere Uzaklıkları

	$\tilde{R}_j$	BNP_i
A_1	(0,700 0,900 1,000)	0,867
A_2	(0,833 0,967 1,000)	0,933
A_3	(0,833 0,967 1,000)	0,933
A_4	(0,367 0,567 0,767)	0,567
A_5	(0,227 0,307 0,311)	0,281

Maksimum grup faydası değeri $\tilde{S}^*$ ve karşıt görüştekilerin minumum pişmanlık değeri $\tilde{R}^*$ sırasıyla formül (10) ve (11)'den yararlanılarak hesaplanmış ve Tablo 13'te verilmiştir.

Tablo 13. $\tilde{S}^*$, $\tilde{S}^-$, $\tilde{R}^*$ ve $\tilde{R}^-$ değerleri

$\tilde{S}^*$ **(Min.)**	(0,613 0,990 1,269)
$\tilde{S}^-$ **(Mak.)**	(3,500 4,710 5,592)
$\tilde{R}^*$ **(Min.)**	(0,227 0,307 0,311)
$\tilde{R}^-$ **(Mak.)**	(0,833 0,967 1,000)

Maksimum grup faydası ve karşı görüştekilerin minumum pişmanlık değeri bulunduktan sonra bu değerler kullanılarak ve formül (12)'den yararlanılarak her bir alternatif için $\tilde{Q}_i$ indeks değeri hesaplanmış ve Tablo 14'te verilmiştir. $\tilde{Q}_i$ değerleri formül (13) kullanılarak durulaştırılmıştır. Uzlaşma değeri 'v' 0,50 olarak alınmıştır.

Tablo 14. Alternatiflerin Uzlaşık Değerleri

	Q_i	BNP_i
A_1	(0,692 0,741 0,222)	0,552
A_2	(1,000 1,000 1,000)	1,000
A_3	(0,843 0,801 0,760)	0,801
A_4	(0,115 0,197 0,331)	0,214
A_5	(0,051 -0,011 -0,039)	0,000

Ede edilen Q_i, S_i ve R_i değerlerinin durulaştırılmış değerleri Tablo 15'te verilmiştir. Durulaştırılmış değerler diğer bir ifadeyle bulanık sayıların ortalama değerlerini vermektedir. Bu değerlere göre alternatifler küçükten büyüğe doğru sıralanmıştır. İndeks değerleri içinde en küçük olan en iyi alternatifi vermektedir.

Tablo 15. S_i **,** R_i **,** Q_i **İndeks Değerleri ve Durulaştırılmış Değerleri**

	S_i	Sıralama	R_i	Sıralama	Q_i	Sıralama
A_1	2,992	3	0,867	3	0,552	3
A_2	4,601	5	0,933	4, 5	1,000	5
A_3	3,114	4	0,933	4, 5	0,801	4
A_4	0,957	2	0,567	2	0,214	2
A_5	0,916	1	0,281	1	0,000	1

Sonuçlara göre sıralamada en küçük iki Q_i indeks değeri arasındaki fark 0,000- 0,214<0,25 olduğu için 1. Koşul olan kabul edilebilir avantaj koşulu sağlanmamıştır. Ancak Q_i indeks değerlerinin küçükten büyüğe doğru sıralaması S_i ve R_i indeks değeri için de aynıdır. Bu durum Tablo 15'te görülmektedir. Bu durumda 2. Koşul olan kabul edilebilir istikrar koşulu sağlanmaktadır. A_5 alternatifi karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahip değildir. Ancak en küçük iki değer olan A_5 ve A_4 uzlaştırıcı çözümlerdir. Buna göre A_5 en iyi aday olarak değerlendirilmiştir. A_5 adayından sonraki en iyi aday A_4 adayıdır. Sırasıyla $A_5, A_4, A_1, A_3 ve A_2$ uzlaştırıcı çözümler olarak kabul edilir.

Tablo 16. Q_i **,** S_i **ve** R_i **Değerlerine Göre Alternatiflerin Sıralaması**

Q_i	$A_5 \succ A_4 \succ A_1 \succ A_3 \succ A_2$
S_i	$A_5 \succ A_4 \succ A_1 \succ A_3 \succ A_2$
R_i	$A_5 \succ A_4 \succ A_1 \succ A_3 \succ A_2$

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ekonomilerde iş gücü istihdamına en çok katkıyı hizmet sektörünün yaptığı görülmektedir. Hizmet sektöründe üretilen ürün, soyut mal olarak ifade edilmekte ve somut ürünlerden farklı özellikler göstermektedir. Hizmet sektöründe üretilen soyut malların depolanamaması, anında tüketilmesi ve kalitesinin sunan ve tüketen tarafından üretildiği anda belirlenmesi önemli özelliklerindendir. Hizmet kalitesi büyük ölçüde hizmeti üreten kişiye bağlıdır. Bu nedenle hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin en önemli kaynağı sahip oldukları nitelikli insan gücüdür. Doğru personeli işe alarak istihdam etmek bu alanda faaliyet gösteren işletmelerin kârlılık ve devamlılığı için çok önemlidir. Bununla birlikte personel değerlendirmesinde nicel kriterler yanında dilsel değişkenlerin kullanıldığı nitel kriterlerin de dikkate alınması nedeniyle personel seçim ve değerlendirmesi bulanık karar problemi olarak ortaya çıkmaktadır.

Çocuk ve yaşlı bakım hizmetleri, hizmet sektörünün çok özel ve hassas alanlarıdır. Hizmet alan kişiler daha kırılgan, ilgi ve bakıma muhtaç kişilerdir. Bu bağlamda yaşlı bakım merkezlerinde çalışan bakım elemanlarının seçimi, özel yeteneklerin ve kişilik özelliklerinin öne çıktığı karar problemleridir. Bu yönüyle yaşlı bakım elemanı seçimi nitel kriterler içermekte ve dilsel değerlendirmeler kullanılmaktadır. Bu çalışmada bulanık çok kriterli karar verme yöntemlerinden bulanık VIKOR yöntemi ile yaşlı bakım elemanı seçimi yapılmıştır.

Çalışmada özel bir yaşlı bakımevi için yedi kritere göre üç uzman karar verici tarafından beş yaşlı bakım elemanı adayı arasından yaşlı bakım elemanı seçimi yapılmıştır. Bulanık VIKOR yönteminde üçgen bulanık sayılar kullanılmıştır. Çalışmada öncelikle belirlenen kriterlerin bulanık önem ağırlıkları belirlenmiştir. "Sabırlı Olma ve Strese Dayanıklı Olma", " Empati Yapabilme ve Nazik Olma" ve "Mahremiyete ve Özel Hayatın Gizliliğine Saygılı Olma" kriterleri öne çıkan kriterler olmuştur. Daha sonra kriterlere göre adaylar dilsel değişkenler ile değerlendirilmiş, bulanık VIKOR yöntemi ile beş aday arasından A_5 en uygun aday olarak belirlenmiştir.

Çalışmada kullanılan bulanık VIKOR karar verme yöntemi, yaşlı bakım elemanı seçiminde ve yaşlı bakım elemanlarının performans ölçümünde uygulanabilir bir yöntem olarak değerlendirilmiştir. Bulanık VIKOR yöntemi farklı sektörlerde eleman seçimi problemlerinde farklı yöntemlerle bütünleşik olarak kullanıldığı görülmektedir.

Sağlık sektörünün önemli bir bölümü olan yaşlı bakım merkezi ve huzurevlerinde işgören devir hızının yüksek olduğu görüşülen yönetici ve uzmanlarca ifade edilmiştir. Bu durumun temel nedeni olarak bakım elemanlarının yetenek ve kişisel özelliklerinin işin gerektirdiği nitelikte olmadığı ve bu nedenle iş değiştirmelerin yaşandığı ifade edilmiştir. Bu durum zor ve hassas bir hizmet kolu olan bakım merkezleri ve huzurevlerinde, personel seçiminin daha titiz ve daha ayrıntılı değerlendirmeler ile yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu amaçla bu alanda yapılacak yeni çalışmalarda kişisel özellikler ve yeteneklerin tespitine yönelik çalışmalara odaklanılması yararlı olacaktır.

Yapılacak araştırmalarda karar problemindeki kriterlerin değişmesi ya da önem ağırlıklarının değişmesi durumunda sonuçlar da değişecektir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda farklı bulanık karar verme yöntemleri kullanılarak seçim ve değerlendirme kriterleri daha kapsamlı belirlenerek ele alınabilir. Bu alanda yapılacak farklı bulanık karar verme yöntemleriyle kriter önem ağırlıklarının belirlenmesi ve alternatiflerin değerlendirilmesi literatüre katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

ADALI, E. A. (2016). Personnel selection in health sector with EVAMIX and TODIM methods. Alphanumeric Journal, 4(2), 69-84.

AİLE VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI, https://www.aile.gov.tr/media/88684/eyhgm_istatistik_bulteni_temmuz2021.pdf (Erişim tarihi 01.09.2021).

AKSAKAL, E., & DAĞDEVİREN, M. (2010). ANP ve DEMATEL yöntemleri ile personel seçimi problemine bütünleşik bir yaklaşım. Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 25(4).

AKYÜZ, G. A. (2012). "Bulanık VIKOR yöntemi ile tedarikçi seçimi". Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 26(1), 197-215.

ALAN, H., & YILDIRIM, A. (2016). Hemşirelerin iş yaşam kalitesi ve etkileyen faktörlerin incelenmesi. Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi, 3(2), 86-98.

ALGULİYEV, R. M., ALİGULİYEV, R. M., & MAHMUDOVA, R. S. (2015). "Multicriteria personnel selection by the modified fuzzy VIKOR method". The Scientific World Journal, 2015.

AMİRİ, M., AYAZİ, S. A., OLFAT, L., & MORADİ, J. S. (2011). Group decision making process for supplier selection with VIKOR under fuzzy circumstance case study: an Iranian car parts supplier. International bulletin of business administration, 10(6), 66-75.

AYÇİN, E. (2020). Personel Seçim Sürecinde CRITIC ve MAIRCA Yöntemlerinin Kullanılması. İşletme, 1(1), 1-12.

BALİ, Ö. (2013). "Bulanık Boyut Analizi ve Bulanık VIKOR İle Bir ÇNKV Modeli: Personel Seçimi Problemi". Kara Harp Okulu Bilim Dergisi, 23(2), 125-149.

BAŞOL, O., SAĞLAM, Y., & ÇAKIR, N. N. (2018). Engelli Ve Yaşlı Bakım Personelinin Tükenmişlik Seviyeleri İle Çalışma Yaşamı Kalitesi Algısı İlişkisi. Toplum ve Sosyal Hizmet, 29(2), 71-97.

ÇELİKBİLEK, Y. (2018). Personel seçimi için bütünleşik gri AHP–MOORA yaklaşımının kullanılması: sağlık sektöründe yönetici seçimi üzerine bir uygulama. Alphanumeric Journal, 6(1), 69-82.

ÇİFTÇİ, M., ZELKA, M. (2019). "Türkiye'de Yaşlı Bakımı Hizmetlerinin Gelişimi İstanbul İli Üzerine Bir Araştırma". In Internatıonal Congress Of Management Economy And Polıcy 2019 Autumn Proceedıngs Book (P. 574).

ÇİMEN, M., ŞAHİN, B., AKBOLAT, M., & IŞIK, O. (2012). Özel bakım merkezinde çalışan personelin tükenmişlik ve iş doyum düzeylerine yönelik bir çalışma. Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, (1), 21-31.

EREBAK, S., TARHAN, Z.(2018). "Yaşlı Bakım Kuruluşlarında Çalışmak: Tutum, Duygusal Emek Ve İş-Yaşam Dengesi Tatmini İlişkisi". İşletme Bilimi Dergisi, 6(2), 115-133.

ERSOY, N. (2017) "Bulanık Ortamda Personel Seçimine Yönelik Karar Verme Süreci". Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 6(3), 67-75.

ERTUĞRUL, İ., & ÖZÇİL, A. (2014). Çok kriterli karar vermede TOPSIS ve VIKOR yöntemleriyle klima seçimi. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4(1), 267-282.

ESEN, H., YİĞİT, V., & GÜLDAN, S. (2019). Hastanelerde AHP Ve TOPSIS Yöntemi İle Personel Seçimi: Acil Bakım Hemşireliği Sertifikalı Eğitim Programı Örneği. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 6(12), 112-128.

HAMURCU, M., TAMER, E.(2018). "Kent İçi Ulaşım İçin Bulanık AHP Tabanlı VIKOR Yöntemi İle Proje Seçimi". Engineering Sciences, 13(3), 217-228.

HSİEH, T. Y., LU, S. T., TZENG, G. H. (2004). "Fuzzy MCDM approach for planning and design tenders selection in public office buildings". International Journal Of Project Management, 22(7), 573-584.

KAHRAMAN, C., CEBECİ, U., RUAN, D. (2004). "Multi-attribute comparison of catering service companies using fuzzy AHP: The case of Turkey". International Journal Of Production Economics, 87(2), 171-184.

KORKUSUZ POLAT, T., KARA N., (2021),"Personel Seçiminde Bulanık DEMATEL ve Bulanık VIKOR Yöntemlerinin Uygulanması". Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi, (23), 376-385.

KOYUNCU, O., & ÖZCAN, M. (2014). Personel seçim sürecinde analitik hiyerarşi süreci ve TOPSIS yöntemlerinin karşılaştırılması: Otomotiv sektöründe bir uygulama. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 32(2), 195-218.

KUŞAKCI, A. O., AYVAZ, B., ÖZTÜRK, F., & SOFU, F. (2019). Bulanik MULTIMOORA İle Personel Seçimi: Havacilik Sektöründe Bir Uygulama. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 8(1), 96-110.

KRİSHANKUMAR, R., PREMALADHA, J., RAVİCHANDRAN, K. S., SEKAR, K. R., MANİKANDAN, R., GAO, X. Z. (2020). "A novel extension to VIKOR method under intuitionistic fuzzy context for solving personnel selection problem". Soft Computing, 24(2), 1063-1081.

LİANG, D., ZHANG, Y., XU, Z., & JAMALDEEN, A. (2019). "Pythagorean fuzzy VIKOR approaches based on TODIM for evaluating internet banking website quality of Ghanaian banking industry". Applied Soft Computing, 78, 583-594.

NALBANT, K. G., & OZDEMİR, Y. (2018). "Personnel Selection Using Fuzzy VIKOR Methodology. International Journal "of Management Science, 5(2), 10-17.

OPRİCOVİC, S., TZENG, G. H. (2004). Compromise solution by MCDM methods: A comparative analysis of VIKOR and TOPSIS". European Journal Of Operational Research, 156(2), 445-455.

OPRİCOVİC, S., TZENG, G. H. (2007). "Extended VIKOR method in comparison with outranking methods". European journal of operational research, 178(2), 514-529.

OPRİCOVİC, S. (2011). "Fuzzy VIKOR with an application to water resources planning". Expert Systems with Applications, 38(10), 12983-12990.

ORGAN, A., & KENGER, M. D. (2018). Bütünleşik Bulanık AHP-Bulanık MOORA Yaklaşımının Market Personeli Seçimi Problemine Uygulanması. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(ICEESS'18), 271-280.

ÖZBEK, A. (2017). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri Ve Excel İle Problem Çözümü. Seçkin Yayıncılık, Ankara.

ÖZTÜRK, F., KAYA, G. K. (2020). "Personnel selection with fuzzy VIKOR: an application in automotive supply industry". Gazi University Science Journal: Part C Design and Technology, 8(1), 94-108.

PAKSOY, T., PEHLİVAN YAPICI, N. VE ÖZCEYLAN, E.(2013) Bulanık Küme Teorisi, Nobel yayınevi. Ankara.

PELİT, E. & AK, S. (2018). İnsan Kaynakları Yönetimi İşlevi Olarak Personel Bulma, Seçme Ve Personeli İşe Yerleştirme İle İlgili Sorunlar: Turizm İşletmeleri Örneğinde Teorik Bir İnceleme. İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi, 10(2), 39-74.

SALEHİ, K. (2016). "An integrated approach of fuzzy AHP and fuzzy VIKOR for personnel selection problem". Global Journal of Management Studies and Researches, 3(3), 89-95.

SUH, Y., PARK, Y., KANG, D. (2019). "Evaluating mobile services using integrated weighting approach and fuzzy VIKOR". Plos one, 14(6), e0217786.

ŞEN, Z. (2009). Bulanık Mantık İlkeleri ve Modelleme:(Mühendislik ve Sosyal Bilimler). Su Vakfı. İstanbul.

TUİK,https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Elderly-Statistics-2020-37227 (Erişim tarihi 01.09.2021).

TÜRELİ ŞALVARCI N., & MANAP DAVRAZ, G. (2016). Hizmet sektöründeki personelin seçiminde AHP ve VIKOR yönteminin kullanımı: özel hastaneler açısından bir inceleme. The Journal of Academic Social Science Studies, 44 (Spring II), 249, 262.

ÜNAL, Ö. F. (2011). Analitik Hiyerarşi Prosesi ve Personel Seçimi Alanında Uygulamaları. Journal Of Alanya Faculty Of Business/Alanya İsletme Fakültesi Dergisi, 3(2).

VARGÜN, Ü. H., DOĞAN, M., & BAL, K. (2020). Muhasebe Birimi Personel Seçim Problemi: ENTROPİ Temelli MAUT Yöntemi Uygulaması. Mali Cözüm Dergisi, 30, 177-191.

YALILI, A., DÖNMEZ, Ç. F., KAPTAN, G. (2016). Türkiye'de Yaşlı Bakım Kurumlarına Dair Bir Değerlendirme. Sağlık Bilimleri ve Yaşam Dergisi, 1(1), 30-39.

YAVUZ, S., DEVECİ, M. (2014). "Bulanık TOPSIS ve bulanık VIKOR yöntemleriyle alışveriş merkezi kuruluş yeri seçimi ve bir uygulama". Ege Akademik Bakış, 14(3), 463-479

YILDIRIM, B. I., UYSAL, F., & ILGAZ, A. (2019). Havayolu işletmelerinde personel seçimi: ARAS yöntemi ile bir uygulama. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(33), 219-231.

YILDIZ, A., DEVECİ, M. (2013). "Bulanik VIKOR Yöntemine Dayali Personel Seçim Süreci/Based on Fuzzy VIKOR Approach to Personnel Selection Process". Ege Akademik Bakış, 13(4), 427-436.

ZADEH, A. L. (1965). "Fuzzy sets", Information and Control, 8, 338-353.

Alanya Akademik Bakış Dergisi
Yıl:2022, C:6, S:1, ss. 1987-2015

Alanya Academic Review Journal
Year:2022, Vol:6, No:1, pp. 1987-2015

Türkiye'de Yabancı Akademisyen İstihdamı, Karşılaşılan Sorunlar ve Örnek Mahkeme Kararları

(Araştırma Makalesi)

Employmentof Foreign Academiciansin Turkey, ProblemsEncountered and Sample Court Decisions

Doi: 10.29023/alanyaakademik.1012097

Mehmet GÖK
Dr. Konya Bölge İdare Mahkemesi Üyesi
drmgok070637@mynet.com
Orcid No:0000-0002-0454-3366

Bu makaleye atıfta bulunmak için :*Gök, M., (2022). "Türkiye'de Yabancı Akademisyen İstihdamı, Karşılaşılan Sorunlar ve Örnek Mahkeme Kararları", Alanya Akademik Bakış, 6(1), Sayfa No. 1987-2015.*

Anahtar kelimeler: *Üniversite, akademisyen, istihdam, istihdam koşulları, hukuki uyuşmazlık, mahkeme ve özlük hakları.*

Makale Geliş Tarihi: 19.10.2021
Kabul Tarihi: 20.01.2022

ÖZET

Toplumların bugün ve yarın var olabilmeleri ve varlıklarını sürdürebilmeleri zamanın bilgi ve teknolojileri ile kendilerini donatmaları ve bu alandaki gelişmelerle her zaman kendilerini yenileyebilmeleriyle mümkün olabilmektedir.Tarih sahnesinde ve gelecekte var olabilmek, gerekli eğitim kurumlarını zamanında kurup sürekli bilimsel alt yapıyı canlı tutmak ve zamanın bilgilerini topluma öğretmek ve bunu bütün toplumsal tabakalara yaygınlaştırabilmekle mümkün olabilecektir.Evrensel bilgi anlamına gelen ve zamanın bilgi ve teknolojilerini en geniş anlamda topluma sunan kurumlar üniversitelerdir. Tarihsel süreç içerisinde ismi zamanla değişse de günümüz dünyasında Üniversiteler bu görevi yerine getirmeye çalışan kurumlardır.Ülkeler, bilimsel anlamda en üst düzeyde bilgi ve teknolojiye ulaşmak için o alandaki en iyi kişi ve bilim adamlarından yararlanmak için gerekli koşulları hazırlamaya çalışmaktadırlar. Bu kapsamda ülkemizde de özellikle birinci ve ikinci Dünya savaşlarından sonra ülkelerinden kaçan bilim adamlarına kucak açarak bu alanda önemli bir atılım yapmıştır. Günümüzde de yabancı akademisyen istihdamı devam etmektedir. Özellikle güzel sanatlar, teknik vb. alanlarda ağırlıklı olarak görülen istihdam faaliyeti akademik unvanlar, cinsiyet, görev alınan yükseköğretim kurumu sayısal ve nitelik olarak artarak devam etmektedir.Bu çalışma ile ülkemizde yaşanılan akademik personel ihtiyacının niteliği, söz konusu ihtiyacın karşılanma yolları, ülkemize gelen yabancı akademisyenlerin statü ve dağılımı, yaşanılan sorunların hukuki niteliği ve örnek mahkeme kararlarına yer vererek değerlendirme yapmaya çalışacağız.

ABSTRACT

It is possible for societies to exist and maintain their existence in the present and future by equipping themselves with the information and technologies of the time and renewing themselves at all times with developments in this field. It will be possible to exist on the stage of history and in the future by establishing the necessary educational institutions in a timely manner, keeping the scientific infrastructure alive and teaching the knowledge of the

Keywords: *University, academician, employment, employmentconditions, legal dispute, courtandpersonal rights*

time to society and spreading it to all social strata.Defined as a place of "universal knowledge", universities, in the broadest sense, function as the institutions providing the society with the information and technologies of the time. Although its name has changed over time in the course of history, universities in today's world are institutions that attempt to fulfill this task.Countries try to set the necessary conditions to benefit from the best people and scientists in the field in order to reach the highest level of knowledge and technology in the scientific sense. In this context, our country has made an important breakthrough in this field by embracing the scientists who left their countries for different reasons, especially after the First and Second World Wars. Today, the employment of foreign academicians continues as well. Foreign teaching staff transfer, which is also called 'brain drain' in the international arena, is seen in almost all fields, particularly in fine arts and technical fields. Employment activities in this field involving academic titles, gender, and higher education institutions employed continue to increase in quantity and quality.This study, which includes sample court decisions, aims to make a general assessment of the nature of the need for the academic staff in our country, the ways to meet this need, the status and distribution of foreing academicians in our country, and the legal nature of the problems experienced.

1. GİRİŞ

Üniversite, "Bilimsel özerkliğe ve kamu tüzel kişiliğine sahip, yüksek düzeyde eğitim, öğretim, bilimsel araştırma ve yayın yapan fakülte, enstitü, yüksekokul vb. kuruluş ve birimlerden oluşan öğretim kurumu" (Türk Dil Kurumu, 2005: 2058), "Fakültelerden meydana gelen yüksek öğrenim kuruluşu, darulfünun" (Doğan, 1996: 1105) olarak tanımlanan üniversiteler zamanın bilimsel bilgilerinin anlatılarak yeni nesillere öğretildiği, toplumsal gelişmenin en önemli kurumlarıdır.

Bir başka anlamda üniversiteler yükseköğrenim denilen bir etkinlik alanının sadece bir bölümünü oluşturmaktadır (Charle, C.ve Verger, J., 2005: 7).

Avrupa Birliği ülkelerinde yükseköğretim politikası ortak bir politika olarak görülmemekte, her ülkenin kendi özel politikası olarak görülmektedir. Bir başka ifade ile eğitimin teşkilatlanması ve içeriği, ulusal politika olarak ele alınmaktadır. Bura karşılık Avrupa Birliği Eğitim Komisyonu eğitiminin Avrupa Birliğinin tamamında iyileştirilmesi, performansının arttırılması ve öğrencilerin yükseköğretimden yararlanabilme koşullarının iyileştirilmesini temin için çalışmalar yapmaktadır (Bakioğlu, A. ve Hafızoğlu Ö. 2017: III)

Türkiye'de "…YÖK 30 Haziran 2017'de "Yükseköğretimde Uluslararasılaşma Strateji Belgesi"ni yayımlamıştır. YÖK bu belgeyle 2018-2022 arasında hem Türkiye'nin uluslararası öğrenci ve akademisyenler için bir cazibe merkezi olabilmesini hem de yükseköğretim kurumlarının uluslararasılaşma kapasitelerinin arttırılmasını hedeflemektedir…" (setav.org/assets/uploads/2018/09/R120-Yükseköğretim-tamrapor.pdf).

Türkiye, seksen milyona yaklaşın nüfusu ve ortalama yaşın 31 olduğu genç nüfusa sahip bir ülke olarak aynı zamanda eğitim öğretim potansiyeli olarak da sürekli gelişme ve değişim içerisinde olan bir ülkedir. Öyle ki "…son dört akademik yılda Türkiye'nin yükseköğretim sistemi sürekli bir büyüme içerisindedir. …2013-14 akademik yılında 142 bir 437 olan öğretim

elamanı sayısı 2016-17 döneminde 152 bin 763'e ulaşmıştır. Bununla birlikte öğrenci sayısı da yıllık ortalama yüzde on artışla 5 milyon 472 bin 521'den 7 milyon 198 bin 987'ye gelmiştir" (setav.org/assets/uploads/2018/09/R120-Yükseköğretim-tamrapor.pdf).

Yükseköğretim ve kurum ve sistemlerinin akademisyensizuluslararasılaşması düşünülemez. Geçmişi yüzyıllar öncesine dayanan akademisyenlerin sınır ötesi hareketliliği, modern ve çağdaş üniversitelerin kurulmasıyla birlikte ayrı bir aşamaya geçmiştir. Bazı toplumsal olaylardan olumsuz etkilense de özellikle ikinci dünya savaşından sonra yeni bir merhaleye geçmiştir. Günümüzde akademisyenlerin ülkeler arası hareketliliği uluslararasıkuruluşların dünya çapında ve büyük bütçelerle gerçekleştirdikleri bir süreç haline gelmiştir(setav.org/assets/uploads/2018/09/R120-Yükseköğretim-tamrapor.pdf).

Uluslararası akademisyen hareketliliğinden Türkiye'de etkilenmiştir. Bu kapsamda ülkemiz hem yurt dışına akademisyen göndermiş, hem de diğer ülkelerden gelen akademisyenlere ev sahipliği yapmıştır. Nitekim 2017 yılı itibariyle 2 bin 303 uluslararası akademisyen ABD'de bulunmaktadır. Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı uluslararası akademisyenlerin sayısı ise 3 bin 144'ü bulmuştur. Bu durum yaklaşık otuz yılı aşkın bir süre içerisinde gerçekleşmiştir. Türkiye'deki yabancı akademisyen sayısı 1984'ten itibaren 2016 yılına kadar sürekli olarak artmıştır. 2017 yılında ise küçük de olsa bir gerileme görülerek toplam sayı 2.886'ya gerilemiştir. Türkiye'deki yabancı akademisyen sayısının toplam akademisyen sayısına olan oranı 0,8 ve 2,0 arasında seyretmiştir(setav.org/assets/uploads/2018/09/R120-Yükseköğretim-tamrapor.pdf).

Türkiye'deki uluslararası akademisyen sayısının toplam akademisyenler içindeki sayısı oransal ve sayısal olarak gelişmiş ülkelere kıyasla oldukça düşük olup bu oranın yükselmesi konusunun tartışmaya açılması ve gerekli tedbirlerin alınması faydalı olacaktır(setav.org/assets/uploads/2018/09/R120-Yükseköğretim-tamrapor.pdf).

Yükseköğretimde kalite konusu, eğitim öğretim, araştırma, topluma katkı ve yönetim süreçlerinde kalite odaklı bir süreç olarak ele alınmakta ve bu hedefe ulaşabilmek içir farklı politikalar geliştirilmeye çalışılmaktadır(Bakioğlu ve Hafızoğlu, 2017: 2)

Yaşanan ekonomik buhran ve bunalımlar yeni tedbirlerin alınmasını zorunlu hale getirmiştir. 1980'li yıllardan itibaren ortaya çıkan ekonomik ve teknolojik gelişmeler, devletlerin kalite konusunu önemsemelerine sebep olmuştur (Bakioğlu ve Hafızoğlu, 2017: 3). Bu kapsamda yükseköğretim alanında da yeni tedbir ve önlemlerin alınması da zorunlu hale gelmiştir.

"Üniversite kurumunun sürekliliği (ve genellikle durgunluğu) yüzyıllar boyunca derin değişiklikler geçirmiş olduğu gerçeğini gizlememelidir. Dolayısıyla, totoloji (kendine üniversite diyen üniversitedir) ve anakronizm arasına sıkışmış ender rastlanabilecek bir üniversite tanımının, yerini diakronik hatta kesintili ama genel tarihin büyük eklemlenmeleri içine kök salmış bir yaklaşıma bırakması gerekir…" (Charle ve Verger, 2005: 8).

"Amerikan üniversitelerinde araştırmanın gitgide çok fazla önem kazanması XX. yüzyıl başından itibaren hissedilir ve temelinde Alman sisteminden esinlenen ya da formasyonlarını Avrupa'da, özellikle de Almanya'da tamamlamış graduatestudiesden gelen öğrenci kuşakları vardır…" (Charle ve Verger, 2005: 115-116).

İkinci dünya savaşından sonra birçok ülke içine düştüğü ekonomik ve sosyal problemlerden kurtulabilmek için özellikle yükseköğretimin gelişmesi için gereken tedbirlerin yerine getirilmesinden kaçınmamıştır. "…Japonya'nın uzun süre dış dünyaya kapalı kalması modern

disiplinlerde eğitim verilebilmesi için yabancı hocalara ihtiyaç doğurur. Yabancı hocalar derslerini yabancı dilde verirler, bunun sonucunda da üniversite öğrencileri üç yıllık hazırlık öğretiminden (yabancı dil) geçmek zorunda kalırlar. 1877'de sayıları 77 olan bu hocalar eğitim bütçesinin üçte birini tüketirler" (Charle ve Verger, 2005: 151).

Avrupa'da ilk üniversiteler XIII. yüzyılın başlarında Batı Avrupa'da ortaya çıkmıştır. İlk kurulan ilk üniversitelerin kesin kuruluş tarihini tam olarak söylemek mümkün değilse de Bologna, Paris ve Oxford Üniversitelerin hemen hemen aynı tarihlerde kurulduğu söylenebilir (Charle ve Verger, 2005: 11).

"İlkokul, ortaokul, ortaöğretim ve yükseköğretimde okullaşma oranları 2012-13 eğitim ve öğretim yılı için sırasıyla %107,52, %107,64, %96,77, %74,86 net okullaşma oranları ise ilkokulda %98,86, ortaokulda %93,09, ortaöğretimde %70,06 ve yükseköğretimde %38,50 olarak gerçekleşmiştir. İlkokul, ortaokul, ortaöğretim ve yükseköğretimde cinsiyet oranları 2012-13 eğitim öğretim yılı için sırasıyla %100,59, %102,94, %94,15 ve %88,05'tir" (TÜİK2013: 10).

2. GENEL OLARAK YABANCI ÖĞRETİM ELAMANI İSTİHDAMININ GENEL GÖRÜNÜMÜ(Görev Yapılan Yere Göre)

2016-2017 öğretim yılında ülkemizde görev yapan yabancı öğretim elamanlarının yaklaşık yarısı devlet üniversitelerinde, diğer yarası da vakıf üniversitelerinde görev yapmaktadır. Bu dönemde ilk beş üniversite Ankara Bilkent, Ankara ODTÜ, İstanbul Boğaziçi, Mardin Artuklu ve İstanbul Koç Üniversiteleridir (Eğitim-Bir-Sen, 2017: 160)

2020-2021 eğitim öğretim döneminde toplam 30.562 profesörün 25.743'ü devlet üniversitelerinde, 4.813'ü vakıf üniversitelerinde, 6'sı ise vakıf meslek yüksekokullarında görev yapmaktadır. Aynı şekilde toplam 17.778 doçentin 15.645'i, 41.508 Dr. Öğretim üyesinin 32.554'ü, 38.289 öğretim görevlisinin 31.138'i, 51.548 araştırma görevlisinin de 46.706'sı devlet üniversitelerinde görev yapmaktadır. Görüldüğü üzere akademik personelin önemli bir kısmı devlet üniversitelerinde görev yapmaktadır.

Tablo 1. Görev Yapılan Yere Göre Genel Görünüm

	Profesör	Doçent	Dr. Ö. Üyesi	Öğr. Gör.	Arş. Gör.	Toplam
Devlet Üniversitesi	25.743	15.645	32.554	31.138	46.706	151.791
Vakıf Ünv.	4.813	2.133	8.925	6.921	4.842	27.634
Vakıf M.Y.O.	6	-	24	230	-	260
Genel Toplam	30.562	17.778	41.508	38.289	51.548	179.685

(istatistik.yok.gov.tr)

3. GENEL OLARAK YABANCI AKADEMİSYEN İSTİHDAMI

Üniversitelerde istihdam edilen personel hakkında akademik personel, öğretim üyesi, öğretim elamanı gibi kavramlar kullanılmaktadır "…Uluslararası literatürde "uluslararası öğretim elamanı terimi, "yabancı uyruklu öğretim elamanı" kavramından daha kapsayıcı ve geniş bir anlamda kullanılmaktadır…" (Eğitim-Bir-Sen, 2017: 157).

Türkiye'de 1984-84 öğretim yılında 25'i öğretim üyesi, 148'i ise diğer öğretim elamanları olmak üzere toplam 173, 1985-86 öğretim yılında 21'i öğretim üyesi, 179'u ise diğer öğretim elamanları olmak üzere toplam 200, 1990-91 öğretim yılında 53'ü öğretim üyesi, 415'i ise diğer öğretim elamanları olmak üzere toplam 468, 1995-96 öğretim yılında 88'i öğretim üyesi, 428'i ise diğer öğretim elamanları olmak üzere toplam 496, 1996-97 öğretim yılında 84'ü öğretim üyesi, 479'u ise diğer öğretim elamanları olmak üzere toplam 563 yabancı öğretim elamanı görev yapmıştır(Gürüz, K., 2001: 327). 1997-2016 yılları arasında uluslararası öğretim elamanı oranı %16'dan %37'ye yükselmiştir. Bu süre zarfında öğretim görevlisi oranı %39'dan %33'e, okutman oranı %32'den %25'e inmiştir. 2016-2017 eğitim öğretim yılı itibariyle uluslararası öğretim elamanı sayısı düşük sayıda kalarak 1.050 civarında kalmıştır. 1997 yılında 100 civarında olan uluslararası öğretim elamanı sayısı 2016 yılı itibariyle toplam 1.057 sayısına yükselmiştir. 2016 yılı itibariyle Türkiye'de %19 oranında profesör, %19'u doçent, %61'i ise yardımcı doçenttir(Eğitim-Bir-Sen, 2017: 159).

"YÖK Yürütme Kurulunca, yabancı uyruklu öğretim elamanı istihdamıyla ilgili usul ve esaslar, sürekli iyileştirme ve tekamül esaslı bir süreci ortaya koyarken, sadece ders vermek amacıyla yabancı uyruklu öğretim elamanı istihdam etme anlayışına ilaveten araştırma amacı da gözetilerek sisteme yeni bir anlayış getirildi. Ülkemizde çok sayıda doktoralı insan varken ve bu beşeri sermaye akademiye intisap etmesi için bir dizi krıtere tabi iken üniversitelerimizde doktorasız ve akademik tecrübesi olmayan yabancı uyruklu öğretim elamanlarının istihdamının doğru olmadığı ileri sürüldü" (yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/yabanci-uyruklu-ogretim-elamani-istihdami.aspx).

Yükseköğretim Kurulu verilerine göre üniversitelerde istihdam edilen yabancı öğretim elamanlarının beşte birinden fazlası yabancı dil hazırlık bölümlerinde görev yapıyor. Yapılan yeni düzenleme ile bu sınıflarda görev yapacak olan öğretim elamanlarının öğretim tecrübesine sahip olmaları oldukça büyük önem arz etmektedir (yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/yabanci-uyruklu-ogretim-elamani-istihdami.aspx).

2017 yılı itibariyle ülkemizde görev yapan yabancı öğretim elamanlarının %20,79'u yabancı dillerde, %28'i sosyal bilimlerde, %16,75'i fen ve mühendislik alanında, %9,92'si güzel sanatlar ve konservatuar alanında, %4,70'i meslek yüksekokullarında, %4,58'i sağlık bilimleri alanında ve %15,26'sı da diğer alanlarda istihdam edilmektedir(yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/yabanci-uyruklu-ogretim-elamani-istihdami.aspx).

2020-2021 Eğitim-Öğretim Yılı İtibariyle Toplam Akademisyen Sayıları

2020-2021 eğitim öğretim yılı itibariyle toplam akademisyen sayılarına baktığımız zaman öğretim üyeleri sayılarında erkek öğretim üyelerinin daha fazla, öğretim görevlisi ve araştırma görevlilerinde ise az da olsa bayanların daha fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Öğretim Elemanlarının Cinsiyete Göre Dağılımı

	Kadın	Erkek
Profesör	10.296	21.116
Doçent	7.600	11.169
Dr. Öğretim Üyesi	18.616	22.600
Öğretim Görevlisi	19.219	18.777
Araştırma Görevlisi	27.044	26.094
TOPLAM	82.676	98.646

(istatistik.yok.gov.tr)

4.YABANCI UYRUKLU ÖĞRETİM ELAMANLARININ AKADEMİK GÖREVLERİNE GÖRE SAYILARI(2020-2021)

Ülkemizde akademik faaliyette bulunan üniversitelerin 182'si değişik unvan ve sayılarda öğretim elamanı istihdam etmektedir. Toplam olarak bakınca 220 profesör, 210 doçent, 949 doktor öğretim üyesi, 1755 öğretim görevlisi ve 172 araştırma görevlisi olmak üzere toplam 3306 akademik personelin istihdam edildiği görülmektedir. Bu çalışmada değişik branşlarda 20 ve üzerinde yabancı akademisyen istihdamı yapan üniversiteler esas alınarak buralarda görev yapan öğretim elamanlarının akademik unvanlarına ve sayılarına göre bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

"…Türkiye'deki uluslararası akademisyenlerin yüzde 64'ü öğretim üyesi dışındaki kadrolarda istihdam edilmektedir. Bu kadrolar araştırma görevlileri ve öğretim görevlilerinden oluşmaktadır. Uluslararası öğretim üyelerinin de %22'si doktor, %7'si doçent ve geri kalan %7'si de profesör unvanına sahiptir"(setav.org/assets/uploads/2018/09/R120-Yükseköğretim-tamrapor.pdf).

Yükseköğretim Kurulunun en son verilerine göre üniversitelerimizin çoğunda özellikle hazırlık sınıflarında olmak üzere yabancı öğretim elamanı istihdam edildiği görülmektedir. Burada toplam sayı olarak 20 ve üzeri yabancı öğretim elamanı istihdam eden üniversitelere yer verilmiştir. Buna göre, en fazla profesör 17 kişi ile ODTÜ'de, en çok doçent 16 kişi ile Bilkent Üniversitesinde, en çok Dr. Öğretim Üyesi 73 kişi ile Bilkent Üniversitesinde, en çok öğretim görevlisi 104 kişi ile Bilkent ve İstanbul Üniversitesinde ve en çok araştırma görevlisinin de 49 kişi ile Başkent Üniversitesi tarafından istihdam edildiği görülmektedir.

Tablo 3. Öğretim Elemanlarının Akademik Ünvanlarına Göre Sayısal Dağılımı

	Profesör	Doçent	Dr. Ö. Üys.	Öğr. Gör.	Arş. Gör.	Toplam
Akdeniz Üniversitesi	1	1	5	19	-	26
Ank. Sos. Bilim. Ünv.	4	-	8	11	-	23
Ankara Üniversitesi	4	2	4	55	6	71
Ank. Yıldı. B. Ünv.	1	1	10	19	-	31
Atatürk Üniversitesi	5	5	13	16	-	39
Atılım Üniversitesi	3	2	10	7	-	22
Bahçeşeh. Üniversitesi	-	2	10	23	1	36
Başkent Üniversitesi	3	4	3	9	49	68
Bezm-i A. Vakıf Ünv.	-	-	4	5	46	55
Boğaziçi Üniversitesi	9	7	31	40	-	87
Uludağ Üniversitesi	1	2	2	17	1	23
Çağ Ünv.	2	-	1	17	-	20
Çukurova Üniversitesi	4	4	-	23	1	32
Dokuz Eyl. Üniversitesi	3	2	4	30	1	40

Erciyes Üniversitesi	9	7	6	21	1	44
Fatih S. M. Vakıf Ünv.	1	1	6	19	-	27
Gaziantep Üniversitesi	5	-	21	5	-	31
Hacettepe Üniversitesi	2	3	3	43	10	61
İbn-i Hald. Üniversitesi	10	-	12	26	1	49
Bilkent Üniversitesi	7	16	73	104	-	200
İst. Aydın Üniversitesi	2	6	22	41	-	71
İst. Bilgi Üniversitesi	-	-	4	34	-	38
İst. Gelişim Üniversitesi	6	5	43	16	-	70
İst. Medip. Üniversitesi	4	1	13	4	4	26
İst. Okan Üniversitesi	2	1	7	19	-	29
İst. Sabah. Zaim Ünv.	2	5	20	11	-	38
İst. Teknik Üniversitesi	7	1	14	29	-	51
İstanbul Üniversitesi	7	7	7	104	1	126
İstinye Üniversitesi	-	-	9	12	-	21
İzmir Ekon. Üniversitesi	-	1	8	45	-	54

K. Has Üniversitesi	1	1	1	25	-	28
Kafkas Üniversitesi	4	3	2	11	-	20
K. Maraş S. İ. Ünv.	-	-	8	7	6	21
Karabük Üniversitesi	4	8	29	6	-	47
Koç Üniversitesi	2	5	23	44	-	74
Mardin Artuklu Ün.	1	3	20	9	-	33
Marmara Üniversitesi	1	1	9	51	-	62
Mef Üniversitesi	1	-	4	34	-	39
19 Mayıs Üniversitesi	3	2	1	19	-	25
Ortd. Tekn. Üniversitesi	17	12	29	44	1	103
Özyeğin Üniversitesi	-	1	9	27	3	40
Sabancı Ünivesitesi	3	5	15	21	-	44
Selçuk Üniversitesi	-	1	4	15	1	21
Trakya Üniversitesi	1	5	5	19	2	32
Türk-Alman Ünniversitesi	8	2	12	42	2	66
Üsküdar Üniversitesi	2	-	10	16	-	28

Yeditepe Üniversitesi	4	5	12	25	-	46

(istatistik.yok.gov.tr)

5. YABANCI UYRUKLU ÖĞRETİM ELAMANLARININ UYRUĞUNA VE AKADEMİK GÖREVLERİNE GÖRE SAYILARI(2020-2021)

Ülkemizde 177 değişik üniversitede yabancı menşeli akademisyenlerin istihdam edildiğini görüyoruz. Bu kapsamda Afganistan (toplam 14 kişi)'dan Zimbabve(toplam 1 kişi)'ye kadar toplam 220 profesör, 210 doçent, 949 doktor öğretim üyesi, 1755 öğretim görevlisi ve 172 araştırma görevlisi olmak üzere toplam 3.306 öğretim elamanının istihdam edildiğini görüyoruz. Burada toplamda 20 ve üzeri yabancı öğretim elamanı istihdam edilen ülkeleri ve bunların unvanlara göre dağılımına yer vermeye çalıştık.

2016-2017 öğretim yılı itibariyle Türkiye'ye gelen akademisyenlerin nereden geldiklerine bakınca, sırasıyla ABD, Suriye. Azerbaycan, Birleşik Krallık (İngiltere) ve İran'dır. Ayrıca Türkiye'de en çok bulunan yabancı öğretim elamanları ise Azerbaycan, Suriye ve ABD.'dir" (Eğitim-Bir-Sen, 2017: 159).

Türkiye'de 2016-2017 öğretim yılında en çok yabancı öğretim elamanı istihdam eden üniversiteler ise sırasıyla Bilkent, ODTÜ ve Boğaziçi Üniversiteleridir (Eğitim-Bir-Sen, 2017: 160).

Tablo 4. Uyruk ve Akademik Göreve Göre Dağılım

	Profesör	Doçent	Dr. Ö. Üys.	Öğr. Gör.	Arş Gör.	Toplam
Almanya	13	13	44	88	15	173
A.B.D.	18	13	66	222	2	321
Avustralya	2	1	2	15	-	20
Avusturya	-	4	9	9	1	23
Azerbaycan	53	28	58	76	71	286
Bulgaristan	-	2	4	16	4	26
İngiltere + İrlanda	13	8	26	138	-	185
Çin	1	-	6	33	1	41
Filistin	2	-	21	15	3	41

Fransa	1	5	10	31	1	48
Gürcistan	5	8	6	15	1	35
Hindistan	5	2	20	4	-	31
Irak	2	10	33	37	3	85
İran	9	14	186	165	7	381
İtalya	2	4	17	35	-	58
Japonya	2	2	10	21	-	35
Kanada	3	2	11	37	-	53
Kazakistan	4	2	13	18	-	37
Kırgızistan	2	5	11	22	5	45
Kore Cumhuriyet.	3	-	7	24	-	34
K.K.T.C.	14	19	24	35	21	113
Mısır	7	4	39	74	2	126
Pakistan	5	3	20	14	-	42
Polonya	1	-	1	25	-	27
Romanya	1	2	9	12	-	24
Rusya Fed.	10	8	13	55	1	87
Suriye	10	13	97	178	2	300
Ukrayna	3	4	15	36	-	58
Ürdün	-	1	21	28	1	51
Yunanistan	4	7	24	22	7	64

(istatistik.yok.gov.tr)

6. CİNSİYETE GÖRE YABANCI ÖĞRETİM ELAMANLARININ GÖRÜNÜMÜ

"…Uluslararası öğretim elamanlarının cinsiyet oranlarında zaman içinde bir değişim olduğu görülmektedir. 1997-2006 yılları arasında uluslararası öğretim elamanlarının cinsiyet oranı çok farklılaşmış ve 61'den 59'a düşmüş, bu oran öğretim görevlilerinde 61'den 69'a, öğretim üyelerinde 24'ten 34'e yükselmiştir. Uluslararası okutmanlarda zaman içinde aşırı dalgalanma yaşanmış, cinsiyet oranı 1997'de 100 iken, 2016'da 92 olmuştur (Eğitim-Bir-Sen, 2017: .161).

Türkiye Üniversitelerinde 1983-84 öğretim yılında görev yapan toplam 20.333 öğretim elamanının %28.8'i, 1987-88 öğretim yılında görev yapan toplam 27.196 öğretim elamanının %31.1'i, 1992-93 öğretim yılında görev yapan toplam 38.483 öğretim elamanının %32.5'i, 1997-98 öğretim yılında görev yapan toplam 56.401 öğretim elamanının %33.8'i ve 1999-2000 öğretim yılında görev yapan toplam 65.204 öğretim elamanının %35.4'ü bayanlardan oluşmaktadır (Gürüz, K.(2001), s. 327). Burada da görüldüğü üzere ülkemiz üniversitelerinde yerli öğretim elamanları arasında da bayanların ağırlığı her geçen gün artmaktadır.

Türkiye'de istihdam edilen uluslararası öğretim elamanlarının cinsiyetlerine göre eşit olmayan bir dağılımı söz konusudur. 2017 yılı itibariyle görev yapan uluslararası öğretim elamanının ikisi erkek, birisi ise kadındır(setav.org/assets/uploads/2018/09/R120-Yükseköğretim-tamrapor.pdf).

Tablo 5. Cinsiyete Göre Görünüm

	Profesör	Doçent	Dr. Ö. Üyesi	Öğretim Gör	Arş. Görevlisi
Kadın	51	79	279	856	84
Erkek	169	131	670	899	88
Toplam	220	210	949	1755	172

(istatistik.yok.gov.tr)

7. TOPLAM İŞGÜCÜ PİYASASININ GENEL GÖRÜNÜMÜ

2021 Yılı Ocak itibariyle Temel işgücü Göstergelerine göre ülke nüfusumuzun toplam 84 milyona yaklaştığı günümüzde çalışabilecek çağda kabul edilen toplam 63.236 işgücünün 31.917'sini bayanlar, 31.318'ini de erkekler oluşturmaktadır. Yaklaşık olarak bayan işgücü erkek işgücüne göne 500 kişi daha fazladır. Ancak işgücüne katılım sayılarına baktığımız zaman rakamsal verilerin erkekler yönünde arttığı, bayanlar tarafına doğru ise azaldığı görülmektedir. Aynı şekilde işgücüne katılma ve istihdama katılma sayıları da erkekler yönünde artmaktadır.

Tablo 6. İşgücü Piyasasının Genel Görünümü(milyon kişi)

	Kadın	Erkek	Toplam
Nüfus	31.917	31.318	63.236
İşgücü	10.207	21.360	31.567
İstihdam	8.771	18.935	27.706
İşsiz	1.436	2.426	3.861
İşgücüne Dahil Olmayanlar	21.710	9.958	31.669
İşgücüne Katılma Oranı(%)	32	68.2	49.9
İstihdam Oranı(%)	27.5	60.5	43.8
Tarım Dışı İşsizlik Oranı(%)	17.7	12.7	14.2

(data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-İstatistikleri-Ocak-2021-37486)

8. YABANCI ÖĞRETİM ELAMANLARIYLA İLGİLİ YAŞANAN SORUNLAR VE ÖRNEK MAHKEMEKARARLARI

Yabancı öğretim elamanı olarak sözleşme imzalayarak Türk Üniversitelerinde istihdam edilen öğretim elamanlarıyla ilgili olarak en çok karşılaşılan hukuki uyuşmazlık ve davalar iş sonu tazminatı, parasal alacak davaları ve maddi manevi tazminat davaları olarak belirtilebilir. Burada birinci elden UYAP (Ulusal Yargı Ağı) kayıtları esas alınarak bahsedilen uyuşmazlıklara ilişkin bazı Bölge İdare Mahkemesi kararlarına yer verilmeye çalışılmıştır.

1-Adana Bölge İdare Mahkemesi 3.idari Dava Dairesi'nin 25.03.2021 tarih ve E:2020/40, K:2021/766 Sayılı Kararı

İSTEMİN ÖZETİ:Mersin Üniversitesinde yabancı uyruklu sözleşmeli öğretim elemanı olarak görev yapan davacı tarafından, iş akdinin 31.12.2015 tarihinde sonlandırıldığından bahisle 3 yıl 3 ay 20 gün çalışma karşılığına tekabül eden 12.555,00 TL iş sonu/kıdem tazminatının 01.01.2016 tarihinden itibaren işleyecek yasal faizi ile birlikte tazmini istemiyle açılan davada Mersin 2. İdare Mahkemesinin 10/12/2018 tarih ve E:2018/315 K:2018/1470 sayılı:"davacının tazminat isteminin kabulü ile dava konusu 12.555,00 TL maddi tazminatın davanın açıldığı 25/03/2018 gününden itibaren işleyecek yasal faiziyle birlikte davacıya ödenmesine" dair kararın, davalı vekili tarafından, gerek davacı ile akdedilen sözleşmede gerekse de 2574 sayılı Yasa'nın 34. Maddesi uyarınca istihdam edilen sözleşmeli yabancı uyruklu öğretim elemanlarının çalıştırılma esaslarını belirleyen 83/7148 sayılı Bakanlar Kurulu kararında, sözleşmeli yabancı uyruklu öğretim elemanlarına kıdem tazminatı ödeneceğine ilişkin bir

düzenleme bulunmadığı ileri sürülerek itiraz yoluyla incelenerek bozulmasına karar verilmesi istenilmektedir.

SAVUNMANIN ÖZETİ:Danıştay 11. Dairesi ve Konya Bölge İdare Mahkemesince verilen kararların da mahkeme kararıyla aynı doğrultuda olduğu ileri sürülerek istinaf talebinin reddi gerektiği savunulmaktadır.

TÜRK MİLLETİ ADINA

Karar veren Adana Bölge İdare Mahkemesi 3. İdari Dava Dairesi'nce 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun (Geçici 8. maddesi uyarınca uygulamasına devam edilen) 45. maddesi uyarınca incelenerek işin gereği görüşüldü;

Dava,Mersin Üniversitesinde yabancı uyruklu sözleşmeli öğretim elemanı olarak görev yapan davacı tarafından, iş akdinin 31.12.2015 tarihinde sonlandırıldığından bahisle 3 yıl 3 ay 20 gün çalışma karşılığına tekabül eden 12.555,00 TL iş sonu/kıdem tazminatının 01.01.2016 tarihinden itibaren işleyecek yasal faizi ile birlikte tazmini istemiyle açılmıştır.

2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun Yabancı Uyruklu Öğretim Elemanları başlığını taşıyan 34. maddesinde "Yükseköğretim kurumlarında, sözleşme ile görevlendirilecek yabancı uyruklu öğretim elemanları, ilgili fakülte, enstitü veya yüksekokul yönetim kurulunun önerisi ve üniversite yönetim kurulunun uygun görüşü üzerine rektör tarafından atanırlar. Bunlar, öğretim görevleri bakımından, bu kanunda aylıklı öğretim elemanları için konulmuş olan hükümlere tabidirler. Yabancı uyruklu öğretim elemanlarının bu şekilde atanmaları veya görevlendirilmeleri, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun Bakanlar Kurulu kararını gerektiren hükümlerine tabi olmadan, Yükseköğretim Kurulunca İçişleri Bakanlığına bildirilir ve iki ay içinde alınacak olumlu görüş neticesinde ilgili üniversitesi ile sözleşmesi yapılır." hükmü yer almıştır.

2914 sayılı Yükseköğretim Personel Kanunu'nun "Yabancı Öğretim Elemanlarına Ödenecek Ücretler" başlığını taşıyan 16. maddesinde "2547 sayılı Yükseköğretim Kanununun 34'üncü maddesine göre sözleşmeli olarak çalıştırılacak yabancı uyruklu öğretim elemanlarına ödenecek ücret, Bakanlar Kurulunca belirlenecek esaslar dahilinde Yükseköğretim Kurulunca tespit edilir." hükmüne yer verilmiştir.

1983/7148 sayılı Yükseköğretim Kurumlarında Yabancı Uyruklu Öğretim Elemanı Çalıştırılması Esaslarına İlişkin Bakanlar Kurulu Kararının 4. maddesinde "Bu karara göre sözleşmeyle çalıştırılacak yabancı uyruklu öğretim elemanlarına ödenebilecek aylık brüt sözleşme ücretleri aynı kurumlarda görevli emsali kadrolu öğretim elemanlarına ödenen aylık ve diğer her türlü ödemeler toplamının; a.Öğretim üyeleri, Öğretim görevlileri için 6 katını,...geçemez..."; 8. maddesinde "Yabancı uyruklu öğretim elemanlarının sözleşmeli olarak çalıştırılmaları için öncelikle Yükseköğretim Kurulunun yabancı uyruklu öğretim elemanlarının ücreti konusunda karar alması ve bu karardan sonra İçişleri Bakanlığının konuyla ilgili görüşünün istenmesi, olumlu görüş alınmasından sonra ilgili üniversite rektörlüğünce imzalanacak sözleşmenin vize için Maliye Bakanlığına gönderilmesi gereklidir. Sözleşmenin aynı şartlarda uzatılması, Yükseköğretim Kurulunun olumlu görüşü üzerine ilgili Üniversite Rektörlüğünce yapılır ve Maliye Bakanlığına bilgi verilir."; 10. maddesinde "Sözleşme süreleri iki yıl ile sınırlıdır. Sözleşme süresinin bitiminde Maliye Bakanlığının olumlu görüşü alınmak suretiyle her defasında iki yıl olmak üzere bu süre uzatılabilir."; 12. maddesinde "Personelden isteğe bağlı olarak 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu uyarınca hastalık primi kesilir.

Hastalandıklarında kendilerine Türk uyruklu ve 506 sayılı Kanuna tabi olanlar eşidi işlem yapılır."; 14. maddesinde "Bu kararda düzenlenmeyen hususlar hakkında yürürlükteki genel hükümler uygulanır." düzenlemesi yer almıştır.

Olayda, davacı ile davalı idare arasında sonolarak imzalanan 2015 yılına ait Tip Sözleşmenin (Yabancı Uyruklu Öğretim Elemanları İçin) 3-a maddesinde "Aylık sözleşme ücreti brüt 6.425,20-TL.'dir. Bu ücretten 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu uyarınca kesilmesi gereken primler ile diğer kanuni kesintiler yapılacaktır."; 7. maddesinde "Bu sözleşmede yer almayan hususlar hakkında 14.10.1983 tarih ve 83/7148 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı çerçevesinde işlem yapılır." düzenlemesine yer verilmiştir.

Dosyanın incelenmesinden, davacının anılan Bakanlar Kurulu Kararı uyarınca davalı üniversite bünyesinde 2012, 2013, 2014 ve 2015 yıllarında sözleşmeli yabancı uyruklu öğretim elemanı olarak çalıştığı, 2016 yılında sözleşmesinin yenilenmeyeceğinin bildirilmesi üzerine kendisine kıdem tazminatı ödenmesi istemiyle idareye yaptığı başvurunun reddi üzerine bakılan davanın açıldığı anlaşılmaktadır.

2914 sayılı Yükseköğretim Personel Kanununda, 2547 sayılı Kanun uyarınca sözleşmeli olarak çalıştırılacak yabancı uyruklu öğretim elemanlarına ödenecek olan ve bir iş ya da menfaate karşılık ödenen bedel anlamına gelen "ücretin" Bakanlar Kurulunca belirlenecek esaslar dahilinde Yükseköğretim Kurulunca tespit edileceği belirtilmiş olup, anılan esasları (sözleşmeli çalışma esaslarını, ödenebilecek sözleşme ücretlerinin üst sınırlarını ve benzeri diğer hususları) belirleyen 1983/7148 sayılı Bakanlar Kurulu Kararında Yükseköğretim Kurumlarında çalıştırılacak Yabancı Uyruklu Öğretim Elemanlarına ilişkin olarak sözleşme ücreti ile parasal hakları dışında sosyal güvenlik yönünden 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu uyarınca hastalık primi kesileceği ve hastalandıklarında kendilerine Türk uyruklu ve 506 sayılı Kanuna tabi olanlar eşidi işlem yapılacağı hususuna yer verilmiş olup, söz konusu Bakanlar Kurulu kararı ile bu kapsamda Yükseköğretim Kurulunun olumlu görüşü ve Maliye Bakanlığının onayı ile yenilenen idare ile davacı arasında akdedilen tip sözleşmede aylık sözleşme ücreti ile parasal hakları dışında kıdem tazminatı ödenebileceği yönünde bir düzenleme yer almamaktadır.

Bu durumda, ilgili mevzuatta sözleşmeli olarak çalıştırılan ve iş mevzuatı hükümlerine tabi olmayan yabancı uyruklu öğretim elemanlarına kıdem tazminatı ödenebileceği yönünde bir düzenleme bulunmadığından, davanın kabulü yönündeki mahkeme kararında hukuka uyarlık görülmemiştir.

Nitekim, Danıştay 8. Dairesi'nin 08/05/2015 tarih ve E:2011/8413 K:2015/4419 sayılı kararı da bu yöndedir.

Açıklanan nedenlerle, davalının itiraz isteminin kabulüne, Mersin 2. İdare Mahkemesince verilen 10/12/2018 tarih ve E:2018/315, K:2018/1470 sayılı kararının bozulmasına, davanın reddine, … 25/03/2021 tarihinde oybirliğiyle kararverildi (UYAP-UYE-DR.MEHMET GÖK-AB101603-1046898/Konya 4.İdari Dava Dairesi).

2-Erzurum Bölge idare Mahkemesi 1.İdari Dava Dairesi'nin 20.05.2021 tarih ve E:2020/424, K:2021/1089 Sayılı Kararı

İSTEMİN ÖZETİ: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde yabancı uyruklu öğretim üyesi olarak görev yapan davacı tarafından, 667 sayılı KHK'nın 4'üncü maddesinin (d) fıkrası ve 668 sayılı KHK'nın 4'üncü maddesinin 8'inci fıkrasının (ç) bendi uyarınca kamu görevinden çıkarılmasına ilişkin Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yönetim Kurulunun 24/03/2017 tarih ve 2017/11 sayılı kararının iptali ile işlem nedeniyle yoksun kaldığı maaşlarının yasal faiziyle birlikte ödenmesi istemiyle açılan davada, "Uyuşmazlıkta, yabancı uyruklu öğretim elemanı olarak görev yapan ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 34'üncü maddesi uyarınca Yükseköğretim Personel Kanununa tabi personel olduğu açık olan davacının görevine son verilmesine ilişkin işlemin Yükseköğretim Kurulu Başkanının teklifi üzerine Yükseköğretim Kurulunun kararıyla tesis edilmesi gerekirken Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yönetim Kurulu kararı ile davacının görevine son verilmesinde yetki yönünden hukuka uyarlık görülmemiştir. Öte yandan, iş bu kararın davacının doğrudan göreve başlaması sonucunu doğurmayacağı, dava konusu işlemi tesis etmeye yetkili idare tarafından yeniden bir işlem tesis edileceği gibi, davacının 2017 yılına ilişkin hizmet sözleşmesinin yenilenmediği dikkate alınarak muhakemenin bu aşamasında davacının parasal hak talebi hakkında karar verilmesine yer olmadığı sonucuna ulaşılmıştır." gerekçesiyle dava konusu işlemin iptaline, parasal hakka ilişkin istem yönünden ise karar verilmesine yer olmadığına dair Van 1. İdare Mahkemesi'nin 14/10/2019 gün ve E:2018/390, K:2019/1678 sayılı kararının; davacı tarafından; yoksun kaldığı parasal haklarının yasal faizi ile birlikte tazimini ve tüm özlük haklarının iadesine karar verilmesi gerektiği davalı idare tarafından ise; dava konusu işlemin kesin ve yürütülebilir bir işlem olmadığı, davacı hakkında yapılan soruşturma neticesinde en üst yönetici olan rektörlüğün teklifi ve yönetim kurulu kararı doğrultusunda davacının ilişğinin kesildiği, Kanun Hükmünde Kararnameler dikkate alınarak tesis edilen dava konusu işlemde hukuka ve mevzuata aykırı bir yön bulunmadığı ileri sürülerek kaldırılmasına karar verilmesi istenilmektedir.

DAVACININ SAVUNMASININ ÖZETİ: İstinafa konu kararın hukuka uygun olduğu ileri sürülerek istinaf başvurusunun reddi gerektiği savunulmaktadır.

DAVALI İDARENİN SAVUNMASININ ÖZETİ: İstinaf aşamasında savunma dilekçesi verilmemiştir.

TÜRK MİLLETİ ADINA

Karar veren Erzurum Bölge İdare Mahkemesi 1. İdari Dava Dairesi'nce, dava dosyası incelenerek işin gereği görüşüldü:

Dava; Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde yabancı uyruklu öğretim üyesi olarak görev yapan davacı tarafından, 667 sayılı KHK'nın 4'üncü maddesinin (d) fıkrası ve 668 sayılı KHK'nın 4'üncü maddesinin 8'inci fıkrasının (ç) bendi uyarınca kamu görevinden çıkarılmasına ilişkin Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yönetim Kurulunun 24/03/2017 tarih ve 2017/11 sayılı kararının iptali ile işlem nedeniyle yoksun kaldığı maaşlarının yasal faiziyle birlikte ödenmesi istemiyle açılmıştır.

Davalı idarece yapılan istinaf başvurusu yönünden;

Mahkeme kararının "işlemin iptaline" ilişkin kısmı usul ve esas yönünden hukuka uygun olduğundan davalı idarenin istinaf başvurusunun reddi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Davacı tarafından yapılan istinaf başvurusu yönünden ise;

Anayasanın 125. maddesinde, idarenin kendi eylem ve işlemlerinden doğan zararı ödemekle yükümlü olduğu kurala bağlanmış olup, yapılan yargılama neticesinde hukuka aykırılığı saptanan işlem nedeniyle davacının uğradığı parasal hak kayıplarının dava tarihinden (13/12/2017) itibaren hesaplanacak yasal faiziyle birlikte davacıya ödenmesi gerekirken davacının parasal hak talebi hakkında karar verilmesine yer olmadığına karar veren Mahkeme kararında hukuki isabet bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

Açıklanan nedenlerle; Van 1. İdare Mahkemesi'nin 14/10/2019 tarih ve E:2018/390, K:2019/1678 sayılı kararına karşı davalı idare tarafından yapılan istinaf başvurusunun reddine, davacı tarafından yapılan istinaf başvurusunun kabulüne, mahkeme kararının parasal hakka ilişkin kısmının kaldırılmasına ve davanın kabulüne, davacının işlem nedeniyle yoksun kaldığı parasal haklarının en erken dava tarihi (13/12/2017) olmak üzere her bir ödemenin yapılması gerektiği tarihten itibaren işleyecek yasal faizi ile birlikte davalı idarece davacıya ödenmesine, … bu kararın tebliğinden itibaren 30 (otuz) gün içinde Danıştay'a temyiz yolu açık olmak üzere, 20/05/2021 tarihinde oy birliğiyle karar verildi(UYAP-UYE-DR.MEHMET GÖK-AB101603-1046898/Konya 4.İdari Dava Dairesi).

3-Konya Bölge idare Mahkemesi 4.İdari Dava Dairesi'nin 20.04.2021 tarih ve E:2021/29, K:2021/1020 Sayılı Kararı

DAVANIN KONUSU:Selçuk Üniversitesi bünyesinde 2009 yılı 11.ay ile 2018 yılı 6. ay arasında yabancı uyruklu öğretim üyesi olarak istihdam edilen davacı tarafından, hizmet sözleşmesinin bildirimde dahi bulunulmaksızın haksız olarak feshedildiğinden bahisle fazlaya ilişkin hakları saklı kalmak kaydıyla 10.000,00-TL kıdem-iş sonu tazminatının, söz konusu işlemin iptali ile sözleşme fesih tarihinden itibaren işletilecek yasal faiziyle birlikte ödenmesine karar verilmesi istemiyle açılmıştır.

İLK DERECE MAHKEMESİ KARARININ ÖZETİ:2914 sayılı Yükseköğretim Personel Kanunu'nda, 2547 sayılı Kanun uyarınca sözleşmeli olarak çalıştırılacak yabancı uyruklu öğretim elemanlarına ödenecek olan ve bir iş ya da menfaate karşılık ödenen bedel anlamına gelen 'ücretin' Bakanlar Kurulunca belirlenecek esaslar dahilinde Yükseköğretim Kurulunca tespit edileceği belirtilmiş olup, anılan esasları (sözleşmeli çalışma esaslarını, ödenebilecek sözleşme ücretlerinin üst sınırlarını ve benzeri diğer hususları) belirleyen 1983/7148 sayılı Bakanlar Kurulu Kararında Yükseköğretim Kurumlarında çalıştırılacak Yabancı Uyruklu Öğretim Elemanlarına ilişkin olarak sözleşme ücreti ile parasal hakları dışında sosyal güvenlik yönünden 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu uyarınca hastalık primi kesileceği ve hastalandıklarında kendilerine Türk uyruklu ve 506 sayılı Kanuna tabi olanlar eşidi işlem yapılacağı hususuna yer verilmiş olup, söz konusu Bakanlar Kurulu kararı ile bu kapsamda Yükseköğretim Kurulunun olumlu görüşü ve Maliye Bakanlığının onayı ile yenilenen idare ile davacı arasında akdedilen sözleşmede aylık sözleşme ücreti ile parasal hakları dışında kıdem ve ihbar tazminatı ödenebileceği yönünde bir düzenleme yer almadığı, bu durumda; ilgili mevzuatta sözleşmeli olarak çalıştırılan ve iş mevzuatı hükümlerine tabi olmayan yabancı uyruklu öğretim elemanlarına kıdem ve ihbar tazminatı ile diğer parasal hakların ödenebileceği yönünde bir düzenleme bulunmadığından, davacının iş sonu tazminatı(kıdem ve ihbar tazminatı) isteminin reddi gerektiği sonucuna varıldığı, nitekim, Danıştay 8. Dairesi'nin 08.05.2015 tarih ve E:2011/8413, K:2015/4419 sayılı kararı da bu yönde olduğu gerekçesiyle

Konya 1. İdare Mahkemesi'nce verilen 08/10/2020 tarih ve E:2019/1257, K:2020/941 sayılı karar ile davanın reddine karar verilmiştir.

İSTİNAF DİLEKÇESİNİN ÖZETİ: Davacı vekili tarafından; işi gereği tüm hizmetlerini kusursuz yaptığı, yerleşik Danıştay içtihatları uyarınca tazminat ödenmesi gerektiği, bu konuda açık düzenleme olamamasının eşitlik ilkesine aykırı olduğu yönünde emsal Danıştay kararının bulunduğu, davacıya ait kıdem ve iş sonu tazminatının ödenmesinin yapılması gerektiği, hak ve alacaklarının ödenmeyerek hakları kısıtlanıp mağdur edildiği ve idare mahkemesi kararının hukuka aykırı olduğu ileri sürülerek kaldırılması istenilmektedir.

SAVUNMANIN ÖZETİ : Usul ve esas bakımından hukuka uygun Mahkeme kararının onanması gerektiği savunulmuştur.

TÜRK MİLLETİ ADINA

Karar veren Konya Bölge İdare Mahkemesi 4. İdari Dava Dairesi'nce işin gereği görüşüldü:

HUKUKİ DEĞERLENDİRME: İdare Mahkemesi kararlarının istinafen incelenerek kaldırılması, 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 45 inci maddesinin 4'üncü ve 5'inci fıkralarında yer alan sebeplerden birinin varlığı halinde mümkündür.

İstinaf başvurusuna konu karar usul ve hukuka uygun olduğundan, 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 45 inci maddesinin 3'üncü fıkrası uyarınca istinaf başvurusunun reddine karar verilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

SONUÇ:Açıklanan nedenlerle;

1-İstinaf isteminde bulunulan mahkeme kararında hukuka aykırılık bulunmadığından, istinaf isteminin REDDİNE,

2-İstinaf aşamasında yapılan 165,10-TL yargılama gideri toplamının istinaf talep edenin üzerinde bırakılmasına,

3-Artan posta ücretinin istinaf isteminde bulunan tarafa Mahkemesince iadesine,

2577 sayılı Kanun'un 45. maddesi uyarınca, 20/04/2021 tarihinde kesin olarak oybirliği ile karar verildi (UYAP-UYE-DR.MEHMET GÖK-AB101603-1046898/Konya 4.İdari Dava Dairesi).

4-Ankara Bölge İdare Mahkemesi 1.İdari Dava Dairesi'nin 07.04.2021 tarih ve E:2020/4081, K:2021/1134 Sayılı Kararı

İSTEMİN ÖZETİ: Ankara Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu Müdürlüğünde 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 34. maddesi uyarınca 15.02.2018-15.02.2019 tarihleri arasında yabancı uyruklu öğretim elemanı olarak görev yapmaktayken evlenme suretiyle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olması nedeniyle çalışma izni iptal edilen davacının, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun ek geçici 59. maddesi uyarınca memur kadrosuna alınma istemiyle yaptığı başvurunun reddine ilişkin Ankara Üniversitesi Rektörlüğünün 21.08.2019 tarih ve E.53185 sayılı işleminin iptali ile atanmasına kadar geçecek süredeki maddi kayıplarının yasal faiziyle birlikte ödenmesine karar verilmesi istemiyle açılan davanın; 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun ek geçici 59. maddesi gereğince sınav şartı aranmaksızın boş memur kadrolarına atama yapılabilmesi için; Ahıska Türkleri ve Bulgaristan'dan zorunlu göçe tabi tutulan soydaşlardan Türk vatandaşlığına geçmiş olanlardan 657 sayılı Kanun'a tabi

kurumlarda halen sürekli işçi statüsü veya sözleşmeli statüde çalışmakta iken göreve başladıkları tarihten itibaren 6 ay içinde memurluğa geçmek için yazılı olarak başvuruda bulunulmasının gerektiği, davacının başvuruda bulunduğu tarihte sürekli işçi statüsü veya sözleşmeli statüde bulunmadığı, 2547 sayılı Kanun'un 31. maddesi uyarınca Rusça dersi vermek üzere ders saati başına ücret ödenmek suretiyle davalı idarede görev yaptığı, dolayısıyla 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun ek geçici 59. maddesindeki "halen sürekli işçi statüsü veya sözleşmeli statüde çalışmakta olma" şartını taşımadığı anlaşıldığından, dava konusu işlemde hukuka aykırılık görülmediği gerekçesiyle reddine ilişkin olarak Ankara 9. İdare Mahkemesi'nce verilen 29/05/2020 tarih ve E:2019/2120; K:2020/1026 sayılı kararın, hukuka aykırı olduğu ileri sürülerek kaldırılması istenilmektedir.

SAVUNMANIN ÖZETİ: Dava konusu işlemde ve davanın reddine ilişkin Mahkeme kararında hukuka aykırılık bulunmadığı ileri sürülerek, istinaf isteminin reddi gerektiği savunulmuştur.

TÜRK MİLLETİ ADINA

Karar veren Ankara Bölge İdare Mahkemesi 1. İdari Dava Dairesince, dosyanın tekemmül ettiği görülerek yürütmenin durdurulması istemi hakkında bir karar verilmeksizin, 2577 sayılı Yasanın değişik 45. maddesi uyarınca dava dosyası incelenerek gereği görüşüldü:

Dava; Ankara Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu Müdürlüğünde 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 34. maddesi uyarınca 15.02.2018-15.02.2019 tarihleri arasında yabancı uyruklu öğretim elemanı olarak görev yapmaktayken evlenme suretiyle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olması nedeniyle çalışma izni iptal edilen davacının, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun ek geçici 59. maddesi uyarınca memur kadrosuna alınma istemiyle yaptığı başvurunun reddine ilişkin Ankara Üniversitesi Rektörlüğünün 21.08.2019 tarih ve E.53185 sayılı işleminin iptali istemiyle açılmıştır.

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun ek geçici 59. maddesinde; "Bu kanuna tabi kurumlarda halen sürekli işçi statüsü veya sözleşmeli statüde çalışmakta olan Ahıska Türkleri ve Bulgaristan'dan zorunlu göçe tabi tutulan soydaşlardan Türk vatandaşlığına geçmiş olup bu Kanunun yayımı tarihinden itibaren 1995 yılı sonuna kadar memurluğa geçmek için yazılı olarak başvuranlar, öğrenim durumlarına göre yükselebilecekleri tavanı aşmamak kaydı ile bu Kanunun Ek Geçici 1, 2 ve 3 üncü maddeleri hükümlerine göre; 458 sayılı Kanun Hükmünde Kararname hükümleri de dikkate alınarak derece ve kademeleri tespit edilmek suretiyle sınav şartı aranmaksızın boş memur kadrolarına intibak ettirilebilirler.

Bu Kanunun yayımı tarihinden sonra hizmete alınan Ahıska Türkleri ve Bulgaristan'dan zorunlu göçe tabi tutulan soydaşlardan Türk vatandaşlığına geçmiş olanlardan göreve başladıkları tarihten itibaren 6 ay içinde memurluğa geçmek için yazılı olarak başvuranlar hakkında da yukarıdaki fıkra hükmü uygulanır." hükmüne yer verilmiştir.

Öte yandan, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun "Öğretim görevlileri" başlıklı 31. maddesinde; "Öğretim görevlileri; üniversitelerde ve bağlı birimlerinde bu Kanun uyarınca atanmış öğretim üyesi bulunmayan dersler veya herhangi bir dersin özel bilgi ve uzmanlık isteyen konularının eğitim-öğretim ve uygulamaları için, kendi uzmanlık alanlarındaki çalışma ve eserleri ile tanınmış kişiler, süreli veya ders saati ücreti ile görevlendirilebilirler. Öğretim görevlileri, ilgili yönetim kurullarının görüşleri alınarak fakültelerde dekanların, rektörlüğe bağlı bölümlerde bölüm başkanlarının önerileri üzerine ve rektörün onayı ile öğretim üyesi, öğretim üye yardımcısı ve öğretim görevlisi kadrolarına atanabilirler veya kadro şartı

aranmaksızın ders saati ücreti veya sözleşmeli olarak istihdam edilebilirler. Öğretim üyesi kadrolarına öğretim görevlileri en çok iki yıl süre ile atanabilirler; bu süre sonunda işgal ettikleri kadroya başvuran öğretim üyesi bulunmadığı ve görevlerine devamda yarar görüldüğü takdirde aynı usulle yeniden atanabilirler. Atanma süresi sonunda görevleri kendiliğinden sona erer. Bunların yeniden atanmaları mümkündür. Bu takdirde ilk atama usulü uygulanır. Konservatuvarlar ile meslek yüksekokullarına gerektiğinde sürekli olarak öğretim görevlisi atanabilir." hükmüne yer verilmiştir.

Dava dosyanın incelenmesinden; Ahıska'dan Kazakistan'a sürgün edilen bir ailenin çocuğu olan ve üniversite eğitimini Azerbaycan'da tamamlayan davacının, 02/03/2018 tarihinden itibaren Ankara Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulunda ücretli yabancı uyruklu öğretim elemanı olarak görev yaptığı, 09.07.2019 tarihinde 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun ek geçici 59. maddesi uyarınca memur kadrosuna alınması istemiyle davalı idareye başvurduğu, başvurusunun 2547 sayılı Kanun'un 34. maddesi kapsamında yabancı uyruklu öğretim elemanı olarak görev yapması ve Türk Vatandaşlığına geçtikten sonra üniversitedeki görevinden ayrılmış olması nedeniyle reddedildiği, bu işlemin iptali istemiyle de bakılan davanın açıldığı anlaşılmaktadır.

Olayda, davacının 14.10.2014 tarihinde Türk vatandaşı ile evlendiği, 27.09.2018 tarihinde evlenme yoluyla Türk vatandaşlığını kazandığı, Ankara Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu Müdürlüğünde 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 34. maddesi uyarınca 15.02.2018-15.02.2019 tarihleri arasında yabancı uyruklu öğretim elemanı olarak görev yaptığı, davacının görevlendirme süresi dolmadan Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Personel Daire Başkanlığınca Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığına yazılan 05.12.2018 tarih ve E.83468 sayılı yazı ve ekinde bulunan belgeye göre 15/11/2018-15/02/2020 tarihleri arasında sözleşmesinin uzatılmasının teklif edildiği, davacının 14/02/2019 tarihinde evlenerek Türk vatandaşlığını kazanması nedeniyle daha önceki sözleşmesinin sona erdirilmesini, bununla birlikte ihtiyaç var ise sözleşmeli personel olarak çalışabilmesi için gereğinin yapılmasını istediği, davalı idarece 16/08/2019 tarihinde 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 31. maddesi kapsamında Yabancı Diller Yüksekokulu Müdürlüğünde görevlendirildiği görülmektedir.

Bu durumda, davacının evlenme suretiyle Türk Vatandaşlığını kazandığı, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun ek geçici 59. maddesi gereğince sınav şartı aranmaksızın çalışmaya başladığı tarihten itibaren 6 ay içerisinde yazılı olarak boş memur kadrolarına atanma istemiyle idareye başvurabileceğinden, davalı idarece 16/07/2019 tarihinden itibaren 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 31. maddesi kapsamında görevlendirilmesi yapıldığından, dolayısıyla dava konusu işlemin tesis edildiği 21/08/2019 tarihinde davalı idarede çalışıyor olduğundan, böylece memur kadrosuna atanabilme için mevzuatta aranan şartları taşıdığından ve başvurusunun kabulü gerektiğinden, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 34. maddesi kapsamında yabancı öğretim elemanı olarak görev yaptığı ve Üniversitedeki görevinden ayrıldığı gerekçesiyle başvurusunun reddine ilişkin dava konusu işlemde hukuka uyarlık bulunmamıştır.

Öte yandan, dava konusu işlem Dairemizce hukuka aykırı bulunduğundan, hukuka aykırılığı saptanan dava konusu işlem nedeniyle yoksun kalınan parasal hakların, Anayasa'nın 125. maddesinin son fıkrasında yer alan, idarelerin kendi eylem ve işlemlerinden doğan zararı ödemekle yükümlü bulunduğuna ilişkin kural gereğince yasal faizi ile birlikte davacıya ödenmesi, sosyal haklarının iadesi Anayasal bir zorunluluktur.

2006

Açıklanan nedenlerle, davacı tarafın istinaf başvurusunun kabulüne, Ankara 9. İdare Mahkemesi'nce verilen 29/05/2020 tarih ve E:2019/2120, K:2020/1026 sayılı kararın kaldırılmasına; 2577 sayılı Yasanın değişik 45. maddesinin 4. fıkrası uyarınca esastan incelenen davada, dava konusu işlemin iptaline, bu işlem nedeniyle yoksun kalınan parasal haklarının yasal faizi ile birlikte davalı idarece davacıya ödenmesine, … 07/04/2021 tarihinde oybirliğiyle ve kesin olarak karar verildi((UYAP-UYE-DR.MEHMET GÖK-AB101603-1046898/Konya 4.İdari Dava Dairesi).

5-Konya Bölge idare Mahkemesi 4.İdari Dava Dairesi'nin 31.03.2021 tarih ve E:2020/1566, K:2021/867 Sayılı Kararı

DAVANIN KONUSU: Selçuk Üniversitesi Dilek Sabancı Devlet Konservatuvarı'nda 31.12.1993 - 31.12.2017 tarihleri arasında yabancı uyruklu öğretim üyesi olarak istihdam edilen davacı tarafından, hizmet sözleşmesinin herhangi bir gerekçe gösterilmeksizin bildirimsiz olarak tek taraflı feshedildiğinden bahisle fazlaya ilişkin hakları saklı kalmak kaydıyla 10.000,00-TL kıdem tazminatı ve 100,00-TL ihbar tazminatı olmak üzere toplam 10.100,00-TL iş sonu tazminatının sözleşme fesih tarihi olan 31.12.2017 tarihinden itibaren işletilecek mevduata uygulanan en yüksek faiziyle birlikte ödenmesine karar verilmesi istemiyle açılmıştır.

İLK DERECE MAHKEMESİ KARARININ ÖZETİ: 2914 sayılı Yükseköğretim Personel Kanunu'nda, 2547 sayılı Kanun uyarınca sözleşmeli olarak çalıştırılacak yabancı uyruklu öğretim elemanlarına ödenecek olan ve bir iş ya da menfaate karşılık ödenen bedel anlamına gelen "ücretin" Bakanlar Kurulunca belirlenecek esaslar dahilinde Yükseköğretim Kurulunca tespit edileceği belirtilmiş olup, anılan esasları(sözleşmeli çalışma esaslarını, ödenebilecek sözleşme ücretlerinin üst sınırlarını ve benzeri diğer hususları) belirleyen 1983/7148 sayılı Bakanlar Kurulu Kararında Yükseköğretim Kurumlarında çalıştırılacak Yabancı Uyruklu Öğretim Elemanlarına ilişkin olarak sözleşme ücreti ile parasal hakları dışında sosyal güvenlik yönünden 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu uyarınca hastalık primi kesileceği ve hastalandıklarında kendilerine Türk uyruklu ve 506 sayılı Kanuna tabi olanlar eşidi işlem yapılacağı hususuna yer verilmiş olup, söz konusu Bakanlar Kurulu kararı ile bu kapsamda Yükseköğretim Kurulunun olumlu görüşü ve Maliye Bakanlığının onayı ile yenilenen idare ile davacı arasında akdedilen sözleşmede aylık sözleşme ücreti ile parasal hakları dışında kıdem ve ihbar tazminatı ödenebileceği yönünde bir düzenleme yer almadığı, bu durumda; ilgili mevzuatta sözleşmeli olarak çalıştırılan ve iş mevzuatı hükümlerine tabi olmayan yabancı uyruklu öğretim elemanlarına kıdem ve ihbar tazminatı ile diğer parasal hakların ödenebileceği yönünde bir düzenleme bulunmadığından, davacının iş sonu tazminatı(kıdem ve ihbar tazminatı) isteminin reddi gerektiği gerekçesiyle, Konya 2. İdare Mahkemesi'nin 18/06/2020 tarih ve E:2020/435, K:2020/522 sayılı karar ile davanın reddine karar verilmiştir.

İSTİNAF DİLEKÇESİNİN ÖZETİ: Davacı vekili tarafından; yabancı uyruklu öğretim görevlilerine emeklilik halinde kıdem tazminatı ödenebileceği veya ödenemeyeceği yönünde herhangi bir hüküm bulunmadığı, dava konusu ihtilafın Anayasal Haklar ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile güvence altına alınan haklar bağlamında değerlendirilmesi gerektiği, mahkeme kararı davacının mülkiyet, adil yargılanma hakkını ihlal ettiği gibi eşitlik ayrımcılık yasağı ilkesini ne ihlal eder nitelikte olduğu ileri sürülerek kaldırılması istenilmektedir.

SAVUNMANIN ÖZETİ: Usul ve esas bakımından hukuka uygun Mahkeme kararının onanması gerektiği savunulmuştur.

TÜRK MİLLETİ ADINA

Karar veren Konya Bölge İdare Mahkemesi 4. İdari Dava Dairesi'nce işin gereği görüşüldü:

HUKUKİ DEĞERLENDİRME: İdare Mahkemesi kararlarının istinafen incelenerek kaldırılması, 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 45 inci maddesinin 4'üncü ve 5'inci fıkralarında yer alan sebeplerden birinin varlığı halinde mümkündür.

İstinaf başvurusuna konu karar usul ve hukuka uygun olduğundan, 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 45 inci maddesinin 3'üncü fıkrası uyarınca istinaf başvurusunun reddine karar verilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

SONUÇ: Açıklanan nedenlerle;

1-İstinaf isteminde bulunulan mahkeme kararında hukuka aykırılık bulunmadığından, istinaf isteminin REDDİNE,

2-İstinaf aşamasında yapılan 165,10-TL yargılama gideri toplamının istinaf talep edenin üzerinde bırakılmasına,

3-Artan posta ücretinin istinaf isteminde bulunan tarafa Mahkemesince iadesine,

2577 sayılı Kanun'un 45. maddesi uyarınca, 31/03/2021 tarihinde kesin olarak oybirliği ile karar verildi (UYAP-UYE-DR.MEHMET GÖK-AB101603-1046898/Konya 4.İdari Dava Dairesi).

6-Konya Bölge idare Mahkemesi 4.İdari Dava Dairesi'nin 31.03.2021 tarih ve E:2020/2132, K:2021/866 Sayılı Kararı

DAVANIN KONUSU: Selçuk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde 01.01.2001-30.06.2018 tarihleri arasında yabancı uyruklu öğretim üyesi olarak istihdam edilen davacı tarafından, hizmet sözleşmesinin herhangi bir gerekçe gösterilmeksizin bildirimsiz olarak tek taraflı feshedildiğinden bahisle fazlaya ilişkin hakları saklı kalmak kaydıyla 10.000,00.-TL kıdem/iş sonu tazminatının sözleşme fesih tarihinden tarihinden itibaren işletilecek yasal faiziyle birlikte ödenmesine karar verilmesi istemiyle açılmıştır.

İLK DERECE MAHKEMESİ KARARININ ÖZETİ: 2914 sayılı Yükseköğretim Personel Kanunu'nda, 2547 sayılı Kanun uyarınca sözleşmeli olarak çalıştırılacak yabancı uyruklu öğretim elemanlarına ödenecek olan ve bir iş ya da menfaate karşılık ödenen bedel anlamına gelen 'ücretin' Bakanlar Kurulunca belirlenecek esaslar dahilinde Yükseköğretim Kurulunca tespit edileceği belirtilmiş olup, anılan esasları (sözleşmeli çalışma esaslarını, ödenebilecek sözleşme ücretlerinin üst sınırlarını ve benzeri diğer hususları) belirleyen 1983/7148 sayılı Bakanlar Kurulu Kararında Yükseköğretim Kurumlarında çalıştırılacak Yabancı Uyruklu Öğretim Elemanlarına ilişkin olarak sözleşme ücreti ile parasal hakları dışında sosyal güvenlik yönünden 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu uyarınca hastalık primi kesileceği ve hastalandıklarında kendilerine Türk uyruklu ve 506 sayılı Kanuna tabi olanlar eşidi işlem yapılacağı hususuna yer verilmiş olup, idare ile davacı arasında akdedilen sözleşmede aylık sözleşme ücreti ile parasal hakları dışında kıdem tazminatı ödenebileceği yönünde bir düzenlemenin yer almadığı, ilgili mevzuatta sözleşmeli olarak çalıştırılan ve iş mevzuatı hükümlerine tabi olmayan yabancı uyruklu öğretim elemanlarına kıdem/işsonu tazminatı ile diğer parasal hakların ödenebileceği yönünde bir düzenleme bulunmadığından, davacının kıdem/işsonu tazminatı isteminin reddi gerektiği sonucuna varıldığı gerekçesiyle, Konya 2.

İdare Mahkemesi'nin 30/09/2020 tarih ve E: 2020/546, K: 2020/871 sayılı kararı ile davanın reddine karar verilmiştir.

İSTİNAF DİLEKÇESİNİN ÖZETİ: Davacı vekili tarafından; müvekkile kıdem - iş sonu tazminatı ödemesinin yapılması gerektiği, nitekim bire bir benzer yerleşik Danıştay İçtihatlarının da bu yönde olduğu, müvekkilin tüm sorumluluklarını yerine getiren, gerektiğinde işi için fedakarlık yapmaktan çekinmeyen biri olarak çalıştığı, işi gereği yapması gereken tüm hizmetleri kusursuz yaptığı, sözleşmesi feshedilerek ve bugüne kadar hakları kendisine verilmeyerek mağdur edildiği ileri sürülerek kararın kaldırılması istenilmektedir.

SAVUNMANIN ÖZETİ: Usul ve yasaya uygun mahkeme kararının onanması gerektiği savunulmuştur.

TÜRK MİLLETİ ADINA

Karar veren Konya Bölge İdare Mahkemesi 4. İdari Dava Dairesi'nce işin gereği görüşüldü:

HUKUKİ DEĞERLENDİRME: İdare Mahkemesi kararlarının istinafen incelenerek kaldırılması, 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 45 inci maddesinin 4'üncü ve 5 inci fıkralarında yer alan sebeplerden birinin varlığı halinde mümkündür.

İstinaf başvurusuna konu karar usul ve hukuka uygun olduğundan, 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 45 inci maddesinin 3'üncü fıkrası uyarınca istinaf başvurusunun reddine karar verilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

SONUÇ: Açıklanan nedenlerle;

1-İstinaf isteminde bulunulan mahkeme kararında hukuka aykırılık bulunmadığından, istinaf isteminin REDDİNE,

2- İstinaf aşamasında yapılan 165,10-TL yargılama giderlerinin istinaf talep edenin üzerinde bırakılmasına,

3- Artan posta ücretinin istinaf isteminde bulunan tarafa Mahkemesince iadesine,

2577 sayılı Kanun'un 45. maddesi uyarınca 31/03/2021 tarihinde kesin olarak oyçokluğu ile karar verildi(UYAP-UYE-DR.MEHMET GÖK-AB101603-1046898/Konya 4.İdari Dava Dairesi).

7-Konya Bölge idare Mahkemesi 4.İdari Dava Dairesi'nin 12.03.2021 tarih ve E:2020/2264, K:2021/681 Sayılı Kararı

DAVANIN KONUSU: Davacı tarafından, davalı idare ile imzalanmış olan Yabancı Uyruklu Öğretim Elemanları için Tip Sözleşmesinin yenilenmemesi neticesinde kıdem-iş sonu tazminatı ile ek ders ücretlerinin ödenmesi talebinin reddine ilişkin 11.01.2018 tarih 1292 sayılı işlemin kıdem-iş sonu tazminatına ilişkin kısmının iptali ile hak etmiş olduğu kıdem-iş sonu tazminatının başvuru tarihinden itibaren hesaplanacak yasal faiziyle birlikte ödenmesi istemiyle açılmıştır.

İLK DERECE MAHKEMESİ KARARININ ÖZETİ: 2547 sayılı Yasanın 34. maddesi uyarınca istihdam edilen sözleşmeli yabancı uyruklu öğretim elemanlarının çalıştırılma esaslarını belirleyen 83/7148 sayılı Bakanlar Kurulu Kararında, sözleşmeli yabancı uyruklu öğretim elemanlarına ikramiye ve ihbar-kıdem-iş sonu tazminatı niteliğinde bir ödeme yapılıp

yapılmayacağına ilişkin bir düzenleme getirilmediği ve uyuşmazlığın da bu eksik düzenleme nedeniyle ortaya çıktığının anlaşıldığı, çalışanların Anayasa ile güvence altına alınan sosyal güvenlik hakkının, bu konudaki diğer hukuksal düzenlemelerde de yer alması gerektiği, dolayısıyla, diğer çalışanlara olduğu gibi, sözleşmeli yabancı uyruklu personele de ihbar-kıdem-iş sonu tazminatı veya ikramiye ödenmesine ilişkin usul ve esaslara konuyu düzenleyen Bakanlar Kurulu Kararında yer verilmesi gerektiğinin açık olduğu, bu itibarla; gerek sözleşmeli personel arasında kıdem tazminatı niteliğindeki iş sonu ödencesi ve ikramiye yönünden oluşan farklılığın giderilmesi, gerekse kamuda çalışan diğer personelle sözleşmeli çalışanlar arasındaki eşitsizliğin kaldırılması bakımından, 83/7148 sayılı Bakanlar Kurulu Kararında bu konuda bir düzenleme yapılmamış olmasında, eşitlik ilkesine aykırılık olduğu gibi, Bakanlar Kurulu Kararında ve mevzuatta bu yönde bir düzenleme bulunmadığı gerekçesiyle davacının ihbar-kıdem veya işsonu tazminatı isteminin reddi nedeniyle uğradığı zararın ödenmesi gerektiği, olayda, dava dilekçesinde her ne kadar geçerli bir sebep ileri sürülmeksizin sözleşmenin feshi yoluna gidildiği beyan edilmiş ise de, davacı tarafından, davalı idareye sunulan 21.12.2017 tarih 62932 evrak kayıtlı dilekçede 1475 sayılı İş Kanununun 14.maddesi gereğince emeklilik şartlarını yerine getirmiş olması sebebiyle 31.12.2017 tarihinden itibaren sözleşmesinin yenilenmemesini talep ettiği, bu talep doğrultusunda da davalı idarece sözleşmesinin yenilenmediğinin anlaşıldığı, 1475 sayılı İş Kanununun 14.maddesinin 1.fıkrasının 5.bendinde yaşlılık aylığı bağlanması için öngörülen sigortalılık süresini ve prim ödeme gün sayısını tamamlayarak kendi istekleri ile işten ayrılma durumunda da kıdem tazminatına hak kazanacağı hususu düzenlendiği, gerek eşitlik ilkesi gerekse de 1475 sayılı İş Kanunun hükümleri gereğince davacıya çalıştığı süreye ilişkin olarak kıdem-iş sonu tazminatı ödenmesi gerektiği sonucuna ulaşıldığı, mahkemenin 21.10.2020 tarihli ara kararıyla davalı idareden, davacıya talep etmiş olduğu kıdem-iş sonu tazminatı ödenecek olması durumunda ne kadar ödeme yapılacağı hususu sorulmuş ise de, davalı idarece verilen cevapta ödemeye ilişkin herhangi bir hüküm bulunmaması sebebiyle hesaplama yapılmadığı yönünde bilgi verildiği, dosya kapsamında yer alan 01.01.2017 tarihi ile 31.12.2017 tarihleri arasındaki, davacının sözleşmesinin feshi tarihine kadar geçerli olan sözleşmede, davacıya aylık brüt 8.500,00-TL ödeme yapılacağı hususu kararlaştırılmış olması karşısında, davacının davalı idare bünyesinde sözleşmeli olarak çalıştığı 01.01.2007 ila 31.12.2017 tarihleri arasındaki 11 yıl için en son aldığı maaş üzerinden kıdem-iş sonu tazminatının hesaplanarak ilk dava tarihi olan(Dilekçe Ret kararı öncesi) 28/11/2019 tarihinden itibaren işleyecek yasal faiziyle birlikte davacıya ödenmesi gerektiği sonucuna ulaşıldığı, her ne kadar davacı tarafından idari başvuru tarihinden itibaren yasal faiziyle ödeme talebinde bulunmuşsa da başvuru tarihi olan 21/12/2017 tarihinde sözleşmenin devam etmesi sebebiyle faiz başlangıç tarihinin dava tarihi olması gerektiği sonucuna ulaşıldığı gerekçesiyle Antalya 3. İdare Mahkemesi'nce verilen 04/11/2020 tarih ve E:2020/396, K:2020/847 sayılı karar ile dava konusu işlemin kıdem-iş sonu tazminatının ödenmesine ilişkin kısım yönünden iptaline, 01.01.2007 ila 31.12.2017 tarihleri arasındaki 11 yıl için en son aldığı maaş olan 8.500,00-TL üzerinden kıdem-iş sonu tazminatının hesaplanarak dava tarihi olan 28.11.2019 tarihinden itibaren işleyecek yasal faiziyle birlikte davacıya ödenmesine karar verilmiştir.

İSTİNAF DİLEKÇESİNİN ÖZETİ: Davalı idare vekili tarafından; Yükseköğretim Kurumlarında Yabancı Uyruklu Öğretim Elemanı Çalıştırılması Esasına İlişkin Bakanlar Kurulu Kararının 4'üncü maddesinde sözleşme ücreti, 6'ncı maddesinde ülkesinden gelme ve gitme masrafı, 9'uncu maddesinde geçici görevlendirme halinde gündelik ve yol gideri ödemesi öngörüldüğü, bunların dışında herhangi bir ad altında ödeme yapılamayacağı ve sözleşmelere

hüküm konulamayacağının da 6'ncı maddede belirtildiği, davacının imzalamış olduğu sözleşmelerin incelenmesi neticesinde mahkeme kararının hukuki dayanağının bulunmadığı ve usul ve esas bakımından hukuka aykırılık teşkil ettiği ileri sürülerek kaldırılması istenilmektedir.

SAVUNMANIN ÖZETİ: Savunma dilekçesi verilmemiştir.

TÜRK MİLLETİ ADINA

Karar veren Konya Bölge İdare Mahkemesi 4. İdari Dava Dairesi'nce işin gereği görüşüldü:

HUKUKİ DEĞERLENDİRME: Dava; davalı idare ile imzalanmış olan Yabancı Uyruklu Öğretim Elemanları için Tip Sözleşmesinin yenilenmemesi neticesinde kıdem-iş sonu tazminatı ile ek ders ücretlerinin ödenmesi talebinin reddine ilişkin 11.01.2018 tarih ve 1292 sayılı işlemin kıdem-iş sonu tazminatına ilişkin kısmının iptali ile hak etmiş olduğu kıdem-iş sonu tazminatının başvuru tarihinden itibaren hesaplanacak yasal faiziyle birlikte ödenmesi istemiyle açılmıştır

2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 'Yabancı Uyruklu Öğretim Elemanları' başlıklı 34. maddesinde; "Yükseköğretim kurumlarında, sözleşme ile görevlendirilecek yabancı uyruklu öğretim elemanları, ilgili fakülte, enstitü veya yüksekokul yönetim kurulunun önerisi ve üniversite yönetim kurulunun uygun görüşü üzerine rektör tarafından atanırlar. Bunlar, öğretim görevleri bakımından, bu kanunda aylıklı öğretim elemanları için konulmuş olan hükümlere tabidirler. Yabancı uyruklu öğretim elemanlarının bu şekilde atanmaları veya görevlendirilmeleri, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun Bakanlar Kurulu kararını gerektiren hükümlerine tabi olmadan, Yükseköğretim Kurulunca İçişleri Bakanlığına bildirilir ve iki ay içinde alınacak olumlu görüş neticesinde ilgili üniversitesi ile sözleşmesi yapılır." hükmüne yer verilmiştir.

2914 sayılı Yükseköğretim Personel Kanunu'nun 'Yabancı Öğretim Elemanlarına Ödenecek Ücretler' başlıklı 16. maddesinde; "2547 sayılı Yükseköğretim Kanununun 34'üncü maddesine göre sözleşmeli olarak çalıştırılacak yabancı uyruklu öğretim elemanlarına ödenecek ücret, Bakanlar Kurulunca belirlenecek esaslar dahilinde Yükseköğretim Kurulunca tespit edilir." hükmüne yer verilmiştir.

1983/7148 sayılı Yükseköğretim Kurumlarında Yabancı Uyruklu Öğretim Elemanı Çalıştırılması Esaslarına İlişkin Bakanlar Kurulu Kararının 4. maddesinde; "Bu karara göre sözleşmeyle çalıştırılacak yabancı uyruklu öğretim elemanlarına ödenebilecek aylık brüt sözleşme ücretleri aynı kurumlarda görevli emsali kadrolu öğretim elemanlarına ödenen aylık ve diğer her türlü ödemeler toplamının; a.Öğretim üyeleri, Öğretim görevlileri için 6 katını,...geçemez..."; 8. maddesinde, "Yabancı uyruklu öğretim elemanlarının sözleşmeli olarak çalıştırılmaları için öncelikle Yükseköğretim Kurulunun yabancı uyruklu öğretim elemanlarının ücreti konusunda karar alması ve bu karardan sonra İçişleri Bakanlığının konuyla ilgili görüşünün istenmesi, olumlu görüş alınmasından sonra ilgili üniversite rektörlüğünce imzalanacak sözleşmenin vize için Maliye Bakanlığına gönderilmesi gereklidir. Sözleşmenin aynı şartlarda uzatılması, Yükseköğretim Kurulunun olumlu görüşü üzerine ilgili Üniversite Rektörlüğünce yapılır ve Maliye Bakanlığına bilgi verilir."; 10. maddesinde "Sözleşme süreleri iki yıl ile sınırlıdır.Sözleşme süresinin bitiminde Maliye Bakanlığının olumlu görüşü alınmak suretiyle her defasında iki yıl olmak üzere bu süre uzatılabilir."; 12. maddesinde "Personelden isteğe bağlı olarak 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu uyarınca hastalık primi kesilir.

Hastalandıklarında kendilerine Türk uyruklu ve 506 sayılı Kanuna tabi olanlar eşidi işlem yapılır."; 14. maddesinde "Bu kararda düzenlenmeyen hususlar hakkında yürürlükteki genel hükümler uygulanır." düzenlemesi yer almıştır.

Davacı ile davalı idare arasında imzalanan Sözleşmenin 3. maddesinde, davacının aylık ücretinin 01.01.2017 tarihinden geçerli olmak üzere 8.500,00.-TL olduğu ve sözleşme dışında davacıya herhangi bir ad altında başkaca hiçbir ödeme yapılamayacağı düzenlenmiştir.

Dava dosyasının incelenmesinden; Almanya uyruklu olan davacı ile Akdeniz Üniversitesi arasında, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmak üzere 01.01.2007 tarihinden başlamak üzere Yabancı Uyruklu Öğretim Elemanları için Tip Sözleşme imzalandığı, anılan sözleşmenin birer yıllık dönemler halinde en son 01.01.2017 tarihinde imzalandığı, davacı tarafından 21.12.2017 tarihinde verilen dilekçe ile emeklilik şartlarını yerine getirmiş olması sebebiyle 31.12.2017 tarihinde iş akdinin sonlanmasını ve İş Kanununun 14.maddesinin uygulamasını talep edildiği, bu talebine karşılık davacının iş sözleşmesi sonlandırılmakla birlikte parasal hak taleplerinin davalı idarenin 11.01.2018 tarih ve 1292 sayılı işlemle reddedildiği, anılan işlem üzerine davacı tarafından Arabuluculuk Bürosuna müracaat edildiği, 01.03.2018 tarihinde anlaşamadıkları yönünde Arabulucuk Tutanağı imzalandığı, anlaşma sağlanamaması üzerine Antalya 5.İş Mahkemesinin E:2018/343 sayılı dosyasına kaydedilen davanın açıldığı, Mahkemece 18.01.2019 tarih K:2019/28 sayılı kararıyla davanın görev yönünden usulden reddine karar verildiği, kararın 14.11.2019 tarihinde kesinleştiği, 28.11.2019 tarihinde davalı idarece tesis edilen işlemin iptali ile kıdem-iş sonu tazminatı ve hak etmiş olduğu ek ders ücretlerinin ödenmesi istemiyle 28.11.2019 tarihinde dava açıldığı, Mahkememizin 20.03.2020 tarih E:2019/1145 K:2020/245 sayılı dilekçe ret kararı üzerine, davalı idarece tesis edilen işlemin kıdem-iş sonu tazminatı yönünden iptali ile kıdem iş sonu tazminatının başvuru tarihinden itibaren işleyecek faiziyle birlikte ödenmesi istemiyle 01.04.2020 tarihinde bakılmakta olan davanın açıldığı anlaşılmaktadır.

2914 sayılı Yükseköğretim Personel Kanunu'nda, 2547 sayılı Kanun uyarınca sözleşmeli olarak çalıştırılacak yabancı uyruklu öğretim elemanlarına ödenecek olan ve bir iş ya da menfaate karşılık ödenen bedel anlamına gelen 'ücretin' Bakanlar Kurulunca belirlenecek esaslar dahilinde Yükseköğretim Kurulunca tespit edileceği belirtilmiş olup, anılan esasları (sözleşmeli çalışma esaslarını, ödenebilecek sözleşme ücretlerinin üst sınırlarını ve benzeri diğer hususları) belirleyen 1983/7148 sayılı Bakanlar Kurulu Kararında Yükseköğretim Kurumlarında çalıştırılacak Yabancı Uyruklu Öğretim Elemanlarına ilişkin olarak sözleşme ücreti ile parasal hakları dışında sosyal güvenlik yönünden 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu uyarınca hastalık primi kesileceği ve hastalandıklarında kendilerine Türk uyruklu ve 506 sayılı Kanuna tabi olanlar eşiti işlem yapılacağı hususuna yer verilmiş olup, söz konusu Bakanlar Kurulu kararı ile bu kapsamda Yükseköğretim Kurulunun olumlu görüşü ve Maliye Bakanlığının onayı ile yenilenen idare ile davacı arasında akdedilen sözleşmede aylık sözleşme ücreti ile parasal hakları dışında kıdem ve ihbar tazminatı ödenebileceği yönünde bir düzenleme yer almamaktadır.

Bu durumda; ilgili mevzuatta sözleşmeli olarak çalıştırılan ve iş mevzuatı hükümlerine tabi olmayan yabancı uyruklu öğretim elemanlarına kıdem ve ihbar tazminatı ile diğer parasal hakların ödenebileceği yönünde bir düzenleme bulunmadığından, davacının iş sonu tazminatı(kıdem ve ihbar tazminatı, ek ders ücreti vb.) isteminin reddi gerektiği sonucuna

varılmış olup, davacının isteminin reddine dair idare işleminde hukuka aykırılık, aksi yönde verilen Mahkeme kararında ise hukuki isabet bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

Nitekim, Danıştay 8. Dairesi'nin 08.05.2015 tarih ve E:2011/8413, K:2015/4419 sayılı kararı da bu yöndedir.

SONUÇ:Açıklanan nedenlerle;

1-İstinaf isteminin kabulüne,

2-Antalya 3. İdare Mahkemesi'nce verilen 04/11/2020 tarih ve E:2020/396, K:2020/847 sayılı kararının kaldırılmasına, davanın reddine,

3-Aşağıda dökümü yapılan mahkeme aşamasına ilişkin 182,70-TL yargılama giderinin davacı üzerinde bırakılmasına,

4-İstinaf aşamasında yapılan 70,50-TL yargılama gideri ile karar tarihinde yürürlükte bulunan A.A.Ü.T uyarınca belirlenen 2.040,00-TL vekalet ücretinin davacıdan alınarak davalı idareye verilmesine, davalı idarenin harçtan muaf olması nedeniyle alınmayan 148,60-TL istinaf başvuru harcı ve 89,60-TL YD harcının davacıdan tahsili için Mahkemesince müzekkere yazılmasına,

5-) Artan posta ücretinin istemi halinde Mahkemesince taraflara iadesine,

2577 sayılı Kanun'un 45. maddesi uyarınca, 12/03/2021 tarihinde kesin olarak oyçokluğu ile karar verildi.

AZLIK OYU(X):

Görülen davada gerek sözleşmeli personel arasında kıdem tazminatı niteliğindeki iş sonu ödemesi ve ikramiye yönünden oluşan farklılığın giderilmesi, gerekse de kamuda çalışan diğer personelle sözleşmeli çalışanlar arasındaki eşitsizliğin kaldırılması bakımından, 83/7148 sayılı Bakanlar Kurulu Kararında bu konuda bir düzenleme yapılmamış olmasında, eşitlik ilkesine aykırılık olduğu gibi, Bakanlar Kurulu Kararında ve mevzuatta bu yönde bir düzenleme bulunmadığı gerekçesiyle davacının ihbar-kıdem veya iş sonu tazminatı isteminin reddi nedeniyle uğradığı zararın ödenmesi gerektiği, ödenmesi gereken kıdem ve ihbar tazminatını belirleyebilmek amacıyla bilirkişi incelemesi yaptırılarak sonucunda düzenlenecek bilirkişi raporuna göre, hesaplanan tutarların iş ilişkisinin sona erdiği tarihten itibaren işleyecek yasal faiziyle birlikte davacıya ödenmesi gerektiği kanaatiyle aksi yönde oluşan çoğunluk görüşüne katılmıyorum(UYAP-UYE-DR.MEHMET GÖK-AB101603-1046898/Konya 4.İdari Dava Dairesi).

8. SONUÇ

Tarih boyunca ülkeler arasındaki sosyo-ekonomik farklılıklar insanlar arasındaki transferi, bir başka ifade ile göçü de beraberinde getirmiştir. Günümüzde nasıl ki en çok insan göçünün ve beyin transferinin dünyanın en gelişmiş ülkelerinden birisi olan ABD'ye olması gibi, tarihsel süreç içerisinde de aynı şekilde savaşların ve değişik toplumsal olaylar sonucunda çevre ülkelere ve daha çok da gelişmiş ülkelere doğru olduğu görülmektedir.

İkinci dünya savaşından sonra başta ABD ve diğer Avrupa ülkelerine olduğu gibi Türkiye'ye de çok sayıda savaştan kaçan Alman bilim adamının geldiğini ve o günkü üniversitelerde görev aldıklarını görüyoruz. Bunların önemli bir kısmı Türkiye'de değişik bölümlerin kurulmasında

rol oynamışlar ve ülkemizdeki üniversitelerin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Örneğin alman kökenli bilim adamı olan GerhardKessler İstanbul Üniversitesinde İçtimai siyaset adıyla günümüzdeki Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümünün kuruculuğunu yapmıştır.

Yükseköğretim Kurumu'nun 2020-21 verilerine göre ülkemizde dünyanın 177 değişik ülkesinden gelen öğretim elamanlarının YÖK'ün belirlediği kriterler doğrultusunda prof.,doç, dr. öğretim üyesi, öğretim görevlisi, araştırma görevlisi unvanları altında çok sayıda yabancı öğretim elamanının istihdam edildiği görülmektedir. Bunların önemli bir kısmı öğretim görevlisi olarak görev yapan bayanlardan oluşmakta ve üniversitelerin hazırlık bölümlerinde görev yapmaktadırlar.

YÖK tarafından son yıllarda ülkemizde görev yapan yabancı öğretim elamanlarının niteliklerinin arttırılmanı ilişkin öğrenim durumu, mesleki tecrübe, dil bilgisi vb. donanımlar dikkate alınarak yeni düzenlemeler yapılarak bu alandaki kalitenin ve eğitim seviyesisin arttırılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Üniversitelerde görev yapan yabancı öğretim elamanları ile işveren konumundaki üniversiteler arasında zaman zaman sözleşmenin yenilenmesi, parasal alacaklar, ek ödeme ve iş sonu tazminatı gibi konularda değişik ihtilaflar yaşanmakta ve bu uyuşmazlıklar bağımsız Türk yargısı tarafından yürürlükte bulunan mevzuat dikkate alınarak denetlenmekte ve çözülmeye çalışılmaktadır.

Sonuç olarak, öğretim elamanı olmayan bir yükseköğretim kurumunun faaliyette bulunması ve ülkemiz için faydalı olması mümkün değildir. Bu nedenle yerli öğretim elamanlarının bulunmadığı alanlarda, alanında başarılı, özgün çalışmaları olan, ülkemiz gençliğine katkıda bulunabilecek, yabancı öğretim elamanlarının istihdam edilmesi gerektiği ve nitelik, kalite ve uluslararası rekabeti arttırmak için buna devam etmek gerektiğini düşünüyoruz. Aksi halde yükseköğretimin yetersiz ve amaca hizmet edebilecek nitelikten ve seviyeden çok uzakta kalacağı ve sosyo-ekonomik gelişmeye herhangi bir katkıda bulunamayacağı açıktır. Unutmamak gerekir ki uygun koşulları oluşturmamız halinde uluslararası entelektüel sermaye transferi zor olmayacaktır.

Yabancı öğretim elamanları ile işveren konumundaki üniversiteler arasında genellikle mali konulara ilişkin uyuşmazlıklar çıkmaktadır. Burada karşılıklı rıza ile imzalanan sözleşmeler gereği, sözleşme ile hüküm altına alınmayan parasal taleplerin kabul edilemeyeceği (ek ücret, döner sermaye, iş sonu tazminatı vb.) gerekçesi ile genellikle bu yöndeki talepler reddedilmektedir.

KAYNAKÇA

BAKİOĞLU, A., &HAFIZOĞLU, Ö. (2017), Avrupa Birliği Bağlamında Yükseköğretimde Kalite, Nobel Akademik Yay., 2. Baskı, Ankara

CHARLE, C., &VERGER, J.(2005), Üniversitelerin Tarihi, Dost Yay., Kültür Kitaplığı:17, Ankara,

2014

DOĞAN, D.M. (1996), *Türkçe Sözlük,* 11. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul

EĞİTİM-BİR-SEN(2017), Yükseköğretime Bakış 2017, İzleme ve Değerlendirme Raporu, Hazırlayanlar: Bekir S. Gür, Zafer Çelik, Türker Kurt, Serkan Yurdakul, Ankara

GÜRÜZ, K.(2001), Dünyada ve Türkiye'de Yükseköğretim, Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi Yay. No:2001-4, Ankara

TÜİK(2013), Türkiye İstatistik Yıllığı, Ankara

TÜRK DİL KURUMU(2005), Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları: 549, 10. Baskı, Ankara

UYAP-UYE-DR.MEHMET GÖK-AB101603-1046898/Konya 4.İdari Dava Dairesi

data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-İstatistikleri-Ocak-2021-37486

istatistik.yok.gov.tr(yükseköğretim kurumu istatistik bülteni)

setav.org/assets/uploads/2018/09/R120-Yükseköğretim-tamrapor.pdf

yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/yabanci-uyruklu-ogretim-elamani-istihdami.aspx

Mahkeme Kararları

Adana Bölge İdare Mahkemesi, 3.idari Dava Dairesi, 25.03.2021 tarih ve E:2020/40, K:2021/766 Sayılı Karar

Ankara Bölge İdare Mahkemesi, 1.İdari Dava Dairesi, 07.04.2021 tarih ve E:2020/4081, K:2021/1134 Sayılı Karar

Erzurum Bölge idare Mahkemesi, 1.İdari Dava Dairesi, 20.05.2021 tarih ve E:2020/424, K:2021/1089 Sayılı Karar

Konya Bölge idare Mahkemesi, 4.İdari Dava Dairesi, 12.03.2021 tarih ve E:2020/2264, K:2021/681 Sayılı Karar

Konya Bölge idare Mahkemesi, 4.İdari Dava Dairesi, 31.03.2021 tarih ve E:2020/2132, K:2021/866 Sayılı Karar

Konya Bölge idare Mahkemesi, 4.İdari Dava Dairesi, 31.03.2021 tarih ve E:2020/1566, K:2021/867 Sayılı Karar

Konya Bölge idare Mahkemesi, 4.İdari Dava Dairesi, 20.04.2021 tarih ve E:2021/29, K:2021/1020 Sayılı Karar